

QƏZƏNFƏR PAŞAYEV

**SEÇİLMİŞ
ƏSƏRLƏRİ**

YEDDİ CİLDDƏ

IV CİLD

BAKI–2012

Elm əvvəli görünən, sonu görünməyən bir aləmdir. Bu aləmdə hərə bir yolla gedir. Hərə bir nəticəyə gəlir. Yenilik görülmüş işlərin sayəsində yaranır.

QƏZƏNFƏR PAŞAYEV

**SEÇİLMİŞ
ƏSƏRLƏRİ**

YEDDİ CİLDDƏ

IV CİLD

**«TƏHSİL»
BAKİ-2012**

Redaktorlar: **Nizami Cəfərov,**
 professor, AMEA-nın müxbir üzvü
Suphi Saatçı,
 Prof. Dr.

Rəyçi: **Flora Xəlilzadə**

Paşayev Qəzənfər
P26 Seçilmiş əsərləri. IV cild. Bakı, «Təhsil»,
2012, 544 səh.

Professor Qəzənfər Paşayevin «Seçilmiş əsərləri»nin IV cildinə «Nəsimi haqqında araşdırmalar» monoqrafiyası və «Ədəbiyyatşünaslıq elmimizin patriarxı» əsəri, eləcə də nümunə məktəbinə çevrilən görkəmli şəxsiyyətlərə, ədəbi əlaqələrə, mədəniyyətimiz yolunda əzmlə çalışan insanlara, ədəbiyyatımızı yaradan və yaşadan qələm sahiblərinə, İraqda yaşayan və azərbaycanca danışan kərküklülərə və s. həsr olunmuş məqalələr daxil edilmişdir. Müəllifin «Sevərək yaşayanlar» başlığı altında təqdim etdiyi bölmədə elm, sənət, ədəbiyyat fədailərindən, başqa bölmələrdə isə ədəbi-elmi əlaqələrdən, Kərkük dünyasından, ürəkdən gələnə deməsən olmur, sazlı-sözlü dünyamızdan və s. bəhs edilir.

QƏZƏNFƏR PAŞAYEV

**NƏSİMİ HAQQINDA
ARAŞDIRMALAR**

BAKI – 2010

İmadəddin Nəsiminin 640 illiyinə töhfə

Elmi redaktoru və

ön sözün müəllifi: **Bəkir Nəbiyev,**
AMEA-nın həqiqi üzvü

Rəyçi:

Əlyar Səfərli,
AMEA-nın müxbir üzvü

Qəzənfər Paşayev.

Nəsimi haqqında araşdırmalar. Bakı, «Qarabağ»,
2010, 168 səh.

Altı əsrdir ki, qismətinə bol-bol kədər və sevinc payı düşən Nəsiminin poeziyası ürəkləri fəth edir. Bununla belə, şairin həyat və yaradıcılığı ilə bağlı bir çox məqamlar, xüsusən də onun qətli və «dönüklüyü» ilə bağlı məsələlər üzərində qara bir pərdə mövcud idi. Son vaxtlarda aparılmış tədqiqatlarda Nəsiminin poetik irsi və müdhiş taleyi üzərinə yeni işıq salınmış, bu sahədə bəzi irəliləyişə nail olunmuşdur. Professor Qəzənfər Paşayevin kitabında bu deyilənlərdən və elm aləmi üçün maraqlı olan başqa məsələlərdən söz açılır. Kitabda alimin müxtəlif illərdə Nəsiminin həyat və yaradıcılığına həsr etdiyi məqalələri toplanmışdır. Əminik ki, əsər kitabsevərlər və ədəbiyyatşünaslar tərəfindən maraqla qarşılanacaq.

P $\frac{4702060202}{104-10}$ 2010

© «Qarabağ» nəşriyyatı, 2010

BİR NEÇƏ SÖZ

Filologiya elmləri doktoru, professor Qəzənfər Paşayev elmi maraq dairəsi çox geniş olan tanınmış Azərbaycan alimlərindən biridir. O, dilçilər mühitində dilşünas, ədəbiyyatşünaslar arasında ədəbiyyatçı, xarici dil və ədəbi əlaqələr mütəxəssisləri arasında rus, ingilis və ərəb dillərinin mötəbər bilicisi, tərcüməçi kimi böyük nüfuz sahibidir. Yaşı yetmişə adladığına baxmayaraq, Qəzənfər müəllim yorulmaq nə olduğunu bilmədən aktual mövzularda səmərəli araşdırmalar aparan, əldə etdiyi maraqlı nəticələri ilə fərqlənən bir tədqiqatçı, öhdəsinə götürdüyü işə həmişə böyük məsuliyyət duyğusu ilə yanaşan, fəal vətəndaşlıq mövqeyində ardıcıl olan Azərbaycan ziyalisidir. Son beş ildə onun öz tədqiqatlarını Akademiyamızın Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda davam etdirməsi də məhz bu keyfiyyətlərinə görə, mənim təşəbbüsüm və xahişimlə baş tutmuşdur. Alimin elmi potensialına, işgüzarlığına yaxşı bələdəm. Müxtəlif illərdə Azərbaycanda, İraqda, Türkiyədə və İranda nəşr olunmuş fundamental «İraq-türkman folkloru» kitabının, eləcə də möcüzə təsiri bağışlayan «Nostradamusun möcüzəli

aləmi» əsərinin elmi redaktoru olmuşam, yaradıcılığı barəsində ayrıca məqalələr nəşr etdirmişəm. Qəzənfər müəllim də mənim işlərimə dair mötəbər mətbu orqanlarda çap edilən «Tarix qurub yaradanları yaşadır», «Nə yaxşı dünyada yaxşı var imiş», «Böyük yolun yolçusu» və s. adlı məqalələrin müəllifidir. Elmi redaktoru olduğu «Nəsimi kəlamının işığında» kitabıma və «Seçilmiş əsərləri»min beşinci cildinə müqəddimələr yazmışdır. 2008-ci ilin noyabrında Hələb şəhərindən – Nəsimiyə həsr olunmuş Beynəlxalq konfransdan qayıdandan sonra mən öz təəssüratlarımı kitabça kimi çap etdirəndə Qəzənfər müəllimə də məsləhət gördüm ki, müxtəlif illərdə bu böyük sənətkara həsr etdiyi məqalələrini toplayıb miniatür kitab kimi nəşrə hazırlasın.

Alimin yaradıcılığı ilə hələ keçən əsrin 80-ci illərində, böyük əmək sərf edərək nəşrinə müvəffəq olduğu «Nəsimi Divanının İraq nüsxəsi» (Yazıcı, 1987) kitabına yazdığı ön sözlə və başqa məqalələrlə tanışam. Onların tərəvətli elmi axtarışların nəticəsi olduğuna yaxşı bələdəm. Odur ki, möhtərəm oxuculara təqdim edilən «Nəsimi haqqında araşdırmalar» miniatür kitabının da oxucu rəğbəti və uğur qazanacağına inanıram. Buna görə də sözügedən kitabın elmi redaktoru olmağa və bu çox müxtəsər ön sözü yazmağa razılıq verdim.

Məlumdur ki, Nəsiminin həyat və yaradıcılığı ilə bağlı bir sıra məqamlar, xüsusən də onun

edamı və «dönüklüyü» ilə bağlı məsələlər üzərində bizdə uzun müddət qara bir pərdə mövcud olmuşdur. Son vaxtlarda aparılmış tədqiqatlarda şairin poetik irsi və müdhiş taleyinin müxtəlif cəhətləri üzərinə yeni işıq salınmış, bu sahədə diqqətəlayiq işlər görülmüşdür.

Professor Qəzənfər Paşayevin kitabında bu deyilənlərdən, eləcə də elm aləmi üçün yeni və maraqlı olan bəzi başqa məsələlərdən söz açılır. Kitaba «Nəsimi Divanının İraq nüsxəsi və naməlum şeirləri», «Nəsiminin həyat və yaradıcılığına yeni baxış», «Axtarışlar», «Şeyx Nəsimi: tarixi həqiqətlər, həyəcanlı anlar», «İraq Divanı və biz», «Nəsimi irsinin tədqiqi və nəşri tarixinə bir nəzər» kimi ciddi elmi məqalələr daxil edilmişdir. Onun mətnini nəzərdən keçirdikcə yaddaşımda qədim Çin mütəfəkkiri Konfutsinin bu kəlamı canlanırdı: «Elm, bilik elə bir həzz mənbəyidir ki, o, insana hər şeyi, hətta fiziki izzirabı, necə qocaldığını belə unutdura bilir...» Ömrünün gümrah və məhsuldar çağlarını yaşayan professor, əlbəttə, qocalmaqdan hələ uzaqdırsa da, böyük Çin aliminin mülahizəsinin məhz həqiqəti əks etdirdiyinə gözəl sübutlardan biridir.

«Nəsimi haqqında araşdırmalar» kitabının sonunda müəllifin həyat və yaradıcılığına işıq salan müxtəsər bir yazı da yer alır. Həmin yazıdan məlum olur ki, Qəzənfər müəllimin 40-a yaxın kitabı (monografiyaları, tərtibləri, tərcümə əsərləri), çoxsaylı elmi və publisistik məqalələ-

ri, rəyləri vardır. Onun xarici ölkələrdə ingilis, rus, türk və ərəb dillərində də xeyli kitab və məqaləsi nəşr olunmuşdur.

Əlimizdəki kitab da daxil olmaqla bu vüsətli işlər əsas verir deyək ki, filologiya elmləri doktoru, professor Qəzənfər Paşayev öz alim ömürünün bu ahıl çağında da xalqımız, ədəbiyyatımız və elmimiz üçün gənclik həvəsi ilə çalışmaqda, bir-birindən maraqlı olan yeni əsərlər yazıb yaratmaqdadır.

Bəkir NƏBİYEV,
akademik

NƏSİMİ DİVANININ İRAQ NÜSXƏSİ VƏ NAMƏLUM ŞEİRLƏRİ*

Ədəbi əlaqələr genişləndikcə bir sıra Yaxın Şərq ölkələrində Azərbaycan ədəbi dilinin inkişafında və formalaşmasında müstəsna xidmətləri olan Azərbaycan xalqının qüdrətli sənətkarı Nəsiminin yeni-yeni əlyazma nüsxələri aşkar edilir. Bu, şairin sağlığında və ölümündən sonra onun poeziyasının Şərq ölkələrində yüksək qiymətləndirildiyinə, geniş yayıldığına və böyük rəğbət qazandığına dəlalət edir. Şairin İraq Divan nüsxəsinin üzə çıxarılması dediklərimizə sübutdur.

Nəsiminin İraq Divan nüsxəsini Ə.Bəndəroğluna Kərkük vilayətinin Tuz Xurmatu qəzasının Bəşir kəndində yaşayan, yaşı yüzü keçən, özünü Şah İsmayılın nəvə-nəticələrindən hesab edən Səyid Heydər töhfə etdi. Divanın üzü Molla Turab ibn Molla Səfil, ibn Molla Əmin tərəfindən köçürülmüşdür. Tünd qəhvəyi rəngli, qalın dəri cildli bu divan nüsxəsi 286 səhifədən ibarətdir. Əlyazmanın vərəqləri iki sütunludur. Divanın səhifələrində 14–19 beyt vardır. Ölçüsü 15–21 santimetrdir. Divan nüsxəsində şairin 400-dən artıq şeiri verilmişdir. 398 şeir Nəsimi təxəllüsü ilə tamamlanır. Üç şeir şairin ilk təxəllüslərindən olan Səyyid Nəsimi təxəllüsü ilə bitir. Bu divan nüsxəsində Hüseyni təxəllüsü ilə yazılmış şeirlərə və rübailərə təsadüf edilmir. Üz qabığının iç tərəfində «Varlıya qürbət də vətəndir, yoxsula vətən də qürbətdir», – yazılmışdır. Divan Nəsiminin «İştə gör» şeirilə başlanır və şairin həcmcə böyük bir şeirilə tamamlanır. Son misralar belədir:

* Məqalə tərtib etdiyimiz «İmadəddin Nəsimi. İraq Divanı» (Bakı, Yazıçı, 1987, 336 s.) kitabında çap edilmişdir. Ətraflı məlumat almaq üçün «Nəsiminin İraq Divan nüsxəsi və naməlum şeirləri» məqaləmizə («Ulduz» jurnalı, №10, 1982) baxmağı tövsiyə edirik.

*Cümlənin rizqin verdin, əzəl qism eylədin,
Kiminin yediyi gəmdir, kiminin yağ ilə bal.
Ey Nəsimi, sən yürütdün tövhidi yer üzünə,
Yenə min əstəğfürulla, əfv qıl, ya zülcəlal.*

Divan nüsxəsinin üzünün köçürülmə tarixi və kitab haqqında məlumat axırda verilmişdir:

*Ruzi-şənbə bu kitab oldu tamam,
Ol Rəsulun ruhuna yüz min salam.
Kətabə hul-kitab Molla Turab,
İbn Molla Səfil, ibn Molla Əmin.*

1269 mahi şəvvalın igirmi ikisi
(1853 – miladi – Q.P.).

Divan nüsxəsi səhifələnməmiş, klassik divan quruluşunda son hərflərə müvafiq düzülmüşdür. Hər səhifədəki son söz o biri səhifədə təkrarən yazılmışdır. «Payi-səhifə» (səhifə ayağı) adlanan bu üsuldan vaxtilə geniş istifadə edilmişdir.

Bir çox ölkələrdə kitab səhifələrinin nömrələnməsinə XVI əsrdə başlansa da, Şərq ölkələrində köhnə «nömrələmə» üsulu XIX əsrin axırlarına qədər davam etdiyinə görədir ki, Nəsiminin İraq Divan nüsxəsində də bu ənənəyə riayət edilmişdir. Nüsxənin bədii tərtibatı yoxdur. Şeirlər bir-birindən şairin təxəllüsü olan qoşa misralar və iki sətirlik boş yerlə ayrılır. Bir neçə yerdə ləkə olmasına baxmayaraq, mətn aydın və oxunaqlıdır. Divanın əvvəl və orta vərəqlərindən bir neçəsi cırılmışdır. Bu nüsxəyə şairin yalnız Azərbaycan dilində yazdığı qəzəllər və iki tuyuq daxil edilmişdir:

*Ya rəb, məni sən aləmə sərtac etmə,
Həm siflələrin tirinə möhtac etmə.
Ya rəb, mənə bir gəncü qənaət ver kim,
Namərdə degil, mərdə də möhtac etmə.*

*Ya ilahi, kimsə heç ac olmasın,
Ac olub namərdə möhtac olmasın.
Bimürüvvət görməsin dövlət üzün,
Bihəmiyyət sahibi-tac olmasın.*

Bu əvəzsiz xəzinəni İraqa üçüncü səfərim zamanı (1972–1975) iraqlı ədəbiyyatşünas Əbdüllətif Bəndəroğlu ilə əldə etdik.*

«Ürəklərdə yaşayan şair Nəsimi» adlı məqalədə oxuyuruq: «Böyük şairimiz Nəsiminin anadan olmasının 600 illiyi münasibətilə Sovetlər Birliyində (Azərbaycanda) bu ilin əylul (sentyabr) ayında möhtəşəm şənliklər yapılacaqdır. Bu xüsusda Əbdüllətif Bəndəroğlu ilə filologiya elmləri namizədi Qəzənfər Paşayevin Nəsimi haqqında hazırladıqları kitab avqust ayında çapdan çıxacaqdır. Kitabdan bir parçanı veriririk...» (Bağdad, «Yurd» qəzeti, 16 may 1973-cü il).

Qeyd etmək lazımdır ki, hər gün Bəndəroğlunun Baş redaktor olduğu «Yurd» qəzeti redaksiyasında görüşür, şairin bu nadir Divan nüsxəsinin üzünü köçürür, əlimizdə olan kitab və materiallarla müqayisə edirdik. Bir neçə aydan sonra işi başa vurduq. Lakin işin gedişi göstərdi ki, əldə etdiyimiz əlyazma nüsxəsi haqqında qəti söz demək üçün topladığımız material kifayət deyildir. Buna görə də mən «Yurd» qəzetində «Nəsimi Divanı və biz» adlı yazı ilə çıxış etdim: «Bir neçə say öncə «Yurd» qəzetində «Nəsimi divanının İraq nüsxəsinin tapılması və həmin nüsxə əsasında Əbdüllətif Bəndəroğlu ilə bu nüsxə haqqında kitab yazacağımızı vəd etmişdik. İşimin çoxluğu üzündən və istənilən qədər material ol-

* Əlyazma nüsxəsini Ə.Bəndəroğlu üzə çıxarmışdır. Əlyazma üzərində onunla birgə işlədiyimizdən diqqətsizlik üzündən «əldə etdik» yazmışdım. Bu, anlaşılmazlığa və bir az da münaqişəyə səbəb oldu. Lakin dostluğumuza və birgə işimizə xələl gətirmədi (Q.P.).

maması səbəbindən bu işdən mən vaz keçdim. Biz Bəndəroğlu ilə bu divan nüsxəsi haqqında fikir mübadiləsi apardıq və bu nüsxənin üzünü kiril (rus) əlifbası ilə köçürtdük. Ancaq işə başlamadıq. Hər kəs ayrıca işinə başlaya bilər. Güman edirəm ki, Əbdüllətif Bəndəroğlunun yapacağı Nəsimi kitabı İraq türkmənlərinə, onların dilində yazan böyük şairin yaradıcılığını tanımaqda bir yardım olacaqdır. Bu yolda arkadaşım Əbdüllətif Bəndəroğluna müvəffəqiyyətlər diləyirəm» (Bağdad, «Yurd», 25 iyul 1973).

Sonralar Əbdüllətif Bəndəroğlu vəd etdiyi kitabı buraxdı. Lakin bu kitab həmin əlyazma nüsxəsi barədə nə tam məlumat verir, nə də bütün şeirləri əhatə edir. Qeyd etmək kifayətdir ki, Ə.Bəndəroğlu kitabına Nəsiminin İraq Divanında verilən 400-dən artıq şeirin yalnız 95-ni daxil etmişdir. Həmin şeirlərin bəzisi yarımçıq verilmiş və demək olar ki, kitabda gedən şeirlərin hamısına şairin başqa əlyazma nüsxələrində və Bakıda çap olunmuş kitablarda rast gəlinir.

Bundan başqa, tədqiqatçının əlində kifayət qədər material olmaması üzündən şairin İraq Divan nüsxəsinin bir çox səhifələrində* təsadüf edilən şeirlərin (məs.: 3, 13–14, 18, 60–61, 64–65, 74, 75, 81, 101, 102, 117, 154, 155, 190–191, 201–202, 211, 250 və s.) yalnız bu Divan nüsxəsində mövcud olduğunu söyləməsi də həqiqətdən uzaqdır (Bax: Əbdüllətif Bəndəroğlu. İmadəddin Nəsimi əl-Bağdadi, Araşdırma və seçilmiş şeirləri, Bağdad, 1973). Çünki bu şeirlərə başqa əlyazma nüsxələri və kitablarda da təsadüf edilir.

Bununla belə, kitab İraqda yaşayan və azərbaycanca danışan bu xalqa Azərbaycan ədəbi dilinin və bədii fikrinin ən böyük ustadlarından biri – dahi şairimizin yaradıcılığı barədə ilk töhfə olmaq baxımından böyük qiymət kəsb edir.

* Divan nüsxəsini Ə.Bəndəroğlu ilə səhifələmişik – Q.P.

Bir də ki, mərhum şairimiz Rəsul Rza demişkən: «Bu möhtəşəm ədəbi-elmi abidənin gözəl, dəqiq, maraqlı və uzun-ömürlü yaranmasında bir kərpic qoyanın da, yüz kərpic qoyanın da zəhməti hörmət və təqdirə yad edilməlidir».

Nəsiminin İraq Divan nüsxəsini S.Mümtaz «Seyid İmaddəddin Nəsimi», Bakı, 1926; prof. M.Quluzadənin Nəsimi. «Seçilmiş şeirləri», Bakı, 1962; akademik H.Araslının «İmaddəddin Nəsimi», Bakı, 1972 və Nəsimi. «Seçilmiş əsərləri», Bakı, 1973; prof. C.Qəhrəmanovun Nəsimi. «Məndə sığar iki cahan», Bakı, 1973 və ərəb əlifbası ilə çap etdirdiyi «Nəsimi əsərlərinin elmi-tənqidi mətninin üç cildliyi», Bakı, 1973 kitabları ilə müqayisə etdik. Müqayisə zamanı Nəsimi əsərlərinin elmi-tənqidi mətninin üç cildliyi əsas götürülmüşdür.

Nəsiminin İraq Divan nüsxəsini yuxarıda adıçəkilən əsərlərlə tutuşdurduqdan sonra on dörd şeirin nəsimişünaslıqda məlum olmadığını aşkar etdik. Bunlar «İştə gör», «Ondan çıxar», «Göstərir», «Yoxdur minnətim», «Bilənə», «Əlidir», «Ol», «Degilmidir» rədifli və

*«Yenə fəslə bahar oldu, gögərdi kuhi-səhralər»,
«Nigara, pərtövi-hüsnün təcəllə verdi məhtabə»,
«Gəl ey sərkeş, nəsihətdən burax əqlin qulağına»,
«Qılan hər nəsnəyi əmri-xudadır»,
«Camalın qibləyi-əhli-səfadır»,*

«Ay camalın cəlvəgahı rövzeyi-xüldi-bərin» misraları ilə başlanan şeirlərdir.

Bundan başqa, qeyd etmək lazımdır ki, görkəmli nəsimişünas alim C.Qəhrəmanovun söhbət açdığı, yalnız bir əlyazmada təsadüf edilən və buna görə də mübahisəli və qeyri-dəqiq qalan, lakin Nəsimiyə aid olması ehtimal edilən 129 şeirin 68-i şairin İraq Divan nüsxəsində verilmişdir. Bu fakt nəsimişünaslıqda güman, şübhə və ehtimalla qarşılanan 68 şeirin məhz Nəsiminin olduğunu təsbit edir. Şairin İraq

Divanında bu və ya başqa şeirlərinin tərkibində gedən 50-yə qədər beytə də başqa mənbələrdə rast gəlmirik. C.Qəhrəmanovun mübahisəli şeirlər haqqındakı fikri maraq doğurur: «Nəsimi əsərlərinin tənqidi mətninin tədqiqi nəticəsində bir çox mübahisəli, tam mənasında dəqiqləşməyən şübhəli şeirlər aşkar edilmişdir. Həmin şeirlərin müəyyən hissəsinin Nəsimiyə aid olması ehtimalı çoxdur. Ancaq bircə nüsxədə verilmiş bu şeirlərdə yarımçıq beytlər, dil və üslub xətalıdır. Başqa bir nüsxə və variantlarla müqayisə edib, şeirin əsl mətnini düzəltməyi mümkün olmadığı üçün onlar «Əlavələr»də verilmişdir. Nəsimi əsərlərinin tənqidi mətninin «Əlavələr» hissəsində verilmiş şeirlər gələcəkdə şairin daha bir çox əlyazmaları aşkara çıxarıldıqdan sonra düzəltşə bilər».

Görkəmli alimin uzaqgörənliklə söylədiyi fikirlər yerini alır. Bu baxımdan İraq Divan nüsxəsinin şairin ədəbi-bədii irsinin hərtərəfli öyrənilməsinə müsbət kömək edəcəyi şübhə doğurmur. Prof. C.Qəhrəmanov göstərir ki, 1932-ci ildə M.Şakir Türkiyədə «Azərbaycan yurd bilgisi» məcmuəsinin 11–12-ci nömrələrində latın əlifbası ilə Nəsimi divanlarına düşməyən bir neçə şeiri Nəsiminin adına çap etdirmişdir.

Həmin şeirlərdən biri – «Yoxdur minnətim», Nəsiminin İraq Divan nüsxəsində (səh.130) aşkar edilmişdir.

Cahangir Qəhrəmanovun EA Respublika Əlyazmaları İnstitutunda mühafizə olunan yalnız bir cüngdə təsadüf etdiyi və «Əlavələr»də – şübhəli şeirlər arasında verdiyi «Ol-maz» rədifli şeir (C.Qəhrəmanov. Göstərilən əsəri. III cild, səh. 532) də Nəsiminin İraq Divan nüsxəsində (səh. 91) mövcuddur:

*Kişi kim mərifətdə kamil olmaz,
Ona nuri-inayət hasil olmaz... və s.*

Nəsiminin İraq Divan nüsxəsində şairin indiyə qədər məlum olmayan «Ol» rədifli şeiri vardır (səh. 113). Şeirin

səciyyəvi xüsusiyyəti ondadır ki, burada misralar üç sətirdən ibarətdir.

*Gəl arifin al xəbərin məni ərəndən,
Bu dünyanın çək əlini dərdi-sərindən,
Bişək güman ol, sultan cahan ol!*

Nəsiminin İraq Divanını dolğunluğuna, kamilliyinə və həcminə görə yalnız M-227, /1167 şifrəsi altında Respublika Əlyazmaları İnstitutunda saxlanılan Bakı əlyazma nüsxəsi ilə müqayisə etmək olar.

Şairin İraq Divan nüsxəsində diqqəti cəlb edən cəhətlərdən biri də əsərin üzünü köçürən katibin səliqəli işidir. Məsələn burasındadır ki, ədəbi dilimizdə işlənən bir çox söz kərki-küklülərin danışığında işlənməsə də, katib onları dəyişmiş, olduğu kimi saxlamışdır. Qara hərflərlə yazılan sözlər belələrindəndir:

*Könlümün məqsudi sənsən, **özgə** dildar istəmən.*

(səh. 81)

***Təfavüt** etməz anı, gər qəbul qılsa rəhim,*

(səh. 137–138)

*Dünya çün **murdar** imiş, gəl keç, könül, **murdardən**,*

(səh. 184)

*Bunca **şıltağı** nədəndir aşıqi-şeyda ilən,*

(səh. 184)

*Səni sevənlərin halı, bu dörd işdən degil **xalı**,*

(səh. 190)

***Gerçək** müsəlman olmuşam*

(səh. 155)

*Ağarmaz yüz kəzin **yusan**, əzin bəs ruyi-çun hindu*

(səh. 190)

***Sındır** qəfəsi tazə gülüstan tələb eylən*

(səh.206) və s.

Maraqlıdır ki, bu Divan nüsxəsində indi ədəbi dilimizin lüğət tərkibindən çıxmış, lakin bu gün belə Kərkük dialektində işlənən **ulaşmaq, varmaq, yürü, kəndi, qutlu, tütün** (tüstü – red.), **yey, irişmək** və s. kimi bir çox sözə təsadüf edilir.

Şairin bu divan nüsxəsində ibrətamiz sözlərə, kəlmələrə, atalar sözlərinə tez-tez rast gəlirik:

Çün hər nə kim əkərsən, axır biçərsən anı (səh.166)

Söz bilənə yetər, bir söz, özgə sualə düşməsin (səh.180)

Ey Nəsimi, aqibət verər yelə,

Bivəfa ilə yeyən nanu nəmək (səh.106).

Şair yeri gəldikcə məharətlə sinonimlərdən, antonimlərdən və s. bol-bol istifadə edir:

Çün bəqasızdır cahanın mülkü malü dövləti.

Tükəndi əqlimin səbri, qərarı qalmadı canın və s.

Bu bir yandan Nəsiminin xalq dilini gözəl bilməsinə dəlalət edirsə, digər tərəfdən də hələ Nəsimi dövründə Azərbaycan ədəbi dilinin böyük inkişaf yolu keçmiş olduğunu göstərir.

Şairin İraq Divanı, göründüyü kimi, bir çox mətləblərdən xəbər verir. Onlardan biri «**türkman**» termini ilə bağlıdır. Başqa əlyazma nüsxələrində də tez-tez rast gəldiyimiz bu sözə İraq Divan nüsxəsində də təsadüf edilir:

Ərəbin nitqi bağlandı dilindən,

Səni kimdir deyən kim türkmansan (səh.178)

Sonralar Şah İsmayıl Xətai də bu terminə işarə ilə yazmışdır:

Getdikcə tükənir ərəbin kuhi-məskəni,

Bağdad içrə hər neçə kim türkman qonar.

Türkman termininin lap qədim zamanlardan məlum olduğunu nəzərə alsaq, onun «ulu türk», «əzəmətli türk»,

«qüdrətli türk», «xalis türk», «əsl türk» anlamlarında işlənməsi şübhə doğurmur.

Azərbaycan ədəbi dilində və Kərkük dialektində indi də işlək olan **qocaman, azman, ataman, şişman, keçəman** (böyük kərtənkələ – Kərkük dialektində), **qəhrəman, orman, şaman** (qədim) və s. kimi sözlərdə «man»ın böyük, ülvə, qüdrətli, əzəmətli mənasını verməsi deyilənlərə dayaq olur.

Şairlərimizin, tarixçilərimizin, dilçilərimizin söz açıqları türkmanlar kimlərdir? Maraqlıdır ki, indinin özündə belə kərküklülər özlərini də, bizi də türkman, biz isə onları azərbaycanlı adlandırıyıq. Təbiidir ki, burada bir həqiqət vardır. Bu həqiqəti dərinədən duyan prof. Ə.Dəmirçizadə «Azərbaycan ədəbi dili tarixinə dair» kitabında yazmışdır: «O dövrlərdə türkman etnonimi indiki mənadan bir qədər fərqli işlənmiş, hətta indi Bağdad ətrafındakı azərilərin türkman adlanmaları da bu sözün əvvəlki mənası ilə əlaqədardır».

Şairin İraq Divanı nəsimişünaslıqda qaranlıq qalan, ümumi həcmi 51 vərəq olan və Ermənistan SSR Nazirlər Soveti yanında Qədim Əlyazmaları Elmi-Tədqiqat İnstitutunun ərəb yazılı abidələr fondunda 517 nömrə altında mühafizə edilən əlyazma nüsxəsinin üzünün harada köçürülməsinin aydınlaşdırılmasına da gətirib çıxarır.

Nəsimişünas C.Qəhrəmanov bu məsələ ilə əlaqədar yazmışdır: «Əlyazmanın üz qabığında həmin nüsxənin 1701-ci (hicri 1113) ildə Təbrizdə əldə olunduğu barədə qeyd vardır. Katib Hüseyn Əli ibn Səfər Əli özünün «Hacı Qəyyumlu» camaatından olduğunu və Tusda məskən saldığını əlyazmanın sonunda qeyd edir. Fikrimizcə, Tus şəklində yazılmış yerin adı ərəb qrafikasına əsasən «Tus» kimi deyil, Azərbaycan tələffüzünə əsasən «Tovus» (Tos) kimi oxunmalıdır. Doğrudur, «Tavus» (Tovus, Tovuz) sözü ərəb yazısına görə «Tavus» şəklində yazılmalıdır. Lakin katibin ümumi səviy-

yəsinə görə bu söz «Tus» şəklində də yazıla bilər» (Bax: İmaddəddin Nəsimi, I cild, Bakı, 1973, səh. 37–38).

Tovuzda boya-başa çatdığımndan fəxr edərdim ki, şairin Divan nüsxəsinin üzü dünyaya göz açdığım doğma yerlərdə köçürülmüş olaydı. Lakin həqiqət budur ki, söhbət gedən əlyazma nüsxəsinin üzü İraq ərazisində yaşayan və türkman adlandırılan, azərbaycanca danışan, Nəsiminin, Füzulinin nəvə-nəticələrinin doğma diyarı Tusda (bura Tuz da, Duz da, Tus və ya Duz Xurmatu da adlanır – *Q.P.*) köçürülmüşdür. Tusda əldə etdiyimiz bu böyük həcmli əlyazma nüsxəsi də qəti söz deməyə imkan verir.

Matenadaranda saxlanılan və bizim fikrimizcə, Tusda üzü köçürülən bu əlyazma nüsxəsində mövcud olan şeirlərlə şairin İraq Divan nüsxəsində yer alan şeirlər arasında heç bir fərq yoxdur.

Maraqlıdır ki, İraq Divan nüsxəsində özünü göstərən əksər dini şeirlərə şairin yalnız Təbriz Universitetində mühafizə edilən Divan nüsxəsində rast gəlinir.

Demək lazımdır ki, şairin bu Divan nüsxəsində oxucuların və tədqiqatçıların marağına səbəb olacaq bir çox şeirlər, fərqli cəhətlər, həqiqəti üzə çıxarmaq üçün gözəl beytlər vardır. H.Araslının tərtib etdiyi «Nəsimi «Seçilmiş əsərləri» kitabında (Bakı, 1973, səh. 30) oxuyuruq:

*Çaxdı sərvim aləmə, əsrarımı faş eylədi,
Halıma həmdəm olandan dünyadə sevdayi-eşq.*

Şairin İraq Divanında oxuyuruq:

Çıxdı sirrim, aləmə əsrarımı faş eylədi (səh. 102)

və şairin nə demək istədiyini anlayırıq.

Bu, «Ümmanə girən eşqilə, dürdanəyə uğrar» misrası ilə başlanan şeirə də aiddir. Şeirin son misrası H.Araslının və

C.Qəhrəmanovun tərtib etdikləri kitablarda «**Hənnanə təvaf eylərü mənnanəyə uğrar**»dır. Məntiqi cəhətdən bu mümkün deyildir. Əslində, **mənnanəyə** (ərinin boynuna minnət qoyan varlı qadın) təvaf eyləyən, yəni mal-dövlət ələ keçirmək, varlanmaq məqsədilə arvad almaq istəyən kişilər **hənnanəyə** (əri ola-ola başqa kişilərə meyil göstərən qadın) uğrar olmalıdır. Bunu İraq Divan nüsxəsi bir daha təsdiq edir: «**Mənnanə təvaf eylərü hənnanəyə uğrar**» (İraq Divanı, s. 48).

Başqa bir misal: Nəsiminin «*Cananı mənim sevdigimi can bilir ancaq*» və «*Cananı mənim sevdigimi can dəxi bilməz*» misraları ilə başlayan iki gözəl şeiri vardır. Hər iki şeiri C.Qəhrəmanov «*Nəsimi əsərlərinin elmi-tənqidi mətni*»nin üçcildliyinə daxil etmişdir. Təəssüf ki, şeirlərin üzünü köçürən katibin diqqətsizliyi nəticəsində səhvə yol verilmiş, bu isə öz növbəsində məntiqsizliyə gətirib çıxarmışdır. Hər iki şeir bu sözlərlə bitir:

*Heç kimsə Nəsimi sözünü fəhm (kəşf) edə bilməz,
Bu «quş dili»dir, münü Süleyman bilür ancaq.*
(XI cild, səh.423, III cild, səh.367)

*Heç kimsə Nəsimi sirrini faş edə bilməz,
Bu «quş dili»dir, bunu Süleyman dəxi bilməz.*
(III cild, səh.255)

İkinci şeirdə məntiqsizlik vardır. Ola bilməz ki, Nəsimi bir yandan Süleymanın quş dilini bildiyini təsdiqləsin, digər tərəfdən də onu inkar etsin.

Heç şübhəsiz, bu anlaşılmazlığın nəticəsidir ki, bu gözəl şeir nə M.Quluzadənin, nə H.Araslının, nə də C.Qəhrəmanovun tərtibində indiki əlifbamızla* çap olunmuş kitablarda

* Kiril əlifbası nəzərdə tutulur – red.

da öz əksini tapmışdır. Bəs səhv nədə olmuşdur? Şairin İraq Divan nüsxəsi bunu aydınlaşdırır:

*Heç kimsə Nəsimi sözünü fəhm edə bilməz,
Bu quş degildir (deyildir Q.P.), bunu Süleyman
dəxi bilməz.*

(İraq Divanı, səh.85)

Demək olmaz ki, oxuculara təqdim edilən kitab nöqsanlardan xalidir. Hər halda təskinliyi onda tapırıq ki, işin gedişində bir çox ciddi nöqsanların üzə çıxarılmasında və islahında klassik ədəbiyyatımızın biliciləri C.Qəhrəmanov, M.Əsgərov və Ə.Hüseyni tərtibçiyə yaxından kömək etmiş, düzəlişi zəruri olan bir sıra tənqidi qeydlər söyləmişlər. İş prosesində həmin qeydlər nəzərə alınmışdır.

Kitabın sonunda şairin yaradıcılığına işıq tutan dini şeirlərin ilk və son beytlərini vermişik. Oxunması çətin olan bəzi başqa şeirlərin də yalnız ilk və son beytlərini təqdim etmişik. Ümumiyyətlə, bütün şeirləri Divan nüsxəsində olan ardıcılıqla vermişik. Səhifənin aşağısında şeirin İraq Divanının hansı səhifəsində olduğu göstərilmişdir. İlk və son beytlər verilən hissədə isə səhifə şeirin əvvəlində yerləşdirilmişdir.

Kitabın şərhlərini, lüğəti və şeirlərin bəhrlərini klassik ədəbiyyatımızın gözəl bilicisi M.Əsgərov hazırlamışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, nəsimişünaslıqda bəhrlərin verilməsi ilk təşəbbüsdür. Heç şübhəsiz, əruz vəzn qəliblərinin dürüstləşdirilməsi bədii qiraətçilər, aktyorlar və eləcə də qəzəlsevərlər üçün gərəkli ola bilər.

Kitaba daxil edilən şərhlərin bir çoxunun yeni olması da Nəsimi yaradıcılığını daha yaxşı mənimsəmək baxımından maraq doğurur. Kitabın redaktoru M.Əsgərov izahlarla bağlı görkəmli şərqşünas İ.S.Braginskinin maraqlı bir fikri-

ni yada saldı. Tədqiqatçı haqlı olaraq qeyd edib ki, Hafiz Şirazinin şeirlərində işlənmiş bir çox söz və ifadələr öz zəmanəsində tamamilə başqa mənalarda anlaşılmışdır və biz bu gün onların həmin ilk rəmzi mənalarını qavramaqda çətinlik çəkirik. İ.S.Braginskinin fikrinə bunu da əlavə edək ki, Hafizin əsərləri heç vaxt qadağan olunmamış, şair təqibə məruz qalmamış, əsərlərinə isə hələ sağlığında cild-cild şərhlər yazılmışdır. Halbuki qaranlıq əsrlərdə həmişə təqib edilən Nəsiminin əsərləri yasaq olunduğundan bu kimi şərhlərdən, izahlardan məhrum qalmışdır. Məhz buna görə də mütəfəkkir şairimizin hər beytində bir dünya mənə yatan şeirlərinin belə geniş şərh olunması təqdirəlayiq bir hadisə kimi qiymətləndirilməlidir.

Elə lüğətin özündə də yenilik vardır. Adətən, klassik ədəbiyyatla bağlı əsərlərin sonunda ərəb-fars sözlərinin lüğəti verilir. Burada isə indi arxaikləşmiş, lakin klassik ədəbiyyatımızda işlək olan Azərbaycan və türk mənşəli sözlərə də xüsusi yer verilmişdir. Təbii ki, geniş oxucu kütləsi üçün «aydırmaq», «qutlu», «əsrük», «zəhi», «ilət», «irişmək», «kəpənək», «yarğu», «yey», «kəndi», «sayru», «küləh», «sonmaq», «tütün», «ulaşmaq», «uçmağ», «bandırmağ», «bən», «yarım», «yavuz», «yelək», «tamu», «qəncəri», «yegrək» və s. kimi sözlərin mənalarının lüğətdə öz əksini tapması faydalıdır.

Mənasının açılması vacib olan söz və ifadələr ya lüğətdə, ya da şərhlərdə verilmişdir.

* * *

Nəsiminin İraq Divan nüsxəsi haqqında qısa məlumatı və şairin oxuculara məlum olmayan səkkiz şeirini «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzeti (6 iyul, 1979) vasitəsilə təqdim etmişdik. Sonra isə «Ulduz» jurnalında (№ 10, 1982) tədqiqat xarakterli geniş məqalə yazdıq və Nəsiminin heç bir əl-

yazma nüsxəsində yer almayan, yalnız İraq Divan nüsxəsində təsadüf edilən şeirlərini və eləcə də prof. C.Qəhrəmanovun söz açdığı, lakin yalnız bir əlyazmada və ya cümgdə təsadüf edildiyinə görə Nəsimiyə aid olması şübhə doğuran, buna görə də «Əlavələr»də verilən 129 şeirdən 68-nin İraq Divan nüsxəsində yer almasını üzə çıxardıq. Bununla da təsdiq olundu ki, həmin şeirlər Nəsimiyə aiddir. Onların bəzisini burada veririk. Şübhə yoxdur ki, bu şeirlər Nəsimi əsərlərinin elmi-tənqidi mətninin dürüsləşdirilməsinə kömək edəcəkdir. Tədqiqatçılara kömək məqsədilə hər bir şeir bitəndə Bakıda çap etdirdiyimiz «Nəsimi. İraq Divanı» (1987) kitabın səhifəsini və mötərizədə əlyazmanın səhifəsini göstərmişik.

*Bülbüləm gülşəndə mən, gülzarə yoxdur minnətim,
Dustlər, minnət xudaya, xarə yoxdur minnətim.*

* * *

*Yenə bən bənd olmuşam zinciri-zülfün bəndinə,
Mənsurəm, meydana gəldim, darə yoxdur minnətim.*

* * *

*Tanrı haqqıyçin bu gün baş əyməzəm namərdə mən,
Mən mənə tək yar olum ki, yarə yoxdur minnətim.*

* * *

*Cani-dildən vermişəm dil bən xəyali-xəttinə,
Çün müyəssər qıldı həq, dildarə yoxdur minnətim.*

* * *

*Vahid oldum yar ilə, yar iləyəm minnət həqə,
Ey Nəsimi, zərrəcə ağyarə yoxdur minnətim*

(İraq Divanı, s. 156 (130))

Qəzəl yalnız İraq Divanında yer alıb.

*Cananı mənim sevdigimi can dəxi bilməz,
Könlüm diləgin dünyada canan dəxi bilməz.*

* * *

*Bildim, tanıdım əqlilə məbudi, yəqindir,
Şöylə bilirəm hafizi-Quran dəxi bilməz.*

* * *

*Abdallıq ilə bəglik edən arifi gör kim,
Bu səltənətin qədrini sultan dəxi bilməz.*

* * *

*Əqlin gəmisin qərq edə gər eşq dənizində,
Eşqin dənizin bəhrini ümman dəxi bilməz.*

* * *

*Sufimidir ol cami-müsəffasına məşğul,
Pünhani içər şöylə ki, şeytan dəxi bilməz.*

* * *

*Gəl, saqi, gətir dür əyağın dürdiləsun kim,
Budur əyağın dövrini dövrən dəxi bilməz.*

* * *

*Heç kimsə Nəsimi sözünü fəhm edə bilməz,
Bu quş degildir, bunu Süleyman dəxi bilməz.*

(İraq Divanı, s. 107 (85))

* * *

*Həsrətindən yandı canım, cigərim qan oldu, gəl,
Sənsiz işim gecə-gündüz ahü əfqan oldu, gəl.*

* * *

*Onca kim, göz yaşı tökdüm yar sənənin yollarına,
Ol yaşın hər qətrəsi dəryayi-ümman oldu, gəl.*

* * *

*Düşməni güldürmə şahim, sağlığıyla gəl iriş,
Müddəilər ta deməsün qövlü yalan oldu, gəl.*

* * *

*Diləməz şol gözlərim sənsiz cəhana baxmağı,
Aləmin zövqü səfası mənə zindan oldu, gəl.*

* * *

*Gündə min gəz cövr edərdin bu Nəsimi bəndənə,
Hər nə könlündən keçərsə şuna qurban oldu, gəl.*

(İraq Divanı, s. 145 (117))

* * *

*Nəfəsi əhli-dilin gövhəri-kandır bilənə,
Nitqimiz qüdrəti-həq, ruhi-rəvandır bilənə.*

* * *

*Şərbəti həqdən içən aşiqi-azadə olur,
Şöylə sərməst olanın küfrü imandır bilənə.*

* * *

*Can verüb irdi Xızır abi-həyat çeşməsinə,
Ol verür doğru xəbər, cümlə əyandır bilənə.*

* * *

*Qövlü yalançı ilə olma müsahib, çək əlin,
Həmdəm olmaq div ilə külli-ziyandır bilənə.*

* * *

*Ey Nəsimi, sən həqi özündə tanı, arif ol,
Dəxi söz söyləmə kim, bir söz həmandır bilənə.*

Bu şeirə şairin yalnız İraq Divanında s. 208 (189) təsadüf edilir.

* * *

*Yarımın yüzündə gizli kədri-əsrar, iştə gör;
Nur ol, nuri-ilahi, görməz əğyar, iştə gör!*

* * *

*Çərx hilalü-bədrinə könlüm diləməz kim, baxa
Qılmısan hərgiz kəmanın etmə inkar, iştə gör.*

* * *

*On səkiz min aləmin həqdir vücudi bigüman
Mümkir ani çün görəməz, etməz iqrar, iştə gör.*

* * *

*Biz ki, vəhdət aləmindən çünki döndük kəsrəyə
Qafil olma, gördüğün ol oddur ənsar, iştə gör.*

* * *

*Cənnəti-huri-qüsurdan şimdi keçdik bigüman,
Kəndi lütfindən bizə göstərdi didar, iştə gör.*

* * *

*Gər «Ənəlhəq» dedi Mənsur, qıldı dəva, ey həkim,
Neçələr yalan dedilər, oldu bərdar, iştə gör.*

* * *

*Qismət etdi çün Nəsimi bir neçə mənə ilə,
Ol səbəbdən hasil oldu nuri-ənvar, iştə gör.*

Nəsimi. İraq Divanı, s. 12 (s.1–2). Şeirə şairin məlum əl-yazmalarında təsadüf edilməmişdir.

* * *

*Yenə fəsli-bahar oldu gögərdi kuhi-səhralər,
Çəmənlər mürğzar oldu, açıldı vərđi-həmralər.*

* * *

*Bəzəndi naz ilə, çıxdı xuraman, keçdi seyranə,
Gözəllər, xassələr, xublar, məlahət əhli-sultanlər.*

* * *

*Yazılsa dəftərə sığmaz kəməli-hüsnünün vəsfi,
Mələklər yazıçı olsa, mürəkkəb olsa dəryalər.*

* * *

*Mələhətdə mənim yarım nə zibə məhzəri-həqdir,
Ona heyran durur həm də cahanda cümlə zibələr.*

* * *

*Gözəllikdə bənim yarım qüti-bimüntəha olmuş
Ki, hər bir şivəsi yüz min könül şəhrini yağmalər.*

* * *

*Nəsimi, işbu mövsümdən könül vaxtını xoş tutğıl,
Fənadır bu cahan, beş gün qənimətdir tamaşalər.*

Şeir yalnız şairin İraq Divanında, s. 91 (76) yer alıb.

* * *

*Tələtin bir gündü kim, xurşidi-nur eylər əda,
Qaşların bir aydı kim, mahi-hilal ondan çıxar.*

* * *

*Ey könül, sən sayıl ol, qılğıl suali-mərifət,
Mərifət bir bəhr imiş, əhli-kəmal ondan çıxar.*

* * *

*Mədəni-lö'l dişindir, tökər ol dürrü xoş ab,
Abi-kövsərdir adın, eyni zülal ondan çıxar.*

* * *

*Ey Nəsimi, geymə atlas, sidq ilə gey şal sən.
Vəsleyi-dərviş budur, asudə hal ondan çıxar.*

Bu mətləsiz qəzələ şairin yalnız İraq Divanında təsadüf edilir s. 65 (53).

*Gəl ey sərkeş nəsihətdən burax əqlin qulağına,
Gözət kim, bunca ləzzətlər verir canın damağına.*

* * *

*Qara yerlər, yaşıl bağlar, əlin tutar, gözüün ağlar,
Dışın yanar, için yanar, salar duzax bucağına.*

* * *

*Qoy keç bu dünyanın varın, bu murdardan yuyun, arın
Ki, didarın görüb, yarın qonub cənnət budağına.*

* * *

*Bu fani dünyada baqi ki, qalmazsan, güman etmə,
Nagah bir gün əcəl yeli əsər ömrün çırağına.*

* * *

*İyi gəldi, yavuz getdi, nə dersən, kəndüyə netdi?
Nəzər qılmadı kimsənin qarasinəvü ağına.*

* * *

*Keçirdin ömrünü çil-çil, gərək ağla, gərəksə gül,
Dəxi əlin irər degil, anın Firdovsi-bağına.*

* * *

*Ərənlər hər yazın, qışın yeməzlər dünya təşvişin
Ki, salmazlar könül quşın bu dünyanın duzağına.*

* * *

*Vücudin mülkin, ey aqıl, dilərsən yanmaya oda,
Əqil dəxlin pukarından yaşır nəfsin bıçağına.*

* * *

*Yollandın bir yola sən kim, uzaqdır, mənligin tərək et,
Azuqsuz kişilər durmaz bu yolların uzağına.*

* * *

*Əməldə nəsnəsi yoxdur, fəna evdə Nəsiminin
Dili xoşdur, əli boşdur, gedər bağı-durağına.*

Bu şeirə şairin yalnız İraq Divan nüsxəsində, s. 234
(s. 214–216) rast gəlinir.

*Xəyalın dideyi-giryanə düşdü.
Dilü can hər biri bir yanə düşdü.*

* * *

*Məni mən eyləyən dərbən özüdür
Ki, ahimdən dəri-dərbənə düşdü.*

* * *

*Əzəldən dünyaya üryan gəlibdir,
Gedəndə həm gənə üryanə düşdü.*

* * *

*Sufi, mən eyləmə qismət günündə,
Sənə məscid, mənə meyxa nə düşdü.*

* * *

*Saçın sevdasına divanə könlüm
Tavustək vardı Hindistanə düşdü.*

* * *

*Dü zülfin çokanın gördü Nəsimi,
Başın top eyləyib meydanə düşdü.*

İraq Divanı, s. 248 (s. 235)

*Şəha, hüsnün təcəlləsi bu təndə can edilmişdir,
Bu tən içindəki can şaha qurban edilmişdir.*

* * *

*Mənim torpağım əzəldən sənəin əşqinlə yoğruldu,
Ayrılmaz ta əbəd andan, ət ilə qan edilmişdir.*

* * *

*Quruldun, qaşların yayı dolanır, yüz can, yürək titrər,
Atar gəməzlərin oxun, məni nişan edilmişdir.*

* * *

*Nəsimi, fərqanımızdır qaşınla kirpigin, zülfün,
Cəmalın, mishəfin hər dəm oxur, rəvan edilmişdir.*

İraq Divanı, s. 40 (31)

*Könül vermə cəhanə, bivəfadır,
Könül vermək ona əyni xətdir.*

* * *

*Bunun şəkkərləri ağudan acı,
Bunun gülməkləri cümlə bükədir.*

* * *

*Bunun zövqü-səfası həm küdurət,
Bunun rahatları rəncu bələdir.*

* * *

*Qamu sərmayəsin verdi ziyanə,
Bu dünya ilə hər kim aşınadır.*

* * *

*Cahanın çün bəqası yox, Nəsimi,
Anı qoyub həqə dönmək rəvadır.*

İraq Divanı, s. 19 (s.7)

*Kişi kim mərifətdə kamil olmaz,
Ona nuri inayət hasil olmaz.*

* * *

*Şəriətdə mükəmməl olan adəm,
Təriqət aləmində qafil olmaz.*

* * *

*Xüdayə, verməgil cahilə dövlət,
Cahilə dövlət billahi layiq olmaz.*

* * *

*Xəlayiq qüssə ilən oldu ağü ah,
Qəmi qüssədən nəsnə hasil olmaz.*

* * *

*Hünər babında laf etmə Nəsimi,
Özün ögən kişilər aqil olmaz.*

İraq Divanı, s. 115 (91)

NƏSİMİNİN HƏYAT VƏ YARADICILIĞINA YENİ BAXIŞ*

İki il aramsız olaraq üzərində işlədiyim Nəsiminin «İraq Divanı»nın çapından illər keçsə də (Bakı, 1987, 334 səh.), Azərbaycan ədəbi dili və bədii fikrinin ən böyük ustadlarından biri – Nəsiminin həyat və yaradıcılığı ilə bağlı bəzi məqamlar qəlbimə və beynimə rahatlıq vermir. Son zamanlar əldə edilən yeni materiallar tərəddüd və şübhələrimə son qoyacaq tutarlı faktlar olmaq baxımından inandırıcı görünür. Azərbaycanlı tədqiqatçıların əksəriyyəti qeyd edirlər ki, şairin adı Əli, təxəllüsü Nəsimidir. S.Mümtazdan başlayaraq göstərilər ki, şair Nəsimi təxəllüsünü Nəiminin təxəllüsü ilə həmahəng səslənsin deyə qəbul etmişdir. Lakin bu ehtimalı təsdiqləyən elə bir sübut yoxdur. Əksinə, şairin doğum yeri başqa fikir irəli sürməyə imkan verir. S.Mümtaz akademik H.Araslı, AMEA-nın müxbir üzvü Ə.Səfərli, f.e.n. S.Şıxıyeva və əcnəbi nəsimişünaslar müxtəlif mənbələrə əsaslanaraq şairin İraqda türkmanlar (azərbaycanlılar) yaşayan Kifri qəzasının Nəsim kəndində, Diyarbəkirdə (Türkiyə), Təbrizdə, Şirazda, Şamaxıda və ya Bakıda doğulduğundan söz açmışlar.

Bizə qalırsa, şairin Nəsim kəndində anadan olması və Nəsimi nisbəsini buradan götürməsi ehtimalı daha inandırıcıdır. Çünki keçmişdə (indinin özündə də) şairlərin anadan olduğu yeri nisbə kimi götürməsi dəbdə olub. Xaqani Şirvani, Nizami Gəncəvi, Arif Ərdəbili, Füzuli Bağdadi və b.

Başqa bir yandan da biz elə bir dilçi, tarixçi, ədəbiyyatçı tanımırıq ki, İraq türkmanları ilə birliyimizi inkar etsin. Hətta hər sözü yüz ölçüb, bir biçən, görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyev də kərküklülərin İstanbulda çıxan «Qardaş-

* Məqalə «Ədəbiyyat qəzeti» (29.12.2006), «Kəlam» jurnalı (№ 32, 2007) və «Yurd» dərgisində (№12, 2007, Kərkük, İraq) çap olunmuşdur.

lıq» dərgisinə verdiyi müsahibəsində bu birlikdən söz açmışdır: **«Tarixi araşdıranda gördüm ki, Güney Azərbaycan, Quzey Azərbaycan və İraq türkmanları bir bütövün parçalarıdır».***

Nəsimişünas S.Şıxıyevanın doğru olaraq qeyd etdiyi kimi, Lətif Qəstəmonlunun «Təzkireyi Lətif (hicri 1314-cü il) əsərindən etibarən bir sıra təzkirə və araşdırmalarda Nəsiminin Bağdad yaxınlığında Nəsim kəndindən olması fikri qətiyyətlə irəli sürülmüşdür. Həqiqətən də, görkəmli iraqlı alim Abbas Əzzavi, İraq-türkman alimləri İbrahim Daquqi, Ə.Bəndəroğlu, türk alimləri K.Kürçüoğlu, H.Qınalızadə, Nəsiminin fars divanının tədqiqatçısı Y.Pəndari və başqaları şairin İraq türkmanlarından olduğunu göstərmişlər.

Qeyd etmək lazımdır ki, ilkin qaynaqlardan başlamış şairin adının Nəsiməddin, İmadəddin, Cəlaləddin, Əli, Seyid Əli və s. olduğu göstərilə də, tədqiqatçıların böyük əksəriyyəti şairin adının İmadəddin, təxəllüsünün Nəsimi olduğuna üstünlük vermişlər.

Yuxarıda şairin İraqda – Nəsim kəndində anadan olduğunu söyləsək də, onun valideynlərinin İraqa Təbrizdən köçməsinə, sonralar şairin Şamaxıya gəlməsini və orada yaşamasını da istisna etmirik. Əksinə, bunu ehtimal etməyə imkan verən faktlar da mövcuddur. Əbülqazi Bahadır xan yazır ki, Salur Qazan xanın hakimiyyəti dövründə (1295–1304) paytaxtı Təbriz olan Elxanilər dövləti güclənmişdi. Lakin Şahməliyin darmadağın edildiyi vaxt Dinli bəyin başçılığı ilə Salur eli İraqa yollandı; onlar orada çox illər yaşayandan sonra, onların arasında Oğurcik adlı bir alicənab igid peyda oldu... O zamanlar İraqda köçəri xalq – Bayandur eli vardı.**

* «Qardaşlıq» dərgisi. İstanbul, №8, 2000, s. 4.

** Şah İsmayıl oğlu Təhmasibə vəsiyyət eləyəndə qeyd etmişdi ki, səfəvilər Bayandurların və Ağqoyunluların birbaşa varisləridirlər (*Bax: Yunus Oğuz. «Təhmasib şah». Bakı, 2009, s. 62).*

Oğurcik alp Bayandur bəyin buyruğuna baxmadı. Bayandur bəy Oğurciyə qarşı qəzəbləndi. Oğurciyin bayandurlarla döyüşməyə gücü yox idi. Min evlik eli ilə o, İraqdan qaçdı və Şamaxıya gəldi; doqquz yüz ev salurlu, yüz ev – qarqınlı idi. O, orada yerləşmək istədi.*

Təbii ki, min ailəni Şamaxıda yerləşdirmək çətin olardı. Tarixi mənbələrdə göstərildiyi kimi, onların əksəriyyəti başqa yerlərə köçdülər. Şamaxıda qalanlar arasında Nəsimi və qohum-əqrəbasının olması ehtimalı böyükdür.

Bu baxımdan S.Ə.Şirvaninin məşhur:

*Mən öləndə Şaxəndanda basdırın,
Çünki onun şahidi-Xəndanı var –*

beytinə və S.Mümtazın onu Nəsiminin şair qardaşı Şah Xəndanla əlaqələndirməsinə haqq qazandırmaq olar.

Nəsimi zəngin irs qoyub getmişdir. Onun Azərbaycan və fars dillərində divanları vardır. Elm aləminə onun ərəbcə şeirləri də məlumdur. Bu, dahi Füzulidə də belədir. Nəsiminin də, Füzulinin də ərəbcə Divanı olduğu qeyd olunsada, üzə çıxarılmayıb. Qənaətimiz belədir ki, insan bir neçə dildə danışa bilər, lakin əsl poeziya nümunələrini bir-iki dildə yaramada bilər. Zaman və mühiti nəzərə alaraq güman etmək olar ki, Nəsiminin vaxtında və hətta ondan da çox-çox əvvəl hakim dil ərəb dili olduğundan, Azərbaycan dilindən ərəb dilinə bədii tərcümə təcrübəsi olub. Kim bilir, bəlkə də, indi ərəbdilli azərbaycanlı şair kimi tanıdığımız yazarların çoxu vaxtında azərbaycanca yazıb, əsərləri oxunub-yayılmaq üçün ərəb dilinə tərcümə edilib. Məhz buna görədir ki, doğum və ölüm tarixi məlum olmayan, XIII–XIV əsrlərdə ya-

* **Əbülqazi Bahadır xan.** Şəcərəi–Tərakimə (Türkmənlərin soy kitabı). Rus dilindən tərcümə edən İ.M.Osmanlı. Bakı, 2002, s. 96–99.

şadığı təxmin edilən Həsənoğlu Şeyx İzzəddin anadilli poeziyamızın ilk məlum nümayəndəsi hesab olunur. Şairin zəmanəmizə qədər gəlib çıxan azərbaycanca iki, farsca birçə şeiri vardır. Həsənoğludan az sonra yazıb-yaradan, Qazi Bürhanəddinin (1344–1398) müasiri, heyrətamiz poeziyası ilə dövründən çox yüksəkdə duran şair Nəsimidir. Azərbaycan dilində fəlsəfi qəzəlin banisi, aşiq yaradıcılığının «Əlif lam və tərs əlifba», «Deyişmə», «Bağlama», «Qıfilbənd» kimi janrlarının çiçəklənməsinə təkan verən, ədəbi-bədii kamilliyinə görə özündən sonrakı bir çox şairlərə örnək olan Nəsimi poeziyasının belə füsunkar yaranmasına qədər anadilli poeziyamız, şübhəsiz, bir təkamül yolu keçməli idi.

Klassik ədəbiyyatımızın tədqiqatçısı prof. Əlyar Səfərli XIII əsrdə azərbaycanca yazılmış «Dastani-Əhməd Hərami» poeziyasından danışarkən doğru olaraq vurğulayır: «Bu əsər doğma dilimizdə yazılmış ilk məsnəvi kimi çox səciyyəvidir... Özünəməxsus bədii-poetik ənənələrə malik olmayan bir xalq XIII əsrdə ana dilində belə bir gözəl, mükəmməl sənət əsəri yarada bilməzdi».*

Tanınmış tədqiqatçımızın haqlı sözlərindən bu nəticəyə gəlmək olur ki, XIII əsrdən çox-çox əvvəl Azərbaycan dilində yazıb-yaradan şairlərimiz olmuşdur. İnanırıq ki, axtarsaq dünya kitabxanalarında, əlyazma mərkəzlərində və s. Həsənoğlu, Nəsir Bakui, Qazi Bürhanəddin, Əbdülqadir Marağayi və Nəsimiyə qədər də yazıb-yaratmış şairlərin poeziya nümunələrini üzə çıxarmaq mümkün olacaq. Buna indiki siyasi və iqtisadi durum da münbit şərait yaradır.

Söhbət açmaq istədiyimiz əsas məqamlardan biri də Nəsiminin edamı ilə bağlıdır.

* Ə.Səfərli, X.Yusifov. Qədim və orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı, 1982, s. 144.

Demək lazımdır ki, orta əsrlərdə açıq fikirli adamları dini ittihamlarla məhv etmək geniş yayılmışdı. Avropada inkvizisiya daha amansız idi. Məlum olduğu kimi, XIII əsrin əvvəllərindən öz düşmənləri ilə mübarizə aparmaq üçün katolik kilsəsi məhkəmə-polis təşkilatı yaratmışdı. İnsanları diri-diri tonqalda yandırmaq, dar ağacından asmaq, başlarını bədənlərindən ayırmaq adi hal almışdı. Din xadimlərinə, dövlətin siyasətinə qarşı çıxanları ölüm gözləyirdi. Bu, İslam aləmində də belə idi. Bu baxımdan, dövrləri ilə müxalifətdə olan şairlərin, o cümlədən də «ağalar və qullar dünyası»nın əksliklərini bədii sözün qüdrəti ilə aşkarlayan, məslək mücahidi Nəsiminin aqibəti, qismət payı işgəncəli ölüm olmuşdur.

Lakin elə buradaca qeyd edək ki, Nəsiminin diri-diri dərisinin soyulması fikri həqiqətdən uzaqdır. Nəsiminin müasiri İbn Həcər Əsqəlani (1372–1449) «Ənba əl-ğumr biənba əl-ümr» – «Həyat oğulları haqqından dolğun bilgi» əsərində yazmışdır: «Onun başını kəsib dərisini soydular və cəsədini çarmıxa çəktilər» (sitat akad. Ziya Bünyadovun «Nəsiminin məhkəməsi və qətli» məqaləsindən götürülmüşdür). İbn Həcər əl-Əsqəlanidən sonra yaşayan Şəmsəddin Səxavi (1427–1497) və İbn əl-Həmbəli də eyni fikirdə olmuşlar.

Doğrudur, Nəsimi Sufilik və Hürufilik tərəfdarı idi. Lakin bu təriqətlərin geniş yayılması dövrün ictimai-siyasi hadisələri və şəraiti ilə bağlı idi. Humanist şair olan Nəsimini bu baxımdan tək-cə təriqət şairi kimi qələmə vermək doğru olmazdı.

Nəsiminin İraq Divan nüsxəsi üzərində tədqiqat apararkən qəribə bir mənzərənin şahidi olduq. Divan nüsxəsində yer alan şeirlərin üçdə bir hissəsindən çoxu Yaradanın, İslam dininin, peyğəmbərimizin və başqa müqəddəslərin tərənnümünə həsr olunub. Sovet dönməndə dini şeirlərin çapı qadağan olunduğundan Nəsimi yaradıcılığının bu mühüm hissəsi barədə, demək olar ki, təsəvvürümüz yox idi. Bu sə-

bəbdən də şairin həyat və yaradıcılığı ilə bağlı anlaşılmazlıqlar vardı.

Sovet sisteminin dayaqları laxlamağa başladıqdan, siyasi durum dəyişdikdən sonra fürsətdən istifadə edərək şairin İraq Divan nüsxəsində yer alan bütün dini şeirlərini «Müxtəlif şeirlərin ilk və son beytləri» adı altında «İmadəddin Nəsimi. İraq Divanı» kitabımızda verdik. Bu şeirlər yüzdən artıqdır. F.e.d. Rəhim Əliyev «Nəsimi və klassik dini üslubun təşəkkülü» (Bakı, 2006) kitabında bizim bu ilk təşəbbüsümüzü yüksək qiymətləndirmişdir: «Nəsiminin ən yaxşı dini şeirləri nə onun H.Araslı tərəfindən hazırlanmış 1973-cü il nəşrinə, nə də ki, sonrakı nəşrlərə düşüb. Bircə, 1987-ci ildə «İraq Divanı»nı tərtib edən və nəşrə hazırlayan Qəzənfər Paşayev və Məmmədəli Əsgərov (kitabın redaktoru) bu buzu qismən sındırıblar və Nəsiminin İraq Divanında olan «Müxtəlif şeirlərin ilk və son beytləri» adı altında 256–279-cu səhifələrdə 100-ə qədər şeir veriblər. Biz hesab edirik ki, Nəsiminin dini görüşlərini və Allah haqqında təsəvvürlərini öyrənmək baxımından onlar ən yaxşı və mühüm şeirlərdir».

Rəhim Əliyevin qeyd etdiyi kimi, bu şeirlər bir daha göstərir ki, Nəsiminin bu poetik hünərinin əsasında şairin Allaha və onun qüdrətinə misilsiz, səmimi iman və inamı durur. Onun təfəkkürünü işıqlandıran və aydınlaşdıran bu iman, Allaha hüdudsuz və şəriksiz sevgisidir. Allah sevgisi Nəsimi üçün hər şeydir. Bu isə şairin ölümünə fitva verilməsinin mahiyyətini xeyli asanlaşdırır. «Nəsimini din əleyhinə şeirlərinə və dini əqidəsinə görə təqsirli bilib edam etmişlər» – fikrini alt-üst edir.

Akademiklərdən H.Araslı, Ziya Bünyadov, AMEA-nın müxbir üzvü Ə.Səfərli, suriyalı tədqiqatçı Bəkir ən-Nasir və başqaları Nəsiminin edamı ilə bağlı müəyyən faktlar üzə çıxarmışlar. O dövrün ərəb tarixçilərinin Nəsiminin məhkə-

məsinə dair diqqətəlayiq qeydləri vardır. Ərəb tarixçisi Məhəmməd Rağib Mahmud bin Haşim ət-Təbbahın yazdıqlarından məlum olur ki, Nəsimini işlətdiyi kəskin sözlərə görə mühakimə ediblər. Alim göstərir ki, bəzi ağılsızlar Nəsimini dönük, zindiq və mülhid adlandırırdılar. Onları kimsə yoldan çıxarmışdı.

Başqa bir Hələb tarixçisi – Müvəffəqəddin Əhməd ibn İbrahim əl-Hələbi isə «Künüz əz-zəhəb fi tarix Hələb» – «Hələb tarixinə dair qızıl xəzinələr» adlı əsərində yazır ki, Nəsimini din əleyhinə şeirlərinə görə təqsirləndirirdilər. O da bir həqiqətdir ki, o vaxt dini əsarət əleyhinə çıxanları xalqın gözündən salmaq və öz istəklərinə nail olmaq üçün kafir, dönük damğası ilə damğalamaq ən münasib vasitə olub. Hadisələrin gedişi göstərir ki, Nəsimini də bu yolla aradan götürmək qərara alınıbmış. Şairin məhkəməsi Hələbin şeyxi, naibi və qazılar qazısının və rəsmi qəbul olunmuş məzhəblərin (hənəfilik, malikilik, şafilik, hənəbəlilik) dördünün də nümayəndələrinin iştirakı ilə keçirilib. İttiham ilə hənəfilərin qazılar qazısı İbn əş-Şənqaşi çıxış edib. Hələbin naibi Yəşbək üzünü Nəsimiyə tutaraq: «Deyilənləri inkar edə bilməsən, səni öldürəcəm», – deyir.

Bu sözləri eşitcək İbn əş-Şənqaşi Yəşbəkin məkrli niyyətini anlayır və ittihamdan imtina edir.

Hənəbəlilər şeyxi Şihabəddin ibn Hilal məhkəmənin pozulduğunu görərək malikilərin qazısı Fətxəddindən yuxarı başa keçir, Nəsiminin öldürülməsi barədə yazılı fitva verir və Nəsiminin tövbəsinin qəbul olunmayacağını qeyd edir. Nəsimi «kəlməyi-şəhadət» alıb deyilənləri rədd edir. Məcəlisdə əyləşən din xadimləri qazı və alimlər fitva ilə tanış olduqdan sonra onun əsassız olduğunu və güman ki, şairin bənzərsiz dini şeirlərini nəzərə alaraq fitvanı qəbul etməyiblər. Qazılar qazısı Fətxəddin Şihabəddinə deyib: «Qazı və

üləmlər səninlə razı olmadığı halda, mən sənə sözünlə durub ona necə ölüm kəsə bilərəm?»*

Vəziyyətin gözlənilməz məcraya döndüyünü görən Hələb canişini Yəşbək tez sözə qarışdı: «Sultan nəticəni ona bildirməyi, Nəsimi haqqında veriləcək göstərişi gözləməyi əmr etdi».**

Suriyalı tədqiqatçı Bəkir ən-Nasirin göstərdiyi kimi, Şeyx Kamil əl-İzzinin Hələbin tarixindən bəhs edən çox böyük həcmli «Nəhr əz-zəhəb» («Qızıl çay») əsərində də Nəsiminin həyatı və məhkəməsi barədə qiymətli məlumat vardır. Əsərin III cildində oxumaq olar: «Əmir Yəşbək hər dörd məzhəbin qazılarından tələb etmişdi ki, Nəsimini ölümə məhkum etsinlər. Baş qazi: «Nəsimi Əmirin istəyinə əsasən mühakimə olunur» – desə də, qazılar və üləmlər şairin küfr-də təqsirləndirilməsi barədə qərara gələ bilməyiblər.***

Məclis dağılıb. Misirdən – Sultan Müəyyəddən cavab gələnə qədər şairi zindanda saxlayıblar.

Şeyx Kamil əl-İzzinin kitabında Yəşbək Abdulla əl-Yusifinin şəxsiyyəti və kimliyi barədə də diqqəti çəkən məlumat vardır. Kitabdan məlum olur ki, Yəşbək cahil, pozğun, qəddar və tamahkar bir adam imiş. Əl-Müəyyəd Trablis hakimi olarkən onu min dinara alıbmış (Şübhəsiz, qəddarlığına və tamahkarlığına görə o, Nəsiminin qətlindən cəmisi 4 il sonra – 824 hicridə öldürülmüşdü – *Q.P.*).

Çox keçmir ki, Sultan Müəyyəddən əmr gəlir. Əmrə əsasən, yuxarıda göstərdiyimiz kimi, şairin başını kəsib dərisi-

* **Ziya Bünyadov.** Nəsiminin məhkəməsi və qətl. Bax: «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzeti, 19 sentyabr 1980.

** **Ə.Səfərli, X.Yusifov.** Qədim və orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı, 1982, s. 193.

*** **Bəkir ən-Nasir.** İmadəddin Nəsimi. «Azərbaycan» jurnalı, №9, 1987, s.170.

ni soyaraq cəsədini çarmıxa çəkirlər. Əmrdə xüsusi vurğulanırdı: «Carçı car çəksin. Hələbdə yeddi gün göstərsin. Sonra da əl-ayağı kəsilsin, bir parçası Zülqədər oğlu Əlibəyə, qardaşı Nəsirəddin və Osman Qarayölükə göndərsin, çünki Nəsimi onların inanclarını (etiqaqlarını) pozmuşdur (yoldan azdırmışdır – *Q.P.*). Bunun üzərinə Nəsimi öldürülür».*

Demək lazımdır ki, Zülqədər oğlu Əlibəy və qardaşı Nəsirəddin Qaraqoyunlu türkman tayfalarının, Osman Qarayölük isə Ağqoyunlu türkman tayfa ittifaqının başçısı idi (1394–1434). Ağqoyunluların paytaxtı Diyarbəkir idi. Onlar Osmanlı sultanlığının, o cümlədən də Osmanlı imperiyasına tabe olan Misir sultanı Müəyyədın siyasi düşmənləri idilər. Hələ bu, az imiş kimi, Osman Qarayölük 1399-cu ildə Osmanlılara qarşı müharibədə Teymurun tərəfinə keçmiş və hətta Sivası istila etmişdi.

Guya, onları Nəsimi yoldan çıxarmışdı. Həqiqət naminə deməliyik ki, Nəsimi Ağqoyunlu və Qaraqoyunluların yeritdiyi siyasəti dəstəkləyirdi. Sultan Müəyyəd isə Nəsiminin xalq arasında böyük nüfuza malik olmasından xəbərdar idi. Yaxşı bilirdi ki, Hələbdə hürufiyyə məzhəbinin şeyxi kimi Nəsiminin sərəncamları yerinə yetirilir.

Ərəb tarixçisi Abbas Əzzavi «Tarix-İraq beynə ixtilaleyn» (Bağdad, 1973) əsərində Nəsiminin şəxsiyyəti, fikir tarixində yeri və s. ilə bağlı yazmışdır: «Nəsiminin təhlükəsi artmışdı, səsi ucalmış, ona uyanlar çoxalmışdı. Təriqətinin genişlənməsi qorxusu aləmi bürümüşdü. Şairlik gücü ilə təbliğat aparması, mühakimə olunmasına yol açmışdı. Aşqın və daşqın sözləri ilə islam etiqaqlını cığırından çıxardığı anlaşıl-

* Ə.Səfərli, X.Yusifov. Qədim və orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı, 1982, s. 193.

lırdı... Gözəl bədii üslubu ilə dinləyiciləri sarsıdırdı. O, yaman cəsur bir şair idi».*

O da məlumdur ki, Nəsiminin ölümündən iki il əvvəl, 1415-ci ildə Suriyanın qonşuluğunda – Türkiyədə xalq hərəkatı və iğtişaşlar baş vermişdi. Bu hərəkata dərviş şeyxi Bədrəddin Simavi rəhbərlik edirdi. Xalq hərəkatı Osmanlı sultanlığını lərzəyə salmışdı. Bədrəddin Simavi üsyanın başçısı kimi təqsirli bilinərək dar ağacından asılmışdı.

Sultan Müəyyəd, güman ki, Türkiyənin lap sərhədində olan Hələbdə Nəsiminin türkmanları (o vaxt Şamla Hələb arasında Qara Türkman xanlığı vardı – *Q.P.*) ona qarşı qaldıracağından çəkinib. Onun Nəsimini aradan götürməyə rəvac verməsi, bəlkə də, bu xofla bağlı olmuşdur. **Lakin Sultan Müəyyədin əmrindən göründüyü kimi, Nəsimi dinə qarşı təqsirli bilinərək öldürülməyib. Sultan Müəyyəd Hələb şeyxi, qazılar və din xadimlərinin rəyini qulaqardına vura bilməzdi. Onlar Nəsimini dinə qarşı çıxmaqda təqsirli bilməmişdilər. Belə olan halda, Sultan Müəyyəd əsl həqiqəti açmalı olmuşdu. Onu Əlibəyi, qardaşı Nəsirəddini, Osman Qarayölükü yoldan çıxarmaqda, osmanlılarla onların arasında düşmənçilik toxumu səpməkdə təqsirli bilərək edamına göstəriş vermişdi.**

Yeri gəlmişkən, ərəb aləmində Nəsimiyə dair, bəlkə də, ilk və sanballı «Hələb yaqutu İmadəddin Nəsimi (771–820 h.; 1370–1417 m.), həyatı, poeziyası və fəlsəfi fikirləri» (Ərəb Yazarlar Birliyinin nəşriyyatı, 1991) adlı kitabın müəllifi suriyalı alim Əbdülfəttah Qələmçi ərəb dilində olan məxəzlər üzərində tədqiqat apararaq o qənaətə gəlmişdir ki, Nəsiminin edam edilməsi onun dini deyil, siyasi baxışları ilə bağlı olmuşdur (*Bax: Bəkir Nəbiyev. Nəsimi kəlamının işığında. Bakı, «Qarabağ» nəşriyyatı, 2009, s. 24–25*).

* Əlyar Səfərli, Xəlil Yusifov. Ədəbiyyat. IX sinif üçün dərslik. Bakı, 1979, s.159.

Akad. Həmid Araslı şairin öldürülməsi təkcə dini əqidəsinə görə deyil, bəlkə, siyasi mahiyyət daşıyır – desə də, təəssüf ki, prof. M.Quluzadədən savayı heç bir tədqiqatçımız bu ciddi məsələyə lazımınca fikir verməmişdir. M.Quluzadə, ilk dəfə olaraq tarixi faktlara, mənbələrə, şairin əlyazma nüsxələrində yer alan poeziya nümunələrinə istinadən o qənaətə gəlmişdir ki, Nəsimi ateist deyildir (*Bax: Böyük ideallar şairi. Bakı, «Gənclik», 1973, s. 137*). Nəsimi dini əqidəsinə görə edam edilsəydi, İslamın ilk illərindən üzərində bərqərar olduğu dayaqlarından birində – Suriyada məsciddə dəfn olunmazdı. Hicri 910-cu ildə Sultan Qansuh əl-Quri öz qələbəsi şərəfinə şairin əbədi uyuduğu məscidi bərpa etdirməzdi. Burada Nəsimiyə məqbərə tikilməzdi. Türbəsi hələ orta əsrlərdən ziyarətgaha çevrilməzdi. Bəkir ən-Nasirin göstərdiyi kimi, divarlarda Nəsimi sənətini əks etdirən Azərbaycan və ərəb dillərində kitabələr və şeirlər yazılmış lövhələr asılmazdı. Həmin lövhələrin birinin üzərində aşağıdakıları yazmağa cürət etməzdilər.

*Əgər qəlbində sıxıntı hiss etsən,
Onu Nəsiminin nəfəsi ilə müalicə et.
Və orda, içərisində Nəsiminin sirləri olan
Şərəfli (yerin) mənzərəsini müşahidə et.**

Yada salsaq ki, XIX əsrin ikinci yarısında böyük mütəfəkkir M.F.Axundov ərəb əlifbasından latın qrafikasına keçilməsinə cəhd göstərdiyinə görə dünyasını dəyişdikdən sonra qəbrinə dəfələrlə təcavüz edilmişdi, nəşinin müsəlman qəbiristanlığından çıxarılmasına çalışmışdılar, məsələyə tam aydınlıq gəlir.

* **Bəkir ən-Nasir.** İmadəddin Nəsimi. «Azərbaycan» jurnalı, №9, 1987, s. 169–170.

Nəsiminin Hələbdə adına küçə qoyulması, hələ XVII əsrdə Hələbi ziyarət edən türk səyyah-alimi Övliya Çələbinin onu Şeyx Nəsimi adlandırması, Hələbdə Nəsimi təkyəsinin olmasından söz açması, təkyənin bugünə qədər mövcud olması, xalq şairi Rəsul Rzanın Hələbdə onun Divan nüsxəsini üzə çıxarması, Nəsiminin soykökünün – şəcərəsinin Hələbdə zamanəmizə qədər davam etməsi çox mətləblərdən söz açır, şairin mühiti, həyat və yaradıcılığına yeni dəyərlər prizmasından baxmaq zərurətini ortaya qoyur.

Burada kimin nə qədər iş görəcəyi fərq etməz. Nəsimi elə bir zirvə, elə bir möhtəşəm abidədir ki, Rəsul Rza demiş, onun daha gözəl, daha dəqiq, uzunömürlü yaranmasında bir kərpic qoyanın da, yüz kərpic qoyanın da zəhməti hörmət və təqdirlə yad edilməlidir.

AXTARIŞLAR*

Rəsul Rzanın bütün fəaliyyəti, o cümlədən də Nəsimi ilə bağlı gördüyü işlər bir örnekdir. Şairin Nəsiminin qəbrini axtarması, tapması yolunda xidmətləri nəsimişünas alim Əli-əjdər Seyidzadənin şairə ünvanladığı bir məktubdan aydın görünür. Rəsul müəllimin oğlu, hörmətli Anar müəllimdən əldə etdiyimiz və «Ədəbiyyat qəzeti»ndə (4.04.2008) çap etdiyimiz məktubda alim yazır:

«Çox hörmətli Rəsul Rza yoldaş,

Mən bilirəm ki, siz mənsiz də «Bakı» qəzetini oxuyursunuz. Ancaq mən hər halda özümə borc bilirəm ki, Nəsimi haqqında nə yerdə, nə yazsam, sizə ondan bir nüsxə təqdim edirəm. «Ədəbiyyat qəzeti»nə də bir şey vermək istəyirəm. Elmi məzuniyyətdən qayıtdım. Nəsimi haqqında Qərbi Av-

* Yazı Rəsul Rzaya həsr etdiyimiz «Tərifdən yuxarıda duran şair» məqaləmizdən götürülmüşdür. *Bax*: «Azərbaycan» qəzeti, 20.02.2009.

ropa dillərində XVI əsrdə çap olunmuş üç kitab mənə məlum idi. Məzuniyyətdə daha üç kitab tapmışam. Onlardan ikisi yenə də XVI əsrdə Qərbi Avropa dillərində çap olunmuşdur. Hamısında qəbir məsələsi var. Üçüncüsü isə rus dünya səyyahı Fedoseyevdir. Bu müəllifdə qəbir məsələsi ayrıca qeyd edilməyir, lakin rəssam çəkən şəkildə «qələ» (qala – *Q.P.*) vardır və qəbirlər də göstərilmişdir...»

Lakin bu faktlar Rəsul müəllimə hələlik ümid və gümandan daha çox nigarançılıq gətirirdi. O vaxtlar Azərbaycanda məşhur türk səyyahı Övliya Çələbi, xüsusən də Simon Lehatşinin Nəsiminin qəbri haqqında verdiyi dəqiq məlumatlardan xəbərsiz idik. Məşhur səyyah Simon Lehatsi Hələbdə olduğu illərdə (1608–1619) Nəsiminin məzarını ziyarət edərək yazırdı: «Suyun bu qırağında Nəsimi yatıbdır. Onun məqbərəsi Hələbin hasarı yanındadır».

Rəsul Rza Suriyaya yola düşməzdən əvvəl akad. H.Arashı ona ürək-dirək verərək: «Nəsiminin qəbri Hələbdə olmalıdır. Siz yəqin onu görəcəksiniz» – demişdi.

Şair ürəyində fikirləşmişdi ki, kafirlikdə suçlu bilinən Nəsimini hansı cəsarətlə dəfn edib saxlaya bilərdilər. On dörd gün Suriyanı eninə-uzununa gəzib, nəhayət ki, Hələbə gəlib çıxmışdılar. Şair həyatının ən unudulmaz səhifəsi kimi Hələb valisi ilə görüşü belə xatırlayır: «Qubernator bizi qarşıladı, yer göstərdi, oturduq. O da oturdu. İlk tanışlıqdan sonra sual-cavab başladı. Sualların əksəriyyəti bu əyalətin iqtisadiyyatına aid idi. Nəhayət, qubernatora müraciətlə dedim:

– Hörmətinizə görə sağ olun! İcazə versəniz sizdən bir xahiş edərdim.

– Buyursunlar!

– XIV əsrin ikinci yarısında bu Hələb şəhərində bizim həmyerlimiz bir şair yaşayıb. Onun anadan olmasının 600 illiyi Sovetlər İttifaqında geniş bayram ediləcəkdir. Bu bay-

ram YUNESKO xətti ilə bütün dünyada da təntənə ilə keçirilməli bir bayramdır. Əgər hörmətli qubernator İmadəddin Nəsimi adlı bir Azərbaycan şairi haqqında, onun qəbri, nəslə, əsərləri haqqında bir məlumat almaqda bizə mümkün olan köməyi göstərərsə, ona çox minnətdar olarıq.

Qubernator bir anlıq fikrə getdi, sonra öz köməkçilərindən birini çağırdı, ona nə isə dedi... 15-20 dəqiqə sonra xəbər gətirdilər ki, Nəsiminin qəbri Hələbdədir. İstəsəniz onu indicə ziyarət edə bilərsiniz. Bu xəbərdən qubernator özü də məmnun idi. Bizim isə uçmağa qanadımız yox idi».

Nəsiminin qəbrini ziyarət etdikdən sonra Rəsul müəllim birbaşa Hələb kitabxanasına getmiş, elm aləmi üçün çox gərəkli məlumat əldə etmişdi. «Hələb tarixinə dair materiallar» kitabının VII cildinin 144-cü səhifəsində yazılmışdır:

«820 hicri (1417 miladi). Bu ildə Hələb şəhərində yaşamış mürtəd Nəsimi öldürülmüşdür. O, hürufilərin şeyxi idi. Hələbdə yaşamış bu şeyxin tərəfdarları çox idi. Onun təriqət tərəfdarlarının artdığını görən Sultan (Misir sultanı Müəyyəd – *Q.P.*) əmr edir ki, onun boynu vurulsun, dərisi soyulsun və dar ağacından asılsın».

Bu fakt şairin müasirləri İbn Həcər əl-Əsləqani (1372–1449), Şəmsəddin Səxavi (1427–1497), Müvəffəqəddin Əhməd ibn İbrahim əl-Hələbi (XV əsr) və başqalarının əsərlərində də yer alıb.

Nəsiminin çağdaşı İbn Həcər əl-Əsləqani (1372–1449) «Ənba əl-ğümri bənba əl-ümr» – «Həyat oğulları haqqında dolğun bilgi» əsərində xüsusi vurğulamışdır: «Onun başını kəsib dərisini soydular və cəsədini çarmıxa çəkdilər».

Göründüyü kimi, Nəsiminin diri-diri dərisinin soyulduğunu iddia edənlər yanılırdılar.

Tarixi faktlara arxalanaraq Nəsiminin diri-diri dərisinin soyulmadığı fikrini də Azərbaycanda ilk olaraq Rəsul Rza söyləmişdir.

ŞAIRİN DUYĞULARININ İZİ İLƏ

Rəsul Rza Hələbə 1968-ci ilin noyabr ayında getmişdi. Biz də taledən gələn qismətdir ki, şairdən düz qırx il sonra Hələbə 2008-ci ilin noyabrında getmişdik (Mən Hələbə Beynəlxalq Nəsimi konfransına gedən akad. B.Nəbiyev, AMEA-nın müxbir üzvü T.Kərimli, f.e.n. S.Şıxıyeva və özümü nəzərdə tuturam). Fərq onda idi ki, Rəsul müəllim şairin qəbrini görmək ümidi ilə böyük istək və nigarançılıqla getmişdi. Biz isə onun izi ilə Nəsiminin qəbrini ziyarətə getmişdik. Onu da deyim ki, Rəsul Rzanın dahi şairimizin qəbrini üzə çıxararaq onu ziyarət etməsi təkcə Azərbaycanda deyil, digər Sovet respublikalarında da rezonans doğurmuşdu.

Bu baxımdan, rus yazarı Sergey Borodinin şairə ünvanladığı məktub maraq doğurur:

Əzizim Rəsul!

Keçən həftə mən Hələbdə Nəsiminin qəbri üstünə getmişdim və orda bu gözəl şairin məzarına sizin qoyduğunuz əklili gördüm. Nəsimi nəslindən olan şeyx həm əklili, həm də sizin ora gəlişiniz haqqında söhbətləri ən əziz bir xatirə kimi hiş eləyir. Bunu sizə böyük fərəh hissi ilə çatdırıram, çünki sələflər haqqında xoş xatirə xələflər haqqında xatirələri də möhkəmləndirir.

Teymurləngin Azərbaycana hücumu haqqında romanımın bir neçə səhifəsini həsr etdiyim şairin türbəsi önündə sizin adınızla bax beləcə rastlaşdım.

Ən xoş arzularla

Sergey BORODİN

Bağdad, 16 iyun 1972

Rəsul Rzanın üzə çıxardığı əlyazma nüsxəsi, şairin qəbrinin, məqbərəsinin, məqbərənin həyətinin, Nəsimi küçəsinin 1968-ci ilin noyabrında Mürsəl Nəcəfov tərəfindən çəkilmiş rəsmləri, Rəsul Rzanın «Cahana sığmayan şairin qərib məzarı», «Böyük şair haqqında qeydlər», «Nəsiminin bir beyti

haqqında» kimi məqalələri bu gün belə əhəmiyyətini itirməyən bir çox mətləblərdən söz açır.

Şairin 971 hicri (1564-cü il miladi) ilində əlyazmasının üzünü köçürüb bitirmiş katibin Nəsimini «Danışanların ən mahiri, bilik sahiblərinin və həqiqət axtaranların öndə gedəni» adlandırması göstərir ki, Nəsimi bəlağətli nitqi olan natiq, alim və məslək mücahidi olmuşdur. Rəsul Rzanın «Cahana sığmayan şairin qərib məzarı» məqaləsində möhtərəm Prezidentimiz İlham Əliyevin təşəbbüsü və göstərişi ilə şairin məzarının və ətrafının abadlaşdırılması ilə məşğul olan memar və bərpaçıların köməyinə çatacaq bir çox məqamlar vardır.

Rəsul Rzanın Nəsiminin qəbrini ziyarətindən keçən bu qırx il ərzində şairin qəbrinin üstü götürülüb, həyətdə indi çarhovuz görünür və s. kimi bəzi dəyişikliklər vardır.

Şairin məqaləsində alimlərimizin izinə düşəcəkləri məqamlar da az deyildir. Məsələn, şairin Nəsimi məqbərəsinin baxıcısı Hikmət Nəsimi ilə söhbəti, bəlkə də, illər boyu tədqiqatçıların axtardığı, lakin tapmaqda aciz olduqları cavablara bir aydınlıq gətirə bilər. Hikmət Nəsimidən soruşanda ki, şairin əlyazmalarından, kitablarından bir şey qalıbmı? O, atasından eşitdiyi bir məsələdən söz açıb. Məlum olub ki, 1968-ci ildən 60–70 il əvvəl Nəsiminin bir çox əlyazma və kitablarını kimlərsə Türkiyəyə aparıblar.

Dövrü ilə müxalifətdə olan, «ağalar-qullar dünyası»nın ziddiyyətlərinə qarşı çıxan Nəsiminin aqibəti işgəncəli ölüm olan qismət payı barədə, mənə qalırsa, ən təsirli məqalə Rəsul Rzanın «Cahana sığmayan şairin qərib məzarı» yazısıdır.

Şairin Nəsimi yaradıcılığı ilə bağlı dediyi «Bu möhtəşəm ədəbi-elmi abidənin gözəl, dəqiq, maraqlı və uzunömürlü yaranmasında bir kərpic qoyanın da, yüz kərpic qoyanın da zəhməti hörmət və təqdirə yad edilməlidir» kəlamı isə, əslində, tarixi şəxsiyyətlərimizin yaradıcılığı ilə məşğul olan gənc tədqiqatçılara onun vəsiyyəti və xeyir-duası kimi qiymət kəsb edir.

ŞEYX NƏSİMİ: TARİXİ HƏQİQƏTLƏR, HƏYƏCANLI ANLAR*

Taledən gələn ömür payımda bir çox ölkələrdə olmuş, səfər qeydləri və hətta kitablar da çap etdirmişəm. Lakin noyabrın 10-17-si arası Suriyaya səfərimizi əhəmiyyətinə görə heç bir səfərlə müqayisə etmək olmaz. Bu səfərin həyəcanlı anları bir ömrə bəs edər.

Biz Suriyaya Azərbaycan Prezidenti cənab İlham Əliyevin təşəbbüsü və tapşırığı ilə Azərbaycan səfirliyinin uğurla həyata keçirməkdə olduğu müqəddəs bir işin yerinə yetirilməsində yardımçı olmaq amacı ilə gəlmişdik.

Nümayəndə heyətinə Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin şöbə müdiri Fikrət Babayev, Heydər Əliyev Fondunun memarı Rüstəm Muxtarov, bərpaçı Telman Kərimli, Milli Elmlər Akademiyasından akad. Bəkir Nəbiyev, Akademiyanın müxbir üzvü Teymur Kərimli, f.e.n. Səadət Şıxıyeva və mən daxil idik.

Bakıdan birbaşa Hələbə uçan təyyarəmizi hava limanında səfirimiz Mahir Əliyev və səfirliyin işçiləri qarşıladılar. «Rıqa» adlanan səliqə-sahmanlı mehmanxanada yerləşdik və mehmanxananın zalında Hələb valisinin müavini, cənab Məhəmməd Kaccah və Hələb Mədəniyyət İdarəsinin müdiri Məhəmməd Qattanla görüşdük. Elə buradaca bizə Nəsiminin məqbərəsinin baxıcısı, ucaboy bir şəxsi – Məhəmməd Nəsimini təqdim etdilər. Mat qalmışdıq. Təsadüfə bax, Məhəmməd Nəsimi M.Abdullayevin «Nəsimi» portretinə və Rasim Balayevin yaratdığı Nəsimi obrazına oxşayırdı.

Cənab Məhəmməd Kaccahın bir cümləsi hamımızı həyəcanlandırmışdı: «Biz hamımız Nəsiminin övladlarıyıq».

* Məqalə «Azərbaycan» qəzetində (28.XI.2008) çap olunmuşdur.

Sevincdən özümü zə yer tapmırdıq. Doğrudur, biz Nəsimiyə Hələbdə yaxşı münasibət olduğunu bilirdik. Mən özüm Hələbdə Nəsiminin adına küçə və təkyə olduğunu, şairin məsciddə dəfn olunduğunu, qohumlarının XV əsrdən başlayaraq məscidin həyətinə basdırıldığını, qəbrinin üstündə «Şeyx Nəsimi» yazıldığını dəfələrlə Azərbaycanda və İraqda çap olunan məqalələrimdə göstərmişdim.

Az sonra hamımızın səbirsizliklə gözlədiyimiz an gəlib çatdı. Cənab Məhəmməd Kaccah, Məhəmməd Qattan və səfirimiz Mahir Əliyev başda olmaqla Nəsiminin məqbərəsinə ziyarətə yola düşdük. Nə gizlədim, çox həyəcan keçirirdim. Mənbələrə əsasən yazdıqlarım, görəsən, həqiqətdən uzaq deyil ki, – deyə fikirləşirdim. Allaha şükür ki, yazdıqlarımla gördüklərimiz üst-üstə düşdü. Akademik Bəkir Nəbiyevlə Nəsiminin məzarını qucaqlayıb öpəndə göz yaşlarımızı saxlaya bilmədik.

Nəsiminin məzarının üstündə ərəbcə yazılıb: **«Bu, şəhid bəndə, böyük sufi arif, Allahın dostu, Şeyx Əli İmadəddin Nəsiminin qəbridir. O, 824 hicri ilində (əslində 820 hicri – Q.P.) şəhid olmuşdur. Allah ona rəhmət eləsin. Qəbri müqəddəs olsun».**

Nəsimi təkyəsində gözəl hərflərlə lövhədə yazılmışdır: **«Həzrət Nəsimi təkyəsi»**. Aşağıda isə təkyə barədə məlumat verilmişdir: **«Nəsimi təkyəsi qədim bir məscid idi. Burada 820 hicri – 1417 miladi ilində İmadəddin Nəsimi dəfn edilmişdir. Təkyə onun adı ilə adlandırılmışdır. Bu, Məmluk sultanı Məlik əl-Müəyyəd Şeyxin zamanında (Məmluk dövründə) olmuşdur».**

Şairin məqbərəsindən sevinc və kədər dolu hisslərlə döndük.

Valinin müavini cənab Məhəmməd Kaccah bizdən ayrılanda «Möhtərəm müşavir, dünyada böyük şəxsiyyətlər çox olub. Lakin Makedoniyalı İskəndər daxil olmaqla, onların çoxunun qəbri itib, yoxa çıxıb. Nəsimi isə Allahın kəraməti

ilə 600 ilə yaxındır ki, Hələb şəhərinin mərkəzində uyuyur. Onu siz qoruyubsunuz. Buna görə biz Suriya dövlətinə, suriyalılara minnətdarıq» – dedim. Akademik Bəkir Nəbiyev əlavə etdi: «Ələlxüsus da hələblilərə». Müşavir çox məmnun oldu.

Ertəsi gün Hələb valisi cənab Tamir əl-Həcci ilə unudulmaz bir görüş oldu. Bu, elə-belə görüş deyildi. Tarixi görüş idi. Vali hamımızla görüşəndən sonra dedi: «Yaradandan təmənna edək ki, bu görüş əlaqələrimizə təkan versin. Mən hiss edirəm ki, belə də olacaq. Nəsimi ilə bağlı müştərək elmi konfrans, şairin məqbərəsinin və ətrafının abadlaşdırılması məsələsi mənə məmnunluq gətirir. Keçmişə ehtiram böyük işdir».

Bütün görüşlərdə iştirak edən, bizi istiqamətləndirən səfirimiz cavab nitqində dedi: «Azərbaycan nümayəndə heyətinə elm və mədəniyyət adamları, eləcə də görkəmli memarlar daxildir. Cənab vali, biz sizinlə həm mədəniyyət, həm elm, həm də tarixən eyniyik. Hətta xarici görkəmdə də suriyalılar və azərbaycanlılar arasında çox oxşarlıq vardır. Qürur hissi ilə demək istəyirəm ki, tariximizin qızıl hərflərlə yazılan dövrü başlayıb. Biz indi azadıq. Dövlətimiz müstəqildir. Əminəm ki, Allahın köməyi ilə ərəb-Azərbaycan, o cümlədən də Azərbaycan-Suriya əlaqələri qüvvətlənəcək».

Bundan sonra müştərək bərpa komissiyasının rəyi dinlənildi və göstəriş verildi ki, valinin müavini Məhəmməd Kacahın rəhbərliyi ilə komissiya işi davam etdirdsin. O da xüsusi vurğulandı ki, Nəsiminin məqbərəsi və məscid tarixi abidə kimi YUNESKO-nun nəzarətində olduğuna görə divarlar da və tavanda çatların olduğu göstərsin və bərpa işlərinin zəruriliyi əsaslandırılsın.

Beləliklə, F.Babayev və memarlar suriyalı həmkarları ilə davamlı tədqiqata başladılar ki, bir neçə variantda təkliflərini versinlər. Biz isə Nəsimiyə həsr olunmuş ikigünlük müş-

tərək elmi konfransa başladıq. Birinci gün konfrans Hələb şəhərinin Mədəniyyət Mərkəzinin böyük zalında keçirildi. Konfransın açılışında cənab Məhəmməd Qattan, cənab Məhəmməd Kaccah və səfirimiz Mahir Əliyev çıxış etdilər. Cənab Məhəmməd Qattan Nəsimi yaradıcılığına nəzər saldı və Suriyada Nəsimiyə bir şair və şəxsiyyət kimi böyük ehtiram göstərildiyini qeyd etdi.

Hələb valisinin müavini cənab Məhəmməd Kaccah isə çıxışında Nəsiminin məzarını ziyarətimizdən, şairin uyuduğu məsciddən, Nəsimi təkyəsindən, Nəsimi adına küçədən, Nəsimi ailəsinin məscidin həyətidəki qəbirlərindən, Nəsimi şəcərəsinin davam etdiyindən, Nəsimi məqbərəsinin qorunmasına məsul şəxs Məhəmməd Nəsimidən və s. söz açdı. Nəsiminin uyuduğu Hələbdə anadan olan Cəlaləddin Rumi kimi böyük şəxsiyyətlərdən bəhs etdi. Nəsimi məqbərəsinin Hələb şəhərini şərəfləndirdiyini xüsusi vurğuladı. – Nəsimi ilə biz fəxr edirik. O, həm sizin, həm də bizim şairimizdir, – dedi.

Azərbaycanın Suriyadakı səfiri Mahir Əliyev Suriya ilə Azərbaycanın inkişafından, azadlıq mücadiləsində oxşarlıqlardan, Suriyada sabiq Prezident Hafız Əsədin, Azərbaycanda ulu öndərimiz Heydər Əliyevin xalq qarşısında xidmətlərindən, Prezident İlham Əliyev və Prezident Bəşar Əsədin ölkələrimizin gələcəyi naminə titanik fəaliyyətindən danışdı. Nəsimi ilə bağlı Prezidentimizin təşəbbüsü və tapşırığından söz açdı və dedi ki, cəmi altı ay bundan öncə mənə Suriyaya səfir göndərəndə möhtərəm Prezidentimiz göstəriş verdi ki, etimadnaməmi Suriya Prezidentinə təqdim edəndə Nəsiminin məqbərəsinin və ətrafının abadlaşdırılmasına icazə verilməsi barədə Prezidentimizin istəyini ona çatdırım. Nəinki icazə verildi, Prezident Bəşar Əsəd müştərək komissiyanın yaradılması barədə göstəriş verdi. Budur, dünən və

bu gün mütəxəssislər birgə çalışırlar. Nəsiminin nəinki məqbərəsi, təkyəsi, uyuduğu məscid bərpa olunacaq, ətrafı da qaydaya salınacaq. Bütün bunlara görə Suriya Prezidenti möhtərəm Bəşar Əsədə minnətdarlığımızı bildiririk. Eyni zamanda Azərbaycan nümayəndə heyətinə hər cür köməklik göstərən Hələb valisi cənab Tamir əl-Həcciyə və müavini cənab Məhəmməd Kaccaha təşəkkürlərimizi çatdırırıq.

Açığını deyim ki, səfərimizin tarixi əhəmiyyətini səfirimizin çıxışından sonra dərindən duydum. Səfirimizin dediyinə görə, bu ilin iyul ayında (2008) İslam ölkələrinin Turizm Nazirlərinin VI konfransında iştirak edən Mədəniyyət və Turizm nazirimiz Əbülfəs Qarayev də Suriya Mədəniyyət, Turizm, eləcə də Xarici İşlər nazirləri ilə görüşləri zamanı bir daha Nəsimi ilə bağlı bu müqəddəs məsələni gündəmə gətirmişdi. Bütün bunları biləndən sonra alimlərimiz konfransda çıxış etməyə hazırlaşdılar.

Konfransda «Azərbaycan şeirində Nəsimi möcüzəsi» mövzusunda məruzə üçün ilk söz akad. Bəkir Nəbiyevə verildi. Sonra suriyalı alim, vaxtilə Hələb Universitetinin rektoru olmuş prof. Dr. Bəkir Şeyx Əmin Nəsimi yaradıcılığına dair məruzə etdi. Məruzəsini bu cümlə ilə bitirdi: «Nəsiminin bizim ölkədə uyuması bizə şərəf gətirir».

AMEA-nın müxbir üzvü Teymur Kərimli «Nəsimi yaradıcılığında humanizm» mövzusunda, suriyalı alim Dr. Məhəmməd Kəmal «Nəsiminin qətli və səbəbləri» mövzusunda məruzə etdilər. Bütün məruzələr böyük maraq doğurdu. Bunu zalda əyləşənlərin çoxsaylı suallarından da görmək olurdu. Maraqlıdır ki, konfrans başlananda zalda yerlərin yarısı boş idi. Konfransın sonuna yaxın bir yer belə boş qalmamışdı. Bu, ağıllı adamlara məxsus incə yumoru ilə seçilən Bəkir müəllimin diqqətindən yayınmadı: «Deyəsən, məruzə-

lərimiz o qədər xoşunuza gəlib ki, telefon açaraq dost-tanışları da dəvət edibsiniz».

Bəkir müəllimin zarafatı yerinə düşmüşdü. Hamı əl çaldı, ağsaqqal alimimizi alqışladı.

Axşam saat 9-da mətbuat konfransı oldu. Konfransda Nəsimiyə dair verilən suallardan belə qənaət hasil oldu ki, Hələb şəhərində şairə laqeyd deyillər. Şairin məqbərəsinin ziyarətgaha çevrilməsi isə onun yaradıcılığına və şəxsiyyətinə ehtiramdan xəbər verir. Konfransda Azərbaycan-Suriya əlaqələrinə dair suallar da cavablandırıldı.

Azərbaycanda Nəsimi yaradıcılığına dair hansı işlər görülmüş? – sualına akad. Bəkir Nəbiyev hərtərəfli cavab verdi. S.Mümtazın 1926-cı ildə çap olunan kitabından başlayaraq, akad. H.Arslı, prof. M.Quluzadə, prof. C.Qəhrəmanov, AMEA-nın müxbir üzvü Ə.Səfərli, prof. Z.Quluzadə və başqalarının tədqiqatlarından söz açdı. Onu da əlavə etdi ki, Bakıda Nəsiminin möhtəşəm heykəli ucalır, Milli Elmlər Akademiyamızın Dilçilik İnstitutu və Bakının ən böyük rayonlarından biri şairin adını daşıyır. Şairin 600 illik yubileyi ilə əlaqədar Bakıda Beynəlxalq konfrans keçirilib. Alim Hələb şəhərində Nəsimiyə dair müştərək konfransın keçirilməsini görülmə işlərin davamı və məntiqi nəticəsi kimi qiymətləndirdi.

Ertəsi gün konfrans öz işini Hələb Universitetinin böyük zalında davam etdirdi. Onu da deyim ki, universitetdə 130 min tələbə təhsil alır. Onların 35 mini filologiya fakültəsinin tələbələrinin payına düşür. Konfransın ikinci günü ilk məruzə ilə mən çıxış etdim: «Nəsiminin İraq Divanı və şairin həyat və yaradıcılığına yeni baxış» mövzusunda məruzəmdə göstərdim ki, Nəsiminin İraq Divan nüsxəsi ən mükəmməl, geniş əlyazma nüsxəsidir.

Şübhəsiz, buna görədir ki, Nəsiminin ayrıca kitab kimi çap olunan yeganə Divan nüsxəsidir (*Bax: İmadəddin Nəsimi. İraq Divanı. Bakı, «Yazıçı», 1987, 336 s.*).

Nəsiminin İraq Divan nüsxəsi üzərində tədqiqat apararkən qərribə bir mənzərənin şahidi olmuşdum. Divan nüsxəsində yer alan şeirlərin üçdə bir hissəsindən çoxu Allaha, İslam dininə, Peyğəmbərimizə və başqa müqəddəslərə həsr olunub. Sovet dönəmində bu barədə söz açmaq asan deyildi. Odur ki, kitabda onların yalnız ilk və son beytlərini verə bilmişdim (s. 256-279).

Bu şeirlərdən hasil olan qənaət odur ki, Nəsiminin Allaha sevgisi hədudsuzdur. Belə olan halda onun allahsızlıqda təqsirli bilinərək qətlə yetirilməsi nə qədər inandırıcı olardı? Apardığımız tədqiqatlar bizim haqlı olduğumuzu sübut etdi. Hələb canişini Yəşbək Abdulla əl-Yusifinin israrla şairin ölümünə fitva verilməsini tələb etməsinə baxmayaraq, Hələb qaziləri fitvadan imtina etmişdilər. Bəlkə, bu işdə şairin dini şeirləri də onların dadına çatmışdı, bilmirəm. Bir onu bilirəm ki, şairi dini görüşlərinə görə deyil, siyasi baxışlarına görə edam etmişdilər. Bunu Misir sultanı Müəyyədin əmrindən, eləcə də şairin müasirləri ibn Həcər əl-Əsləqani (1372–1449), Şəmsəddin Səxavi (1427–1497), Müvəffəqəddin Əhməd ibn İbrahim əl-Hələbi (XV əsr) və başqalarının əsərlərindən də görmək olur. Gün kimi aydındır ki, Nəsimi dini etiqadına görə edam edilsəydi, məsciddə dəfn olunmazdı, ona məqbərə tikilməzdi. Türbəsi ziyarətgaha çevrilməzdi. Adına küçə qoyulmazdı, təkyəsi olmazdı. Təkyənin üstündə «Həzrət Nəsimi», türbəsinin üstündə «Şeyx Nəsimi» yazılmazdı.

Mən danışdıqca hiss edirdim ki, mənimlə yanaşı oturan Hələb müftisi Dr. Mahmud Əkkam həyəcan keçirir. Narahat oldum. Fikirləşdim ki, bəlkə, mənimlə razılaşmır. Lakin

belə deyilmiş. Burada xüsusi vurğulamağa dəyər ki, elə müftinin konfransda iştirakının özü Nəsiminin ruhuna böyük ehtiram idi. Lakin o, məndən sonra «Nəsimi və sufilik» mövzusunda çox maraqla qarşılanan məruzə etdi. Dr. Mahmud Əkkam məruzəyə başlamazdan əvvəl dedi: «Prof. Paşayevin məruzəsindən çox təsirləndim. Nəsiminin başına gətirilən bəlalara, ona verilən işgəncələrə görə üzr istəyirəm. Bu, hələblilərin işi deyil, Hələbdəki gəlmələrin və onların havadarlarının işi idi. Təsəllini onda tapırıq ki, Hələb Nəsimini öz oğlu kimi qoynunda uyutdu və bu gün də uyudur. Mən Nəsimiyə həmişə dua oxuyuram. Çünki o, haqq yolunda şəhid olub. Haqsız işgəncələrə məruz qalıb. Yaradandan təmənnə edirəm ruhu şad olsun. Bu gün də həmişə olduğu kimi, Hələbdə şairin adı ehtiramla yad edilir, ona işgəncə verənlər lənətlənir».

Dr.Mahmud Əkkam məruzəsini ərəb müğənnisi Əbdül Vahabın mahnısındakı çox mənalı sözlərlə başladı: «Gəldiniz, qardaş olduq» və Nəsimiyə məhəbbətlə sufilikdən söz açdı.

Sonra azərbaycanlı nəsimişünas alim Səadət Şıxıyeva «Nəsiminin irfani görüşləri» adlı maraqlı məruzə ilə çıxış etdi. Son olaraq Hələb Universitetinin müəllimi Dr.Hüseyn əl-Siddiq məruzəsində Nəsiminin həyat və yaradıcılığından söz açaraq şairin təkcə fiziki deyil, mənəvi əzaba da məruz qalmasını ön plana çəkdi.

Sonra isə məruzələr ətrafında müzakirələr oldu və çoxsaylı suallar cavablandırıldı. Mənim «Nəsimi hansı meydana çarmıxa çəkilib? – sualımla əlaqədar yalnız onu deyə bildilər ki, «Nəsimi Hələb qalasında qətlə yetirilib».

Bizə qalarsa, Nəsimi «Saat qülləsi» ucalan meydana çarmıxa çəkilib. Lap qədim zamanlardan ağır cinayətlər tö-

rədən, günahsız insanları xüsusi amansızlıqla qətlə yetirən adamları burada səhər-səhər asarlarmış. Bu adət zəmanəmizə qədər davam edib. Dr. Hüseyn əl-Siddiqin Hələb müftisinə ünvanladığı «Nəsiminin qətli ilə bağlı niyə üzr istəyirsiniz?» – sualına Dr. Mahmud Əkkamın cavabı hamını qane etdi: «Biz ona görə üzr istəyirik ki, hadisə Hələbdə baş verib. Doğrudur, bu işdə hələblilərin heç bir günahı olmayıb. Nəsiminin qətlinə fitva verənlər gəlmələr idi».

Noyabr ayının 13-də Hələb qalasını ziyarət etdik. Ömrümdə çox qalalar görmüşəm. Bu möhtəşəmlikdə, bu əzəmətdə qala görməmişəm. Yeni eradan əvvəl inşa olunan bu qala XIII əsrdə məmluklar və sonralar Osmanlı imperiyası dövründə bərpa olunmuş, məscidə azan vermək üçün minarə əlavə edilmişdir. Elə həmin gün Hələbdən Dəməşqə yola düşdük.

Vaxtilə Hələblə Dəməşq arasında Qara Türkman xanlığı yerləşən bu yerlərdə türkman kəndlərinə rast gəlmək olur. Ümumiyyətlə, Hələb ətrafında 60-dan çox türkman kəndi vardır. Hələbdə bizimlə görüşə gələn türkmanlar çox idi. Onlar da azərbaycanca danışılar. İxtisasca hüquqşünas olan Əli Öztürkman və idxal-ixracla məşğul olan Əli Bəşir bizdən ayrılmır, tez-tez «Özümüz burda, ruhumuz Azərbaycandadır» – deyirdilər.

Noyabrın 14-də Azərbaycanın Suriyadakı səfirliyində görüş oldu. Görüşdə bütün günü bizimlə olan Azərbaycanın İordaniyadakı səfiri Elman Araslı da iştirak edirdi. Səfirliyimiz Dəməşqin ən baxımlı yeri – Məzzə prospektində yerləşir. Binanın üstündə Azərbaycan bayrağının dalğalandığını, fasadını isə gerbimizin bəzədiyini görəndə ürəyimiz qürurla döyündü. Müstəqilliyimizin dadını bir daha dərinləndən duyduq. Vətəndə insan, adətən, belə hislərin fərqi o qədər varmır.

Onu da deyim ki, səfirliyin böyük zalını ümummilli liderimiz Heydər Əliyev və Suriyanın sabiq Prezidenti Hafiz Əsədin birgə portreti, Prezidentimiz İlham Əliyevin, eləcə də Azərbaycanın birinci xanımı Mehriban Əliyeva və Suriyanın birinci xanımı Əsma əl-Əsədin birgə çəkilmiş portretləri bəzəyir. Həmin günü şəhərlə tanışlıqla keçirdik. Əməvilər dövründən ölkənin paytaxtı olan Dəməşq gözəl şəhərdir. Onun gözəlliyini şimal tərəfdən uzanıb gedən Qasyon dağ silsiləsi daha da artırır. Dağın zirvəsi başdan-başa istirahət yerləri ilə örtülmüşdür.

Dəməşq şəhərində ən məşhur yer Əməvilər məscididir. Bu möhtəşəm abidəni miladi 705-ci ildə (86 h.) Xəlifə Vəlid ibn Əbdülməlik tikdirmişdir. Yaqub peyğəmbər və ərəb aləminin əfsanəvi qəhrəmanı Səlahəddin burada dəfn olunmuşlar. Odur ki, ziyarətgaha çevrilmişdir. Başqa bir ziyarətgah isə İmam Əlinin qızı xanım Zeynəbə məxsusdur. Məscidi və ziyarətgahı iranlılar tikdirmişlər. Burada qərribə görünən bir məsələnin şahidi olduq. Ziyarətgahın həyətində bir-birindən cəmi 30-40 metr aralı azan vermək üçün iki minarə vardır. Onlardan biri sünnilərə, o biri isə şiələrə məxsusdur.

Suriya Milli muzeyində də olduq. Bu çox zəngin muzeyin bələdçisi Bəsarın həyat yoldaşı azərbaycanlı idi. Səlimə xanım bizim muzeyə gələcəyimizdən xəbər tutaraq oğlanları – altı yaşlı Samir və dörd yaşlı Yusiflə bizim görüşümüze gəlmişdi. Oğlanların hər ikisi həm ərəb, həm də azərbaycanca sərbəst danışdılar. Gözlərindən vətən həsrəti oxunan Səlimə xanımın qərrib ölkədə övladlarına Azərbaycan dilini öyrətməsi bizi duyğulandırdı.

Noyabrın 15-də Dəməşq Dövlət Universitetinin rektoru, prof. Dr. Vael Müəllanın görüşünə getdik. Rektor səfirimizlə qucaqlaşib öpüşdü. Maraqlıdır ki, hər yerdə səfirimizi

özününkü kimi qəbul edir, qucaqlayıb öpüşür, şirin-şirin zarafatlaşırdılar. Bunun sirri aydın idi. Bakı Dövlət Universitetinin şərqşünaslıq fakültəsinin məzunu Mahir Əliyev uzun müddət ərəb ölkələrində tərcüməçi işləmişdi. Həm ərəb dilini mükəmməl bilir, həm də ərəblərin adət-ənənələrini.

Professor Vael Mualla hamımızın əlini səmimiyyətlə sıxaraq dedi ki, sizin Suriyaya gəlişinizi eşidən kimi sizinlə görüşmək arzusunda olduğumu bildirdim. Sonra o, qısaca olaraq universitetin fəaliyyətindən söz açdı. Universitetdə 120 min tələbənin, 1700 professor-müəllim heyətinin, universitetin 16 fakültəsinin, ölkədə yeddi filialının olmasından, Suriyada beş dövlət, on bir özəl universitetin fəaliyyət göstərməsindən, Dəməşq Universitetində ərəb, ingilis, yapon, fars, fransız dillərinin öyrənilməsindən, lap yaxın vaxtda çin və türk dillərinin də tədrisinə başlanacağından və kafedraların açılacağından bəhs etdi. Gələn ilin fevralında universitetdə keçiriləcək elmi konfransda iştirak etməyimizi arzu etdi. Xüsusi vurğuladı ki, elmi və mədəni əlaqələr digər əlaqələrə yol açır.

Səfirimiz cavab nitqində təşəkkür etdi və Azərbaycan təhsil sistemi haqqında məlumat verdi, tələbə mübadiləsinin zəruriliyindən söz açdı. Cənab Vael Mualla biləndə ki, bizə tərcüməçilik edən Elnur Məmmədzadə azərbaycanlıdır, səfirliyin ikinci katibidir, təəccübləndi və dedi: «Biz ərəb dilini ondan öyrənməliyik».

Təbii ki, qürur hissi keçirdik və ürəyimizdə BDU-nun şərqşünaslıq fakültəsinin müəllimlərinə minnətdar olduq.

Noyabrın 16-da Dəməşqdə iki mühüm görüşümüz vardı: Milli Ensiklopediya və Yazıçılar Birliyində.

Suriya Ensiklopediyasının prezidenti Məhəmməd Əziz Şükri qeyd etdi ki, Ensiklopediya üzərində iş 1952-ci ildə

başlayıblar. 28 cildə nəşr olunub. Ərəb aləmində inanmırdılar ki, belə bir işin öhdəsindən gəlmək olar. Ensiklopediyamızda səhvlər də var. Lakin bununla belə biz ensiklopediyamızla fəxr edirik. Gələcəkdə səhvləri düzəldəcəyik. Biz indi ixtisaslaşdırılmış (sahələr üzrə) ensiklopediyalar üzərində işləyirik. Birinci cildi 2009-cu ildə çıxacaq. Ensiklopediyamızın da yeni nəşrini hazırlayırıq. Kanadada çap olunaçaq. Xahişimiz budur ki, Azərbaycanla bağlı məqalələrdə səhvlər varsa, onları göstərməklə məqalələr yazmaq üçün bizə Azərbaycan tarixi, Azərbaycan dili, incəsənəti barədə ərəbcə məlumat göndərsiniz.

Gözləmədiyimiz halda Əziz Şükri dedi: «Mən Bakıda olmuşam. Bakı və yeməkləriniz çox xoşuma gəlib. Arzu edirəm ki, qismət olaydı bir də Azərbaycana gələydim».

Akademik Bəkir Nəbiyev səmimi sözlərinə görə cənab Əziz Şükriyə təşəkkür etdi: «Sizin ensiklopediya barədə bir onu deyə bilərəm ki, müstəqil dövlətin ensiklopediyası elə belə, gözəl olarmış. Biz sizə minnətdarıq ki, ensiklopediyanızda çox doğru olaraq ermənilərin Azərbaycana İran və Türkiyədən köçüb gəlmə olduqlarını dəqiqliklə göstərmisiniz. Bununla bərabər, deməliyəm ki, Azərbaycanla bağlı ensiklopediyanızda verdiyiniz materiallarda bir az köhnəlik duyulur. Sizə Azərbaycan haqqında kifayət qədər material: şəkillər, illüstrasiyalar, tarixi sənədlər, görkəmli şəxsiyyətlər barədə məlumat göndərəcəyik».

Bəkir müəllim Nəsimi ilə bağlı konfransdan, xüsusən də Qələçinin Nəsimiyə həsr olunmuş «Hələb yaqutu» əsərindən söz açanda ensiklopediyanın prezidentinin müavini Nəbil əl-Həffar pıçıltı ilə mənə dedi ki, iki il öncə (2006) Əbdülfəttah Qələçinin Nəsimiyə həsr olunmuş «Məlikul-işraq» («Nur hökmdarı») adlı başqa bir əsəri Hələbdə səhnəyə qoyulub

və göstərilib. Prof. Nəbil Əl-Həffar gözəl xətlə müəllifin və əsərin adını qeyd dəftərimə yazdı.

Həqiqətən də, hələ Hələbdə olarkən Əbdülfəttah Qələçinin Nəsimiyə həsr olunmuş əsərinin olduğu barədə bizə məlumat vermiş və qrupumuzun rəhbəri akad. Bəkir Nəbiyevə əsərin bir nüsxəsini bağışlamışdılar. «Hələb yaqutu. İmadəddin Nəsimi 771–820 hicri (1370–1417 miladi): həyatı, poeziyası və fəlsəfi fikirləri» (Ərəb Yazarlar Birliyinin nəşriyyatı, 1991) adlanan bu maraqlı kitabı, f.e.d. İ.Həmidovun fikrincə, ərəb ölkələrində şair haqqında ilk sanballı əsər hesab etmək olar. Müəllifə görə, Nəsiminin təqibə məruz qalması və edam edilməsi, şairin dini deyil, siyasi baxışları ilə bağlı olmuşdur.*

Nəsiminin qəzəllərini şərh edən ərəb tədqiqatçısı o qənaətə gəlir ki, onun şeirlərində Allah sevgisi tərənnüm edilir. Qələçinin kitabı üzərində tədqiqat aparan akad. B.Nəbiyev göstərir ki, ərəb alimi iki məsələnin üstündə ayrıca dayanır. Yaxın və Orta Şərq regionunda o zamankı ictimai, siyasi və mədəni durum, Nəsimi şəxsiyyətinin mürəkkəbliyi və zənginliyi. Qələçi onu da vurğulayır ki, Nəsimi heç vaxt hökmdarları məth edən şeirlər yazmamışdır. Kitabın «Əlavələr» bölməsində akad. B.Nəbiyevin göstərdiyi kimi, Nəsiminin qəzəl, məsnəvi, rübai və mərsiyələrindən nümunələrin ərəb dilində tərcüməsi verilmişdir.**

Gözəl əhval-ruhiyyə və təəssüratla hörmətli elm adamlarından ayrılıb Yazıçılar Birliyinə üz tutduq. Yazıçılar Birliyinin sədri Dr. Hüseyn Cuma və Birliyin İdarə Heyətinin

* Bax: **Bəkir Nəbiyev**. «Nəsimi kəlamının işığında», Bakı, 2009, s. 24–25.

** Hərtərəfli məlumat üçün akad. B.Nəbiyevin adı keçən kitabına (s. 23–25) baxmağı tövsiyə edirik.

üzləri bizi böyük ehtiram və sevincə qarşıladılar. Dr. Hüseyin Cuma bizi Yazıçılar Birliyinin işi ilə tanış etdi. Məlum oldu ki, Suriya Ərəb Yazıçılar Birliyinin 900 üzvü var.

Yazıçılar Birliyi sərbəstdir. Dövlətin heç bir strukturuna tabe deyil. Hər beş ildən bir seçki olur. Yazıçılar Birliyi 25 nəfərdən ibarət Şura seçir, Şura isə öz növbəsində 9 nəfərdən ibarət İdarə Heyətini, İdarə Heyəti isə sədri seçir. Plan əsasında yazıçıların kitabları çap olunur. Xəstələnən yazıçıların xəstəxana xərcləri ödənilir. Yaşa dolan yazıçılara az-çox təqaüd kəsilir. Yazıçılar dövlətdən nə maaş, nə də təqaüd alır. Akad. Bəkir Nəbiyevin «Bəs onlar nəyin hesabına kitablarını çap etdirirlər, necə dolanırlar?» sualına Dr. Hüseyin Cumanın cavabından məlum oldu ki, Suriyanın sabiq prezidenti Hafiz Əsəd vaxtilə Dəməşqin mərkəzində səkkiz mərtəbədən ibarət möhtəşəm bir bina tikdirərək yazıçılara hədiyyə edibmiş. Bir mərtəbədə Yazıçılar Birliyi fəaliyyət göstərir, qalan mərtəbələri isə icarəyə verərək əldə edilən gəlirlə fəaliyyət göstərir və dolanırlar. Dr. Hüseyin onu da dedi ki, Çin və Rusiya ilə kitabların çapı barədə müqavilələri vardır. Arzu etdi ki, Azərbaycan Yazıçılar Birliyi ilə də gələcəkdə belə bir müqavilə bağlansın. Dinimizin, adət-ənənələrimizin, demək olar ki, bir olduğundan oxucular hər iki ölkədə çap olunan kitablara daha çox maraq göstərərdilər.

Akademik Bəkir Nəbiyev maraqlı məlumat üçün təşəkkür etdi və dedi ki, prof. Q.Paşayev Yazıçılar Birliyinin Təftiş komissiyasının sədridir. Təklif edirəm Yazıçılar Birliyinin fəaliyyəti və strukturu barədə o danışsın.

Mən hazırda Yazıçılar Birliyimizin 1400-ə yaxın üzvü olduğundan, rəhbər orqanların beş ildən bir Yazıçıların qurultayında seçildiyindən, Yazıçılar Birliyinin sədri, dörd katibi olduğundan, tanınmış yazıçıların yubileylərinin yüksək sə-

viyyədə keçirilməsindən, pensiyaya çıxanda onlara təqaüd verilməsindən, xalq qarşısında xüsusi xidmətləri olan yazıçılara yüksək prezident təqaüdü verilməyindən, aylıq «Azərbaycan», «Ulduz», «Qobustan» jurnallarının və həftəlik «Ədəbiyyat qəzeti»nin dövlətin köməyi ilə nəşrindən, Yazıçılar Birliyinin üçmərtəbəli binasının Prezidentimizin ayırdığı vəsait hesabına təmir və bərpasından, təmirdən sonra açılışda möhtərəm prezidentimizin şəxsən iştirakından, istedadlı gənc yazarlara dövlət qayğısından, onlara da prezident təqaüdü verilməsindən və s. söz açdım.

AMEA-nın müxbir üzvü Teymur Kərimli ərəb-Azərbaycan ədəbi əlaqələrindən danışdı. Dr. Hüseyn Cuma Teymur Kərimlinin təklifinə tərəfdar çıxaraq dedi ki, bu işə antologiya ilə başlamaq daha yaxşı olar. Suriyada Azərbaycan ədəbiyyatı antologiyası, Azərbaycanda Suriya ədəbiyyatı antologiyası buraxılırsa, oxucuların təsəvvürü daha dolğun olar.

Şairə Fadiə Geybul qeyd etdi ki, danışığınızda işlətdiyiniz bir çox ərəb sözləri göstərir ki, tarixən nə qədər yaxın olmuşuq. Bu yaxınlığı bərpa etmək üçün ədəbi əlaqələr əvəzsizdir. Şübhəm yoxdur ki, bu görüş ədəbi əlaqələrimizin inkişafına müsbət təsir edəcək.

Onu da deyim ki, Suriyaya səfərimiz, demək olar ki, bütün qəzetlərdə dostcasına işıqlandırılırdı. Həqiqətən də, **Hələbin müftisi Dr. Mahmud Əkkamın dediyi sözlər çin oldu. Nəsiminin sorağı ilə Suriyaya getdik, qardaş olduq.**

TARİXİ ŞƏKİLLƏR

Möhtəşəm Hələb şəhərindən bir mənzərə

Nəsimi küçəsi

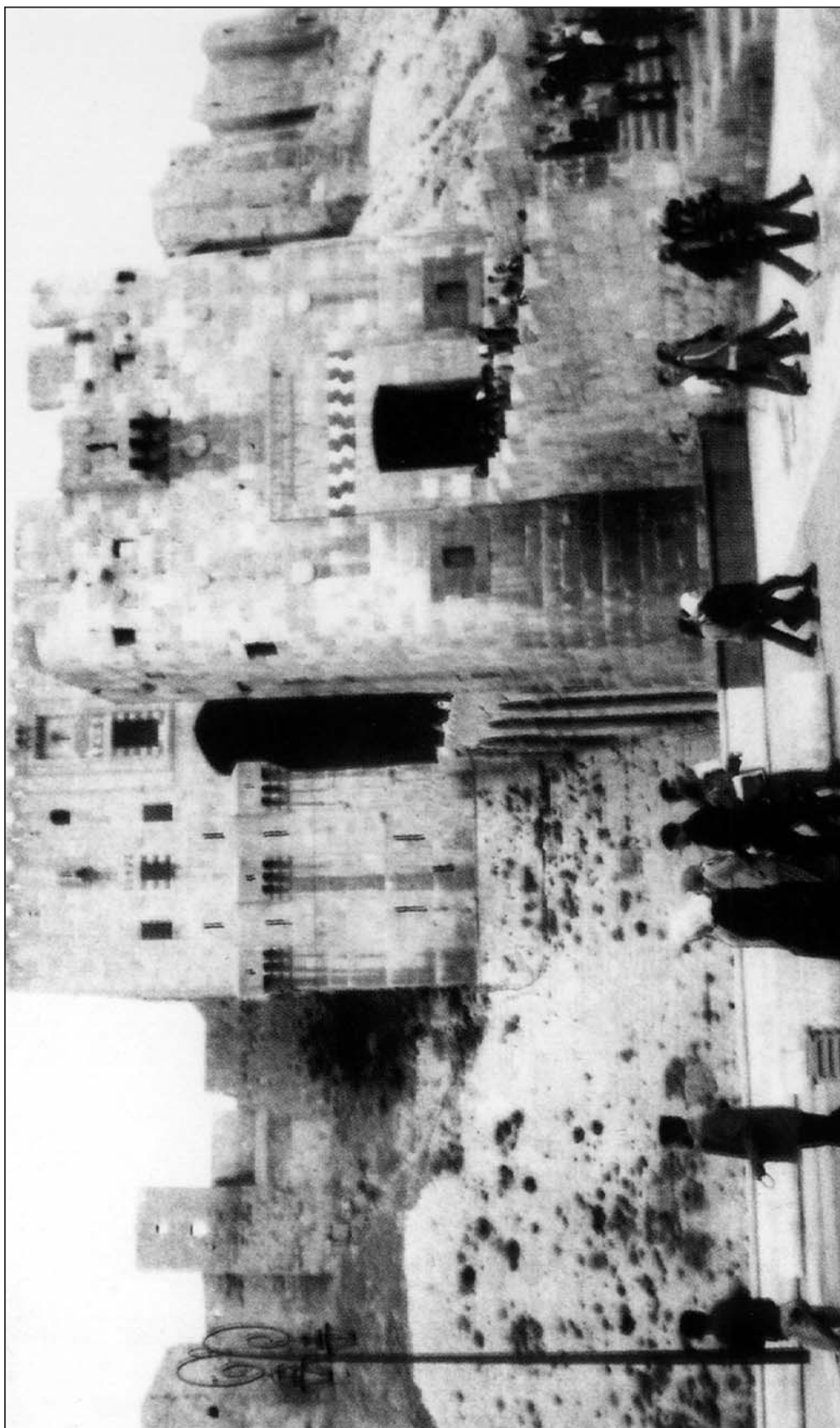
«Həzrət Nəsimi Təkyəsi». «Nəsimi təkyəsi qədim bir məscid idi. Burada 820 hicri – 1417 miladi ilində İmadəddin Nəsimi dəfn edilmişdir. Təkyə onun adı ilə adlandırılmışdır. Bu, Məmluk sultanı Məlik əl-Müəyyəd Şeyxin zamanında (Məmluk dövründə) olmuşdur»

Sənduqənin başdaşı. «Bu, şəhid bəndə, böyük sufi arif, Allahın dostu, Şeyx Əli İmadəddin Nəsiminin qəbridir. O, 824 hicri ilində (əslində 820 hicri – Q.P.) şəhid olmuşdur. Allah ona rəhmət eləsin. Qəbri müqəddəs olsun»

Nəsiminin məzarı

Qədim Hələb qalası. Nəsimi bu qalada edam edilib və qalanın yaxınlığında dəfn olunub

*Nəsiminin təkyəsinin və məzarının xidmətkarı –
Məhəmməd Nəsimi*

Nəsiminin təkyəsinin həyəti. Soldan: F.Babayev, M.Əliyev, M.Nəsimi, R.Muxtarov və Telman Kərimli

*Hələbin mədəniyyət idarəsinin rəisi Məhəmməd Qattanın iş otağında.
Soldan: B.Nəbiyev, T.Kərimli və Q.Paşayev*

Valinin müavini Məhəmməd Kaccahın iş otağında

Nəsimiyə həsr olunmuş Beynəlxalq konfransın ilk günü. Valinin müavini Məhəmməd Kaccah məruzə edərəkən.

Soldan: Məhəmməd Qattan, Bəkir Nəbiyev, Məhəmməd Kaccah və səfir MəhİR Əliyev

Hələb Universitetində Nəsimiyə həsr olunmuş Beynəlxalq konfransın ikinci günü. Soldan: Hüseyin əl-Siddiq, Hələbin müftisi Dr. Mahmud Əkkam, prof. Q.Paşayev

Prof. Əmin Bəkri məruzə edərkən

Hələb Universitetində Nəsimiyə həsr olunmuş Beynəlxalq konfransda

Dəməşq. Suriyadakı səfirimiz Mahir Əliyev və İordaniyadakı səfirimiz Elman Araslınn ətətəsində

Dəməşq. Səfirliyimizdə unudulmaz görüşdən sonra

İRAQ DİVANI VƏ BİZ*

Qardaşım Əbdüllətif, M.F.Axundovun yubiley şənliklərində gündəlik səmimi və açıq söhbətlər zamanı çox məsələlər aydın oldu. Odur ki, bu yazınızın çap olunması iddiasında olmadığınızı bildirdiniz. Bunu Moskvaya yola düşməzdən əvvəl sizi Bakıya M.F.Axundovun yubiley şənliklərinə dəvət edən Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun təşkil etdiyi vida məclisində də bir daha təkrar etdiniz. Eyni zamanda bəzi yoldaşlara göndərdiyiniz giley məktubunuza, 11 may 1988-ci il tarixli yazınıza görə sizdən inciməməyimi və eləcə də bu ədəbi mübahisənin dostluğumuza xələl gətirməməsini təmənnə etdiniz.

Qardaşım, siz vətənə dönəndən sonra məqalənizi geri götürmədiyinizə görə «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzeti sizin məqalənizin və mənim cavabımın çap olunmasını məsləhət gördü. Güman edirəm ki, siz deyən kimi bu ədəbi mübahisə dostluğumuza mane ola bilməyəcəkdir. Hər şeydən əvvəl, «Yurd» qəzeti səhifələrində «Altı il Dəclə-Fərat sahillərində» kitabıma həsr etdiyiniz dörd irihəcmli məqaləyə və səmimi hislərinizə görə təşəkkür edirəm. Sizə bir də ona görə minnətdaram ki, mənim İraq xalqına, onun mədəniyyətinə, elminə, adət-ənənələrinə olan dərin məhəbbətimi duyaraq məqalələrinizdə lazımınca qiymətləndirmisiniz. Güman edirəm ki, söz verdiyiniz kimi, Sinan Səidin tərcüməsində «Altı il Dəclə-Fərat sahillərində» kitabımı ərəbcə, «Azərbaycan şairləri İraqı tərənnüm edir» kitabımı isə azərbaycanca çap edəcəksiniz. Yaxşı bilirsiniz ki, biz də burada sizin səmərəli fəaliyyətinizi qiymətləndirir, yeri gəldikcə, Azərbaycan oxu-

* Dr. Əbdüllətif Bəndəroğlunun məqaləsi də, mənim bu cavab yazım da «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzetinin 2 dekabr 1988-ci il tarixli sayında çap olunub.

cularına məlumat veririk. Məsələn, prof. Abbas Zamanovla birgə «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzetinin düz bir səhifəsini baş redaktor olduğunuz «Yurd» qəzetində gedən yazılara həsr etmişdik.

O ki qaldı Nəsiminin İraq Divanına, Azərbaycanda hamı bilir ki, həmin nüsxəni siz aşkar etmisiniz. Bu əlyazma ilə bağlı tədqiqat əsəri də yazmısınız. Yeri gəlmişkən, deyim ki, «İmadəddin Nəsimi, İraq Divanı» kitabına yazdığım giriş məqaləsinin 4-cü səhifəsini bütövlükdə sizin tədqiqata həsr edərək, zəhmətinizi yüksək qiymətləndirmişəm. Lakin mən «Bu əvəzsiz xəzinəni İraqa üçüncü səfərim zamanı (1972–1975) iraqlı ədəbiyyatşünas Əbdüllətif Bəndəroğlu ilə əldə etdik» cümləsini əlyazma üzərində birgə işlədiyimizə və «Yurd» qəzetində çap olunan yazımıza görə işlətmişəm. Həmin yazıda oxuyuruq: «Böyük şairimiz Nəsiminin anadan olmasının 600 illiyi münasibətilə Sovetlər Birliyində (Azərbaycanda) bu ilin əylul (sentyabr) ayında möhtəşəm şənliklər yapılacaqdır. Bu xüsusda Əbdüllətif Bəndəroğlu ilə filologiya elmləri namizədi Qəzənfər Paşayevin Nəsimi haqqında hazırladıqları kitab avqust ayında çapdan çıxacaqdır (*Bağdad, «Yurd» qəzeti, 16 may 1973, İmadəddin Nəsimi. İraq Divanı, Bakı, 1987, s. 4*). Bəli, İraqda Nəsimi haqqında ikimizin tədqiqat əsərimiz çıxmalı idi. Bununla əlaqədar çox işlər gördük. Salman Mümtazın tərtibi ilə 1926-cı ildə Bakıda çap olunmuş kitabını çətinliklə tapıb mənə göndərdilər. C.Qəhrəmanovun irihəcmli «Nəsiminin leksikası», başqa kitablar, qəzet və jurnal məqalələri də onun kimi. Nəsiminin əlyazması üzərində iş apararkən bunlara da arxalandıq. Lakin sonra məlum oldu ki, mənim adıma əcnəbi ölkədə əcnəbi ilə kitab çıxma bilməz. Çıxılmaz vəziyyətə düşmüşdük. İraq türkmənləri bildirdilər ki, hər gün Bağdaddan 45 km. uzaqda yerləşən Fəllucə şəhərindən Bağdada gəlirəm. Bir yerdə işlə-

yirik. Gecə Fəllücəyə qayıdıram. Hiss edirdim ki, camaatın tənəsindən, hər halda, çəkinirsiniz. Bu vəziyyətdən çıxış yolunu da özünüz tapdınız. Mən «Yurd» qəzetində «Nəsimi Divanı və biz» adlı yazı ilə çıxış etməli oldum: «Bir neçə say öncə «Yurd» qəzetində Nəsimi Divanının İraq nüsxəsinin tapılması və həmin nüsxə əsasında Əbdüllətif Bəndəroğlu ilə bu nüsxə haqqında kitab yazacağımızı vəd etmişdik. İşimin çoxluğu üzündən və istənilən qədər material olmaması səbəbindən bu işdən mən vaz keçdim. Biz Bəndəroğlu ilə bu divan nüsxəsi haqqında fikir mübadiləsi apardıq və bu nüsxənin üzünü kiril (rus) və ərəb əlifbası ilə köçürdük. Ancaq işə başlamadıq. Hər kəs ayrıca işinə başlamağa bilər...» (*Bağdad, «Yurd» qəzeti, 25 iyul 1973, İmadəddin Nəsimi. İraq Divanı, Bakı, 1987, s. 4*)

Siz tezliklə kitab buraxdınız. Təəssüf ki, nə giriş məqaləsində, nə də Bakıdan Bağdada gətirdiyim, istifadə etdiyiniz və mündəricatda qaynaq kimi göstərdiyiniz kitab və məqalələrə görə adımı çəkdiniz. İncimədim. Çünki zəhmətiniz boynumda böyük idi. Bütün bunları oxucular üçün deyirəm. Çünki bu dəfə siz Bakıya gələndə Nəsiminin İraq Divanı barədə alimlərimizlə fikir mübadiləsindən sonra sizə aydın oldu ki, Bakıda Nəsimi ilə bağlı mənim adıma kitab çap olunmayıb. Mən kitabın yalnız tərtibçisi kimi verilmişəm. O da bir həqiqətdir ki, hər bir əlyazmanı hər hansı bir şəxs tərtib edib kitab kimi buraxa bilər. Belə işlərə görə, yəni demək olar ki, parasız (pulsuz) görülən işlərə, zəhmətə görə tərtibçiyə yalnız razılıq edilir. Hələ 1968-ci ildə xalq şairi Rəsul Rza ilə «Kərkük bayatıları»nı tərtib edib nəşr etdirəndən sonra, «Arzu–Qəmbər» dastanı»nı (Gənclik, 1971), Rəsul Rzanın redaktəsi ilə «Kərkük mahnıları»nı (Gənclik, 1973) və başqa kitabları tərtib edib oxuculara çatdırmışam. Bu iş Azərbaycanda olduğu kimi, İraqda da yüksək qiymətləndirildi. Əta

Tərzibaşı, Mövlud Taha Qayaçı və başqaları «Qardaşlıq» jurnalında məqalələr çap etdilər.

Bununla belə, nə gizlədim, çox istərdim ki, adım İraq Divanının tərtibçisi kimi sizinlə qoşa gedə idi. Bu halda kitabı diqqət daha da artardı. Mən bu barədə sizə məktub da yazdım. Siz bu günlərdə Bakıya gələndə məlum oldu ki, ünvanınızı dəyişibsiniz. Hətta son məktubumu da, dediyinizə görə, sizə bir ildən sonra çatdırıblar. Qardaşım, gileylə yazırsınız ki, çap etdirdiyiniz Nəsimi kitabı İraqda ilk kitab idi, çünki sizdən əvvəl heç kim Nəsimi haqqında İraqda kitab çap etdirməmişdi. Məgər mən bunu inkar etmişəm? Məgər mən gördüyünüz işə qiymət verərkən xəsisliyə yol vermişəm? Mənə belə gəlir ki, zəhmətinizi layiqincə qiymətləndirmişəm: «Kitab (sizin kitab – *Q.P.*) İraqda yaşayan və azərbaycanca danışan bu xalqa Azərbaycan ədəbi dilinin və bədii fikrinin ən böyük ustadlarından biri – dahi şairimizin yaradıcılığı barədə ilk töhfə olmaq baxımından böyük qiymət kəsb edir» (*Bax: İmadəddin Nəsimi. İraq Divanı. Bakı, 1987, s. 4*).

Qardaşım, Nəsiminin İraq Divanının Bakıda çapı ilə əlaqədar ən böyük iradınız bəzən kəlmələrin yerinin dəyişdirilməsi, bəzən də sözlərin əvəzlənməsi ilə bağlıdır. Alimlərimizlə və şəxsən mənimlə söhbətdə dediniz ki, İraq Elmlər Akademiyasında oldunuz. Sizə dedilər ki, çap zamanı əlyazma necədirsə, eləcə də saxlanılmalıdır. Bir sözə də toxunmaq olmaz. İnanın ki, bizim Elmlər Akademiyasına da müraciət etsəniz, eyni cavabı alardınız. Söhbət hər hansı bir əsərin akademik nəşrindən gedəndə belə olmalıdır. Məsələn, prof. C.Qəhrəmanov ərəb hürufatı ilə Nəsiminin əsərlərinin elmi-tənqidi mətninin üçcildliyini tərtib edərək 1973-cü ildə Akademiyanın «Elm» nəşriyyatında çap etdirəndə belə hərəkət etmişdir. Lakin C.Qəhrəmanovun elə həmin ildə tərtib edərək «Gənclik» nəşriyyatı tərəfindən nəşr etdirdiyi «Məndə

sığar iki cahan» əsərində buna rast gəlmirik. Buna biz prof. M.Quluzadənin (Uşaqgəncnəşr, 1962), akademik H.Araslının (Azərnəşr, 1973), prof. Ə.Səfərlinin (Maarif, 1985) tərtibi ilə kütləvi tirajla geniş oxucu kütləsinə çatdırılan kitablarında da təsadüf etmirik. Bununla belə, sizinlə razıyam ki, gərək çıxarışda İraq Divanında gedən söz və s. necə varsa, eləcə də göstəriləydi. Doğru olaraq yazırsınız ki, 700-dən artıq kəlmənin yerləri və ya özləri dəyişdirilib. Yoxlasanız başqa şeirlərdə də belə düzəlişlərə rast gələcəksiniz. Ancaq gəlin görək oxucuya hansı dəyişikliklər çatdırılıb və bununla İraq Divanı öz dəyərini itirib, ya qazanıb. Təbii ki, məqalənin həcmi nəzərə alıb bir-iki misalla kifayətlənəcəyik. Şairin «Yanıram» rədifli çox gözəl bir şeiri vardır. Şeirin beytləri belə bitir: betər yanıram, qəmər yanıram, dilər yanıram, sevər yanıram. İraq Divanında bir bəndin son misrası belə bitir: hər nə ki, təqdir edər, hökm anındır yanıram. Siz səhvi olduğu kimi veribsiniz (İraq Divanı, s. 137). Aydın ki, bu katibin səhvidir. Ola bilməz ki, Nəsimi kimi nəhəng belə bir qafiyə xətasına yol versin. Təbii ki, müqayisədən sonra həqiqəti üzə çıxardıq və redaktorun təklifi ilə «qədər yanıram» yazdıq. «İmadəddin Nəsimi. İraq Divanı»nda göstərdiyim kimi (s.164), H.Araslı bu beyti nöqsanlı olduğundan, ümumiyyətlə, tərtib etdiyi kitaba daxil etməmişdir (*Bax: Nəsimi, Seçilmiş şeirləri, Azərnəşr, 1973, səh. 127*). Mənə belə gəlir ki, beyt nöqsanlı olduğundan onu kitaba daxil etməməkdənsə, dəqiqləşdirib oxucuya çatdırmaq, elm aləminə bildirmək daha yaxşıdır.

Belə hallara, təəssüf ki, sizin çap etdirdiyiniz 95 şeirin bəzilərində də təsadüf edilir. Məsələn, İraq Divanında yer alan «Göstərir» rədifli (səh. 60) şeirin 4-cü beyti, «Sənsiz» rədifli (səh. 84) şeirin 5-ci beyti, «Bilməz» rədifli (səh. 85) şeirin 2-ci beyti, «Oldu, gəl» adlı şeirin (səh. 117) 3-cü beyti, «Sizlərə»

adlı şeirin (səh. 201–202) 5 və 6-cı beytləri, İraq Divanının 166–167-ci səhifəsində 14 beytlik şeirin 8 beyti kitabınızda getməyib. Sizin kitabınızda bu şeirlər 183, 98–99, 194, 198–199, 203–204, 49–50-ci səhifələrdədir. Qardaşım, bunları sadalamaqda məqsədim sizdə nöqsan axtarmaq deyil. Sual olunur, niyə bu beytlər kitabınıza düşməyib? Bəlkə, həmin beytləri oxuya bilməmisiniz. Əsla yox. Biz onları hələ 1973-cü ilin yayında birgə oxumuşduq. Mən də onları olduğu kimi köçürmüşdüm. Məsələ burasındadır ki, həmin beytlərdə qafiyə, vəzn, mənə təhrifləri vardır. Mənim heç bir şübhəm yoxdur ki, əgər əlinizdə başqa əlyazma nüsxələri və ya kitablar olsaydı, dəqiqləşmələr edilərdi. Çox qiymətli beytlər İraq Divanında olmamış kimi kitabınızdan kənarda qalmazdı. Deməli, yeri gəldikcə, dəqiqləşdirməyə ehtiyac vardır. Bir halda ki, söhbət dəqiqləşmənin zəruriliyindən gedir, başqa bir misal da vermək yerinə düşərdi. Nəsiminin İraq Divanında «Çün fəna darını Mənsurə olubdur istəyən» (səh. 81) misrası vardır. Bunu siz kitabınızda eynilə beləcə də veribsiniz.

M.Əsgərovla düzəliş edərək: «Çün fəna darını ol Mənsur olubdur istəyən» şəklində vermişik. Bütöv şeirdə dəqiqləşmə xatirinə bir söz dəyişirsə, bu əsərin xeyrinədir. Deyək ki, İraq Divanının 1-ci səhifəsində gedən «İştə gör» adlı 11 beytdən ibarət şeirdə yalnız bir söz «dövri» əvəzinə «vərdi»gül yazılırsa, bu, əsərə xələl gətirmir. 14 dəqiqləşdirilməsi vacib olan belə məqamlara əsər boyu rast gəlmək olur.

Bununla belə, onu da demək vacibdir ki, mən «İmadəddin Nəsimi. İraq Divanı» əsərinin əlyazmasını nəşriyyata İraq Divanında olduğu kimi təqdim etmişdim. Klassik ədəbiyyatımızın bilicisi, mərhum şair və alimimiz Əbülfəz Hüseyni əlyazmaya 10 səhifədən ibarət tənqidi rəy yazıb, «Yazıçı» nəşriyyatına təqdim etdi. Əsərin belə vəzn, qafiyə və mənə xətalırla ilə çap olunmasına qəti etirazını bildirdi. Nəş-

riyyatın sabiq direktoru, görkəmli nəşirimiz Əjdər Xanbəyev kitabın redaktoru Məmmədəli Əsgərovu və mənə nəşriyyata çağırırdı. Qərara gəldik ki, zəruri olan dəqiqləşdirmələr edilsin.

Qardaşım, həqiqət belədir. Lakin sizin atalar sözündən bir həqiqəti də anladım: «Adam hər düşəndə bir əql qazanır». Nəsiminin İraq Divanını indi tərtib etsəydim, akademik nəşri olmasa belə, düzəlişləri bir-bir göstərərdim. O işi onsuz da redaktorla birgə görmüşdük. Bu, bizim zəhmətimizi də nümayiş etdirmiş olardı.

Qardaşım, yazınızın 5, 6, 7-ci bəndlərində gəldiyiniz nəticə ən azı insafsızlıqdır. Bilmirəm nəyə görə yazırsınız: «Hələ doktor Qəzənfər bu əlyazmanın harada tapılmasını da bilməyir. Qəzənfər 3.VII.1987-ci ildə, yəni birinci kitabından 6 ay sonra çap üçün yığılmağa verilmiş «İraq Divanı»nın Nəsiminin böyük həcmli divan nüsxəsinin Bəşir köyündə tapıldığını İraqdan öyrənmiş, öz yanlışlığını başa düşür və belə deyir: «Nəsiminin İraq Divan nüsxəsini bizə Kərkük vilayətinin Tuz Xurmatu qəzasının Bəşir kəndində yaşayan, yaşı yüzü keçən, özünü Şah İsmayılın nəvə-nəticələrindən hesab edən Seyid Heydər töhfə etdi» (*İmadəddin Nəsimi. İraq Divanı, «Yazıçı», Bakı, 1987, səh. 3*). Bəli, Qəzənfər müəllim altı ay sonra öz səhvini başa düşür və İraqdan aldığı məlumatı olduğu kimi yazır».

Qardaşım, insafın olsun. Hələ kitab çıxmamışdan düz beş il əvvəl, 1982-ci ildə «Ulduz» jurnalının 10-cu nömrəsində (səh. 53) «Nəsiminin İraq Divan nüsxəsi və naməlum şeirləri» adlı məqaləmdə həmin cümləni eynilə vermişəm. Bundan əlavə, bu haqda məlumat İraq Divanının Bağdadda 1973-cü ildə üzünü köçürdüyüm iki ümumi dəftərin birincisinin 1-ci səhifəsində də yer alır. O ki qaldı Tuz Xurmatu və ya Təzə Xurmatu məsələsinə, siz bu barədə heç yerdə yaz-

mamısınız. Nədənsə, mənə elə gəlib ki, Bəşir kəndi Tuz Xurmatu qəzasına daxildir. Bəlkə, əvvəllər inzibati bölgü belə olub, bilmirəm. Hər halda, düzəliş üçün təşəkkür edirəm. Mənim Tusdan belə çox söhbət açmağım isə başqa bir məsələ, indiyə qədər nəsimişünaslıqda qaranlıq qalan, Matenadaranda saxlanılan əlyazma nüsxəsinin üzünün harada köçürülməsi ilə əlaqədar olmuşdur. Nəsimişünas alimimiz C.Qəhrəmanov adıçəkilən əlyazma üzərində tədqiqat apararkən yazmışdır: «Katib Hüseyn Əli ibn Səfər Əli özünün «Hacı Qəyyumlu» camaatından olduğunu və Tusda məskən saldığını əlyazmanın sonunda qeyd edir. Fikrimizcə, Tus şəklində yazılmış yerin adı ərəb qrafikasına əsasən «Tus» kimi deyil, Azərbaycan tələffüzünə əsasən «Tovus» (Tos) kimi oxunmalıdır (*Bax: İmadəddin Nəsimi. Əsərləri. Birinci cild, Bakı, 1973, s.37-38*).

Apardığımız tədqiqatdan, sizin üzə çıxardığınız əlyazması ilə Matenadaranda saxlanılan əlyazma nüsxəsində gedən şeirləri müqayisə etdikdən sonra onların arasında elə bir fərq görmədik. Prof. C.Qəhrəmanovun söhbət açdığı «Tus»un elə Kərkük vilayətinin Tuz Xurmatu qəza mərkəzi olduğunu göstərdik. Buna siz Tus da deyirsiniz.

Qardaşım, yazınızın 9-cu bəndində nə demək istədiyiniz, nəyə irad tutduğunuz məlum olmadı. O ki qaldı 10-cu bəndə, demək lazımdır ki, siz bu şeirlərin yalnız əlinizdə olan nüsxələrdə olmadığını göstərsiniz (*Bax: Əbdüllətif Bəndəroğlu. İmadəddin Nəsimi əl-Bağdadi. Araşdırma və seçilmiş şeirlər. Bağdad, 1973, s.178*).

Mən isə 14 şeirin bütün mövcud kitab və əlyazmalarında yer almadığı barədə qəti söz demişəm. Elə buradaca deyim ki, söhbət açdığınız «İştə gör» şeiri (sizin kitabda, s.69, İraq Divanı, s.1) başqa kitab və əlyazma nüsxələrində də vardır (*Bax: H.Arashlı, s.291, C.Qəhrəmanov, I cild, s.71*). «Gəl, ey

sərkeş, nəsihətdən burax əqlim qulağına...» (sizdə s.40) şeiri barədə, ümumiyyətlə, heç nə deməmişiniz. Sadəcə olaraq şeiri kitabınıza daxil etmişiniz.

Ayrıca olaraq, «Altı il Dəclə-Fərat sahillərində» kitabımdan altı sətirlik cümlədən «Nəsimiyə aid olması ehtimal edilən 129 şeirdən 13-nü üzə çıxardım. Bu, İraqda yaxşı qarşılandı» hissəni götürərək böyük mübahisə açmışınız. Hər şeydən əvvəl, onu deyim ki, mən 129 şeirdən 68-ni üzə çıxarmışam. Kitabda mətbəə xətası gedib. «İmadəddin Nəsimi. İraq Divanı» kitabına yazdığım giriş məqaləsində (s. 6) bu səhv düzəldilib.

Mən «Bu, İraqda yaxşı qarşılandı» deyəndə iraqlı alim, İraq-Azərbaycan ədəbi əlaqələri yolunda sizin kimi yorulmadan çalışan Sinan Səidin Bağdad radiosu ilə azərbaycanca-türkmanca «Yeddi gündə bir» adlı həftəlik verilişini nəzərdə tutmuşam. Sinan Səid «İraq-Kərkük bayatıları», «Altı il Dəclə-Fərat sahillərində», «Kərkük folkloru antologiyası» və bu son kitaba neçə-neçə verilişlər həsr edib, verilişlər yazılan lentləri bizə göndərmişdir. Təəssüf ki, son vaxtlar sizinlə heç bir əlaqəmiz yox idi. Bu günlərdə Bakıya gələrkən ünvanınızın dəyişdiyini bildirdiniz. Odur ki, məktublarımız və kitablarımız sizə çatmırmış. Şair Cabir Novruzla göndərdiyim «Altı il Dəclə-Fərat sahillərində» kitabım sizə çatan kimi «Yurd» qəzetində dörd iri məqalə yazdınız. Şübhəm yoxdur ki, «Əgər belə bir şeydən xəbərimiz olsaydı, biz bu yazı və məqalələri məmnuniyyətlə «Yurd» qəzetində və «Birlik səsi» məcmuəsində çap edərdik» sözlərini səmimi qəlbdən deyirsiniz və gələcəkdə bu belə də olacaq. Qardaşım, məqalənizin 12-ci bəndi barədə onu deyə bilərəm ki, Nəsiminin İraq Divanının 1-ci, sonuncu və eləcə də 89-cu səhifələrinin fotosurətini verməklə qiymətli bir iş görmüşsünüz. Lakin deyirsiniz ki, bu şeirlərin heç birini tərtib etdiyim

kitabda verməmişəm. Görünür, «İmadəddin Nəsimi. İraq Divanı» kitabını diqqətlə oxumağa imkanınız olmayıb. Əks təqdirdə, həmin kitabın 11-ci səhifəsində İraq Divanı nüsxəsinin 1-ci səhifədə yer alan «İştə gör» rədifli şeirin və eləcə də İraq Divan nüsxəsinin 89-cu səhifəsində fotosurətini verdiyiniz şeirlərin hamısının tərtib etdiyim kitabda getdiyindən xəbəriniz olardı (*Bax: İmadəddin Nəsimi. İraq Divanı, Bakı, 1987, s.111, 112, 113*). O ki qaldı İraq Divan nüsxəsinin axırncı səhifəsində olan şeirə, həmin səhifədəki şeirin yarısından çoxu mürəkkəblə ləkələndiyinə görə mətni oxumaq mümkün deyil. Kitabınızın 67-ci səhifəsində verilmiş son səhifənin fotosurətinə baxsanız, şübhəsiz ki, mənimlə razılaşacaqsınız. Əgər mətni oxumaq mümkün olsaydı, «İştə gör» şeirinin fotosurətini və şeirin özünü ayrılıqda kitabınızda verdiyiniz kimi (s.65, 69) elə bu şeiri də verərdiniz.

Qardaşım, çox haqlı olaraq qeyd edirsiniz ki, hər bir tapılan əlyazma ilk dəfə çap ediləndə bütöv, kamil bir şəkildə çap edilməlidir. Xüsusən də bu əlyazması ki, İraqda böyük şair Nəsiminin şeirlərini içinə alan nadir bir əlyazmasıdır. Sizinlə tamamilə razıyam. Nəsiminin İraq Divanını tərtib edərkən bir an belə bunu yaddan çıxarmamışam. Çalışmışam ki, bütün şeirlərin nəşrinə nail olum. Sizin kitabda isə cəmi 95 şeir verilmişdir...

Qardaşım Əbdüllətif, əlyazmadakı vəzn, məna, qafiyyə təhrifləri ilə əlaqədar nəşrdəki dəqiqləşdirmə təşəbbüslərini yanlışlıq adlandırarkən deyirsiniz ki, günah həm də «özlərini nəsimişünas sayan azərbaycanlı alimlərdədir». Kitabın hazırlanmasında kimlərin zəhməti olduğunu müqəddimədən bilirsiniz. İstəyirəm onu da biləsiniz ki, həmin alimlər müasir Azərbaycan nəsimişünaslığının tanınmış nümayəndələridir və onları belə kinayəli xatırlamağınızı rəva görməzdim.

Qardaşım, atalar yaxşı deyib: «Çəkişməsən bərkişməzsən». Qoy bizim əməkdaşlığımız bundan sonra da dili bir, qanı bir xalqımızın vəhdəti naminə daha da möhkəmlənsin. Bu sahədə üzərimizə düşən vətəndaşlıq borcunu ləyaqətlə yerinə yetirək.

Hörmətlə: **Qəzənfər Paşayev**

15 noyabr 1988-ci il.

P.S. Ədəbi ictimaiyyət yaxşı bilir ki, bu ədəbi mübahisə dostluğumuza xələl gətirmədi. Ə.Bəndəroğlu «Altı il Dəclə-Fərat sahillərində» kitabımı ərəb dilinə tərcümə edərək Bağdadda böyük tirajla çap etdirdi (1996). Bir il öncə isə Mədəniyyət Nazirliyinin xətti ilə «İraq–türkman folkloru» kitabımı dərc etdirmişdi (1995). Bundan başqa, Rəsul Rzanın birgə tərtib etdiyimiz «Ağlayan çox, gülən hanı?» (Kərkük, 2007, 182 s.) və Elçinin «Mahmud və Məryəm» kitablarını (Kərkük, 2007, 215 s.) geniş giriş məqalələri ilə çap etdik. Bakıda isə Ə.Bəndəroğlunun «Göylər unutmuşdu yağacağını» («Yazıçı», 1991), «Yolun sonunadək» («Elm», 2001) kitablarını, eləcə də birgə hazırladığımız «Azərbaycan folkloru antologiyası», İraq–türkman cildi (Bakı, 1999, 468 s.) və «Çağdaş İraq şeirindən seçmələr» (Bakı, «Elm», 2001) kimi kitabları çap etdirdik. Dr. Ə.Bəndəroğlunun nəşr etdiyi «Yurd» dərgisində mənim və başqa alimlərimizin neçə-neçə məqaləmiz dərc edildi.

Ə.Bəndəroğlunun məndən inciməsinin əsas səbəbi isə bədxahlarımın ona məktub yazaraq «İmadəddin Nəsimi. İraq Divanı» kitabına görə, guya, nəşriyyatdan o dövr üçün ağlasığmaz məbləğ olan 84 min manat (rubl) pul almağımı göstərmələri imiş. Bu və digər məsələlərə aydınlıq gətirmək üçün «Yazıçı» nəşriyyatının əsli Nizami Gəncəvi adına Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyində şəxsi arxivimdə saxlanılan rəsmi sənədinin surətini burada verməyi münasib bildim.

20.09.88

55/7

MƏLUMAT

1987-ci ildə «Yazıçı» nəşriyyatı böyük Azərbaycan şairi Nəsiminin «İraq divanı» ədəbiyyatşünas-alim, tərcüməçi Qəzənfər Paşayevin tərtibində nəşr etmişdir.

Bundan sonra İraq mətbuatında Əbdüllətif Bəndəroğlunun Qəzənfər Paşayevi plagiatlıqda günahlandırıran qeydləri dərc olunmuşdur.

Qəzənfər Paşayev «İraq divanı»nı ərəb əlifbasından bizim əlifbaya köçürüb tərtib etdiyinə görə, kitabda da adı tərtibçi kimi getdiyinə və bu nəşrin heç bir nəşri təkrar etmədiyinə görə plagiatlıq öz-özünə sıradan çıxır.

Ə.Bəndəroğlunun bu məsələ ilə maraqlanmasının səbəbinə gəlincə, nəşriyyata məlumdur ki, 1973-cü ildə İraqda aşkar edilmiş divan haqqında o, həmin illərdə İraqda çalışan Q.Paşayevlə birgə kitab yazmaq niyyətində olub, lakin müəyyən səbəblər üzündən birgə iş baş tutmayıb. «Yurd» qəzetində dərc edilmiş «Nəsimi divanı və biz» adlı yazıda Q.Paşayev müştərək kitabdan imtina etdiklərini və hər kəsin müstəqil çalışmaq hüququnu oxuculara bildirib.

Ə.Bəndəroğlu Nəsiminin İraq divanı haqqında ayrıca kitab buraxdırmış, oraya cəmi 95 şeir daxil etmişdir.

Q.Paşayev isə, demək olar ki, əlyazmada yer alan bütün şeirləri kitaba salmışdır.

Tərtib işinin maddi tərəfinə gəlincə, bildiririk ki, kitabın tərtibi üçün Q.Paşayev cəmi 582 manat pul alıb. Bu da kitabın ərəb əlifbasından köçürülməsi və makinada yazılması müqabilində çox cüzi bir məbləğdir və zəhmətinə belə dəyməz.

*«Yazıçı» nəşriyyatının
baş redaktoru:*

S.Rüstəmxanlı

NƏSİMİ İRSİNİN TƏDQIQI VƏ NƏŞRİ TARİXİNƏ BİR NƏZƏR*

Adı dünyanın ölməz sənətkarları sırasında şərəfli yer tutan, poeziyamızda yeni, çox əlamətdar bir dövrün başlanğıcı olan, Azərbaycan dilini ədəbi-bədii dil səviyyəsinə yüksəldən qüdrətli sənətkar İmadəddin Nəsimi zəngin irs qoyub getmişdir. Şairin doğma Azərbaycan dilində və farsca divanları mövcuddur. Elm aləminə onun xeyli sayda ərəbcə şeirləri də məlumdur. Güman ki, kafir, dinsiz damğası ilə damğalandığına və edam edildiyinə görə Nəsiminin irsinin tədqiqi və nəşrinə ölümündən çox-çox sonralar, XIX əsrin ortalarından başlanmışdır. Şairin əsərləri ilk dəfə 1260 hicridə (miladi 1844) İstanbulda çap olunmuşdur. Bu «Divan»da şairin azərbaycanca yazdığı 265 məsnəvisi, qəsidə və qəzəlləri, 167 rübai və tuyuqları, ərəb dilində iki qəzəli, farsca 25 qəzəl və qəsidəsi, bir tərcibəndi yer alır. Şairin əsərləri Türkiyədə sonralar daha iki dəfə 1288 (1871 miladi) və 1298 hicri (1880) illərində çap olunmuşdur. Prof. M.Quluzadənin göstərdiyi kimi, bu nəşrlər nöqsanlardan xali olmamışlar. Ən başlıcası odur ki, bu nəşrlərdə şairin dil-ifadə xüsusiyyətləri dəyişdirilərək osmanlılaşdırılmışdır. Onlar bioqrafik xarakter daşımış, təzkirə səviyyəsindən yuxarı qalxa bilməmişlər. Lakin Fuad Köprülüdən başlayaraq Türkiyədə tədqiqatçılar Nəsimi haqqında elmi fikir söyləməyə başlamış, şairin bədii dilinin tarixi əhəmiyyəti haqqında maraqlı mülahizələr irəli sürmüşlər.

Akademik F.Qasımzadə və prof. M.Quluzadənin tədqiqatlarından görünür ki, türk alimləri Abdulbaqı Gölpınarlı, Vəsfə Mahir Kocatürk, İbrahim Olqun, Hüseyn Ayan və başqaları Nəsimi yaradıcılığının özündən sonra gələn şairlə-

* Məruzə. İkinci Beynəlxalq Elmi Konfrans. Bakı, 15.12.2009.

rə qüvvətli təsirindən söz açmış, şairin yaradıcılığını yüksək qiymətləndirmişlər. Maraqlıdır ki, Hüseyn Ayan Nəsiminin həyatı, şəxsiyyəti, əsərləri və türkcə divanının elmi-tənqidi mətninə dair doktorluq dissertasiyası yazmışdır.

İbrahim Olqunun isə şairin Türkiyədə və başqa yerlərdə olan, əvvəllər bizə məlum olmayan əlyazma nüsxələrindən söz açması nəsimişünaslara əvəzsiz xidmət kimi qiymətləndirilməlidir.

Nəsimi irsi Avropada da alimlərin diqqət mərkəzində olmuşdur. Onların arasında tanınmış şərqşünas alimlər, türkoloq Hammer-Purqştal (alman), türkoloq E.C.Gibb (ingilis), türkoloq A.Bombaci (italyan), K.Buril (ABŞ) və başqaları vardır. Onların əsərlərində başqa türkdilli xalqların klassikləri ilə yanaşı, Nəsimi və Füzulidən də ayrıca bəhs edilir.

Rus şərqşünasları V.Smirnov, A.Krımski, Y.Bertels, İ.Braqinski və başqaları da Nəsimi yaradıcılığına dair tədqiqatlar aparmışlar.

Nəsimi yaradıcılığından Azərbaycanda ilk dəfə əsaslı şəkildə bəhs edən ədəbiyyat tariximizin tədqiqi və nəşri sahəsində müstəsna xidmətlər göstərən Salman Mümtaz olmuşdur. Tədqiqatçı tərtib etdiyi «Seyid İmadəddin Nəsimi. Əsərləri» kitabını maraqlı giriş məqaləsi ilə 1926-cı ildə çap etdirmişdir. Salman Mümtazın kitaba yazdığı giriş məqaləsi aktuallığını itirmədiyindən sonralar «Azərbaycan ədəbiyyatına dair qaynaqlar» kitabına (*Bakı, 1986, s. 144–150*) daxil edilmişdir.

Onu da deyək ki, Salman Mümtazın tərtib etdiyi kitab şairin İstanbul «Divan» nüsxəsindən o qədər də fərqlənmir. Bununla belə, deməliyik ki, Salman Mümtaz kitaba şairin azərbaycanca bir qəzəlini və farsca 40-a yaxın şeirini əlavə etmiş, eləcə də son hərflərə əsasən divan qurmaq ənənəsindən imtina edərək şeirləri başlanğıc hərflər əsasında sıralamışdır.

Az sonra H.Araslının Nəsimiyə həsr etdiyi «Fədakar şair» (Bakı, 1942) adlı kiçikhəcmli əsəri, iyirmi il sonra isə prof. M.Quluzadənin şairin Respublika Əlyazmalar Fondunda (indiki Əlyazmalar İnstitutu) saxlanılan Bakı əlyazmaları əsasında tərtib etdiyi «Nəsimi. Seçilmiş şeirlər» (Bakı, 1962) kitabı işıq üzü gördü. Xalq şairi Rəsul Rza Hələb şəhərində şairin qəbrini ziyarət etdi və «Cahana sığmayan şairin qərib məzarı», «Böyük şair haqqında qeydlər» kimi bu gün də əhəmiyyətini itirməyən məqalələrlə çıxış etdi. Bununla belə, deməli ki, Nəsimi irsinin mükəmməl öyrənilməsinə XX əsrin 70-ci illərindən başlanılmışdır. Sovet dönəmində ənənəyə görə görkəmli şəxsiyyətlərin yubileyləri keçirilərkən onların kitabları və yaradıcılıqlarına dair neçə-neçə tədqiqat əsərləri çap olunardı. Bu sahədə ümummilli liderimiz Heydər Əliyev misilsiz xidmətlər göstərirdi. Xoşbəxtlikdən Nəsiminin anadan olmasının 600 illik yubileyi həmin vaxta təsadüf etmişdi (Həqiqətən də, şairə həsr olunmuş möhtəşəm Beynəlxalq yubiley və elmi sessiya 1973-cü ilin sentyabrında Bakıda keçirildi). Odur ki, şairin əsərləri və haqqında sanballı araşdırmalar çap olunmağa başladı. Həmid Məmmədzadənin tərtibində şairin «Fars divanı» (Bakı, 1972), Həmid Araslının kiçikhəcmli «Nəsimi» monoqrafiyası (Bakı, 1972), eləcə də akademik tərtib etdiyi irihəcmli «Nəsimi. Seçilmiş əsərləri» (Bakı, 1973), prof. M.Quluzadənin «Böyük ideallar şairi» (Bakı, 1973) monoqrafiyası, prof. C.Qəhrəmanovun tərtib etdiyi «Nəsimi, Məndə sığar iki cahan» (Bakı, 1973) və ərəb əlifbası ilə çap etdirdiyi, hər cildi üst-üstə 600 səhifədən çox olan Nəsimi əsərlərinin elmi-tənqidi mətninin üçcildliyi (Bakı, 1973), Moskvada prof. V.Aslanovun tərtibi və giriş məqaləsi ilə şairin şeirləri Peter Tempestin ingiliscə tərcüməsində (*bax: İmadeddin Nesimi, Poems. M., 1973, 112 səh.*) və s. belələrindəndir.

Akademik H.Araslı «İmadəddin Nəsimi» əsərində ilk dəfə olaraq şairin həyat və fəaliyyətindən geniş söz açmış, şairin ölümünə təkcə dini baxışlarına görə deyil, siyasi baxışlarına görə də fitva verildiyinə işarə etmişdir. Alim «Nəsimi. Seçilmiş əsərləri» adlı kitabda isə şairin əsərlərini aşağıdakı başlıqlarla vermişdir: «Qəzəllər», «İctimai-fəlsəfi şeirlər», «Müstəzadlar», «Əlif lam və tərs əlifba», «Tərcibəndlər», «Məsnəvilər», «Müləmmə», «Rübailər, tuyuqlar» və «Əlavələr». Bu kitabda ilk dəfə olaraq Nəsimi yaradıcılığı ilə bağlı geniş izahlar (s. 642-673) da verilmişdir.

Bununla belə, deməli ki, Nəsiminin həyat və yaradıcılığına dair ilk mükəmməl elmi əsəri prof. M.Quluzadə yazmışdır. «Böyük ideallar şairi» adlanan bu qiymətli monoqrafiya (B., «Gənclik», 1973) bir-birindən maraqlı «Nəsiminin dövrü və həyatı», «Nəsiminin yaradıcılığı», «Nəsimi şeirində bədii təsvir və ifadə vasitələri», «Nəsimi şeirinin ənənələri», «Nəsimi irsinin öyrənilməsi tarixindən» adlı fəsillərə bölünmüşdür. Tədqiqatçı əsərdə ilk dəfə olaraq tarixi faktlara, məxəzlərə, şairin əlyazma nüsxələrində yer alan poeziya nümunələrinə arxalanaraq o qənaətə gəlmişdir ki, Nəsimi ateist deyildir.

Deyənlərlə bərabər, həqiqət naminə qeyd edək ki, prof. C.Qəhrəmanovun Nəsimi əsərlərinin elmi-tənqidi mətnini əhatə edən üçcildliyi ən kamil əsər olaraq bu gün belə tədqiqatçıların müraciət etdiyi mötəbər mənbədir. Hətta akademik H.Araslının «İmadəddin Nəsimi. Seçilmiş əsərləri» adlı 676 səhifəlik kitabı da C.Qəhrəmanovun üçcildliyi əsasında tərtib edilmişdir. Maraqlıdır ki, C.Qəhrəmanov Nəsimi əsərlərinin elmi-tənqidi mətnini hazırlamağa girişməzdən əvvəl «Nəsimi Divanının leksikası» adlı möhtəşəm bir əsəri ortaya qoymuş (B., «Elm», 1970), əsərə yazdığı geniş müqəddimədə şairin leksikasının səciyyəvi xüsusiyyətlərindən, istifadə

edilən əlyazmaların orfoqrafiyasından ətraflı söz açmış, şairin divanının əhatəli lüğətini vermişdir.

Bununla belə, prof. C.Qəhrəmanovun ən böyük xidməti Nəsiminin əsərlərinin elmi-tənqidi mətnini hazırlamaq olmuşdur. Bu fundamental əsərin birinci cildində C.Qəhrəmanov 84 səhifədən ibarət «Elmi-tənqidi mətnin tərtibinə dair» adlı geniş məqalə yazmış, elmi-tənqidi mətni hazırlayarkən şairin divanının hansı əlyazma nüsxələrindən, material və mənbələrdən bəhrələndiyini qeyd etmişdir. Burada, eləcə də şairin əsərlərinin yazılış və orfoqrafiya prinsiplərindən, əlyazmaların təsvirindən, əsərlərin nəşri tarixindən, leksik xüsusiyyətlərindən bəhs etmişdir. Çəkinmədən deyə bilərik ki, C.Qəhrəmanovun bu əsəri Nəsimi irsini öyrənmək baxımından ən etibarlı mənbədir.

Bundan sonra da Nəsimi irsinin tədqiqinə maraq azalmadı. Akademik Ziya Bünyadov ərəb dilində olan mənbələrə əsasən «Nəsiminin məhkəməsi və qətli» (Ədəbiyyat və incəsənət» qəzeti, 19.09.1980) adlı maraqlı yazı ilə çıxış etdi. Prof. Əlyar Səfərli Nəsiminin həyat və yaradıcılığına tədqiqat xarakterli çox geniş məqalə yazdı (*Bax: Ə.Səfərli, X.Yusifov. Qədim və orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı, Bakı, 1982*). 1985-ci ildə Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu «Azərbaycan klassik ədəbiyyatı kitabxanası»nın 20 cildliyinin V cildini (Bakı, 1985) Nəsimiyə həsr etdi. Elə həmin ildə Nəsimi əsərləri prof. Əlyar Səfərlinin tərtibində «İmadəddin Nəsimi. Seçilmiş əsərləri» adı altında işıq üzü gördü. Suriyalı tədqiqatçı Bəkir ən-Nasir ərəb mənbələri əsasında şairin həyat və yaradıcılığından bəhs edən «İmadəddin Nəsimi» adlı çox maraqlı tədqiqatla çıxış etdi (*bax: «Azərbaycan» jurnalı, №9, 1987*).

Ə.Bəndəroğlunun İraqda üzə çıxardığı, elm aləminə məlum olmayan zəngin və mükəmməl Divan nüsxəsi üzərində

birgə çalışdıqdan sonra o, İraqda (1973), biz isə Bakıda həmin Divan nüsxəsini tərtib edərək çapına nail olduq (Bax: «İmadəddin Nəsimi. İraq Divanı» (Bakı, 1987). Ə.Bəndər-oğlu kitaba cəmi 95 şeir daxil etdiyi halda, bizim tərtib etdiyimiz kitabda şairin 400-ə qədər azərbaycanca yazdığı şeirləri yer alır. Divan nüsxəsindəki şeirləri C.Qəhrəmanovun üçcildliyi və başqa mənbələrlə müqayisə edərək 14 şeirin nəsimişünaslıqda məlum olmadığını üzə çıxardıq. Bundan başqa, o da məlum oldu ki C.Qəhrəmanovun yalnız bir əlyazmasında təsadüf edildiyinə görə mübahisəli, lakin Nəsimiyə aid olması ehtimal edilən 129 şeirin 68-i İraq Divan nüsxəsində yer alır. Eləcə də şairin İraq Divan nüsxəsində bu və ya başqa şeirin tərkibində gedən 50-yə qədər beytə də başqa mənbələrdə rast gəlinmir.

Sevindirici haldır ki, Azərbaycanda Nəsimi yaradıcılığına maraq heç vaxt azalmır. Nəsiminin dili (C.Qəhrəmanov, Y.Seyidov, Q.Məhəmmədi, E.Məmmədov, Q.Məmmədova), bədii irsi (M.Quluzadə, S.Şıxıyeva), fəlsəfi görüşləri (Z.Quluzadə, E.Əhmədov), yaradıcılığının dini qaynaqları (A.Qasımova) dissertasiyaları, prof. Ə.Səfərli, prof. R.Əliyev, akademik B.Nəbiyevin kitabları deyilənlərə əsaslı sübutdur. Prof. Ə.Səfərlinin «İmadəddin Nəsimi. Mən bu cahana sığmazam» (Bakı, 1991) kitabına şairin qəzəlləri, məsnəvi və tuyuqları daxil edilmişdir. Alim kitaba maraqlı giriş məqaləsi yazmış, çətin misra və beytlərin mənasını izah etmiş, sözlük vermişdir.

Filologiya elmləri doktoru Rəhim Əliyevin «Nəsimi və klassik dini üslubun təşəkkülü» (Bakı, 2006) kitabı şairin həyatına və yaradıcılığına başqa rəqəsdən baxmağa imkan verir.

Nəsimi yaradıcılığına həsr olunan son əsər hələlik akademik Bəkir Nəbiyevin «Nəsimi kəlamının işığında» (Bakı, 2009) kitabıdır. Kitabda Suriyaya səfərimiz zamanı (10–17 noyabr

2008-ci il) Hələb şəhərində Nəsimiyə həsr olunmuş I Beynəlxalq Konfransda akademikin oxuduğu məruzəsi, vətənə döndükdən sonra Suriya xalqı, onun tarixi, mədəniyyəti, ədəbiyyatı, elmi, təhsil sistemi barədə mətbu orqanlarda çap etdirdiyi məqalələri və əvvəllər Nəsimi yaradıcılığı ilə bağlı qələmə aldığı yazıları yer alır.

Yeri gəlmişkən, bizim «Nəsimi haqqında araşdırmalar» kitabımız da akad. B.Nəbiyevin ön sözü, redaktorluğu və AMEA-nın müxbir üzvü Əlyar Səfərlinin rəyi ilə bu günlərdə işıq üzü görəcək.

Azərbaycan ədəbi-bədii dili və bədii-fəlsəfi şeirinin banisi, «Türk şeiri ilə ən əvvəl şöhrət tapan» (Lətifi) Nəsimiyə həsr olunmuş tədqiqatlar üzərində belə müfəssəl dayanmağımız iki məqamla bağlıdır. Birincisi – Suriyadan gələn alimlərimizi Nəsimi ilə bağlı ölkəmizdə aparılan tədqiqatlar barədə məlumatlandırmaq, ikincisi isə Nəsimi yaradıcılığı ilə məşğul olmaq istəyən gənc tədqiqatçıları istiqamətləndirmək, göstərmək ki, vaxtilə prof. M.Quluzadənin qeyd etdiyi kimi, istər ədəbiyyatşünaslıq, istərsə də dilçilik baxımından şairin poetikası, sənətkarlıq xüsusiyyətləri, fəlsəfəsi və bədii yaradıcılığının istiqamətləri, başqa türkdilli şairlərə təsiri, ədəbi məktəbi və s. sahələrdə görüləsi işlər çoxdur.

MONOQRAFİK TƏDQİQATLARI:

1. «İraq–türkman folkloru», Bakı, 1992, 216. səh.
2. «İraq–türkman folkloru», İstanbul, 1998, 320 səh.
3. «Kərkük dialektinin fonetikasi», Bakı, 2003.
4. «Kərkük folklorunun janrları», Bakı, 2003, 316 səh.;
Tehran, 2008, 313 səh.
5. «İraq–türkman ləhcəsi», Bakı, 2004, 422 səh. (şərikli)
6. «Жанровый состав Иракско-Тюркменского фольклора», Bakı, 2003, 128 səh.

QƏZƏNFƏR PAŞAYEV

**ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ
ELMİMİZİN
PATRİARXI**

BAKİ «OZAN» – 2010

Elmi redaktoru
və ön sözün müəllifi: Asif Rüstəmli

Qəzənfər Paşayev.

«Ədəbiyyatşünaslıq elmimizin patriarxı», Bakı, «Ozan»,
2010, 104 səh., 24 səh. rəngli şəkil.

Professor Qəzənfər Paşayevin «Ədəbiyyatşünaslıq elmimizin patriarxı» kitabı görkəmli elm xadimi, «Şöhrət» və «İstiqlal» ordenli, Dövlət mükafatı laureatı, akademik Bəkir Nəbiyevin şəxsiyyəti və yaradıcılığı haqqında portret-cizgilərdir.

Əsər geniş oxucu auditoriyası üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Q $\frac{4702060204-69}{\text{On-047-10}}$ 2010

© «Ozan» nəşriyyatı - 2010

PATRIARXIN PAYIZI

Patriarx sözü mənşə etibarilə yunanca olub başçı, öndər, nəsilər atası anlamına çox yaxındır.

Professor Qəzənfər Paşayevin Azərbaycan elminin və ictimai fikrinin inkişafına 60 ildən çox xidmətlər göstərən, Əməkdar elm xadimi, Dövlət mükafatı laureatı, «Şöhrət» və «İstiqlal» ordenli, akademik Bəkir Nəbiyevə həsr etdiyi kitabına «Ədəbiyyatşünaslıq elmimizin patriarxı» adını verməsi, fikrimcə, zərgər dəqiqliyi ilə ölçülüb-biçilərək seçilmiş sərlövhədir. Professorun özünün də qeyd etdiyi kimi, doğurdan da, Bəkir müəllim bir neçə ədəbiyyatşünaslar nəslinin müəllimi, mənəvi atası və patriarxıdır.

Kitabda akademik B.Nəbiyevin elmi yaradıcılığının, şəxsiyyətinin, iş üslubunun, insani münasibətlərinin müəyyən məqamlarını işıqlandıran və müxtəlif vaxtlarda qələmə alınan yeddi elmi məqalə öz əksini tapmışdır. Məzmun etibarilə bir-birinə bənzəməyən, hərəsinin öz məcrası, öz təqdimat orijinallığı, öz sanbalı olan, səmimi hiss və duyğularla cillənmiş dolğun lövhələr Bəkir Nəbiyevin əzəmətli portretinin mükəmməl təqdimatına istiqamətlənmişdir. Müəllif «Nə yaxşı dünyada yaxşı var imiş» məqaləsində akademiklə necə tanış olmasından söz açır və çoxlarımızın müəllimi olmuş Abbas Zamanovu qədirşünaslıqla xatırlayır. Yeri gəlmişkən qeyd edim ki, xalqımızın bu iki görkəmli şəxsiyyəti – Bəkir müəllim və Qəzənfər müəllim ilə mənim də yaxından ünsiyyət qurmağında AMEA-nın müxbir üzvü, poetik tənqidimizin banisi, professor Yaşar Qarayev səbəbkər olmuşdur və bu xeyirxah insanın, böyük alimin nurlu xatirəsi qarşısında ehtiramımı bildirirəm. Bir çox həmkarlarım kimi, mən də həyatımın müxtəlif zamanlarında akademik Bəkir Nəbiyevin

və professor Qəzənfər Paşayevin təmənnasız xeyirxahlığından, elmi məsləhətlərindən və mənəvi dəstəyindən qədərincə barınmışam. Bu böyük alimlər istedadlı gəncləri, işıqlı düşüncələri dəyərləndirməkdə heç zaman xəsislik etməyiblər. Ona görə də gənc alimlər Bəkir müəllimlə Qəzənfər müəllimi çox zaman özlərinin müəllimi və hamisi kimi də görürlər.

Professor Paşayev bu kitabında akademik Bəkir Nəbiyevlə bir sıra beynəlxalq tədbirlərlə yanaşı, 1994-cü ildə İraqda Məhəmməd Füzulinin 500 illik yubileyinə bir yerdə getdiyini də vurğulamışdır. Həmin uluslararası tədbirin iştirakçısı kimi qeyd etmək istəyirəm ki, Qəzənfər müəllim proqram çərçivəsində olduğumuz Bağdad, Kərbəla, Nəcəf, Kufə, Kərkük şəhərlərində özünü daha çox ev sahibi kimi aparırdı. İraqlılar onunla doğma, əziz adamları kimi görüşürdülər. Professorun burada tanımadığı ziyalı və gəzmədiyi oymaq, bölgə, bəlkə də, yox idi. Konfransın gedişində Qəzənfər müəllim elmi məruzəsini ərəb dilində etdi. Bəkir müəllimin Füzuli poeziyası, Azərbaycan ədəbiyyatı haqqında düşüncələri alqışlarla qarşılanırdı. O vaxt Bağdadda keçirilən silsilə tədbirləri Azərbaycan alimlərinin «açıq dərslər»i də adlandıрмаq olardı. İraqda keçirilən Füzuli poeziya bayramında xüsusilə bu iki alimimiz çox fəal idi və dövlətimizi, elmimizi, mədəniyyətimizi ləyaqətlə təmsil edirdilər.

Professor Q.Paşayevin «Tarix qurub-yaradanları yaşadır», «Böyük yolun yolçusu», «Ədəbiyyatşünaslıq elmimizin təntənəsi», «Yarıməsrlilik gərgin əməyin bəhrəsi» elmi məqalələri akademik Bəkir Nəbiyevin «Heydər Əliyev haqqında etüdlər», «Hərənin öz yolu var», «Heydər Əliyev və Azərbaycan ədəbiyyatı», beşcildlik «Seçilmiş əsərləri» haqqında tutumlu, dolğun düşüncələr çələngi, «Ədəbiyyatşünaslıq elmimizin patriarxi» isə böyük ustadın 80 illik yubileyi münasibətilə yazdığı səmimi ürək sözləri, dost təbrikidir.

Bəkir müəllim ilə Qəzənfər müəllim dostdur və onlar elə nadir insanlardandır ki, hissiyyatların korşaldığı zamanədə biri digərini yarım sözdən, işarədən, mimikadan anlaya, başa düşə bilir. Çox müşahidə etmişəm; bəzən onlar susaraq bir-birinə baxır, amma ürəkləri danışır... Maraqlıdır, onları bir-birinə yaxınlaşdıran, bağlayan xüsusiyyətlər hansılardır? Fikrimcə, hər ikisi gəncliyinin çox erkən çağlarından ailə qayğısını, nəslin nüfuz və məsuliyyətini öz kövrək çiyinlərində daşmalı olublar. Maneələri dəf etmək üçün özlərində inam və cəsarət tapıblar. Həyatın dibindən cəmiyyətin yuxarı qatına, elmin zirvəsinə doğru əzablı və məşəqqətli yollar keçiblər. Xeyirxah insanların xoş sözləri ürəklərində məşəl kimi işıq saçıb. Heç kəsin onlara köməyi dəymədiyi vaxtlarda sabaha inam müdrik kəlamlarla ovxarlanıb. Cəfakeşlik, zəhmətsevərlik, düzlük, halallıq, gözü-könlü toxluq, xeyirxahlıq, nəciblik, həyat və yaradıcılıq eşqi hər ikisinin uşaqlıqdan bu günəcən ömür-gün yoldaşdır. Onların dilində, nitqində söz urvata minir, onların qələmində söz çiçək açır. Sözün üstündə əsdikləri üçün söz də onlardan heç nə əsirgəmir. Sözə, kəlama, kitaba məhəbbət və ehtiram bu iki alimi birləşdirən ən güclü amillərdəndir.

...Ağdaşlı Əhməd Məhəmməd oğlu 1937-ci ildə repressiya olunanda oğlu Bəkirin cəmi 7 yaşı var idi. «Xalq düşməni»nin oğluna – gənc Bəkir Nəbiyevə Stalin rejiminin tətbiq etdiyi bütün yasaqlar, məhdudiyyətlər, maneələr iflasa uğradı. O, bəzən layiq olduqlarını ala bilməsə də, ruhdan düşmədi, zəhməti və istedadı ilə cəmiyyət içərisində alnıaçıq gəzdi, yorulmaq bilmədən işlədi, təhsilini davam etdirdi...

Akademik Bəkir Nəbiyevin yaradıcılığında repressiya qurbanlarına, onların milli azadlıq və istiqlal ideyalarına həssas münasibət, mərhəm duyğusallıq təsadüfi deyildir. O, bu qanlı mühitin «şinel»indən çıxmış, başqalarından fərqli

olaraq faciənin motivlərinə və sindromlarına daha dərindən bələd idi. Böyük alimin qəlbinə, ruhuna «bir köynək» də yaxın olan mövzuları qələmə alması təbii mənəvi ehtiyacın bəhrəsidir.

Ədəbi hadisələrə istiqamət verən, istiqlal mücahidlərinə, repressiya qurbanlarına və onların mənəvi-əxlaqi sərvətlərinə vaxtında elmi bəraət qazandıran Bəkir müəllim, şübhəsiz ki, geniş erudisiyalı, cəsarətli və bəsirətli nadir düşüncə sahibidir. Onun milli himnimizin müəlliflərindən biri – görkəmli istiqlal şairi və ictimai xadim Əhməd Cavadın yaradıcılıq yolu haqqında yazdığı monoqrafiya Azərbaycan milli müstəqilliyə qovuşduqdan sonra ilk böyük ədəbi hadisə idi və bu fundamental əsər alimin yaradıcılığında yeni mərhələ təşkil edir. Akademikin «Əhməd Cavad» monoqrafiyasını – 1937-ci ildə güllələnmiş istiqlal şairinə verilmiş ilk ən mötəbər ədəbi-elmi bəraət vəsiqəsi də adlandırmaq olar. Alimin digər istiqlal şairi Almas İldırımın yaradıcılıq yolundan bəhs edən «Didərgin şair» monoqrafiyası da elmi ictimaiyyət tərəfindən böyük maraqla qarşılanmış, kitab Türkiyə Cümhuriyyətində də yüksək tirajla nəşr edilmişdir. Bəkir müəllimin istiqlal mövzusunda Xəlil Rza Ulutürkə həsr etdiyi «İstiqlal şairi» fundamental monoqrafiyası, Məmməd Arazın 60 illiyi münasibətilə yazdığı «Şeirimizin xan çınarı» və onlarla digər əsərləri ədəbiyyatşünaslığımızda haqlı olaraq yeni ədəbi düşüncənin uğurlu nümunələri kimi dəyərləndirilmiş, alimin bu istiqamətdəki nailiyyətləri, istiqlal işığında yazıb-yaratdıqları və bütövlükdə elmi-ictimai fəaliyyəti haqlı olaraq dövlətimizin ən ali təltifinə – «İstiqlal» ordeninə layiq görülmüşdür.

Fəxarətlə vurğulanmalıdır ki, ədəbiyyatşünaslığımızın, ədəbi tənqidimizin son yarım əsrlik inkişaf mərhələləri akademik Bəkir Nəbiyevin adı ilə birbaşa bağlıdır. O, humanitar nəzəri fikrin, obyektiv tənqidin qaynar nöqtələrində tota-

litar inkarçılıq stixiyasından uzaq, alim prinsipiallığı, ləyaqətli vətəndaş mövqeyi ilə seçilən nadir şəxsiyyətlərdəndir. Bəkir Nəbiyev respublikamızda və onun sərhədlərindən kənardə elm təşkilatçısı və ədəbiyyat tarixçisi kimi də yaxşı tanınır. Təsadüfi deyildir ki, alim gənclik illərində ilk elmi araşdırmalarına ədəbiyyat tariximizin banisi və ilk müəllimi Firudin bəy Köçərlinin həyat və yaradıcılığını tədqiq etməklə başlamışdır. Bu mövzu ona bütövlükdə Azərbaycan ədəbiyyatını mükəmməl öyrənmək və mənimsəmək imkanları qazandırdı. Mənəvi müəllimi Firudin bəy Köçərlidən estafeti ləyaqətlə qəbul edən Bəkir Nəbiyev bu gün ədəbiyyat tariximizin yaradıcılarından biri və elmi təşkilatçısıdır. Professor Yaşar Qarayevin təbirincə desək 45 il «Yaddaşda fırlanan tarix – ədəbiyyat tarixi»ni Bəkir Nəbiyev konsepsiyalar, dövrləşdirmənin meyarı və prinsipləri üzərində imitasiya xatirinə mübahisə və müzakirə açmadan, vaxt itirmədən gerçəkliyə çevirdi. Bu sahədə yarım əsrə yaxın durğunluqdan sonra akademik Bəkir Nəbiyevin rəhbərliyi və birbaşa iştirakı ilə hər cild 45-50 çap vərəqi həcmində olmaqla 6 cildlik «Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi» nəşrə hazırlandı, bu gün ilk cildlər işıq üzü görüb və növbəti cildlər çap prosesindədir. Yeri gəlmişkən xatırladım ki, Bəkir müəllim Türkiyədə hazırlanan 30 cildlik «Türk dünyası ədəbiyyatı tarixi» kitabının da Azərbaycan üzrə əlaqələndiricisidir.

Akademik Bəkir Nəbiyevin zəngin və çoxşaxəli elmi yaradıcılığından, fəal ədəbi-ictimai fəaliyyətindən söz açarkən onun xaricdə Azərbaycan elminin və ədəbiyyatının təbliği sahəsindəki böyük xidmətlərini xatırlatmamaq mümkünsüzdür. O, Amerikada, Danimarkada, Yunanıstanda, Yaponiyada, İranda, İraqda, Türkiyədə, Rusiyada və b. ölkələrdə müxtəlif mövzulu elmi simpoziumlarda, konfranslarda, kollektiviumlarda, dünya azərbaycanlılarının qurultaylarında

elmi məruzələr etmiş, əsərləri ingilis, rus, çin, ərəb, fars, türk dillərində çap olunmuşdur. Dünya azərbaycanlıları Bəkir müəllimi yaxşı tanıyır, sevir, onun elmi yaradıcılığını diqqətlə izləyir, həmmüəllifi olduğu «Azərbaycan ədəbiyyatı» kitabından faydalanırlar. Bu gün Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında «Akademik Bəkir Nəbiyev məktəbi» fəaliyyət göstərir. Bu məktəbin məşhur yetirmələri və layiqli davamçıları var. Bəkir Nəbiyev məktəbi haqqa, həqiqətə güvənənlərin, millətini, dövlətini sevənlərin, Azərbaycan istiqlalını yaşadanların, təbliğ edənlərin, elmin, ədəbiyyatın, mədəniyyətin nüfuzu keşiyində qəlbi və qələmi ilə sərvaxt dayananların məktəbidir.

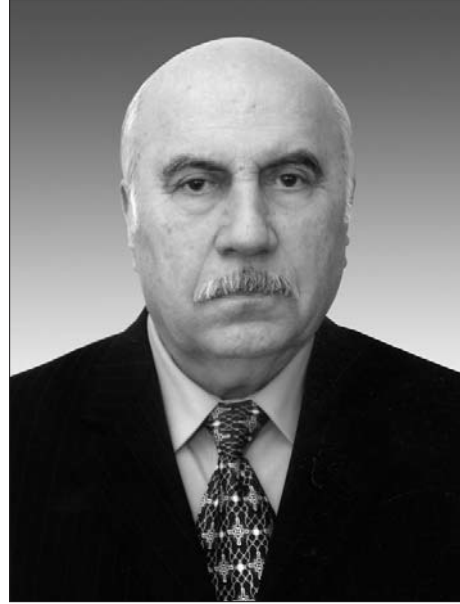
Akademik Bəkir Nəbiyev haqqında onun dostları, tələbələri, pərəstişkarları yeni-yeni kitablar, monoqrafiyalar yazıb çap etdirirlər. Professor Qəzənfər Paşayevin bu qəbildən olan yeni kitabı alimin möhtəşəm yubileyinə dəyərli töhfədir.

...Payız ilin bar-bərəkət fəslidir. Payız ömrün hesabat çağıdır. «Ədəbiyyatşünaslıq elmimizin patriarxı»nın səksəncinci payızı da Uca Yaradana şükürlər olsun ki, sözün geniş mənasında barlı-bəhərlidir. Bu fikri ustadımızın nəşri yenidən başa çatmış beşcildlik «Seçilmiş əsərləri», «Akademik Bəkir Nəbiyev–80» soraq kitabı, Dövlət Mükafatına layiq görülməsi və Respublika Prezidentinin yubiley ərəfəsində imzalandığı sərəncamları da təsdiq edir.

Asif RÜSTƏMLİ,
filologiya üzrə fəlsəfə
doktoru, dosent

NƏ YAXŞI DÜNYADA YAXŞI VAR İMİŞ...

Bəkir müəllim haqqında məmnunluqla yazdığım bu sətirlər ürəyimin dərinliyində yer almış xoşməramlı hislərin təzahürüdür. Buna görə dünyasını dəyişmiş, yaşca məndən çox-çox böyük olan dostum Abbas Zamanova borcluyam. Bəkir müəllimlə məni Abbas müəllim tanış və yaxın etmişdi. Bu gün də bu yaxınlıqla, bu tanışlıqla fəxr edirəm. Bəkir müəllimin gərgin, dolğun və mənalı həyatı çoxlarına nümunə ola bilər. Onda yaşamaq eşqi çox güclüdür. Yaşamaq isə belə adamlar üçün yaratmaq deməkdir. Əslində, Bəkir müəllim yaşamağı yaratmaq üçün qənimət sayır. Onun çap etdirdiyi əsərlərini nəzərdən keçirdikdə inanmaq olmur ki, bir ömürdə insan bu qədər iş görə bilərmiş!*

*Akademik
Bəkir Nəbiyev*

Çox səmimi, vicdanlı, son dərəcə geniş ürəkli, humanist adamdır. Rəhmətlik Abbas Zamanov deyərdi: «Mirzə Bəkir paklıq, təmizlik, saflıq mücəssiməsidir».

Mən Bəkir müəllimlə yol yoldaşı olmuşam: İraqa və Türkiyəyə 1994-cü ildə Füzulinin 500 illik yubileylərinə bir yerdə gedib-gəlmişik. Özü də İraqa səfərimiz adi səfərlərdən deyildi. Bir avtobusda İranı keçərək İraqı bütöv gəzdik və geri dönəndə də İranı başdan-başa keçərək doğma Təbrizi, Ərdəbili ziyarət etdik. İnsan yolda tanınar, – deyirlər. Mən bu

* *Bax:* Akademik Bəkir Nəbiyev–75. Soraq kitabı, Bakı, «Elm», 2005, s. 181–183.

səfərlər zamanı Bəkir müəllimi inamı, imanı, etiqadı olan adam kimi tanıdım. Ankarada «Bilkənd» mehmanxanasında bir yerdə qalırdıq. Səhər yuxudan oyananda da, axşam yatağa girəndə də Yaradana dua edərdi. Mən altı il müqəddəs yerlərdə yaşasam da, insandan heç nə tələb etməyən, əksinə, onun ürəyinə rahatlıq gətirən bu zəruri adəti bəzən unuduram. Qafqaz Müsəlmanları İdarəsinin nəzdində yaradılmış Elmi-Dini Şuranın işində birgə fəaliyyət göstəririk. Bəkir müəllimin islami dəyərlər haqqında fikirləri bəzən yüksək savadlı din xadimlərimizi belə heyran edir. Bəkir müəllim, doğrudan da, qeyri-adi adamdır. Onun düzlu-məzəli söhbətlərindən, zarafatlarından doymaq olmur. Dili rəvan və şirindir. Xalq dilini gözəl bilməsi, hər cümləsində xalqın söz boxçasından yerli-yerində, məharətlə istifadə etməsi adamı heyran qoyur. İstər-istəməz həsəd aparırsan. Böyük kompozitorumuz Fikrət Əmirov vaxtilə yazırdı ki, ana laylası və milli musiqi ilə böyüyən uşağın qəlbində məhəbbət, mərhəmət, xeyirxahlıq hisləri çox güclü olar. Yəqin Bəkir müəllim ana laylası, milli musiqi ilə ərsəyə gəldiyindən xeyirxahlıq mücəssiməsinə çevrilmişdir. 1994-cü ildən Bəkir müəllimin sədr olduğu «Ədəbiyyat üzrə ixtisaslaşmış doktorluq müdafiə şurası»nın üzvü və 1997-ci ildən həmsədri kimi dəfələrlə onun xeyirxahlığının, mərhəmətinin, humanistliyinin şahidi olmuşam.

Xeyirxahlıq Bəkir müəllimi bir şəxsiyyət kimi ucaldır. Lakin onun xeyirxahlığı həqiqət üzərində bərqərar olmuşdur. Yaxşı yadımdadır, ədəbiyyatımızın dostu iraqılı tədqiqatçı Ə.Bəndəroğlu ilə «Nəsiminin İraq divanı» üstündə ədəbi mübahisəmiz düşəndə rəhmətlik Abbas Zamanov, Qasım Qasımzadə, Anar, Yaşar Qarayev, Ayaz Vəfalı kimi Bəkir müəllim də həqiqətin tərəfini saxladı. Mənə dayaq oldu.

Bəkir müəllimin fəaliyyətinə, xeyirxah işlərinə nəzər saldıqda şair Rasim Kərimlinin aşağıdakı misraları yadıma düşür.

*Nə yaxşı dünyada yaxşı var imiş,
Yoxsa məhv olardıq yaman əlində.*

Müəllimləri, dünyasını dəyişmiş ədəbiyyatçılarımız barədə saatlarla, böyük ehtiramla danışması çox mətləblərdən, bu sadə, təvazökar insanın özünün böyüklüyündən söz açır. Güzəl alim və gözəl insan Gülrux xanım Əlibəylinin «Düşünən dünyamız» adlı çox gözəl, mən deyərdim ki, hər bir ziyalının stolüstü kitabı olmağa layiq əsərində ilk baxışda adi görünən böyük bir həqiqətdən söhbət gedir: «Tarixdə böyük şəxsiyyətlər nəsil, ailə, mühit, sevimli müəllimlərin təsiri ilə boya-başa çatıb məşhurlaşırlar». Bu cümləni oxuyanda nədənsə göz önünə ilk olaraq Bəkir müəllim gəldi.

Bəkir müəllimin sazi, əgər belə demək mümkünsə, milli ənənələr, islami dəyərlər üzərində köklənmişdir. O, tərpedən-dırnağa millidir. Lakin millətçi deyil. Bu da Bəkir müəllimi bir çoxlarından fərqləndirən cəhətdir. O, qohum-qardaşa münasibətdə də, elə-obaya bağlılıqda da həsəd aparılası bir şəxsiyyətdir. Hətta ömrünün bu çağında belə iki-üç ayda bir dəfə doğma Ağdaşa getməsə rahatlıq tapmaz.

Platonun sanki Bəkir müəllimin boyuna biçilmiş kəlamı vardır: «Yaxşı tərbiyə görmüş insan, yaxşı da oxuyub-oyunayar». Çox adam bilmir ki, Bəkir müəllim indinin özündə belə necə gözəl oxuyur və oynayır!

Müdrək Şərfin başqa bir müdrək kəlamı da var: «Poeziya – ürəyin dərmanıdır, musiqi – vücudun».

Bəkir müəllimin ürəyi də, vücudu da bu iki möcüzəli aləmlə elə çulğalaşmışdır ki, ona həqiqi yaşını vermək olmaz. Müdrəklik və kamillik dövrünün zirvəsində olan Bəkir müəllim bunu gündəlik vəzifə borcunu yerinə yetirəndə də, ictimai işlərdə də, dost-tanışla münasibətlərdə də, xeyirdə-şərdə iştirakında da bariz şəkildə göstərir.

06.10.1998

TARİX QURUB-YARADANLARI YAŞADIR

Bütün xalqlar görkəmli şəxsiyyətlərinin adlarını əbədiləşdirməyə həmişə böyük meyil göstərirlər. Və həmişə də bu meyil vətənpərvərlik hislərinin artmasına güclü təkan verib. Azərbaycan xalqı istisna təşkil etmir. Babək, Nəsimi, Füzuli, Şah İsmayıl Xətai, M.F.Axundov, C.Məmmədquluzadə, N.Nərimanov, Ü.Hacıbəyov və başqaları yada düşəndə həmişə qürur hissi keçiririk. Xalq qarşısında misilsiz xidmətlərinə görə xalqın xatirəsində əbədi yaşamaq hüququ qazananlardan, güvənc yerinə çevrilənlərdən biri də XX əsrin görkəmli dövlət xadimi, dahi şəxsiyyət Heydər Əliyevdir. Öndərimizin heykəllərinin ucaldılması, şərəfinə parklar salınması və s. çox yaxşıdır. Lakin gördüyü əzəmətli işlərin müqabilində azdır. Gündəmdə ümummilli liderimizin əzəmətini, möhtəşəmliyini çeşidli əsərlərlə xalqın şüurunda yaşatmaq, əbədiləşdirmək durur. Bu, hər bir ziyalının, yaradıcı adamın vicdan borcudur. Biz akademik Bəkir Nəbiyevin «Heydər Əliyev haqqında etüdlər» (Bakı, 2007) kitabına, hər şeydən əvvəl, bu müstəvidən baxır və qiymətləndiririk.

Azərbaycan tarixində bir epoxa olan öndərimizin müasiri olduğumdan onun səmərəli fəaliyyətini izləmək mənə də qismət olub. Haqqında məqalələr də yazmışam. Odur ki, akademik B.Nəbiyevin kitabını oxuyarkən müqayisələr aparmaq, həqiqətin tərəfində olmaq taleyimə, qismətimə düşüb. Etiraf edirəm ki, kitabı oxuyub başa çatanda bir rahatlıq hiss etdim. Bir daha dərinlən dərk etdim ki, böyük şəxsiyyətlər barədə mötəbər sözü, böyük həyat təcrübəsi olan, dünyanın keşməkeşlərindən başı çıxan adamlar deyəndə daha mötəbər olur.

Əsərdə öndərimizlə bağlı akademik Ramiz Mehdiyev, xalq yazıçısı Anar, xalq şairi, akademik Bəxtiyar Vahab-

zadə, xalq şairi Fikrət Qoca, AMEA-nın müxbir üzvü Nizami Cəfərov və başqalarının əsərlərinə ürəkaçıqlığı ilə geniş yer verilməsi deyilənlərə dayaq olur.

Bununla belə, biz heç də o təmənnada deyilik ki, dahi şəxsiyyət Heydər Əliyev haqqında yalnız mötəbər və buna mənəvi haqqı olan adamlar yaza bilərlər. Əsla yox. Heydər Əliyev elə bir abidədir ki, onun daha möhkəm, daha davamlı, daha möhtəşəm olmasında bir kərpic qoyanın da, min kərpic qoyanın da zəhməti təqdirlə yad edilməlidir. O ki qaldı Bəkir müəllimin kitabına, çəkinmədən demək olar ki, görkəmli ədəbiyyatşünas-alimimiz bədii sözün intəhasız imkanlarından məharətlə istifadə edərək Azərbaycanın tarixi salnaməsinə qızıl hərflərlə yazılmış bu tarixi şəxsiyyətin portretini yaratmış, qədərbilən xalqımıza töhfə etmişdir.

Hər cümləsinin xüsusi çəkisi olan, böyük mətləblərdən söz açan kitabı nəzərdən keçirdikcə bir yandan müəllifin öndərimizə dərin məhəbbəti, ehtiramı, digər tərəfdən H.Əliyevin böyüklüyünü, dahiliyini göstərən məqamlar diqqəti çəkir. Səmimiyyətlə etiraf edirəm ki, kitabdan çox şey əxz etdim, qədərincə bəhrələndim.

Tarixdən məlum olduğu kimi, hər hansı bir xalqa bəla üz verəndə, Tanrı onun xilaskarını da göndərir. Elə götürək Azərbaycanımızı. XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan bəla, faciə ilə üzləşəndə Qafqaz İslam Ordusu Azərbaycanı xilas etdi. XX əsrin sonlarında isə bu müqəddəs missiyanı Heydər Əliyev yerinə yetirdi.

Azərbaycan xalqı başının üstünü qara buludlar alanda nicat yolunu Heydər Əliyevdə gördü. Xalqın istəyi və tələbi ilə o, hakimiyyətə qayıtdı. Bu qayıdış ağırlı-acılı keçid dövründə baş verdi. Elə bir dövrdə ki, mənəvi dəyərlər tapdanır, xalq üzüntülərlə üzləşir, adamlar arasında ruh düşgünlüyü baş alıb gedirdi. Öndərimizin qaydışı xalqın gələcəyə ümidi-

*Soldan: Akademik Bəkir Nəbiyev, Ədalət xanım, Arəstə xanım,
Qəzənfər Paşayev*

ni, sabaha inamını artırdı, mənəviyyatın tərəqqisinə xidmət etdi. Milli dirçəlişimizin sarsılmaz təməli məhz onun qayıdışı ilə qoyuldu. Heydər Əliyevin titanik zəhməti sayəsində ölkə daxilində sabitlik bərqərar oldu. O, ölkəni vətəndaş müharibəsi təhlükəsindən, ictimai-siyasi xaosdan xilas etdi. Demokratiya və hürriyyət pərdəsi altında öz məkrli niyyətlərini həyata keçirmək naminə ölkəni hərc-mərcliyə sürükləyənlərin qarşısını aldı, tariximizə xilaskar kimi daxil oldu.

İlahi ona müəllifin göstərdiyi kimi, bitib-tükənməyən enerji bəxş etmişdi. Xalqın xoşbəxtliyi ondadır ki, H.Əliyev ilahidən gələn bu enerjini bədxahlarının arzusuna xilaf çıxaraq Azərbaycan xalqının gələcəyi naminə sərf etmişdir.

Dövlətçiliyimiz tarixində müstəsna yeri olan öndərimiz uzaqgörən siyasətçi idi. Dünya siyasətçiləri arasında öncül yerlərdən birini tuturdu. Ali səviyyəli yığıncaqlarda həmişə ən böyük dövlətlərin başçılarının əhatəsində olardı. Əslində,

dünya siyasət meydanında cərəyan edən proseslərə təsir göstərər, bir sıra dövlət başçıları onun məsləhətlərinə ehtiyac duyardılar. Bu isə siyasətçidən yüksək dərəcədə müdriklik tələb edir. Axı, siyasət də yüksək gərginlikli cərəyana bənzəyir. Kiçik bir səhv, ehtiyatsızlıq arzu edilməz nəticələrə gətirib çıxara bilər. Heydər Əliyev zəkası, müdrikliyi Azərbaycana bütün dünyada layiqli yer qazandırmışdır. Ümummilli liderin səyi nəticəsində ölkəmiz siyasi blokadadan çıxaraq beynəlxalq aləmdə tanınmağa, mötəbər məclislərdə sözü eşidilməyə, Azərbaycanın nüfuzunun artmasına nail olmuşdur.

Bəkir müəllim öndərimizlə bağlı faktları zərgər dəqiqliyi ilə elə seçir, elə məharətlə təqdim edir ki, hər məqamda özün üçün bir yenilik hasil edirsən. Həcc ziyarətinə gedərkən Heydər Əliyevin təyyarədə akad. Ziya Bünyadov və akad. Bəkir Nəbiyevi öz odasına dəvət edərək islami dəyərlərdən söhbət açdığı səhnə nə qədər düşündürücüdür. Öndərimizin iman sahibi olduğunu göstərən bu səhifələri həyəcənsiz oxumaq olmur. Və bundan sonra onun islami dəyərləri yüksək qiymətləndirməsini, məscidlərə ciddi fikir verməsini, dini təhsil ocaqlarının tikilməsinə qayğı göstərməsini, din xadimlərinə, xüsusən də Şeyxülislam Allahşükür Paşazadəyə münasibətini, dini bayramlarda məscidləri ziyarət etməsini daha yaxşı başa düşmək olur.

Əsərin böyük bir hissəsində müəllif dilimiz, elmimiz, ədəbiyyatımız, incəsənətimiz, ümumiyyətlə, mədəniyyətimizlə bağlı öndərimizin gördüyü misilsiz işlərdən söz açır.

Bəkir müəllim xüsusi vurğulayır ki, Heydər Əliyevin ən böyük xidmətlərindən biri yaradıcı adamları, xüsusən də yazıçı və şairləri başqalarının dəyirmanına su tökən bədxahlardan qorumaq oldu. Söz-sənət adamlarını bir-birinə qarşı qoyanlar deyirdilər ki, nə üçün Hüseyn Cavid, Seyid Hüseyn, Əhməd Cavad, Mikayıl Müşfiq və s. repressiyaya mə-

ruz qalıblar, amma başqaları yox? Liderimiz belə yanlış və ziyanlı yanaşma üsulunu nəinki qəbul etmədi, bunun yolverilməz olduğunu əməli işində göstərdi. Xalq qarşısında böyük xidmətləri olan S.Rüstəm, R.Rza, M.İbrahimov, S.Rəhimov, eləcə də musiqi mədəniyyətimizin görkəmli simaları Qara Qarayev, Fikrət Əmirov, Niyazi, Rəşid Behbudovun o zamanın ən yüksək fəxri adına – Sosialist Əməyi Qəhrəmanı adına layiq görülməsinə nail oldu. Xalqın layiqli oğul və qızlarına, yazarlara, incəsənət xadimlərinə fəxri adların verilməsi, onların yubileylərinin ən yüksək səviyyədə keçirilməsi milli ruhun, milli özünüdərkini yüksəlişi, tarixin yaddaşının özünə qaytarılması yolunda əvəzsiz xidmət idi.

Kitabda öndərimizin şəxsi təşəbbüsü və ciddi səyləri nəticəsində 1981-ci ildə yazıçıların VI qurultayının gündəliyinə ilk dəfə olaraq Cənubi Azərbaycandakı ədəbi proses barədə məruzənin salınmasından, Yazıçılar İttifaqında Cənubi Azərbaycan Ədəbiyyatı problemləri üzrə katibliyin, eləcə də Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda Cənubi Azərbaycan Ədəbiyyatı şöbəsinin yaradılmasından, «Ədəbiyyat qəzeti»ndə və radioda «Cənubdan səslər» rubrikası altında cənublu yazıçı və şairlərə geniş yer verilməsindən bəhs edilir.

Sovet dönəmində belə bir addım böyük cəsarət tələb edirdi. Bu, ədəbiyyatımıza və xalqımıza sonsuz məhəbbətin sayəsində mümkün olmuşdur. Az sonra 1982-ci ildə Heydər Əliyev SSRİ-də görünməmiş, böyük cəsarət və məsuliyyət tələb edən başqa bir tarixi addım atdı. H.Cavidin nəşi Sibir-dən – sürgün məzarlığından gətirilib Naxçıvanda torpağa tapşırıldı. Məqbərənin açılışı mərasimində bunu özü etiraf etdi: «Bu, böyük iradə, cəsarət tələb edirdi. Ancaq xalqımıza, millətimizə, tariximizə, mədəniyyətimizə, ədəbiyyatımıza, mənəviyyatımıza olan məhəbbət və sədaqət mənə belə bir cəsarət göstərməyə imkan verdi. Mən bunu etdim».

Bilənlər bilir ki, rəhbərimizin bu məhəbbəti heç vaxt tükənmədi.

Ağır vaxtlarda «Azərbaycan», «Ulduz», «Qobustan», «Литературный Азербайджан» jurnalları, «Ədəbiyyat qəzeti» öndərimizin təşəbbüsü ilə Dövlət büdcəsindən ödənilən dotasiya ilə çıxıb. Moskvada çox yüksək vəzifədə çalışanda belə «Ədəbiyyat qəzeti»nin hər sayını diqqətlə oxuması, onun ədəbiyyatımıza olan məhəbbətindən, ədəbi prosesə ciddi diqqət yetirməsindən xəbər verirdi. Ümummilli liderimiz klassik ədəbi irsə də böyük qayğı göstərirdi. O, keçən əsrin 70-ci illərində Nizami və Nəsiminin öyrənilməsi, nəşri və təbliği barədə qərarlar qəbul etdirmişdi. Nəsiminin 600 illik yubileyinin təkcə Azərbaycanda (1974) deyil, dünya miqyasında keçirilməsi də onun səyi nəticəsində baş tutmuşdu. Yeri gəlmişkən, Nəsimi dünya miqyasında yubileyi qeyd edilən ilk azərbaycanlı şair olub. Şairin əsərlərinin 3 cildliyinin, eləcə də Füzulinin 6 cildliyinin akademik nəşri ədəbiyyatşünaslıq elmimizin tarixində əlamətdar hadisə idi.

Akad. Bəkir Nəbiyevin maraqlı kitabında öndərimizin Nizami, Nəsimi, Füzuli, M.F.Axundov, S.Vurğun, Şəhriyar, Aşıq Ələsgər və başqa görkəmli şəxsiyyətlərin yubileylərinin keçirilməsi, ev-muzeylərinin yaradılması (S.Vurğun, H.Cavid, C.Məmmədquluzadə və b.), 10 cildlik Azərbaycan Sovet Ensiklopediyasının və AMEA-nın Folklor İnstitutunun yaradılması, ümumiyyətlə, mədəniyyətimizin inkişafı, milli-mənəvi dəyərlərimizin qorunması yolunda atdığı səmərəli addımlar, gördüyü vüsətli işlər qədirşünaslıqla gündəmə gətirilir. Bu da təbiidir ki, «Kitabi-Dədə Qorqud–1300» və «Füzuli–500» yubiley tədbirləri də məhz onun xeyir-duası, rəhbərliyi və fəal iştirakı ilə həyata keçirilmişdir.

«Füzuli–500» yubileyi Azərbaycan, Türkiyə, İraq, İran və Gürcüstanda, eləcə də Fransada YUNESKO-nun Baş

qərargahında (Paris) və s. keçirilmişdir. İlk dəfə olaraq şairin 6 cildlə əsərləri çap olunmuşdur.

Maraqlıdır ki, Heydər Əliyev yubiley komissiyasının sədri olaraq Türkiyədə keçirilən «Füzuli–500» yubiley tədbirlərinə qoşulmaq üçün Azərbaycanın tanınmış ədəbiyyat və incəsənət nümayəndələrini Ankaraya öz təyyarəsində aparmışdı.

Bu, bir daha öndərimizin ədəbiyyatımıza, mədəniyyətimizə dərin məhəbbətindən, sözü ilə əməlinin üst-üstə düşməsindən xəbər verirdi.

Biz hələ H.Əliyevin təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə Bakının görkəmli yerlərində İ.Nəsiminin, M.Füzulinin N.Nərimanovun, H.Cavidin, C.Cabbarlının, S.Vurğunun və b. əzəmətli heykəllərinin ucaldılmasını demirik. O, bu müqəddəs işi görərkən düşünmürdü ki, bununla qədirbilən xalqımızın qəlbində öz heykəlini əbədi ucaldır.

Kitabda xüsusi vurğulanır ki, ümummilli liderimiz nüfuzlu dövlət xadimi kimi türkdilli xalqların birliyi yolunda əvəzsiz işlər görüb. Onların yaxınlaşmasına xidmət edən latın qrafikasına keçid də onun səyi nəticəsində həyata keçirilib. Heydər Əliyevin tarixə keçən «Bir millət, iki dövlət» kəlamı isə Türkiyə və Azərbaycan dövlətlərinin fəaliyyətində istiqamətverici amil olub.

Kitabda ulu öndərimizin layiqli davamçısı, onun yara-daraq əmanət qoyduqlarının qarantı, axıra çatdırma bilmədiyi taleyüklü məsələləri, planları, quruculuq işlərini yorulmaq bilmədən yerinə yetirən möhtərəm prezidentimiz İlham Əliyevdən də qədərincə bəhs edilir. Görülən vüsətli işlər bir daha təsdiq edir ki, gənc, lakin müdrik prezidentimiz ölkəni irəli aparmaq, inkişaf etdirmək iqtidarındadır, o, buna qadirdir. Prezidentimizin elmimiz, ədəbiyyatımız və dilimizin inkişafı yolunda atdığı addımlar kitabda kifayət qədər əksi-

ni tapır. Onun milli, mənəvi və dövlətçilik əhəmiyyəti daşıyan sərəncamları «Azərbaycan Milli Ensiklopediyasının nəşri haqqında» və «Azərbaycan dilində latın qrafikası ilə kütləvi nəşrlərin həyata keçirilməsi haqqında» tarixi sənədlər kimi qiymətləndirilir. Həqiqətən də, möhtərəm prezidentimiz fəsadlarla, aşınmalarla dolu olan qloballaşma ilə üz-üzə gəldiyimiz zamanəmizdə milli xüsusiyyətlərimizin saxlanılmasında ana dili və ədəbiyyatımızın başlıca amillərdən olduğunu həmişə ön plana çəkib: «Çünki bizi millət kimi qoruyub saxlayan məhz dilimiz, ədəbiyyatımız, tariximiz, ənənələrimizdir» – deyib.

Kitabda möhtəşəm prezidentimiz İlham Əliyevin ümum-milli liderimizin kursunu zamanın tələblərinə uyğun, yaradıcı şəkildə davam etdirməsi xüsusi vurğulanır.

Akademik Bəkir Nəbiyevin son dərəcə maraqlı kitabını oxuyub qurtaranda qəlbimə xalq qarşısında misilsiz xidmətləri olan, müasir Azərbaycanımızı qurub-yaradan, xalqın qəlbində əbədilik qazanan öndərimizin peyğəmbərcəsinə dediği kəlamı hakim kəsildi: «Tarix və bəşəriyyət həmişə quranları, yaradanları qiymətləndirir».

BÖYÜK YOLUN YOLÇUSU

Akademik Bəkir Nəbiyevin yeni kitabı belə adlanır: «Hərəkətin öz yolu var...» Müəllif əsəri Allahın adı ilə başlayır. Qurani Kərimin «Bəqərə» surəsinin 117-ci ayəsini yada salır, sözün qüdrətindən söz açır. Bəşər övladının, bir növ, söz yaradıcılığı ilə Yaradanın qüdrət və əzəmətini ən kiçik miqyasda təkrar etmək, sözün qüdrəti ilə əbədiyyət qazanmaq naminə əbədi bir yaradıcılıq növünə – ədəbiyyata müraciət etdiyini xüsusi vurğulayır.

Danılmaz həqiqətdir ki, insanı dəyişən, dünyanın əsrəfinə çevirən, hər şeydən əvvəl, sözdür. İnsan söz sənətini – ədəbiyyatı yaratmış, ədəbiyyat və yalnız insana xas olan zehni əmək isə onu kamilləşdirmiş, əlçatmaz mərtəbəyə ucaltmışdır.

Həqiqətən də, insan şəriət, təriqət, mərifət həqiqət adlanan və kamil insanı şərtləndirən hədləri sözün qüdrəti ilə fəth etmişdir.

Akademik haqlı olaraq qeyd edir ki, ədəbiyyatın bu işdə rolu ölçüəsiğməzdir. Bu baxımdan, Bəkir müəllim şüurlu həyatını ədəbiyyata həsr etdiyindən məmnunluq duyur və böyük Yaradana minnətdarlığını izhar edir. Fəlsəfi düşüncələrlə başlayan «Hərənin öz yolu var...» (Bakı, 2008, 466 səh.) əsəri axıra kimi insanı düşünməyə sövq edir.

İctimaiyyət, xüsusən də ziyalılar yaxşı bilir ki, Bəkir müəllim Yaradanın əta etdiyi həyatının mənasını yazıb-yaratmaqda görür. Uzun ömür payı və istedadı sayəsində ədəbi prosesə, klassik ədəbi irsə, ədəbi tənqidə, ədəbi əlaqələrə, poeziyada sənətkarlıq məsələlərinin tədqiqinə 50-dən artıq irili-xırdalı sanballı kitab, doqquz yüzə yaxın məqalə və rezensiya həsr edən alim nəinki Azərbaycanda, keçmiş Sovetlər Birliyi ölkələrində, eləcə də Türkiyə, İran və İraqda görkəmli ədəbiyyatşünas kimi tanınır.

Şübhəsiz, buna görədir ki, Əməkdar elm xadimi, Dövlət mükafatı laureatı kimi şərəfli fəxri adlara layiq görülmüş, Sovet dönəmində, xüsusən də Azərbaycan müstəqillik əldə edəndən sonra əməyi yüksək qiymətləndirilmiş, «Xalqlar dostluğu», «Şöhrət» və «İstiqlal» ordenləri ilə təltif edilmişdir.

Hazırda akademik Bəkir Nəbiyev altı cildlik «Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi» adlı fundamental əsərin baş redaktoru, Azərbaycanın Milli Ensiklopediyasının redaksiya heyətinin sədr müavini, AMEA-nın müşaviri, AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun direktoru, həmin institutun nəzdində Dissertasiya Şurasının sədridir. Neçə-neçə doktorluq

əsərlərinin elmi məsləhətçisi, namizədlik dissertasiyaları üzrə aspirant və dissertantların elmi rəhbəridir. Ümumiyyətlə, ədəbiyyatşünaslıq üzrə yüksəkixtisaslı kadrların yetişdirilməsində xidmətləri böyükdür. Rəhbərliyi ilə 25 nəfər tədqiqatçı dissertasiya müdafiə etmişdir.

Bu qədər vəzifə borcunu və yaradıcılıq işini yerinə yetirmək təbii ki, ədəbiyyatımızı və xalqımızı sonsuz məhəbbətlə sevən, bitib-tükənməyən istəklə yazıb-yaradan qələm sahiblərinin payına düşə bilər. Həqiqətən də, bu sayda tədqiqat işini ömrünü bütövlükdə ədəbiyyatşünaslıq elmimizə həsr edən, onun patriarxı adını qazanan, öz elm sahəsində böyük nüfuz sahibi olan bir alim edə bilərdi. Qəribədir ki, ömrünün ən müdrik çağlarını yaşayan alimin tədqiqatları son illərdə kəmiyyət baxımından daha da artmışdır. Hələ başa çatmamış təkcə 2008-ci ildə akademikin ədəbi prosesə aid 15 sanballı məqaləsi, iki kitabı çıxmışdır.

Alimin tədqiqat laboratoriyasının genişliyi, təfəkkürünün dərinliyi barədə təsəvvür yaratmaq amacilə onlardan bəzisini burada qeyd etməyi lazım bildik: «Uğurlu illərin soracağı». Məqalə alimin V.Andriyanovla H.Mirələmovun Moskvada böyük tirajla çap olunan «İlham Əliyev» kitabı haqqında düşüncələrinə həsr olunmuşdur. «Milli Ensiklopediya azərbaycançılıq ideologiyasının daşıyıcısıdır», «Təbiət vurğunu, el ağsaqqalı» (akad. H.Əliyev), «Müəllimim haqqında notlar» və «Fədakar alim» (prof. Mir Cəlal), «Haqqa çağıran şair» (M.Şəhriyar), «Vüqarlı, əzəmətli» (İ.Şıxlı), «Azərbaycan ədəbiyyatının Anar fenomeni», «Təfəkkürün dərinliyi, tədqiqatın təzəliyi (T.Salamoğlu), «O gənclik çağlarında da müdrik idi» (prof. Yavuz Axundov), «Uşaq ədəbiyyatımızın xanım anası» (Xanımana Əlibəyli) və s. mətbu orqanlarda, əsasən də «Ədəbiyyat qəzeti»ndə çıxmış və «Hərənin öz yolu var...» kitabına daxil edilmişdir.

Yeri gəlmişkən, hər il, bir qayda olaraq, Bəkir müəllimin ən azı bir kitabı işıq üzü görür. Bu il çap olunmuş «Hərənin öz yolu var....» onlardan biridir. Əsər altı cildlik «Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi»nə AMEA-nın müxbir üzvü Teymur Kərimli ilə müştərək yazılan «Azərbaycan ədəbiyyatının ilk müfəssəl tarixi» məqaləsi ilə başlanır. Bu çox maraqlı məqalədə ədəbiyyat tarixinə ekskurs edilir, «Poetika» əsərinin müəllifi Aristoteldən başlamış dünya söz nəhənglərinə nəzər salınır, bəşər tarixində ədəbiyyatın, o cümlədən də Azərbaycan ədəbiyyatının yeri və rolu dəyərləndirilir. Məqalədə xüsusi vurğulanır ki, Qərb mədəniyyəti televiziya və internet vasitəsilə həyatımıza nüfuz etdiyi, qaçılmaz olan qloballaşma mənəvi dəyərlərimizə bəzən sarsıdıcı təsir göstərdiyi, onu müəyyən aşınmalara məruz qoyduğu zamanəmizdə mənəvi-əxlaqi dəyərlərimizi qorumaq kimi müqəddəs tarixi missiyanı yerinə yetirməyə qadir bir bədii-intelektual qüvvə varsa, o da xalqa bağlı milli ədəbiyyatdır.

Bu fikir möhtərəm prezidentimiz İlham Əliyevin tarixi sözləri ilə səsləşir.

Prezidentimiz fəsadlarla, aşınmalarla dolu olan qloballaşma ilə üz-üzə dayandığımız zamanəmizdə milli-mənəvi dəyərlərimizin qorunub-saxlanılmasında ana dili və ədəbiyyatımızın başlıca amillərdən olduğunu zərgər dəqiqliyi ilə göstərmişdir: «Çünki bizi millət kimi qoruyub-saxlayan məhz dilimiz, ədəbiyyatımız, tariximiz, ənənələrimizdir».

İrihəcmli «Hərənin öz yolu var...» kitabı bir neçə bölməyə ayrılıb: Məqalələr, portret cizgiləri, məruzə və çıxışlar, fikir və duyğu yarpaqları, vida sözləri və s.

«Məqalələr» bölməsində «Heydər Əliyev haqqında etüdlər», «Ədəbiyyat tariximizin yeni cildləri», «Azərbaycanın ədəbiyyat elmi mühacirətdə», Şahin Fazilin poeziya yaradıcılığına həsr edilən «Şahinin qanadları», Çingiz Əlioğludan

bəhs edən «Atlantlar», yaxud «cəfakeşliyin poeziyası», «Ədəbiyyat fəlsəfəsinin tədqiqi» kimi bir-birindən maraqlı məqalələr vardır. Onların arasında öndərimizə həsr olunmuş məqalə xüsusilə fərqlənir.

Azərbaycan tarixində epoxa olan öndərimiz haqqında akademiklərin məqaləsini oxuyanda, ümummilli liderimiz haqqında bir yazımda göstərdiyim kimi, bir daha qəti qənaətə gəldim ki, böyük şəxsiyyətlər haqqında mötəbər sözü buna mənəvi haqqı olan, elmi, biliyi, təfəkkürü, həyat təcrübəsi ilə seçilən, ictimaiyyət arasında nüfuza malik şəxslər deyəndə daha mötəbər olur. Bəkir müəllim bu qeyri-adi yazısında bədii sözün intəhasız imkanlarından məharətlə istifadə edərək öndərimizin ədəbiyyat, incəsənət və mədəniyyət xadimləri ilə bağlı misilsiz xidmətlərindən, ədəbiyyatımız, incəsənətimiz, ümumiyyətlə, mədəniyyətimiz naminə gördüyü vüsətli işlərdən söz açmış, bu tarixi şəxsiyyəti yaddaşlarda yaşadacaq əsər yazmışdır.

«Hərənin öz yolu var...» kitabının «Portret cizgiləri» adlanan bölməsində: «Müstəqilliyimizin şair qurbanı» (Ə.Cavad), «Ömür karvanı talan oldu» (M.Müşfiq), «Musiqi elmimizin yorulmaz tədqiqatçısı» (Z.Səfərova), «Hərənin öz yolu var...» (H.Mirələmov), «O, çox şeyə vaqifdir» (V.Arzu-manlı), «Alim haqqında dost sözü» (Q.Paşayev) adlı orijinallığı və fikir dərinliyi ilə seçilən, adı çəkilən qələm sahiblərinə həsr olunan məqalələr yer alır.

«Fikir və duyğular» adlanan bölmədə «Sevimli müəllimin əziz xatirəsinə» (prof. Əli Sultanlı), «Fəlsəfə elmimizin patriarxı (akad. Fuad Qasımzadə), «Nakam tənqidçi (f.e.n. Əhəd Hüseynov), «Ünsiyyət elmləri doktoru» (xalq şairi Nəriman Həsənzadə), «Uzaqları yaxın edən sənətkar» (Alim Qasimov) kimi məqalələr xalq qarşısında xidmətləri olan şəxsiyyətlərin yaradıcılığından bəhs edir.

Kitabda «Məruzə və çıxışlar» başlığı altında toplanmış yazılar on yeddi sanballı məqalədən ibarətdir. Bu yazılar çox mətləblərdən söz açır: «Məhəbbət və fədakarlıq» (Salman Mümtaz), «İlmələrin şəriyyəti» (Lətif Kərimov), «Əlyazmalar səltənətinin sultanı» (Cahangir Qəhrəmanov), «O, vətənə qayıtdı» (Almas İldırım), «Kamança da insan kimi danışarmış» (Habil Əliyev), «Şeyxülislamlığın iyirmi beş ili» (Hacı Allahşükür Paşazadə), «Hələ sənin nə vədəndi» (Fikrət Qoca) belələrindəndir.

Kitabda «Vida sözləri» başlıqlı bölmədə xalq yazıçısı Hüseyn Abbaszadə, xalq şairləri Qabil, Məmməd Araz və başqalarına həsr olunmuş, alimin ürək yanğısı ilə qələmə alınmış yazıları həyəcansız oxumaq olmur.

Akademikin ömür-gün yoldaşı Ədalət xanıma ithaf etdiyi kitaba, göründüyü kimi, ədəbiyyatşünaslıq elmimizin gündəmdə olan problemlərinə, alim və yazıçıların yaradıcılığına, ictimai və mədəniyyət xadimlərinə, alimin dünyasını dəyişmiş müəllimlərinə, qələm dostlarına həsr olunmuş məqalələri, resenziyaları, məruzələri daxil edilmişdir.

Kitabın redaktoru, ədəbiyyatşünas-alim Nikpur Cabbarlı əsərə səmimi son söz yazmış, akademikin iş üsulu və araşdırıcılıq səriştəsindən söz açmışdır.

Akademik Bəkir Nəbiyevin son dərəcə maraqlı və ədəbiyyatşünaslıq elmimiz üçün gərəkli olan «Hərənin öz yolu var...» kitabı bütövlükdə mənəvi-əxlaqi dəyərlərimizin unudulmaması, qorunub-saxlanması kimi müqəddəs bir işə xidmət etdiyindən böyük dəyər kəsb edir.

«Ədəbiyyat qəzeti»,
10 oktyabr 2008-ci il.

TARİXİ SƏFƏRİN BƏHRƏSİ

Elə adamlar var ki, onlarla təmasda olmaqdan, düşündürücü kəlamlarından, səmimiyyətiindən, ziyalı nəcibliyiindən doymursan. Onlardan biri, bəlkə də, birincisi akademik Bəkir Nəbiyevdir.

Tale elə gətirib ki, Bəkir müəllimlə iki dəfə İraqa, İrana və Türkiyəyə, sonuncu dəfə isə Suriyaya (10-17 noyabr 2008-ci il) səfər etmişəm. Yeməyə Allahın adı ilə başlaması, dualarla bitirməsi nəinki bizim, hətta yerlilərin belə diqqətiindən yayınmır, buna görə ona xüsusi ehtiram göstərirdilər. Təsadüfi deyildir ki, Sovet quruluşunun süqutundan sonra o, həccə gedən ilk azərbaycanlılardan biridir. Onun Məkkə ziyarətiinə ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin Prezident təyyarəsində getməsi özü də çox mətləblərdən söz açır. Həm xalq, həm də dövlət qarşısında böyük ehtiram qazanmaq Bəkir müəllim kimi əməlisaleh, imanlı adamlara qismət olur. O, buna nəcabəti, ləyaqəti, xeyirxahlığı, vətənpərvərliyi, müdrikliyi ilə nail olmuşdur.

Adam çox oxuduqca, çox bildikcə dərk edir ki, az bilir. Bəkir müəllimlə təmasda olanda da çoxlarımız bu hissi keçiririk. Baxmayaraq ki, Suriyaya birgə səfər etmişdik, alimin «Nəsimi kəlamının ışıığında» adlı həcmcə kiçik, məna tutumuna görə böyük olan əsərini oxuyanda da eyni hisləri keçirdim.

Suriyaya səfərimiz əhəmiyyətiinə görə yalnız Füzulinin 500 illik yubileyi münasibəti ilə İraqa və Türkiyəyə (ələlxüsus da İraqa!) səfərlərimizlə müqayisə edilə bilər.

Cəmisi 40 il bundan əvvəl xalq şairi Rəsul Rzanın Nəsiminin biz azərbaycanlılar üçün üzə çıxardığı qərib məzarını ziyarət edərkən keçirdiyimiz həyəcanlı anları təsvir etməkdə söz acizdir. Dünyanın bir çox ölkələrində olmuş, dünya gör-

müş akademik Bəkir Nəbiyev də həyəcanlarını cilovlaya bilmirdi. Şairin məzarı başında fatihə oxuyanda göz yaşları nurlu sifətində mirvari kimi sıralanmışdı. Müəllifin «Nəsimi kəlamının işığında» əsərində həmin səhnə elə təsvir edilib ki, oxuyanda həmin anları yenidən yaşadım. Bu, çox da böyük olmayan kitabda Nəsimi, onun qərrib məzarı, Hələb və ümumiyyətlə, Suriya haqqında zəngin məlumatlarla bərabər, o qədər maraqlı fikirlər, alimi düşündürən məsələlər var ki, oxuduqca oxuyur, biliyini zənginləşdirir, dünyagörüşünü artırır.

Tələdən gələn qismətdir ki, ömür payımda bir çox ölkələrdə olmuş, qeydlər aparmış, vətənə dönəndən sonra səfər qeydlərimi, eləcə də kitablar çap etdirmişəm. Səfərlər zamanı yol yoldaşlarımı müşahidə etmişəm. Bəkir müəllim qədər hər şeylə maraqlanan, yorulmadan qeydlər aparan, məntiqi nəticələr çıxaran az adama təsadüf etmişəm. Onun yol yoldaşlığı qanan üçün əvəzsiz bir məktəbdir. Deyilən hər bir sözün Bəkir müəllim üçün öz mənası, hər bir fikrin xüsusi çəkisi vardır. Səfər zamanı onun bu keyfiyyəti bir daha bariz şəkildə özünü göstərdi. Bəkir müəllim adidən aliyə bütün danışıklara, söhbətlərə diqqətlə qulaq asır, yeri gəldikcə nümayəndə heyətinin rəhbəri səlahiyyətindən istifadə edərək söhbətə qarışır, onu daha da mənalandırır. Məsələn, Nəsiminin məqbərəsini ilk dəfə ziyarət edəndən sonra Hələb valisinin müavini, cənab Məhəmməd Kaccah hamı ilə bir-bir əl tutub salamatlaşanda hərə ona bir cür təşəkkürünü bildirirdi. Mənim növbəm çatanda dedim: «Möhtərəm müşavir, dünyada böyük şəxsiyyətlər çox olub. Makedoniyalı İskəndər daxil olmaqla onların çoxunun qəbri itib, yoxa çıxıb. Nəsimi isə Allahın kəraməti ilə 600 ilə yaxındır ki, Hələb şəhərinin mərkəzində uyuyur. Onu siz qoruyubsunuz. Buna görə biz Suriya dövlətinə, suriyalılara minnətdarıq».

Bəkir müəllim o saat əlavə etdi: «Ələlxüsus da hələbli-lərə!»

Əslən hələbli olan, Hələb tarixinə, memarlığına dair neçə-neçə kitablar yazmış müşavirin məmnunluğunu təsvir etməkdə çətinlik çəkirəm. Dünya görmüş, yorğun görkəmli müşavir Bəkir müəllimin sözlərindən sanki cavanlaşdı, yorğunluğu bir anda qeyb oldu. Bir daha özüm üçün kəşf etdim ki, yerində deyilmiş söz dava-dərmandan əfzəl imiş!

Burada akademikın kitabını şərh etməkdən uzağam. Təkcə onu demək istərdim ki, «Şəhid şairin qərib məzarı önündə», «Nəsimi obrazının prototipi», «Valinin görüşündə», «Beynəlxalq konfransda dediklərimiz və eşitdiklərimiz», «Müftinin üzrxahlığı», «Suriya Ensiklopediyası ölkəmiz haqqında», «Dəməşq Universitetinin vüsəti», «Yazıçılar Birliyində», «Suriya Milli Muzeyinin salonlarında», «Paytaxtla vidalaşırıq», «Hələbdə iki qala var» kimi bir-birindən maraqlı fəsiləri içinə alan «Nəsimi kəlamının işığında» əsəri «Ədəbiyyat qəzeti»ndə (5.XII-12.XII.2008) çap olunandan sonra böyük oxucu marağına səbəb oldu və «Elm», «Nəbz» və «Ağdaş» qəzetləri də alimin səfər qeydlərinin tam mətnini dərc etdilər. Məlumdur ki, qəzetlərin fiziki ömrü nisbətən gödək olur. Bəzən lazım olan materialı onlarda axtarıb-tapmaq çətinlik törədir. Odur ki, gələcəkdə hər hansı bir münasibətlə bu yol qeydlərinə müraciət etmək istəyənlərin işini asanlaşdırmaq üçün bu kitabı nəşr etməyi məqsədəuyğun saydıq. Etiraf edilməlidir ki, bu əsər tarixdə qalacaq bir səfərin bəhrəsidir. Bu səfərin belə mənalı və xalqımız üçün əhəmiyyətli olmasında Suriyadakı səfirimiz Mahir Əliyevin zəhmətini qeyd etməmək ən azı insafsızlıq olardı.

Onu da deyim ki, biz akademikın Çin, Yaponiya, ABŞ, Yunanıstan kimi ölkələrdən qələmə alınmış zəngin səfər qeydlərini də toplayıb bu kitabda verə bilərdik. Kitab çox

da maraqlı alınırdı. Lakin dahi Nəsimiyə ümumxalq məhəbbətini, gənc tədqiqatçıların marağını nəzərə alaraq alimin ikisi rusca, biri isə azərbaycanca olan yazısını əlimizdəki kitabçaya əlavələr şəklində təqdim etməyi üstün tutduq. «Vsë o Nasimi» məqaləsində Akademiyanın Nizami adına Ədəbiyyat Muzeyində Nəsiminin 600 illiyi münasibətilə açılmış fundamental sərginin çox zəngin ekspozisiyası barədə ətraflı məlumat verilir. Sərginin elmi-ekspozisiya planının müəllifi Bəkir müəllim özü idi.

1973-cü ildə AEA-da Nəsiminin yubileyi münasibətilə rus dilində «Nasimi» adlı bir kitab hazırlamışdı. Dahi şair haqqında görkəmli alimlərin yazmış olduqları məqalələrin ən yaxşılarından ibarət olan bu kitabın tərtibi o zaman Nizami muzeyinin direktoru olan B.Nəbiyevə həvalə edilmişdi. Tərtibçi kitaba Nəsimi yaradıcılığının əsas motivlərinin yığcam təhlilindən ibarət bir müqəddimə yazmış və xüsusi vurğulamışdı ki, Azərbaycan şairinin yubiley təntənələri YUNESKO-nun qərarı ilə bütün dünyada qeyd olunur.

Sonuncu yazı 2005-ci ildə Şamaxı şəhərində Nəsimi abidəsinin açılışında söylənmiş müxtəsər sözdür. Həmin tədbirdə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti möhtərəm İlham Əliyev cənabları da iştirak etmişdir. Bu barədə ətraflı məlumat «Ədəbiyyat qəzeti»nin 29 aprel 2005-ci il tarixli sayında dərc olunmuşdur.

Hörmətli oxucular!

Akademik Bəkir Nəbiyevin «Nəsimi kəlamının işığında» əsərində azərbaycanlı oxuculara və tədqiqatçılarımıza məlum olmayan həqiqətlər, məlumatlar yetərincədir. Bu kitabdan öyrənəcəksiniz ki, ermənilərin sayının Suriyada çox olmasına baxmayaraq, Suriya Milli Ensiklopediyasına yol tapa bilməyiblər. Ensiklopediyada doğru olaraq göstərilib ki, ermənilər Azərbaycana, o cümlədən də onun ayrılmaz

hissəsi Qarabağa İran və Türkiyədən köçüb gəlirlər. Başqa bir misal. Biz bilirdik ki, suriyalı alimlər Nəsimi ilə bağlı müəyyən tədqiqatlar aparıb, məqalələr yazmışlar. Lakin bu səfər zamanı akademik Bəkir Nəbiyevin Əbdülfəttah Rəvvas Qələcinin sanballı «Hələb Yaqutu İmadəddin Nəsimi: həyatı (1771–820 h.), poeziyası və fəlsəfi fikirləri» adlı kitabını əldə etməsi elm aləmimiz üçün yenilikdir. Əsərdə bu kitabın əhəmiyyətindən də bəhs edilir. Maraqlıdır ki, Suriya Milli Ensiklopediyası prezidentinin müavini professor Nəbil əl-Həffarın məlumatına görə, 2006-cı ildə Əbdülfəttah Qələcinin həmin əsəri «Şərəfətli hökmdar» adı ilə səhnələşdirilərək Hələbdə tamaşaya qoyulub. Bunlar Suriyada dahi şairimizə münasibətdən söz açan, tarixə keçəcək əhəmiyyətli məsələlərdir ki, akademiklərin əsərinin elmi-publisistik dəyərinə xəbər verir.

Akademik Bəkir Nəbiyev bütün titullara, fəxri adlara, yüksək mükafatlara, ordenlərə layiq görülmüş nüfuzlu bir alimdir. Tez-tez məqalə və resenziyaları, hərdən bir monoqrafiyası çap olunur. Ömrünün bu çağında min əzab-əziyyətlə səfər qeydlərini aparması, üzərində işləyib maraqlı elmi-publisistik bir səviyyəyə çatdıraraq dərc etdirməsi düşündürücüdür. Hasil olunan qənaət budur ki, Bəkir müəllim ömrünün mənasını yazıb-yaratmaqda, xalqa xidmətdə görür. Bu isə gənclərə, lap elə biz yaşlılara da örnək olmaq baxımından dəyər kəsb edir. Başqalarına örnək, nümunə olmaq xoşbəxtlikdir. Bu xoşbəxtliyi Bəkir müəllim alın təri, yuxusuz gecələri, halalca zəhməti ilə qazanmışdır – desək həqiqətdən kənar olmaz.

YARIMƏSRLİK GƏRGİN ƏMƏYİN BƏHRƏSİ*

Akademik Bəkir Nəbiyev «Seçilmiş əsərləri»nin beşinci cildinin redaktorluğunu və əsərə «Ön söz» yazmağı təmənna edəndə, düzü, çox sevindim. Sevindim, ona görə ki, ədəbiyyatşünaslıq elmimizin patriarxı belə bir məsuliyyətli işi mənə etibar edirdi.

Müxtəlif illərdə qələmə alınmış çox ciddi elmi tədqiqat işlərindən ibarət bu kitabda nələr yoxdur?! Kitabda toplanmış sanballı məqalələr, bədii tərcümə, ədəbi əlaqələr, mühacir ədəbiyyatı, ədəbiyyatşünaslıq elmimizin inkişaf istiqamətlərinə dair müəllifin mülahizələri, teatrımız, poeziya və nəsrimiz haqqında fikirləri, dilimiz, əlifbamız, musiqimiz, lüğətlərimiz haqqında qənaətləri və s. bu gün də aktuallığını itirməyən, ədəbi ictimaiyyəti düşündürən məsələlərdir. Doğrudur, bu əsərə qədər də Bəkir müəllimin son vaxtlar yazdığı kitab və məqalələri ilə tanış olmuşdum. Hətta bəzi kitabları barədə məqalələrim də çıxıb: «Nə yaxşı dünyada yaxşı var imiş», «Tarix qurub-yaradanları yaşadır», «Böyük yolun yolçusu», «Tarixi səfərin bəhrəsi» və s.

Alimin bu kitabı məni ağışuna alıb böyük ideyaların bərqərar olduğu, arzuların bitib-tükənmədiyi bir aləmə usanmadan külüng çalan, ədəbiyyatşünaslıq elmimizin keşiyində müsəlləh əsgər kimi dayanan, yaşamağı, yazıb-yaratmaq üçün qənimət sayan, böyük bir elmi müəssisənin görə biləcəyi vüsətli işləri təkbaşına görən, həyatı, yaradıcılığı, insanlara münasibəti, xeyirxahlığı ilə ətrafındakılara örnək olan Bəkir Nəbiyev aləminə apardı. Bu aləmə nəzər salanda göz önünə, ilk olaraq dahi Nizaminin kəlamı gəldi: «Dünya bir güzgüdür, hansı əməlin sahibisənsə, onu göstərir». Bəkir

* «Azərbaycan» jurnalı, 2009, №10, səh. 183–187; Bəkir Nəbiyev. Seçilmiş əsərləri. V cild, Bakı, 2009, s. 3–20.

müəllimin elmi, şəxsiyyəti haqqında təsəvvür əldə etmək üçün bu kitabı oxumaq kifayətdir. Peşəkar və səriştəli qələmin, təfəkkür və məntiqi görüşlərin məhsulu olan kitabı oxuduqca insan ömrü üçün böyük bir zaman kəsiyində ədəbiyyatşünaslıq elmimizin və tənqidimizin keçdiyi enişli-yoxuşlu, keşməkeşli yola nəzər salmaq, ədəbiyyatımızı və ədəbiyyatşünaslıq elmimizi yaradanlar haqqında geniş məlumat, nəzəri biliklər əldə etmək olur.

Akademikin vüsətli elmi tədqiqatlarının beşinci cildi onun son 25 ildə qələmə aldığı əsərlərin az bir qismini əhatə edir. Xüsusi qeyd edilməlidir ki, 500 səhifədən artıq olan bu böyük həcmli kitabda alim bir dəfə də olsun özünü təkrar etmir, hər bir yazı orijinallığı, bənzərsizliyi ilə seçilir.

Alimin «Nəsrimiz bu gün» adlı çox geniş, 46 səhifədən ibarət məqaləsində keçən əsrin 70-80-ci illərində nəşr olunan roman və povestlər təhlilə cəlb olunur. Böyük bir zaman kəsiyində yazılmış əsərlər tədqiqat süzgəcindən keçirilir. Bəkir müəllim yeri gələndə ədəbi mübahisəyə girişməkdən də çəkinmir. H.Mehdiyevi zəif «Sənsiz keçən günlərim» romanına görə ciddi tənqid atəşinə tutanda da, «Tək palıd kölgəsi» və «Azığa doğru» romanlarında sözçülüyə görə müəllifləri qınayanda da, novatorluq, forma bədii əsərlərdə folklorun yeri, dilimizə münasibət və s. məsələlər ətrafında mülahizələrində də tənqidi obyektivdir, qərəzçilikdən uzaqdır.

Akademik «Bədii tərcümənin bəzi problemləri» məqaləsində keçən əsrin 80-ci illərində ölkəmizdə bədii tərcümənin vəziyyətindən söz açır. Məlumdur ki, sahilsiz ümmana bənzəyən bədii ədəbiyyatın qüdrətli qolunu bədii tərcümə təşkil edir. Çünki bədii tərcümə vasitəsilə Bəkir müəllimin qeyd etdiyi kimi, müxtəlif millətlərə mənsub yazarların ən yaxşı əsərləri ümumi, mədəni sərvətə çevrilir, ədəbiyyatların zənginləşməsinə stimül yaradır.

Müəllif məqalədə bədii əsərlərin, xüsusən də poeziya nümunələrinin tərcümə çətinliklərindən, Azərbaycan dilinə edilmiş tərcümələrin səviyyəsindən bəhs edir. Bədii tərcüməyə dair dəyər kəsb edən mülahizələrini irəli sürür.

Alimin «Ədəbiyyat elmi: uğurlar, problemlər, perspektivlər» məqaləsi maraqla oxunur. Bu məqalədə 70 ildən artıq filologiya elmimizin flaqmanı, Yaxın Şərqdə ədəbiyyatşünaslıq üzrə ilk elmi-tədqiqat mərkəzi, Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun uğurlarından, problemlərindən və görülcək işlərindən danışılır.

Qeyd edilir ki, ölkəmiz müstəqillik qazandıqdan sonra ədəbiyyatşünaslıq elmimizin də qarşısında yeni perspektivlər açılmış, müasir ədəbi prosesin ayrı-ayrı janrlar üzrə inkişaf qanunauyğunluqları və onun yeni-yeni təmayülləri müəyyənləşdirilmişdir. Azərbaycan mühacir ədəbiyyatı araşdırılmışdır: «Türkiyədə Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatı», «Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatı Fransada» və başqaları bu qəbildəndir.

Bu məqalədə Azərbaycan ədəbiyyatının beynəlxalq əlaqələrinə də geniş yer verilib. Burada Azərbaycan-rus, Azərbaycan-Ukrayna, Azərbaycan-qazax, Azərbaycan-tatar, Azərbaycan-Slovakiya, Azərbaycan-ingilis, Azərbaycan-fransız, Azərbaycan-Latın Amerikası, Azərbaycan-alman, Azərbaycan-polyak ədəbi əlaqələri ön plana çəkilir. Akademik haqlı olaraq elmi tədqiqat işlərinin mərkəzində ədəbiyyat nəzəriyyəsinin durduğunu xüsusi vurğulayır və institutda uğurla yerinə yetirilmiş tədqiqat işlərinə istinad edir, bir çox elmlər doktoru, görkəmli alimlərdən söz açır.

«Ədəbiyyat tariximizin yeni cildləri» adlanan çox geniş və mötəbər məqalədə isə sözügedən cildlərin mahiyyətindən, onun işıq üzü görmüş ilk iki cildində qoyulan problemlərdən, əsərləri həmin cildlərə daxil edilən alimlərimizdən, o

cümlədən dünyasını dəyişmiş tədqiqatçılardan, onların onilliklər boyu gördükləri yaradıcılıq işlərindən söz açılmışdır.

Doğrudur, sovet dönəmində ədəbiyyatımıza, ədəbiyyat nümayəndələrinə tuşlanmış amansız repressiyalar və nəticədə çoxsaylı itkilər təbii ki, yaradıcılıq mühitində akademikin qeyd etdiyi kimi, bir vahimə, kabus qorxusu yaradır, sərbəst düşüncə meyillərini az qala heçə endirirdi. Bununla belə, filoloji fikrimizin mərkəzinə çevrilən Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda Azərbaycan Ədəbiyyatı tarixinə dair XX əsrin 40-cı illərində bir çox əsərlər çap olunmağa başladı. Təəssüf ki, böyük elmi dəyər kəsb edən böyük elmi əsərlərin müəllifləri istəsələr də, o zamankı ideoloji çərçivədən kənara çıxmaq iqtidarında olmadıqlarından həmin əsərlər müəyyən qüsurlardan xali deyildilər. Odur ki, müəllif ədəbiyyat tariximizi daha obyektiv meyarlarla dəyərləndirmək üçün münbit şərait yaranmış müstəqillik dövrümüzdə ədəbiyyat tariximizə milli ideologiya prizmasından baxmağın vacibliyini ortaya qoymuşdur. Altıcildlik «Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi»nin yaranma zərurəti bununla ilgilidir. Çoxcildliyin əsas məqsədi, müəllifin göstərdiyi kimi, folklor qaynaqlarından başlamış, klassik yazılı irs, yeni dövr və çağdaş ədəbi prosesin inkişafını izləmək, zəngin bədii söz sərvətimizin milli mənəvi dəyərini müəyyənləşdirməkdir. Bu altıcildlikdə ilk dəfə olaraq xalqımızın ədəbi-ictimai fikir tarixinin sovetlərin sərt ideoloji qadağa buxovlarından azad surətdə şərh olunduğu müəllif tərəfindən vurğulanır.

Akademikin «Azərbaycan ədəbiyyatı elmi mühacirətdə» əsərində xarici ölkələrdə, qürbət dərd-sərinə rəğmən ədəbiyyat elmimizi təbliğ və inkişaf etdirən Əlibəy Hüseynzadə, Əhməd Ağaoğlu, Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Səməd Ağaoğlu, Əlimərdan bəy Topçubaşov, Ceyhun Hacıbəyli, Əhməd Cəfəroğlu və digər görkəmli şəxsiyyətlərin yaradıcılığına geniş yer verilib.

Tədqiqatçı M.Ə.Rəsulzadənin «Böyük Azərbaycan şairi Nizami» monoqrafiyasını dahi şairimizə həsr olunan ən yaxşı əsər kimi qiymətləndirir və fikrini təsdiq üçün monoqrafiyanı başdan-ayağa təhlil edir, məntiqi nəticələrə gəlir. Müəllif M.Ə.Rəsulzadənin Nizaminin əsərlərinin bütövlükdə insan əxlaqını kamilləşdirməyə xidmət baxımından yüksək qiymətləndirdiyini xüsusi vurğulayır və bir alim kimi qaldırılan problemə münasibətini də bildirir. «M.Ə.Rəsulzadənin Nizami haqqında kitabı mühacirət ədəbi fikrinin, özəlliklə nizamişünaslığın ən dəyərli uğurlarından biri, bəlkə də, birincisi olub, XX əsrin ikinci yarısından etibarən Azərbaycanda ədəbiyyat elminin inkişafına ciddi kömək etmişdir».

«Ədəbiyyatın fəlsəfəsinin tədqiqi» məqaləsi xüsusi maraq doğurur. Etiraf edirəm ki, AMEA-nın müxbir üzvü, prof. Səlahəddin Xəlilovun ədəbiyyat elmində belə səlahiyyətli söz sahibi olmasını Bəkir müəllimin bu məqaləsindən sonra daha yaxşı dərk etdim.

Bəkir müəllimin göstərdiyi kimi, prof. S.Xəlilovun xidməti bədii əsərlərimizi dünya fəlsəfi fikri kontekstində tədqiq etmək, bu baxımdan Şərq-Qərb fəlsəfələri arasında körpü salmaq olmuşdur. Demək lazımdır ki, bir filosof kimi prof. S.Xəlilovu fərqləndirən mühüm bir cəhət də vardır. O da alimin ədəbiyyatımızın nəzəri məsələləri ilə bağlı mütəmadi olaraq fəlsəfi araşdırmalar aparmasıdır. Bəkir müəllimin məqaləsindən çox sonra prof. S.Xəlilovun işıq üzü görün «Cavid və Əttar» məqaləsi («Ədəbiyyat qəzeti», 1.05.09) deyilənlərə dayaq olur. Məhz buna görədir ki, görkəmli alimlərimiz, mərhum Yaşar Qarayev, Kamal Talıbzadə, eləcə də Bəkir Nəbiyev tədqiqatçının əsərlərinə sanballı məqalələr həsr etmiş, kitablarının redaktoru olmuşlar.

Akademikin «Nadir istedad» adlı məqaləsi görkəmli yazıçı, alim-pedaqoq Mir Cəlal Paşayevə həsr olunmuşdur. Alim

məqalədə Mir Cəlalın mötəbər söz sahibi olduğunu inkar olunmaz faktlarla bir daha açıb göstərmişdir. Mir Cəlalın ədəbi məktəblər və ədəbi cərəyanlar probleminə həsr olunan fundamental tədqiqatları, klassik irslə bağlı «Klassiklər və müasirlər», «Füzuli sənətkarlığı» əsərləri bu gün belə orijinallığını itirməyib. Bununla yanaşı, Mir Cəlal müəllim M.F.Axundov, S.Ə.Nəbatı, M.Ə.Sabir, A.Səhhət, C.Məmmədquluzadə, Ə.Haqverdiyev, N.Nərimanov, R.Taqor, A.Çexov, M.Qorki, M.Şoloxov və başqaları haqqında sanballı tədqiqatlar ortaya qoymuşdur. Həmin əsərlər indi də filoloqların diqqət mərkəzindədir. Bütün bunlar haqqında Mir Cəlalın sevimli tələbəsi olmuş, hələ 1967–1968-ci illərdə ədibin «Seçilmiş əsərləri»nin dördcildliyinə «Son söz» yazmış Bəkir müəllim ətraflı danışır.

«Ədəbiyyatımızın Anar fenomeni» məqaləsində akademik yazıçını ədəbiyyatımızın fenomeni kimi şərəfli ada layiq görməsi həqiqətdən kənar deyildir. Ədəbiyyatımıza yeni ab-hava gətirən, 60-cılar nəslinin görkəmli nümayəndəsi Anar dünyada, xüsusən də türk aləmində qədərincə tanınan istedadlı yazıçı, xalqımıza üzağlığı gətirən ziyalımızdır. Anar akad. Bəkir Nəbiyevin xüsusi vurğuladığı kimi, klassik ədəbi irsimizlə sabahkı fəlsəfi fikrimiz arasında mötəbər mənəvi körpü rolu oynaya biləcək nadir sənətkarlarımızdan biri, fikir yeniliyi, bədii və elmi təfəkkürünün orijinallığı, təkrarsızlığı və intellektual səviyyəsi ilə seçilən şəxsiyyətdir.

Adətən, Anar deyəndə, göz önünə, ilk olaraq, maraqlı hekayələr, povestlər, romanlar, dram əsərləri, ssenarilər müəllifi gəlir. Lakin Anarı fərqləndirən bir yaradıcılıq sahəsi də vardır ki, bəlkə də, bununla bağlı ilk mötəbər söz açan, onun ədəbiyyatşünaslıq və tənqid sahəsində gördüyü səmərəli işləri göz önünə gətirən akad. Bəkir Nəbiyevdir.

O da önəmlidir ki, Anar ədəbiyyatı zaman və tarix kontekstində, öz yazıçı dünyagörüşü işığında təhlil edir.

Müəllif «Hərənin öz yolu var» məqaləsində yazıçı H.Mirələmovun yaradıcılığına bütövlükdə nəzər salır, onun bir nasir, publisist və ictimai xadim kimi səmərəli fəaliyyətindən söz açır.

«İlyas Əfəndiyevin «Seçilmiş əsərləri»nin üçcildliyi» məqaləsində müəllif ədibin hekayə, povest, roman və pyeslərindən söz açaraq göstərir ki, onun yazdığı əsərlər həmişə təzə-təzədir. «Zamana yazıçısı» olmadığından onun əsərləri bütün zamanlar üçün keçərlidir. Məhz buna görə də akademikün göstərdiyi kimi, əsərləri dönə-dönə çap olunanda bir çox yazıçılardan fərqli olaraq bir əsəri belə «vaxtı keçmiş» deyə çıxdaş edilmir.

İ.Əfəndiyevlə bağlı Bəkir müəllimin təəssüratları maraqla oxunur və nəticə çıxarmaq yönündə bələdçiyə çevrilir. Bu yazıda indiyə qədər ictimaiyyətə az məlum olan düşündürücü məqamlar qədərincədir.

Alimin dərin məna ehtiva edən «Yeni görüşün intizarında» məqaləsini oxuduqca, bu və ya digər yazıçının əsərləri barədə səndə rəğbət doğuran hislər baş qaldırır. Həmin əsərləri yenidən oxumaq istəyirsən. Bəkir müəllimin Ənvər Məmməd-xanlının əsərlərinin ikicildliyinə həsr olunmuş, məhəbbətlə yazılmış «Yeni görüşün intizarında» məqaləsini oxuyanda sanki gənclik illərinə, arzuların aşılıb-daşdığı vaxtlara qayıtdım. Məni ədibin əsərlərini yenidən oxumaq həvəsi çulğadı.

Tənqidçinin «Əməllər və xatirələr» məqaləsi Hüseyn Abbaszadənin «Dünyadan gör necə insanlar gedib» kitabı haqqındadır. Apardığım müşahidələr göstərir ki, insan müəyyən yaş dövründən sonra təxəyyül məhsulu olan roman və povestlərdən daha çox real həyat hadisələrinə, tanınmış şəxsiyyətlərə dair əsərlərə – memuar ədəbiyyatına üstünlük verir. Xalq yazıçısı Hüseyn Abbaszadənin «Dünyadan gör necə insanlar gedib» xatirələri Azərbaycan xalqına mədəni

dünyada başucalıqı gətirən Ü.Hacıbəyov, S.Vurğun, Q.Qarayev, Rəsul Rza, S.Bəhlulzadə, Mehdi Məmmədov, Adil İskəndərov, İsmayıl Osmanlı, Məmməd Arif, Mikayıl Rəfili, Cəfər Cəfərov kimi xalq qarşısında xidmətləri olan şəxsiyyətlərin həyat və fəaliyyətlərindən bəhs edir. Akad. Bəkir Nəbiyev adı çəkilən təkrarsız simaların çoxunu şəxsən tanıdığına, təmasda olduğuna görə onlarla bağlı qəlb çırpıntılarını, məhəbbətini, təəssüratını H.Abbaszaadənin xatirələrinə qataraq maraqlı və örnək olacaq məqalə yazmış, memuar ədəbiyyatının məziyyətlərindən və əhəmiyyətindən söz açmışdır. Onu da xüsusi vurğulamışdır ki, H.Abbaszaadənin xatirələri fakt zənginliyi, inandırıcılıq qüvvəsi və səmimi ahəngi ilə fərqlənir.

Bəkir müəllimin qeyd etdiyi kimi, insanlar dünyamızdan köçür, lakin onların əməlləri, bir də barəsində xatirələr qalır.

Xoşbəxt o kəslərdir ki, elə yaşasın, elə yaratsın ki, əbədiyyətə qovuşandan sonra H.Abbaszaadənin söz açdığı insanlar kimi, xalqa gərəkli əsərləri, haqqında unudulmaz xatirələr qalsın.

Tədqiqatçının «Meydan kiçik olsa da...» məqaləsi şair Hüseyn Kürdoğlunun «Min bir bayatı» (Bakı, 1992) kitabına həsr olunmuşdur. Bəkir müəllim doğru olaraq qeyd edir ki, folklorumuzun, eləcə də klassik ədəbiyyatımızın ən kamil növü olan bayatılara çağdaş şairimizin müraciət etməsini onun yaradıcılığında gerilik, mühafizəkarlıq kimi qiymətləndirmək böyük yanlışlıq olardı. Sənətkar ruhən, mənən, dünyanı yenilikçi kimi qavraya bilirsə, hansı formada yazdığından asılı olmayaraq, onun əsərləri həmişə təzə və tərəvətlidir. Maraqlıdır ki, şair bayatı janrına İraqda yaşayan azərbaycanlıların xoyratlardan (cinas bayatılardan) ilhamlanaraq müraciət etdiyini xüsusi vurğulayır: «Qəzənfər müəllimin Kərkük bayatılarına həsr olunmuş kitabları mənim bayatı yaradıcılı-

ğında böyük bir dönüş yaratdı. Bu doğma və qədim şeir janrına məndə sonsuz inam hissi oyatdı» (*Bax: «Tovuzum mənim, oğuzum mənim» poeması. Bakı, 1998, s.6.*).

Həqiqətən də, şairin bayatı janrına dönüşü və inamı «Aşıq və Yaxşı», «Tovuzum mənim, oğuzum mənim» poemalarının meydana gəlməsinə (1997), «Yurduma qurbandır sözüm» (Bakı, 2005) kitabında böyük bir fəslin cinas bayatılarına (xoyratlara) həsr olunmasına gətirib çıxardı.

Bilmək maraqlıdır ki, Kərkük xoyratları hələ H.Kürdoğluya qədər Azərbaycanda «sərbəst şeir məktəbi»nin banisi Rəsul Rzaya da dərin təsir etmişdi. Rəsul Rzanın «Aşıq Yanıqlı bayatıları» (1964) və «Yaralı Kərkükün bugünlü xoyrat və maniləri» (1980) silsiləsindən olan bayatıları və H.Kürdoğlunun topluları bir daha təsdiq edir ki, xalq yaradıcılığının, hətta ən qədim növü belə istedadlı sənətkar əlində yeni dövrün fikrini ifadə etməkdə çox münasib forma olur.

Akademik Bəkir Nəbiyev bayatılardan danışarkən qeyd edir ki, alimlərin də, bayatısevərlərin də çoxu bu fikirdədir ki, onun ilk iki misrası sonrakı misralar üçün formal zəmin hazırlayır və əsl mətləb sonuncu beytdə ifadə olunur. Elə buradaca deyək ki, bunu ucdantutma bütün bayatılara aid etmək olmaz. Hələ 1943-cü ildə Mehdi Hüseyn M.H.Təhmasibin tərtib etdiyi «Bayatılar» kitabına yazdığı «Müqəddimə»də, Əta Tərzibaşı «Kərkük xoyrat və maniləri» kitabında (1951) sonralar M.H.Təhmasib, Ayaz Vəfalı və başqaları hər biri ayrılıqda bitgin bədii əsər olan, fəlsəfi fikrin, əxlaqi və ictimai sanbalın dərinliyi ilə seçilən, nüvəsini poetik fikir təşkil edən bayatılara bu cür münasibətə, onların bədii cəhətdən qeyri-mükəmməl kimi təqdimatına qarşı çıxmışlar.

Bu, bir həqiqətdir ki, ruhən xalq poeziyasına bağlı olan, sevən və ondan bəhrələnən şairlərin əsərləri xalq ruhuna son dərəcə yaxın olduğundan onları xalq əzbər bilir. Bunu biz

M.P.Vaqifin, S.Vurğunun, O.Sarıvəllinin, H.Arifin və nəhayət, Z.Yaqubun timsalında görürük. Akademik Bəkir Nəbiyev Zəlimxan Yaqubun «Biz bir eşqin butasıyıq» əsəri üzərində tədqiqat apararkən bunu dərinlən duymuş və yazmışdır: «Zəlimxan Yaqubun sazı Azərbaycan folklorunun əbədiyyət kəsb etmiş ənənələri, aşiq sənətinin dəyərləri üstündə köklənmişdir... Kəndistan, təbiətin gözəllikləri, dağ obalarını-
mızın sakinləri Zəlimxanın stixiyasıdır».

Həqiqətən, Z.Yaqub xalq arasında çox olan, sevilən şairlərdəndir. Xalq ruhu, aşiq poeziyası onun yaradıcılığında qırmızı xətt kimi keçir.

Bəkir müəllim Zəlimxanın Aşiq Ələsgərə həsr etdiyi poema üzərində xüsusi dayanır və onu yüksək qiymətləndirir. Maraqlı bir paralel aparmaqdan çəkinmir: «Mən vaxtilə M.Rahimin, İ.Səfərlinin və bəzi digər şairlərin Ələsgərə həsr olunmuş poemalarını oxumuşam. Onların hərəsinin özünəməxsus keyfiyyətləri var. Lakin adı çəkilən müəlliflərdən fərqli olaraq, Zəlimxan Ələsgəri yetirən mühitə, aşığın irsinə, onun ətrafında yaranmış el ədəbiyyatına, xalq əfsanələrinə yaxşı bələddir».

Məntiqi nəticə odur ki, onun əsəri Ələsgər ruhuna daha yaxındır. Xalq şairi Zəlimxan Yaqubun Azərbaycan Aşıqlar Birliyinin sədri olması da deyilənlərə işıq tutur və çox mətləblərdən xəbər verir.

Akademikin «Janrın çətin yollarında» məqaləsi xalq yazıçısı Elçinin «Ölüm hökmü» romanına həsr edilib. Ədəbi aləmdə «60-cılar» kimi tanınan nəslin ən görkəmli nümayəndələrindən olan Elçinin istedadı imkan verib ki, bədii əsərlərində, özəlliklə romanlarında həyatın hər yazıçıya qismət olmayan qatlarına enə bilsin. Başqalarının görə bilmədiklərini görə bilsin, yeni yolla gedə bilsin, oxucuya bənzərsiz əsərlər bəxş edə bilsin.

Akademik Bəkir Nəbiyevin «Janrın çətin yollarında» məqaləsində deyilənlər əsas meyar kimi götürülmüşdür. «Ölüm hökmü» romanı çağdaş ədəbiyyatımızda hadisə kimi qiymətləndirilmişdir.

Nə gizlədim, yuxarıda dediyim kimi, Bəkir müəllimin «Janrın çətin yollarında» məqaləsi mənə o qədər təsir etdi, o qədər maraqlı gəldi ki, onu iki dəfə oxudum və əsərin əvvəl duymadığım incəliklərini daha yaxşı anladım.

Onu da deyək ki, Elçinin romanlarını, o cümlədən də «Ölüm hökmü»nü oxunaqlı edən, sevdiren, başlıca amillərdən biri onun dilidir. Ədibin bədii kəsəri ilə seçilən, oxucuya estetik zövq aşıl原因an dili ədəbi dillə xalq danışığı dilinin qovşağında bərqərar olduğundan bulaq kimi saf, qəlbə yatan, insana rahatlıq gətirən duzlu, şirin, zəngin bədii dilidir.

«Məruzələr və çıxışlar» bölməsi maraqlı faktlarla zəngindir. Bu bölmədən oxucular biləcəklər ki, ekologiyaya dair keçmiş sovetlər birliyində ilk həyəcan təbilini çalan akademik Həsən Əliyev olmuşdur. Oxucular onu da biləcəklər ki, dünya şöhrətli xalçaçı Lətif Kərimov bu sənətin sirlərini uşaqlıqdan Təbrizdə öyrənibmiş. Oxucular V.Andriyanov və H.Mirələmovun «İlham Əliyev» kitabı haqqında məruzədən onu da biləcəklər ki, kitabda indiyə qədər ictimaiyyətə açıqlanmayan çoxlu maraqlı faktlar vardır. Eləcə də İmam Əlinin «Nəhcül bəlağə» kitabı haqqında yazı orijinallığı ilə seçilir. «Müdrik kəlamın tükənməz xəzinəsi» adlanan bu yazı, əslində, akademik özünün də müdrikliyinə, hərtərəfli bilik sahibi olmağına dəlalət edir.

Görkəmli kamançaçı Həbil Əliyev müasirimiz olduğundan, tez-tez televiziya ekranlarında maraqlı çıxışlar etdiyindən hamı onu tanıyır. Lakin gənclər bilmir ki, Həbil Əliyev mahir ifaçı olmaqla bərabər, həm də yadda qalan, sevilən mahnılar bəstələmişdir. Onun bəstələdiyi «Şəhla gözlüm»,

«İlk məhəbbət», «Gülüm yatsın», «Güləsən gərək» kimi 15-ə yaxın mahnısı olduğunu Bəkir müəllimin «Kamança da insan kimi danışarmış» məqaləsindən biləcəksiniz.

«Səhnəmiz və biz» bölməsində akademik B.Nəbiyevin H.Cavidin «İblis», İ.Əfəndiyevin «Hökmdar və qızı», S.Vurğunun «Fərhad və Şirin», B.Vahabzadənin «Özümüzü kəsən qılınç» səhnə əsərlərinə həsr olunmuş maraqlı resenziyaları vardır. Burada oxucu və tamaşaçılar üçün yeni və çox maraqlı məqamlar gündəmə gətirilir.

Akademik Bəkir Nəbiyevin bu qiymətli əsəri söz ehtiyatını zənginləşdirmək arzusunda olanlar üçün ən layiqli mənbə olardı.

Bəkir müəllimin sözdən məharətlə istifadə etmək qabiliyyəti, qanadlı sözləri, yerli-yerində işlətməsi, xalq danışığı dilinin incəliklərinə dərinlən bələd olması adamı heyran edir. Bütün bunlar ədəbiyyatşünaslıq elmimizə, yazıçı və şairlərimizin yaradıcılığına həsr olunan titanik zəhmətin, gərgin əməyin bəhrəsi olan bu dəyərli elmi əsərin maraqla oxunmasına zəmin yaradır. Kitaba daxil edilən məqalələrin bir çoxu 20–25 il bundan əvvəl kiril qrafikasında çap olunduğundan filologiya fakültəsinin tələbələrinin və gənc ədəbiyyatşünasların çoxu onlardan faydalana bilmirdilər. Odur ki, onların latın qrafikasında çapı gündəmdə duran məsələlərdən idi. Əsərin məziyyətləri barədə danışmaqla qurtaran deyil. Təkcə onu demək kifayətdir ki, qloballaşmanın bütün fəsadları ilə mədəniyyətimizə, hətta mənəviyyatımıza nüfuz etdiyi, keçmişimizə xor baxanların, başqalarının dəyirmanına su tökən, «sapı özümüzdən olan baltalar»ın, özünü və sözünü bilməyənlərin mətbuatda meydana suladığı keşməkeşli zamanəmizdə akad. B.Nəbiyevin «Seçilmiş əsərləri» kimi kitablara böyük ehtiyac duyulur. Ən azından ona görə ki, yaxın keçmişdə görülmüş möhtəşəm işləri göz önünə gətirək, qiymətləndirək, bir daha kimliyimiz, mədəniyyətimiz və mənəviyyatımız haqqında düşünək.

ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ ELMİMİZİN TƏNTƏNƏSİ

Tarixi şəxsiyyətlər haqqında yazmaq nə qədər şərəfli və məmnunluq gətirən bir iş olsa da, o qədər də çətin və məsuliyyətli bir işdir. Azərbaycan tarixində bir epoxa olan, misilsiz xidmətlərinə görə xalqın xatirəsində əbədi yaşamaq hüququ qazanan, onun qürur və güvənc yerinə çevrilən dahi şəxsiyyət Heydər Əliyev haqqında kitab yazmaq isə daha böyük məsuliyyət tələb edir. Məhz buna görə də görkəmli ədəbiyyatşünas alimlərimizin bədii sözün intəhasız imkanlarından məharətlə istifadə edərək Azərbaycanın salnaməsinə qızıl hərflərlə yazılmış bu bənzərsiz tarixi şəxsiyyətə həsr etdikləri «Heydər Əliyev və Azərbaycan ədəbiyyatı» («Şərq–Qərb», 2009, 248 səh.) adlı əsəri böyük maraqla oxuyub başa çatanda bir rahatlıq hissi keçirdim. Bir daha özüm üçün kəşf etdim ki, dahilər dünyalarını dəyişirlər, lakin onların fikir və ideyaları yaşayır, aktuallığını itirmir, bütün zamanlar üçün gərəkli olurlar. Kitabı oxuyaraq gəldiyim ilk qənaət bu oldu ki, Heydər Əliyevin başqa sahələrdə olduğu kimi, bədii ədəbiyyat, ədəbiyyatşünaslıq, tənqid, bədii tərcümə sahəsindəki fikir və ideyaları bugününümüz üçün də aktual olaraq qalır. Kitabdan hasil etdiyim mühüm bir qənaət də o oldu ki, ulu öndərimizin istər klassik irs, istər çağdaş ədəbiyyatımız, istər ədəbi proses, istərsə də folklorumuz barədə heyranəmiz bələdliklə mülahizələr yürütməsi, məsələnin kökünə nüfuz etməsi onun fitri istedadından və mənəvi dəyərlərimizə tükənməz məhəbbətindən xəbər verir.

Onu da deyim ki, bu mövzu hələ Heydər Əliyevin sağlığında gündəmdə olmuş, 1998-ci ildə «Heydər Əliyev və Azərbaycan ədəbiyyatı» işıq üzü görmüşdü. Həmin kitabda

akademik Bəkir Nəbiyev, müxbir üzv Yaşar Qarayev, professorlar Vilayət Quliyev və Məhərrəm Qasımlının bu gün də aktuallığını itirməyən əsərləri toplanmışdı. Lakin əsərin nəşrindən keçən illər ərzində həmin mövzu bir sıra yeni materiallarla zənginləşmişdir. Odur ki, Milli Elmlər Akademiyasının Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda yeni müəlliflər cəlb etməklə əsərin yenidən işlənmiş nəşri hazırlanmışdır. «Yenidən işlənmiş nəşri» məsələsinə aydınlıq gətirmək üçün bircə misalla kifayətlənəcəyəm. İlk kitabda akademik Bəkir Nəbiyevin məqaləsi 24 səhifə, yeni kitabda 69 səhifədir. Professor Vilayət Quliyevlə müxbir üzv Teymur Kərimlinin «Heydər Əliyev və klassik ədəbiyyat» əsərinin və professor Məhərrəm Qasımlının əsərinin həcmi iki dəfəyə qədər artıb. Professor Nizaməddin Şəmsizadənin «Heydər Əliyev və Azərbaycançılıq», eləcə də filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Nikpur Cəbbarlının «Heydər Əliyev və ədəbi proses» əsərləri isə tamamilə yeni olub ilk dəfə məhz bu kitabda nəşr edilmişdir.

Kitabda müasir Azərbaycan dövlətinin banisi, xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyevin çağdaş ədəbiyyatımız, folklorumuz və klassik ədəbi irsimizlə bağlı fikir və mülahizələri şərh edilir, bu sahəyə ümummilli liderimizin qayğısından bəhs edilir və məənəviyyat sahəsində müdrik siyasətinin mahiyyəti, ədəbiyyatımızın inkişafı, yazıçı və şairlərimizin taleyi və təbliği ilə bağlı misilsiz xidmətləri zəngin faktlar əsasında açıqlanır.

Bəri başdan deyim ki, alimlərimiz bu məsuliyyətli işin öhdəsindən şərəflə gələ bilmişlər. Əsəri oxuduqca qəlbi xalqa məhəbbətlə döyünən, usanmaq bilmədən xalqa xidmət göstərən öndərimizin Azərbaycan ədəbiyyatı sahəsində gördüyü miqyaslı işlər göz önünə gəlir. Aydınca görünür ki, bü-

tün başqa sahələrə olduğu kimi, o, ədəbiyyatımıza, yazıçı və şairlərə, ədəbiyyatşünaslara da qədərincə qayğı göstərmişdir. Çünki ümummilli liderimiz cəmiyyətdə ədəbiyyatın rolunu dərinlən dərk edir və yüksək qiymətləndirirdi. Bu münasibətlə deyirdi: «Şəxsən mənəm bir insan kimi formalaşmağım, təhsilimdə, əxlaqımda, mənəviyyatımda ədəbiyyatın, mədəniyyətin çox böyük rolu olmuşdur... Onlar mənə təsir edib, mən onlardan bəhrələnmişəm, mənəvi qida almışam, ədəbiyyatla, mədəniyyətlə daim bağlı olmuşam... Milli özünüdərk, milli oyanış, dirçəliş prosesi xalqımıza birinci növbədə ədəbiyyatdan keçir» – deyən öndər ən ağır keçid dövründə belə bu inamından dönmədi. Azərbaycan Yazıçılar Birliyi və onun ədəbi orqanlarının dövlət büdcəsindən maliyyələşdirilməsinə rəvac verdi. Yazıçı və şairlərin yubileyləri keçirildi. Şəxsən özünün iştirak etdiyi yubiley tədbirlərində klassik irsimizə, ədəbiyyatımızın inkişafına dair çıxışlarında tarixi keçmişimizi inkar edənləri kəskin tənqid edirdi. Yaradıcı adamları özgə dəyirmanına su tökən bədaxlardan qoruyurdu: «Bu gün onu deyə bilərəm ki, Süleyman Rüstəm, Səməd Vurğun, Rəsul Rza kimi böyük şairlərə, onların yaradıcılığında bugünkü günə uyğun olmayan hansısa nüansları tapıb irad tutmaq hesab edirəm ki, mənəviyyatsızlıqdır».

Heydər Əliyev yazıçı və şairləri ədəbi dil normasının, nitq mədəniyyətinin qanunvericisi hesab edir, onların yubileylərinin keçirilməsinə xüsusi önəm verir, bir çoxlarının anlaya bilmədiyi məqamları açıqlayırdı: «Tarixi şəxsiyyətlərin yubileylərinin keçirilməsi, bir tərəfdən, onların xalq qarşısında, millət qarşısında xidmətlərinə verilən qiymətdir. Bu, lazımdır, özü də mütləq lazımdır. Digər tərəfdən isə, belə yubileylərin keçirilməsi xalqın, millətin zənginliyini nümayiş

etdirir. Eyni zamanda bu yubileylər xalqın, millətin daha da yüksəlməsinə kömək edir... Bir daha qeyd edirəm ki, bu yubileylərin keçirilməsində məqsəd həmin şəxslərin özlərinin yada salınmasından çox, xalqın elminin, mədəniyyətinin, mənəviyyatının zənginliyini nümayiş etdirməkdir və indiki nəsə, gələcək nəsillərə onlardan daha faydalı istifadə etmək üçün imkan yaratmaqdır».

Heydər Əliyevin bu qəbildən həyata keçirdiyi dövlət səviyyəli tədbirləri saymaqla qurtaran deyil. Buraya həm yubiley tədbirləri: Nəsimi, Füzuli, Vaqif, M.F.Axundov, Ü.Hacıbəyli, C.Məmmədquluzadə, H.Cavid və başqaları, Nəsiminin, Nərimanovun, Cəbbarlının heykəllərinin, Şüvəlanda Yazıçıların Yaradıcılıq evinin, Şuşada Vaqifin, Naxçıvanda Cavidin məqbərəsinin açılışı və s. daxildir.

Göründüyü kimi, Nəsimi də, Füzuli də, Vaqif də, Cəfər Cəbbarlı da, Hüseyn Cavid də Heydər Əliyevin milli ədəbiyyatımıza sonsuz məhəbbəti və qayğısı nəticəsində daha çox təbliğ olunmuş, tanınmış və sevilmişlər. Heydər Əliyev xalq qarşısında böyük xidmətləri olan S.Rüstəm, R.Rza, İ.İbrahimov, S.Rəhimov, eləcə də musiqi mədəniyyətimizin görkəmli nümayəndələri Qara Qarayev və Niyazinin Sosialist Əməyi Qəhrəmanı kimi yüksək fəxri ada layiq görülməsinə nail oldu.

Əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi ulu öndərimizin şəxsi təşəbbüsü və səyi nəticəsində ilk dəfə olaraq yazıçıların VI qurultayının (1981) gündəliyinə Güney Azərbaycanda ədəbi proses barədə məruzə salınmışdır. Yazıçılar İttifaqında Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı problemləri üzrə katibliyin, eləcə də Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı şöbəsinin yaradılması da ümummilli liderimizin şəxsi əzmkarlığı və cəsarəti sayəsində mümkün olmuşdu. So-

vet dönəmində belə bir addımı ədəbiyyatımızı və xalqımızı tükənməz məhəbbətlə sevən bir adam ata bilərdi. Az sonra Heydər Əliyev böyük cəsarət və məsuliyyət tələb edən başqa bir addım atdı. Hüseyn Cavidin nəşi Sibirin məhbəs məzarlığından gətirilib anadan olduğu Naxçıvanda torpağa tapşırıldı. Sovet rejiminin qılıncının dalı da, qabağı da amansızcasına kəsdiyi bir zamanda bunun necə təhlükəli addım olduğunu yaşlı adamlar yaxşı bilirlər. Yaşlı adamlar onu da yaxşı bilir ki, sovet dönəmində Azərbaycan Sovet Ensiklopediyasının binasının tikilməsi və öncildlik ensiklopediyamızın hazırlanması və çapı da Heydər Əliyevin titanik zəhməti hesabına başa gəlib.

Heydər Əliyev folklor, xalq musiqisi, etnoqrafiya kimi ən müxtəlif sahələri ehtiva edən milli-mənəvi dəyərlərimizə xüsusi diqqət və qayğı göstərirdi. Onun Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövəmdə Azərbaycan Aşıqlar Birliyi, Aşıq Pəri Məclisi, Muğam teatri, «Bulaq» və «Ozan» kimi teleradio verilişləri meydana gəldi və milli-mənəvi dəyərlərimizin təbliğində əlahiddə xidmətlər göstərdi. Folklorumuzun toplanması, nəşri və tədqiqi sahəsində işi canlandırmaq üçün Heydər Əliyevin zamanında analoqu olmayan Folklor İnstitutu yaradıldı. Öndərimizin təşəbbüsü ilə ikicildlik «Kitabi-Dədə Qorqud» ensiklopediyası yaradıldı. «Kitabi-Dədə Qorqud» eposunun 1300 illik yubileyi keçirildi. Heydər Əliyev «Kitabi-Dədə Qorqud»un mədəniyyətimiz və mənəviyyatımızda tutduğu yeri qütbləri düz göstərən kompas kimi dəqiq göstərdi: «Kitabi-Dədə Qorqud» özündə böyük elmi, mədəni, mənəvi fikirlər cəmləşdirən abidədir... Biz fəxr edirik ki, «Kitabi-Dədə Qorqud» kimi tarixi abidəmiz vardır».

Heydər Əliyevin ən böyük xidmətlərindən biri də azərbaycançılıq ideologiyasını formalaşdırması oldu. «Müstəqil

Azərbaycan dövlətinin əsas ideyası azərbaycançılıqdır. Hər bir azərbaycanlı öz milli məsuliyyətinə görə qürur hissi keçirməlidir və biz azərbaycançılığı – Azərbaycan dilini, mədəniyyəti, milli-mənəvi dəyərləri, adət-ənənələri yaşatmalıyıq» – deyən ümummilli liderimizə görə dil yalnız bir mədəniyyət problemi olmayıb, Azərbaycan ideologiyasının təməl problemidir. Öndərimiz Azərbaycan dilinin taleyinə millətin və dövlətin taleyi müstəvisindən baxır və qətiyyətlə deyirdi: «Müstəqil Azərbaycan Respublikasının gələcəyi üçün ən əsas vasitələrdən biri ana dilimizin, dövlət dilimizin inkişaf etdirilməsidir».

Heydər Əliyevə görə, azərbaycançılıq təliminin təməl qaynaqlarından biri də bədii ədəbiyyatdır. Təsadüfi deyildir ki, öndərimiz S.Vurğunun millətimizi azərbaycançılıq təməlinə bağlayan «Azərbaycan» şeirini əzbər deməkdən usanmırdı. Ustad Şəhriyarın «Heydərbabaya salam» əsərini yüksək qiymətləndirirdi.

«Heydər Əliyev və Azərbaycan ədəbiyyatı» əsərindən hasil olan başlıca qənaətlərdən biri də odur ki, öndərimiz görkəmli dövlət xadimi olmaqla bərabər, eyni zamanda Azərbaycan mədəniyyətinin ən mühüm sahələrinə dair dərin biliklərə sahib olan qeyri-adi şəxsiyyət, Azərbaycan mədəniyyətinin ən böyük daşıyıcısı kimi tariximizdə qaldı.

Heydər Əliyevin gördüyü vüsətli işlər bütövlükdə əsərdə öz əksini tapıb. Mübaliğəsiz deyə bilərik ki, «Heydər Əliyev və Azərbaycan ədəbiyyatı» hamının stolüstü kitabı olmağa layiq qiymətli tədqiqat əsəridir. Odur ki, əsərin dövlət mükafatına layiq görülməsi təqdirəlayiq hadisədir.

Dövlət mükafatını alimlərimizə təqdim edən möhtərəm Prezidentimiz İlham Əliyevin ədəbiyyatımız, elmimiz və dilimizin inkişafı yolunda gördüyü müstəsna işlər də kitabda

qədirşünaslıqla gündəmə gətirilir. Xüsusi vurğulanır ki, prezidentimizin milli-mənəvi və dövlətçilik əhəmiyyəti daşıyan sərəncamları çox vacib sənədlər olub, tarixi əhəmiyyət kəsb edir. Danılmaz həqiqətdir ki, prezidentimiz milli xüsusiyyətlərin saxlanması ana dili və ədəbiyyatımızın başlıca amillərdən olduğunu həmişə ön plana çəkib. «Çünki bizi millət kimi qoruyub saxlayan məhz dilimiz, ədəbiyyatımız, tariximiz, ənənələrimizdir» – deyib.

«Heydər Əliyev və Azərbaycan ədəbiyyatı» adlı bu maraqlı əsərdən hasil etdiyim qənaətlər çoxdur. Onlardan biri, bəlkə də, ən başlıcası odur ki, ilahinin Heydər Əliyevə bəxş etdiyi bitib-tükənməyən enerjini o, Azərbaycan xalqının gələcəyi naminə sərf etmişdir.

Müəlliflər öndərimizin miqyaslı fəaliyyəti ilə bağlı faktları zərgər dəqiqliyi ilə elə seçib, elə məharətlə təqdim ediblər ki, hər məqamda onlardan özün üçün bir yenilik hasil edirsən.

Tam əminliklə deyə bilərik ki, «Heydər Əliyev və Azərbaycan ədəbiyyatı» əsəri bir yandan ulu öndərimizin həyata keçirdiyi tarixi işlərə layiqli töhfə olmaq baxımından, digər tərəfdən də ədəbiyyatşünaslıq elmimizin təntənəsi baxımından həqiqi qiymətini alıb, Azərbaycan Respublikasının Dövlət Mükafatına layiq görülüb.

**ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ ELMİMİZİN
PATRIARXI ***

Ömrünün altmış ilini ədəbiyyatşünaslıq elmimizə həsr edən, onun inkişafında xüsusi xidmətləri olan, görkəmli alim, sadə və təvazökar insan, akademik Bəkir Nəbiyevin 80 yaşı tamam olur. Titanik zəhməti, sonsuz məhəbbəti ilə elmin daşlı-kəsəkli yolları ilə irəliləyərək ədəbiyyatşünaslıq elmimizin zirvəsində Bakı Dövlət Universitetində dərs aldığı Məmməd Arif, Əli Sultanlı, Mir Cəlal, Cəfər Xəndan, Məmməd Cəfər, Həmid Araslı, Abbas Zamanov, Feyzulla Qasımsadə kimi böyük ustadların cərgəsində bərqərar olan Bəkir müəllimin ömür yoluna nəzər salanda bir daha dərk etdim ki, illəri illərə calayıb uzun ömür sürmək, necə gəldi yaşamaq hünər deyil, həyatı həyat kimi ləyaqətlə, mənalı yaşamaq, özündən sonra iz qoyub getmək hünərdir. Bu baxımdan akademik Bəkir Nəbiyev xoşbəxt insanlardandır. Ədəbiyyat elmini özünə həyat kredosu seçən, bir gün belə onsuz yaşamayan, ədəbiyyatımıza, onu yaradanlara alimin dərin məhəbbəti, bitib-tükənməyən enerjisi və buna təkan verən sahilsiz ümmana bənzər arzuları cild-cild kitabların, saysız-hesabsız elmi məqalələrin meydana gəlməsinə münbit şərait yaratmışdır. Bəkir müəllim Yaradanın əta etdiyi həyatının mənasını yazıb-yaratmaqda görür. Uzun ömür payı və istedadı sayəsində ədəbi prosesə, klassik ədəbi irsə, ədəbi tənqiddə, ədəbi əlaqələrə, poeziyada sənətkarlıq məsələlərinin tədqiqinə 50-dən artıq kitab, doqquz yüzdən çox məqalə və rezensiya həsr edən alim nəinki Azərbaycanda, keçmiş Sovetlər Birliyi ölkələrində, eləcə də Türkiyə, İran və İraqda görkəmli ədəbiyyatşünas kimi tanınır.

* Bax: «Azərbaycan» qəzeti, 21.08.2010.

Hazırda akademik Bəkir Nəbiyev Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda hazırlanan altı cildlik «Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi» adlı fundamental əsərin baş redaktoru (əsərin üç cildi ingilis və rus dillərində geniş xülasə ilə artıq çap olunub), Azərbaycan Milli Ensiklopediyasının redaksiya heyətinin sədr müavini, AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun direktoru, həmin institutun nəzdində Dissertasiya Şurasının sədridir. Bir çox doktorluq dissertasiyaları üzrə elmi məsləhətçi, namizədlik dissertasiyaları üzrə aspirant və dissertantların elmi rəhbəri olmuşdur. Ümumiyyətlə, alimin ədəbiyyatşünaslıq sahəsində yüksəkixtisaslı kadrların hazırlanmasında xidmətləri böyükdür.

Bu qədər vəzifə borcunu və yaradıcılıq işini yerinə yetirmək təbii ki, ədəbiyyatımızı və xalqımızı sonsuz məhəbbətlə sevən, bitib-tükənməyən istəklə yazıb-yaradan qələm sahiblərinin payına düşə bilər. Həqiqətən də, bu sayda tədqiqat işini ömrünü bütövlükdə ədəbiyyatşünaslıq elmimizə həsr edən, onun patriarxı adını qazanan, öz elm sahəsində böyük nüfuz sahibi olan bir alim edə bilərdi.

Diqqət çəkən odur ki, akademik özünün də yaradıcılığı tədqiqatçıların, xüsusən də indi adlı-sanlı alimlər kimi yetişən tələbələri Vilayət Quliyev, Kamal Abdulla, Teymur Kərimli, Vaqif Arzumanlı, Nizaməddin Şəmsizadə, Elmira Rəhimova, Şirindil Alışanlı, Arif Əmrah oğlu və başqalarının tədqiqat obyektinə çevrilib, onlar müəllimləri haqqında sanballı məqalələr və kitablar yazmışlar. Burada AMEA-nın müxbir üzvü, professor Teymur Kərimlinin «Yaxşılardan axıra qalmış» adlı kitabını və professor Vaqif Arzumanlının yenidən çapdan çıxmış «Dəyərli ustad» (Akademik Bəkir Nəbiyev və ədəbi əlaqələrin öyrənilməsi və inkişafı problemləri) monoqrafiyasını qeyd etmək istərdim.

Uzun illərdən bəri dostluq münasibətində olduğum Bəkir müəllimin yaradıcılığına dərin məhəbbət, şəxsiyyətinə ehtiram hissi ilə yaşayanlardan biri də mən olmuşam. Alimin hədiyyə etdiyi hər bir kitabını oxuduqca əsər məni ağuşuna alıb böyük ideyaların bərqərar olduğu, arzuların bitib-tükənmədiyi bir aləmə aparıb. Bəkir müəllimdən bəhs edən bir məqaləmdə göstərdiyim kimi, bu aləmdə usanmadan külləng çalan, ədəbiyyatşünaslıq elmimizin keşiyində müsəl-ləh əsgər kimi dayanan, yaşamağı yazıb-yaratmaq üçün qə-nimət sayan, böyük bir elmi müəssisənin görə biləcəyi vüsət-li işləri təkbaşına görən, həyatı, yaradıcılığı, insanlara münasibəti, xeyirxahlığı, bəlağətli nitqi, müdrikliyi ilə örnək olan Bəkir Nəbiyev zirvəsi möhtəşəmliyi ilə diqqəti cəlb edir. Bu zirvədən ədəbiyyatşünaslıq elmimizin geniş üfüqləri apaydın görünür. Məhz buna görə də Bəkir müəllimdən, onun məhsuldar yaradıcılığından yazmaq adama məmnunluq gətirir.

Səmimiyyətlə etiraf edirəm ki, Bəkir müəllimin yaradıcılığına həsr etdiyim «Nə yaxşı dünyada yaxşı var imiş», «Tarix qurub-yaradanları yaşadır», «Böyük yolun yolçusu», «Tari-xi səfərin bəhrəsi», «Gərgin əməyin bəhrəsi», «Ədəbiyyatşünaslıq elmimizin təntənəsi» kimi məqalələrimi yazaraq mötəbər mətbu orqanlarda – «Azərbaycan» qəzeti və «Azərbaycan» jurnalında, eləcə də «Ədəbiyyat qəzeti»ndə çap etdirəndə, «Bəkir Nəbiyev – 75» (filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Gülzar İbrahimqızı ilə birgə) hazırladığım kitab (2005) işıq üzü görəndə qürur hissi keçirmişəm. Akademikin «Heydər Əliyev haqqında etüdlər» kitabına həsr elədiyim «Tarix qurub-yaradanları yaşadır» məqaləmin ictimaiyyətin böyük marağına səbəb olduğunu xüsusi qeyd etmək mənə əvəzolunmaz məmnunluq gətirir. Bəkir müəllimin bu əsəri onun təşəbbüsü və fəal iştirakı ilə yazılan «Heydər Əliyev və Azərbaycan ədəbiyyatı» kitabına daxil edilib və bu kitaba

görə müəlliflər: akademik Bəkir Nəbiyev, müxbir üzv Teymur Kərimli, professorlar Məhərrəm Qasımlı, Vilayət Quliyev, Nizaməddin Şəmsizadə və filologiya elmi üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Nikpur Cabbarlı bu il Dövlət Mükafatına layiq görüblər.

Bəkir müəllimin «Heydər Əliyev haqqında etüdlər» əsəri mənim qənaətimə görə Azərbaycan tarixində bir epoxa olan, xalqın qürur və güvənc yerinə çevrilən, Azərbaycanın tarixi salnaməsinə qızıl hərflərlə yazılan bu bənzərsiz şəxsiyyət haqqında yazılan ən dəyərli əsərlərdəndir. Hər cümləsinin xüsusi çəkisi olan, böyük mətləblərdən söz açan kitabdan ulu öndərimizlə bağlı bir çox qənaətlər hasil edilir. Kitabdan göründüyü kimi Heydər Əliyevin bədii ədəbiyyat, ədəbiyyatşünaslıq, tənqid, bədii tərcümə, klassik irs, ədəbi proses və s. barədə fikir və ideyaları indi də aktual olaraq qalır.

Sevindirici haldır ki, Prezidentimiz İlham Əliyev öndərimizin fikir və ideyalarının həyata keçməsində ardıcıl olaraq əlindən gələni edir, ədəbiyyatımız, elmimiz və dilimizin inkişafı yolunda xidmət göstərənlərin əməyini layiqincə qiymətləndirir. Ədəbiyyatımıza və xalqa xidmətinə görə əməyi yüksək qiymətləndirilən alimlərimizdən biri də akademik Bəkir Nəbiyevdir.

Bəkir müəllim, demək olar ki, bütün titullara, fəxri adlara, ordenlərə, yüksək mükafatlara (təkcə onu demək kifayətdir ki, iki dəfə Dövlət Mükafatı alıb) layiq görülmüş nüfuzlu alimdir. Dalbadal çap olunan məqalə və kitabları bu qənaətə gəlməyə imkan verir deyək ki, akademik Bəkir Nəbiyev bu yaşda da ömrünün mənasını yazıb-yaratmaqda, xalqa xidmətdə görür.

Yeri gəlmişkən deyək ki, alim hazırda dahi bəstəkar Üzeyir Hacıbəyovun həyat və yaradıcılığına həsr olunan

böyük bir monoqrafiyanı bitirmək üzrədir. Bu kitabda Üzeyir bəyin ədəbiyyatşünaslıq və publisistik fəaliyyətinin qaranlıq qalan bir çox məqamlarına aydınlıq gətirilir və həqiqi qiymətini alır.

Uzun illər Azərbaycan Elmlər Akademiyası Ədəbiyyat, Dil və İncəsənət Bölməsinin akademik-katibi, Azərbaycan Elmlər Akademiyası «Xəbərləri»nin (Ədəbiyyat, dil və incəsənət seriyası üzrə) baş redaktoru, on ilə yaxın AMEA-nın Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun direktoru kimi tutduğu məsul vəzifələrin diktəsi ilə humanitar elmlərin, xüsusən də ədəbiyyatşünaslıq elminin bütün ağırlığını çiyinlərində daşıyan, ədəbi-bədii fikrimizin inkişaf yollarını müəyyənləşdirən, doğru məcraya yönəldən Bəkir müəllim ömrünün bu çağında da ədəbi prosesin fəal iştirakçısı olaraq qalır. Alimin gündəlik əzmkar fəaliyyəti örnək olmaq baxımından xüsusi məna kəsb edir. Başqalarına örnək olmaq isə böyük xoşbəxtlikdir. Bu xoşbəxtliyi Bəkir müəllim gərgin əməyi, insanlara təmənnəsiz köməyi, xeyirxahlığı sayəsində əldə etmişdir.

On il bundan öncə akademik Bəkir Nəbiyevin soraq kitabçası çıxmışdı. Həmin kitab alimin «Bir də fürsət olacaqmı?» adlı ön sözü ilə açılırdı: «Altmış doqquz yaşın içindəyəm. Bu hələ 70 deyilsə də, hər halda yeddinci onluğun sonuna doğru gedirəm... Əgər tale üzümə gülsə, bir də görəcəyəm ki, budur yetmiş də tamam oldu...»

Yetmiş də tamam oldu, 75-də. Bu münasibətlə Bəkir müəllim soraq kitabçasının daha mükəmməl nəşrini oxuculara təqdim etdi. Ön sözdə yazdı: «Səxavəti sonsuz olan tanrının iradəsi ilə mənə bir də fürsət verilmişdir. Artıq mən həyatımın 75-ci ilini yaşayıram...»

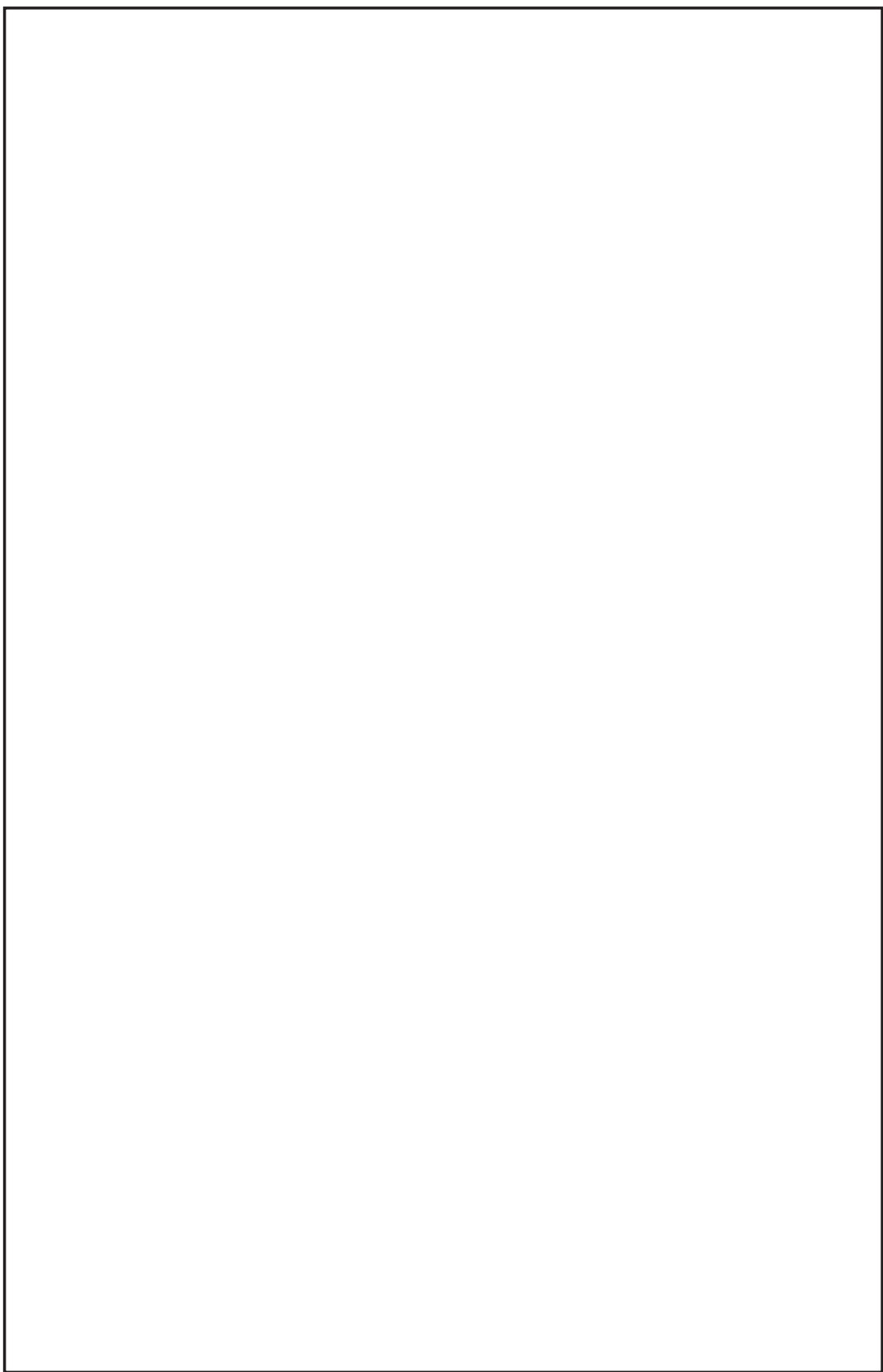
Həyat və Bəkir müəllimin səmərəli, mənalı həyatı davam edir. İndi Bəkir müəllimin 80 yaşı tamam olur. Mən

şübhə etmirəm ki, 10 ildən sonra Bəkir müəllim 90 illik yubileyi münasibətilə çıxan soraq kitabında yazacaq ki, səxavəti sonsuz olan tanrı ədəbiyyatımıza, ədəbiyyatşünaslıq elmimizə olan sonsuz məhəbbət ona 90-nı haqlamağa imkan vermişdir.

Bunu deməyə haqqı olacaq. Bu böyük şəxsiyyətin geniş qəlbi, xeyirxahlığı və elm fədaisi olmağı bunu deməyə əsas verir. Paxıllıq, kin-küdurət nə olduğunu bilməyən, qəlbi başqalarına xeyirxahlıqla döyünən şəxs ilahidən gələn enerji ilə çox yaşayar. Bir də ki, qədim Çin mütəfəkkiri Konfutsinin düşündürücü kəlamı var: «Elm, bilik elə bir həzz mənbəyidir ki, o insana hər şeyi, hətta fiziki iztirabı, necə qocaldığını belə unutdura bilir».

Çin filosofunun kəlamı sanki yorulmaq bilmədən çalışsan, xalqımıza qədərincə xidmət edən, ədəbiyyatşünaslıq elmimizin patriarxı, akademik Bəkir Nəbiyevin boyuna biçilib.

SEVƏRƏK YAŞAYANLAR

ELÇİN HAQQINDA DÜŞÜNCƏLƏRİM

Mən o xoşbəxt insanlardanam ki, mənə bir çox görkəmli və tanınmış qələm sahiblərinin yaradıcılığını sənət aləminə gəldiyi ilk gündən bu günə kimi – yarım əsrdən artıq zaman kəsiyində izləmək nəsib olub. Onların arasında görkəmli yazıçı, tənqidçi alim, filologiya elmləri doktoru, tanınmış ziyalı, ictimai xadim, xalq yazıçısı Elçin xüsusi yer tutur. Nə gizlədim, Elçinin əsərlərindəki gözlənilməzlik, qeyri-adilik bəzən mənə qərribə görünüb. Elə bu qərribəlik də həmişə marağıma səbəb olub.

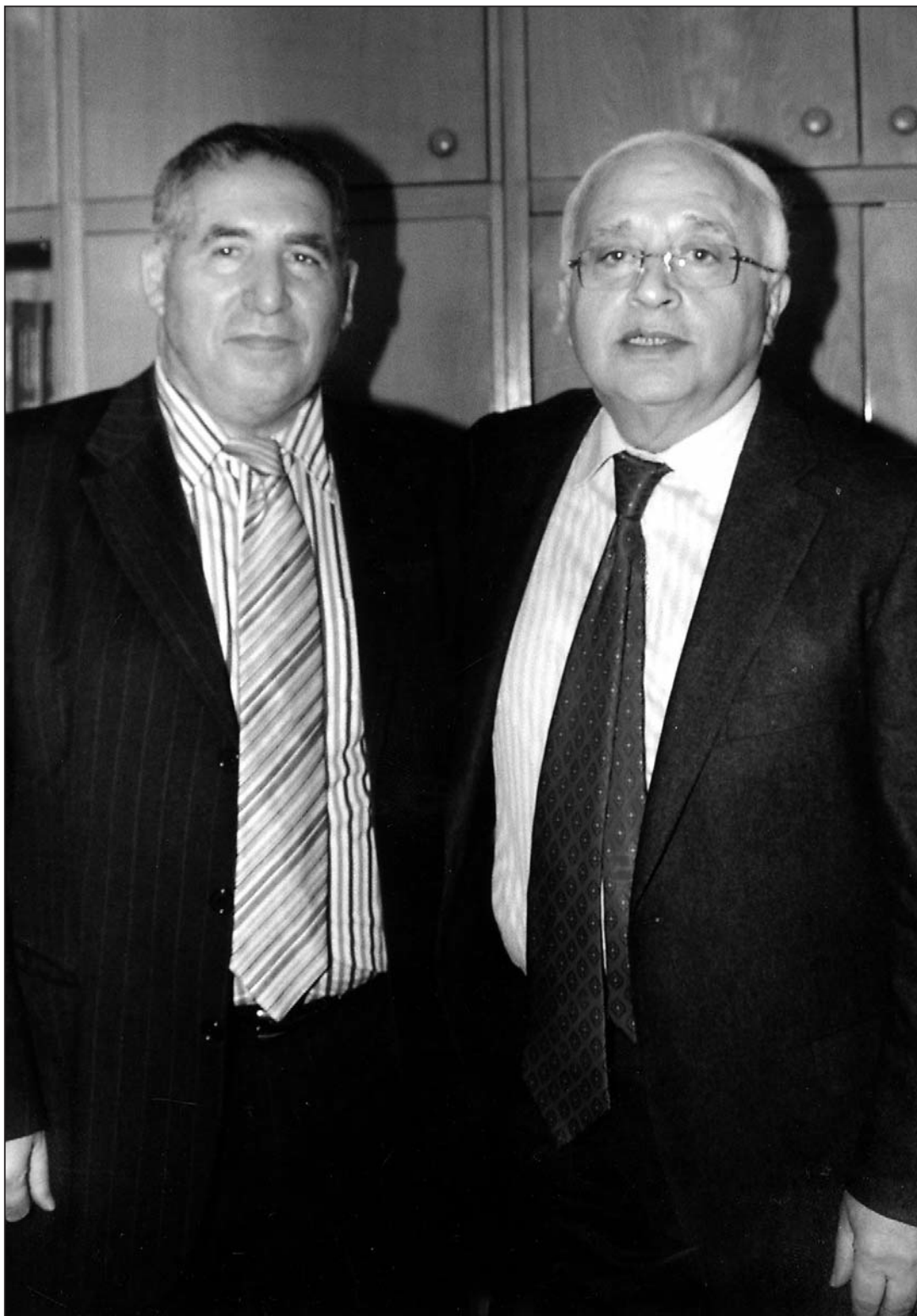
Bu isə o deməkdir ki, Elçinin əsərlərini diqqətlə oxumuşam.

Yazıçının səhnəyə qoyulmuş «Poçt şöbəsində xəyal», «Ah, Paris, Paris!», «Dəlixanadan dəli qaçıb və yaxud mənim sevimli dəlim», «Mən sənin dayınam», «Mənim ərim dəlidir» və «Teleskop» pyeslərinə maraqla baxmışam.

Ssenarisi əsasında çəkilən filmləri dönə-dönə doyulmayan bir ləzzətlə izləmişəm. Elçini ədəbi prosesə daim müdaxilə edən, onu istiqamətləndirən görkəmli ədəbiyyatşünas alim kimi qiymətləndirmişəm.

Yazıçı-alimin «Tənqid və nəşr», «Ədəbiyyatda tarix və müasirlik problemi», «Şəxsiyyət və istedad», «Tənqid və ədəbiyyatımızın problemləri», «Klassiklər və müasirlər», «Ədəbi düşüncələr» əsərlərini oxuyaraq tənqid sahəsində nüfuzlu söz sahibi olduğunu dərinlən dərk etmişəm.

Elçinin folklorumuzun dərin qatlarına enə bilən bir tədqiqatçı, «Dədə Qorqud aliliyi», «Klassik aşiq yaradıcılığında «Dünya» obrazı kimi monoqrafiyalarına, «Arazam Kürə bəndəm» elmi-publisistik əsərinə, kökləri folklordan qidalanan «Mahmud və Məryəm» romanına, səmimi hekayələrinə («Baladadaşın ilk məhəbbəti» hekayəsini göz önünə gətirin), povestlərinə, eləcə də «Ağ dəvə» və «Ölüm hökmü» romanlarına görə təqdir etmişəm.

Qəzənfər Paşayev xalq yazıçısı Elçinlə

Bütün bunlar görkəmli yazıçının yaradıcılığına məqalələr həsr etməyimə (ədibə məktub ünvanlamağıma), müdafiyyə təqdim edilən ciddi və yüksək elmi səviyyəli doktorluq dissertasiyasına rəy yazmağıma gətirib çıxarıb. Bircə sözünə belə toxunmadan mətbuatda necə çıxıbsa, eləcə də həmin məqalələri oxucu və tədqiqatçılara təqdim edirəm.

*ELÇİNİN SƏNƏT DÜNYASI **

Hər dəfə xalq yazıçısı Elçin yeni çapdan çıxmış əsərini və son dəfə ikicildliyini hədiyyə edəndə daxili bir səs, güclü bir istək baş qaldırıb: «Niyə ürək sözünü demirsən?» Eh arzu-istəyə nə var ki?! Vurub-keçir, nəticəsi barədə sən düşünməli olursan. Düşünəndə isə göz önünə, ilk olaraq, Azərbaycan ədəbiyyatının dünyasını dəyişmiş korifeyləri Məmməd Arif, Məmməd Cəfər, Həmid Araslı, Mir Cəlal, Mirzə İbrahimov, Kamal Talıbzadə, Əziz Mirəhmədov, Yaşar Qarayev, hazırda müsəlləh əsgər kimi filologiya elmimizin keşiyində mətin dayanan, ədəbiyyatımızın patriarxı missiyasını şərəflə yerinə yetirən Bəkir Nəbiyev, eləcə də Bəxtiyar Vabəhzadə, İsa Həbibbəyli, Ağamusa Axundov, Tofiq Hacıyev, Nizami Cəfərov, Sabir Rüstəmxanlı, Mövlud Süleymanlı, Elçin yaradıcılığının ən yaxşı tədqiqatçılarından biri Nərgiz Paşayeva və onların Elçin yaradıcılığına həsr etdikləri təkrarsız məqalələri (bəzisinin iki-üç məqaləsi) gəlib. Tərəddüd içində daxil-dən gələn səsi və istəyi boğmağa, unutmağa çalışmışam. Lakin Elçinin təkcə Türkiyədə dörd nəşriyyat tərəfindən dö-nə-dönə çap edilən, məşhur «Əsli və Kərəm» dastanının motivləri əsasında yazılmış «Mahmud və Məryəm» roma-

* Bax: «Ədəbiyyat qəzeti», 7.09.2007; «Mahmud və Məryəm» romanına giriş məqaləsi, Kərkük, 2007, s. 4–12.

nını ədəbiyyatımızın vəfalı dostu Əbdüllətif Bəndəroğlu ilə Kərkükdə çap etmək sevdasına düşəndə məndə çoxdan baş qaldıran istək qaçılmaz oldu.

Elçin deyəndə göz önünə onlarla bədii əsərin, monoqrafiyaların, ədəbiyyatşünaslıq üzrə saysız-hesabsız məqalələrin müəllifi, nasir, dramaturq, tərcüməçi, tənqidçi, ədəbiyyatşünas, ictimai xadim, filologiya elmləri doktoru, professor, Əməkdar İncəsənət xadimi, Xalq yazıçısı Elçin Əfəndiyev gəlir.

Bakı Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsini bitirən Elçin Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda aspirant olmuş və «Azərbaycan bədii nəsrinə ədəbi tənqiddə – 1945–1965» mövzusunda namizədlik, «Ədəbiyyatda tarix və müasirlik» mövzusunda doktorluq dissertasiyaları müdafiə etmişdir. Ədəbi fəaliyyətə 1959-cu ildə çap etdirdiyi «O inanırdı» hekayəsi ilə başlamış, ilk kitabı 1966-cı ildə çıxmışdır. Azərbaycanın ən məhsuldar yazıçılarından olan Elçinin indiyə qədər 90-dan artıq kitabı çap olunmuş və sonralar hər cildi üst-üstə 550 səhifədən az olmayan 10 cildliyində (Bakı, 2005) toplanmışdır.

Elçini bir yazıçı kimi, insan kimi, şəxsiyyət kimi, ictimai xadim kimi dərk etmək üçün oncildliyini oxumaq kifayətdir. Bu oncildlik, eyni zamanda Elçinin böyüklüyünü göstərən sübut-dəlildir. 624 səhifədən ibarət olan 1-ci cild yazıçının «Hakim oxucudur» adlı giriş məqaləsini, hekayələri barədə düşüncələrini və son otuz iki ildə yazdığı hekayələrini əhatə edir. Yeri gəlmişkən Elçini İraqda yaxşı tanıyırlar. Elçinin hekayələri keçən əsrin sonlarında İraqda çap olunub. Bu, İraqda yaşayan, Füzuliyə qol-qanad verib ölməz əsərlər yazmağa sövq edən, zəmanəmizdə İraq türkmənləri kimi tanınan, azərbaycanca danışan elatla tarixi birliyimizə dəlalət edir. XX əsrin 2-ci yarısında bu birlik yenidən gündəmə gəldi, əlaqələrimiz yenidən canlandı. Nümayəndə heyətləri tez-

tez İraqı ziyarət etdilər. Bu ziyarətlərin ən əhəmiyyətli 1994-cü ilin sentyabrında yer aldı. Füzulinin anadan olmasının 500 illik yubileyi ilə əlaqədar 128 nəfər ədəbiyyat və incəsənət nümayəndələrindən ibarət heyət Baş Nazirin müavini Elçin Əfəndiyevin rəhbərliyi ilə İraqa yola düşdü. Bağdadda və Kərkükdə möhtəşəm tədbirlər keçirildi. Nümayəndə heyətinin Kərkükü, geri qayıdanda isə Təbrizi ziyarəti Elçinin səyi nəticəsində baş tutdu. İraq türkmənləri yaxşı bilir ki, İraq rejimi illərlə heç bir türk nümayəndə heyətini Kərkükə buraxmırdı. Kərkükün mədəniyyət sarayında toplaşanlar Azərbaycan nümayəndə heyəti ilə görüşləri çoxdan bir-birindən xəbərsiz olan doğma qardaşların qovuşmasından, həsrətin vüsala çevrilməsindən xəbər verirdi. Yubiley tədbirlərində İraq tərəfdən təşkilat komitəsinin sədr müavini – Bakı Dövlət Universitetinin fəxri doktoru, Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin və «Ədəbiyyat qəzeti»nin redaksiya şurasının üzvü Əbdüllətif Bəndəroğlu misilsiz xidmətlər göstərirdi. Ümumiyyətlə, Əbdüllətif Bəndəroğlu ədəbi əlaqələrimizin inkişafı yolunda böyük işlər görüb. Onun sayəsində keçən əsrin sonlarında «Çağdaş Azərbaycan şeiri», «Azərbaycan hekayələri», Bəxtiyar Vahabzadə və Nəbi Xəzrinin poeziya topluları, Elçinin hekayələri, bizim «İraq–türkman folkloru», «Altı il Dəclə–Fərat sahillərində» (ərəbcə) işıq üzük görüb. Bu günlərdə tərəfimizdən tərtib edilən «Rəsul Rza. Ağlayan çox, gülən hanı?!» kitabını (Kərkük, 2007, 182 s.) çap etdirərək müəyyən ictimai-siyasi səbəblərdən ayrı düşdüyümüz bacı-qardaşlarımıza – İraq türkmənlərinə töhfə edib. Bu dəfə Elçinin «Mahmud və Məryəm» romanı üzərində dayanmağımız səbəbsiz deyil. Məlum olduğu kimi əsər «Əsli və Kərim» dastanının motivləri əsasında yazılmışdır. «Əsli və Kərim» dastanı isə Türkman elində (xüsusən Tiləfəldə) sazla çalınıb-oxunan yeganə dastandır. Xalq arasında

qarasevda dastanı adlanan və çox sevilən «Əsli və Kərəm»lə ilgili olan «Mahmud və Məryəm»in Türkiyədə olduğu kimi, burada da seviləcəyi qənaətindəyik.

«Mahmud və Məryəm» Elçinin roman janrında ilk qələm təcrübəsi olsa da, çox uğurlu alınıb. Tədqiqatçı Nərgiz Paşayevanın roman haqqında qənaəti həqiqətdən kənar deyil: «Folklorda dastan hansı məqamdadırsa, hansı yeri tutursa, bədii əsərdə də roman o yeri tutur». «Mahmud və Məryəm» romanında folklor qatı lap dərinliklərdən boylanır.

Bir çox dünya dillərinə tərcümə edilən, Xəlil Rza Ulutürkün təbirincə desək, çağdaş nəsrimizin qızıl fonduna daxil olan «Mahmud və Məryəm» XX əsrin sonlarında Türkiyədə ən çox çap olunan, oxunan və sevilən əsərlərdən biri, bəlkə də, birincisi olub. Qardaş ölkədə ilk dəfə 1992-ci ildə nəşr olunan əsər, sonralar daha üç nəşriyyat tərəfindən çap olunub (1994, 1997, 2001). Biz hələ əsərin təkrar nəşrlərini demirik.

Ümumiyyətlə, yazıçının Türkiyədə 14 kitabı çıxıb. Yalnız «Ötükən» nəşriyyatı onun «Mahmud və Məryəm», «Ağ dəvə», «Ölüm hökmü» romanlarını, «Şuşanın dağlarını duman bürüdü» və «Sarı gəlin» kitablarını çap edib. Dövlət Teatrlarında «Mən sənin dayınam», «Mənim ərim dəlidir» və «Mənim sevimli dəlim» pyesləri tamaşaya qoyulub.

Demək olar ki, Türkiyədə əksər qəzet və dərgilər Elçinin istər romanlarına, istərsə də hekayə, povest, dram və pyeslərinə sanballı məqalələr həsr etmiş, onu oxuculara türk dünyasının ən görkəmli yazıçılarından biri kimi təqdim və təqdir etmişdir.

Elçinin bədii əsərləri, həmçinin keçmiş Sovetlər Birliyində yaşayan xalqların dillərinə, eləcə də ingilis, fransız, ispan, ərəb, fars, çin, macar, alman, çex, slovak, bolqar, isveç və digər əcnəbi dillərə tərcümə olunmuş, kitabları çıxmışdır. Elçinin ssenariləri əsasında «Baladadaşın ilk məhəbbəti»

(1974), «Arxadan vurulan zərbə» (1977), «Gözlə məni» (1981), «Gümüşü furqon» (1982) kimi bir-birindən maraqlı, tamaşaçı zövqünü oxşayan, mənəvi dəyərlərimizə xidmət edən bədii filmlər çəkilmiş, onun şöhrətinin artmasında müsbət rol oynamışdır.

Elçinin bədii nəsrini, o cümlədən də «Mahmud və Məryəm»i, hər şeydən əvvəl, oxunaqlı edən, sevdiren onun dilidir. Elçinin mənə tutumu və bədii kəsəri ilə seçilən, oxucuya estetik zövq aşıllayan dili ədəbi dillə xalq danışığı dilinin qovşağında bərqərar olmuşdur. Yazıçının dili bulaq, bulud kimi axan, qəlbə yatan, insana rahatlıq gətirən, saf, duzlu, şirin, zəngin bədii dildir. Elçinin əsərlərini, xüsusən də «Mahmud və Məryəm» romanını oxumağa başlayanda ayrılı bilmirsən, az qala birnəfəsə oxuyursan. Yeri gəlmişkən, deyirlər Elçin «Mahmud və Məryəm»i bir nəfəsə – 18 günə yazıb. Ancaq demirlər ki, yazıçı mövzu ətrafında illərlə fikirləşib, təfəkkür süzgəcindən keçirib, folklor motivlərini müasir dövr problemləri ilə uzlaşdırmaq üzərində düşünüb-daşınıb. Biz hələ onu demirik ki, bu düşündürücü əsərə girişməzdən əvvəl yazıçı «Əsli və Kərəm» adlı lirik-yumoristik povest yazaraq çap etdirmişdir. «Mahmud və Məryəm» təsadüfən qələmə alınmamışdır. Elçinin yaradıcılığını izləyəndə açıq-aşkar görmək olur ki, yazıçının «Baladadaşın ilk məhəbbəti», «Bir görüşün tarixçəsi», «Qış nağılı», «On ildən sonra», «Günlərin bir günündə» və s. əsərlərində də millilik və müasirliklə bərabər, folklor Elçin yaradıcılığının ana xəttini təşkil edir. Elçin, demək olar ki, əksər əsərlərində xalq yaradıcılığından bəhrələnmiş, yeri gəldikcə bu xalq müdrikliyinə nəzəri cəhətdən nüfuz etmişdir.

Elçinin Güney Azərbaycan bayatılarına həsr etdiyi «Arazam Kürə bəndəm» məqaləsi Əmin Abid, Əta Tərzibaşı, Mehdi Hüseyn, Rəsul Rza və Ayaz Vəfalının bayatılara

həsr etdikləri orijinal elmi-bədii məqalələri ilə bir sırada durur və özünəməxsusluğu ilə seçilir. Onun «Klassik aşiq poeziyasında dünya obrazı» adlı sanballı elmi əsərindən məlum olur ki, o, haqlı olaraq Azərbaycan ədəbiyyatının bütövlüyünü yazılı və şifahi ədəbiyyatın vahid kök üzərində bərqərar olmasında, ana xətdən ayrılan iki qolun təcəssümündə görür.

Elçinin «Klassik aşiq poeziyasında dünya obrazı» bir daha təsdiqləyir ki, həqiqətən də, «Aşiq poeziyasının kökləri, rişələri folklordan, xalq yaradıcılığından su içirsə, budaqları, qol-qanadı həmişə ədəbiyyatla qovuşur. Ona təsir edir, ondan qüvvət alır».

Burada bir məsələdən də söz açmaq yerinə düşərdi. Bir çox yazıçı və şairlərimiz folklordan bol-bol bəhrələndikləri üçün Nizami, Füzuli, M.Ə.Sabir, C.Məmmədquluzadə, Y.V.Çəmənzəminli, Ə.Haqqverdiyev, S.Vurğun, M.Müşfiq, O.Sarıvəlli, İlyas Əfəndiyev və folklor mövzularında namizədlik və doktorluq dissertasiyaları yazılıb. Bizə qalırsa, «Elçin və şifahi xalq ədəbiyyatı» adlı elmi-tədqiqat işinin yazılmasının vaxtı çoxdan çatmışdır. Elçin şifahi xalq ədəbiyyatından bəhrələnməklə bərabər, başqalarından fərqli olaraq özü də şifahi xalq ədəbiyyatının nəzəri problemləri ilə ciddi məşğul olmuşdur ki, bu da tədqiqatçılar üçün geniş meydan açır.

Elçinin yaradıcılıq yoluna nəzər saldıqda göz önünə onun ürəklərdə məskən salmış hekayələri, romanları, sırf elmiliyi ilə seçilən bir-birindən sanballı monoqrafiyaları, ssenariləri, ssenari əsasında çəkilmiş məftunedici filmləri, pyesləri gəlir və yazıçıya qibtə etməyə bilmirsən. Elə bil hansısa filosofun dediyi «vaxtı boş keçirmək ən ağır cinayətdir» kəlamını o, gənclikdən dərk etmiş və öz kredosunu müəyyənləşdirmişdir: «Yazıçı üçün ideal şərait vaxtını yazı masasının arxasında keçirməkdir». Bunun nə demək olduğuna xalq

yazıçısı Anarın hədəfə sərrast dəyən «Elçin ləyaqətlə yaşamış bir ömrün 40 ildən artıq müddətini ədəbiyyata həsr etmişdir» sözləri aydınlıq gətirir.

Fitri istedad sahibi Elçini bir çoxlarından fərqləndirən, yazıçının öz yaradıcılığı ilə bağlı etirafında açıb göstərdiyi bir cəhəti xüsusi vurğulamaq istədik: «Mən öz yazıçı taleyimdən razıyam ki, 32 ildən sonra bu hekayələrdə bircə sözə belə toxunmadan onlar vaxtilə necə yazılıb və necə çap olunmuşdursa, eləcə də yenidən nəşr etdirirəm.

Epoxalar dəyişdi (sovet rejiminə son qoyuldu – *Q.P.*), siyasi-ictimai münasibətlər dəyişdi və mən – oxucudan gizlətmirəm – daxili bir qürur hissi keçirirəm ki, bu hekayələrdə bu gün mənim gizlətmək istəyəcəyim, xəcalət çəkəcəyim, unutmağa çalışacağım bircə söz də yoxdur».

Bu sözləri çəkinmədən Elçinin bütün bədii nəsrinə aid etmək olar.

Bədii yaradıcılığa Anar, Əkrəm Əylisli və bir çox başqaları ilə başlayan, buna və keçən əsrin 60-cı illərində birgə yaradıcılıqlarında yeni yolla getdiklərinə görə ədəbi aləmdə «60-cılar kimi tanınan nəslin ən görkəmli nümayəndələrindən biri Elçindir. Onun istedadı imkan verib ki, bədii əsərlərində, ələlxüsus romanlarında həyatın hər yazıçıya qismət olmayan qatlarına enə bilsin. Başqalarının görə bilmədiklərini görə bilsin, yeni yolla gedə bilsin, oxucuya bənzərsiz əsərlər bəxş edə bilsin. Elçinin bədii əsərlərinə tədqiqatçıların artan marağı, hər şeydən əvvəl, bununla əlaqədardır.

Elçinin yaradıcılığına Azərbaycanda neçə-neçə doktorluq və namizədlik dissertasiyaları həsr edilib. Qardaş Türkiyədə yazıçının əsərlərinə böyük maraq Atatürk Universitetində doktorluq dissertasiyasının müdafiəsinə gətirib çıxarıb. Dr. Sedat Adıgözəl ədəbi və elmi əlaqələrimizə xidmət edən sanballı dissertasiya yazmışdır. Elçinin Türkiyənin

Yedditəpə Universitetinin fəxri doktoru seçilməsi də onun bir yazıçı və alim kimi qardaş ölkədə nüfuz sahibi olmağından xəbər verir. Elçin təqribən otuz il əvvəl çoxlarının adını belə çəkməyə cəsarət etmədiyi bir dövrdə (sovet quruluşu Türkiyəni qatı düşmən hesab edir, onun adını çəkən pantürkist damğası ilə damğalanırdı) «Yaxın, uzaq Türkiyə» adlı (Əsərin adına fikir verin. Sonralar öndərimiz Heydər Əliyevin bir millət, iki dövlət adlandırdığı türkləri qara qüvvələr nə qədər bizdən uzaq salmışdılar. Əsərin adı buna işarədir) bədii publisistika ilə elmi publisistikanın çulğalaşdığı səfər qeydlərini (Əslində, bu əsəri səfər qeydləri adlandırmağa adamın dili gəlmir. Nə edəsən ki, bu janrın tələbidir) ədəbiyyat və elm adamları hadisə kimi qəbul etdilər. Sonralar bir çox ziyalılarımız mənə və mətləb dolu bu əsərdən ilhamlanaraq məqalələr yazdılar, ürəklərinin gizlilərini aşkarladılar, bütün türk aləminin güvənc yeri olan Türkiyəyə məhəbbətlərini izhar etdilər.

«Yaxın, uzaq Türkiyə» bu gün belə bizə çox şeylər deyir. Elçinin bu əsərində göstərilənlərin çoxu acı bağırsaq kimi uzanıb gedən, bitib-tükənməyən, mənəvi dəyərlərin tapdalanmasına gətirib çıxaran ağırlı-acılı «keçid dövrü»ndə başımıza gəldi. Otuz il əvvəl Elçin yazırdı:

«...Qocaman türk yazıçısı Yusif Ahuşkala zarafatla mənə dedi: «Qabaqlar kimin əlinə qələm keçirdi. Şeir yazırdı, indi kimin əlinə qələm keçir qəzet və ya dərgi buraxır...»

Qloballaşmanın qlobal təzadları ilə aləmə meydan oxuduğu, ciddi ənənəvi aşınmalara gətirib çıxardığı, Sabir Rüstəmxanlının doğru olaraq qeyd etdiyi kimi, mətbuatda qeyri-peşəkarlığın tüğyan elədiyi, sözün ucuzlaşdığı, özünü və sözünü bilməyən adamların jurnalistlik iddiası ilə ortaya çıxdığı bir zamanda Yusif Ahuşkalanın sözləri və «Yaxın, uzaq Türkiyə» müəllifinin illər sonra etiraf etməli ol-

duğu «Səviyyəsiz mətbuat, səviyyəsiz də oxucu yetişdirir və bu, faciədir» fikri gün kimi aydın həqiqətlərdən xəbər verir.

Görkəmli yazıçı kimi nəinki Azərbaycanda, onun hüdudları xaricində də yaxşı tanınan Elçin, eyni zamanda ədəbi tənqidimizin formalaşmasında və inkişafında məxsusi yeri və rolu olan ədəbiyyatşünas alimlərimizdənədir. O, bu sahədə otuz ildən artıq külüng çalmış, ortaya böyük həcmli «Tənqid və ədəbiyyatımızın problemləri», «Klassiklər və müasirlər», «Ədəbiyyatda tarixilik və müasirlik problemi» və s. kimi fundamental əsərlər qoymuşdur. Tənqidimizin keçdiyi yolu və müasir vəziyyətini təhlil süzgəcindən keçirən müəllifin gəldiyi qənaət, həqiqəti cəsarətlə deməyi adamı heyran edir. Onun adı keçən və söz açmadığımız çoxsaylı elmi məqalələri böyük məhəbbət və vətəndaşlıq hissi ilə yazılmışdır. Görkəmli yazıçı olan Elçin bu əsərləri yazmaya da bilərdi. Onu bu işə sövq edən vətəndaşlıq borcu və vicdan olmuşdur. İlhamla işlənmiş bu əsərlər orijinallığı, aktuallığı, dərin elmi dəyəri ilə seçilir. Yazıçının bədii dili kimi, elmi dili də zəngindir. Onu da deyək ki, ədəbiyyatımıza, tənqidimizə, ictimai fikir tariximizə elmi obyektiv münasibət bu əsərlərdə əsas meyar kimi götürülmüşdür.

Xeyirxahlığı, şəxsiyyətinin aliliyi, ürəyinin və qələminin xoş niyyətə xidmət etməsi Elçini əksər ziyalıların güvənc yerinə, sevimlisinə çevirmişdir. Etiraf edirəm ki, yaşca məndən kiçik olsalar da, Anar, Elçin, Vasim Məmmədəliyev kimi ziyalıları həmişə nədənsə özümdən ağsaqqal hesab etmişəm. Hərəsində bir cür bürüzə çıxan müdriklik, sanbal, nüfuz, ləngər, ziyalılıq özümü tanıdığım vaxtdan onların böyüklüyünü, mötəbərliyini mənə təlqin edib. Onların mənəvi paklığı, təmizliyi bir çoxlarına nümunə, örnək olmaq baxımından diqqəti çəkir. Ömrünün az qala 50 ilini insanları mənəvi deformasiyalara uğradan, rüşvətxorluğun gündəlik həyat

tərzinə çevrildiyi sovet dönəmində yaşayan, yüksək vəzifələr tutan Elçin bəyan edir:

«...Bu yaşa gəlib çatmışam, amma bu günə qədər heç kimin qarşısında mənim gözümlə kölgəli deyil». Bu sözləri buna mənəvi haqqı olan, bütün ömrü boyu nəfsini boğmağı bacaran, dünya malında gözü olmayan bir adam deyə bilərdi. Və bundan böyük başucalığı, xoşbəxtlik olarmı?! Bunu ona görə xüsusi vurğulayıram ki, Elçin bir yazısında göstərir: «Mən nə xoşbəxt, nə də bədbəxtəm, taleyin mənə ayırdığı vaxt müddətində də bu dünyanın adı qonağıyam». Bəlkə də, bu, yeganə haldır ki, yazıçının fikri ilə razılaşmaq olmur. Elçinin, bəlkə də, təvazökarlıqla dediyi «bu dünyanın adı qonağıyam» qəbuledilməzdir. Elçin qeyri-adi taleli, daha doğrusu, xoşbəxt taleli yazıçı, alim və ictimai xadimdir. Yazıçının «nə xoşbəxtəm, nə də bədbəxtəm» fikri ilə razılaşmaq da ən azı insafsızlıq olardı.

Mənə görə, həyatda az da olsa adamlar var ki, pislik etməsə rahatlıq tapmır. Elə adamlar da var ki, yaxşılıq etməsə, rahatlıq tapmır. Belə adam haqqında xalq arasında deyirlər: «Onun xəmri xeyirxahlıqla yoğrulub». Elçin ürəyi xeyirxahlıqla döyünən xoşbəxtlərdəndir. Qəribə görünsə də onun xeyirxahlığı, hətta bədii əsərlərinə belə hopub. Onun xeyirxahlığından, sədaqətli dost olmağından çox danışılıb, çox yazılıb. Onun necə bir dost olması Anarın bircə cümləsində ifadə olunub: «Atamın vəfatı günündə də, anamın keçindiği gecədə də yadıma ilk düşən Elçin oldu» (Söhbət xalq şairləri Rəsul Rza və Nigar Rəfibəyliyə gedir).

Mövlana Cəlaləddin Ruminin kəlamı var: «Ya olduğun kimi görün, ya göründüyün kimi ol!» Mövlananın bu müdrik kəlamını Elçinə ünvanlasaq görərik ki, o, Azərbaycan milli mədəniyyətini və ədəbi-mədəni mühitini müəyyənləşdirənlərdən biri kimi, çoxşaxəli elmi-ədəbi, ədəbi-bədii və ictimai-

siyasi fəaliyyəti ilə (bu fəaliyyət Yazıçılar Birliyinin katibi, «Vətən» cəmiyyətinin sədri, 1997-ci ildən bu günə kimi Baş nazirin müavini kimi yüksək vəzifələri əhatə edir) onilliklərdir ki, olduğu kimi görünən, göründüyü kimi olan, ziyalılıq missiyasını ləyaqətlə yerinə yetirən, xalq tərəfindən etiraf edilən, sənət dünyası ilə əməli üst-üstə düşən bütöv şəxsiyyət, xoşbəxt taleli yazıçıdır.

**ELÇİN VƏ PEYĞƏMBƏRCƏSİNƏ DEYİLMİŞ
SÖZLƏR ***

Keçən əsrin axar-baxarlı 60-cı illərinin sonuna yaxın bir neçə il İraqda tərcüməçi işləyərək vətənə dönmüş, İraqda yaşayan soydaşlarımızın ləhcəsinə namizədlik dissertasiyası yazmışdım. Bir gün avtoreferatımı rus dilinə təmənnasız tərcümə edən dilçi alim Vaqif Aslanovla Dilçilik İnstitutunun dəhlizində söhbət edirdik. Elə bu vaxt şux geyimli bir gənc bizə yaxınlaşıb şəstlə salam verdi. Gur səslə Vaqif müəllimlə kef-əhval tutdu. O, gedəndən sonra Vaqif müəllimdən onun kimliyini soruşdum. Vaqif müəllim məni təəccübləndirən cavab verdi: «O, gələcəyin böyük yazıçısı və böyük alimidir. Yazıçı İlyas Əfəndiyevin oğludur. Elçindir». İlyas müəllimi görmüşdüm. Hələ tələbəlik illərində onun «Söyüdlü arx» və «Körpüsalanlar» romanlarını başqa gənclər kimi böyük məhəbbətlə oxumuşdum. Elçini isə birinci dəfə idi görürdüm. Onu da deyim ki, o vaxtda elmə, biliyə, ədəbiyyata qərribə bir maraq və istək vardı. Mətbuatda ara-sıra, məclislərdə tez-tez Anar və Elçinin adları çəkilərdi. Bəziləri onların tez tanınmalarını valideynləri ilə bağlayır, əksəriyyət isə istedadları ilə əlaqələndirirdi. Aradan illər keçdi. Həyat ikincilərin fikrinin doğruluğunu təsdiq etdi.

* Bax: «Ədəbiyyat qəzeti», 14.05.2008.

İndi Azərbaycanda az nəsil tapılar ki, Anar və Elçin adını daşıyan nümayəndəsi olmasın. Təkcə bu fakt onların xalq arasında nə qədər populyar olmalarının göstəricisidir. Elçinin yaradıcılığını, elmi fəaliyyətini, dərin elmi qənaətlərini, uğurlarını izlədikcə yaddaşımda təqribən 40 il bundan əvvəl mərhum alimimiz Vaqif Aslanovun peyğəmbərcəsinə dediyi sözlər canlanır: «O, gələcəyin böyük yazıçısı və böyük alimidir».

Sanki bu gün deyilmiş bu tarixi sözlər Elçinin sənət aləminə və elmi yaradıcılığına bir işıq tutur. Mən Elçinin bədii yaradıcılığına «Ədəbiyyat qəzeti»ndə (7.IX.2007), eləcə də Dr. Əbdüllətif Bəndəroğlu ilə İraqda çap etdirdiyimiz «Mahmud və Məryəm» romanına (Kərkük, 2007, 215 s.) «Elçinin sənət dünyası» adlı əhatəli məqalə həsr etmişəm. Roman Kərkükdə böyük maraqla qarşılandı. Onu da deyim ki, İraq türkmənləri Elçinin yaradıcılığı ilə əvvəllər də tanış idilər. Onun «On hekayə» kitabı hələ keçən əsrin sonlarında Bağdadda çap olunmuşdu. Füzulinin 500 illik yubileyi 1994-cü ilin sentyabrında Bağdadda və Kərkükdə təntənə ilə keçirilərkən İraq türkmənləri Elçinlə şəxsən tanış olmaq imkanı əldə etmişdilər. Tərkibində nazirlər, yaradıcı birliklərin, akademiyanın institutlarının, universitetlərin və s. rəhbərləri, görkəmli ədəbiyyatçılar, incəsənət xadimləri olan 128 nəfərdən ibarət mötəbər nümayəndə heyətinə Baş nazirin müavini Elçin Əfəndiyev başçılıq edirdi. Elçinin səyi nəticəsində nümayəndə heyətimiz Kərkükü (geri qayıdanda isə Təbrizi) ziyarət etdi. İraq türkmənləri yaxşı bilirdi ki, Səddam rejimi illərlə heç bir türk nümayəndə heyətini Kərkükə buraxmırdı. Kərkükün mədəniyyət sarayında toplaşanların nümayəndə heyəti ilə görüşləri məlum siyasi durum ucbatından ayrı düşmüş qardaşların qovuşmasından, həsrətin vüsala çevrilməsindən xəbər verirdi. Bu tarixi əhəmiyyəti olan nəcib iş görə Elçinə təkcə kərküklülər deyil, nümayəndə heyə-

timizin üzvləri də minnətdarlığını bildirdi. Odur ki, «Mahmud və Məryəm» Kərkükdə işıq üzü görəndə hadisəyə çevrildi. Onu da deyim ki, Elçinin əsərləri dünyanın bir çox xalqlarının dillərinə tərcümə edilərək həmin ölkələrdə çap olunub.

Ümumiyyətlə, yazıcının 90-dan artıq kitabı, hər cildi üst-üstə 550 səhifədən az olmayan 10 cildliyi çıxıb. On cildlik! Dildə deməyə nə var ki?! Əslində, söhbət bütöv bir ömür tələb edən miqyaslı işdən gedir. Azərbaycan ədəbiyyatının korifeylərindən tutmuş az-çox imzası tanınan elə bir ədəbiyyatçı alim, tənqidçi tapmaq çətindir ki, Elçinin yaradıcılığına müraciət etməsin, onun bədii yaradıcılığına heç olmasa bir məqalə həsr etməmiş olsun. Romanları, hekayələri, povestləri, pyesləri, ssenariləri əsasında çəkilmiş məftunedici filmləri Elçini xalqın sevimlisinə çevirmişdir.

Danılmaz həqiqətdir ki, Elçin görkəmli yazıçı olmaqla bərabər, ədəbi tənqidimizin formalaşmasında və inkişafında məxsusi yeri və rolu olan ədəbiyyatşünas alimlərimizdəndir. Alimin «Tənqid və ədəbiyyatımızın problemləri», «Klassiklər və müasirlər» adlı sanballı əsərləri ədəbiyyatşünas alimlərin stolüstü kitabına çevrilmişdir. Qısaca üzvü olduğum Doktorluq Müdafiə Şurasında Elçinin uğurla müdafiə etdiyi doktorluq dissertasiyasından söz açmaq istəyirəm. Və bunu onunla əlaqələndirirəm ki, adətən, görkəmli yazıçı və şairlərimizin bu sahədəki xidmətləri arxa plana keçirilir, elmi adları, ümumiyyətlə, qeyd olunmur.

Xalq şairi B.Vahabzadə, xalq yazıçısı Elçin və s. deməklə kifayətlənirlər (Xarici ölkələrdə, ümumiyyətlə, bu titul yoxdur). Xüsusi qeyd etmək istəyirəm ki, B.Vahabzadəyə akademik, Elçinə filologiya elmləri doktoru elmi adları fəxri adlar kimi verilməyib. Onlar illərlə ədəbiyyatşünaslıq elmimizə böyük fayda verən araşdırmalarla məşğul olublar. Bədii yaradıcılıqlarını məhdudlaşdırmaq məcburiyyətində qalıblar.

Mənim heç bir şübhəm yoxdur ki, Bəxtiyar müəllim də, Elçin də tədqiqatlar apararkən elmi ad sevdasında olmamışlar. Onları bu işə vadar edən vətəndaşlıq borcu və vicdanlarının səsi olmuşdur.

O ki qaldı Elçinin doktorluq dissertasiyasına, bəzi başlıqları sadalamaqla əsərin sanbalı, orijinallığı, aktuallığı, dərin elmi dəyəri barədə qəti qənaətə gəlmək olar:

«Ədəbiyyatda tarixiliyin bəzi məqamları», «Azərbaycan ədəbiyyatının bütövlüyü», «Tarixdə şəxsiyyət amili», «Tarixə tarixi yanaşmanın bəzi meyilləri», «Tarixi tipologiya və vahid dünya ədəbi prosesi», «Ədəbi tənqid və müasirlik problemi», «Müasirlik tələbi və sənət əsəri» və s.

Tədqiqat işində, eləcə də araşdırıcının mövzuya dair çoxsaylı məqalələrində millilik və ümumbəşərilik, ədəbiyyat tarixinin problemləri və ədəbi tənqidin vəzifələri, sənət və sənətkar, ədəbiyyatın vətəndaşlıq missiyası, müasir vəziyyəti və s. kimi ədəbiyyatşünaslıq və tənqidin ədəbi problemləri öz layiqli yerini və həllini tapır.

Elçinin folklorumuza həsr etdiyi əsərləri də sanbalı ilə seçilir. Burada onun Güney Azərbaycan bayatılarına həsr olunmuş «Arazam Kürə bəndəm» məqaləsini və «Klassik aşiq poeziyasında Dünya obrazı» monoqrafiyasını göstərmək istərdik. Elçinin xalq müdrikliyinə nəzəri cəhətdən nüfuz etməsi bədii əsərlərində xalq yaradıcılığından ardıcıl olaraq bəhrələnməsi ilə bağlıdır. Yazıçının «Baladadaşın ilk məhəbbəti», «Qış nağılı», «Günlərin bir günündə» əsərlərindən görünür ki, millilik və müasirliklə bərabər, onun əsərlərinin ana xəttini folklor motivləri təşkil edir. Biz hələ Azərbaycanda, Türkiyədə və İraqda dönə-dönə çap olunan «Mahmud və Məryəm» romanını demirik ki, bütövlükdə «Əsli və Kərəm» dastanı ilə səsleşir. Prof. Nərgiz Paşayevanın təbirincə desək «Folklorda dastan hansı mə-

qamdadırsa, hansı yeri tutursa, bədii əsərdə də roman o yeri tutur».

Diqqətəlayiq bir məsələ də var. Elçinin əsərlərinə Azərbaycanca və Türkiyədə neçə-neçə namizədlik və doktorluq dissertasiyalarının həsr olunması, alimin Türkiyənin Yeddi-təpə, Fateh və Mimar Sinan universitetlərinin fəxri doktoru seçilməsi də onun bir yazıçı və alim kimi yüksək mövqeyindən xəbər verir.

Onlarla bədii əsərin, monoqrafiyaların, saysız-hesabsız məqalələrin müəllifi, nasir, dramaturq, tərcüməçi, tənqidçi, ədəbiyyatşünas, ictimai xadim, filologiya elmləri doktoru, professor, Əməkdar incəsənət xadimi, Xalq yazıçısı Elçindən hər dəfə söz düşəndə görkəmli dilçi alimimiz, unudulmaz Vaqif Aslanov və onun 40 il əvvəlki hədəfə dəqiq dəyən kəlamı yada düşür: «O, gələcəyin böyük yazıçısı və böyük alimidir».

*İTİRDİKLƏRİMİZ VƏ QAZANDIQLARIMIZ**

Hörmətli Elçin müəllim,

Sovet dövrü ədəbiyyatımıza həsr olunmuş «Sosrealizm bizə nə verdi?» adlı silsilə yazınızı «Ədəbiyyat qəzeti»ndə (№ 41–44, 2010) böyük maraqla oxudum. Səmimiyyətimə inanın, qəzetin növbəti sayını intizarla gözləyirdim. Yəqin ömrümün 50 ildən çoxunu sovet dönəmində keçirdiyimdən nostalji də öz işini gördü. Mən belə bir hissi bir dəfə də tələbəlik illərində Həsən Seyidbəylinin «Cəbhədən cəbhəyə» povesti «Bakı axşamı qəzeti»ndə çap olunanda keçirmişdim. O vaxt bizdə detektiv janr yenicə ayaq açıb yeriməyə başlamışdı. Odur ki, insanların, o cümlədən də mənim əsərin ardı-

* Bax: «Ədəbiyyat qəzeti», 17.12.2010.

nı həyəcan və intizarla gözləməyim təbii idi. Nə gizlədim, bu mövzuya ürəklə girişdiyinizə görə əvvəlcə ürəyimin dərinliyində sizə həsəd də apardım. Ciddi təhlil və arqumentlərlə izlənen məqalənizi oxuyub başa çatanda dərk etdim ki, bu mövzuya sizin kimi qələm sahibi və alim, eyni zamanda mövzuya dərindən bələd olan şəxs girişə bilərdi. Mən bunu təkcə ona görə qabartmıram ki, siz gözlərinizi açandan gördüyümüz yaradıcı adamlar, eşitdiyimiz onların söhbətləri olub. Bunu deməyə sizin ədəbiyyatşünaslıq, ədəbi proses, tənqid və s. sahələrdə yazdığınız sanballı əsərləriniz və təfəkkürünüz əsas verir.

Elçin müəllim, silsilə məqalənizi oxuduqca həyatımın acılı-şirinli anları gözlərim önündə canlandı. Söhbət açdığınız və ya öteri adını çəkdiyiniz əsərlərin əksəriyyətini gənclik illərində oxuyaraq konspektini tutmuşdum. O vaxt uşaqdan böyüyə, fəhlədən ziyalıya – hamı kitab oxuyurdu. Bədii ədəbiyyata böyük maraq və ehtiras vardı. Kitablار insanlارın həyatının bir hissəsinə çevrilmişdi. Onlar evlərdə ən böyük var-dövlət hesab olunurdu. Təəssüf ki, bəşəriyyətin ən böyük kəşfi olan kitablara münasibət dəyişib. Etiraf etdiyiniz kimi, onlar öz nüfuzunun zirvəsini tərk ediblər. Oxucuya gəl-gəl deyən, kitabları hörmətə mindirən, könül oxşayan kitab mağazaları qeybə çəkiliblər. Bədiilikdən kənar, oxucuya heç nə aşılamayan sandıq ədəbiyyatı baş alıb gedir. İnsanların zövqünü korlayır. Az qala Sovetin bədnam Qlavliti eşqinə düşürəm.

Deyəsən, mətləbdən uzaqlaşdım.

Elçin müəllim, çox maraqlı silsilə yazınız adamı düşünüb-daşınmağa, məsələnin məğzinə varmağa sövq edir. Müqayisələr aparmağa, öz baxışlarına tənqidi yanaşmağa, həqiqəti üzə çıxarmağa meydan açır. Bu sanballı yazınızda nəticə çıxarılmalı, istiqamətləndirici məsələlər çoxdur. Onların

bəzilərinin üstündən faktları sadalamaqla keçsəniz də mətləb aydın olur. Yazınızda ədəbi proseslə bağlı toxunmadığınız məsələlər, demək olar ki, yox dərəcəsindədir. Bütün başqa yazılarınızda olduğu kimi, bu əsərinizdə də olaylara vicdan tərəzisinin gözü ilə baxıbsınız. Sosrealizm dövründə ədəbiyyatımızın və incəsənətimizin, ümumiyyətlə, mədəniyyətimizin qazandıqları itirdiklərindən çox olub. Onlar haqqında əsərinizdə geniş bəhs edibsiniz. Mən onların bəzisini sadalamaqla kifayətlənəcəyəm. Sosrealizm Azərbaycan ictimai fikrinin formalaşmasında, milli təfəkkürün güclənməsində böyük rol oynayıb. Milli ədəbiyyatımızın aparıcı janrları – roman, hekayə, povest və s. janrlar sosialist realizmin iştirakı ilə formalaşmış və layiq olduğu yeri tutub. Eləcə də mənsur və sərbəst şeir, tragikomediya. Sosrealizm dövründə Azərbaycanda ədəbiyyat nəzəriyyəsi meydana gəldi, ədəbiyyatımızın fundamental tarixi yazıldı. Müasir Azərbaycan ədəbi və bədii dili formalaşdı. Dilimizin qarşılıqlı, izahlı, terminoloji, leksikoloji, frazeoloji lüğətləri hazırlandı. Tərcümə sahəsində – Qərb və rus ədəbiyyatı ilə müasir Azərbaycan ədəbiyyatı arasında üçtərəfli gedişata malik miqyaslı işlər görüldü. Dediğiniz kimi, müasir Azərbaycan bədii tərcümə məktəbi də sosrealizmin bəhrəsidir. Ancaq xeyirlə-şər əkiz doğulub – deyirlər. Sosrealizmin mənfi cəhətləri də az olmayıb. Bu, təbiidir. Sosrealizm sistemin bəhrəsi olduğundan yeri gəldikcə ona xidmət göstərmək zorunda idi.

Bu haqda da inandırıcı şəkildə, inkarolunmaz faktları ortaya qoymaqla yazmısınız. Sistemin əlində alət olan sosrealizm dövründə ən böyük itkimiz yaradıcı adamlarımız – Mikayıl Müşfiq, Seyid Hüseyn, Əhməd Cavad, Hüseyn Cavid, Əli Nazim, Yusif Vəzir Cəmənzəminli, Mustafa Quliyev, Salman Mümtaz və başqaları oldular. Sosrealizm Azərbaycanda romantizm cərəyanına sağalmaz yara vurdu.

XX əsrdə meydana gələn bir çox ədəbi cərəyanların qarşısına sədd çəkdi. Halbuki milli-mənəvi dəyərləri qoruyaraq saxlamaq şərti ilə Qərbdən öyrənmək, yaxşı cəhətləri mənimsəmək və ondan bəhrələnmək olardı.

Elçin müəllim, son dövr bədii ədəbiyyata əsl sənət nümunəsi olmaq baxımından nəzər saldıqda, mənə qınamayın, mən Andre Jidinin fikrinə haqq qazandırmaq zorundayam. «Sənət müstəbidlik zamanı daha əzmkardır, nəinki azadlıq zamanı».

Akademik Ramiz Mehdiyevin əbədiyyatımızla bağlı «İctimai və humanitar elmlər: zaman kontekstində baxış» və digər məqalələrində səsləndirdiyi fikirləri də düşündürücüdür. Bilirəm, mənə konservator adlandıracaqlar. Lakin mən nəinki ədəbiyyatımızda, başqa sənət sahələrində də bir durğunluq görürəm.

Başıma qara fikirlər gəlir. Doğrudanmı, nəşədən heç vaxt əsl ədəbiyyat yaranmayıb? Doğrudanmı ədəbiyyatın və ümumiyyətlə, sənətin əsasında ələm dayanır?»

Doğru qeyd edirsiniz ki, 1956-cı ilə qədərki dövrdə yazıçılar, eləcə də rəssamlar, bəstəkarlar, memarlar, rejissorlar və başqaları sosialist realizminə məhkum edilmiş yaradıcı insanlar idi. O da var ki, elə o dövrdə də istedadlar parlayırdı. Mən bilmirəm Üzeyir bəylər, Qarayevlər, Əmirovlar, Niyazilər, Səməd Vurğunlar, Rəsul Rzalar, Mehdi Hüseynlər, Məmməd Ariflər, Mir Cəlallar, İlyas Əfəndiyevlər, Ordubadilər, Mirzə İbrahimovlar, Süleyman Rəhimovlar, Süleyman Rüstəmlər, Bəxtiyar Vahabzadələr, Adil İskəndərovlar, Mehdi Məmmədovlar, Tofiq Kazımovlar, Tahir Salahovlar, Mikayıl Hüseynovlar, Mikayıl Abdullayevlər, Tofiq Quliyevlər, Arif Məlikovlar, Qaryağdılar, Əbdürrəhmanovlar, Ömər Eldarovlar bir də nə vaxt yaranacaqlar. Doğrudur ki, bu vaxt tələb edən məsələdir. Lakin mühit də öz işini görür.

Özünüz də etiraf edirsiniz ki, 1995–2000-ci illərdə XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında hadisə hesab etdiyiniz bir əsər belə oxumayıbsınız. Yəni belə bir əsər ortaya qoyulmayıb. Aradan on il keçib. Hələ də hadisə ola biləcək əsərin yolunu gözləyirik.

Ədəbiyyatda insan problemi də müşkül məsələyə çevrilib. Əvvəllər qəhrəman oxucu tərəfindən asanlıqla dərk olunurdu. İndi isə qəhrəman dərkolunmaz varlığa çevrilib.

Elçin müəllim, silsilə yazınızı oxuyarkən məsələnin məğzinə nüfuz etmək üçün oncildliyinizi, xüsusən də elmi və publisistik məqalələr toplanmış 7, 8, 9, 10-cu cildləri yenidən nəzərdən keçirdim. Ədəbi prosesdə demək olar ki, toxunmadığınız problem yoxdur. Bütün bunların nəticəsi olaraq silsilə yazınızdakı ümumiləşmələr, gəldiyiniz qənaətlər hədəfə düz dəyir, insanın qəlbini rıqqətə gətirir. Ürəkgenişliyi ilə şairlərimizdən, xüsusən də S.Vurğundan, onun «Muğan» poemasından, «Azərbaycan» şeirindən söz açmağınız, ümumiyyətlə, poeziyamıza məhəbbətinizdən xəbər verir. S.Vurğun çağdaş poeziyamızda ən çox poema yazan və o nadir şairlərdəndir ki, poemalarındakı poeziya parçalarına musiqi bəstələnib. «Muğan» poemasında «Ceyran», «Komsomol» poemasında «Dünya», «Aygün» poemasında «Oxu gözəl» belələrindəndir. Ümumiyyətlə, görkəmli şəxsiyyətlər haqqında yazdıqlarınız dünyanın keşməkeşlərini hələ dərinədən dərk etməyə qadir olmayan gənclər üçün bir məktəbdir, qədrşünaslıq nümunəsidir. Mehdi Hüseyn haqqında fikriniz deyilənlərin bariz nümunəsidir:

«Mehdi Hüseynin dünyagörüşündə – otuzuncu, qırxıncı illərdə, əllinci illərin əvvəllərində – vulqar sosializmin təsiri güclü idi, amma bununla bərabər, onun qısa ömrü başdan-başa ədəbiyyat, sənət mücadiləsinə həsr olundu və bu mənada Azərbaycan ədəbiyyatında Mehdi Hüseynə tən gələn ikinci şəxsiyyət tanımıram».

Çox məsuliyyətli fikrimizə Mehdi Hüseynin «Ədəbiyyat və sənət məsələləri» və «Ədəbiyyat və həyat» kimi çox sanballı, elmi-nəzəri səviyyəsi ilə seçilən, klassik və çağdaş ədəbiyyatımızın problemlərinə, ədəbi prosesə həsr edilən qiymətli əsərləri də dayaq olar.

O da maraqlıdır ki, hər hansı sənətkar haqqında fikir söyləyəndə tam səmimi olursunuz: «Tarix var və hərə öz yazısının cavabdehidir» deyərək, həqiqəti ortaya qoymaqdan çəkinmirsiniz. Beləcə bu məqaləmizdə də başqalarına nümunə olmaq səviyyəsinə yüksəlir, nüfuzlu söz sahibinə çevrilirsiniz.

Bəzi qələm sahiblərindən fərqli olaraq, sosrealizm dövrü ədəbiyyatçılarımıza verdiyiniz obyektiv qiymət silsilə yazınızın dəyərini daha da artırır. Şərq aləmində hökmdarlara əsərlər həsr etmək, ta qədimdən dəbdə olub və bu gün də var. Mən bu gün də Səməd Vurğunun «Partiyamızdır» və ya Stalinin adına ünvanlanan şeirini maraqla oxuyuram. Bəyəm Stalinə ünvanlanan şeirdə söhbət təkəcə Stalindən gedir? Bu şeirdə tarixə, tarixi şəxsiyyətlərə qiymət verilir.

Mənim mövqeyimə, əqidəmə görə məni qınamaladırlarmı? Bəyəm Zəlimxan Yaqubun ulu öndərimizə həsr etdiyi möhtəşəm poemasına görə onu qınamalıyıq?

Elçin müəllim, ədəbi proseslə səsleşən elə bir mövzu yoxdur ki, bəhs etməyəsınız. Hətta Məhəmməd Əsəd bəy (Qurban Səid) barədə maraqlı yazınız var. Hans Əhməd Şmide-nin sizə göndərdiyi Poritano qəbiristanlığında uyuyan Əsəd bəyin qəbrinin fotosəklidir. XX əsrin məşhur Amerika yazıçısı, Nobel mükafatı laureatı, «Həyəcanlarımızın qışı» və «Qəzəb salxımı» romanlarının müəllifi, milliyyətçə yəhudi olan Con Steynbek Leo Nissimbaumun qəbrini ziyarət etmək arzusu ilə Poritanoya gəlir və orada müsəlman adət-ənənəsi ilə dəfn olunmuş Əsəd bəyin qəbrini görür və mütəəssir olur.

Məni burada maraqlandıran başqa məsələdir. Son tədqiqatlar təsdiqlədi ki, «Əli və Nino» romanı Yusif Vəzir Cəmənzəminlinin əsəridir. Lakin Əsəd bəyin də xeyli sayda maraqlı əsərləri vardır. Başa düşə bilmirəm ki, nə üçün belə bir azərbaycanlı yazıçıdan imtina edirik.

Elçin müəllim, 37-ci ilə qədər və 37-ci il terroru həqiqətləri barədə yazdıqlarınız o qədər təsirlidir ki, sanki qalaq-qalaq kitab oxuyur, faciənin dərinliyinə və çıxılmazlığına varırsan.

Burada məni ən çox qane edən odur ki, «ifşaçılıq» dövründə öz qələm yoldaşlarına, həmkarlarına qara yaxan, böhtan atan, insanlıq simasını itirmiş adamların kimliyi üzərində çox dayanmırsınız. Onların ruhu onsuz da narahatdır. Yaşayan qohumlarının nə günahı var ki, onların babaları, bəlkə, canlarının qorxusundan, bəlkə də, xislətindən o yolun yolçusu olublar.

Silsilə yazınızda müdhiş sistemin tüğyan elədiyi vaxt baş verən və bütün dünyanın diqqətini çəkən bir hadisədən – XIX partiya qurultayında ədəbiyyatdan danışarkən Georgi Malenkovun «bizə Sovet Qoqolları və Şedrinləri lazımdır», – deyə bəyan etməsi və «Pravda» qəzeti baş məqaləsində (30.XI.1952) nasirlərə, şairlərə, dramaturqlara və tənqidçilərə müraciətlə «Həqiqəti yazın!» – deməsi həqiqətdən kənar deyildi. G.Malenkovun sistemə qarşı çıxması ona çox baha başa gəldi. O, Mərkəzi Komitənin Baş Katibi vəzifəsindən kənarlaşdırılaraq əyalətə – uzaq Sibirə elektrostansiya direktoru vəzifəsinə göndərildi. Bu, sistemin ədəbiyyata olan münasibətinin bariz göstəricisi idi.

Məlum məsələdir ki, sovet dövrü ədəbiyyatımız üçün səciyyəvi olan nikbinlik, ideoloji ümumiləşmələr sonralar bir çox yazıçılarımızın, o cümlədən də sizin yaradıcılığınızla uzlaşmadı. Akademik İsa Həbibbəylinin göstərdiyi kimi, ke-

çən əsrin 60-cı illərindən başlayaraq böyük çətinliklərlə olsa da, genişlənməkdə olan tənqidi realizm o zamankı mövcud ədəbiyyat siyasətinin ideoloji buxovlarını qırıb dağıtmış, insan və həyat üzərində köklənmiş təbii bir ədəbi prosesin yaranmasını və inkişaf etməsini şərtləndirmişdi.

Elçin müəllim, «Altmışıncılar» barədə silsilə yazınızda maraqlı faktlar çoxdur. Səhv etmirəmsə «Altmışıncı»ların yaradıcılığının bütün keçmiş SSRİ məkanında meydana çıxdığı barədə Azərbaycanda ilk söz açan da sizsiniz.

Qəribədir ki, uzun müddət «Altmışıncılar»ın ədəbiyyatımıza gəlişini bəziləri nəsil dəyişmə prosesi anlamında qəbul edirdilər. Əslində, doğru olaraq qeyd etdiyiniz kimi, bu, bədii-estetik hadisə olub, novatorluqla ənənə arasında – milli ədəbi ənənələr və dünya ədəbiyyatı təcrübəsindən gələn ənənələr arasında bağlılıq idi. «Altmışıncılar» təsdiqləyə bildilər ki, bəşəriyyə aparan yol millilikdən keçir. Eyni zamanda mühüm olan odur ki, «Altmışıncılar»da forma və məzmun milliliyi milli məhdudiyyəti yarıb keçdi. Həqiqətən də, «Altmışıncılar»ın milli ədəbiyyatımızın inkişafında xidmətləri danılmazdır. Onlardan biri də milli ədəbi ənənələrə bağlılıq məsələsidir ki, onun sayəsində «əvvəlki onilliklərin üzərindən folklora körpü salındı». Bununla belə deməliyəm ki, «Altmışıncılar»a qədər də yazarlarımız folklordan bol-bol bəhrələniblər.

XX əsr yazıçı və şairlərindən az adam tapılar ki, folklorla bağlılığına dair namizədlik dissertasiyası yazılmasın. Mən o dissertasiyaların səviyyəsindən söz açmadan təkcə onu demək istəyirəm ki, bu da danılmaz faktdır. Doğrudur, bir yazıçı və alim kimi folklorla ilgili sizin xidmətləriniz müstəsnaadır.

Mən bunu çəkinmədən deyirəm. Bir çox ölkələrdə çap olunan «Mahmud və Məryəm» romanınız, «Dədə Qorqud aliliyi», «Klassik aşiq poeziyasında «Dünya» obrazı» mono-

qrafiyalarınızı, Güney Azərbaycan folkloru işığında bütöv xalqımızın bayatılarına həsr etdiyiniz, «Mən səndən ayrılmazdım» adlı məqalənizi göz önünə gətirirəm. Məhz bu baxımdan «Sosrealizm bizə nə verdi» yazınızda xalqımızın ən böyük milli sərvəti olan folklora xüsusi önəm verməyiniz təqdirəlayiqdir. Folklor sözün həqiqi mənasında xalqın ruhu, psixologiyası, onun istək və arzularının, mənəvi aləminin güzgüsü, tükənməz incilər xəzinəsidir. Professor Yaşar Qarayevin qeyd etdiyi kimi, əsatir və bayatıda, nağılda və dastanda əbədiləşən, canlı yaddaşa çevrilən, heç kəsin soyunu, əslini, zatını unutmağa qoymayan, onu parçalanmaqdan xilas edən, şüurda, düşüncədə, mənəviyyatda xalqın bütövlüyünü təmin edən də folklordur. Məhz buna görədir ki, folklordan yan keçən, ondan bol-bol bəhrələnməyən qələm sahibi tapmaq çətinidir. Bu, keçmişdə də belə olub, indinin özündə də belədir. Təsadüfi deyildir ki, Kamal Abdullanın postmodernizm nümunəsi olan «Yarımçıq əlyazma»sı da folklor üstündə köklənib.

Siz haqlı olaraq sosialist realizmin aşırıq yaradıcılığına vurduğu zərbədən, aşırıq poeziyasının eybəcər nümunələrinin qəzetlərdə çapından, aşırıq şeirinin acınacaqlı vəziyyətə salınmasından ürəkağrısı ilə söz açırsınız. Təsəlli olan odur ki, Sosrealizm buxovlarına sığmayan, sistemi qamçılayan sənətkarlarımız da var idi.

Tutumu, dərin mənası ilə qalaq-qalaq kitablara sığmayan, taleyüklü dərdlərimizi, xalqımıza üz vermiş bəlaları, faciəni Azaflı Mikayıl tək bircə bənddə necə məharətlə ifadə etmişdir:

*Qoca Azaflıyam, dilim var, lalam,
Təbrizdə qardaşım, Sibirdə balam.
Elə dərd varmı ki, çəkməmiş olam,
Bax onlar ağartdı başımı mənim.*

Ustad el aşığı sovet dönəmində nəinki məclisdə oxunması, hətta dilə gətirilməsi belə təhlükəli olan:

*Əlimizdə zorba çomaq,
Başımızda motal papaq,
Ağ şalvarda qara yamaq,
Kommunizmə gedirik biz.*

misrası ilə başlayan şeiri oxuduğuna görə başının üstünü qara buludlar almış, «Oğurluqda və evində silah saxlamaqda təqsirli bilinərək» zindana atılmışdı (1961–1964). Sizin söz açdığınız Aşıq Avak kimiləri isə orden və medallarla təltif olunmuşdular.

Elçin müəllim, silsilə yazınızda söz açdığınız, Qərb ədəbiyyatında geniş yayılan, Azərbaycan ədəbiyyatında da boy verməyə başlayan postmodernizm, sürrealizm cərəyanları, absurd əsərlər barədə bəhs etmədim. Lakin bilməmiş deyilsiniz ki, mən sizin absurd, qeyri-absurd «Qatar Pikasso. Latur. – 1968» hekayənizdən başlamış bütün əsərlərinizi oxumuş, haqqınızda yazıb çap etdirdiyim iki məqaləmdə bu məsələ üzərində ətraflı dayanmışam.

2007-ci ildə Ə.Bəndəroğlu «Mahmud və Məryəm»i Kərəkükdə çap edərkən kitaba «Elçinin sənət dünyası» adlı geniş məqaləmi daxil edib. Səhnədə oynanılan bütün əsərlərinizi görmüşəm. «Mənim ərim dəlidir», «Dəlixanadan dəli qaçıb və yaxud mənim sevimli dəlim», «Ah, Paris, Paris!», «Poçt şöbəsində xəyal», «Mən sənin dayınam» kimi forma, məzmun, ideya baxımından maraqlı əsərlərinizi görmüşəm. Sənət dünyanıza az-çox bələdliyim mənə daxili bir rahatlıq gətirib.

Hörmətli Elçin müəllim, sovet dövrü ədəbiyyatımıza həsr olunan «Sosrealizm bizə nə verdi?» silsilə yazınız qalacaq-qalacaq kitabların mövzusu olan məsələləri ortaya qoyur.

Adamı heyratə gətirən ümumiləşdirmə qabiliyyətiniz, ədəbi prosesə dərin bələdliyinizdir.

Görkəmli yazıçı, tənqidçi və ədəbiyyatşünas alim kimi böyük bir dövrün ədəbi məsələlərini, ədəbiyyatımızın qarşılaşdığı çətinlikləri araşdırır, sovet sisteminin bəhrəsi olan Sosrealizmin ədəbiyyatımızı məruz qoyduğu itkilərdən və qazandıqlarımızdan söz açırsınız. Bu əsəriniz dönə-dönə oxunmağa, Yazıçılar Birliyində, Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda, Bakı Dövlət və Pedaqoji universitetlərin filologiya fakültələrində müzakirə olunmağa və qiymətləndirilməyə layiqdir.

***BİR DAHA ELÇİNİN «SOSREALİZM BİZƏ NƏ VERDİ?»
ƏSƏRİ BARƏDƏ ****

Xalq yazıçısı, filologiya elmləri doktoru, professor Elçin Əfəndiyev çağdaş ədəbiyyatımızda daim ədəbi prosesin içində olan, onun qayğıları ilə yaşayan, ədəbi prosesi istiqamətləndirən, uğurlara milli vətəndaş mövqeyi ilə yanaşan, səriştəli mütəxəssis bələdçiliyi ilə seçilən, nüfuzlu söz sahibi, görkəmli ədib və tənqidçilərimizdəndir. Elçinin mətbuatda çap olunan əsərləri, bir qayda olaraq, böyük maraq doğurur, bir çoxu ədəbi hadisəyə çevrilir. Ədibin bu gün müzakirəsinə yığışdığımız «Sosrealizm bizə nə verdi?». Sovet dövrü ədəbiyyatı. Məsələnin qoyuluşuna dair» əsəri (Bakı, «Mü-tərcim» nəşriyyatı, 2010) istisna təşkil etmir. Bu əsər hələ silsilə məqalələr şəklində «Ədəbiyyat qəzeti»ndə işıq üzü görəndə (№41-44, 2010) böyük marağa səbəb oldu. Orijinallığı ilə seçilən, həyatımızın, ədəbiyyatımızın 70 illik ağrılı-acılı günlərindən bəhs edən əsər, yığıncaqların, məclislərin baş mövzusunə çevrildi. Nəticədə Elçin müəllimin həmin

* Bax: «Elm» qəzeti, 28.02.2011.

yazısı «525-ci qəzet»də və hətta «Azərbaycan» jurnalında da çap olundu. Az sonra «Mütərcim» nəşriyyatı həcmi kiçik, sanbalı böyük olan kitabı buraxdı. Silsilə məqalələr və kitab haqqında tanınmış alimlərimiz mətbuatda sanballı yazılarla çıxış etdilər. Onlardan professor Yusif Seyidovun «Elçinin önə çəkdiyi həqiqətlər» («Ədəbiyyat qəzeti», 14 yanvar 2011-ci il), professor Şamil Vəliyevin «Tarixin tələbi və qırmızı yalanlar» («525-ci qəzet», 22 yanvar 2011-ci il) və bəndənizin «İtirdiklərimiz və qazandıqlarımız» («Ədəbiyyat qəzeti», 17 dekabr 2010-cu il) məqalələrini göstərmək olar.

Hər şeydən əvvəl, onu deyim ki, bu əsəri görkəmli yazıçı və alimin, ədəbiyyatımıza vicdanla xidmət edən vətəndaşın, təkcə uğurlu yazısı kimi qiymətləndirmək doğru olmazdı. «Sosrealizm bizə nə verdi?» əsəri bizi ortağ keçmişimizdən ortağ gələcəyə səsləyən bir manifest kimi dəyərləndirilməlidir. Müəllif yeri gəldikcə «Sosrealizm bizə nə verdi?» və ya «Faciəmizin acı təcrübəsindən dərs ala bildikmi?» kimi cavabı asan olmayan kəskin suallarla oxucunu gərginlikdə saxlayır. Aydın məsələdir ki, tarixin təcrübəsinə arxalanaraq belə müşkül suallara düşüüb-daşınıb, ağlın gözü ilə cavab verməliyik.

Məhz buna görədir ki, prof. Şamil Vəliyev və mənim mətbuatda yer alan məqalələrimizdə Elçinin bu əsərinin Yazıçılar Birliyində, Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda, ali məktəblərin filologiya fakültələrində, digər yaradıcılıq təşkilatlarında və s. müzakirəyə çıxarılmasının zərurətindən söz açmışıq. Bizim niyyətimiz o olmayıb ki, müzakirələrdən sonra hansısa qərarlar qəbul olunsun. Əsla yox. Yetər ki, sosrealizmin ədəbiyyatımıza vurduğu ziyanı göz önünə gətirək, faciənin acı nəticələrindən ibrət dərsi alaq. Yaşanmış tariximizin təcrübəsini götür-qoy edək.

«Sosrealizm bizə nə verdi?» bu baxımdan tarixi əhəmiyyət kəsb edən bir əsərdir. Şübhəm yoxdur ki, zaman keçdik-

cə tarixi həqiqətləri bəyan edən bu əsərin qiyməti daha da artacaqdır. Mənim «İtirdiklərimiz və qazandıqlarımız» məqaləm çıxanda, bəzilərimdən eşitdiyim bir sualla qarşılaşdım: «Elçin müəllim bu məsələyə niyə 20 ildən sonra qayıdıb?» Professor Yusif Seyidov məsələyə müəyyən aydınlıq gətirib: «Əvvəla, belə proseslərə zamanca uzaqdan baxmaq lazım gəlir. Görmək lazım idi ki, sosrealizmin hökmü olmadan ədəbiyyat necə yaşayır? Həqiqi sənət əsərləri yarana bilmirmi? Qoy həyat özü göstərsin ki, sosrealizm yeganə yaradıcılıq metodu deyil. Məhz indi bu problemin verdiyi yola nəzər salmaq, onun ictimai-siyasi əsaslarını açmaq, nə verdiyini, nə aldığını elmi əsaslarla araşdırmaq olar».

Bunu Elçin etdi. Ciddi təhlil və arqumentlərlə izlənen «Sosrealizm bizə nə verdi?» əsərini oxuyub başa çatanda ilk qənaətim bu oldu ki, belə bir çox mürəkkəb mövzuya prosesin içində olan, mövzuya dərinədən bələd olan, Elçin kimi səriştəli, müdrik bir şəxs girişə bilərdi. Bu dəyərli və əhəmiyyətli əsər adamı düşünüb-daşınmağa, məsələnin məğzinə varmağa sövq edir. Müqayisələr aparmağa, öz baxışlarına tənqidi yanaşmağa, həqiqəti üzə çıxarmağa meydan açır. Bu həcmcə kiçik, mənaca böyük olan əsərdə nəticə çıxarılmalı, istiqamətləndirici məqamlar çoxdur. Elçin müəllim bütün başqa əsərlərində olduğu kimi, bu əsərində də olaylara vicdan tərəzisinin gözü ilə baxıb.

Professor Yusif Seyidov və mənim əsəri oxuyanda bir-birimizdən xəbərsiz eyni hisləri yaşamağımız, eyni narahatlığı keçirməyimiz, bu, 70 illik bir dövrdə sosrealizmin Azərbaycan ədəbiyyatına verdikləri və nədən məhrum etdiyi ətrafında düşüncələrimiz olub. Əlli ildən artıq Azərbaycan ədəbiyyatının oxucusu və təəssübkeşi olan bizlər, ürəyimiz əsə-əsə bizi qane edə biləcək düzgün və obyektiv cavabı gözləyirdik: «Qazandıqlarımızın ağırlığı itirdiklərimizdən az

olmayacaq, bəlkə də, əksinə çox olacaq» – deyə Elçin müəllim doğru qənaətə gəlir.

Bununla belə, mən «bəlkə də» ifadəsinin mətndən çıxarılmasını arzu edərdim. O baxımdan ki, sosrealizm dövründə ədəbiyyatımızın və incəsənətimizin, dilçilik elmimizin, ümumiyyətlə, mədəniyyətimizin qazandıqları itirdiklərimizdən şəxsiz çox olub. Mən bu qənaətə Elçin müəllimin əsərindən çıxış edərək gəlmişəm. Onların bəzisini sadalamaqla kifayətlənəcəyəm.

Sosrealizm Azərbaycan ictimai fikrinin formalaşmasında, milli təfəkkürün güclənməsində böyük rol oynayıb. Milli ədəbiyyatımızın aparıcı janrları – roman, hekayə, povest və s. sosialist realizmin iştirakı ilə formalaşmış və layiq olduğu yeri tutub. Eləcə də mənsur və sərbəst şeir Azərbaycanda ədəbiyyat nəzəriyyəsi sosrealizm dövründə meydana gəldi, ədəbiyyatımızın fundamental tarixi yaradıldı. Müasir Azərbaycan ədəbi və bədii dili formalaşdı. Dilimizin fundamental qarşılıqlı, izahlı, terminoloji, leksikoloji, frazeoloji lüğətləri hazırlandı. Savadsızlıq aradan qaldırıldı. Tərcümə sahəsində – Qərb və rus ədəbiyyatı ilə müasir Azərbaycan ədəbiyyatı arasında üçtərəfli gedişata malik miqyaslı işlər görüldü. Müasir Azərbaycan tərcümə məktəbi yarandı.

Bununla belə, sosrealizmin mənfi cəhətləri də az olmayıb. Bəzən onlar dağıdıcı, məhvəddici xarakter daşıyıb. Sovet sisteminin əlində alət olan sosrealizm Azərbaycanda romantizm cərəyanına sağalmaz yara vurdu. XX əsrdə meydana gələn bir çox ədəbi cərəyanların qarşısına sədd çəkdi. Həlbuki milli-mənəvi dəyərləri qoruyub saxlamaq şərti ilə Qərbdən öyrənmək, yaxşı cəhətləri mənimsəmək və ondan bəhrələnmək olardı.

Sosrealizm yeganəliyini saxlamaq üçün heç bir ədəbi cərəyanı yaxına buraxmadı və ədəbiyyatımıza yeknəsəqlik gə-

tirdi. Bu, bir də ona gətirib çıxardı ki, istedadın məhsulu olmayan ədəbiyyat meydana gəldi. Eləcə də insanın bədii təsvirini iki zidd qütbə böldü – «müsbət» surətlər və «mənfi» surətlər. Müəllif sosrealizmin kəşfi olan bu məsələyə diqqət yetirir: «Hakim ideologiyayı təcəssüm etdirən surət «müsbət» idi və o «mənfi» ola bilməzdi, bu ideologiyaya yad hərəkətlərə yol verən isə heç vəchlə «müsbət» ola bilməzdi.

Sosrealizm dövründə ən böyük itkimiz yaradıcı adamlarımız – Mikayıl Müşfiq, Seyid Hüseyn, Əhməd Cavad, Hüseyn Cavid, Əli Nazim, Yusif Vəzir Çəmənizəminli, Salman Mümtaz və hətta sistemə, sosrealizmə müti qul kimi xidmət edən, Üzeyir bəyin «Leyli və Məcnun», «Əsli və Kərəm» kimi əsərlərinin səhnədən çıxarılmasına çalışan, ədəbi prosesə açıqca mane olan Mustafa Quliyev və neçə-neçə başqaları oldular. Bu dövrdə sistemin hökmü ilə haqq sözün sərhədləri nəinki daraldı, doğru söz ədəbiyyatımızda qeyb olmaq dərəcəsinə çatdı. Haqq-ədalətin adını çəkənlər, «Oxu tar!» deyənlər Sibir düşərgələrində məhv oldular. Kitabda doğru olaraq qeyd edildiyi kimi, 1956-cı ilə qədərki dövrdə yazıçılar, eləcə də rəssamlar, bəstəkarlar, memarlar, rejissorlar və başqaları sosialist realizminə məhkum edilmiş yaradıcı insanlar idi.

Mən bunun nə demək olduğunu bu günlərdə akademik Bəkir Nəbiyevin «Üzeyir Hacıbəylinin izahlı ömürnaməsi» adlı böyük həcmli (647 səh), sanballı kitabının əlyazmasını oxuyarkən dərinləndirirdim.

Sosrealizm sadəcə ədəbi metod deyildi, Kommunist partiyasının sayəsində ağılasıgmaz gücə malik siyasi mahiyyətli metod idi. Bütün sovet ədəbiyyatı, o cümlədən də Azərbaycan ədəbiyyatı onun müəyyənləşdirdiyi yolla getmək zorunda idi. Bununla belə, prof. Y.Seyidovun da qeyd etdiyi kimi, bəzən çaylar bəndləri yıxaraq məcrasından çıxdığı kimi,

Azərbaycan ədəbiyyatı, elə musiqisi də bir sıra hallarda sosrealizm çərçivəsindən çıxırdı.

Bu baxımdan Elçinin fikirləri əlahiddə əhəmiyyət kəsb edir: «Sistem güclü idi və onun həmləsinə tab gətirmək üçün həmin gücə ekvivalent istedad tələb olunurdu. Bəzən qərribə bir mənzərə yaranırdı: eyni bir əsərdə həm sosrealizm tələbləri, həm də istedadın təhriki ilə sosrealizmin tələblərinə o qədər də doğma olmayan bədiiyyat tələbləri öz ifadəsini tapırdı».

Əsəri diqqətlə oxuyanda çox şey anlamaq, çox şey əxz etmək olur. Nə gizlədim, mən şəxsən illərdən bəri Səməd Vurğunun yaradıcılığı ilə bağlı düşüncələrimə doğru cavabı Elçin müəllimin indicə səsləndirdiyim müddəasında tapdım.

Elçin müəllimin doğru qənaətinə bir daha inandım: İstedadı tam şəkildə ram etmək mümkün deyil.

O dövrdə Üzeyir bəy, Q.Qarayev, F.Əmirov, Niyazi, Səməd Vurğun, Rəsul Rza, Mehdi Hüseyn, Məmməd Arif, Mir Cəlal, İlyas Əfəndiyev, Ordubadi, Mirzə İbrahimov, Süleyman Rüstəm, Bəxtiyar Vahabzadə, Adil İskəndərov, Mehdi Məmmədov, Tofiq Kazımov, Tahir Salahov, Mikayıl Hüseynov, Mikayıl Abdullayev, Tofiq Quliyev, Arif Məlikov, Qaryağdı, Əbdürrəhmanov, Ömər Eldarov kimi istedadların öz sahəsində zirvəyə qalxma səbəbi də mənə indi aydın oldu. Əvvəlki məqaləmdə mən bunu səhvən sistemin və sosrealizmin ayağına yazmışdım. Sistemin nailiyyəti kimi göstərmişdim

Elçinin bu əsəri bir çox cəhətdən qiymətlidir. Bu əsər, əslində, dünyanın keşməkeşlərini hələ dərinlən dərk etməyə qadir olmayan yaradıcı gənclər üçün məktəbdir, qədirşünaslıq nümunəsidir – desək həqiqətdən kənar olmaz.

Əsəri oxuyarkən, məsələnin məğzinə nüfuz etmək, Elçin müəllimin fikir və duyğularını daha yaxşı dərk etmək üçün

onun səxavətlə mənə hədiyyə etdiyi oncildliyini, xüsusən də elmi və publisistik məqalələr toplanmış 7, 8, 9, 10-cu cildləri yenidən nəzərdən keçirdim. Müəllifin ədəbi prosesdə toxunmadığı problem, demək olar ki, yoxdur. Əldə olunmuş bilik və təcrübənin nəticələri bu yeni əsərdə özünü bariz şəkildə göstərir. Gəlinmiş qənaətlər, ümumiləşmələr hədəfə düz dəyir. Bəzi qələm sahiblərindən fərqli olaraq, hər hansı sənətkar haqqında fikir söyləyəndə Elçin müəllim tam səmimi olur: «Tarix var və hərə öz yazısının cavabdehidir» deyərək həqiqəti ortaya qoymaqdan çəkinmir. Burada mənə ən çox qane edən bir də odur ki, «ifşaçılıq» dövründə öz qələm yoldaşlarına, həmkarlarına qara yaxan, böhtan atan, insanlıq simasını itirmiş adamların kimliyi üzərində müəllif çox dayanmır, o baxımdan ki, onların ruhu onsuz da narahatdır. Yaşayan qohumlarının nə günahı var ki, onların babaları, bəlkə, canlarının qorxusundan, bəlkə də, xislətlərindən o yolun yolçusu olublar.

Burada bir məsələyə də toxunmaq yerinə düşərdi.

Məlum məsələdir ki, sovet dövrü ədəbiyyatımız üçün səciyyəvi olan nikbinlik, ideoloji ümumiləşmələr, sonralar bir çox yazıçılarımızın, o cümlədən də Elçinin yaradıcılığı ilə uzlaşmadı. Akademik İsa Həbibbəylinin göstərdiyi kimi, keçən əsrin 60-cı illərindən başlayaraq böyük çətinliklərlə olsa da, genişlənməkdə olan tənqidi realizm o zamankı mövcud ədəbiyyat siyasətinin ideoloji buxovlarını qırıb dağıtmış, insan və həyat üzərində köklənmiş təbii bir ədəbi prosesin yaranmasını və inkişaf etməsini şərtləndirmişdir.

Bir neçə kəlmə də əsərdə əhəmiyyətli yer tutan «Altmışincılar» haqqında. Qəribədir ki, «Altmışincılar»ın ədəbiyyatımıza gəlişini bəziləri nəsildəyişmə prosesi anlamında qəbul edirdilər. Bəziləri isə «Altmışincılar»ın meydana gəlməsini SSRİ-də siyasi iqlimin yumşalması ilə əlaqələndirirdilər.

Burada həqiqət yaşantıları vardır. Çünki Elçin müəllimin göstərdiyi kimi, bu hadisə SSRİ miqyasında baş vermişdi. Bununla belə, Elçin müəllim məsələyə başqa bucaqdan yanaşır. «Sosrealizm bizə nə verdi?» əsərində qeyd edir ki, bu bədii-estetik hadisə olub, novatorluqla ənənə arasında – milli ədəbi ənənələr və dünya ədəbiyyatı təcrübəsindən gələn ənənələr arasında bağlılıq idi. «Altmışıncılar» təsdiqləyə bildilər ki, bəşəriliyə aparan yol millilikdən keçir. Eyni zamanda mühüm olan odur ki, «Altmışıncılar»da forma və məzmun milliliyi, milli məhdudiyyəti yarıb keçdi. Həqiqətən də, «Altmışıncılar»ın milli ədəbiyyatımızın inkişafında xidmətləri danılmazdır. Onlardan biri də milli ədəbi ənənələrə bağlılıq məsələsidir ki, onun sayəsində «əvvəlki onilliklərin üzərindən folklora körpü salındı».

Bununla belə, deməliyəm ki, «Altmışıncılar»a qədər də yazarlarımız folklordan bol-bol bəhrələniblər.

Doğrudur, bir yazıçı və alim kimi folklorla ilgili Elçin müəllimin xidmətləri müstəsnaadır. Mən bunu çəkinmədən deyirəm.

Müəllifin bir çox ölkələrdə, o cümlədən İraqda (Kərkük, 2007) çap olunan «Mahmud və Məryəm» romanını, «Dədə Qorqud aliliyi», «Klassik aşiq poeziyasında «Dünya» obrazı» monoqrafiyalarını, Güney Azərbaycan folkloru işığında bütöv xalqımızın bayatılarına həsr etdiyi «Mən səndən ayrılmazdım» adlı məqaləsini göz önünə gətirirəm. Məhz bu baxımdan «Sosrealizm bizə nə verdi?» əsərində yazıçı və alimin xalqımızın ən böyük milli sərvəti olan folklora xüsusi önəm verməyini yüksək qiymətləndirirəm. Sözümlə son verərkən onu da xüsusi vurğulamaq istəyirəm ki, sovet dövrü ədəbiyyatımıza həsr olunan «Sosrealizm bizə nə verdi?» adlanan bu qiymətli əsər qalaq-qalaq kitabların mövzusu olan məsələləri ortaya qoyur. Adamı heyrətə gətirən müəllifin

ümumiləşdirmə qabiliyyəti, ədəbi prosesə dərin bələdliyi, tədqiqatçı səriştəsidir. Prof. Y.Seyidovun da qeyd etdiyi kimi Elçin bu əsərdə nəzəri metod kimi sosrealizmin daxili mexanizmini, onun tarixi missiyasını açıqlamaqla tarixi xidmətlər göstərmişdir. Görkəmli yazıçı və tənqidçi Elçinin indiyə qədər bizdə toxunulmamış mövzuya həsr edilmiş bu əsəri ilə başqa elm və incəsənət sahələrinin tədqiqatçıları üçün də gərəkli və araşdırılması əhəmiyyətli olan bir mövzu ortaya atmışdır. Bu baxımdan «Sosrealizm bizə nə verdi?» əsəri yeni keyfiyyətlər əxz edir və görkəmli yazıçı və alim Elçin Əfəndiyevə başucalığı gətirir.

16.02.11 tarixdə Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda xalq yazıçısı Elçinin iştirakı ilə onun «Sosrealizm bizə nə verdi?» kitabının müzakirəsində oxunan məruzə.

«TELESKOP»DAN GÖRÜNƏN DÜNYAMIZ*

Hörmətli Elçin müəllim!

Neçə gündür «Teleskop» əsərinin ictimai baxışından aldığım təəssüratla yaşayıram. Hiss-həyəcanım, sevincim məni vadar edir ki, teatrşünas olmasam da, cürət edib bu məktubu yazım. Sevinirəm ona görə ki, beynəlxalq arenaya çıxacağına şübhə etmədiyim gözəl bir əsər yazmışsınız. Mən ruhlar haqqında film də görmüşəm, kitab da oxumuşam. «Teleskop» başqa aləmdir, sözün həqiqi mənasında tapıntıdır. Mən əksər qüdrətli aktyorlarımızı səhnədə görmüşəm. Sizin əsərləriniz də daxil olmaqla, bütün əsərlərə tamaşa etmişəm. Hətta şair Əliağa Kürçaylının «Futbol Şekspiri üstələyibdir» – deyə həyəcan təbili çaldığı vaxt belə tamaşalardan qalmazdım. Maraqlıdır ki, filmlərdən fərqli olaraq teatrda

* Bax: «Ədəbiyyat» qəzeti, 13.05.2011.

aktyorlarla canlı təmasda olduğundan, tamaşa insanı mühakimələr yürütməyə, düşünməyə, müqayisələr aparmağa sövq edir. Mənə ABŞ-da iki aylıq ixtisasartırma kurslarında olarkən (1983) Nyu-Yorkun məşhur Brodvey (Broadway) küçəsindəki teatrlarda maraqlı tamaşalar görmək qismət olub. «Mənim yeganə məhəbbətim» musiqili komediyası göstəriləndə səhnəyə kiçik, lakin həqiqi təyyarə çıxardılar. Mən İngiltərədə bir aylıq ixtisasartırma kurslarında olanda (1988) və sovet quruluşu dağıldıqdan sonra dəfələrlə Şeksprin ata yurdu Stratfordda, London və Oksfordda bir-birindən maraqlı tamaşalar görmüşəm. Bunları saymaqda məqsədim odur ki, gördüklərimi müqayisə etmək imkanım yaranıb. Dram teatrında təkcə pərdənin cırhacırla açılıb-bağlanması, yalan olmasın, iki-üç dəqiqə çəkirdi. Hələ mən dekorasiyaların dəyişdirilməsini demirəm. Xalq arasında «şeytan əməli» adlandırılan televiziya da öz işini görürdü. Teatra həvəs xeyli azalmışdı. Şükürlər olsun ki, başqa sahələr kimi, milli teatrimız da möhtərəm Prezidentimiz İlham Əliyevin nəzərindən yayınmadı. Milli Dram Teatrimız dünya standartlarına artıqlaması ilə cavab verən şəkildə təmir edildi. Əcnəbi mütəxəssislərin iştirakı ilə işıq sistemi, səhnə və s. tamamilə dəyişdirilirdi. İndi bir anda səhnədə dekorasiyanı dəyişmək olur.

Elçin müəllim, Prezidentimizin töhfəsinə Siz də öz layiqli töhfənizi verdiniz.

«Teleskop» əsəriniz dünya bina olandan bəşər övladını düşündürən bir məsələ ilə bağlıdır. «Ruh varmı, ruh yaşayır-mı?» əzəli-əbədi, bəşəri mövzudur. Siz bunun fərqi nə varmadan (buna ehtiyac da duyulmur) tamaşaçını haldan-hala salan maraqlı bir əsər yazıbsınız. Doğrudur, mən şah əsər məsələsini nisbi hesab edirəm. Üzeyir bəyin hansı əsərini götürürsən-götür, şah əsərdir. Bu baxımdan, mən sizin «Teleskop» əsərinizi şah əsər sayıram. Həqiqətən də, «Teleskop»

şedevrdir. Əsər bütün tamaşa boyu insanı intizarda, gərginlikdə saxlayır. İki hissədən ibarət, iki saata yaxın davam edən tamaşa sanki bir an çəkir. Tamaşa ərzində adam nə qədər haldan-hala düşərmiş... Bir yandan qəm, qüسسə, kədər, bir yandan acı sarkazm, təəssüf, düşüncələr, ibrət dərси, başqa bir yandan da personajların danışığından və hərəkətlərindən alınan ləzzət, ürəkdən gələn gülüş. Bütün bunlar yazıçı qələminin və təfəkkürünün gücünə dəlalət edir.

Elçin müəllim, Sizi əmin edirəm ki, beynəlxalq səviyyəli bu əsəriniz bəşəri, bəşəri olduğu qədər də milli olduğundan dünya səhnələrinin bəzəyinə çevriləcək. Əsəriniz əsasında film çəkiləcək. Məlumdur ki, səhnənin özünəməxsus spesifik xüsusiyyətləri oduğuna görə, müəllif müəyyən məhdudiyyətlərlə qarşılaşır. İnanıram ki, gələcəkdə «Teleskop» əsərinizin roman variantını da görəcəyik.

Hörmətli Elçin müəllim, teatrşünas olmadığımıdan əsər barədə dərin təhlillər aparmaq fikrində deyiləm. Bununla belə, deməliyəm ki, quruluşçu rejissorun (Kamran Şahmər-dan), quruluşçu rəssam (Eduard Koçergin), geyim rəssamı (Anna Koçergina), musiqi tərtibatı (Həmid Kazımzadə), rəqslərin quruluşu (Zakir Ağayev, Yelena Ağayeva) işləri əladır, gözəldir. Aktyorların seçimi də əladır. Mən kiminsə oyununu fərqləndirməkdə, həqiqətən də, çətinlik çəkirəm. Koma vəziyyətində olan və ruhu bədənindən çıxaraq səma-ya yüksələn (dünya alimləri ruhun bədənədən çıxmasını və sonra bədənə qayıtmasını təsdiq edirlər. Bu baxımdan «Teleskop» inandırıcı təsir bağışlayır) alim (Füzuli Hüseynov) və onun keçmiş həyat yoldaşının (İlahə Həsənova) rollarının ifaçıları səhnədə xariqələr yaradırlar. Əsərə xüsusi rəvnəq verən cənab Cəbrail (xalq artisti Ramiz Novruz), cənab Mikail (Kazım Abdullayev), cənab İsrail (xalq artisti Hacı İsmayılov), cənab Əzrail (əməkdar artist Əjdər Həmidov)

obrazları öz geyimləri, maraqlı danışmaları, davranışları ilə tamaşaçının qəlbini fəth edirlər. Alimin dostu (əməkdar artist Sabir Məmmədov) və onun xanımı (Şəlalə Şahvələdqızı), Həkim (əməkdar artist Elxan Quliyev), Şəfqət bacısı (Almaz Amanova), eləcə də epizodik olsa da, Arvad (əməkdar artist Münəvvər Əliyeva) və Qayınana (xalq artisti Şükufə Yusupova) rollarının ifaçıları çox təbii və inandırıcı oynayırlar.

Hörmətli Elçin müəllim, bir-iki arzu, istək və qənaətimi də bildirmək istərdim. Siz möhtəşəm «Dədə Qorqud aliliyi» kitabının müəllifi olduğunuzdan, yaxşı bilirsiniz ki, «Kitabi-Dədə Qorqud»dan bu yana Əzrail həmişə çox vahiməli, qorxunc və bədheybət təsvir edilir. «Duxa qoca oğlu Dəli Domrul» boyunda aləmi lərzəyə salan, qan-qan deyən Dəli Domrul Əzraili döyüşə dəvət edir. Lakin Əzrail gözüne görünən kimi dili tutulur, qorxudan bədəni titrəyir. Demək istədiyim odur ki, xalqın təsəvvüründə Əzrailin imici vahiməli, qorxunc kimi formalaşmış. «Teleskop»da isə cənab Əzrail çox mülayim və xeyirxah təsiri bağışlayır. Aktyorun boyu da Əzrail imicinə uyğun gəlir. Əzrail roluna Rövşən Kərimduxtda daha münasib olardı.

Başqa bir məsələ. Teleskopla yer üzündə baş verənləri müşahidə edəndə ürəkaçan bir şey görünmür. Yaxşı olardı ki, insanın yaxşı əməllərindən də əsərə bir epizod salasınız. Yoxsa belə çıxır ki, çiy süd əmmiş insanın əlindən pislikdən başqa bir iş gəlir.

Elçin müəllim, mən də Sizin kimi teatrımızın gələcəyinə nikbinliklə baxıram. Bu inamım ondan qaynaqlanır ki, Milli Dram Teatrımıza sənətini yaxşı bilən, səriştəli, peşəkar mü-təxəssislər cəlb olunub, bu baş məbədə dövlət qayğısı çox-çox artıb. İnanıram ki, tamaşaçılar əvvəllərdə olduğu kimi teatra tez-tez gələcəklər. Ona da inanıram ki, «Teleskop» əsəri Milli Dram Teatrımızda tamaşaçı bolluğunu təmin edəcək.

Elçin müəllim, bu gün anadan olan gününüzdür. Nə xoş təsadüfdür. Fərsətdən istifadə edərək Sizi ad gününüz və bu qeyri-adi, ibrətamiz əsəriniz münasibətilə ürəkdən təbrik edir, Sizə möhkəm cansağlığı, «Teleskop» kimi yeni-yeni əsərlər, uğurlar diləyirəm.

Yaradıcılığınıza və şəxsiyyətinizə dərin hörmət bəsləyən

Qəzənfər PAŞAYEV,
filologiya elmləri doktoru, professor
13.05.2011

TALEYİ DOĞULUŞUNDAN MÜƏYYƏNLƏŞDİRİLƏN İNSAN*

Həyatda rast gəldiyim xurafatdan, cəhalətdən, mövhumatdan uzaq, mütərəqqi ideyalarla yaşayan, Qurandan irəli gələn elmi və əxlaqi dəyərlərə arxalanan, aydın düşüncə və etiraf edilməyə layiq təfəkkür sahibi olan azsaylı din xadimlərindən biri Qafqaz Müsəlmanları İdarəsinin sədri Şeyxülislam Hacı Allahşükür Paşazadədir. O, həm ilahiyyat, həm də dünyəvi elmlər sahəsində dərin biliyə malik alimdir. Şeyx həzrətlərinin Tarix elmləri doktoru kimi yüksək elmi ada layiq görülməsi (1992) çox mətləblərdən xəbər verir.

O da təsadüfi deyildir ki, neçə illərdən bəri Qafqaz Müsəlmanları İdarəsi nəzdində fəaliyyət göstərən Elmi-Dini Şuranın yaradıcısı (fikir verin: Dini-Elmi Şura deyil, məhz Elmi-Dini Şura) şəxsən Şeyx həzrətləri özüdür. Bu Şuranın yarandığı ilk gündən onun işində din xadimləri ilə yanaşı, Azərbaycan elminin görkəmli simalarından akademiklər: Vasim Məmmədəliyev (sədr), Bəkir Nəbiyev, Fuad Qasım-

* Bax: «Respublika qəzeti», 17.08.2005.

zadə, Teymur Bünyadov, Ziyad Səmədzadə, Yaqub Mahmudov və başqaları fəal iştirak edirlər. Ölkəmizin hüduqları xaricində də yaxşı tanınan alimlər ordusunun Qafqaz Müsəlmanları İdarəsinə ayaq açması Şeyx həzrətlərinin ətrafında toplaşması Şeyxin elmə böyük qiymət verməsi və özünün elm adamı olması ilə şərtlənir.

Heç şübhəsiz, buna görədir ki, görkəmli ilahiyyatçı və şərqşünas alim Vasim Məmmədəliyev yazmışdır: «Hacı Allahşükür Paşazadə elmi sevən, yüksək qiymətləndirən, həqiqi alimlərə xüsusi hörmət bəsləyən, onların biliyini və əməyini layiqincə qiymətləndirən, əməllərindən bəhrələnən görkəmli din xadimidir».

Doğrudan da, Şeyx həzrətlərinin keçdiyi ibrətamiz və mənalı həyat yolunu izləsək aydınca görərik ki, o, xalqın taleyində elmin, təhsilin tutduğu yeri dərindən dərk edir. Şeyxin görkəmli din xadimi olmaqla yanaşı, elm və maarif xadimi kimi də tanınması bununla bağlıdır.

Bakı İslam Universitetinin, onun filiallarının, dini mədrəsələrin, BDU-da ilahiyyat fakültəsinin və s. açılması Şeyximizin əməli fəaliyyətinin nəticəsidir. Hər il onlarla azərbaycanlı gəncin Misir, İran və başqa Şərq ölkələrində ilahiyyat və başqa fakültələrdə ali təhsil alması da Şeyx həzrətlərinin zəhmətinin uğurlu nəticəsidir. Onun haqqında çox yazılıb, gördüyü işlərə layiqincə qiymət verilib.

Mən burada, adətən, tərifi dən acığı gələn, tərifi deyərəkən hədsiz «xəsislik» edən, elm fədaisi, akademik Azad Mirzəcanzadənin fikrini yada salmaqla kifayətlənəcəm:

«Heç bir qeyd-şərtsiz deyə bilərəm ki, Şeyxülislam Allahşükür Paşazadə bizim böyük alimimizdir və islam ideologiyasının görkəmli nümayəndəsidir».

Ölkəmizdə tez-tez yüksək səviyyəli xarici qonaqlar olur. Şeyx həzrətləri, adətən, Elmi-Dini Şuranın üzvlərini onlarla

görüşə dəvət edir. İranın prezidenti (səbiq prezidenti) Xatəmi, İraqın Dini İşlər üzrə naziri və başqaları ilə görüşlər həyatımda unudulmaz anlardır. Belə görüşlər zamanı Şeyx həzrətlərinin beynəlxalq aləmdə necə böyük nüfuza malik olduğu özünü bariz şəkildə göstərir.

Şeyxin bir sıra elmi-dini akademiya və cəmiyyətlərin həqiqi və ya fəxri üzvi seçilməsi və eləcə də bir çox müsəlman və xristian dövlətlərinin yüksək ordenlərinə layiq görülməsi də deyilənləri təsdiqləyir.

Yuxarıda Şeyx həzrətlərinin xurafatdan, cəhalətdən kənar, mütərəqqi ideyalarla yaşayan görkəmli din və elm xadimi olduğunu qeyd etmişdim. Maraqlıdır ki, Şeyxin ətrafında cəmləşən Hacı Sabir Həsənlı, Hacı Salman, Hacı Mirəziz, Hacı Xanəli kimi tanınmış din xadimləri də bu cəhətdən fərqlənirlər.

Onu da qeyd etmək istərdim ki, Şeyx həzrətlərinin yanında adam heç vaxt sıxıntı keçirmir. Ürəkdən gələn səmimi söhbətləri və incə yumoru insanı öz aləmindən ayırır, bəzən bu böyük insanın yanında olduğunu belə unudursan. Elmi-Dini Şuranın üzvü kimi Şeyx həzrətləri ilə Göyçay, Ağdaş, Əli Bayramlı, Lənkəran, Masallı və başqa şəhər və rayonlara ziyarətimiz zamanı onun mənalı çıxışları və söhbətləri biz elm adamlarını dəfələrlə heyran qoyub.

Nə gizlədim, bir çox qəzet və dərgilərin redaksiya heyətinin üzvü, Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu nəzdində Dissertasiya Şurasının həmsədri, Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin Təftiş Komissiyasının sədri olsam da, söhbət düşəndə bu Elmi-Dini Şuranın üzvü olduğumu xüsusi vurğulayır və bununla fəxr edirəm.

Çox sadə və mehriban olan Şeyx həzrətləri prinsipial məsələlərdə həddən artıq ciddiliyi və cəsarəti ilə seçilir. Qarabağ problemi ortaya çıxanda və Moskva erməniləri dəstək-

ləyəndə Şeyxülislamın ilk olaraq SSRİ xalq deputatı mandatından imtina etməsi və Qarabağ məsələsinin bəislərindən biri M.Qorbaçova əl verməməsi onun böyük cəsarət və cürət sahibi olduğuna dəlalət edir.

Şeyx həzrətlərini başqalarından fərqləndirən cəhətlər çoxdur. Məsələn, onun üçün vəzifə, rütbə deyil, insanlıq əsas amildir. Tanışlıq, dostluq onun üçün ötəri deyil, daimidir. Kəsiblə varlı arasında fərq qoymayan qeyri-adi insandır.

Mən Şeyx həzrətlərinin qızlarının da, yeganə oğlu Məhəmmədin də toyunda nə qədər adi adamlar, həm də eyni adamlar görmüşəm.

Bu, bir yandan Şeyx həzrətlərinə dərin hörmət qazandırır, digər tərəfdən də onu bir çoxlarına nümunə edir.

Şeyx həzrətlərini istəməyənlər (əslində, gözügötürməyənlər), ona həsəd aparanlar, hardasa paxıllığını çəkənlər də olub (Bəlkə, indi də var, bilmirəm). Lakin onların varlığı və ya yoxluğu, Şeyx haqqında dedikləri, onu danmaq cəhdləri Şeyxin nüfuzuna zərər qədər də xələl gətirmir. Hər şeydən əvvəl, ona görə ki, Şeyximiz hərtərəfli savada, yüksək intellektə, mənəviyyata malik, riyakarlıqdan uzaq, ədalətli, millətin ağırları ilə yaşayan, vətənin taleyüklü problemlərinin ağırlığını ürəyində daşıyan, xalq tərəfindən etiraf edilən bir ziyalı, sözün həqiqi mənasında böyük şəxsiyyət, xoşbəxt taleli insandır. Ən başlıcası isə ləyaqətli adamdır. Ləyaqətli adamlar isə başqalarından vicdanları ilə seçilirlər. Mənə belə gəlir ki, insanda yaxşı nə varsa vicdanın məhsuludur. Şeyx hər işə vicdanla yanaşdığına, obyektiv mövqe tutduğuna (Allah adamı başqa cür ola da bilməz) görədir ki, görülən iş ona şərəf, hörmət və ehtiram gətirir. Dedi-qodular, söz-söhbətlər, uydurmalar isə sabun köpüyü kimi qısa ömürlü olur.

Yaxşı yadımdadır, Şeyx həzrətləri qəbirlərin üstünə çox bahalı heykəllər, büstlər qoyduran müsəlmanlara irad tutan-

da şayiələr yayılmışdır ki, deməzsənmi Şeyx öz valideynlərinin qəbirlərinin üstündə ən bahalı qranitdən heykəllər qoydurub.

Cənub bölgəsinə gedəndə Şeyx həzrətləri ilə onun valideynlərinin adidən adi olan qəbirlərini ziyarət etdik və gördük ki, deyilənlər ağ yalandan başqa bir şey deyilmiş.

Şeyx həzrətləri xalq arasında böyük hörmətə və nüfuza malikdir. Nardaran hadisələri alovlandığı vaxt biz bunun bir daha şahidi olduq. Nardaran camaatının ona inamı xalqı bələdan xilas etdi.

Onu da deyim ki, neçə illərdən bəri üzərində işlədiyim «alın yazısı», «yazıya pozu yoxdur», «tale», «qismət», «qəzavü qədər» kimi bəşəriyyəti minilliklər boyu düşündürən məsələlər barədə qəti söz deməkdən çəkinirdim. Dayaq nöqtəsini Şeyx həzrətlərinin akademik Vasim Məmmədəliyevə həsr etdiyi məqaləsində tapdım:

«Böyük Rəbbimiz hər bir insanın taleyini doğruluşundan müəyyənləşdirir».

Çəkinmədən deyə bilərəm ki, Şeyx həzrətlərinin taleyi də doğruluşundan müəyyənləşdirilib. Adının Allahşükür qoyulması da təsadüfi deyildir. Deyilənlərin məntiqi nəticəsidir. Şeyxin sözü və əməli müqəddəslikdən xəbər verən adına layiqdir.

Etiraf edirəm ki, Şeyx həzrətləri yaxşı mənada həsəd aparacağım, qibtə etdiyim, təmkininə, sadəliyinə, xeyirxahlığına, insanpərvərliyinə heyran olduğum, dərin hörmət bəslədiyim qeyri-adi şəxsiyyətdir. Və bu, əsassız deyildir. Hələ gəncliyindən Yaradanın iradəsi ilə Şeyxülislam mərtəbəsinə yüksəlmiş, inama və imana aparan yolun bələdçisinə – dini rəhbərə hörmət, əslində, Göydə Allaha, Yerdə Peyğəmbərə hörmət deməkdir.

Qəzənfər PAŞAYEV,
professor

MÖCÜZƏ ADAM *

Elə şəxsiyyətlər var ki, haqqında söz demək istəyəndə ona layiq sözləri diqqətlə seçir, ifrata varmaqdan və oxucuların məzəmmətindən çəkinirsən.

Elə şəxsiyyətlər də vardır ki, haqqında ən mötəbər sözləri belə deməkdən çəkinmirsən. Bilirsən ki, verilən qiymət onlara ana südü kimi halaldır.

Neçə illərdən bəri əxlaqına, mədəniyyətinə, elminə, dünyagörüşünə, sadəliyinə, təvazökarlığına, bir dost kimi sədaqətinə, poeziyamızı, musiqimizi, bir çox dilləri gözəl bilməyinə, insanlarla bənzərsiz ünsiyyət qabiliyyətinə, bəlağətli nitqinə heyran olduğum, üzündən, gözündən, kəlamından nur yağan professor Vasim Məmmədəliyev belə şəxsiyyətlərdəndir. Onu bəzi ziyalılarımızdan fərqləndirən cəhətlər qədərincədir. Əvvələn, onu deyim ki, xalqın bütün təbəqələri ona eyni dərəcədə hörmət və ehtiram göstərir. Maraqlıdır ki, ona paxıllıq edən, demək olar ki, yoxdur. Qibtə və pərəstiş edənlər isə çoxdur. Bir yandan həlim xasiyyətlidir, mülayimdir. Başqa bir tərəfdən də möhkəmdir, dəyanətlidir. Əqidəsini tez-tez dəyişənlərdən deyil. Ölkəmiz istiqlalıyyə qazandıqdan sonra Şərqlə bağlılığı soy adında müəyyən dəyişikliyi şərtləndirsə də, фамилияsı illər öncə olduğu kimi, necə var idi, eləcə də qalır. Şan-şöhrət, xoş güzəran naminə kimsəyə baş əyməyib. Bütün bunlar şəxsiyyətin bütövlüyünə dəlalət edən amillərdəndir.

Vasim müəllim həmişə yüksək vəzifələrdən kənar durub. Bu da əbəs yerə olmayıb. Bir dəfə xəlifə Ömərdən soruşublar: «Niyə Peyğəmbərin yaxın adamlarından vəzifəyə qoymursan?»

* Bax: «Respublika qəzeti», 24.08.2002; Vasim Məmmədəliyev zirvəsi – «Sumqayıt» nəşriyyatı, 2002, s. 116–119.

Xəlifə cavab verib: «Peyğəmbərin adamları o qədər təmiz və pakdırlar ki, mən onların çirkaba batıb məmurluqla məşğul olmalarını istəmirəm».

Özünün dediyi kimi, Vasim müəllim iddiası olan adam deyil, mənəviyyat aşığıdır. Maddi sərvətlərə münasibət məsələsində onun sadə həyat sürən ailəsi çoxlarına örnək ola bilər. O, ruhən, mənən təmiz və pakdır. Odur ki, Vasim müəllimin «İslam, təfəkkür və təkamül» və «Haqqın dərgahında» kimi misilsiz televiziya verilişlərində və məclislərdə insanları paklığa, saflığa, imana, inama çağırması ilahidən gələn səda kimi təbii qəbul olunur.

Ölkəmizdə milli azadlıq və din azadlığı bərqərar olmağa başlayanda qadağa xofunu xalqın qəlbindən götürməyi bacaran, xalqa əsl həqiqəti bəyan edən ziyalılarımızdan biri də professor Vasim Məmmədəliyev oldu. Və o, bunu təkcə güclü nətiq kimi radio və televiziya heyranedici çıxışları və mütəmadi apardığı verilişləri ilə deyil, möhtəşəm bir işlə, «Qurani-Kərim»i Azərbaycan dilinə tərcüməsi ilə etdi. Vasim müəllim fitri nətiqlik istedadı, bəlağətli nitqi, məntiqi və xoş rəftarı ilə insanların dünyagörüşünə, qəlbinə, hərəkət və rəftarına təsir edə bilən ilahi gücə malik ziyalımızdır.

İraqda yaşayan azərbaycanlıların-kərküklülərin bir atalar sözündə deyilir: «Yoldaş tanı yola var, yolda yüz min bəla var». Mən Vasim müəllimlə bir çox səfərlərdə olmuşam. Ən uzun səfərimiz isə 1994-cü ildə Füzulinin 500 illik yubileyi şənliklərində iştirak etmək üçün avtobusla İranı başdan-başa keçərək İraqa getməyimiz olub. İranda ona olan hörməti və sərhəddə əsgərlərlə qarşılaşanda onun köməyi ilə viza işlərimizin sahmana salınmasını gözlərimlə görmüşəm. Səfər boyu çoxumuz onun başına toplaşar, müdrik və düşündürücü kəlamlardan doymazdıq.

Bağdadda olarkən Azərbaycan nümayəndə heyətini adlı-sanlı din xadimi Şeyx Qəzzali evinə dəvət etmişdi. Söhbət şəriətdən, təriqət və məzhəblərdən düşmüşdü. Hərtərəfli biliyə malik Hacı Vasim möcüzəli səsi və bəlağətli nitqi ilə ərəbcə danışdıqca ərəblər heyrətə gəlir, heyranlıqla onu alqışlayırdılar. Biz isə qürur hissi keçirir, xalqımıza belə bir oğul bəxş edən Yaradana dua oxuyurduq.

Deyirlər əvəzolunmaz insan yoxdur. Mən bu fikirlə razılaşa bilmirəm. Mənə qalarsa, Vasim müəllim əvəzolunmazdır, təkrarsızdır. O, dahilər məqamına yaxın bir insandır.

Burada Vasim müəllimi fərqləndirən bir məsələdən də söz açmaq yerinə düşərdi. Adətən, elmi, təfəkkürü, fitri istedadı ilə seçilən böyük şəxsiyyətlərlə uzun müddət oturubduranda, təmasda olanda çox vaxt onlar adiləşirlər. Lakin Vasim müəllimlə yaxın olduqca qəribə bir mənzərə ilə qarşılaşırsan. O, gündən-günə insanın qəlbində və gözündə ucalır, əzəmətli dağa dönür. Bu, ilahi möcüzəyə bənzəyir. Kim bilir, bəlkə də, bu, onun dahiliyinə dəlalət edir. Axı dahilərin qiymətini zamanında vermək çətin olur. Heç şübhəsiz, ardıcıl olaraq biliklərə, elmə, hikmətə yiyələnməsi, fitri istedadı, qeyri-adi yaddaşı və təfəkkürü onu bir mərtəbədən başqa bir mərtəbəyə yüksəltdi, kamillik məqamına çatdırmışdır. Və demək olar ki, Vasim müəllim şəriət, təriqət, mərifət, həqiqət adlanan və kamil insanı şərtləndirən hədləri fəth etmiş, elmin enişli-yoxuşlu, daşlı-kəsəkli yolunda bürüməmişdir.

Məhəmməd peyğəmbərin «Qiyamət günü Allahın hüzurunda alimin mürəkkəbi şəhidin qanından qiymətlidir», «Alimlər Peyğəmbərin varisləridir» kimi kəlamları sanki islamşünaslıqda da, şərqşünaslıqda da yüksək mərtəbəyə yetişmiş, hamı tərəfindən görkəmli alim və kamil şəxsiyyət kimi qəbul olunan Vasim Məmmədəliyevin boyuna biçilmişdir.

Bir çox Şərq ölkələrinin, o cümlədən də İraq və Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının üzvü, elm və din fədaisi, ölkəmizdə şərqşünaslıq elminin, inam və etiqadımızın inkişafına, formalaşmasına təkan verən professor Vasim Məmmədəliyev başqa şərqşünaslarımızdan fərqləndirən bir cəhət də vardır. Adətən, şərqşünasları Şərq müdrikliyi elə ram edir, elə ovsunlayır ki, onlar bu müdrikliyin tilsimindən ömürlük kənara çıxıb bilmirlər. Lakin Vasim müəllim ərəb və fars dilləri ilə bərabər, rus və ingilis dillərini, Avropa və Qərb mədəniyyətini, elmini və şəriətlərini də mükəmməl bilməsi ilə seçilir.

Bakı kəndlərində Vasim Məmmədəliyevə «Müəllim» deyərək müraciət edirlər. Və bu kəlmə burada böyük alimə böyük hörmət, ehtiram məqamında işlənir. O, məclisə girəndə başa çəkirlər.

İnkərolunmaz həqiqətdir ki, elmi yaradan alimdir, ancaq alimi yaşadan və ona əbədiyyət gətirən isə elmdir. Vasim müəllim əqli, iradəsi, gərgin əməyi, daxili inamı, inadkarlığı ilə bunu artıq sübut edib.

Azərbaycan elminin korifeylərindən biri Nəsirəddin Tusi elm adamlarından danışarkən xüsusi vurğulayırdı ki, elm sahiblərini elmlərin çoxluğu ilə deyil, əməllərinin faydalılığı, əxlaqlarının saflığı və özlərinin xeyirxahlığı ilə sınaqdan keçirmək lazımdır.

Əgər səkkiz yüz il öncə böyük alimin göstərdiyi şərtlərlə mizan-tərəzi qurulsaydı, sınaqdan üzüağ çıxanlar arasında mütləq professor Vasim Məmmədəliyev də olardı.

Azərbaycan–İraq Dostluq Cəmiyyətinin sədri professor Vasim Məmmədəliyevin müavini, Qafqaz Müsəlmanları İdarəsinin nəzdində onun rəhbərlik etdiyi Elmi-Dini Şuranın üzvü və nəhayət, otuz ildən artıq onunla dostluq edən bir ziyalı kimi apardığım müşahidələr imkan verir çəkinmədən deyim ki, onun bir alim kimi şəxsiyyətini və cəmiyyətdə möv-

qeyini şərtləndirən saf əxlaq, yüksək mənəviyyat, fitri istedad, inadkarlıq, düzlük, biliklərə can atmaq və s. kimi amillər olmuşdur.

Deyirlər insanın adını valideynləri, yaşını və qismətini Yaradan, qiymətini xalq verir. Bu kəlamda böyük bir həqiqət vardır. Və bu həqiqət professor Vasim Məmmədəliyevin tərəfindədir. Əgər desək ki, o, ömrünün 60 ilini şərəflə başa vuran, xalqın dərin hörmət və ehtiramını qazanan, xalqımızı Şərq aləmində layiqincə təmsil edən böyük ziyalımız, görkəmli alimimizdir, həqiqətdən kənar olmaz.

ELMİMİZİN YANAR ŞAMLARINDAN BİRİ *

Budaq müəllim haqqında ürək sözlərimi yazmaq istəyəndə gözlərim önünə ilk olaraq onun öz imzası ilə mənə hədiyyə etdiyi çox sanballı «Elmin yanar şamları» (Bakı, 2000) kitabının giriş məqaləsində yazdığı «Tanınmış şəxsiyyət haqqında fikir yürüdən şəxs o alimin yaradıcılığını dərindən dərk etməli və onun səviyyəsinə ucalmağa mənəvi haqqı olmalıdır» sətirləri gəldi və tərəddüd etdim. Lakin 40 ildən artıq tanıdığım bu böyük alim və şəxsiyyət haqqında ürək sözümlü demək üçün onun «Elm kəhkəşanlarının yanar şamları» adlı məqaləsindəki cümlə mənə həyan oldu: «Həyat yolunu yaşaya-yaşaya ayrı-ayrı alimlərin yubileyini qeyd etmək, onlar haqqında söz demək bizə həm xüsusi zövq verib, həm də ondan şərəf duymuşuq». Odur ki, Budaq müəllimin elmi fəaliyyətinə toxunmadan onun insani keyfiyyətləri barədə

* Bax: «Elmimizin şah Budağı». Məqalələr toplusu. Tərtib edən Yaşar Əkbəroğlu. «Oğuz eli» nəşriyyatı, Bakı, 2004, səh. 187–190.

söz açmağı özümə borc bildim. Budaq müəllimi tanıdığım bütün bu illər ərzində onun əsl insana xas olan bir çox gözəl keyfiyyətləri məni valeh edib, daim ona oxşamağa çalışmışam. Söhbət Budaq müəllimin sadəliyindən, mehribanlığından, təvazökarlığından, nəcib, nurlu, geniş məlumatlı olmağından, imanlı ağsaqqal, kamil insan, böyük bir örnək məktəbi, öz sahəsində zirvədə duran alim, ali və bütöv şəxsiyyət olmağından gedir.

Taleyimdən razıyam ki, Budaq müəllimlə tanışlığım lap gənc çağlarımdan başlayıb. Bibim oğlu Qiyas Axundovla dostluq edərdi. Digər tərəfdən dilçilikdən dissertasiya işimi yazarkən mərhum həyat yoldaşı, prof. Zərifə xanım Budaqovanın qiymətli məsləhətləri zamanı Budaq müəllimlə görüşlərim münasibətlərimizin əsasını qoymuşdu. Bir hadisədən sonra isə sözün həqiqi mənasında ona qibtə etməyə başladım. Onun böyük ürək sahibi və dar ayaqda insana kömək əli uzadan mərd bir kişi olduğunun şahidi oldum. Dostum Ayaz Vəfalı çətin bir problemlə qarşılaşmışdı. Güman yerimiz Budaq müəllim idi. Gecə saat 12 olmasına baxmayaraq, tərəddüdlə evlərinə getdik. Zərifə xanım bizi nübar mürəbbə ilə çaya qonaq etdi. Budaq müəllim isə bizi elə qarşıladı ki, sanki hər gün bu evə gəlib-gedənlik. Mətləbə keçməkdən ehtiyat edirdik. Lakin nigarənçiliğimiz nahaq imiş. Budaq müəllim dedi ki, səhər saat altıda gəlin, məni götürün, Allahın köməyi ilə hər şey yaxşı olar. Elə də etdik. Budaq müəllimin xeyirxahlığı öz bəhrəsini verdi.

Bu mövzuda Ayaz müəllimin özünün dediklərini olduğu kimi vermək istəyirəm: – İyirmi ildən artıq bir vaxt keçmiş o hadisəni hər dəfə xatırlayanda indicə olmuş kimi təsirlənir və Budaq müəllim xarakterli şəxsiyyətlərin son dərəcə azlığını – belə simalara indi xüsusilə ehtiyac duyulduğundan – təəssüflə dərk edirik. Ancaq bir böyük həqiqət də var ki,

adətən, nadir tapılanlar daha çox dəyərləndirilir: Çünki: «Az olsa hər mətə, ona el çox bəha verər» (Füzuli).

Budaq müəllim əsl ziyalı, bütöv şəxsiyyətdir. Onun qırx ilə yaxın bir dövrdə təkcə bir elm ocağında – AMEA-nın Coğrafiya İnstitutunda işləməsi də çox mətləblərdən söz açır.

Yuxarıda demişdim ki, Budaq müəllim imanlı ağsaqqaldır. Bununla məqsədim təkcə onun vicdanlı, pak, saf, nəfsi tox bir insan, Respublika Ağsaqqallar Şurasının sədri olduğunu vurğulamaq olmayıb. Hacı Budaq İslamın qanunlarına riayət edən, Həcc ziyarətində olmuş ziyalılarımızdandır.

Lakin o, bir çoxları kimi Həcc ziyarətini borcunu yerinə yetirmək kimi qəbul etməyib. Yaşının bu çağında, dünyanın gedişatını, gerçəkliyini dərk edən bir ali təfəkkürlü müsəlman kimi İslama dair düşüncələrini AMEA-nın müxbir üzvü, professor V.Məmmədəliyevin redaktəsi ilə buraxdığı «Həcc ziyarəti» adlı maraqlı kitabında (Bakı, 2000) izhar etmiş, qiymətli tövsiyələr irəli sürmüşdür. Budaq müəllim böyük vətənpərvərdir. Bakıda İraq–türkman ədəbiyyatı və mədəniyyəti ocağı yarananda (1995), sonralar isə MEA-nın Nizami adına Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyində «İraq–türkman ədəbiyyatı və mədəniyyəti» daimi ekspozisiyası (2001) fəaliyyətə başlayanda nə qədər sevinirdi.

Şübhəsiz, buna görədir ki, «Elmin yanar şamları» adlı kitabını mənə töhfə edəndə üstündə yazıb: «İraqda yaşayan soydaşlarımızı bizlərə qaytaran vətəndaş qeyrətli Qəzənfərə».

30-dan çox monoqrafiyası, 800-dən artıq elmi-kütləvi əsəri ilə dünyada tanınan akademik Budaq Budaqov bütün Azərbaycan xalqının məhəbbətini qazanmış böyük ziyalımızdır.

Bütün sadaladığım özəlliklər bir şəxsə necə cəm ola bilər və necə qazanılıb? – sualına Budaq müəllimi tanıyanlar cavab verməkdə çətinlik çəkməzlər. Yüksək intellekt və təfəkkür sahibi olan bu böyük alim böyük də zəhmətkeşdir,

cəfakeşdir. Elm fədaisidir. Mənə belə gəlir ki, elmin zirvəsinə yüksəlmək dünyanın ən uca dağlarının zirvəsini fəth etmək qədər çətindir. O adam ki, dağın zirvəsinə çıxmaq üçün asan yol axtarır, onun ətrafına fırlanır, axırda gəlib başlanğıc nöqtəyə çıxır. Elmdə də belədir. Zirvəyə çıxmaq üçün asan yolla gedənlər heç vaxt zirvəni fəth edə bilmirlər. O adamlar ki, elmin daşlı-kəsəkli yollarından çəkinmir, zəhməti ilə onun əlçatmaz qayalarını fəth edir, onlar zirvədə görünürlər.

Elmimizin yanar şamlarından biri – Milli Elmlər Akademiyamızın həqiqi üzvü, professor Budaq Budaqov belə adamlardandır.

ELM FƏDAİSİ*

Azərbaycanda böyük elmi xidmətləri olan yaşlı nəslə mənsub alimlərdən söz düşəndə adı xüsusi hörmət və ehtiramla çəkilənlərdən biri də akademik Budaq Budaqovdur. Tələdən gələn qismətdir ki, Budaq müəllim çap olunmuş əksər kitablarını mənə bağışlayıb. Akademikin anadan olmasının 75 illiyinə həsr olunmuş «Elmimizin şah Budağı» (tərtibçi Yaşar Əkbəroğlu, redaktor Roza Kərimova) istisna olmadı: «Əzizim Qəzənfərə. Budaqdan». Bakı, 03.03.05.

Ürəyimdə bunu qırx ilə yaxın bir dövrdə aramızda yer alan isti münasibətə, məni özünə bu qədər yaxın saymasına aid etdim. Lakin akademik İsa Həbibbəylinin kitabda gedən «Bizim Budaq müəllim» adlı məqaləsini oxuduqdan sonra fikrimdə yanıldığımı dərk etdim. Qələm dostum İsa müəllim haqlı olaraq göstərir ki, görkəmli alimlərin üstünlük təşkil etdiyi yaşlı elmi nəsil üçün titul, elmi dərəcə, zahiri şöhrət deyil, həmişə məzmun, xidmət əsas olmuşdur. Doğrudan da,

* Bax: «Ədəbiyyat qəzeti», 9.09.2005.

qüdrətli elmi nəslin nümayəndələri adları qarşısında «akademik», «dünya şöhrətli», «görkəmli» qəbildən olan sözləri yazmağın fərqinə varmırlar. O cümlədən də Budaq müəllim. Özünü sadəcə olaraq Budaq adlandırması onun sadəliyindən, təvazökarlığından xəbər verir. Bunu biz onun kitaba yazdığı ön söz əvəzi «Dostların alqışı işığında» məqaləsində də görürük: «Öz şəxsiyyətini layiq olduğu zirvədən endirən sadə insan millət tərəfindən sevilir».

Hər şeydən əvvəl, onu deyim ki, alimin özü haqqında olan kitaba ön söz yazması yenilikdir. Ən başlıcası isə bu üç səhifəlik yığcam yazıda bir dünya müdriklik, qananlar üçün dəyərli tövsiyələr, bir çoxlarının dilinə gətirib deyə bilməyəcəyi mətləblər vardır.

Budaq müəllim kitabda toplanmış məqalələrlə bağlı etiraf edir: «Bu yazıların hamısı mənə sağlığımda verilən qiymətdir. Çətin ağılım kəsir ki, mən dünyamı dəyişəndən sonra haqqımda bu qədər xoş sözlər deyilsin, mənə bundan artıq qiymət verilsin. Bunun səbəblərindən biri də məni şəxsən tanıyanlardan bir çoxunun öz dünyasını dəyişməsi ilə bağlı olacaqdır».

Xüsusi qeyd etmək istərdim ki, etiraf etməyi də biz Budaq müəllim kimi ağsaqqalardan öyrənmişik. Etiraf insanı ucaldır. Xüsusən də elm fədailərinin etirafı onlara baş ucalığı gətirir. Mən Milli Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü, görkəmli ədəbiyyatşünas alim Əziz Mirəhmədovun akademik Həmid Araslı və xalq şairi, akademik Bəxtiyar Vahabzadə ilə bağlı etirafını oxuduqdan sonra, ona bir insan kimi də hörmətim artdı.

«Elmimizin şah Budağı» kitabında toplanmış məqalələr Azərbaycan elminin ağırlığını çiyində daşıyan görkəmli elm xadimləri və Budaq müəllimlə təmasda olan, onu yaxşı tanıyan dostları tərəfindən yazıldığından akademikə keş-

məkeşli həyat yoluna, elmi uğurlarına, xalq qarşısında xidmətlərinə, ictimai fəaliyyətinə, bir ağsaqqal kimi qazandığı hörmət, ehtiram və nüfuzuna işıq salır, ona layiq olduğu qiyməti verməkdə yardımçı olur.

Səmimiyyətlə deyim ki, «Elmimizin şah Budağı» kitabını birnəfəsə oxudum.

Zəmanəmizdə, xüsusən də hamımızın şahidi olduğumuz keçid dövründə hansı kitablarla qarşılaşmırıq? Bəzən onu ələ aldığımıza, vərəqləyərkən itirdiyimiz vaxta heyifsilənirik. Çinlilərin «Görüm səni keçid dövründə yaşayasan» bədduası göz önünə gəlir. Bunun nə demək olduğunu biz – ağrılı-acılı keçid dövrünü yaşamış insanlar yaxşı bilirik. Bilirik ki, acı bağırısaq kimi uzanıb gedən, sona yetmək bilməyən keçid dövründə bizdən asılı olmayaraq, mənəvi dəyərlər tapdanır, şəxsiyyət alçaldılır, mənəviyyət və mədəniyyət sarsıntılara məruz qalır. Həqiqi ədəbi nümunələri ortaya qoymaq insanın iqtidarı xaricində olur. Sandıq ədəbiyyatı ayaq alıb yeriyir. Xalq çaşbaş qalır. Bu vaxt insanı «Elmimizin şah Budağı» kimi kitablar xilas edir. Kitab, sözü ilə əməli üst-üstə düşən, mənalı ömür yaşayan, bütöv şəxsiyyət, böyük alim, sözün əsl mənasında elm fədaisi, akademik Budaq Budaqov haqqında olsa da, burada oxucu yaşamağa, yaratmağa sövq edən bir çox mətləblərlə qarşılaşacaq, zövq alacaq, həyatın mənasını başqa cür dərk edəcək. Məhz buna görə də oxuculara, ziyalılara və alimlərə cəmi 500 nüsxədən ibarət olan bu qızıldan qiymətli kitabı əldə etməyi və mütləq oxumağı tövsiyə edirəm.

Kitabda mənim də «Elmimizin yanar şamlarından biri» adlı məqaləm getdiyindən burada məqsədim, əsasən, alim haqqında həmkarlarının, tələbə və aspirantları olmuş alimlərin, yazıçı və ziyalılarımızın yazdıqları məqalələrdən istifadə edərək dünya şöhrətli alimin nailiyyətlərindən söz açmaq-

dır. Kitabın sanbalı və səviyyəsi barədə təsəvvür üçün tək cə kitabda yer alan məqalə müəlliflərinin adlarına nəzər salmaq kifayətdir.

Akademiklərdən: Ziyad Səmədzadə, Abel Məhərrəmov, İsa Həbibbəyli, Hüseyn Əhmədov, Fuad Qasımzadə, AMEA-nın müxbir üzvləri: Vasim Məmmədəliyev, Tofiq Hacıyev, şair-dramaturq Hidayət Orucov, yazıçılar Vidadi Babanlı, Əfqan, Yasif Nəsirli, professorlardan: Bəhlul Ağayev, İmamverdi Əbilov, Qurban Bayramov, Vilayət Əliyev, Əyyub Əzizov, Şövqi Göyçaylı, Şahəli Həsənov, Xanməmməd Xanməmmədov (Maxaçqala), Səlahəddin Xəlilov, Nizami Xudiyev, Qoşqar Əliyev, Fərman İsmayılov, Gülçöhrə Məmmədova, Müseyib Müseyibov, Süleyman Məmmədov, İzzət Rüstəmov, Fəridə Vəlixanlı, Qara Namazov, İsmayıl Vəliyev və başqalarının məqalələri kitabın sanbalından xəbər verir.

«Elm fədaisi», «Əsrə bərabər ömür», «Goğrafiya elminin korifeyi», «Azərbaycan elminin fəxri», «Millətimizə başucallığı gətirən akademik», «Görkəmli alim, nadir şəxsiyyət», «Elm dünyasının müqəddəsi» və s. başlıqlı yazıları həyəcan-sız oxumaq olmur.

El və elm ağsaqqalı mərtəbəsinə yüksəlmiş, inam və iman sahibi, Allah adamı Budaq müəllim haqqında yazılarda bu bütöv şəxsiyyətə bir insan və alim kimi ehtiram, ictimaiyyət və qürur hissi qırmızı xətt kimi keçir. Bu yazıları oxuduqca, Budaq müəllimin keçdiyi həyat yolunu addım-addım izlədikcə, dönə-dönə mənalı ömür yaşamağın nə demək olduğu barədə düşünürsən. Onun timsalında dərk edirsən ki, insana verilən qısa ömürdə çox işlər görmək olarmış.

Budaq müəllimin gördüyü iş belə yekun vurmaq olar:

«Elmə olan böyük maraq və həvəsin, qiblə olunacaq istedadın nəticəsidir ki, elmi daxili dünyasının cövhəri hesab

edən akademik Budaq Budaqov son yarım əsr ərzində intensiv, məqsədyönlü əməyi ilə coğrafiya elminin bir neçə istiqamətində uğurlu tədqiqat işi aparmış, 800-dən artıq elmi, elmi-kütləvi əsərin, 40 monoqrafiyanın, orta və ali məktəblər üçün iki mühüm dərsliyin, 20 atlas və xəritənin müəllifidir» (H.Əhmədov).

Bir filoloq kimi xüsusi vurğulayıram ki, keçmiş sovet məkanında coğrafiya elmi sahəsində ad-san qazanmış, Azərbaycan coğrafiya elminin korifeylərindən biri, akademik Budaq Budaqov dilçilik elmi sahəsində də böyük işlər görmüşdür. Təsadüfi deyildir ki, Azərbaycanda toponomikanın inkişafı onun adı ilə bağlıdır. Ölkəmizdə toponomika məktəbinin yaradıcılarından biridir. Onun toponomika elminin kredo-suna çevrilmiş «Toponomika elmi dilçilik elmi olmadan lal, tarix elmi olmadan köksüz, coğrafiya elmi olmadan məkansızdır» kəlamı çox mətləblərdən söz açır. Ən mühümü isə alimin toponomika elminin yerini dəqiq müəyyənləşdirməsi, onun açarını harada axtarmağın zəruriliyini dəqiq göstərməsidir. Onun toponomika sahəsindəki fəaliyyəti nəticəsində zəngin coğrafi adalar təsbit edilmiş, toponomika fondu yaradılmış, bir sıra fundamental elmi əsərlər nəşr olunmuşdur. Bu əsərlər arasında alimin görkəmli türkoloqların yüksək qiymətləndirdiyi Azərbaycan və ingilis dillərində işıq üzü görmüş «Türk uluslarının yer yaddaşı» və «Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti» (Q.Qeybulayevlə birgə) adlı sanballı, xüsusi əhəmiyyət kəsb edən monoqrafiyaları da vardır.

Professor Tofiq Hacıyev Budaq müəllimin uğurlu və lazımlı işi barədə yazır ki, toponomika sahəsində Budaq müəllim səviyyədə mükəmməl örnəklər yaratmaq üçün coğrafiya biliyi qədər də dil savadı vacibdir. Bu biliklə-savadla yanaşı, bəlkə, ondan da vacibi sevgidir. Millətini, dilini və Vətən

torpağını sevən adam böyük vətəndaş olur. Dil və torpaq sevgisi birləşib Budaq müəllimin kamilliyini təmin edib.

Budaq müəllimin keçmiş tələbəsi, Dağıstan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun «Fiziki coğrafiya» kafedrasının müdiri, prof. X.Xanməmmədovun fikri də diqqəti çəkir: «1970-ci ildə keçmiş SSRİ EA Coğrafiya institutları arasında ilk dəfə Azərbaycan EA Coğrafiya İnstitutunda toponomika şöbəsi yaradıldı... B.Ə.Budaqovun elmi uzaqgörənliyi sayəsində Bakı keçmiş Sovetlər məkanında coğrafi toponomik fikrin mərkəzinə çevrildi və o, indi də bu statusunu saxlayır».

Yüksək erudisiyası, intellektual səviyyəsi və xüsusi istedadı ilə seçilən Budaq müəllim bir elm sahəsinə sığmır. O, ədəbiyyatımızı da gözəl bilir, layiqincə təbliğ edir və ədəbiyyatımızın bu günü, sabahı barədə fikirlərini mətbuat sahələrində bölüşdürməkdən çəkinmir.

Onun xalq şairləri Nəbi Xəzri və Məmməd Araz poeziyasına həsr olunmuş monoqrafiyaları ədəbi ictimaiyyət tərəfindən rəğbətlə qarşılanıb. «Təbiət və poeziya» əsəri isə bədii təxəyyülün bariz nümunəsi kimi diqqəti cəlb edir. Alimin gəldiyi qənaət inandırıcıdır. Onun Ana təbiəti və poeziyanı çılğın məhəbbətlə sevdiyinə şübhə yeri qalmır: «Təbiət və poeziya mənim üçün əsl həyat simfoniyasıdır, daddığım mənəvi qidanın ən alisidir».

«Nəbi Xəzri kəhkəşanı» əsərində Budaq müəllim şairin poetik dünyasının dərin qatlarına enə bilmiş, Nəbi Xəzri poeziyasının zənginliyi və rəngarəngliyini ilhamla tərənnüm etmişdir.

Budaq müəllimin Nizami, Füzuli, Şəhriyar, Səməd Vurğun, Rəsul Rza, Abdulla Şaiq, Bəxtiyar Vahabzadə, Zəlimxan Yaqub və başqaları haqqında yazdıqları, poeziya və təbiətin vəhdəti barədə düşüncələri insanı heyran edir, düşündürür. Mənə elə gəlir ki, Budaq müəllimin xalq arasında yax-

şı tanınması və ümumxalq məhəbbətinə layiq görülməsində həyatını həsr etdiyi elm sahəsi ilə yanaşı, dövrü mətbuatda çıxan yazıları, televiziya çıxışları, elmi söhbətləri, kitabları az rol oynamamışdır.

Son vaxtlar çap etdirdiyi kitab və məqalələrindən də göründüyü kimi, yaşının çoxluğuna baxmayaraq, Budaq müəllim heç vaxt yaradıcı əməkdən usanmır. Məhz buna görə də onun: «Daim elmi tədqiqat işini davam etdirməyən alimin beyni tez gücdən düşər, yaddaşı korşalar, elmə marağı sönər. Bu isə alim üçün fəlakətdir» fikrinə haqq qazandırır, səmimiyyətinə inanırıq.

Deyirlər yaxşı ad, şan-şöhrət nəcib əməllərin müqabilində qazanılır. Xeyirxahlıq mücəssəməsi olan akademik Budaq Budaqov elmimizin zirvəsində duran, sağlığında tarixə çevrilən alimlərdən, xalqın yaddaşına hopan şəxsiyyətlərdəndir.

ŞAİR NƏRİMAN HƏSƏNZADƏYƏ AÇIQ MƏKTUB *

Hörmətli Nəriman müəllim!

Bu günlərdə «Yazıçı» nəşriyyatının buraxdığı «Sən bağışladın» kitabınızı oxudum və sevindim. Ona görə sevindim ki, yeddi çap vərəqi həcmində olan bu kitab məni dünyanın 7 iqlim qurşağına səyahətə sövq etdi və dərinlən-dərinə düşündürdü. Bu, bir həqiqətdir ki, informasiyanın aşırdaşdığı bir zamanda nə hər yazılan kitabı oxumağa, nə də onun haqqında düşünməyə vaxt qalır. Digər tərəfdən hər oxunan kitab da adamı düşündürmür, Sizin kitabınız isə doğrusu, məni düşündürdü. Çünki kitabda aşınası olduğum hislərdən, fikirlərdən söz açırsınız. Elə götürək «Nəğmə» şeiri-

* Bax: «Azərbaycan müəllimi» qəzeti, 18.07.1980.

rinizi. Nə gözəl, müqəddəs bir məsələyə toxunubsunuz bu şeirdə! Gənclərin tərbiyəsində, onların ana dilinin incəliklərinə yiyələnməkdə əvəzsiz rol oynayan «Müasir Azərbaycan dili» dərsliyinin Dövlət mükafatına layiq görülməsi əlamətdar hadisə olmaqla, ölkəmizdə milli dillərə, milli mədəniyyətlərə partiyanın, dövlətin böyük qayğısının nəticəsidir. Amerikada çap olunmuş 290 səhifəlik «Azərbaycan dilinin əsaslı kursu» (İndiana ştatı, 1965-ci il) adlı kitabın 226-cı səhifəsində oxuyuruq: İranda Azərbaycan dilinin işlədilməsi rəsmi şəkildə qadağan edildiyi halda, Sovet Azərbaycanında Respublika Elmlər Akademiyasında Dilçilik İnstitutu fəaliyyət göstərir. İnstitut Azərbaycan dilinin saflığı uğrunda mübarizə aparmaqla bərabər, dilin qrammatikasına həsr olunmuş əsaslı kitablar və lüğətlər hazırlayıb nəşr edir».

Nəriman müəllim, İranda, kitabınızda böyük üsyankarlıqla söz açdığınız İran şahı Azərbaycan dilini qadağan edirdi. Nə yaxşı ki, sizin gözlədiyiniz gün gəlib çatdı, arzunuz yerinə yetdi:

*Mən heç kəsin kədərinə
şad olmadım,
Şərik oldum mən, əksinə,
yad olmadım,
Ancaq sənin pis gününü
gözləyirdim,
Mən deyirdim
Gün olacaq, –
Şaha da toy tutulacaq.*

(«İran şahına məktub»)

Layaqətsizliyindən söz açdığınız, indi vətənsiz qalan o nankor insan anlamırdı ki, bu dünya borc dünyasıdır. O, gün kimi aydın həqiqətlərə qarşı çıxır, böyük tarixi olan bir xalqın

dilini məhv etmək istəyirdi. Ancaq anlamırdı ki, kərküklü qardaşımız İrmaq demişkən: «Vətən torpağı kiçilib genişlənə bilər, tamamilə əldən çıxa bilər, sərhədləri tükənə bilər, tarixi təhrif oluna bilər. Hətta şan və şərəfi tapdalana bilər, dini dəyişdirilə bilər, lakin bir şey dəyişmir. Qalan bu tək varlıq ana dilidir».

İstər ictimai-siyasi şeirləriniz, istər dünya hadisələrinə münasibətiniz, onlara cavabdehliyiniz, alim-şair kimi gözəl fəlsəfi ümumiləşdirmələriniz, istərsə də həyatın əsrəfi olan insana məhəbbətiniz, bəzən də nifrətiniz təbiiliyi, bəşəriliyi ilə fərqlənir. «Cavabdehəm» bölməsi altında gedən şeirlər arasında «Tərən bacım» və «Torpağa bu qədər mat qalmamışdıq...» kimi şeirlər Vətənə, xalqa olan dərin məhəbbətin nəticəsi kimi qiymətləndirilməlidir. Bu şeirləri Səməd Vurğunun, «Azərbaycan» və «Partiyamızdır» şeirlərini hansı hiss, hansı qürur, hansı məhəbbətlə oxumuşamsa, eləcə oxumuşam. Bu hissədə qəlbimi ehtizaza gətirən «Zirvə», «Bayatı», «Qiy-mət», «Ayrır», «Siz cəbhəyə gedəndə», «Həsənzadə», «Üzü Bakıya», «Ustad» və s. kimi gözəl şeirlər də vardır.

«Dünya işıqdır» bölməsində verilən şeirlər ömrün bahar çağından, ləyaqətdən, məhəbbətdən, ülfətdən söz açır. «Ziyafətdən qayıdan qız», «Gəlin dünya», «Tale», «Biz ki, istəyirik», «Etiraf» belələrindəndir.

Əvvəlki həvəslə döyünür

ürək,

İndi bir həqiqət kəşf

etdim, inan.

Sevməyi kişidən öyrənmək

gərək,

Əsl sədaqəti – ancaq

qadından.

(«Etiraf»)

*Mənə üfüq boyda geniş
 səmanı,
Göydə buludları, yerdə
 dumanı.
Dənizdə dalğanı sən
 bağışladın,
Bu hüsnü – mənanı sən
 bağışladın...*

«Bir qəlbə iki hiss» bölməsindəki şeirləri biri-brindən fərqləndirmək çətindir. Lakin «Rəvayət» və «Adət nədir» şeirləri öz mənasına görə xüsusi yer tutur. Mən ömrümün altı ilini ən adi daşına, uzaq ulduzuna qədər dinlə bağlı olan İraqda keçirmişəm. «Adət nədir» şeiriniz mənə dogma olan, ürəyimin dərinliyində gizlənən, toxunanda sızıldayan hislərdən bəhs edir:

*Molla gəlir yas yerinə
təsbəh əlində,
Dodaqaltı pıçıldayıb
neçə ad çəkir.
Azərbaycan məclisində
ərəb dilində,
Saqqalını tumarlayıb
salavat çəkir...*

*Mənə bir xalq göstərin
siz yas məclisində
Danışanı qulaq asan başa
düşməsin.*

Bəli, doğrudan da, təəssüf doğuran bir haldır. Lakin mətləbim başqadır. Məlumdur ki, böyük-küçüklüyündən asılı olmayaraq, hansı bir məclis olursa olsun, ona bir nəfər ağsaqqallıq edir. Bu, İraqda da belədir. Lakin orada yas məclislərini aparmaq üçün xüsusi molla çağırırlar. Məclisə gələnlərdən bir ağsaqqala həvalə edirlər ki, məclisi aparsın. Bizdə bu barədə dözülməz vəziyyət yaranmışdır. Bəzən bilirik ki, molla adına məclisə dəvət edilənlərdən çoxu savadsız, keçmiş natəmiz, əməli-saleh olmayan adamlardır. Bununla belə, onları yas məclisinə dəvət etməli oluruq. Ona görə ki, tariximizdə möhkəmlənə biləcək bir adətimiz yoxdur.

Nə qədər ki, alimlərimiz, ziyalılarımız ictimaiyyətin rəyi və arzusu ilə xalqımıza layiq bir adət barədə düşünüb-daşınmayacaqlar, bu vəziyyət davam edəcək və siz deyən kimi:

*Başqaları istehzayla
baxıb yan keçəcək,
Bizim ürəyimizdən qara
qan keçəcək.*

Kitabda «Rəsul Həmzətova məktub», «Qadın» adlı poemalarınız yer almaqdadır. Nə gizlədim, «Qadın» poeması axıcılığı ilə fərqlənsə də, burada ayrı-ayrı gözəl lövhələr olsa da, ümumiyyətlə, məni o qədər də tutmadı. O ki qaldı «Rəsul Həmzətova məktub» poemanıza, tam qətiyyətlə deyə bilərəm ki, bu poema yaradıcılığınızın parlaq səhifələrindən biri kimi tarixdə qalacaq, bir şair kimi, sizi gələcək nəsillərə tanıdacaqdır. Cənubi Azərbaycanı səyahət etmiş Rəsul Həmzətova ürək sözlərini zi ürəyimcə demisiniz. Hislərinizi yaxşı qələmə almısınız:

*Oxudum mən «İran
silsilənizi»,
Var olsun, o qələm, o
ilham, şair.
Bu dəm «Azərbaycan
silsilə»nizi,
Oxumaq dilədim,
danmıram, şair.*

*Gəldiniz, gördünüz qədim
diyarı,
O günlər tarixi
günlərdi, şair.
Göy məscid,
Urmiya,
Təbriz bazarı,
Hərəsi ayrıca əsərdi,
şair,
Sizin şeirinizi, bəzərdi,
şair.*

«Uman yerdən küsərlər» – demişlər. Fikirlərinizlə tam şərikəm.

«Sən bağışladın» oxuculara gözəl hədiyyədir. Təkcə böyüklərin deyil, gənclərin və məktəblilərin tərbiyəsində də kitabda toplanan şeirlərin əhəmiyyəti az deyil.

Arzu edirəm ki, belə məzmunlu, oxucunu düşünməyə vadar edən kitablarınızla tez-tez görüşək.

AZƏRBAYCAN XALQ ƏDƏBİYYATI*

Bu il xalqımız üçün bir sıra tarixi hadisələrlə əlamətdar olmuşdur. Burada folklorşünaslıq elmimizin də payı vardır. Folklor irsinin qorunması barədə qanunun qüvvəyə minməsi, AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu nəzdində fəaliyyət göstərən «Folklor Elm Mərkəzi»nin müstəqil elmi instituta çevrilməsi, Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda «Folklor» şöbəsinin yaradılması, folklorla dair neçə-neçə tədqiqat əsərlərinin və nəhayət, BDU-nun Folklor kafedrasının müdiri, Milli Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü, prof. Azad Nəbiyevin «Azərbaycan xalq ədəbiyyatı» dərsliyinin işıq üzü görməsi deyilənlərə misal ola bilər.

Demək lazımdır ki, otuz ilə yaxın bir dövrdə şifahi xalq ədəbiyyatı ali məktəblərimizin filologiya fakültələrində «Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi» fənninin başlanğıc kursu kimi tədris edilərkən prof. Vaqif Vəliyevin «Azərbaycan folkloru» və prof. Paşa Əfəndiyevin «Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı» dərslikləri əvəzsiz mənbə olmuşlar. Lakin 1989-cu ildə prof. Azad Nəbiyevin təşəbbüsü ilə BDU-da «Folklor kafedrası» yaradıldı və şifahi xalq ədəbiyyatımız ayrıca fənn kimi tədris olunmağa başladı. Bu, folklorumuzun nəzəri məsələlərinə yenidən və obyektiv baxılması zərurətini ortaya qoydu. Həmin zərurətin nəticəsi olaraq Azad müəllimin sanballı əsəri meydana gəldi. Bu kitab ərsəyə gələnə qədər prof. Azad Nəbiyev elmin daşlı-kəsəkli yollarında, əgər belə demək mümkünsə, öz cığırını açmış, neçə-neçə kitablar buraxmış, tədqiqatla bərabər otuz ilə yaxın BDU-da folklordan dərs demiş və nəhayət, bu çox gərəkli kitabı yazmışdır. Heç kimə sirr deyildir ki, dərslik yazmaq çox böyük təcrübə və məsuliyyət tələb edən bir işdir. Bir qayda olaraq, istər orta

* «Ədəbiyyat qəzeti», 21.11.2003, s.2.

məktəb, istərsə də ali məktəb olsun, hərtərəfli biliyə malik müəllimin şagird və tələbələr arasında «məktəb» keçməsi, sinif otağında «saç ağartması», dərslik yazmağa mənəvi haqq qazanması dərsliyin uzunömürlü və uğurlu olmasını şərtləndirən amillərdəndir. Göründüyü kimi, prof. Azad Nəbiyev bu ilkin şərtlərə cavab verən uzun bir yol keçmiş və «Azərbaycan xalq ədəbiyyatı» adlı sanballı əsərini ortaya qoymuşdur.

Dərsliklə tanışlıqdan öncə folklorşünaslığımızın inkişafında böyük xidmətləri olan prof. Paşa Əfəndiyevin kitabda «Ön söz» kimi gedən rəyini oxudum. Danılmaz həqiqətdir ki, bəzən sələflərdə xələflərə qarşı qısqanclıq hissi özünü göstərir. Lakin prof. Paşa Əfəndiyevdə yeni dərsliyə bir damcı belə qısqanclıq hiss etmədim. Əksinə, «Azərbaycan xalq ədəbiyyatı»na və onun müəllifinə verilən həqiqi qiymətin şahidi oldum.

Gün kimi aydın həqiqətdir ki, nəzəri məsələlər folklor ekspedisiyalarının topladığı materiallar əsasında yaranır. O folklorşünas ki, oba-oba xalq dilinin incəliklərinə vaqif olan bir dialektoloqa çevrilir, onun gəldiyi nəticələr daha tutarlı olur. Prof. Azad Nəbiyev belə folklorşünaslardandır. O, Azərbaycanın bir çox bölgələrinə tələbələrlə ekspedisiyalar təşkil etmiş, şifahi xalq ədəbiyyatımızın toplanmasında böyük xidmətlər göstərmişdir. Onun bu yöndəki fəaliyyətini izləyərkən göz önünə ilk olaraq V.Q.Belinskinin sözləri gəlir: «Böyük zəhmət və fədakarlıqla xalq ədəbiyyatının qiymətli gövhərlərini toplayan və onları unudulub tələf olmaqdan qoruyan təvazökar və qərəzsiz adamların zəhməti hər cür təqdir və təşəkkürə layiqdir».

«Azərbaycan xalq ədəbiyyatı» uzun illərin, ağır zəhmətin uğurlu nəticəsidir. Ali məktəb tələbələri üçün nəzərdə tutulsa da, dərslikdən, eləcə də magistr, aspirant və mütəxəssislər

də bəhrələnə bilərlər. Dərsliyin işıq üzü görmüş I hissəsi iki bölmədən ibarətdir. Birinci bölmədə: folklor və folklorşünaslıq, folklorun başqa elm sahələri ilə əlaqəsi, ağız ədəbiyyatının üslub və növ törəmələri, folklor irsi dünya tədqiqatında, mifoloji nəzəriyyə və ayrı-ayrı məktəblər, o cümlədən də Azərbaycan folklorşünaslıq məktəbi, Güney Azərbaycanda folklorşünaslıq, Azərbaycan mühacir folklorşünaslığına bir baxış, folklor və yazılı ədəbiyyat, Azərbaycan folklorunun təsnifi və dövrləşdirilməsi məsələsinə dair və s. nəzərdən keçirilir. Bu bölmədə tədqiqata cəlb olunan bir çox məsələlər folklorşünaslığımız üçün yenidir. Xüsusən də Azərbaycan mühacir ədəbiyyatının nümayəndələri Əhməd Cəfəroğlu, Ceyhun Hacıbəyov, M.Ə.Rəsulzadə və başqalarının folklorşünaslıq fəaliyyətindən dərslikdə ilk dəfədir ki, bəhs edilir. Güney Azərbaycanda folklorşünaslıq, Azərbaycan folklorunun təsnifi və dövrləşdirilməsi də ilk dəfədir ki, araşdırılır. Folklorumuzun təsnifi və dövrləşdirilməsi, onun sistemli araşdırılması və öyrənilməsi baxımından elmi əhəmiyyət kəsb edir. Müəllif folklorumuzu şərti olaraq üç dövrə bölür: Qədim dövr – eramızdan əvvəl X əsrdən eramızın XII əsrinə qədər; Orta əsr dövrü – XIII–XVIII əsrlər; Yeni dövr – XIX–XX əsrlər.

Onu da demək lazımdır ki, «Azərbaycan xalq ədəbiyyatı» dərsliyində ilk dəfə olaraq Azərbaycan folklorşünaslığının inkişafında xüsusi xidmətləri olan filologiya elmləri doktorları Fərhad Fərhadov, Mirəli Seyidov, Xaliq Koroğlu, Əzizə Cəfərzadə, Vaqif Vəliyev, Paşa Əfəndiyev, Sədnik Paşayev, Qara Namazov, Mürsəl Həkimov, Rüstəm Rüstəmzadə, İsrail Abbasov, Məhərrəm Qasımlı, Bəhlul Abdulla, Maarifə Hacıyeva, Valeh Hacıyev, bu sətirlərin müəllifi və başqa mütəxəssislərdən ayrı-ayrılıqda bəhs edilmiş, onların yaradıcılığının səciyyəvi xüsusiyyətləri göstərilmiş

dir. Bu, təqdirəlayiq bir işdir. Əks təqdirdə, başqa ali məktəblər bir yana, hətta Bakı Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsinin tələbələri belə, görkəmli alimlərimizin folklorşünaslığımıza gətirdikləri yeniliklərdən xəbərsiz olardılar.

Tədqiqatçı heç kimin zəhmətini unutmur, əgər belə demək mümkünsə, folklorşünaslıq adlanan abidənin daha möhkəm, daha möhtəşəm olmasında bir kərpic qoyanın da, min kərpic qoyanın da, zəhmətini təqdirlə yad edir. Haqlı olaraq akademik Bəkir Nəbiyevin, AMEA-nın müxbir üzvləri Yaşar Qarayev, Ağamusa Axundov, Nizami Cəfərov, AMEA-nın fəxri üzvü Cavad Heyət və başqalarının folklorşünaslıq el-mimizin inkişafında xidmətləri olduğunu xüsusi qeyd edir.

Dərsliyin ikinci bölməsində folklorumuz qədim dövr xalq ədəbiyyatı, ağız ədəbiyyatında ədəbi üslublar və lirik üslubun erkən şəkilləri, Azərbaycan xalq oyunları, Azərbaycan xalq ədəbiyyatında dramatik üslub və onun erkən törəmələri, qədim türk dastanları, ozan sənəti, mənşəyi, təkamülü və formalaşması, Azərbaycan uşaq folkloru, poetik ifadənin yeni qəlibləri və yeddi hecalı şeirin yaranması, etnopsixoloji düşüncə ilə bağlı yaranan janrlar və s. kimi başlıqlar altında tədqiq edilmişdir. Qeyd edək ki, etnopsixoloji düşüncə ilə bağlı yaranan janrlar: yuxular, gözəgörünmələr, eymənmələr, qarabasmalar, ürəyədammalar və s. folklorşünaslığımızda ilk dəfədir ki, ayrıca janrlar kimi araşdırılaraq dərsliyə daxil edilmişlər.

Eləcə də kiçik janrlardan yalvarmalar, söyüşlər, öyüdlər, təriflər, şərlər, şayiələr, başsağlıqları, təsəllilər və s. ilk dəfədir ki, bu müstəvidə nəzərdən keçirilir. Göründüyü kimi, tədqiqatçı folklorumuzun janr sistemini xeyli zənginləşdirmişdir. İkinci bölmədə tədqiqat obyektinə çevrilən atalar sözü və məsəllərlə bağlı tədqiqatçının yeni söz deməsi bir yana, bu janrla əlaqədar folklorşünaslığımızda mübahisə obyekt-

tinə çevrilən, çoxdan həllini gözləyən bir məsələyə də aydınlıq gətirmişdir. Məsələ burasındadır ki, tədqiqatçılar müəyyən əlamət və formasına görə onları gah «epik növ», gah da «lirik növ»ə aid etmişlər. Prof. Azad Nəbiyev forma və biçiminə görə atalar sözü və məsəlləri «Mərasim folkloru ilə bağlı yaranan kiçik janrlar» sırasında tədqiq etməklə də yeni fikir irəli sürmüşdür. Tədqiqatçının dərslikdə bu janra çox geniş yer ayırması təbiidir.

Atalar sözü və məsəllər xalqın tarixi inkişaf mərhələlərini, həyat tərzini, dünyagörüşünü, təfəkkürünü, inam və etiqadını, adət-ənənəsini və s. əks etdirən müstəsna dəyərə malik bir xəzinədir, tarixi sənədlərdir. Odur ki, müxtəlif elm sahələrində çalışan tədqiqatçılar bu mənəvi incilərə istinad edir, onların vasitəsilə müəyyən hadisələrin izlərini və köklərini axtarırlar. Tarixçi atalar sözü və məsəlləri qədim tarixə, tarixi hadisələrə dair məlumat baxımından, hüquqşünas onları xalq həyatının yazılmamış qanunları baxımından, etnoqraf atalar sözü və məsəlləri unudulub getmiş adət-ənənələrin hifz olunub saxlandığı mənəvi dəyərlər mənbəyi baxımından qiymətləndirir. Filosof onların vasitəsilə xalqın düşüncə tərzini öyrənməyə, məntiq aləmində yerini dürləşdirməyə can atır. Dilçi isə atalar sözü və məsəllərə insan nitqinin inkişaf pillələrini, dilin leksik-qrammatik qayda-qanunlarını tədqiq etmək işində əvəzsiz mənbə nöqtəyi-nəzərindən yanaşır.

Məhz buna görə xalq kütləsinin təfəkkürünü ibrətamiz bir tamlıqla ifadə edən atalar sözü və məsəllərin tədqiqinə dərslikdə belə geniş yer verilməsi təqdirəlayiqdir. «Poetik ifadənin yeni qəlibləri və yeddi hecalı şeirin yaranması» adlanan hissədə də dərslik müəllifi yeni fikir irəli sürmüşdür. Bu, xüsusən 1-ci sətri 3, 4 və 5 hecadan ibarət olan bayatı-xoyratlara aiddir.

Çəkinmədən deyə bilərik ki, «Azərbaycan xalq ədəbiyyatı» tamam yeni istiqamətdə, yeni yöndə yazılmış orijinal bir əsərdir. Güman edirəm ki, dərsləyin II hissəsi tezliklə işıq üzü görəcək, lətifələr, nağıllar, xalq mahnıları, dastanlar, ümumiyyətlə, aşığı yaradıcılığı və s. hərtərəfli tədqiqə cəlb ediləcəkdir.

Səmərəli zəhmətin bəhrəsi olan I hissə tam əminlik yaradır ki, dərsləyin II hissəsi də uğurlu olacaqdır. Milli Elmlər Akademiyamızın folklor üzrə ilk və hələlik yeganə müxbir üzvü, respublikamızda yeganə «Folklor kafedrası»nın müdiri, neçə illərdən bəri ədəbiyyat üzrə müdafiə şurasının üzvü, onlarca kitabın müəllifi, neçə-neçə doktorluq işinin elmi məsləhətçisi, 24 aspirantı müdafiə edən prof. Azad Nəbiyevin sanballı «Azərbaycan xalq ədəbiyyatı» dərsləyinin şifahi xalq ədəbiyyatımızın sistemli şəkildə öyrənilməsində xüsusi yeri olacağına şübhə yeri qalmır. Bu qiymətli əsərin folklorumuzun özü qədər uzunömürlü və yeni folklorşünaslar nəslinin yetişməsində gərəkli olacağına inanıram.

FOLKLORUMUZUN MÖTƏBƏR TƏDQİQATÇISI*

Həyatımda 1976-cı ildə Almaatada keçirilən Türkoloji qurultay sanbalda elmi məclis görməmişəm. Görkəmli dünya alimlərinin cəm olduğu qurultayda, mənəcə, Azərbaycan alimləri ən böyük nümayəndə heyəti idi. Akademik M.Şirəliyev, B.Nəbiyev, A.Axundov, Z.Budaqova, R.Məhərrəmov, F.Zeynalov, T.Hacıyev, Y.Yusifov, M.Adilov, Q.Vorosi, M.İslamov, V.Aslanov, M.Məmmədov, K.Vəliyev,

* Bax: «Ədəbiyyat qəzeti», 23 aprel 2010-cu il və Bəhlul Abdulla. Sevgi dolu alim və pedaqoq kitabı. «Xəzər» Universitetinin nəşriyyatı, 2010, s. 15–19.

M.Cəfərzadə, E.Əzizov, B.Abdulla və başqaları maraqlı məruzələrlə çıxış etdilər. Yaxşı yadımdadır Bəhlul Abdulla «Azərbaycan şifahi xalq yaradıcılığında sınınamaların məna xüsusiyyətləri» barədə məruzə etdi. Yekun iclasında «Folklorşünaslıq bölməsi»nin sədri, tanınmış folklorşünas alim Xaliq Koroğlu hesabatında Bəhlulun araşdırmasını folklorşünaslıqda kəşf adlandırırdı. Ona qədər Bəhlul Abdullanı yaxşı tanımırdım. «Yusif Vəzir Cəmənzəminli və folklor» adlı namizədlik dissertasiyasını təzəcə müdafiə etmişdi. Bir onu bilirdim ki, Bəhlul Abdulla Azərbaycan folklorşünaslıq elminin nəzəri əsaslarını hazırlayan, bu sahədə məktəb yaradan M.H.Təhmasibin yeganə əyani aspirantı olub. Doğrudur, çağdaş folklorşünaslarımızın, demək olar ki, hamısı folklor üzrə ilk filologiya doktoru M.T.Təhmasibin məktəbini keçmiş, əksəri onun qiyabi aspirantı və dissertantı olmuşdur.

Bəhlul Abdulla müəlliminin saldığı yolla gedərək beynəlxalq arenaya çıxan, təkcə türk aləmində deyil, keçmiş sovetlər məkanında da sayılıb-seçilən alimlərdəndir. O, folklorşünaslıq elmi sahəsində mötəbər söz demək mərtəbəsinə yüksəlmiş, xarici ölkələrdə alim, professor, elm xadimi mənasında işlənən akademik titulundan başqa alın təri, titanik zəhməti sayəsində yerdə qalan bütün titulları qazanmışdır. Filologiya elmləri doktoru, professordur. Bəhlul Abdulla hər alimə qismət olmayan, görkəmli elmi nailiyyətlərə görə şərəfli Əməkdar elm xadimi adına layiq görülən azsaylı alimlərimizdən biri – ilk folklorşünasımızdır.

Folklorumuzun elə bir sahəsi yoxdur ki, Bəhlul Abdulla orada qələm çalaraq uğur qazanmasın. Zəhmətkeş alim heç nə yazmasaydı, təkcə «Kitabi-Dədə Qorqud»la bağlı tədqiqat əsərləri onu Qorqudşünas alim kimi yaşadardı. Professorun otuz il ərzində yazdığı monoqrafiyalara nəzər saldıqda yaradıcılığının çoxşaxəliliyi adamı heyratə gətirir. Bu qə-

dər əsəri ərsəyə gətirmək üçün ömür həsr etmək lazımdır, folklorla nəfəs almaq gərəkdir. Bəhlulu tanıyanlar yaxşı bilir ki, həyatda onun yeganə amalı folklorumuza xidmətdir. Xalq yaradıcılığına dərin məhəbbət olmasaydı, şübhəsiz, alimin bir-birindən maraqlı, bir-birindən sanballı əsərləri çıxmazdı:

«Y.V.Çəmənzəminli və folklor» (1981), «Haqqın səsi» (1989), «Azərbaycan mərasim folkloru və onun poetikası» (1990–rus dilində), «Kitabi-Dədə Qorqud»un poetikası (1999), «Dəli Domrul «Kitabi-Dədə Qorqud»da və qorqudşünaslıqda» (2002), «Azərbaycan mərasim folkloru» (2005) və s.

Xüsusi qeyd etmək istərdik ki, tədqiqatçının «Kitabi-Dədə Qorqud və islam dini» (1997), «Azərbaycan folklorunda mifoloji at» (2000), «Kitabi-Dədə Qorqud»da rəng simvolikası» (2004), «Salur Qazan» (2005), «Folklorda say simvolikası» (2006), «Kitabi-Dədə Qorqud»da nitq etiketlərinin etnomifik poetikası» (2007), «Kitabi-Dədə Qorqud»un etnik ənənə, mərasim sistemində mifoloji təsəvvürlərin yeri» (2008) və s. folklorşünaslığımızda tamamilə yeni olub, alimin adı ilə bağlıdır.

«Kitabi-Dədə Qorqud»un tədqiqində qocaman qorqudşünas alim Şamil Cəmişidovun və başqa alimlərimizin zəhmətini yüksək qiymətləndirməklə bərabər, həqiqət naminə deməliyəm ki, bu sahədə hərtərəfli tədqiqat aparan, əsərin dərin qatlarına nüfuz edən, incəliklərinə daha çox varan alimimiz Bəhlul Abdulladır. O, bu ölməz abidəni tədqiq edə-edə özü də ölməzlik-əbədilik qazanıb – desək həqiqətdən kənar olmaz.

Bəhlul Abdullanın ikicildlik «Kitabi-Dədə Qorqud» ensiklopediyası»nın (2000) hazırlanması və nəşrində də xidmətləri böyükdür. O, həmin ensiklopediyanın II cildinin redaktorlarından biridir. Alim, eləcə də «Novruz bayramı ensiklopediyası»nın (2008) Tofiq Babayevlə birgə tərtibçisi və sanballı ön sözün müəllifidir.

Professor Bəhlul Abdullanın folklorumuzun toplanması, tərtibi və nəşri sahəsindəki xidmətləri də danılmazdır. «Azərbaycan bayatıları» (1984, 2004 – şərikli), «Arazam, Kürə bəndəm» (1986), «Göyər səmənim, göyər» (1993), «Dava yorğan davasıymış» (1993, 1996), «Ağırlığım, uğurluğum odlara» (1996), «Koroğlu» (2001 – rus dilində), «Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı – antologiya» 1-ci və 2-ci kitab (2001), «Məktəbəqədər uşaqlar üçün folklor antologiyası» (2001), «Azərbaycan nağılları» (2004), «Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı antologiyası» (2004), «Molla Nəsrəddin lətifələri» (2004), «Kitabi-Dədə Qorqud» – nəşrə məsul (2004), «Yusif Vəzir Çəmənizəminli – seçilmiş əsərləri» (2004), «Azərbaycan folkloru» (2005), «Azərbaycan xalq uşaq oyunları» (2008) və s. gərgin əməyin bəhrəsidir.

Saysız-hesabsız publisistik və elmi-publisistik məqalələr, «Bayatılarım» və «Buynuz bayatıları» kitablarının müəllifi, bədii əsərlərin tərtibçisi Bəhlul Abdulla Yazıçılar Birliyinin üzvüdür. Keçən əsrin 60-cı illərindən onun «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzetində «Azərbaycan», «Qobustan», «Ulduz», «Elm və həyat» jurnallarında maraqlı məqalələri çap olunur. Alimin publisistik məqalələri Nizami, Nəsimi, Füzulidən başlamış əksər Azərbaycan ədib və şairlərinin yaradıcılığını əhatə edir. Folklorçumuzun Qurbani, Xəstə Qasım, Aşıq Alı, Aşıq Ələsgər, Aşıq Hüseyn Bozalqanlı, Aşıq Əsəd və başqalarının yaradıcılığına həsr etdiyi məqalələri, onun aşıq yaradıcılığına da yaxşı bələd olmağından xəbər verir. Biz onun çapına nail olduğu «Aşıq Əsəd. Seçilmiş şeirləri» (1977 – şərikli), «Azərbaycan ədəbiyyatı inciləri – dastanlar» (1987), «Koroğlu» (2004, 2005 – şərikli), «Azərbaycan dastanları» (2004 – şərikli), «Azərbaycan aşıqları» (2004 – şərikli) və s. kitabları da deyilənlərə əlavə etsək alimin zəhmətinə işıq tutmuş olarıq.

Yuxarıda dediyimiz kimi, prof. Bəhlul Abdulla çoxşaxəli yaradıcılıq diapazonuna malik folklorşünaslarımızdandır. Həqiqətən də, folklorumuzun elə bir janrı yoxdur ki, orada Bəhlul Abdulla qələm çalmasın. Bu, onun hərtərəfli elmi biliyə sahib olmağından xəbər verir. Bəhlul Abdullanın ən böyük xidmətlərindən biri də Azərbaycan mərasim folklorunu – folklorumuzun arxaik janr və növlərini fundamental şəkildə öyrənməsidir. Burada xalq mərasimləri, mərasim ayinləri və onların poetik mətnlərinin bədii-estetik xüsusiyyətləri gerçəkliklə vəhdətdə araşdırılmışdır. Tədqiqatçı Azərbaycan folklorşünaslığında əvvəllər tədqiq olunmamış sınaq, ovsun, alqış-qarğışlar və falın ümumi və hər birinin fərdi əlamətlərini, janr, növ sərhədlərini, məna və bədii-ifadə tərzini, şəkli xüsusiyyətlərini nümunələr əsasında tədqiqat süzgəcindən keçirmişdir.

Prof. Bəhlul Abdulla milli kadrların yetişməsində də gərəkli işlər görmüşdür. Doktorluq dissertasiyaları üzrə elmi məsləhətçi, namizədlik dissertasiyaları üzrə elmi rəhbər, bir çox doktorluq və namizədlik dissertasiyaları üzrə opponent olmuş, həmişə faydalı məsləhətləri ilə fərqlənmişdir. İyirmi ildən artıq müddətdə Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda Dissertasiya Şurasının üzvü kimi səmərəli fəaliyyət göstərmişdir. Folklorşünas alimin yaradıcılığı həmişə oxucu və tədqiqatçıların diqqət mərkəzində olmuşdur. Xalq yazıçısı, professor Elçin, professorlar Zaman Əsgərli, Kamran Əliyev, Oruc Əliyev və başqaları onun yaradıcılığına maraqlı məqalələr həsr etmişlər.

Bəhlul Abdulla sözçülüüyü sevməyən, az sözlə böyük mətləblərdən söz açan alimlərdəndir. Bunu onun monoqrafiyalarının həcmindən də görmək olur. Mən də alimin bu xüsusiyyətindən faydalanaraq bu qısa yazıma son verərkən folklorumuzun böyük bilicisi, həmkarım Bəhlul Abdullaya qalan ömür payını da mənalı keçirməyi, folklorumuza həmişəki kimi vicdanla xidmət etməyi arzulayıram.

HƏR KİM YÜZ İL YAŞAMASA... *

Qayğıkeşliyi və xeyirxahlığı ilə həmişə cavan görünən, yüksək mənəviyyatı və ziyalılığı ilə seçilən Babək Qurbanovun 70 yaşı haqladığını eşidəndə inana bilmədim. İllərdən bəri təmasda olduğum, dostluq etdiyim bu ləyaqətli insan və tanınmış alimin yaş həddinin fərqi nə varmamışdım. Ötən günlərin xatirələrinə daldım. Mərhum ədəbiyyatşünas alim İsrail Mustafayev və Babəklə birgə keçirdiyimiz keşməkeşli gənclik illəri yaddaşımda canlandı. Babəkin ömür və yaradıcılıq yolunu göz önünə gətirəndə fərəhləndim. Bir daha qənaətə gəldim ki, Babək Qurbanov ləyaqəti, əxlaqı, elmi və ziyalılığı ilə valideynlərinə və xalqımıza başucalığı, üzağlığı gətirib. Ömrünü mənalı keçirib. Hər anın qədrini bilib. Ü.Hacıbəyov adına Konservatoriyanın musiqi nəzəriyyəsi fakültəsində oxuyub və «Azərbaycan aşığı musiqi yaradıcılığı» mövzusunda diplom işini müdafiə edib. 1967-ci ildə Bakı Dövlət Universitetinin Müdafiə şurasında «Musiqi ilə ədəbiyyatın qarşılıqlı əlaqəsi» adlı namizədlik dissertasiyasını, 1981-ci ildə 42 yaşında olanda isə Moskvada SSRİ EA-nın Fəlsəfə İnstitutunda «Programlı musiqinin estetik prinsipləri» mövzusunda doktorluq dissertasiyasını müdafiə edib və 1985-ci ildən professordur. Azərbaycan Bəstəkarlar və Jurnalistlər Birliyinin üzvüdür. Hətta 90-cı illərdə Bəstəkarlar İttifaqının İdarə Heyətinin üzvü olub. Babək Qurbanov 1981–1989-cu illər arası Azərbaycan EA-nın Fəlsəfə və Hüquq İnstitutunda Estetika və etika sektorunun (bölmə) müdiri, sonra Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət İnstitutunda Fəlsəfə və mədəniyyət tarixi kafedrasının müdiri (1989–1992), Türkiyədə Atatürk Universitetinin professoru,

* Bax: «Ədəbiyyat qəzeti», 23.06.2009.

kafedra müdiri (1992–2008) olmuş, hazırda Qaziantəp Türk Musiqisi Dövlət Konservatoriyasında işləyir. Professor Babək Qurbanov Azərbaycan və Türkiyədə Azərbaycan musiqisinə, ədəbiyyatına, incəsənətinə, folkloruna, fəlsəfə və estetika məsələlərinə, tanınmış elm adamlarına üç yüzdən artıq publisistik və elmi məqalələr həsr etmişdir. Yeri gəlmişkən, bu məqalələrdən qırx beşi «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzetində yayımlanmışdır. Onlardan bəzisinə nəzər saldıqda alimin yaradıcılıq diapazonunun genişliyinə heyran olmaq olmur: «Üzeyir Hacıbəyovun estetik baxışları», «Vaqif və xarici mətbuat», «Avestadan günümüzdə kimi», «Bədii həqiqət axtarışında», «Nəriman Nərimanov və teatr», «A. Bakıxanov haqqında» və s.

Tədqiqatçının başqa mətbu orqanlarda – qəzet və dərgilərdə çıxan çoxsaylı məqalələri də yuxarıda deyilənlərə dayaq olur: Nizaminin mirasına məhəbbətlə, xalq bayatıları və oyun havaları, vurğunşünaslığa əhəmiyyətli töhfə, rübailər dünyası, Üzeyir Hacıbəyovun yaradıcılığında qadın mövzusu, çağdaş Azərbaycan şeirindən bir yarpaq, Azərbaycan dramaturgiyasının estetik problemləri, akad. Budaq Budaqovun «Təbiət poeziya işığında» əsəri haqda və s.

Alimin 30-a yaxın kitabı çıxmışdır. Onun «Musiqi ilə ədəbiyyatın qarşılıqlı əlaqələri» («Elm»–1972), «Azərbaycan ədəbiyyatı və incəsənətinin ideya-estetik problemləri» («Gənclik»–1977), «Azərbaycan incəsənəti xaricdə» («İşıq»–1984), «Mənəvi saflıq dünyası» («Azərnəşr»–1989), «Nizami və Musiqi» («Elm», 1991, rusca, prof. A. İsayadə ilə şərikli. Kitab 2008-ci ildə Azərbaycan dilində çap olundu) və s. kitabları orijinallığı ilə seçilir. Professor Babək Qurbanovun Türkiyədə də kitabları çıxıb. Alimin 2005-ci ildə Ankarada «Aktif yayın evi» tərəfindən nəşr edilən «Musiqi estetikası»

nın bəzi problemləri» kitabının universitetlərin gözəl sənətlər fakültələrində dərslik kimi qəbul olunması hər alimə qismət olmayan nailiyyətdir. Babək müəllim türk alimləri prof. Mehmet Takkaçla «Televiziya sənəti», «Ev tiyatrosu» kitablarını, prof. Bilgə Seyidoğlu, dosentlər M.Karabulut, Yavuz Şen və b. ilə müştərək məqalələr yazaraq çap etdirmişdir.

Babək müəllimin çapa hazır vəziyyətdə olan nəzəri və tərcümə kitabları da vardır: «Sənət fəlsəfəsinin problemləri», «Çoxsəsli musiqinin korifeyləri», «Azərbaycan musiqisi», kalmik xalq qəhrəmanlıq dastanı «Canqar» (ruscadan türkcəyə tərcümə), Stepanova və Kozlovun «Musiqi formalarının təhlili» (ruscadan Azərbaycancaya tərcümə) və s.

Göründüyü kimi prof. Babək Qurbanov müəllimliklə bərabər, elmlə ciddi məşğul olan alimlərdəndir. Onun rəhbərliyi ilə Azərbaycanda yeddi (onlardan T.Məmmədov «Koroğlu dastanında qəhrəmanlıq havaları» mövzusunda – Moskvada, R.Ağayev «Azərbaycan xalq teatrları» mövzusunda – Tiflisdə müdafiə etmişlər), Türkiyədə altı nəfər sənətşünaslıq və ya fəlsəfə üzrə namizədlik dissertasiyası müdafiə etmişdir. O, eyni zamanda Azərbaycan və Türkiyədə 24 doktorluq və bir çox namizədlik dissertasiya işinin opponenti, eləcə də doktorluq işlərinə elmi məsləhətçi olmuşdur. Bütün bunları nəzərə alan Ali Attestasiya Komissiyası alimi Azərbaycan EA-nın Fəlsəfə və Hüquq İnstitutunda Müdafiə şurasının üzvü, Memarlıq və İncəsənət İnstitutunda isə sədr müavini təyin etmişdi. Bu, bir alim kimi Babək Qurbanovun elm aləmində nüfuzundan xəbər verir. Professor B.Qurbanov nəinki Azərbaycanda və keçmiş Sovetlər Birliyində, eləcə də Türkiyədə tanınmış musiqişünas alimlərimizdəndir. O, dünyanın bir çox ölkələrində beynəlxalq konqres, simpozium və konfranslarda estetika və musiqişünaslığa dair milli

dəyərlər baxımından maraqlı məruzələrlə çıxış edib. O, 1992-ci ildən Türkiyənin Atatürk Universitetində üç fakültədə «Etika», «Estetika», «Fəlsəfə», «Ümumi və xüsusi təhsil metodları», «Türk düşüncə tarixi», «Musiqi nəzəriyyəsinə giriş», «Musiqi nəzəriyyəsi», «Musiqi əsərlərinin təhlili», «Musiqi estetikası», «Sənət fəlsəfəsi», «Musiqi formaları», «Harmoniya» fənlərindən dərs demiş, bu fənlər üzrə magistr və aspirantlarla da məşğul olmuşdur. Alim ümummillə liderimiz Heydər Əliyevin «Bir millət, iki dövlət» adlandırdığı Türkiyə və Azərbaycanın ədəbi, mədəni, elmi əlaqələrinin möhkəmlənməsi yolunda səmərəli xidmətlər göstərir. Azərbaycan, rus və türk dillərini mükəmməl bilən Babək müəllim tərcümə sahəsində də qələmini sınamışdır. O, Qalina Puqaçenkovanın «Orta Asiyanın şah əsərləri: Rəsm və miniatür», N.A.Berdyayevin «Rus kommunizminin qaynaqları və Manas» əsərlərini rus dilindən doğma dilimizə çevirmişdir. Alimin ruscadan dilimizə çevirdiyi A.Zisin «Çəşidli estetik düşüncələr» («Azərnəşr», 1989) kitabı da oxucular və tədqiqatçılar tərəfindən maraqla qarşılanmışdır. R.Əfəndiyev və T.Əfəndiyevanın «XIX və XX əsrin başlarında Azərbaycan sənəti», Möhbəddin Səmədin «Dünya dahilərsiz yaşayamaz (Lütfizadə haqqında)» əsərlərini dilimizdən tükəyə uyğunlaşdırmışdır. İnsan vətənin hədudlarından kənarda yaşayanda (fərq etməz müvəqqəti, ya daimi) vətənə olan məhəbbəti alovlanır, gecə-gündüz fikrini məşğul edir. Vətən duyğuları, vətən həsrəti Babək müəllimdən də yan keçməmişdir. Belə hallarda yaradıcı adamın harayına tədqiqatları çatır. Professor Babək Qurbanovun hay-küysüz gördüyü işlər xalqımıza olan məhəbbətinə dəlalət edir. Türkiyənin «Orkestro» dərgisində Azərbaycanın dahi bəstəkarları Üzeyir Hacıbəyli (5 məqalə), Qara Qarayev, Fikrət Əmirov,

eləcə də görkəmli bəstəkarlarımız Səid Rüstəmov, Süleyman Ələsgərov, Arif Məlikov, Tofiq Bakıxanov, Vasif Adıgözəlov, Azər Rzayev, Ramiz Mirişli, müğənni Lütfiyar İmanov, rəssam Mikayıl Abdullayev və başqaları haqqında dərc etdirdiyi yazıları təqdirəlayiqdir – desək, az olar. Babək Qurbanov Azərbaycan ədəbiyyatının xüsusən də poeziyasının vurğunudur. Şəksiz ki, bu, ata-babadan, qandan, gəndən gələn istəyin nəticəsidir (o, xalq şairi Osman Sarıvəllinin oğludur). Onun Nizami Gəncəvi, Məhəmməd Füzuli, Molla Pənah Vaqif, M.F.Axundov, Ü.Hacıbəyov, Səməd Vurğun və başqaları haqqında yazıları Türkiyədə böyük maraqla qarşılanıb. Alimin xeyirxahlıqla İbrahim Göyçaylı, şair-həkim Paşa Qəlbinur, Musa Ələkbərli, Dəmir Gədəbəyli, İslam Sadıq, Vəli Xramçaylı, Nəsim Nəbioğlu, Fəxri Müslüm, Rahil Məmmədov, Nüsrət Abdulov, Eyyub Şirvanlı və b. haqda məqalələr yazaraq Türkiyədə tanıtması, şübhəsiz, yuxarıda söz açdığımız istəklə bağlıdır. Vaxtilə görkəmli bəstəkar Cövdət Hacıyevdən dərs alan Babək müəllim həm də bəstəkardır. Skripkadan mükəmməl təhsil alan (11 il Bülbül adına məktəbdə, beş il Konservatoriyada), musiqini həm praktik, həm də nəzəri cəhətdən dərinlən Babək Qurbanovun 40 əsərdən ibarət «Bəstələr məcmuəsi» bunu deməyə əsas verir. Burada «Vəfasız», «Buludlar», «İntizar», «Sevinc dolu», «Xəyal», «Sənsiz», «Xatirə», «Şərq romansı» və s. kimi maraqlı əsərlər toplanmışdır. Alimin sənətşünaslıq doktoru İlqar İmamverdiyevlə birgə çap etdirdiyi «Fortepiano müşayiətli saz əsərləri» (Bakı, «Şirvannəşr», 2006), «Fortepiano müşayiətli tar əsərləri» («Şirvannəşr», 2006) kitabları müəllim və tələbələr üçün gərəkli vəsaitdir. Alim çoxsaylı kitablara ön söz yazmış, onların redaktoru olmuşdur. Təkcə onu demək kifayətdir ki, o, sənətşünaslıq doktoru

İlqar İmamverdiyevin 20-ə qədər kitabının redaktoru və ön söz müəllifidir. Professor Babək Qurbanovun fəaliyyəti elmi ictimaiyyət tərəfindən yüksək qiymətləndirilir. Azərbaycanda və Türkiyədə akademiklərdən: Firidun bəy Köçərli, Aslan Aslanov, bəstəkar Fikrət Əmirov, Şükufə Mirzəyeva, professorlardan: İmruz Əfəndiyeva, Vidadi Xəlilov, Nigar Cərulla qızı, Kamil Vəli Nərimanoğlu, İlqar İmamverdiyev, Əlisa Əhmədov, dosentlər Mübariz Süleymanov, Türkiyədə Əli Kafkasyalı, Cengiz Ayılmaz, Gürsoy Solmaz, Rusiyada: A.Zis, Y.Yakovlev, V.Selivanov və başqaları professor Babək Qurbanovun yaradıcılığına məqalələr həsr edərək alimin elmi fəaliyyətini və şəxsiyyətini yüksək qiymətləndirmişlər. Türkiyənin Atatürk Universitetində onun yaradıcılığına iki diplom işi həsr olunmuşdur. Babək Qurbanov nəcabətli insan, nadir ziyalılardandır. Onun səmimi söhbətlərindən, müdrik kəlamlarından doymaq olmur. Tez-tez telefonla danışırıq. Hər dəfə telefon bağlantısından sonra məndə rahatlıq və işləmək arzusu baş qaldırır. Bu isə onun xeyirxahlığı ilə bərabər, müsbət enerjili insan olduğundan xəbər verir. Babək müəllimi 70 yaşa çatmağı münasibətilə təbrik edirəm. Alimin atası Osman Sarıvəlli yazırdı:

*Hər kim yüz il yaşamasa,
Günah onun özündədir.*

Osman qağa 85 il yaşadı. Yaradandan təmənna edirəm ki, şairin arzusu yüksək mənəviyyatlı, ləyaqətli oğlu Babəkin həyatında çin olsun.

ƏBƏDİYYƏTƏ APARAN İLLƏR VƏ YOLLAR *

İnsan yaşa dolduqca tez-tez keçdiyi həyat yoluna nəzər salır, ömrün acılı-şirinli anlarını sanki yenidən yaşayır. Hadisələr kino lenti kimi göz önündən keçdikcə bu və ya digər hadisələrlə bağlı təmasda olduğu, tanıdığı, dost olduğu insanlar xatirələrdə canlanır. Xəyalında onları heç bir elmi ölçüyə sığmayan meyarlarla qiymətləndirir.

XX əsrin 60-cı illərindən təmasda olduğum, qələm dostum, gözəl ziyalı və əsl insan Nahid Hacızadəni həmişə xoş məramla xatırlayıram. Məndən cəmisi ikicə yaş böyük olsa da, ona həmişə bir ağsaqqal gözü ilə baxmış, səmimiyyətinə inanmış, məsləhətlərinə ehtiyac duymuşam. Onun nikbin və maraqlı söhbətlərindən doymaq olmur. Universitet illərini, filologiya elmimizin görkəmli nümayəndələri Əli Sultanlı, Mir Cəlal Paşayev, Cəfər Xəndan, Məmməd Arif, Məmməd Cəfər, Həmid Araslı, Muxtar Hüseynzadə, Məmmədəğa Şirəliyev və başqa elm fədailərini qürurla yada salaraq «Onların mühazirələri bizim üçün bir bayram idi» deyəndə sifətidəki məmnunluq hissi sanki onu gənclik illərinə qaytarır. Bunu tələdən gələn qismət hesab edir.

Yeri gəlmişkən, Makedoniyalı İsgəndərin «Həyata gəldiyimə görə ata-anama, həyatda ləyaqətlə yaşadığıma görə müəllimlərimə borcluyam» kəlamını mən ilk dəfə ondan eşitmişəm.

Deyirlər insan öz zamanının övladı olur. Burada bir həqiqət vardır. İnsan zamanın burulğanlarında, gündəlik qayğıların mənəngənəsində mütiləşir, sınır, zamanın hökmünə boyun əyərək dövrünün övladına çevrilir. Lakin bunu yaradıcı adamlara, qələm sahiblərinə aid etmək olmaz. Onların za-

* Bax: «Ədəbiyyat qəzeti», 24.03.06; Nahid Hacızadə.Yada düşdü, 2008, s. 605–611.

man və mühit çərçivəsinə sığmayan öz aləmləri vardır. Elə bir aləm ki, zamanın öz hökmünü necə diktə etməsindən asılı olmayaraq, bu aləmdə vətənə, xalqa ləyaqətlə xidmət ön plana keçir. Bu baxımdan yazıçı Nahid Hacızadə istisna təşkil etmir.

Onun keçdiyi şüurlu həyat yolu bir çox mətləblərdən xəbər verir. O, hələ Bakı Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsində təhsil alarkən (1955–1960) Azərbaycan Dövlət Televiziya və Radio Verilişləri Komitəsində işə götürülmüş, burada müxbirlikdən redaktor, böyük redaktor, «Gənclik və Ədəbi-Dram Verilişləri Baş Redaksiyasında» baş redaktor olmuş (1959–1991) və hətta televiziya üzrə sədr müavini kimi çox məsuliyyətli vəzifəyə qədər yüksəlmişdir (1992–1996). Vəzifələr dəyişsə də, o dəyişməmiş, məhvərindən çıxmamış, əksinə, həyatın sınağından üzüağ, alnıaçıq çıxaraq bütöv şəxsiyyətə çevrilmişdir.

Az-çox savadı olan adam yaxşı bilir ki, televiziya ağır bir sahədir. Dərin biliyi, savadı, istedadı olmayan adam burada çox tab gətirə bilməz. Nahid müəllim ömrünün, demək olar ki, 40 ilini yalnız bir yerdə – televiziya işləmişdir.

Azərbaycanın Əməkdar mədəniyyət işçisi (1976) və çox az adama qismət olan SSRİ Radio və Televiziya əlaçısı fəxri adlarına layiq görülməsi Nahid müəllimin ömrünü həsr etdiyi aləmə dərin vurğunluğundan xəbər verir. O, öz biliyi, qabiliyyəti, istedadı, tələbkarlığı, ziyalılığı ilə televiziya böyük nüfuz qazanmış və bunun sayəsində xalqa təmənnəsiz xidmət göstərə bilmişdir. Burada tək-cə bir faktı göstərməklə kifayətlənəcəyəm. Televiziya və radioda tez-tez İraqda yaşayan kərküklü bacı-qardaşlarımızın folklorundan, musiqisindən, adət-ənənəsindən verilişlər təşkil edilirdi. Bu verilişlər mənə ürəyi vətəndaşlıq duyğusu ilə döyünən Hacı Hacıyev, Nahid Hacızadə, Firudin Ağayev və Əmirhüseyn Məcidovla yaxın etmişdi. Bir gün Azərbaycanın aşığı sənətinin görkəm-

li nümayəndəsi Mikayıl Azaflı ilə bağlı veriliş təşkil etmək niyyətini bildirdim. Nahid müəllim qərribə tərzdə mənə baxdı. Onun narahatlığı təkcə o vaxt aşıklara televiziya da ayrıca yer verilməməsinə görə deyildi. Məsələ onda idi ki, Mikayıl Azaflı mütəmadi olaraq sovet quruluşunu tənqid etdiyinə görə, guya, «Oğurluqda və evdə silah saxlamaqda təqsirli bilinərək» həbs edilmiş, 4 il zindanda qaldıqdan sonra azad olunsa da, haqq-ədalət carçısı olaraq qalmışdı. Həqiqətən də, zindan onu sındırmaq əvəzinə, daha da mətinləşdirmişdi.

Nahid müəllimin tərəddüdünü aydınca görürdüm. Hardansa ağıma qərribə bir fikir gəldi. Bizdə «Kirpi», başqa respublikalarda buna bənzər jurnallar cəmiyyətimizdəki eybəcərlikləri tənqid etmirmi? – dedim.

Mən 9–10-cu sinifləri Tovuzda – Puşkin adına məktəbdə oxumuşam. Azaflını da yaxşı tanıyıram. O da mənim kimi anasını bir yaşında olanda itirib. Lakin...

Nahid müəllim Mikayıl Azaflının o vaxtlar adamın eşitməyə belə qorxduğu iki misrasını dilə gətirdi:

*Qoca Azaflıyam, dilim var, lalam,
Təbrizdə qardaşım, Sibirdə balam.*

Nahid müəllim «zamanının övladı» olmaqdan üstün çıxdı. Mən bunu sonralar dərk etdim və «Azərbaycanın Qoca qartalı» adlı məqaləmdə şükranlıqla yazdım: «Azərbaycan televiziyasında rəhbər vəzifədə işləyən, yazıçı Nahid Hacızadənin köməyi ilə ustad aşığın yaradıcılığına həsr olunmuş bir saatlıq veriliş təşkil edildi (*Bax: «Folklor və etnoqrafiya» jurnalı, № 1, 2004, s.117*).

Görkəmli yazıçı – nasir və dramaturq Nahid Hacızadə ədəbiyyat aləminə «Ulduz» jurnalında çap etdirdiyi «Lirik miniatürlər»lə gəlmişdir. Bundan sonra «Azərbaycan gəncəri», «Ədəbiyyat və incəsənət», «Sovet kəndi» qəzetlərində,

«Azərbaycan» jurnalı və başqa mətbu orqanlarda müntəzəm olaraq çıxış etmiş, oxucu rəğbətini qazanmışdır. Onun qələmindən çıxan hekayə, roman və povestləri həyəcansız oxumaq olmur. Xüsusən də, «Məhəbbət öluncə var», «Yaşa, ey haqq!», «Payız leysanları» və «Dağlar yuxuma girir» əsərlərini. Dağlar diyarı Gədəbəydə böyüyüb boya-başa çatan Nahid Hacızadənin əsərlərində qabarıq şəkildə özünü göstərən təbiilik, saflıq, paklıq, dil zənginliyi onun ədəbi taleyinə işıq saçan mühüm cəhətlərdir. Onun yazıçı taleyini şərtləndirən amillərdir.

Əsl istedad sahibləri ədəbiyyatın bir sahəsi ilə kifayətlənmir, ürəyinin hökmü ilə qələmini bu sehrli aləmin müxtəlif sahələrində sınayır və çox vaxt uğur qazanır. Nasir kimi tanınan Nahid Hacızadə, eyni zamanda gözəl dramaturq kimi də tamaşaçı və oxucuların sevimlisinə çevrilmişdir. Onun «Ömrün sorağında» (1972), «Ömür gözləyir bizi» (1972), «Məhəbbət yaşadır» (1983), «Köçündən ayrılan durna» (1986) pyesləri Şəki, İrəvan, Bakı və Ağdam teatrlarında, «Qisas qiyamətə qalmaz» (1996) pyesi isə Azərbaycan Dövlət Akademik Dram Teatrında tamaşaya qoyulmuşdur. «Qisas qiyamətə qalmaz» və «Məhəbbət yaşadır» əsərlərinin quruluşçu rejisoru xalq artisti Lütfi Məmmədbəyov olmuşdur. Bunu ona görə xüsusi vurğulayıram ki, görkəmli incəsənət xadimi Lütfi Məmmədbəyov layiq olmayan əsərlərə səhnə həyatı verməzdi.

Nahid Hacızadə qələmini kinoda da sınımış, uğurlar qazanmışdır. Onun ssenariləri əsasında 20-dən çox sənədli, bədii televiziya və kino filmləri çəkilmişdir. Bunlardan «Son qəmin olsun, Vətən!», «Torpağın yeddi ağısı» – Qanlı Yanvar şəhidlərinə, «Yaz gününün işığı» isə Qarabağ müharibəsinin igidlərinə həsr edilmişdir. Nahid Hacızadə, eləcə də «Yaşa, ey haqq!» və «Qayalarda qalan səs» televiziya tamaşalarının müəllifidir.

Xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, qələm dostumuz roman, hekayə və povestləri ilə ölkəmizin hüdudları xaricində – keçmiş Sovetlər məkanında da yaxşı tanınan və ehtiram göstərilən ədiblərdəndir. Təkcə onu demək kifayətdir ki, mötəbər «Sovetski pisatel» nəşriyyatı yazıçının «Dağlar yuxuma girir» (1979) və «Hələ gec deyil» (1989) kitablarını çox böyük tirajla rusca çap edərək yayımlamışdır. Yazıçının hekayə və məqalələri «Oqonyok», «Nedelya» və «Moskovski komso-molets» kimi məşhur orqanlarda çap olunmuş, roman və povestlərinə yüksək qiymət verilən rəylər dərc edilmişdir.

Nahid Hacızadə həm də incə ruhlu şairdir. Onun poeziya nümunələrinə onlarla lirik mahnılar bəstələnmişdir.

Saysız-hesabsız bəlalara düçar olan, parçalanan, sərhədləri tükənən Azərbaycan xalqı iki minilliyin və iki əsrin qovşağında Qarabağ problemi ilə üzləşəndə hisləri, duyğuları, qəlb-ləri tarıma çəkilən Xudu Məmmədov, Fərman Kərimzadə, Eldar Baxış, Şahmar Əkbərzadə, Hafız Baxış və başqaları bu taleyüklü dərdə tab gətirə bilmədilər. Bir çoxları kimi, bu faciə Nahid Hacızadəni də sarsıtdı. O, təsəllisini dərdlərini izhar etdiyi əsərlərində tapdı. «Qalx, qalx, ulu torpaq!» silsiləsindən olan şeirlərinə neçə-neçə vətənpərvərlik mahnıları bəstələndi. «Səslə bizi, Azərbaycan!», «Köç yolları dönər geri», «Əsgər qardaş», «Qürbətdə qalan dağlar», «Yollarına baxa-baxa», «Ümid sönsə», «Qalx, qalx, ulu torpaq!» bu qəbildəndir.

Nahid Hacızadənin poeziya nümunələri H.Xanməmmədov, A.Bəbirov, E.Mansurov, C.Quliyev, S.Kərimli və başqa görkəmli bəstəkarlarımızın diqqətini cəlb etmiş, ürəkləri oxşayan, həsrət, vüsal, sevgi, çağırış, düz ilqar motivləri ilə dinləyiciləri məftun edən mahnılar meydana gəlmişdir.

Yuxarıda yeri gəldikcə, yazıçının bəzi əsərlərindən söz açsaq da, etiraf edək ki, 12 sanballı kitabdan bir qəzet məqaləsində ətraflı danışmaq imkan xaricindədir. Burada təkcə

onu deməklə kifayətlənirik ki, Azərbaycan oxucusunun se-və-sevə oxuduğu «Bir ana tanıyırdım», «Ürəyin çağırışı», «Ömür gözləyir bizi», «Qərib axşamlar» kimi biri-birindən maraqlı kitablar da Nahid Hacızadənin qələminin məhsuludur. Yazıçının dili o qədər şirin, o qədər ürəyəyatandır ki, oxucunun qəlbinə məlhəm kimi yayılır.

Biz, adətən, yazarların əsərlərini ədəbi-bədii meyarlar baxımından qiymətləndiririk. Unuduruq ki, müharibələrin qəhrəmanları olduğu kimi, dillərin də qəhrəmanları olur. Onlar şair və yazıçılardır. Əzəli-əbədi abidəmiz olan ana dilimizin daha zəngin, daha qüdrətli, daha mükəmməl olmasında onların xidməti əvəzsizdir. Bu məqamda alman alimi Leybnisin dərin mənə kəsb edən kəlamı yada düşür: «Mənə mükəmməl dil verin, sizə mükəmməl mədəniyyət verim».

Nahid Hacızadənin əsərlərini oxuyarkən qəlbimə hakim kəsilən bu kəlam və yazıçını əbədiyyətə aparan yolların görüntüləri oldu.

«KOROĞLU»NU YADELLİLƏŞDİRMƏ CƏHDİ ƏBƏSDİR *

Hörmətli Cəlil müəllim,

Yuxusuz gecələrin, ağır zəhmətin məhsulu olan «Koroğlu»nun Çin qaynaqları» adlı dörd çap vərəqi həcmində araşdırmanızı və Kamil Vəli Nərimanoğlunun «Koroğlu» dastanına yeni baxış» adlı ön sözünü diqqət və ehtiramla oxudum. Ona görə ehtiramla deyirəm ki, hər ikiniz neçə-neçə sanballı tədqiqat əsərinin müəllifisiniz. Azərbaycanda və onun hüdudlarından kənarda tanınmış alimlərsiniz. Professor Kamil Vəli

* Professor Cəlil Nağıyevin «Koroğlu»nun Çin qaynaqları» əsəri barədə mülahizələri. Bakı, 1998.

haqlı olaraq Namiq Kamal Zeybəyin əsaslı bir fikrinə arxalanır. Doğrudan da, «Koroğlu» türkdilli xalqların ortaq mədəniyyət abidələrindəndir. O da bir həqiqətdir ki, Azərbaycan xalqının təpədən-dırnağa milli olan ən məşhur, ən çox sevilən, ən çox yayılan dastanı «Koroğlu»dur. «Koroğlu» elə bir abidədir ki, onun daha kamil, daha möhtəşəm olmasında bir kərpic qoyanın da, min kərpic qoyanın da zəhməti təqdirlə yad edilməlidir. Zəhmətinizi təqdir edirəm. Bununla belə, əsərdə məni qane etməyən bəzi cəhətləri də göstərmək istəyirəm. Səmimiyyətimə inanın, əgər bir insan və alim kimi xatirinizi çox istəməsəydim, bəlkə də, bu fikrə düşməzdim.

Hər şeydən əvvəl, özünüz də əsər boyu «Koroğlu»nun bir türk oğlu olduğunu vurğuladığınız halda yazırsınız ki, Yaxın və Orta Şərq xalqlarının müştərək abidəsi olan «Koroğlu» dastanı ilə bağlı əldə edilən yeni qaynaqlar və bu qaynaqlardan doğan yeni mülahizələr, bu sahədə mövcud olan çoxsaylı sabitləşmiş, daşlaşmış elmi konsepsiya və nəzəri prinsiplərə şübhə ilə yanaşmağa imkan verir (s.9-10).

Qardaşım, türkdilli xalqların ortaq dastanı olan «Koroğlu»nu Yaxın və Orta Şərq xalqlarının müştərək abidəsi hesab etdiyiniz məni qane etmir. Burada «Koroğlu»nu yadelliləşdirmə cəhdi aydın görünür.

Çin qaynaqlarında mənşəcə türk olan An Lu-Şan adlı qəhrəmanın olması məsələsini heç kim inkar etmir. Lakin Sizin «kiçik yazı» adlandırdığınız dörd çap vərəqi həcmində tədqiqatınızda təsdiqinə çalışdığınız An Lu-Şanın – Rövşən – Koroğlu olması məsələsi çox müəmmalı fikirdir. Siz bu mülahizələrinizlə istəsəniz də, istəməsəniz də «Koroğlu» ilə bağlı indiyə qədər aparılmış tədqiqatların üstünə kölgə salır, bir növ onları inkar edirsiniz. Lakin «əldə edilən yeni qaynaqlar və bu qaynaqlardan doğan yeni mülahizələr» (s.10) özləri dediklərinizə şübhə ilə yanaşmağa imkan verir.

Cəlil müəllim, bir yandan yazırsınız ki, dastanın bütün baş qəhrəmanlarının adları islama qədərki dövrlə əlaqədardır... Bu obrazların dastanda belə geniş yer tutması həmin əsərin («Koroğlu»nun – *Q.P.*) daha qədim – islama qədərki dövrlərdə yarandığını göstərən faktorlardan biridir (s.83), digər tərəfdən göstərsiniz ki, Çin imperatoru An Lu-Şan – Rövşən hərəkətini yatırtmaqdan ötəri Bağdad xəlifəsinə müraciət etmiş, xəlifə də 3 minlik hərbi qüvvə göndərmişdir (s.84–85). Burada açıqca məntiqsizlik özünü göstərir.

Bundan başqa, göstərsiniz ki, «Koroğlu» dastanında ərəb obrazlarının mənfi qəhrəmanlar kimi təsvir edilməsi, yenə VIII əsr Çin tarixi və An Lu-Şan hərəkəti ilə birbaşa bağlıdır.

Məncə, bu, ərəblər türkdilli xalqları qılınc gücünə özlərinə tabe etdirdiklərinə və İslam dinini zorla qəbul etdirdiklərinə görə belə olmuşdur. An Lu-Şan Çin imperiyasını həm daxili, həm də xarici təhlükədən qorumaq üçün yaradılmış muzdlu ordunun başında durduğundan (s.62) İslam dini ilə mübarizə aparmaq onun vəzifə borcu xaricində idi.

Qardaşım, yazdığınız kimi, qəhrəmanlıq dastanları milliliyi və tarixiliyi ilə seçilir. Lakin «Koroğlu» dastanının istisna təşkil etdiyini və hətta soykökünə görə qohum olmayan xalqların milli dastanı olduğunu göstərməyiniz düzü başqalarının dəyirmanına su tökmək kimi bir şeydir. Məlumdur ki, dastanların əsasını çox vaxt nağıllar, rəvayətlər, əfsanələr təşkil etmiş və ərəzicə yaxın olan ölkələrdə şifahi xalq ədəbiyyatının bu növü eyni dərəcədə yayıla bilmişlər. «Koroğlu»nun da əsasında nağılların, rəvayətlərin, əfsanələrin durduğunu və bu motivlərə qonşu xalqlarda rast gəldiyini inkar etmək olmaz. Lakin türkdilli xalqların sazlı-sözlü məclislərinin yaraşığı olan poetik cəhətdən formalaşmış «Koroğlu» dastanını başqa xalqların milli mirası kimi verməyiniz düzü ağır gəlir. Allaha şükür ki, 68-ci səhifədə özünüz öz fi-

kirlərinizə qarşı çıxırsınız. Əzizim, tacik, erməni və kürdlərə «Koroğlu» indiki ərazi bölgüsünü nəzərə alsaq İrandan və bizdən keçmişdir. Bu gün kimi aydın həqiqətdir.

An Lu-Şanın Koroğlunun prototipi olması barədə fikirləriniz və dastandan çıxış edərək müqayisələr aparmağınız da mənə heç cür qane etmir. Dastanın bütün boylarında Koroğlu mərd, qorxmaz və vicdanlı qəhrəman kimi təsvir edilir. Onun gözünün düşməni namərd, yaltaq və riyakar adamlar olmuşlar. Lakin Çin tərəfinə keçmiş köçərilərdən olan An Lu-Şan isə mahir riyakar və yaltaqdır. O hökm etməyi də, yalvarmağı da eyni səviyyədə bacarır. Saraya yaxın olan adamlar onun tərəfindən ələ alınmışdı (s.61).

Mənbələrdən göründüyü kimi An Lu-Şan şöhrətpərəst, mənsəbpərəst olmuş, hakimiyyətə gəlmək üçün dəridən-qabıqdan çıxmışdır. An Lu-Şan əsərinizdən göründüyü kimi, axmaq, eybəcər, içki düşkünü və qəddar bir adamdır. Onun Rövşənə bənzəyişi yoxdur.

Cəlil müəllim, yazırsınız ki, «An Lu-Şanın Rövşən olması qədim Çin mənbələrində bizim üçün daha böyük əhəmiyyət kəsb edən bir faktla da təsdiq olunur. Mənbələrdən məlum olur ki, sən demə, əsl Rövşənin elə özü sonralar gözlərinin işığını itirərək kor olmuş və bəlkə də, o, Kor oğlan-Koroğlu adını qazanmışdır» (s.78).

Qardaşım, burada mən arzu olunan həqiqət kimi vermək cəhdindən başqa bir şey görmürəm. Bəyəm «Koroğlu» dastanında Rövşənin özünün kor olması barədə nəsə bir işarə vardır?! Əksinə, bu fakt «korlaşmağa başlayan, hətta əşyaları seçə bilməyən, bu xəstəlikdən daha çox çılğın və qəddar olan» An Lu-Şanın Rövşənlə heç bir əlaqəsi olmadığını göstərir.

Qəhrəman Koroğlu obrazını əsrlər boyu ürəyində yaşadan nəsil-nəsil sevdiren xalq onu kor kimi heç cür təsəvvürünə gətirməyib. Məşhur el məsəlində «Çoxları atasının

gözünü çıxartdı ki, ona da Koroğlu desinlər, ancaq ona «Kor kişinin oğlu dedilər» deyilir. Bu, bir daha təsdiq etmirmi ki, Rövşenin özünün korluğundan heç söhbət gedə bilməz.

Əsərdə diqqətimi cəlb edən başqa bir mətləbə də toxunmaq istərdim. Haqlı olaraq göstərirsiniz ki, üsyanın başlanması «Koroğluşünaslıqda», bir qayda olaraq, Rövşenin gözləri çıxarılmış atasının qisasını alması ilə izah olunur. Yazırsınız ki, An Lu-Şan hərəkətində də qisas motivi açıq-aydın görünməkdədir (s.66). Əksinə, burada qisas yox, xəyanət vardır. İmperator ona inanır və ehtiram göstərirdi. Əvəzində elə bir xəyanət, elə bir namərdlik ki, yalnız şöhrət-pərəstliyin nəticəsi kimi qiymətləndirilə bilər.

Cəlil müəllim, yazırsınız ki, «An Lu-Şan üsyanına cavab olaraq Çanyanda yaşayan oğlunun edam edilməsi bu motivin, həqiqətən də, olduğunu göstərir (s.66).

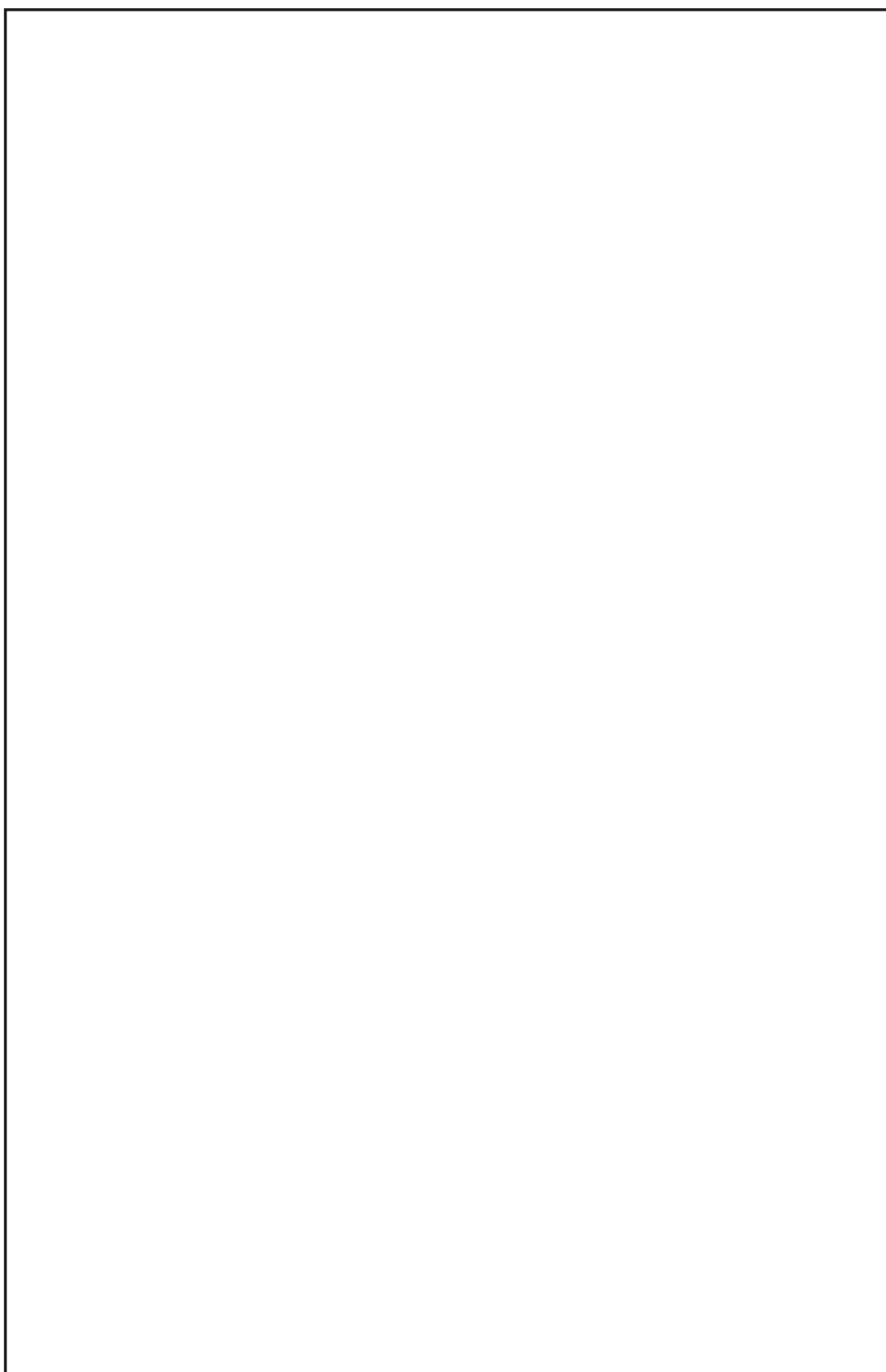
Göründüyü kimi, bu qisas o qisasdan deyil, tərsinədir. Burada diqqətinizi cəlb etmək istədiyim ikinci bir məsələ ondan ibarətdir ki, An Lu-Şanın, həqiqətən də, oğlu olub. Sizə qədərki alimlər də bunu təsdiq edirlər. «Koroğlu» dastanında isə Koroğlunun belini bükən ən böyük dərdi övladsızlıq dərdi idi.

Qardaşım, Çinlə bağlı bir həqiqəti də deməliyik ki, nağıllarımızın, əfsanələrimizin bir çoxunun Çinlə-Maçinlə bağlı olması həmin ərazidə tarix boyu yaşamış və indi də yaşayan, sayı 30 milyonu keçən, dini dinimizdən, dili dilimizdən olan uyğurlardır. Onların paytaxtı Urumçu şəhəridir. Mənim kiçik qardaşım Ələsgər müəllim dəfələrlə Urumçuda olub. Dillərinin Azərbaycan dilindən fərqlənmədiyini söyləyir. Onlarda da xalq yaradıcılığının zəngin olduğunu qeyd edir. Bunları deməkdə məqsədim odur ki, bəlkə, gələcəkdə tədqiqatlarınızda bu amilə də diqqət yetirəsiniz.

Yaradıcılığınıza və şəxsiyyətinizə dərin hörmət bəsləyən

Professor Qəzənfər PAŞAYEV
Bakı, 14.01.1998

ƏDƏBİ-ELMİ
ƏLAQƏLƏR

KƏRKÜK ŞAİRLƏRİ*

İraq Respublikasının xəritəsində – ölkənin şimalında Şirvanşah qalasına, Qız qalasına rast gəldikdə təəccüblənməyin. Axı bu kiçik elatın da Şirvanşah qalası, Qız qalası var. Böyük Füzulinin azəri dilində yazmasına qol-qanad verən, onu qidalandıran da bu elat olmuşdur.

Ölkənin şimalında, əsasən, Kərkük vilayətində yerləşən və özünü türkman adlandıran, lakin azəri dilində danışan bu xalq oraya tarixin təlatümlərinə, burulğanlarına düşərək, gedib çıxmışdır. Onlar Kərkük, Ərbil, Altun Köprü, Qara təpə, Tiləfər, Tuz Xurmatu, Təzə Xurmatu, Daquq, Kifri, Məndəli, Xanaqın, Tisin, Cəfərli və s. kimi şəhər, qəsəbə və sayı 64-ə çatan bayat kəndlərində yaşayırlar. Onların sayı haqqında dəqiq məlumat vermək çətindir. Ərəblər onların 140 min olduqlarını göstərirlər. Bu həqiqətdən çox uzaqdır. Füzulinin 400 illiyi ilə əlaqədar olaraq İraq Respublikasına səfəri zamanı xalq şairi Rəsul Rza 1961-ci ildə «Azərbaycan» jurnalının 9-cu nömrəsində bu məsələyə toxunmuşdur.

1960-cı ildə Moskvada çapdan çıxmış «İraq keçmişdə və indi» kitabında isə oxuyuruq:

«Əhalinin ümumi hesaba alınması haqqında düzgün məlumat verilmir. Bu, onunla izah olunur ki, rəsmi statistika idarələri hakim millətin sayının artıq göstərilməsinə çalışırlar».

1957-ci il hesablamasına görə Kərkük vilayətinin əhalisinin sayı 588.912 nəfər olduğu halda, onların 140 min olduqlarını göstərmək düzgün deyil. Çünki yuxarıda adı çəkilən yerlərdə, demək olar ki, yalnız azəri dilində danışan xalq yaşayır.

Türkiyə–Yugoslaviya iqtisadi əlaqələr cəmiyyətinin sədri Mir oğlu Cəmil Bağdadda çıxan «Kərkük məntəxab xori-

* Bax: «Ulduz» jurnalı, № 7, 1968.

yatları» kitabına yazdığı müqəddimədə göstərir ki, Kərkük xalqının dili azəri dilindən fərqlənmir.

Türkiyənin Ərzincan vilayətində müəllim işləyən Vahabi 1954-cü il martın 5-də İstanbulda çıxan «Dünya» qəzetində kərküklü Molla Sabirin «Kərkük məntəxab xoriyatları» kitabı haqqında çox geniş məqaləsində göstərmişdir:

«İlk kitabda olduğu kibi, şu kitabdakılar da azəri ləhcəsindədir, hələ şu misralar, şu deyişlər onun canlı bir bilgisidir». Vahabi –

*Axşam arada qaldı,
Xəncər yarada qaldı,
Mənim bedasıl yarım
Bilməm harada qaldı?*

bayatısını göstərir və «şu deyişlər azəri ləhcəsinin özlüğünü taşımaqdadır» – deyir.

H.Mirzəzadə «İraq Respublikasında yaşayan azərbaycanlıların dili haqqında bəzi mülahizələr» adlı geniş və sanballı məqaləsində, Türkiyə dil cəmiyyətinin başçısı Əmir Asim, İraqı gəzmiş akademik Ə.Əlizadə, kərküklü Əta Tərzibaşı və bir çox başqaları da eyni fikirdədirlər. Maraqlıdır ki, 1957-ci ildə İstanbulda çapdan çıxmış və Kərkük xalqının həyat və folklorundan bəhs edən «O yaxadan bu yaxaya» adlı kitabın müəllifi Nərmən Neftçi Türkiyədə başa düşülsün deyə kitabın sonunda bəzi sözlərin lüğətini vermişdir.

Kərkük azərilərinin dövlət dili ərəb dili olduğuna görə öz dillərində qəzet, jurnal, kitab çap etmələri çətindir. Keçən ilə qədər yarı ərəb, yarı türkcə «Qardaşlıq» jurnalı çıxardı. Gənc yazıçı və şairlər xalq arasında bu jurnal vasitəsilə tanınırdılar. Onlarda hələlik geniş həcmli əsərlər yazanlar yoxdur. Lakin yaxşı şeir və hekayələr yazan Məhəmməd Əsəd, Nihad Ağqoyunlu, Seyid Mahmud, Abdulla Safi, Hicri Dədə, Mustafa Gök Qaya, Məhəmməd Sadiq, Əsəd Naib, Əbdül-

xalıq Bayatlı, Nəsrin Ərbil, Salah Növrəs, Əbdüllətif Bəndəroğlu kimi gözəl şair və nasirlər yetişmişdir. Mən İraqda olarkən yuxarıda adlarını çəkdiyim müəlliflərin bəziləri ilə görüşmüş və onların bir sıra əsərlərini özümlə gətirmişəm. Həmin şair və nasirlərin yaradıcılığının Sovet Azərbaycanında nəşri və təbliği xeyirxah bir təşəbbüsün başlanğıcı kimi qiymətlidir. Biz bu məqsədlə İraqda yaşayan bir neçə azəri dilində yazan şairinin haqqında məlumatı və şeirlərini oxuculara təqdim edirik.

ƏBDÜLXALIQ BAYATLI

1930-cu ildə Kərkük vilayətinin Tuz Xurmatu qəzasının Yengicə kəndində anadan olub.

Türkiyədə ali təhsil alan (1956–1960) Əbdülxalıq Bayatlı namizədlik dissertasiyası müdafiə edib.

1965–1968-ci illər İngiltərədə tədqiqat apararaq İqtisad elmləri doktoru dərəcəsi alıb. Bağdada dönərək universitetdə müəllimlik edib.

Heç bir kitab nəşr etdirməyən şairin xalq arasında sevilən bir çox şeirləri vardır. Əbdülxalığın «Ay havar» və «Böyük eşq» şeirləri jurnal və kitablarda çap olunmuş, oxucuların rəğbətini qazanmışdır.

AY HAVAR

Mövsümlər dəyişikdir.
Kimi qış, kimi bahar.
İnsanlar başqa-başqa
Kimi düşmən, kimi yar.
Niyyətlər ayrı-ayrı
Kimi şərəf, kimi ar.
Ürəklər çeşid-çeşid

BÖYÜK EŞQ

Eşqlər var,
İnsanı dənizə bağlar
İnsanı dağlar.
Eşqlər var
Yana-yana
İnsanı
İnsana bağlar.

Kimi geniş, kimi dar.
Qadınlar şəkil-şəkil
Kimi atəş, kimi qar.
Meyvələr rəngli-rəngli
Kimi armud, kimi nar.
Ömürlər türlü-türlü
Kimi ziyan, kimi kar.
Heyvanlar biçim-biçim
Kimi quzu, kimi mar.
Bitkilər də rəngarəng
Kimi çiçək, kimi xar.
Dərdlər də əskik olmaz
Biri yoxsa, biri var.
Bu dünya çox əcayib
Mən çaş qaldım,

Ay havar!

Eşqlər var
Zəhərdən acı
Amma baş tacı.
Eşqlər var
Çeşid-çeşid
Eşqlərin
Kimisi böyük
Kimisi kiçik
Amma Kərkükün eşqi
Həpsindən böyük.

NƏSRİN ƏRBİL

Nəsrin Ərbil İraq türkmanlarının hələlik yeganə qadın şairidir.

1936-cı ildə əski türkman şəhəri Ərbildə anadan olub. Orta məktəbi Ərbildə bitirib. Həm türkman, həm də ərəbcə, həm heca vəznində, həm də sərbəst şeirlər yazır. Şairənin «Xançı ilə həsbhal» və «Aldanmışıq» şeirlərini təqdim edirəm.

XANÇI

Nə qürbətdə gəzdim, nə də yoruldum;
Nə dərdim söylədim, nə də soruldum.
Sirrimi verəcək tək səni buldum
Mən kəndi yurdumda qəribəm, xançı!

Sənə anladacaq dərdlər çox məndə,
Güllərim dərildi təzə gülşəndə.
Artıq qaranlıqdan bəhs etmə sən də
Əzəldən bu zülmət nəsibim, xançı!

Sənə öz yurdundan qonub-qoşmuşam,
Sil göz yaşların mən də coşmuşam,
Doldur qədəhləri, zətən sərxoşam,
Mən hicran meyini içmişəm, xançı!

Nə qədər anlatsan yenə ruhum boş,
Vaz keç məndən, məni qəriblərə qoş.
Təsəlli yox mənə, burax başı boş,
Mən kəndi yolumu seçmişəm, xançı!

ALDANMIŞIQ

Torpaqlar torpaq deyə torpaq yaradılmadı,
İnsanlar insan deyə torpağa atılmadı,
Həyata həyat deyə bir gözlə baxılmadı,
Devrimlər* sellər kimi əsrlər yıxmadadır,
İgidlər torpaq kimi torpaqda yatmadadır.

Günlər düzülüb gedər, hər gün eyni biçimdə,
Qurbət sel kimi coşar tortulaşmış** içimdə,
Güllər var alov-alov, açar xəzan baxçamda,
Güllər ki, ömrüm kimi əriyib solmadadır,
Güllər ki, ardım sıra süzülüb axmadadır.

Neçə gözlər yollara ümidlə baxdı, daldı,
Neçə illər sevgini sevgidən qapdı, aldı,

* İnqilablar.

** Qəm sarmış.

Neçə gəncin əli boş, gözü ardında qaldı,
Yollar ki, sərab kimi silinib bitmədədir,
Yollar ki, illər kimi düzülüb getmədədir.

Əlini öpmək mənə də qismət olan qocaman şair Məhəmməd Sadiq (1900–1967) və Nihaq Ağqoyunludan da nümunələr verirəm:

Məhəmməd SADIQ

MƏNƏ MƏCNUN, ONA LEYLA DEDİLƏR

Əhli eşq gözlərinə nərgizi şəhla dedilər,
Eşq içində mənə Məcnun, ona Leyla dedilər.
Dərdlərə nəşə verən gərdəninə əhli nəzər,
Kimi büllur, kimi gafur, kimi mina dedilər.
Əhli hal hər birisi incə düşündü, eşqə,
Kimi atəş, kimi şimşək, kimi sevda dedilər.
Gözün aç, heyrət ilə bax ki, bu həsrət evinə,
Kimi rəya, kimi xülya, kimi dünya dedilər.
Sadiqin can yaxıcı zümzüməli nəğməsinə,
Kimi fəryad, kimi əfqan, kimi şəkva dedilər.

Nihad AĞQOYUNLU

HANI

Hanı... köksündə
Oturduğumuz ırmağın suları
Gurultulu axardı...
Dodaqlarımızda titrəşən türkülərə
Bir qaval səsi qarışardı...

Uzaqdan.

Hanı...

Quşlar uçuşurkən

Şaqraq-şaqraq gülüşərək bizə alay edərdi

Hanı...

Qopardığım gülləri

Saçlarına düzərkən canlanardı

Yamaclarda bitən lalələrsə

Dodaqlarından fərqsizdi

Hanı...

O gün ayrılarkən

Ağlaşdıq... sözləşdik

Sonu gəlməyəcək, heç bitməyəcək

Bir gündə buluşacaqdıq

Amma tək-yalqız bəklədim...

Nədən gəlmədin?..

Nədən bütün şeylər

Birdən soldu?..

Sənə nə oldu?..

MƏHƏBBƏTDƏN DOĞAN ƏSƏR *

Bu il əylul (sentyabr) ayında böyük şair, ana dilində şeir yaradıcılığını göylərə qaldıran İmadəddin Nəsiminin anadan olmasının 600-cü ili tamam olur. Bu münasibətlə Azərbaycan şairi Qabil iki cildlik «Nəsimi» əsərini yazmışdır. Sovet Azərbaycan şairlərinin orta nəslinə mənsub olan Qabil bu əsəri yazana kimi bir çox başqa kitablar da yazmışdır. Onun «Səhər açılır», «Sahil işıqları» «Ömrüm boyu», «Mə-

* Bax: «Qardaşlıq» dərgisi, №1-2, Bağdad, 1973, s. 34–35.

nim mavi Xəzərim», «Mehparə», «Qoy danışsın təbiət» kitabları sevilə-sevilə oxunmaqdadır.

Şair Qabil «Nəsimi» əsəri üzərində on il işləmişdir. O, şairin həyat və yaradıcılığına dair çoxlu kitablar oxumuş, bir çox məxəzləri araşdırmış və nəticədə fikir və əqidə qəhrəmanı, öz əqidəsi uğrunda dərisi soyulan filosof şair Nəsimiyə layiq əsər yazmışdır. Xalq şairi Süleyman Rüstəm Qabilin «Nəsimi» əsərinə yazdığı məqalədə göstərir ki, bir gənc şair kimi Qabilin istedadına biz yaşlı nəsil çox ümid bəsləyirdi. İllər keçdi, Qabil bizim ümidimizi doğrultdu. Biz Qabilin bir gün böyük bir əsər yazacağına əmin idik...

Qabil əsərini Nəsimiyə müraciətlə başlayır:

*Ulu əcdadımın yanar nəfəsi!
Sənsiz boğularam, havasız ollam.
Əsilsiz etməsin tarix heç kəsi,
Sənsiz – zəminəsiz, mənasız ollam.*

*Ana dilimizin axar-baxarı,
Şeirində bir daha aşikar oldu.
Böyük Füzulinin şah misraları,
Sənin bünövrəndə bərqərar oldu.*

Şair Qabil Nəsiminin dilinin saflığına, büllurluğuna həssəd aparır:

*O uzaq, o qədim lisana bir bax,
Büllur bulaq kimi süzülər, çağlar.
Əsər var yazılıb otuz il qabaq,
Otuz cür lüğətə ehtiyacı var.*

Alimlərin göstərdiyinə görə, Nəsiminin Şah Xəndan adlı qardaşı varmış. O, Nəsimiyə həmişə ağıllı məsləhətlər verərmiş. Bu, şair Qabilin nəzərindən qaçmamış və əsərdə öz yerini tutmuşdur.

*Hər ömrün var öz baharı, öz xəzanı,
Bir gün verir, bir gün alır Allah canı.
Ölüm heyvət doğurmasın səndə gərək,
Ölüm dəhşət doğurmasın səndə gərək.
Heç nə yoxdur ondan rahat, ondan asan,
Buna görə saymır onu qadir insan.
Qılinc vuran uzun qollar saymır onu.
Üzə duran qara qullar saymır onu.
Dəryalarda inci gəzən saymır onu.
Riyakardan canı bezən saymır onu.
Ürəyində ana yurdun məhəbbəti,
Əcdadının, övladının şərəfəti,
Gözlərində vicdanının qüdsiyyəti,
Sözlərində lisanının şəriyyəti,
Olan kəslər saymır onu, ölüm nədir?
O, ölməkçin doğulana vahimədir.
Rəyi qəti, ehtiqadı aşkar olan,
Həqiqətən dərgahında zəvvar olan
İgidlərə ölüm yoxdur.
Ruhu sonsuz bahar olan
Şəhidlərə ölüm yoxdur.*

Nəsiminin yaradıcılığına X əsrdə öz etiqadı uğrunda Bağdadda dar ağacından asılan Hüseyn Mənsur Həllacın təsiri az olmamışdır. Məhz buna görədir ki, şair ilk vaxtlarda Hüseyni məxləsi ilə şeirlər yazmışdır. Lakin Nəsiminin bir şair kimi yetişməsində Fəzlullah Nəiminin böyük təsiri olmuşdur. Bu məsələlər də şair Qabilin «Nəsimi» əsərində inandırıcı bir şəkildə öz əksini tapır:

*Elə bil qəlbimdə səsləndi bir tel,
Fəzlullah ismini eşidən saat.
Elə bil dedilər ey dili-qafil,*

*Bu adda açacaq əqlin qol-qanad.
O, sənin əqidən, sənin ilhamın,
O, həm səadətin, həm fəlakətin.
Məslək ehtirasın, yanar ilhamın,
Xalqın şöhrətinə dönən şöhrətin.*

Həqiqi adı Əli-Seyid Əli olan Nəsimi ilk zamanlarda Seyid və Hüseyni məxləsi ilə şeirlər yazsa da, Fəzlullah Nəimi ilə tanışlıqdan sonra onun adına Nəsimi məxləsi seçmişdir. Bu tarixi məsələlər də Qabilin əsərində hərtərəfli işıqlandırılmışdır. Şair Qabilin əsərində heca və əruz vəznindən məharətlə istifadə olunmuşdur. Onun qəblərə axan şeir parçalarını oxuduqca oxuyur və sevinirsən.

*Bu dünyada nəyim qaldı?
Varisim də, varım da siz.
Aydan arı, sudan duru,
Namusum da, arım da siz.
Qoy tonqallar çevirsinlər,
Bircə ovuc külə sizi.
Çevirməsin bişərəflər,
Tapdalanmış gülə sizi.*

Xalq ədəbiyyatını gözəl bilən Qabil, yeri gəldikcə ondan elə məharətlə istifadə etmişdir ki, əsəri oxuyur, ondan ayrılmaq istəmirsən:

*Gecə dərin, yuxu dərin,
Təbriz yatır şirin-şirin.
Yuxu məlhəm, yuxu dərman.
Ağrılardan, acılardan,
Adam bir az azad olur.
Oyaqlıqda bir gülməyən,*

*Röyalarda min şad olur.
Ac toyuqlar yuxusunda
Darı görür,
Leyli-Məcnun misallılar,
Yuxusunda yarı görür.*

Qabilin əsərinin müvəffəqiyyətli cəhətlərindən biri də şairin çox təbii dildə yazmasıdır. Mədrəsədə müəllimin gənc Nəsimi və yoldaşlarını Fəzlullah Nəimiyə təqdim etmə səhnəsi nə qədər səmimi, inandırıcı və yaddaqalandır:

*Bu çatmaqas Əbdülqadir ibn Əkbər,
Bütün Şərqi gəzmək dilər, görmək dilər.
Təxəyyülü sığışmayır mədrəsəyə,
Səyahətdə şövqü vardır yerə, göyə.
Bu Məhəmməd Əbu Bəkr şirvanlıdır,
Musiqinin aludəsi, heyratıdır.
Sazda ozan, neydə çoban məharətli
Bəstələri, qoşquları tərəvətli.
Hələ adı Məhəmməddir bu nuncavan
Onu ali edəcəkdir bir vaxt zaman.*

Böyük söz ustası haqqında söz demək, onun haqqında əsər yazmaq şairdən böyük cəsarət tələb edir. Ömrümün on ilinə yanmayan, bu amala həsr edən şair Nəsimiyə layiq əsər yarada bilmiş və elə bil ki, «*Onu ali edəcəkdir bir vaxt zaman*» misrasını özü haqqında demişdir.

P.S. Məqalənin əvvəlində Qabilin böyük şəkli verilmişdir – **Q.P.**

YAZIÇIYA EL MƏHƏBBƏTİ *

Dörd yüz ilə yaxındır ki, bütün dünya Şeksprin adını sonsuz məhəbbət, dərin ehtiram və minnətdarlıqla çəkir. Şairin müasiri Bek Consonun «Şekspir bir əsr üçün deyil, bütün zamanlar üçündür» kəlamı bu gün belə qüvvəsini itirməmişdir. İndi Şeksprin əsərləri bütün inkişaf etmiş mədəni xalqların dillərinə tərcümə edilmişdir. Şekspir milli olduğu qədər də bəşəridir.

Bununla belə, Şekspir onu bəşəri əsərlər yazmağa ruhlandıran, ona mənəvi qida verən, qol-qanad verən adi kəndlisi belə onu dünyalar qədər sevən xalqın oğludur. Heç təsadüfi deyildir ki, xalq şairi S.Vurğun M.F.Axundova həsr etdiyi «Xalqının doğma oğlu» məqaləsində bu münasibətlə yazmışdır: «Bir ingilis kəndlisi haqlı olaraq demişdir ki, mən bütün ingilis torpağından əl çəksəm də, Şekspirdən əl çəkə bilmərəm».

Bu kiçik yazıda biz o böyük dahiyə İngiltərədə olan dərin el məhəbbətindən söhbət açacağıq. Şekspir ətrafı həmişə qalın meşələr, çəmənliklərlə bürünmüş kiçik əyalət şəhəri olan Stratfordda aprel ayının 23-də dünyaya gəlmiş və əlli iki il sonra – aprel ayının 23-də – ad günündə vəfat etmişdir. Hər il Stratfordda Şeksprin ad günü münasibətilə teatr bayramı keçirilir. Dünyanın hər yerindən on minlərlə adam bu şənliklərdə iştirak edir. Evlərin və mağazaların üstündə bayraqlar asılır. Hər yan bayramsayağı bəzənir. Şəhərin mərkəzi küçəsində bir-birinin yanında basdırılmış 100 dirəyi al bayraqlar bəzəyir. Şənlik səhər tezdən Şeksprin dəfn edildiyi Trinit kilsəsinin zənglərinin çalınması ilə başlayır. Adamlar şəhərin baş küçəsinə çıxırlar. Şeypur və musiqi sədaları altında bir-birinin ardınca bayraqlar qaldırılır. Bundan sonra şənlik iştirakçıları şairin anadan olduğu evə gedirlər.

* «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzeti, 8.07.1978, s. 7.

Ev indi də Şeksprin vaxtında olduğu kimi qalır. Bu kiçik evin divarlarında yazılmamış yer yoxdur. Valter Skott, Dikens və başqa dahilərin öz əlləri ilə yazmış olduqları adlarını gördükdə bunun bir tarix olduğunu düşünürsən.

Evin arxasında bir bağ var. Bu bağda yalnız Şeksprin əsərində adı çəkilən güllər, çiçəklər, ağac və bitkilər əkilmişdir.

Sonra adamlar Şeksprin dəfn edildiyi müqəddəs Trinit kilsəsinə gedir, şairi ziyarət edirlər. Şairin başdaşı üzərində həkk olunmuş, Şeksprin özü tərəfindən yazılmış dörd sətirdən ibarət şeir parçasını oxuduqdan sonra nə üçün şairin məzarının Londona – Vestminsterə «Şairlər guşəsi» qəbristanlığına köçürülməməsi, orada şairə yalnız büst qoyulması aydın olur:

*«Əziz dost, Allah
xatirinə
Mənim məzarıma əl
vurma.
Yaşasın o adamı ki,
bu daşları
Tərpətməyə qıymayacaq.
Lənətə gəlsin o adamı
ki,
Sümüklərimi yerindən
oynadacaq».*

(Sətri tərcümə)

Bu sətirlər şairin vəsiyyəti kimi qəbul edilib.

Şairin qəbrini ziyarət etdikdən sonra adamlar nahar etmək və istirahət üçün Şekspir dövründən qalmış mehmanxanaya gedirlər. Bu qədim mehmanxanada otaqlar nömrələnməmişdir. Hər otağa Şeksprin qəhrəmanlarından birinin adı

verilmişdir. Hamlet otağı, Otello otağı, Romeo, Cülyetta otaqları və s. Axşam isə adamlar Şeksprin «Xatirə teatri»na gedir, ən görkəmli səhnə ustalarının ifasında ölməz dramaturqun əsərlərindən birinə baxırlar.

Stratforda gələnlər mütləq Şeksprin həyat yoldaşı Anna Hataveyin də şəhərin iki kilometrliyində olan və o zamankı kimi saxlanılan ata evinə ziyarətə gedirlər.

Şənlik iştirakçıları Şeksprin adı ilə bağlı olan bir yeri də ürək ağrısı ilə ziyarət edirlər. Məsələ burasındadır ki, Şeks-
pir məşhurlaşdıqdan sonra Stratfordda «Yeni mülk» adlanan böyük bir ev alır. Lakin şairin ölümündən xeyli sonra həmin ev Qastrel adlı varlı bir adamın əlinə keçir. Şeksprin evini alması ilə qürrələnən Qastrel sonralar çox peşman olur. Ölkənin hər tərəfindən axın-axın adamların şairin həyatının son illərini yaşadığı bu evi ziyarətə gəlmələri çox əsəbi və nadan olan Qastreli daha da əsəbiləşdirir. Qastrel «öz evində» rahatlıq tapa bilmir. Xeyli var-dövləti olan Qastrel asanlıqla başqa ev əldə edəcəyinə arxayın olub «Yeni mülk»ü ucurur. İndi adamlar həmin evin qalıqlarını da ziyarət edirlər.

Şeksprin şənlikləri yeddi gün davam etsə də, hər il oktyabr ayına qədər, İngiltərədə ən gözəl səhnəsi ilə fərqlənən Şeksprin «Xatirə teatri»nda bir boş yer belə tapmaq olmur.

Məlumdur ki, Şeksprin Şekspir olmasında ingilislərin teatra olan böyük məhəbbəti, rəğbəti az rol oynamamışdır. XVIII əsrin əvvəllərində bir çox Avropa ölkələrini gəzmış ingilis səyyahı yazır: «Qəm-qüssəni, kədəri unutmaq üçün italyanlar yatırırlar, fransızlar mahnı oxuyurlar, almanlar içki içirlər, ingilislər teatra gedirlər». Bu fikrin bütövlükdə nə qədər doğru olduğunu demək çətindir. Lakin ingilislərin teatra dərin məhəbbəti inkaredilməzdir. Bunu biz Şekspirə olan münasibətdən, məhəbbətdən bir daha aydın görürük.

BÖYÜK MARAQ *

Keçən ilin iyun-avqust aylarında Amerikada olarkən orada ədəbiyyatımıza, dilimizə, tariximizə, həyat tərzimizə müəyyən maraq və meyil göstərildiyinin şahidi oldum. Bunu Arizona ştatının əyalət şəhəri Tyusonda universitet kitabxanasında işləyərkən dərinlən duydum və hətta bir qədər təəccübləndim də. Təəccübümə səbəb belə kiçik bir əyalət universitetinin kitabxanasında Azərbaycan Elmlər Akademiyasında rusca çap olunmuş bütün kitabların və azərbaycanca «Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası» başda olmaqla bəzi kitabların olması deyildi. Məni heyrləndirən hələ XIX əsrin ortalarından Azərbaycana həsr olunmuş kitabların başqa dillərdən ingilis dilinə tərcümə edilərək son illərdə Amerikada çap olunması və eləcə də əvvəllər ingiliscə çıxmış kitabların orada yenidən nəşr edilməsi idi.

Ümumiyyətlə, Azərbaycan mədəniyyətinin öyrənilməsi üç istiqamətdə aparılır: Sovet İttifaqında respublikamıza, xalqımıza aid kitabların əldə edilməsi; əvvəllər və indi başqa dillərdə çıxmış kitabların tərcümə edilərək çap olunması; ölkə daxilində aparılan tədqiqatlar.

Dəqiq elmlər sahəsində ixtisasçı olmadığımıdan bu sahəyə toxunmadan humanitar elmlərə göstərilən xüsusi maraqdan söz açmaq istədim.

Üçcildlik «Azərbaycan tarixi», N.M.Quliyevin «Azərbaycan tarixi» (1920–1961), «Azərbaycan xəritələri» (atlas), M.Şirəliyev və E.Sevortyanın «Azərbaycan dilinin qrammatikası», Moskvada 1969-cu və 1971-ci illərdə çıxan «Azərbaycan ədəbiyyatı antologiyası» və s. kitablar bir neçə nüsxədən ibarətdir. Maraqlıdır ki, burada R.Əfəndiyevin «Azərbaycan dekorativ-tətbiqi sənəti» və s. ilə yanaşı, B.Mansuro-

* «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzeti, 13.04.1984.

vun ifasında 1975-ci ildə «Filips» şirkətinin vallara köçürdü-yü «Azərbaycan muğamları»na da rast gəlinir. Kitabxanada Azərbaycana həsr olunmuş xüsusi kataloq vardır.

Başqa dillərdən ingilis dilinə tərcümə edilərək çap olunan kitablar arasında «Qafqazın on iki sirri», «Əbədi odlar diyarı», «Qafqaz səfəri», «XVIII–XIX əsr Qafqaz xalıları», «Qədim Qafqaz xalıları», «Türk dilləri və tükdilli xalqlar» kitabları diqqəti daha çox cəlb edir.

«Qafqazın on iki sirri» əsəri 1931-ci ildə alman dilindən ingilis dilinə tərcümə edilərək Nyu-Yorkda çap olunmuşdur. Bu kitab 323 səhifədən ibarətdir. Bədii əsərdir.

Əsərin girişində Qafqaz xalqları haqqında maraqlı faktlar vardır. Kitab bu cümlələrlə başlayır:

«Qafqaz Şərqi ləli-cəvahiridir. Keçmişdə onun dağlarını dünyanın zənciri adlandırırdılar. Necə ki, nişan üzüyü barmağa xüsusi gözəllik verir, Qafqaz dağları da bu diyarı əhatə edərək onu füsunkar edir. Bu gün Şərqi şairləri Qafqazı «müxtəlif dillər və möcüzələr guşəsi adlandırırlar. Qafqaz sehirkar diyar olmuş və indi də onun cənnət guşələri adamı məftun edir.

...Burada öz mədəniyyəti olmayan xalq, irq yoxdur. Üç milli mədəniyyət qabarıq şəkildə özünü göstərir. Qədim və gözəl mədəniyyətləri olan azərbaycanlılar, gürcülər və ermənilər burada mehriban qonşu kimi yaşayır bir-birinin mədəniyyətinə hörmət edirlər».

«Əbədi odlar diyarı» Çarlz Marvinin Azərbaycana həsr etdiyi ikinci əsəridir. Birinci kitab (1884-cü il) kimi, bu kitab da Londonda (1888) çap olunmuşdur. 1976-cı ildə Amerikada yenidən nəşr edilən bu kitab 406 səhifədən ibarətdir.

Kitab Bakı şəhəri və Abşeron yarımadasından bəhs edir. Kitabda Bakının tarixinə dair çoxlu şəkillər vardır. Təbii ki, ingilisləri Azərbaycanda, əsasən, neft maraqlandırdığından Bakı neftinə kitabda geniş yer verilmişdir.

«Bakı neft mədənidir. O, Xəzər sahilində qərar tutmuş möhtəşəm bir saraydır» – deyən müəllif göstərir ki, çoxları Bakını səhra şəhəri adlandırırlar. Bu, tamamilə səhv fikirdir. Şəhərin 20 kilometrliyində – şimal tərəfdə Gorədil adlanan kənddən Bilgəhə qədər sahədə ucsuz-bucaqsız meyvə bağları vardır. Uzunluğu 18 kilometrən çox olan bu bağlarda sözlə ifadə edilməyəcək şirinlikdə üzüm və əncir yetişdirilir. Mövsümündə hər gün yüzlərlə adam dəvə, at və ya uzunqulaqla şəhərə meyvə və göy-göyerti aparır. Açıq və xəsis adam uzunqulaqlarla səbətlərdə şəhərə üzüm və əncir satan oğlanlardan 2-3 qəpiyə istədiyi qədər üzüm və əncir ala bilər.

Müəllifin təqribən yüz il bundan əvvəl Neft daşları barədə dediyi sözlər maraq və təbəssüm doğurur: «Bakı ilə Krasnovodsk arasında dənizdə böyük daşlar vardır. Deyirlər, onların altı neftlə doludur. Buranı Neft daşları da adlandırırlar. Bəziləri gələcəkdə burada neft çıxarmaqdan dəm vururlar. Lakin bu, çətin olacaq. Bir şey ki, havadan asılı oldu, onu suya yaz, ondan əlini üz». Müəllif Bakıda dörd yüz neft mədəninə olduğunu göstərir. Bakı ətrafında 1800 kvadrat kilometr sahədə neft olduğunu qeyd edir.

Balaxanı, Suraxanı, Sabunçu, Binəqədi və Bibiheybət neft mədənlərindən söz açan Çarlz Marvin Balaxanıda çıxarılan neftin bütün Amerikada hasil edilən neftdən çox olduğunu göstərir.

Kitabda Bakı və Balaxanı arasında nə bir kənd nə də bir yaşayış məntəqəsinin olduğundan, Bakı ilə Balaxanı arasında çoxlu duz göllərinin mövcudluğundan, Qaraşəhərdə iki yüzdən çox neft çəninə olmasından, Suraxanıda «Atəşgah»dan, böyük alim Mendeleyevin Azərbaycana və Amerikaya səfərlərindən, alimin Azərbaycan neftinə verdiyi qiymətdən və Amerika neftinə nisbətən Azərbaycan neftinin daha çox olmasına dair fikirlərindən bəhs edən maraqlı səhifələr vardır.

«Qafqaz səfəri» fransız yazıçısı Aleksandr Dümanın 1859-cu ildə Parisdə fransızca çap olunmuş, 1962-ci ildə isə ingilis dilinə tərcümə olunaraq Nyu-Yorkda nəşr edilmiş 205 səhifəlik kitabdır.

«Azərbaycan dili və ədəbiyyatı» kitabı Siril Qordan Simpson tərəfindən yazılmış və 1957-ci ildə Londonda, sonra isə Amerikada çap olunmuşdur. Əsər 124 səhifədən ibarətdir. Kitabda 1951-ci ildə Bakıda buraxılmış «Azərbaycanca-rusca lüğət»dən, Ə.M.Qafarlının «Azərbaycan dili», R.Rüstəmovun «Azərbaycan dili», «Qiraət kitabı», F.Qasımzadənin «Ədəbiyyat müntəxəbatı», M.Quluzadənin «Ədəbiyyat müntəxəbatı» kitablarından və «Kommunist» qəzetindən istifadə edilmişdir.

Türkiyədə universitet təhsili alan S.Q.Simpson kitabın girişində haqlı olaraq göstərir ki, onun kitabı Qərbi Avropada müasir Azərbaycan dili ədəbiyyatı barədə ilk mənbə olacaqdır. Kitabın 40 səhifəsi qrammatikaya ayrılmışdır. Bu hissədə Azərbaycan dili türk dili ilə müqayisə edilir, oxşar və fərqli cəhətlər göstərilir. Kitab ingiliscə yazılsa da, misallar azərbaycanca gətirilir. Oxu materialı adlanan ikinci hissədə, əsasən, atalar sözləri verilmişdir. Sonra C.Cabbarlının «Qızıma», S.Vurğunun «Raport», Ə.Əbülhəsənin «Müharibə» əsərlərindən parça, M.Qorkinin «Şahin nəğməsi» hekayəsi, F.Qasımzadənin «Ədəbiyyat müntəxəbatı» kitabında Şekspirin «Hamlet» faciəsindəki «Olum, ya ölüm» monoloqu və s. verilmişdir.

«Qafqaz xalıları» kitabı 1964-cü ildə Qərbi Almaniyada buraxılıb. 1974-cü ildə ingilis dilinə çevrilərək Amerikada nəşr olunmuşdur.

Yalnız Azərbaycan xalılarından söhbət açan bu kitab 359 səhifəni əhatə edir. Ulrix Şuman kitabda XVIII–XIX əsr Azərbaycan xalılarından, onların toxunma yollarından,

rəng və ilmələrindən ətraflı danışır. O, Qazax, Qarabağ, Gəncə, Talış, Muğan, Şirvan, Bakı, Quba, Dərbənd xalılardan 162-sinin rəgli şəklini vermişdir.

U.Şuman görkəmli Azərbaycan sənətsünası L.Kərimovun işinə yüksək qiymət verir və yeri gəldikcə onun 1961-ci ildə Bakıda çap olunan «Azərbaycan xalısı» əsərinə müraciət edir.

Professor Şerari Yetkinin «Qədim Qafqaz gəbələri» kitabı 1978-ci ildə türk dilindən ingilis dilinə tərcümə olunmuşdur. 124 səhifəlik bu kitabda dünya muzeylərinin bəzəyi olan Azərbaycan xalılardan danışılır. Müəllif haqlı olaraq göstərir ki, Azərbaycandan aparılmış, XVII əsrin sonu, XVIII əsrin əvvəlinə aid edilən 244x640 ölçüdə Qarabağ və ya Şirvan gəbəsi «Vaza xalı» Vaşinqtonun «Tekstil muzeyi»nin yaraşığıdır.

Diqqəti cəlb edən əsaslı əsərlərdən biri də Y.Benetin 1981-ci ildə alman dilindən ingilis dilinə çevrilərək çap olunan 376 səhifəlik «Şərq xalıları» kitabının birinci cildidir. Əsər bütövlükdə Azərbaycan xalılarına həsr edilmişdir. Kitabda 78 ədəd Qazax, 61 Qarabağ, 28 Gəncə, 19 Talış, 3 Qaradağ, 12 Muğan, 3 Çaylı, 13 Ağstafa, 55 Şirvan, 8 Bakı-Suraxanı, 22 Şirvan-Bakı, 104 Quba, 26 Dərbənd xalısından, 51 kilimdən, 5 mafracdən hərtərəfli danışılır. Onların əksəriyyətinin rəgli şəkilləri verilir.

Karl Menqesin «Türk dilləri və türkdilli xalqlar» əsəri də alman dilindən 1968-ci ildə Amerika Təhsil Komitəsi və Amerika Elmi Tədqiqat Mərkəzinin səyi nəticəsində ingilis dilinə tərcümə edilmişdir.

Altı hissədən ibarət olan həmin kitab 248 səhifədir. Kitabda Azərbaycan dilinə dair mülahizələrə geniş yer verilmişdir. Görkəmli türkoloq Karl Menqes Azərbaycan dilçisi Mirzə Kazımbəyin fəaliyyətini yüksək qiymətləndirir. Azər-

baycanlıların Sovet İttifaqında, Cənubi Azərbaycanda, İraqın və Suriyanın şimalında yaşadıklarını göstərir.

Təəssüf ki, müəllif İraqda yaşayan azərbaycanlıların yarım milyon əvəzinə yalnız yüz mindən artıq olduqlarını göstərməklə qeyri-dəqiqliyə yol vermişdir. Tədqiqatçı İraqda yaşayan azərbaycanlıların «türkman» adlandırılmalarını və bu sözün doğru olaraq «tərəkəmə» sözündən yarandığını qeyd edir. O, «türkman» termininin İraqda yaşayan azərbaycanlıları Osmanlı türklərindən fərqləndirmək üçün müsbət rol oynadığını göstərir.

Amerikada Azərbaycan dilçiliyinə, Azərbaycan mədəniyyətinə həsr olunmuş məqalələr və kitablar da vardır. Biz «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzeti vasitəsilə (8.IX.83) Amerikada 1970-ci və 1975-ci illərdə XVII–XIX əsr Azərbaycan xalçalarına həsr olunmuş kitabın çapdan çıxdığını, Vaşinqtonun «Tekstil muzeyi»ndə və başqa qalereyalarda nadir Azərbaycan xalılarının olduğunu oxuculara çatdırmışıq.

Azərbaycan dilinə həsr olunmuş əsərlərdən Fred Hausholderin «Azərbaycan onomastikası», Qerd Frayenkelin «Azərbaycan və türk dilləri arasında oxşar və fərqli cəhətlər» məqalələrini, 1965-ci ildə İndiana Universitetində çap olunan 275 səhifəlik «Azərbaycan dilinin əsaslı kursu» kitabını, C.Asatryanın 1958-ci ildə Corc Taun Universitetində müdafiə etdiyi «Azərbaycan dili fonologiyası», Qerd Frayenkelin 1963-cü ildə İndiana Universitetində müdafiə etdiyi 579 səhifəlik «Azərbaycan dili qrammatikasının əsasları», Səlim Hüseynqulu oğlunun 1976-cı ildə Florida Universitetində müdafiə etdiyi «Azərbaycan dili fonologiyasının əsasları» dissertasiyalarını və S.Benetin «Necə yaşayasan ki, yüzü haqlayasan» əsərini göstərmək olar.

F.Hausholder və Mənsur Lütfinin yazdığı «Azərbaycan dilinin əsaslı kursu» əsəri Bakı və Təbriz dialektləri, qismən də Gəncə dialekti əsasında qələmə alınmışdır.

C.Asaturyanın Corctaun Universitetində müdafiə etdiyi «Azərbaycan dilinin fonologiyası» adlı dissertasiyasında Azərbaycan dilində işlənən sait və samit səslər sistemindən söhbət gedir. Müəllif dissertasiyasını elmi əsaslar üzərində qurmuş və doğru nəticəyə gəlmişdir.

Səlim Hüseynqulu oğlunun doktorluq dissertasiyası «Azərbaycan dili fonologiyasının əsasları» adlanır. Yeri gəlmişkən deyim ki, Florida Universiteti bu əsəri 1975-ci ildə rəy üçün Nəsimi adına Dilçilik İnstitutuna göndərmişdi. İnstitutun direktoru, akademik M.Şirəliyevlə əsərə müsbət rəy vermişdik.

S.Hüseynqulu oğlunun əsəri beş hissədən ibarətdir. Dissertasiyada Azərbaycan dilinin türk dilləri arasında tutduğu yerdən, Azərbaycan dili fonologiyasına həsr olunmuş əsərlərdən, dodaq, diş, damaq və s. səslərindən, fonoloji qayda-qanunlardan, Azərbaycan dilində alınma sözlərin fonologiya baxımından təhlilindən və s. danışılır.

Qerd Frayenkelin «Azərbaycan dili qrammatikasının əsasları» doktorluq dissertasiyası öz həcminə, məsələnin qoyuluşuna və həllinə görə xüsusilə fərqlənir. Giriş, yeddi bölmə və nəticədən ibarət olan bu əsər 579 səhifədən ibarətdir. Girişdə müəllif yazır: «Bu əsər sovet azərbaycanında və Cənubi Azərbaycanda yaşayan azərbaycanlıların qrammatikası olub bu xalqın hər iki qisminin ümumi qrammatikasıdır. Əsərin başa çatdırılması ata və anamın ən böyük arzusu idi. Əsərin tamamlanmasını həyat yoldaşım Məryəm çox intizarla gözləyirdi. Dissertasiyanın hər səhifəsinə o, mənimlə bərabər zəhmət çəkmiş, bəzən göz yaşları da tökmüşdür. Əsəri yazarkən hər vaxt elmi rəhbərim professor F.Hausholder, Pərvin Atayi və bir çox başqa azərbaycanlılarla məsləhətləşirdim. Məryəm isə hər dəqiqə köməyimə çatırdı».

Tədqiqatçı əsərin girişində Azərbaycan dilindən, onun türk dilləri arasında tutduğu mövqedən, azərbaycanlıların

yarısının Sovet Azərbaycanında, yarısının isə Cənubi Azərbaycanda yaşadığını və səhvən altı milyon olduğumuzu göstərir. Dissertasiyada bu, demək olar, yeganə səhvdir. Müəllif əsərdə bütün nitq hissələrindən, ümumiyyətlə, morfologiya, sintaksis və leksikadan ətraflı söhbət açır. Gözəl cədvəllər, siyahılar verir, qohumluqla, insan bədəninin üzvləri, xəstəlik, geyim-kecimlə, ev əşyaları, kitab, kitabxana, yazı ləvazimatı, yemək-içmək, idman, bağ-bostan, gün, ay, fəsillər və s. bağlı cədvəl və siyahılar diqqəti cəlb edir. Müəllif göstərir ki, bu cədvəlləri hazırlamaq çox əzablı və çətin idi. Lüğətlərdə belə bəzən müəyyən sözləri tapmaq mümkün olmurdu. Hətta azərbaycanlılar da bəzi sözləri aydınlaşdırmaqda çətinlik çəkirdilər. Çünki o sözlər arxaikləşmişlər. Tədqiqatçı cədvəlləri verərkən misallara diqqətlə yanaşır. Elə-belə, gəlişi gözəl sözlər seçmir. Şəxs, yer və s. adlarına ayrılmış cədvəllərə fikir verdikdə bunun bir daha şahidi oluruq: Üzeyir Hacıbəyov, Gülçöhrə, Axundov Mirzə Fətəli, Hüseynov Heydər, Vurğun, Cəlal, Pərvin, Leyla və s. Bakı, Təbriz, Kirovabad, Ərdəbil, Qarabağ, Nuxa, Şirvan, Savalan, Səhənd, Kür çayı, Xəzər dənizi və s. Maraqlıdır ki, alim tez-tez tədqiqatında Azərbaycan alimlərinin əsərlərinə müraciət edir. Təkcə onu demək kifayətdir ki, o, 50-ci illərdə Azərbaycanda nəşr olunmuş 46 elmi əsər və kitabdan bəhrələnmişdir. Onların arasında M.Şirəliyev, M.Hüseynzadə, R.Rüstəmov, Z.Budaqova, S.Cəfərov, M.İslamov, İ.Abdullayev, M.Süleymanov, İ.Cəfərli, F.Kazımov və başqalarının adını çəkmək olar.

Amerikalı Sula Benetin 1976-cı ildə Nyu-Yorkda çap etdirdiyi iki yüz səhifədən artıq «Necə yaşayasan ki, yüzü haqlayasan» kitabı Qafqaza həsr olunsada, əsasən, Azərbaycandan danışır.

Tədqiqatçı göstərir ki, Zaqafqaziyada Avropa libasını məmnuniyyətlə qəbul ediblər. Lakin onlar Avropa yeməklə-

rini qəbul etməmişlər və heç vaxt bunu etməyəcəklər. Çünki öz yeməkləri çox dadlı, ləziz və ləzzətlidir. O, sözünü təsdiqə yetirmək üçün amerikalıları bizim yeməklərdən bişirməyə çağırır. Kitabına bizim bozbaşın, xarçonun (gürcü), xaşın reseptlərini daxil etmişdir.

Kitabda ət yeməkləri adı altında şişlik, şiş kabab (Azərbaycan), tabaka (gürcü), kotlet yeməklərinin resepti barədə yazır.

Müəllif ağız dolusu plovlarımızdan danışır və Azərbaycan plovlarının reseptini verir. Fisincan plov, çığırtma plov, cücə plov, kişmiş plov, səncan plov, turşu-qovurma plov və s.

Şiş kabab, adət, peşkəş, həkim, kişi, tamada, atalıq və s. sözlər kitabda olduğu kimi işlənmiş, sonra onların mənası müəllif tərəfindən aydınlaşdırılmışdır.

Sula Benet kitabında toylarımıza da geniş yer ayırır.

Müəllif Azərbaycan qadınlarının keçmiş həyatından, indiki xoş güzəranından, cəmiyyətdə tutduğu mövqedən də söhbət açır. Qadınlarımızın bir az utancaq, abırlı-həyalı, ismətli olduqlarından danışır.

Tədqiqatçı ailədən söhbət açarkən göstərir ki, keçmişdən fərqli olaraq, bəzən oğullar ailəyə başçılıq edirlər: «Azərbaycanda cəmiyyət içində o adam daha çox hörmətli olur ki, o, ailə və nəslinə gözəl münasibətdə olur, onlara nüfuzu ilə yaxşı mənada yol göstərir. Gənc də olsalar, belə adamları ailədə ağsaqqal hesab edirlər».

Bununla belə, Sula Benet sözün həqiqi mənasında ağsaqqalların-qocaların cəmiyyətdə böyük rolu olduğunu göstərir.

Göründüyü kimi, son illərdə Amerikada Azərbaycana, Azərbaycan xalqına, onun dilinə, ədəbiyyatına, mədəniyyətinə böyük maraq göstərilir.

ÇAĞDAŞ TÜRK POETİKASININ TƏDQIQI *

Türk dünyası ədəbiyyatının əhatəli tədqiqi xalqlarımızın mənəvi dəyərlərinin zənginliyini əsaslı şəkildə təsdiqləyir. Siyasət və ideologiyalar, öndərimiz Heydər Əliyevin dahiyanəliklə dediyi «bir millət, iki dövlət» olan qardaşları birbirindən ayıra bilər. Fəqət milli-mənəvi dəyərlər qaldıqca, qardaşlığı yox etmək mümkün deyil. Ədəbiyyatşünas Jalə Əliyevanın çağdaş türk şeirinin poetikasına dair tədqiqatı, hər şeydən əvvəl, bu amala xidmət edir və bu baxımdan xüsusi dəyərə malikdir. Başqa bir tərəfdən də poeziya Türkiyədə elmi təhlil süzgəcindən qənaətbəxş keçirilmədiyindən, həmin mövzunun Azərbaycanda tədqiqat obyektı kimi götürülməsi xüsusi bir önəm kəsb edir.

Monoqrafiyada çağdaş türk poeziyasının bir sıra poetik özəllikləri araşdırılmış, lirik qəhrəman, onun mövqeyi, bədii zaman və s. sistemli şəkildə tədqiq olunmuşdur.

Yaddaşımızı təzələsək, görərik ki, cəmi 15-20 il bundan əvvəl belə əsərləri yazmaq imkan xaricində idi. Türkiyənin Erciyes Universitetinin professoru, əslən kərküklü olan Mahir Naqib bizim 1998-ci ildə İstanbulda çap olunan «İraq-türkman folkloru» kitabımıza yazdığı giriş məqaləsində bu məsələ ilə bağlı göstərmişdir: «Türkiyə xaricindəki türk xalqlarına mənsub elm və fikir adamlarının Türk dünyası ilə bağlı çalışmalarının həcmi və səviyyəsi danılmazdır. Ancaq 1990-cı ilə qədər siyasi azadlıqların olmamasını göz önünə gətirsək, görərik ki, bu ölkələrdəki tədqiqatçıların çoxu əsərlərini içində yaşadığı siyasi rejimin ideologiyasına uyğun yaratmaq məcburiyyəti altında qalmışdı. Çünki burada Türk dünyasının mədəniyyət baxımından eyniliyini isbatlamaq belə suç hesab olunmuşdur».

* Bax: «Ədəbiyyat» qəzeti, 14.06.2006.

Əslində, tədqiqatın özündə də buna bənzər fikirlər səslənir: «İdeoloji qəliblərdən qurtara bilməyən, yaxud qurtarmaq imkanı olmayan görkəmli türkoloq Əkbər Babayev» və s.

«Çağdaş türk poeziyası» əsərində poetik nümunələr osmanlı türk ləhcəsində olduğundan və tədqiqatçının bütün mülahizələri onların ətrafında cərəyan etdiyindən, monoqrafiyada dil baxımından bir ağırlıq duyulacağını gözləmək olardı. Əksinə, müəllifin dili oxunaqlı və anlaşıqlıdır.

«Çağdaş türk poeziyası» əsəri giriş və beş fəsildən ibarətdir. Giriş elmi nəzəri cəhətdən əsaslandırıldığından, tədqiqatçının mövqeyini, ümumiyyətlə, ədəbiyyata, xüsusən poeziyaya münasibətini, bilik səviyyəsini, düşüncə tərzini, türk, rus və Azərbaycan alimlərinin tədqiqatlarına bələdlik dərəcəsini bariz şəkildə göstərir. Doğrudur, burada ziddiyyətli, mübahisəli görünə biləcək məsələlər də yox deyildir. Lakin onlar müəllif təxəyyülünün məhsulu kimi məqbul görünür.

Tədqiqat işinə Türkiyədə respublika qurulduqdan sonra (1923) meydana gəlmiş müxtəlif üslublu, müxtəlif ideya-estetik istiqamətli lirik-poetik nümunələr cəlb edilmişdir. Müəllif müqayisələr zamanı klassik ədəbiyyata da müraciət etmişdir. Belə müqayisələr zamanı hökmlərin dəqiqliyi, tədqiqatçının elmi qabiliyyəti və mövzuya nə səviyyədə vəqif olması da üzə çıxmışdır. Araşdırmalar zamanı müəllif türk, rus, Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının nəzəri qaynaqlarına arxalanmışdır.

Monoqrafiyanın birinci fəsli «Çağdaş türk şeirində lirik qəhrəman və onun mövqeyi» adlanır. Burada, eləcə də «Çağdaş türk poeziyasında yeni islamçı cərəyan», «Çağdaş türk poeziyasında Azərbaycan mövzusu», «Çağdaş türk şeirində Turan obrazının inkişaf dinamikası» kimi maraqlı faktlar əsasında əhatəli işlənmiş bölmələr də vardır.

Tədqiqatçı lirik qəhrəman problemi ilə bağlı Azərbaycanda aparılmış araşdırmaları nəzərdən keçirərək «Lirik

qəhrəman obyektiv gerçəklikdən yaranan ideal qəhrəmandır» qənaətini dəstəkləyir.

Müəllif haqlı olaraq göstərir ki, lirik qəhrəman çağdaş türk şeirində ən müxtəlif siyasi-ictimai və estetik rakurslardan təqdim edilir. Burada milli özünüdərək, özünəqayıdış, Türkiyə sərhədlərini aşaraq bütün dünya türklərini əhatə edən türkçülük, vətən sevgisi qırmızı xətt kimi keçir. Bu məqamda gah müəllif özü lirik qəhrəman mövqeyində durur, gah da kənar müşahidəçi kimi öz mövqeyini izhar edir.

Bu bölmədə tədqiqatçı Mehmet Emin Yurdakul, Mehmet Akif, Yavuz Bülent Bakilər, Mehmet Sadık Aran, Behcet Necatiqil, Xalid Fəxri Oransoy, Yəhya Kamal, Halidə Edip Zorlutan, Cahit Sitki Taranca, Orxan Vəli Kanık, Mirettin Özdəmir, Midhet Cemal Kuntay, Farik Nazif Çamlıbel, Ahmet Turan Şentürk, Ayahan Kirdar, Mustafa Seyit Sütüven, Namik Kamal, Sedat Umran, Munis Faiq Ozansoy, Fazil Hüsnu Dağlarca, İlhan Berk, Cahid Küleb, Nevzat Yalçın, Sait Faik Abasyanık, Mehmet Çakırtaş və başqalarının poetik nümunələrindən istifadə edərək çağdaş türk poeziyası üçün səciyyəvi olan lirik qəhrəmanın ümumi cəhətlərini aşkarlamışdır.

Biz müəllifin bu bölmədə tədqiqata cəlb etdiyi şairlərin adlarını bilərəkdan sadaladıq. Bununla məqsədimiz müəllifin bu yığcam əsərdə gördüyü işin böyüklüyünü göstərməkdir. Bu bölmədə onun Azərbaycan alimlərindən Əkbər Babayev, Cəlal Abdullayev, Tofiq Məlikli, Aqşin Babayev, Şirindil Alışanov, Qurban Bayramov və başqalarının fikirlərinə geniş yer ayırması diqqəti çəkir.

Tədqiqatın birinci fəslində «Çağdaş türk poeziyasında yeni islamçı cərəyan» bölməsi də yüksək elmi səviyyədə işlənmişdir. XX əsrin əvvəllərində formalaşan islamçı cərəyanına şair Mehmet Akif Ersoy başçılıq edirdi. Yəhya Kamal,

Halidə Edip Zorlutan, İsmail Həbib, Yaqub Qədri və başqaları bu cərəyanın fəal üzvləri idi. Qərb ideoloqlarının islam aləminə qarşı «səlib yürüşü» əleyhinə, ilk olaraq, xalqın «döyünən ürəyi, görən gözü, vuran nəbzi» olan şairlər sinə gərdilər. Bu klassik islamçılar fikirlərini əruz vəznində yazılmış şeirləri ilə izhar edirdilər. Lakin tədqiqatçı Əhməd Kabaklının göstərdiyi kimi, sonralar yeni islamçılar daha çox modern şeir formalarından istifadə ilə çağdaş ədəbi dil normalarına riayət edirdilər. Cahid Zarıfoğlu, Erdem Bayazit, Mustafa Miyasoğlu və başqaları ənənəyə söykənməklə, daha çox islami dəyərləri çağdaş cəmiyyətə uyğunlaşdırmaq, bəşər mədəniyyətinin inkişafında və qloballaşmasında müstəsna rol oynamış mədəni-ideoloji hadisəni təəssübkeşlikdən uzaq bir şəkildə poetik tərənnüm obyektinə çevirmək, ona layiq olduğu qiyməti vermək baxımından seçilirdilər.

«Çağdaş türk poeziyasında Azərbaycan mövzusu» bizə daha məhrəm, daha doğma olan, daha çox maraq doğuran bölmədir.

Müəllif, doğru hərəkət edərək, Azərbaycan mühacir şairlərinin Azərbaycanla bağlı şeirlərinə toxunmadan Yavuz Bülent Bakilər, Əli Akbaş və b. kimi şairlərin Azərbaycanı tərənnüm edən, onun ağrı və acılarını təsvir edən poeziya nümunələrini tədqiqat süzgəcindən keçirmişdir. Maraqlıdır ki, Bakilərin yaradıcılığında, ingilis yazıçısı Ceyms Oldricin təbirincə desək, «ikiyə bölünmüş bir ürək» olan Azərbaycan bir bütöv, ayrılmaz məmləkət kimi tərənnüm edilib. Onun şeirlərində Şəhriyar, Bəxtiyar, Anar, Şahmar kimi sevimli yazarlarımıza xitabən yazılmış misralar vardır. Bakilərin «Azərbaycan ürəyimdə şah damardır» şeirini həyəcansız oxumaq olmur. Tədqiqatçının göstərdiyi kimi, bu dərin həsrət və sevgi hisləri ifadə edən şeir forma baxımından da maraq doğuran poetik nümunədir.

Əli Akbaş da Azərbaycanı bütöv görür. Onun «Göygöl» və «Şəhriyar» şeirlərini oxuyarkən insan haldan-hala düşür:

Təbrizə gidelim, yol hara dağlar?!

Babası ölürsə, el qara bağlar.

Akbaş ölsün, yalnız anası ağlar.

Şəhriyar ölürsə, bir diyar ağlar.

Nə yaxşı ki, tədqiqatçı poeziya vurğunudur. Onun apardığı təhlillər çox mətləblərdən, xüsusən də onun poeziyaya məhəbbətindən xəbər verir. Məhəbbətin nəticəsidir ki, Jalə xanım belə bir əsər ortaya qoyub.

Çoxları, xüsusən də mənim üçün yeni olan, bəlkə də, elə buna görə də daha müfəssəl söhbət açdığım 1-ci fəslin sonuncu bölməsi «Çağdaş türk şeirində Turan obrazının inkişaf dinamikası» adlanır. Tədqiqatçı Turan obrazını türk poeziyasında izləyərək onun inkişaf dinamikasını inandırıcı faktlarla göstərə bilmişdir. Burada Turan mövzusunun əvvəllərdə özünü büruzə verən milli-təbliğat xarakterinin, patetikanın öz yerini bədiiyyətə təslim etməsi, onun daha ciddi və içdən gələn bir mövzuya çevrilməsi, bədii ədəbiyyatda vətən mövzusunə verməsi prosesi araşdırılmışdır. Göstərilmişdir ki, elə bu zamandan Turan mövzusu deklarativ xarakterini itirərək, daha çox rəmzi məna kəsb etməyə, özünü lirik qəhrəmanın psixologiyasının dərin qatlarında büruzə verməyə başlamışdır. Tədqiqatçı bu bölmədə Kəmaləddin Kamu, Osman Attila, Nevzat Yalçın, Mirettin Özdəmir, Gültəkin Samanoğlu, Nüzət Əmrah kimi şairlərin poeziya nümunələrindən yerli-yerində bəhrələnmiş, elmi nəzəri faktlara söykənən fikirlər irəli sürmüşdür.

Bu bir həqiqətdir ki, poeziyanın qüdrəti ifadə etdiyi rəmzlərin, üstüörtülü fikirlərin zənginliyindədir. Alimin doğru olaraq qeyd etdiyi kimi, hər şey necə deyərlər, açıq-aşkar, sirli-sehirli

poetik mənalardan məhrum şəkildə söyləndikdə belə, əsərlər ən yaxşı halda sönük, publisistik poeziya parçalarına çevrilir.

Əsərin ikinci fəslində poetik forma, vəzn və qafiyyə özəllikləri araşdırılır. Tədqiqata cəlb edilən əsərlərdən görünür ki, çağdaş türk şeirində poetik forma xüsusiyyətləri çox zəngin və rəngarəngdir. Professor Tofiq Məlikli «Türk ədəbiyyatı – sərbəst şeir ədəbiyyatıdır» desə də, Jalə xanımın tədqiqatı göstərir ki, görkəmli türkoloqun bu fikrinə tam haqq qazandırmaq olmaz. Türkiyədə milli vəzn hesab edilən heca vəznində yazan sənətkarlar da çoxdur. Az da olsa əruzda da şeirlər yazırlar. Maraqlı cəhət odur ki, sərbəst şeirin nümayəndəsi Muvaffak Sami Onat poeziyasında ayrı-ayrı misraların yazılışında əruz vəzninin müxtəlif bəhrlərindən ustalıqla istifadə edilmişdir.

Asaf Halet Çələbi, Attila İlhan şeirlərində böyük hərflər və durğu işarələrindən istifadə etməmişlər. Sedat Umran isə bəzi şeirlərində bütün sözlərdə ancaq baş hərflərdən istifadə etmişdir. Turqut Uyar isə heca vəznində qəzəllər yazmışdır. O da maraqlıdır ki, çağdaş türk şeirində heca vəzninin müxtəlif növ, forma və bölgülərindən istifadə edilmişdir. Bu sahədə Mehmet Emin, Bekir Sitki Erdoğan, Ahmet Kutsi Tecer, Osman Attila xüsusilə fərqlənmişlər. Heca vəznində yazan Gültekin Samanoğlu və Niyazi Yıldırım Gençosmanoğlu heca vəzninin yeni-yeni formalarla zənginləşməsində az rol oynamamışlar. Mehmet Zeki Akdağın yeni poetik formada yazdığı şeirlərdə hər bəndin sonunda ikinci misra təkrar olunur. Jalə Əliyeva belə şeirlərin Səməd Vurğunun təsiri ilə yazıldığını göstərir. Tədqiqatçı şairin hələ 1941-ci ildə yazdığı «Uşaq bağçası» şeirindən bir bəndi misal göstərir:

*Yenə də al geyib qızarır göylər,
Əsir sərin-sərin dəniz küləyi.
Açır gözlərini yuxudan səhər,*

*Xoşdur təbiətin fikri, diləyi,
Əsir sərin-sərin dəniz küləyi.*

Səməd Vurğunun Türkiyə şairləri arasında böyük nüfuza malik olmasını AMEA-nın müxbir üzvü, böyük alim və böyük insan Abbas Zamanovdan eşitmişdim. Abbas müəllim canı qədər sevdiyi Türkiyədən, türk ədəbiyyatından söz düşəndə qürurla deyərdi: «Türk qardaşlarımız Nizaminin «Xəmsə»sini türkcəyə çevirib çap edəndə «Leyli və Məcnun»u Səməd Vurğunun tərcüməsində vermişlər. Bilirsən bu nə deməkdir?! Bu, Azərbaycan şairinə verilən çox böyük qiymətdir».

Xüsusi vurğulamaq lazımdır ki, çağdaş türk sərbəst şeirinin inkişafında Nazim Hikmətin xidmətləri ölçüyəgəlməzdir.

Bununla belə, Nazim Hikmət öz «Tərcümeyi-hal»ında göstərdiyi kimi, türk şeirinin milli poetik ənənələrindən geniş istifadə etmişdir.

Olduqca zəngin olan çağdaş türk şeirinin poetik forma xüsusiyyətlərini araşdırmaq gərgin əmək tələb edən işdir. Bizə qalırsa, tədqiqatçı illərlə çalışaraq bu işin öhdəsindən gələ bilmişdir.

Əsərin üçüncü fəslə «Bədii təsvir vasitələri» adlanır. Burada «R ritorik vasitələr», «Kinayə və eyham», «Çağdaş türk şeirində təcnis» kimi gərəkli və maraqlı bölmələr vardır.

Azərbaycanda bədii təsvir vasitələri, poetik fiqurlar–məcazlar: təşbih və bənzətmələr, metafora, anafora, epifora və alliterasiya, bədii təzad, ritorik sual, ritorik nida, kinayə və eyham, təcnis hərtərəfli araşdırılsa da, türk ədəbiyyatşünaslığında qənaətbəxş tədqiq edilməyib.

Tədqiqatçı əsərdə çağdaş türk şairlərinin poetik nümunələrindən yerli-yerində istifadə edərək müqayisə aparmış, inandırıcı elmi qənaətlərə gəlmişdir. O da maraq doğurur ki, tədqiqatçı çağdaş türk şeirində ritorikanın səkkiz psixoloji-

emosional çalar və qatlarını üzə çıxarmış və onları yüksək patetik ritorika, ciddi ritorika, lirik ritorika, yumorlu ritorika, eyhamlı ritorika, sarkazmlı ritorika, idiomatik ritorika, məhrəm ritorika adı altında tədqiqata cəlb etmişdir.

Əsərin dördüncü fəslı «Çağdaş türk şeirində poetik polisemantizm» adlanır. Burada tədqiqatçı çağdaş türk şeirinin daim yaradıcılıq axtarışlarında olduğunu, «Qərib» poetik cərəyanının ədəbi dairələrdə yaratdığı səs-küydən sonra (XX əsrin 40-cı illəri), türk poeziyasının üzünü yenidən klassik poeziyanın sınıanmış vasitələrindən biri olan mənə rəngarəngliyinə tutduğunu, yeni çoxçalarlı obrazlarla zənginləşdiyini, çoxmənəlılığın – polisemantizmin yeni türk şeirində özünün ikinci həyatını yaşadığını, şeirdə çoxmənəlılığın poetik zövq əhlinə, elitar oxucuya yönəldiyini xüsusi vurğulayır. Fikirlərini Füzuli, Nüzhet Erman, Ümit Yaşar Oğuzcan, Nevzat Yalçın, Ayhan Hünalp və başqalarından gətirdiyi nümunələrlə isbatlayır. İstər-istəməz belə qənaətə gəlinir ki, polisemantizm – mənə çoxqatlığı oxucunun intellektual səviyyəsinin yüksəlməsinə, estetik zövqünün artmasına xidmət edir.

Monoqrafiyanın «Çağdaş türk şeirində bədii zaman» adlanan beşinci fəslində tədqiqatçı bədii zamanın konkret zaman və mücərrəd zaman olmaqla iki əsas kateqoriyası üzərində dayanır. O, mülahizələrini ədəbiyyatşünaslığın bu sahədə əldə etdiyi son nailiyyətləri və çağdaş türk şairlərindən verdiyi nümunələrlə təsdiqləyir. Niyazi Yıldırım, İlhan Geçer, Ziya Ortac, Orxan Vəli, Bedri Eyyuboğlu, Yəhya Kamal Bayatlı, Ahmet Kutsi Teçer, Kerim Aydın Erdem, Yəhya Akengin və başqalarının şeirlərindən gətirdiyi misallarla konkret vaxtı təsbit edir. Tədqiqatçının qənaəti belədir ki, zamanın fəvqündə duran sənətkarlar bəşəri problemləri əbədi zaman axınında təqdim etməyə, subyektiv zamanı obyektiv zamanla birləşdirməyə müvəffəq olurlar.

Əsərin «Nəticə» hissəsi də qənaətbəxşdir. Bir çox hallarda tədqiqatçılar hər fəsildən sonra öz şəxsi mülahizələrini açıqlayır və əsərin «Nəticə» hissəsində həmin mülahizələrini təkrarlayırlar. Jalə Əliyeva bu «ənənəvi» üsuldan və sözçülükdən qaçmış, qənaətlərini əsərin yalnız «Nəticə» hissəsində aşkarlamışdır.

Bütün deyilənlərlə bərabər, ümumən yüksək elmi səviyyədə yazıldığını qeyd etdiyimiz «Çağdaş türk poeziyası» əsəri diqqətsizlik nəticəsi olan xəta və nöqsanlardan da xali deyildir. Məsələn, müəllifin Əkbər Babayevdən tərcüməsi nöqsanlı görünür: «Həqiqi poeziya – gözəl və əzəmətli yalan poeziyasıdır».

Hər şeydən əvvəl, onu deyək ki, bu fikir Jan Pol Sartra məxsusdur: «Yaradıcılıq əzəmətli aldanışdır».

Tədqiqatçının, həmçinin böyük mütəfəkkir M.F.Axundovla bağlı bəzi fikirlərini məqbul saymaq olmaz. M.F.Axundov heç vaxt islama qarşı mübarizə aparmamışdır. O, islamda cəhalətə, mövhumata, xurafata qarşı mübarizə aparmışdır. Yazılışı və oxunuşu çətin olan ərəb əlifbasına qarşı çıxmışdır. M.F.Axundov dəfələrlə Türkiyə və İranda dövlət səviyyəsində latın əlifbasına keçməyin zəruriliyi barədə görüşlər keçirmişdi. Zaman həqiqətin M.F.Axundovun tərəfində olduğunu göstərdi.

Bununla belə, «Çağdaş türk poeziyası» yüksək elmi səviyyədə yazılmış, müəllif oxuculara gözəl və oxunaqlı bir əsər töhfə etmişdir.

XALQ ŞAİRİ RƏSUL RZA *

Rəsul Rza xoşbəxt taleli insanlardandır desək yanılmaz. Xalqına təmənnəsiz xidmətinə görə Azərbaycanın Əməkdar incəsənət xadimi, SSRİ Dövlət mükafatı laureatı, Sosialist Əməyi Qəhrəmanı kimi yüksək fəxri adlara layiq görülən şair həyatının müxtəlif dövrlərində Azərbaycan Dövlət Filarmoniyasının müdiri, Azərbaycan Sovet Yazıçıları İttifaqının sədri, Azərbaycan SSR Kinematoqrafiya naziri, Azərbaycan Sovet Ensiklopediyasının yaradıcısı və baş redaktoru və s. kimi məsul vəzifələrdə çalışmışdır. İraqda Məhəmməd Füzulinin, Suriyada İmadəddin Nəsiminin məzarlarını ilk ziyarət etmək, onlar haqqında yeni söz demək və İraq türkmənləri və xoyratlarından söz açmaq da onun qismətinə düşmüşdür. Şairin kitabda verdiyimiz, məhəbbət və ehtiramla yazılmış «Uzaq ellərin yaxın töhfələri» adlı dərin məzmunlu yazısı da çox mətləblərdən söz açır.

Azərbaycanda sərbəst şeirin əsasını qoyan və onu inkişaf etdirən də Rəsul Rza olmuşdur. Şairin irili-xırdalı 64 kitabı işıq üzə görmüşdür.

Şeir-sənət pərəstişkarlarının sevimlisi, cəsarətli novator şair Rəsul Rzanın məhsuldar yaradıcılıq yolunu izlədikcə ixtiyarsız düşünürsən ki, doğrudan da, şair xalqın görən gözü, vuran nəbzi, döyünən üreyidir.

Kanadada çıxan «Nozen neybə» («Şimal qonşusu») jurnalının baş redaktoru Dizon Karterin «Sovetskaya literatura» jurnalının baş redaktoruna göndərdiyi məktub bu baxımdan səciyyəvidir:

«...Həmin məktubla sizə Rəsul Rzanın ingiliscə çıxan üç şeirini də göndərirəm. Nəşriyyatımız onları təqribən bir

* **Rəsul Rza.** «Ağlayan çox, gülən hanı?» şeirlər kitabı. Kərkük, 2007, s. 5–14 (tərtib edən prof. Qəzənfər Paşayevdir – *red.*)

il bundan əvvəl çap etmişdi. Təəccüblüdür ki, biz bu şeirləri ikinci dəfə təkrar nəşr etməli oluruq. Ola bilər ki, bu, sizi təəccübləndirməsin, lakin Kanadada poeziyanı az oxuyurlar, poeziya kitablarını çox nadir hallarda təkrar nəşr edirlər. Ancaq Rəsul Rzanın şeirləri özünün yüksək humanizmi ilə o dərəcədə fərqlənir ki, Kanadada və ABŞ-da minlərlə oxucu onları cəmi bir neçə ay ərzində alıb oxudu».

Çox keçməmiş şairin şeirləri Kanadada ayrıca buklet şəklində çap olundu. «Nozen neybə» jurnalında «Qəmli ürəkdə ümid şüası» adlı yazı çıxdı. İnsanın hər şey ürəyincə olduğu vaxtlarda belə, bəzən o, ümitsizliyə qapılır, bədbinləşir. Bu hal bəşər övladına xasdır. Belə anlarda adamın imdadına böyük sovet şairi Rəsul Rza kimi insan qəlbinin xilaskarları çatırlar. Nədənsə usananda, gələcəyə ümidiniz azalanda, ruhdan düşəndə bu heyrətamiz, ecazkar insanın böyüklüyünü, qüdrətini göstərən ilhamlı şeir parçalarını oxuyun! Cəmisi dördcə şeir. Lakin onların hər biri sehrdir, möcüzədir, məlhəmdir, onları ümidlərini itirmiş, ruhdan düşmüş adamlara çatdırın!..»

Bu yazını həyəcənsiz oxumaq olmur. Qürur hissi keçirirsən, düşünürsən. Xalq öz görkəmli oğullarını dünyaya gətirir, ona ilham verir, aləmə tanıdır. Lakin vaxt gəlir ki, xalqın iftixarı olan belə sənətkarlar xalqını dünyaya tanıdır. Bəs bunun sirri nədədir? Bizcə, bunun əsas səbəbi şairin bəşəri olması, bəşəri olduğu qədər də milli kökə bağlılığındadır. Elə götürək Rəsul Rzanın xalq yaradıcılığına münasibətini. Şair bütün şüurlu həyatı boyu xalq yaradıcılığından, bəhrələnmişdir. Bu, bir həqiqətdir ki, bəzən xalq yaradıcılığının, hətta ən unudulmuş janrı belə yeni dövrün fikrini ifadə etməkdə çox münasib forma olur. Rəsul Rzanın gənclikdə yazdığı «Beşik nəğməsi» və müdrik çağlarında qələmə aldığı «Aşıq Yanıqlı bayatıları» şeirlərində olduğu kimi. Bu şeir

parçalarında xalqa güclü bağlılıq, daha doğrusu, xalqın səsi, nəfəsi, ruhu, xalqın bayatılı nəğməsi tam parlaqlığı ilə özünü göstərir.

*Gül açıldı çəməndə,
Layla balam, ay layla!
Könlüm düşməz kəməndə,
Layla balam, ay layla!
Sən ömrümün gülüsən,
Bağçamın sünbülüsən,
Gül dodağın güləndə,
Neyləyirsən gülü, sən?
Layla gülüm, a layla!
Şirin dilim, a layla.
Günəşli gündüz sənin,
Dərə sənin, düz sənin.
Elə sevinc gətirən
Bu xoş günümüz sənin.
Layla, quzum, a layla!
Ala gözlüm, a layla!
Layla beşiyim, layla!
Evim-eşiyim, layla!*

Təsadüfi deyildir ki, kərküklü müğənni Əbdül Vahid Kuzəçi oğlu bu şeirə musiqi bəstələmiş, 1966-cı ildə Kərkükdə çap etdirdiyi «Kuzəçi oğlunun xoyrat və bəstələri» kitabına daxil etmişdir. Kərkük dolaylarında çox məşhur olan bu mahnını bilməyən yoxdur. Bu da təsadüfi deyildir ki, Həsən İzzət Çardaxlı bu şeirdən ilham alaraq «Yurd» qəzetində, Rəsul Rzaya layiq, yığcam, tutarlı «Gözəl şairlər silsiləsindən» adlı məqalə yazmışdır (6.03.1987). «Layla! Layla ana ürəgindən cocuğun ürəginə gizlincə əsən havadır, sızılan

süddür. Layla məhəbbət bağcasından dərilən bir dəstə güldür. Solmaz, inciməz, incitməz.

Layla açılmayan tilsimli qapıları açan anaxtardır!

Sadəcə analar əlində cocuqları uyutmaq üçün sehirdir.

Layla cocuqla ana arasında qıldan incə, poladdan qüvvətli bağdır, gözlə görünməz, əl ilə tutulmaz, barmaqların uc hiss eləməz bir bağ!

Əzəldən bəri axan bir sevgi qaynağıdır, qurumaz. Ax-dıqca axar!

Laylanı Rəsul Rza yazmışdır».

Yaradıcılığının daha da müdrikləşdiyi, məşhur «Rənglər» silsiləsini yazdığı bir dövrdə, şairin bayatı formasına müraciəti bir daha təsdiq edir ki, ənənə Rəsul Rza kimi əsl sənətkarlar üçün təməldir. Büdrəməmək, yıxılmamaq üçün söykənəcəkdir, arxadır. «Şifahi xalq yaradıcılığı Rəsul Rza üçün elə əbədi bir çeşmədir ki, oradan poeziyanın arteriya damarları ilə yeni obrazların həyatverici qanı axıb gəlir».

Qeyd etmək lazımdır ki, Rəsul Rza «Aşıq Yanıqlı bayatıları» silsiləsinə (1961–1964) Füzulinin 400 illiyi münasibəti ilə İraqa gəldikdən, İraq türkmənlərinin xoyratları ilə tanış olduqdan, «Uzaq ellərin yaxın töhfələri» əsərini yazdıqdan sonra müraciət etmişdir.

İraq türkmənlərinin folkloru Rəsul Rzada böyük maraq oyatmışdır. Bunu görkəmli şair Nazim Hikmətin sözlərindən də görmək olar: «Ötən il Rəsul Rza İraqa getmişdi. Qayıdanda əlində bir kitab gördüm. Elə bil şair əlində öz ürəyini aparırdı. Azərbaycancaya çox, lap çox yaxın olan bu şeirlər İraqda yaşayan türkmənlərin bayatıları idi».

Təsadüfi deyildir ki, şairin «Uzaq ellərin yaxın töhfələri» məqaləsini həyəcənsiz oxumaq olmur. Məhz buna görədir ki, qüdrətli qələmin məhsulu, poetik sözün əsl nümunəsi olan bu məqalə həm İraqda, həm də Azərbaycanda böyük

hadisə kimi qarşılandı. Rəsul Rzanın yaradıcılığını İraqda layiqincə qiymətləndirirlər. «Qardaşlıq», «Əlifba», «Qələmlər» jurnallarında, «Əl-Əxbar» və «Yurd» qəzetlərində şeirlərindən nümunələr, haqqında yazılar verirlər. «Əl-Əxbar» qəzetində çıxan yazıdan verdiyimiz parça dediyimizə parlaq misaldır:

«Yenilikçi bir şair olan Rəsul Rza Azərbaycan ədəbiyyatının ən görkəmli nümayəndələrindəndir. Onun şeirlərində nikbinlik, həqiqətin qələbəsinə inam var. Onun əsərləri öz işığı və tərəvəti ilə qəlblərə məhəbbət gətirir. Şairin bəşər övladına olan məhəbbətinin özü bu şeirləri yazdırmışdır».

Rəsul Rza bir müəllim kimi yeni ədəbi nəsə qayğı ilə yanaşır, onların hər hansı bir yaxşı əsərini oxuyanda ata kimi sevinirdi. «Gənclərlə qaynayıb-qarışan, onların poetik nailiyyətlərini öz nailiyyəti hesab edən sənətkarlar heç vaxt qocalmırlar. Bunun üçün böyük şair ürəyi lazımdır. Rəsul Rza belə bir insan idi».

Böyük Azərbaycan bəstəkarı Qara Qarayevin bu müdrik kəlamını yaşa dolduqda daha yaxşı başa düşmək olur.

Vaxtilə Rəsul Rzanın hələ ədəbiyyat aləmində heç bir xidməti olmayan, tanınmayan bir gəncin, bu məqalə müəlliflərindən birinin Qəzənfər Paşayevin adının «Kərkük bayatıları» («Azərnəşr», Bakı, 1968) kitabında öz adı ilə qoşa getməsinə razılıq verməsi, özü də böyük şair ürəyinin hesabına gənclərə göstərilən qayğının, etimadın, onu ruhlandırmaq arzusunun nəticəsi imiş.

Demək lazımdır ki, böyüklərə, xalqın qiymətli övladlarına münasibətdə də Rəsul Rza gənclərə örnək olur, onlara yol göstərirdi: «Çox zaman bizimlə bir gündə, bir yerdə yaşayan adamlar arasındakı böyük istedadların fərqi var-mırıq. Onları tez-tez görüb, onlara alışırıq, düşünmürük ki, yanımızda oturan bu adam klassikdir, bir sənət möcüzəsidir,

nadir istedadıdır». Təkrarsız müğənni Bülbül haqqında onun dediyi bu sözləri bütövlükdə ölməz sənətkar, sadə insan, böyük şəxsiyyət Rəsul Rzaya da aid etmək olar.

Şair Azərbaycanın mədəni irsinin qorunub saxlanması və tədqiqi sahəsində də hamıya örnək olacaq fikirlər söyləyir, gənclərə istiqamət verirdi. Hələbdə Nəsiminin qəbrini üzə çıxaran şair ölməz Nəsiminin tədqiqatçılarına müraciətlə deyir: «Bu möhtəşəm ədəbi-elmi abidənin gözəl, dəqiq, maraqlı və uzun ömürlü yaranmasında bir kərpic qoyanın da, yüz kərpic qoyanın da zəhməti hörmət və təqdirlə yad edilməlidir».

Bu kəlamı, əslində, bütün tarixi şəxsiyyətlərimizin yaradıcılığı ilə məşğul olan gənc tədqiqatçılara şairin xeyir-duası kimi qiymətləndirmək olar. Xalq şair oğlunun xatirəsini əbədiləşdirmişdir. Bakıda ən geniş küçələrdən biri indi onun adını daşıyır. Bu, şairin yaradıcılığına verilən layiqli qiymətdir.

Yaradıcılığına neçə-neçə monoqrafiya, dissertasiya və məqalələrin həsr olunması isə Rəsul Rza poeziyasının ecazkarlığına, heyrətamizliyinə dəlalət edir. Hər il Bakıda şairin anadan olduğu gün, may ayının 19-da şairə həsr olunmuş əsərlərin müsabiqəsi keçirilir. Fəxri Xiyabanda məzarı ziyarət edilir.

Deyirlər nəcabətli adam hər yerdə doğulmur. Ancaq belə müdrik harda doğulursa, orda bütöv bir xoşbəxt nəsil yetişir. Elə bil bu sözlər Azərbaycan Sovet poeziyasında məktəb yaradan Rəsul Rzanın ünvanına deyilib. Bu məktəbi «Rəsul poeziya məktəbi» adlandırmaq olar. Bunu biz Bəxtiyar Vahabzadədən verdiyimiz parçada tam aydınlığı ilə görürük:

*Ey Rəsul, sən haqlısan,
Çünki sən öz əsrinə
Daha artıq bağlısan.*

*Sənət gülüstanına
Qədəm basandan bəri
O köhnə ölçüləri
Cəsarətlə sən atdın.
«Məna, məna» – demədən,
Sən mənalar yaratdın.*

Doğrudan da, Rəsul Rza poeziyasındakı mənalar, fikirlər insanı düşünməyə, kim olduğunu anlamağa, soykökə qayıtmağa, gələcəyə ümidlə baxmağa çağırır. Odur ki, biz də bir daha şairin poeziyasına daxili ehtiyac duyur, onu minnətdarlıqla yad edirik.

ƏBƏDİLİYƏ APARAN YOLUN YORULMAZ YOLÇUSU *

Misirdə ərəb və ingilis dillərində təzəcə çapdan çıxmış «Çağdaş Azərbaycan ədibi Cəlil Məmmədquluzadə» kitabı əlimə çatanda xəyal məni ağışuna alıb gənclik illərinə – İraqda işlədiyim illərə apardı. O vaxt məni maraqlandıran məsələlər yaddaşımda bərpa olundu. İraqda yaşayan soydaşlarımızın folkloru, ərəb dilində işlənən türk mənşəli sözlər və Azərbaycan–ərəb ədəbi əlaqələri. Yaddaşıma vərəqləyəndə aşkar etdim ki, Azərbaycan ədəbiyyatının müqəddəs simalarından olan Cəlil Məmmədquluzadənin yalnız «Poçt qutusu» ərəb dilinə tərcümə edilərək 1967-ci ildə Misirdə çap olunub. Kitabı oxuduqca ikili sevinc hissi keçirməyə başladım. Nəhayət ki, müdrik Şərfin qapıları Azərbaycan ədəbiyyatının sütunlarından biri Cəlil Məmmədquluzadənin üzünə açıldı. Və bu missiyanı – elmi, biliyi, şəxsiyyəti, ziyalılığı ilə seçilən azərbaycanlı alim İsa Həbibbəyli yerinə yetirdi.

* Bax: «Ədəbiyyat qəzeti», 06.06.2008.

Danılmaz həqiqətdir ki, illərdən bəri ədəbiyyat aləmində Mirzə Cəlil deyəndə göz önünə, ilk olaraq, ədibin ən mötəbər tədqiqatçılarından biri İsa Həbibbəyli, yaxud İsa Həbibbəyli deyəndə Mirzə Cəlil gəlir. Və bu heç də təsadüfi deyildir. Tədqiqatçı Cəlil Məmmədquluzadənin üç naməlum pyesini, 171 felyetonunu, 35 məqaləsini, 16 şeirini, iki tərcüməsini, bir hekayəsini, 50-dən artıq məktubunu üzə çıxararaq yazıçının 2004-cü ildə nəşr olunan dördcildliyinə daxil etmişdir. Dördcildliyin tərtibçisi, ön sözün və izahların müəllifi də İsa müəllim özüdür. Tədqiqatçı, eləcə də Cəlil Məmmədquluzadənin müxtəlif ölkələrdə yaşayan nəvə-nəticələrini axtarib üzə çıxarmış, onlarla görüşüb əlaqə yaratmışdır.

Akademik İsa Həbibbəylinin «Cəlil Məmmədquluzadə: mühiti və müasirləri» monoqrafiyası mirzəcəlilsünaslığa sanballı töhfədir. Alimin yazıçının şəxsiyyətinə, yaradıcılığına sonsuz məhəbbəti və gərgin əməyi ona gətirib çıxarmışdır ki, indi Mirzə Cəlillə bağlı nə sorsanız, onun inandırıcı və məntiqi cavabını İsa müəllimdən ala bilərsiniz. Çəkinmədən deyə bilərik ki, tədqiqatçının səyi və fədakarlığı sayəsində ədibin həyat və yaradıcılığında qaranlıq nöqtələr qalmamışdır. Onu da deyək ki, İsa müəllim qazanılan uğurlarla kifayətlənməmişdir. Akademikin yaradıcılığını izləyənlər yaxşı bilirlər ki, alim dövr və problem çərçivəsinin sərhədlərini çoxdan aşmışdır.

Son onillikdə ədəbiyyatşünaslıq elmimizdən, bu elmin görkəmli nümayəndələrindən söz düşəndə göz önünə ilk gələnlərdən biri də akademik İsa Həbibbəyli olur. Bir qayda olaraq, onun adı ədəbiyyatşünaslıq elmimizin patriarxı, akademik Bəkir Nəbiyevlə qoşa çəkilir. Həqiqətən də, İsa müəllimin əsərləri istər kəmiyyət, istərsə də keyfiyyətə fərqlənir. Bunu akademik Bəkir Nəbiyevin İsa Həbibbəylinin Azərbaycan elm və mədəniyyət xadimləri biblioqrafik göstə-

ricisinə yazdığı sanballı məqaləsindən də görmək olur. Təkcə bu ilin birinci yarısında İsa müəllimin üç kitabının və neçə-neçə elmi məqaləsinin çap olunduğunu nəzərə alsaq, görülməli işin miqyası haqqında təsəvvür yaranır. Tədqiqatçının son vaxtlar yalnız «Ədəbiyyat qəzeti»ndə çap olunan tənqid və ədəbiyyatşünaslıq elmimizin aktual problemlərinə həsr olunan məqalələri: «Azərbaycan ədəbiyyatında Səməd Vurğun məktəbi və Səmədoğlular» araşdırması, tanınmış tənqidçi Vaqif Yusifliyə həsr etdiyi maraqlı yazısı, eləcə də Gülşən Əliyeva–Kəngərlinin «Azərbaycan füzulişünaslığı» monoqrafiyasına yazdığı sanballı «Füzulişünaslıq: tarixilik və poetika» adlı məqaləsi ədəbi ictimaiyyətin marağına səbəb olmuşdur. Alimin sahilsiz ümmana bənzər yaradıcılığı zəngin, rəngarəng və təkrarsızdır. Qələm sahibləri yaxşı bilirlər ki, İsa müəllim ədəbiyyatımıza, mənəviyyatımıza vicdanla xidmət edən və zəhmətkeşliyi ilə çoxlarına nümunə olan alimlərimizdəndir. Səmimiyyətlə etiraf etdiyinə görə hər gün yaradıcılığa ən azı 5-6 saat vaxt ayırır.

Belə olmasa idi təbii ki, «Ədəbi-tarixi yaddaş və müasirlik» adlı 696 səhifəlik möhtəşəm kitab işıq üzü görməzdi. Bizcə, alimin bu kitabını «Ömür kitabı» adlandırmaq həqiqətdən kənar olmazdı. 2008-ci ildə çap olunan kitab Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü Əziz Mirəhmədovun hələ 1999-cu ildə yazdığı «Ağsaqqal nəsillərin davamçısı» adlı giriş məqaləsi ilə başlayır. Xüsusi qeyd etməyə dəyər ki, akademikin bu kitabına bütün görkəmli ədəbiyyatşünas alimlərimiz məmnuniyyətlə giriş məqaləsi yazdı. Prof. Elman Quliyevin kitaba yazdığı «Ədəbi-tarixi yaddaşa müasir baxış» rəyində göstərdiyi («Ədəbiyyat» qəz., 4.04.2008) kimi, əsər, həqiqətən də, hər cür tərifə və təqdirə layiqdir. Lakin İsa müəllimin hələ Akademiyamızın müxbir üzvü belə olmadığı bir zamanda qələmə alınmış yazıya üs-

tünlük verməsi, onun özünün ustad müəlliminə ehtiramından, eləcə də insani-mənəvi keyfiyyətlərindən xəbər verir.

Kitab folklorşünaslıq, klassik ədəbiyyat, çağdaş ədəbiyyat, tənqid və ədəbiyyatşünaslıq, ədəbi əlaqələr, ədəbiyyat nəzəriyyəsi məsələləri, elm, elmi-ədəbi əlaqələr, incəsənət aləmi, bir az da tarixdən, mətbuat dünyası, yollar şəirdən başlanmışdı kimi bir-birindən maraqlı fəsilləri içinə alır və müəllifin, demək olar ki, ədəbiyyatımızın bütün dövrlərini əhatə edən çoxillik elmi axtarışlarının nəticəsidir.

Akademikin başqa bir əsəri – ədəbi əlaqələr və elmlilik baxımından əhəmiyyət kəsb edən, «XX əsrin əvvəlində Azərbaycan ədəbiyyatı» kitabının təkmilləşdirilmiş çapı (Moskva, «Triada» nəş., 2008, 153 s.) böyük hadisədir. Məlumdur ki, rus dili beynəlxalq aləmdə nüfuza malik dillərdəndir. Deməli, XX əsrin əvvəllərində yazıb-yaradan, görkəmli Azərbaycan yazıçı və şairlərinin, tənqidçi və ədəbiyyatşünaslarının yaradıcılığı ilə təkcə rus oxucu və tədqiqatçıları deyil, eləcə də başqa xalqların nümayəndələri də tanış ola biləcəklər. Kitab bu baxımdan xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Tədqiqatçı Azərbaycanın XX əsrin əvvəllərində yaşayıb-yaratmış 34 qələm sahibindən söz açır. Yazıçı, şair, tənqidçi və ədəbiyyatşünasların yaradıcılıqlarının istiqamətləri nəzərə alınaraq əsər dörd fəslə bölünüb: Maarifçi realizmin nümayəndələri: S.Qənizadə, N.Nərimanov, S.S.Axundov, R.Əfəndiyev, H.Zərdabi və başqaları; Tənqidi realizmin nümayəndələri: C.Məmmədquluzadə, M.Ə.Sabir, Ə.Haqverdiyev, M.S.Ordubadi, Ü.Hacıbəyov, M.Şahtaxtinski, Y.V.Çəmənzəminli və başqaları; Azərbaycan ədəbiyyatında romantizm fəslində M.Hadi, H.Cavid, Ə.Hüseynzadə, A.Səhhət, A.Şaiq, C.Cabbarlı və Ə.Cavadın yaradıcılığından bəhs edilir. Əsərin «Tənqid və ədəbiyyatşünaslıq» fəslində isə F.Köçərli, Ə.Ağayev, A.Sur, M.Rəsulzadə və S.Hüseynin yaradı-

cılığı təhlil süzgəcindən keçirilir və yığcam şəkildə Rusiya Federasiyasının və digər rusdilli ölkələrin oxucu və tədqiqatçılarına təqdim edilir.

Akademikin gördüyü misilsiz işin miqyası barədə təsəvvür yaratmaq və tədqiqatçıların diqqətinə çatdırmaq amacı ilə onun urdu dilində çıxan böyük həcmli «Görkəmli Azərbaycan mütəfəkkiri Cəlil Məmmədquluzadə» (İslamabad, 2004, 266 s.) kitabı barədə də bir neçə söz demək yerinə düşərdi. Kitab Azərbaycanın Pakistandakı səfiri, fəlsəfə elmləri namizədi, dosent Eynulla Mədətli ingiliscə yığcam ön söz yazıb. Akademik İsa Həbibbəyli isə 22 səhifədən ibarət həm ingiliscə, həm də urduca giriş məqaləsində mütəfəkkir yazıçımızın yaradıcılığı barədə geniş söz açaraq ingilisdilli və urdudilli mütəxəssislər üçün kifayət qədər maraqlı və elmi məlumat verib. Kitabın arxa qabığında akademik İsa Həbibbəylinin fotosəkli və haqqında urdu dilində bir səhifəlik yazı verilmişdir. Kitabın urdu dilində 241 səhifəni əhatə edən hissəsində Mirzə Cəlilin bədii əsərlərindən tərcümələrə geniş yer verilmişdir.

Kitabda «Danabaş kəndinin əhvalatları» povesti və «Ölülər» pyesi ilə yanaşı, oxuduqca insanı düşündürən, hal-dan-hala salan, bəzən acı gülüslərə qərq edən «Poçt qutusu», «Dəllək», «Pirverdinin xoruzu», «Xanın təsbehi», «Konsulun arvadı», «İki alma», «Şəhər və kənd», «Quzu», «Saqqallı uşaq» hekayələri, habelə «Anamın kitabı» və «Ər» pyeslərindən parçalar verilmişdir.

Sadaladığımız əsərləri urdu dilinə pakistanlı mütərcim xanım Nacimə Rafiq çevirmişdir.

Onu da deyim ki, kitabla bağlı bəzi məqamları dəqiqləşdirmək üçün Pakistan səfirliyinə müraciət edəndə səfirliyin əməkdaşı Nəzir Əhməd böyük maraq və lütfkarlıqla yardım göstərdi. Ədəbiyyatı sevən adam imiş. «Quzu» və «Poçt qutusu» hekayələrindən müəyyən hissəni urduca oxuyaraq ürək-

dən güldü də. Köməyinə və Mirzə Cəlil yaradıcılığına isti münasibətinə görə burada ona təşəkkür etməyi borc bilirəm.

Akademik İsa Həbibbəylinin haqqında söz açmaq istədiyimiz sonuncu kitabı – əslində, bizi bu məqaləni yazmağa sövq edən kitabı – Misirdə ərəb və ingilis dillərində çıxan «Çağdaş Azərbaycan ədibi Cəlil Məmmədquluzadə» əsəridir (Qahirə, 2008, 128 s.). Nəfis şəkildə tərtib edilən, üz və arxa qabığında ədibin portreti və içərisində «Molla Nəsrəddin» jurnalının rəngli şəkilləri olan kitabın 76 səhifəsini ərəbcə mətnlər, 52 səhifəsini isə ingiliscə mətnlər əhatə edir. Kitab İsa müəllim haqqında iki səhifəlik yazı ilə başlayır. Sonra isə Misirin Azərbaycandakı səfiri cənab Yusif Əş-Şərqavinin yazısı yer alır. Cənab səfir xüsusi qeyd edir ki, 1993-cü ilin mart ayında Azərbaycanda Misir səfirliyi açılandan başlayaraq, xüsusən də 1994-cü ildə Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin, daha sonra 2007-ci ildə İlham Əliyevin Misirə səfərlərindən, Misir prezidenti Hüsni Mübarəklə görüşlərindən sonra iki dövlət arasında ədəbi-elmi, mədəni, siyasi əlaqələr genişlənmişdir. Cənab səfir yazır ki, o vaxtkı Mədəniyyət naziri Polad Bülbüloğlu və Xarici İşlər naziri Elmar Məmmədyarovun Misirə səfərləri (2005) də əlaqələrimizin möhkəmlənməsinə xidmət etmişdir. Cənab Əş-Şərqavi Təhsil naziri Misir Mərdanovla aparılan danışıqlardan və azərbaycanlı tələbələrin Misir universitetlərində təhsil almasından da söz açır. Müqəddəs kitabımız Qurani-Kərimin Azərbaycan dilinə tərcüməsindən, Bakıda on dəfə təkrar-təkrar nəşr olunmasından danışır. Bu sahədə akademik Vasim Məmmədəliyevin xidmətləri göz önünə gətirilir. Cənab səfir böyük fəxarətlə Azərbaycanda ərəb dilinin öyrənilməsinə göstərilən qayğıdan – Bakı Dövlət Universitetinin şərqşünaslıq fakültəsində, Naxçıvan Dövlət Universitetində, özəl Xəzər, Qafqaz və İslam universitetlərində ərəb dilinin

öyrənilməsindən, BDU-nun ilahiyyat fakültəsində və İslam Universitetində ilahiyyat və ərəb dilinin tədrisindən həmvətənlərinə məlumat verir. Cənab Əş-Şərqavi ədəbi, elmi və mədəni əlaqələrimizin genişlənməsində Akademiyamızın Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun şöbə müdiri İmamverdi Həmidov, Əlyazmaları İnstitutunun əməkdaşı Zəkiyyə Əbi-lova və «Vektor» cəmiyyətinin sədri Elçin İskəndərovun da xidmətlərinin olduğunu göstərir və sonda akademik İsa Həbibbəylinin «Çağdaş Azərbaycan ədibi Cəlil Məmməd-quluzadə» kitabının Misirdə ərəb və ingilis dillərində çapını bu əlaqələrin məntiqi nəticəsi kimi qiymətləndirir.

Kitabda, eləcə də ərəb və ingilis dillərində İsa müəllimin Cəlil Məmmədquluzadənin həyat və yaradıcılığı barədə böyük həcmli yazısı verilib. Həmin giriş məqaləsində tədqiqatçı görkəmli demokrat ədib Cəlil Məmmədquluzadənin həyat və yaradıcılığı, nəsil şəcərəsi, dünya şöhrəti barədə mətləblər öz əksini tapmışdır. Kitabı ərəb dilinə Qahirə Universitetinin professoru Dr.Hani Əs-Sisi tərcümə etmişdir. Kitabın həm ərəb, həm də ingiliscə bölməsində ədibin «Poçt qutusu» və «Bəlkə də, qaytardılar» əsərləri yer alır.

Qeyd etməliyəm ki, ingiliscə mətnində bir çox orfoqrafik və bəzi tərcümə xətlərinə yol verilsə də, Qahirədə çap edilən bu kitab Azərbaycan–Misir ədəbi əlaqələri və Cəlil Məmmədquluzadənin ərəb dünyasında tanınması yolunda atılan mühüm addımdır.

Deyirlər, bağban əkdici ağacın bar verdiyini görəndə cavanlaşır. Alim də belədir. Gördüyü gərəkli işin bəhrəsini görəndə mənən cavanlaşır. Yaşca da, qəlbən də onsuz da cavan olan akademik İsa Həbibbəyliyə həmişə belə olmağı, əbədiliyə aparan, lakin ağır, gərgin və üzücü əmək tələb edən, buna görə də qiymət kəsb edən bu şərəfli yolda yeni-yeni uğurlar, qədrini yalnız itirəndə bildiyimiz cansağlığı diləyirəm.

QİBTƏ EDİLƏSİ HƏQİQƏT SALNAMƏSİ*

Səyahətlə bağlı əsər təkcə səyahət təəssüratı olaraq qalmır, həmin dövr haqqında tarixi sənədə çevrilir. Məhz buna görədir ki, tədqiqatçılar hər hansı zaman kəsiyindən söhbət açanda, mötəbər mənbə kimi o dövrün səyyahlarının əsərlərinə müraciət edirlər.

Şübhəsiz, ilk baxışda şirnikləndirici görünən bu iş çətin və məsuliyyətlidir.

Nəyi qələmə alasan, nədən yazasan ki, xalqın heysiyyətinə toxunmayasan, gələcək nəsillər səni ehtiramla yad etsin, yazdıqlarından bəhrələnsin. Bu, təbii ki, böyük həyat təcrübəsi, dünyagörüşü, dərin biliyi, geniş ürəyi, müşahidə qabiliyyəti olan qələm sahiblərinin payına düşür. Bu baxımdan, Aleksandr Düma (ata) xoşbəxt taleli yazıçılardandır – desək, yanılmırıq. «Qafqaz» səyahətnaməsini vərəqlədikcə Dümanın qələminə heyran olmamaq, qibtə etməmək olmur. Əsər bədii təsvirin ən yaxşı nümunəsi olmaqla yanaşı, Qafqaz xalqlarının tarixi, coğrafiyası, adət-ənənəsi, psixologiyası, həyat tərz, mədəniyyəti barədə Qərb oxucularına hərtərəfli məlumat verən dəyərli bir əsər olmaq baxımından da böyük dəyər kəsb edir.

Yazıçı 1858-ci ilin ortalarından 1859-cu ilin fevral ayına qədər Rusiya və Qafqazda olmuş, hər bir xalqın milli mənsəbiyyətini əks etdirən zəngin material toplamışdır. A.Düma təəssüratını, necə deyirlər isti-isti qələmə almış (özünün göstərdiyi kimi, əsərin dördüdə üç hissəsini hələ Potidə olarkən artıq bitirmişdi), nəticədə oxucunu valeh edən, vicdanının səsi ilə yazılmış maraqlı bir əsər yaratmışdır. Şübhəsiz, buna görədir ki, 1859-cu ilin aprelindən başlayaraq əsər Fransada dəfələrlə çap olunmuş, 1861-ci ildə Tiflisdə qısaldılmış

* Bax: «Ədəbiyyat qəzeti», 14.01.2011.

şəkildə rusca çıxmışdır. XX əsrdə əsər yenidən diqqət mərkəzinə gəlmiş, 1962-ci ildə Nyu-Yorkda ingiliscə, 1964 və 1970-ci illərdə Tiflisdə gürcücə, 1985-ci ildə Bakıda azərbaycanca, 1988-ci ildə Tiflisdə yenidən rusca çıxmışdır. Onu da demək lazımdır ki, əsərin Nyu-York çapını 1983-cü ildə ABŞ-da iki aylıq (iyul-avqust) ingiliscə ixtisasartırma kurslarında olarkən üzə çıxardıq və vətənə dönmən kimi tərcümə edərək hissə-hissə «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzetində yayımladıq.

Sonradan əsərin Azərbaycanca aid olan fəsiləri «Qafqaz səfəri» adı ilə böyük tirajla çap olundu («Yazıçı», 1985) və ictimaiyyətin rəğbətini qazandı.

Budur, Düma və onun «Qafqaz» səyahətnaməsi ilə yeni görüş. Əsəri fransız dilindən səriştəli tərcüməçi, orijinaldan tərcümə sahəsində xidmətləri olan filologiya elmləri namizədi, şair Şamil Zaman tərcümə etmişdir. Onun Hüqo, Flober, Mopassan, Merime və Balzakdan ana dilimizə etdiyi tərcümələri oxucular tərəfindən yaxşı qarşılanmışdır. Fransanın məşhur dövlət himni «Marselyoza»nı da dilimizə Şamil Zaman çevirmişdir. Şamil Zaman, eləcə də Azərbaycan dilindən fransızcaya da tərcümələr etmişdir. Buraya Rəsul Rza, Nigar Rəfibəyli, Məmməd Araz, Fikrət Qoca, Zəlimxan Yaqub və Elmira Qasımovanın poeziya nümunələri daxildir.

Kitabda yer alan ön sözün müəllifi akademik Bəkir Nəbiyevdir. Bəkir müəllim «Əlamətdar hadisə» adlı sanballı giriş məqaləsində Qafqazın Strateji Tədqiqatlar İnstitutunun Azərbaycan klassik ədəbiyyatının ayrı-ayrı nümunələrini yüksək səviyyədə geniş oxucu kütləsinə təqdim etmək istiqamətində gördüyü təqdirəlayiq xidmətlərindən söz açır. İnstitutun Azərbaycan və rus dillərində buraxdığı kitabları göz önünə gətirir. Möhbəddin Səmədin dünya şöhrətli alim Lütfi Zadə haqqında «Dünya dahilərsiz yaşaya bilmir», kosmonavtika tarixində nüfuzlu yer tutan həmvətənimiz Kərim

Kərimovun «Səmaya aparan yol», M.S.Ordubadinin ermənilərin xalqımıza qarşı törətdiyi soyqırımını barədə yazdığı «Qanlı illər», dünyanın 33 dilinə tərcümə edilərək çap edilən «Əli və Nino» romanı və s. barədə ürəkdolusu danışır. Aleksandr Dümanın ilk dəfə olaraq azərbaycanca kamil tərcüməsindən, əsərin məziyyətlərindən bəhs edir. Əsərin ictimai həyatımızda vacib ədəbi, estetik hadisələrdən biri olmaqla yanaşı, Azərbaycan–Fransa ədəbi əlaqələri tarixində əlamətdar hadisə olduğunu xüsusi vurğulayır. Akademik haqlı olaraq diqqətə çatdırır ki, Qafqaz səfərimdə Dümanın keçirdiyi görüşlərin və bu görüşlərdən aldığı çox zəngin təəssüratların əsas hissəsi bilavasitə Azərbaycan torpağı və soydaşlarımızla bağlıdır. Bəkir müəllim «Qafqaz» səyahətnaməsində yazığının müxtəlif xalqlar – onların nümayəndələri haqda mülahizələrinə xüsusi diqqət yetirmişdir. Aradan 150 il keçməsinə baxmayaraq Dümanın fikirlərinin bu gün də obyektivliyini və aktuallığını itirmədiyini əsərdən gətirdiyi misalla təsdiqləmişdir: «Ümumiyyətlə, burada ermənilər o qədər də yaxşı ad-san qazanmayıblar. Yeri gəlmişkən, bu barədə mən öz fikrimi deyim: – Əgər azərbaycanlı sizə başı ilə razılıq işarəsi verirsə, ona etibar edin. Əgər fars sizə əl verirsə, ona bel bağlayın. Əgər hər hansı bir dağlı sizə söz verirsə, burada da şübhə etməyin. Ancaq əgər hər hansı bir erməni ilə sövdələşirsinizsə, mütləq bir kağıza qol çəkdirin və iki nəfər şahid tutun ki, sonra öz imzasını danmasın... Onlar naşükür və nankordurlar».

İzaha ehtiyac duyulmayan bu cümlələrə onu əlavə etmək olar ki, Düma ermənilər haqqında xalqlar arasında formalasən fikri gündəmə gətirmişdir.

Burada minnətdarlıq hissi ilə qeyd etməliyəm ki, Bəkir müəllim giriş məqaləsində hələ 1985-ci ildə «Qafqaz» əsərinin Azərbaycana dair hissələrinin Həmid Abbasovla birgə

dilimizə tərcümə edərək çap etdirdiyimizdən, «Qafqaz»ın kamil tərcüməsinin bədii redaktoru kimi tərcümənin daha səlis və rəvan səslənməsi üçün çəkdiyim zəhmətdən və kitab yazdığım şərhərdən də söz açır: «Bu müfəssəl elmi izahlarda Dümanın dediyi bir çox mətləblərə aydınlıq gətirilir, yazıçının yol verdiyi və belə əsərlərdə qaçılmaz olan bəzi yanlışlıqlara təshihlər verilir, mətləblər dəqiqləşdirilir. Məşhur Gəncə qapılarının taleyi, Hacı Muradın qəbri, Qız qalası əfsanəsi, Xasay Xan Usmiyev və Şeyx Şamilin arvadı Şuanetin milli mənsubiyyəti, Hirkaniya toponiminin yayılma arealı haqqında şərhlər bizə belə təsir bağışlayır».

Dümanın «Qafqaz» əsərinin tam mətninin ilk dəfə olaraq Azərbaycan dilində işıq üzü görməsi Qafqazın Strateji Tədqiqatlar İnstitutunun xalqımıza layiqli töhfəsidir – desək, səhv etmərik.

Tam əminliklə deyə bilərik ki, ilk çapından yüz əlli il keçsə də, yüksək bədii tərtibatla çap olunan bu əsər stolüstü kitabınıza çevriləcək.

Düma bəşəriyyətin beşiyi adlandırdığı Qafqaza gələnə qədər, artıq məşhur idi. Hətta 1854-cü ildə yazıçının səyahətləri ilə bağlı Moskvada dördcildliyi çıxmışdı. Hər yerdə olduğu kimi, Qafqazda da onu böyük ehtiramla qarşılayırdılar. Düma Bakıya qədəm qoyduğu elə ilk saatda baş verən görünməmiş hadisə əyalət və polis rəisi M.Piqulevskini çaşbaş salmışdı. Onun arvadının qonaqları – Qarabağın sonuncu xanı Mehdiqulu xanın xanımı və qızı Natəvan biləndə ki, gələn qonaq Dümadır, onunla hökmən görüşmək arzusunda olduqlarını bildirmişdilər. Yazıçını görmək istəyi müsəlman qadınlarını yaşınmamağa, milli və dini ənənələri pozmağa sövq etmişdi.

Onu da deyək ki, «Qafqaz» əsərindən sonra Dümanın Qafqaz xalqları arasında şan-şöhrəti daha da artdı.

Düma kitabı yazanda onun fransız oxucuları üçün maraqlı olacağını düşünürdü (Kitabda bir neçə yerdə bu barədə söz açıb). Zaman göstərdi ki, dahi yazıçı səhvə yol verib. Əsər Azərbaycanda da, Gürcüstanda da böyük maraqla qarşılandı, yazıçıya ehtiram qazandırdı.

Qafqazı, Qafqaz xalqlarını yaxşı tanımaq istəyənlərə tövsiyə edirik ki, Dümanın «Qafqaz» əsərini oxusunlar. Düma tərəfkeşlik etmədən əsərdə hər şeyi həqiqətdə olduğu kimi verib: «Ağ irq həmişə işğalçılığa meyilli olub, qaradərililərdə isə bu meyil müvəqqəti olur». Doğrudur, bu maraqlı əsər nöqsanlardan da xali deyildir. Bircə misalla kifayətlənəcəyəm: «Çariça Tamara kral IX Lüdöviklə bir dövrdə yaşamışdı. Ancaq ondan fərqli olaraq, bəxti gətirmişdi. O, müsəlmanlarla amansız mübarizə aparmışdı».

Qafqaz, eləcə də ölkəmiz haqqında gözəl kitab yazan, tanıdan yazıçıya özünün Napoleonla bağlı söylədiyi fikri ilə cavab verir və təsəllini də elə bu kəlamda tapır: «Böyük şəxsiyyətlər, böyük də səhvlər edirlər». Onların münasibətləri bəzən həddini aşır, anlaşılmazlığa, təəccübə gətirib çıxarır. Bununla belə, etiraf etməliyik ki, heç bir səyyah və ya yazıçı A.Düma qədər Azərbaycana xidmət göstərməmişdir. «Şahdağın qarısı» və «Qafqaz» əsərinin yarısı Azərbaycandan bəhs edir. Eyni zamanda Düma Bestujev-Marlinskinin «Amalat bəy» povestini fransızcaya tərcümə edərək «Səltənət» əfsanəsi adı altında çap etmişdir. Əsər azərbaycanlı Amalat bəylə avar xanı Əhmədin Səltənət adlı qızı arasındakı məhəbbətə həsr edilmişdir.

Göründüyü kimi, Düma Azərbaycanı milyonlarla oxuculara tanıtdırmaqda əvəzsiz xidmətlər göstərmişdir. Burada Qafqazın Çar Rusiyası tərəfindən işğalının ilk dövründə bölgədəki siyasi və etnik vəziyyət, hökumət nümayəndələrinin əhaliyə münasibəti, əhalinin azadlıq mübarizəsi barədə maraqlı

fikirilər öz əksini tapmışdır: «Zaqafqaziyada otuz xristian tayfası məskunlaşmışdır və bu ümumi əhalinin az bir hissəsini təşkil edir. Bunların arasında, həmçinin gürcülər, ermənilər, yəhudilər də vardır. Ərazinin yerdə qalan hissəsi Azərbaycan xanlıqlarına məxsusdur: Yelizavetpol, Nuxa, Şamaxı, Bakı... Hətta Tiflisin lap girəcəyində azərbaycanlılara məxsus Borçalı və Şəmşəddin xanlıqları da vardır».

Bizim fikrimizcə, Dümanın bu əsəri qoca Qafqaz, onun zirvəsi ənginliklərə dirənən dağları, ucsuz-bucaqsız düzənlikləri, bənzərsiz insanları, onların şərə qarşı mübarizəsi barədə əbədiyyət nəğməsidir.

Kitabdan açıqca görünür ki, Düma səyahətə çıxmamışdan əvvəl Qafqaz və onun xalqları barədə zəngin material toplamış, səyahətnaməsini yazarkən həmin materiallardan bol-bol bəhrələnmişdir. Lakin bir an belə obyektivliyi unutmamışdır: «Çar ordusu 1828-ci ildə Nuxanı tutanda Xan sarayı dağıdılmışdı. Xan sarayı elə füsunkar gözəlliyə malik abidədir ki, onun necə birləşdirildiyi məlum olmayan saysız-hesabsız şəbəkə və naxışlarını yalnız memar fırçası yenidən canlandıra bilər. Doğrudur, adlı-sanlı adamların, knyazların burada gecələməsi üçün Xan sarayı bərpa olunmağa başlamış, lakin bərpa işləri yalnız 1-ci mərtəbədə aparılmışdır. Bu füsunkar sənət abidəsinin tam bərpasını davam etdirmək əvəzinə, onu başlı-başına buraxmışlar... Xan sarayından ayrılanda ürəyimdən istər-istəməz bir fikir keçdi: «Xudaya, sən özün bu gözəl və tarixi abidələri yadellilərdən qoru!»

Rusiyanın tarixi abidələrə dağıdıcı münasibətini göstərməklə yanaşı, Düma rusların çoxmillətli əhali arasında «baş kəsmək ənənəsi»ni mükafatlandırmaq yolu ilə yaymasını, məsələn, bir yerlinin başını kəsib gətirənə 10 manat mükafat verilməsini, 12 baş kəsənin Müqəddəs Georgi Xaçı ilə təltif olunmasını, 22 baş kəsənin isə üstündə imperatorun mono-

qrammı olan almaz qaşlı üzüklə mükafatlandırılmasını kəskin tənqid edir və nifrətini gizlətmir.

Çar hakimiyyəti zamanı belə şeyləri yazmağa hər adamın cürəti çatmazdı. Başqa bir misal. Ruslar hər vəchlə Şamilin şəxsiyyətinə və əxlaqına xələl gətirə biləcək şayiələr yaydılar. Bir vaxtda Düma Şamilin insani keyfiyyətlərini açıb göstərir. Knyaz Çavçavadzenin arvadını və baldızını əsirlikdən azad edəndə (mart, 1855) Şamilin zabitlərə dediyi bir cümlə çox şeyə aydınlıq gətirir: «Knyaz Çavçavadzeyə deyin ki, mən onun arvadı və baldızına öz qızlarım kimi baxmışam».

Yeri gəlmişkən, «Qafqaz» əsərində namus, qeyrət, ləyaqət, adət-ənənə, vətənpərvərlik ön plana çəkilir. Düma deyəndə ki, «yeni il gecəsində gürcülər yalnız öz şərəblərini içirlər, hətta əla fransız şərəbini belə içməzlər. Bu, böyük həqarət hesab olunur». Onun sözlərinə inanırsan. Düma deyəndə ki, bu azərbaycanlılar əcdadlarının göz qabağında olan mirasına qarşı nə qədər etinasızdırlar – papağını qabağına qoyub düşünməli olursan. Düma deyəndə ki, azərbaycanlılarda kişi sözü var. Söz verdi ona inan – fəxr edirsən, qürur hissi keçirirsən. Düma kitabda ermənilərin iç üzünü açıb göstərən məqamlara da çox yer verib. Dümanın Qafqaz səyahətindən 30 il əvvəl İranda səfir işləyən rus yazıçısı A.S.Qriboyedov rus çarına ünvanladığı məktubda yazırdı: «Əlahəzrət, olmaya mərkəzi rus torpaqlarında ermənilərin məskunlaşmasına icazə verəsiniz. Onlar elə tayfadırlar ki, bir neçə on il yaşadıqdan sonra aləmə car çəkəcəklər ki, buralar bizim dədə-baba torpaqlarımızdır» (*Bax: Mahmudov Y., Şükürov K. «Qarabağ: real tarixi faktlar, sənədlər» Bakı, «Təhsil», 2005, s. 33*).

Neçə-neçə belə tarixi faktları bildiyimizdən Düma deyəndə ki, ermənilər tarixən satqın və xəyanətkar olublar, daim qul kimi əsarətdə yaşamağa verdiş edən bu millətin

nümayəndələri əvvəllər onlara arxa olmuş birisi bu gün bədbəxtliyə düşər olsa, ona kömək əli uzatmazlar, onlar naşükür və nankordurlar – onun sözlərinə şübhə etmirsən. Düma deyəndə ki, əgər bir erməni ilə sövdələşirsinizsə, mütləq bir kağıza qol çəkdirin və iki nəfər də şahid tutun ki, sonra o, öz imzasını danmasın – onun sözlərinə haqq qazandırırısan. Çünki yazıçının gətirdiyi misallar və tarix onun sözlərinə şübhə yeri qoymur.

Çox güman ki, Dümanın öldüyü barədə şayiəni yayan və Parisə çatdıran da elə ermənilər və yazıçının Qafqaz xalqlarına hüsn-rəğbətini istəməyən bəzi rus məmurları olmuşlar. Düma «Peterburq xəbərləri» qəzetində haqqında yayılan şayiə barədə oxuyan kimi, Bakıdan yazıçı və şair dostu Jozef Meriyə incə yumorla hərtərəfli bir məktub yazır. Məktubdan bəzi məqamları oxucuların nəzərinə çatdırmaqla kifayətlənirik:

Əzizim Meri!

Rus qəzetlərinin birində Parisdə, hətta Fransanın hər yerində mənim ölümüm barədə şayiələrin yayıldığını və çoxsaylı dostlarımin təəssüfünə, düşmənlərimin sevincinə səbəb olduğunu oxudum. Sən artıq bir dəfə öz adından mənim ölümüm barədə xəbəri təkzib edibsən. Bu dəfə mənim adımdan qəzetdə yaz ki, mən o qədər də ağılsız deyiləm ki, belə tezliklə həyatdan əl çəkəm...

Əziz Meri, sən hər şeydən xəbərdar olan bir adamsan. Bilirsən ki, Bakı neft quyularına görə atəşpərəstlər tərəfindən müqəddəs yer hesab olunur. Bu quyular «qoruyucu qapaq» rolunu oynayaraq Bakını, qonşu Şamaxını yerlə yeksan edən zəlzələdən qoruyur. Mən indi həmin quyuların arasındayam. Ətrafımda 60 quyu vulkan kimi od püskürür... Bəzi ağzıgöyçəklər deyə bilərlər ki, mən buraya günahlarımdan təmizlənmək üçün gəlmişəm. Qoy desinlər! Mən buraya

kef üçün, ləzzət üçün gəlmişəm. Həqiqətən də, mən burada xan kimi səyahət edirəm. Burada qonaqpərvərlik Sibir mədənlərinin qızılı kimi tükənməzdir. Qafqazda üç nəfər azərbaycanlı bəyin rəhbərliyi ilə məni müşayiət edən mühafizə dəstəsi 500 nəfərdən ibarət olmuşdur...

Hələlik əziz dost! Səni heç vaxt unutmayan dostunu unutma.

25 noyabr 1858-ci il

25 dərəcə istidə

(*Bax: A.Düma. Qafqaz (rusca). Tbilisi, 1988, s. 270–271; N.V.Markelov. Qafqaz siluətləri (rusca). Pyatigorsk, 2006, s. 242).*

Aleksandr Dümanın «Qafqaz» əsəri maraqlı materiallarla zəngindir. Bu əsəri yol qeydlərini, səfər təəssüratını qələmə alan yazıçıların əsərləri ilə müqayisə etmək ən azı insafsızlıq olardı.

Dümanın bu əsərində bir azərbaycanlı kimi mənə məmnunluq gətirən bir məsələdən də söz açmaq istərdim. Əsər boyu yazıçı harada nə görsə Azərbaycanla bağlayır, Azərbaycanla müqayisə edir. O, Gürcüstanda ən mənzərəli yer kimi Kutaisini göstərir və qeyd edir ki, bura gözəlliyinə görə yalnız Nuxa ilə müqayisə edilə bilər. Başqa bir misal. Kutaisidən Marana gedən yolda hadisə baş vermişdi. Düma bu münasibətlə yazırdı: «Arabaçılar mənim tüfəngimi ya itirmiş, ya da oğurlamışdılar. Onlardan biri olduqca gözəl idi, məşhur silah ustası Kərimin (azərbaycanlı – *red.*) əl işi idi. Bu silahın qiyməti iki Qarabağ atına bərabər idi».

Qarda-boranda Kutaisinin 11 km-də olan Gelati monastırına Gəncə qapılarını görmək üçün getdiyini açıqca yazır: «Mən Gelati kilsəsinə getmək arzusunda idim, çünki Parisdə bizi inandırmışdılar ki, Dərbənd qapılarından biri bu kilsə-

də saxlanılır. Məni ən çox maraqlandıran da elə bu qapı idi» – deyir.

Ümumiyyətlə, Azərbaycan mədəniyyətinə, Azərbaycan mənəvi dəyərlərinə rəğbət əsərdə qırmızı xətt kimi keçir. Şamaxı və Nuxada Düma milli musiqimizdən və xalq mahnılarımızdan zövq alıb, kitabda onlardan məhəbbətlə danışır.

Qoç döyüşü, pəhləvanların güləşi, milli rəqslərimiz, xüsusən də Nisənin rəqləri, zurnaçılar, nağaraçılar, musiqi alətlərimiz yazıçını valeh edib. Yazıçı bazarlarımıza yüksək qiymət verib: «Orada can dərmanı desən, onu da satırlar. Gördüyüm saysız-hesabsız bazarların içində üçü mənim ən çox xoşuma gəlib. Mən Tbilisi bazarını da istisna etmirəm. Onlardan biri Dərbənd, biri Bakı, biri də Nuxa bazarıdır. Bu qənaətə gəldim ki, bazar Şərq şəhərlərinin ürəyidir. Hərəkət də, həyat da oradadır».

Dümanın Andrey kəndində Əli Sultan və Qubanla, Dərbənddə Kavus bəylə, Bakıda xan qızı Natəvan, anası, əri Xasay xan Usmiyev, Şamaxıda Mahmud ağa, Nuxada Məhəmməd xan və Mirzə Əli kimi tarixi şəxsiyyətlərlə görüşləri, Andrey kəndində Əli Sultanın, Suraxanıda kəndin komendantının, Şamaxıda Mahmud ağanın qonağı olmağından, milli yeməklərimizdən, Mahmud ağanın təşkil etdiyi ovda iştirak etməyindən ağızdolusu danışır.

Gecə saat 3-də qonaq evinə qayıdan Düma yazır: «Yəqin Şamaxı ilk dəfə idi ki, qonaqlıqdan bu qədər gec qayıdan avropalı görürdü».

Şübhəsiz, bu, bizim sülhsevərliyimiz və qonaqpərvərliyimizdən xəbər verir. Məhz buna görədir ki, yazıçı Azərbaycanda istədiyi yerə getməkdən çəkinməyib. Görün əyalət şəhəri olan Bakıda Düma nə qədər yerlərdə olub: Xan sarayı, Qız qalası, Atəşgah, Bibiheybət məscidi, Qurd qapısı, Dümanın dünyada ən çox bəyəndiyi bazarlardan biri – Bakı

bazarı, dəniz limanı və s. Dümanın Dərbənddə və Bakıda məscidləri ziyarət etməsi də çox mətləblərdən xəbər verir. Tərif üçün demirəm, kitabı oxuyanda görəcəksiniz ki, Qafqazın heç bir ölkəsində yazıçının səyahəti belə dolğun, mənalı və maraqlı keçməmişdir. Bununla belə, başqa ölkələr haqqında təəssüratlar da maraqla oxunur.

«Qafqaz» əsərinin hər səhifəsində yazıçı qələminin qüdrəti, cazibəsi, ovsunu açıq-aşkar görünür. Dümanın müşahidələri, gəldiyi qənaətləri sahilsiz ümmana bənzəyir. Elə bir ümman ki, həssas ürək buradan istədiyi qədər incilər yığar, bu düha sahibinə minnətdarlıq hissi ilə döyünər.

AZƏRBAYCAN–İRAN ƏDƏBİ ƏLAQƏLƏRİ*

İran–Azərbaycan deyəndə tarixən bir dövlət, iki millət göz önünə gəlir. Lakin tarixin keşməkeşləri indi ədəbi əlaqələrdən söz açmağa gətirib çıxarıb. Azərbaycan ilə İranın ədəbi-mədəni əlaqələrinin kökü tarixin dərinliklərinə gedib çıxır. Müştərək dini və mədəni dəyərlərə malik iki qonşu məmləkətin əsrlər boyu eyni dövlətlərin və imperiyaların tərkibində olması ədəbi əlaqələrin intensivliyini şərtləndirən amillərdən biri olmuşdur.

Azərbaycan–İran ədəbi əlaqələrinin ilkin təzahürlərini mifologiya və folklorda izləmək mümkündür. Sonralar İranda dahi fars şairi Firdovsi tərəfindən yazıya alınan folklor materialları Azərbaycanda da geniş yayılmış, istər şifahi xalq yaradıcılığında, istərsə də yazılı ədəbiyyatda bol-bol istifadə olunmuşdur.

* Qafqaz Müsəlmanları İdarəsinin keçirdiyi Beynəlxalq konfransda edilən məruzə (2009). Məruzənin hazırlanmasında bizə yaxından kömək edən şərqşünas alim Məsiəğa Məmmədiyə minnətdarlığımızı bildiririk (Q.P.).

Orta əsrlərdə regionda fars dilinin ədəbi dil kimi yayılması Azərbaycan–İran ədəbi əlaqələrinin daha sıx səviyyə kəsb etməsinə səbəb oldu. Əslində, burada ədəbi əlaqələrdən danışmaq müəyyən mənada şərtidir, çünki bu əlaqələr vahid ədəbi prosesin tərkibində baş verirdi. Yəni farsdilli Azərbaycan şairləri istər-istəməz bu dildə yazarkən İran şairlərinin təcrübəsindən faydalanırdılar və eyni zamanda İran ədəbiyyatının sonrakı inkişafına təsir göstərirdilər. Məsələn, erkən farsdilli şairlərimizdən olan Qətran Təbrizini götürək. 1047-ci ildə böyük fars şairi və filosofu Nasir Xosrov Ələvi Təbrizdə olarkən Qətranla görüşmüş və bu görüşü öz «Səfərnəmə»sində belə təsvir etmişdir: «Təbrizdə gözəl şeirlər deyən Qətran adlı bir şair gördüm. O, fars dilini yaxşı bilmirdi. Mənim yanıma gəldi. Özü ilə Mənciqin və Dəqiqinin divanlarını gətirdi. Oxuyub çətin yerlərini məndən soruşdu. Mən ona izah etdim. O, şərhini yazdı və mənə öz şeirlərini oxudu».

Göründüyü kimi, Qətran öz ədəbi dilini püxtələşdirmək üçün fars şeirinin yaradıcılarından olan Mənciq və Dəqiqinin əsərlərini dərinlən öyrənmişdir. Elə bunun sayəsində yüksək poetik məharətə yiyələnmiş və İran ədəbiyyatının sütunlarından sayılan Ənvəri onun əsərlərindən muntəxəbat düzəldərək ona müqəddimə yazmışdır. Orta əsrlər fars müəllifi Məhəmməd Övfi isə yazmışdır: «Bütün şairlər qətrədir, Qətran isə dərya. Başqa şairlər zərrədir, Qətran isə günəş».

Həmin dövrün Fələki Şirvani, İzəddin Şirvani və Müci-rəddin Beyləqani kimi şairlərinin yaradıcılığında fars poeziyasının Mənuqehri, Fərruxi və Ünsüri kimi nümayəndələrinin təsiri açıq-aşkar sezilməkdədir. Məhsətinin rübailəri isə bu janrın ustadı Ömər Xəyyamı yada salır.

İran ədəbiyyatından bəhrələnərək sonradan farsdilli ədəbiyyatın inkişafına misilsiz təsir göstərmiş Azərbaycan şairləri, ilk növbədə Xaqani və Nizami, daha sonra isə Saib Təbrizidir.

XIII–XIV əsrlərdən başlayaraq anadilli ədəbiyyatımızın inkişafı Azərbaycan–İran ədəbi əlaqələrini heç də zəiflətməmiş, əksinə, bu əlaqələr daha aydın üfüqlər kəsb etmişdir. Nəsiminin, Həbibinin, Füzulinin yaradıcılığında Sənai, Əttar, Sədi, Hafız kimi fars şairlərinin təsiri açıq-aşkar izlənilir, XVII əsrin böyük Azərbaycan şairi Saib Təbrizi özünü Hafızın davamçısı adlandırırsa da, farsdilli şeirə yeni üslub gətirməklə İran poeziyasına öz təsirini göstərmişdir.

Sonrakı əsrlərdə Vəqifin, Vidadinin, Bakıxanovun, S.Ə.Şirvaninin yaradıcılığında da fars ədəbiyyatından gələn təsirlər süjet və janr səviyyəsində özünü göstərir.

Bununla belə, əgər orta əsrlərdə Azərbaycan ədəbiyyatı İran ədəbiyyatından daha çox bəhrələnirdisə, yeni dövrdə prosesin istiqaməti dəyişir. Müəyyən tarixi-ictimai və siyasi səbəblərdən yeniləşmə yoluna daha tez qədəm qoyan Azərbaycan ədəbiyyatı İran ədəbiyyatında əhəmiyyətli rol oynamağa başlayır. Burada iki böyük sənətkarımızın – M.F.Axundov və M.Ə.Sabirin rolu xüsusi qeyd edilməlidir.

XIX əsrin ikinci yarısında İran ədəbiyyatında maarifçi meyillər, siyasi publisistika, dramaturgiya, tənqid və teatr məhz Axundovun birbaşa təsiri ilə yarandı. Mirzə Ağa xan Kirmani (1853–1896) «Kəmalüddövlə məktubları»nın təsiri ilə «Üç məktub» əsərini yazdı. Məhəmməd Cəfər Qaracadaği Axundovun komediyalarını fars dilinə tərcümə edib 1874-cü ildə Tehranda nəşr etdirdi. Məhz bu pyeslərdən ilhamlanan Mirzə Ağa Təbrizi özünün beş pyesini yazmaqla İranda dramaturgiyanın əsasını qoydu. Həmin pyeslərdən biri «Hacı Mürşüd – Kimyagər» adlanırdı ki, bu da Axundovun məşhur pyesi ilə eyni mövzuya həsr olunmuşdur.

XX əsrin əvvəllərində İran ədəbi-ictimai fikri Mirzə Cəlilin nəşr etdirdiyi «Molla Nəsrəddin» jurnalının və M.Ə.Sabirin təsiri altında idi. Fars satirik poeziyasının görkəmli nü-

mayəndəsi Seyid Əşrəfəddin Gilani (1855–1924) 20 il «Nəsimi-Şimal» adlı jurnal nəşr etdirmiş, Sabirin təsiri ilə yazdığı satirik şeirləri burada dərc etdirmişdir. Bu şeirlərin bəzisi Sabir əsərlərinə o qədər yaxındır ki, hətta tərcümə təsiri bağışlayır.

Əlbəttə, XX əsrin əvvəllərində fars ədəbiyyatının təsiri də aşkarca görünürdü. Bu xüsusən fars ədəbiyyatının tərcüməsində özünü göstərirdi.

M.Hadinin, M.Ə.Sabirin, A.Səhhətin əsərlərində fars ədəbiyyatının təsirləri aşkardır. Məlumdur ki, Sabir «Şahnamə»ni Azərbaycan dilinə tərcümə etməyə başlamış, lakin işini başa çatdırı bilməmişdir. M.Ə.Rəsulzadənin «Əsrimin Siyavuşu» adlı bədii ruhlu əsəri bütövlükdə «Şahnamə» süjeti üstündə qurulmuşdur. Əli bəy Hüseynzadənin «Siyasəti-fürsət» əsərində İran tarixi və ədəbiyyatı əsas yer tutur. H.Cavidin Türkiyədə təhsil almasına baxmayaraq, onun «Xəyyam» və «Siyavuş» əsərlərinin süjeti də İran ədəbiyyatı ilə bağlıdır.

Sovet hakimiyyəti illərində «dəmir pərdə»nin mövcudluğu üzündən Azərbaycan–İran ədəbi əlaqələri daha çox İran ədəbiyyatının tədqiqi və tərcüməsi ilə məhdudlaşmışdı.

Lakin qeyd olunan «dəmir pərdə»nin mövcudluğu şəraitində belə, Şəhriyar dühası İran–Azərbaycan ədəbi əlaqələrini canlandırırmışdı. Həm İranın, həm də Azərbaycanın böyük söz ustadı Şəhriyar «Heydərbabaya salam»ı və Azərbaycan şairləri S.Rüstəm, M.Rahim, B.Vahabzadəyə yazdığı şeirləri ilə ədəbi əlaqələri yenidən canlandırırmış, onun ölməz əsərinə həm İranda, həm Azərbaycanda nəzirələr yazılmışdır. Məsələn, Şamil Əsgərovun «Dağlar arxalı dağlar» əsəri. Sovet dönməində İranda Azərbaycan ədəbiyyatının tədqiqi və tərcüməsi məsələsinə geniş fikir verilməsə də, müəyyən faktlar olmuşdur. Məsələn, Cəlal Bərgüşadın «Siyrilmiş qılinc» romanı farscaya tərcümə edilərək Tehrandə nəşr olunmuşdu.

Müstəqilliyimizi qazandığımız dövrdə İranla ədəbi-mədəni əlaqələr genişlənməyə başlamışdır. Çünki hər iki ölkədə bir-birinin ədəbiyyatına maraq güclüdür. Bu maraq da, əsasən, tərcümələr vasitəsilə reallaşır. Görkəmli fars şairlərinin əsərləri Azərbaycan dilinə tərcümə olunmuşdur. Son illər İranda Azərbaycan yazıçılarından B.Vahabzadənin, N.Xəzrinin, Anarın, Elçinin, N.Həsənzadənin, N.Kəsəmənlinin, Ç.Əlioğlunun, Ə.Hacızadənin və b. əsərləri fars dilinə tərcümə edilərək nəşr olunmuşdur. İranda «Kitabi-Dədə Qorqud»un Azərbaycan (ərəb əlifbası ilə) və fars dillərində nəşrini ayrıca qeyd etmək lazımdır. Məmnunluqla qeyd etmək istəyirəm ki, professor İrəc Parsinecadın «M.F.Axundzadənin ədəbi tənqidi» əsərinin irihəcmli, sanballı giriş məqaləsini ingilis dilindən Azərbaycan dilinə çevirərək «Ədəbiyyat qəzeti»ndə (23.XII.1994, 6.I.1995 və 13.I.1995) çap etdirmişəm.

Bununla bərabər, Dr. Hüseyn Şərqi Soytürk Tehrandə Mir Cəlalın «Füzulinin poetikası» (2010) kitabını, mənim «İraq-türkman folkloru» (2008) monoqrafiyamı çap etdirmişdir.*

Dr. Hüseyn «Xudafərin» jurnalında yazıçı, şair və ədəbiyyatşünas alimlərimizin yaradıcılığına geniş yer ayırır.

Filologiya elmləri doktoru Sabir Nəbiyev də İran–Quzey Azərbaycan ədəbi əlaqələri yolunda misilsiz xidmətlər göstərir.

Professor Cavad Heyət «Varlıq» jurnalında Quzey Azərbaycan ədəbiyyatına geniş yer verir. Alimin «Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi» əsəri də ədəbi əlaqələrə həsr olunmuşdur.

Onu da deyim ki, «Varlıq» dərgisində çap olunan materiallar əsasında namizədlik dissertasiyası müdafiə edilmişdir.

Bütün bunlar çoxəsrlik İran–Quzey Azərbaycan ədəbi əlaqələrinin yaşadığına dəlalət edir və bu əlaqələrin gələcəyinə nikbinliklə baxmağa inam yaradır.

* Dr. Hüseyn Şərqi 2011-ci ildə «Nəsimi haqqında araşdırmalar» kitabımızı da Tehrandə nəşr etdirmişdir.

CON STEYNBEK VƏ AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI

Con Steynbek (27.02.1902–20.12.1968) XX əsr ABŞ ədəbiyyatının ən görkəmli nümayəndələrindən biri, Nobel mükafatı laureatıdır. O, bu ali mükafata 1962-ci ildə «Həyəcanlarımızın qışı» və «Çarlı ilə səyahət» əsərlərinə görə layiq görülmüşdür. Təəssüf ki, Azərbaycan oxucusu və ədəbi mühiti bu böyük sənətkarın yaradıcılığı ilə demək olar ki, tanış deyildir. Yalnız Manaf Süleymanovun yazıçının «Mirvari» povestini rus dilindən Azərbaycan dilinə çevirdiyi məlumdur. Bu baxımdan, Müşfiq Babayevin «Con Steynbek yaradıcılığı Azərbaycan ədəbiyyatı ilə müqayisəli kontekstdə» monoqrafiyası diqqəti çəkir. Əsər ciddi elmi axtarışların səmərəli nəticəsidir – desək ədalətdən kənar olmaz. Tədqiqatın əsas məqsədi yazıçının yaradıcılığını monoqrafik hüdudlarda araşdırmaq, Azərbaycan ədəbiyyatı ilə müqayisəli kontekstdə təhlil etmək, ədibi Azərbaycan ədəbi mühitində tanıtmək, yaradıcılığının bədii-fəlsəfi nailiyyətlərini milli-ədəbi düşüncəmizin axarına yönəltmək olmuşdur.

Monoqrafiya üç fəsildən ibarətdir. «Con Steynbek yaradıcılığında Şərq fəlsəfəsi, sufilik və transsendentalizm» adlanan birinci fəsildə ədibin yaradıcılığına böyük təsir göstərmiş sufilik və Amerika transsendentalizminin əsasları araşdırılır. Məlumdur ki, «Transsendentalizm» təbirini və təlimini fəlsəfəyə gətirən alman filosofu Kant olmuşdur. ABŞ-da transsendentalizm 1832-ci ildə Ralf Emersonun «Brük Farm»da yaratdığı ədəbi-fəlsəfi dərnək vasitəsilə yayılmağa başlamışdır. Kanta görə, bu təlim varlığın intuitiv, hər cür təcrübəyə qədər dərk

* Müşfiq Babayev. Con Steynbek yaradıcılığı Azərbaycan ədəbiyyatı ilə müqayisəli kontekstdə. Monoqrafiya. Bakı, «Elm və təhsil» nəşriyyatı, 2009, s. 3–6.

olunan ən ümumi, fəvqəlhissi xassə kimi başa düşülür. Kant hesab edirdi ki, Allahı təcrübədə aşkar etmək mümkün olmadığı üçün onu nə sübut, nə də inkar etmək olur. Allah transsendentdir, yəni təcrübə fəvqündə olandır. Kantın bu fəlsəfəsi XIX əsr Amerikasında daha geniş təsnifatla, metafizik və teoloji baxışları ifadə edən bir təlim kimi formalaşmış və bədii ədəbiyyata da nüfuz etmişdir. Müşfiq Babayevin tədqiqatları sübut edir ki, Amerika transsendentalizmi, demək olar ki, sufi-liyin eynidir. Gənc alim bunu sübuta yetirmək üçün bir çox Qərb alimlərinin əsərlərini tədqiqat süzgəcindən keçirmişdir. Tədqiqatçı Avropaya oradan da Amerika elminə və fəlsəfəsinə Şərq fəlsəfəsinin və ədəbiyyatının təsirindən də söz açır. V.Ottonun «Orta əsr Avropasına İslamın təsiri» kitabından misal gətirilir: «Şərq alimlərinin tədqiqatları olmasaydı, Avropada elm və fəlsəfə belə sürətlə inkişaf edə bilməzdi». Gəlinən qənaət budur ki, fəlsəfə sahilsiz bir ümman, ədəbiyyat isə bu ümmanın ləl səpələnmiş xəzinəsi, nəhayətsiz dərinliyidir. Ümmanın üstü dalğalı, dalğaları qovan küləklərsə Şərqdən Qərbə əsməkdədir. Bu isə qədim yunanların «Günəş Şərqdən doğur» və ya «İşıq Şərqdən gəlir» kəlamını doğrultmaqdadır. Bu işıq Con Steynbekin də qəlbini nurlandırmış, ona dünya şöhrəti gətirmiş «Qəzəb salxımı» (1939) və «Həyəcanlarımızın qışığı» (1961) kimi nəhəng romanlarında insan fəlsəfəsini, insan varlığının müqəddəsliyini poetik bir üslubda, bədii vasitələrlə təbliğ etmişdir. Bunu onun 1962-ci ildə Nobel mükafatı təqdimatı mərasimindəki nitqindən də görmək olur:

«Bizim böyük günahlarımızı və kədərlərimizi açıb göstərmək yazıçının borcudur. Yazıçı bunun üçün məsuliyyət daşıyır. Bundan başqa, yazıçıya insan gücünü, onun qəlbinin və ruhunun böyüklüyünü – puç olmuş ümidlərini, cəsarət, mərhəmət və sevgi uğrunda fədakarlığını göstərmək və vəsf etmək haqqı tanınmışdır».

Con Steynbekin romanlarında, xüsusən də «Qərb salxımı»nda təqdim etdiyi fəlsəfi fikirlərində, simvollarla sufilikdən qədərincə bəhrələndiyi ilk dəfə məhz Müşfiq Babayev tərəfindən üzə çıxarılmışdır. Onun ABŞ-ın San Joze Dövlət Universitetindəki «Con Steynbek tədris mərkəzi»ndə ingiliscə nəşr olunmuş «Con Steynbek və sufilik» adlı geniş həcmli məqaləsi Steynbek yaradıcılığını Şərq perspektivləri üzrə araşdıran tədqiqatçıların böyük marağına səbəb olmuşdur.

Tədqiqatın «Con Steynbek yaradıcılığında xalq taleyi» adlanan ikinci fəslə yazıçının əsərləri və Azərbaycan nəsr nümunələri ilə müqayisəli kontekstdə aparılmış təhlil və ümumiləşdirmədən ibarətdir. Burada Azərbaycan–Amerika ədəbi-mədəni əlaqələrindən də bəhs olunur. Bu fəsil bütövlükdə Azərbaycan ədəbiyyatı ilə müqayisəli şəkildə işlənmişdir.

Əsərin «Con Steynbek yaradıcılığında «orta amerikalı» problemi və «Amerika həyat tərzini» konsepsiyası adlanan üçüncü fəslində yazıçının yaradıcılıq təkamülü XX əsr Amerika nəsrinin əsas inkişaf meyilləri kontekstində izlənilir. Bu fəsildə Con Steynbekin Amerika nəsrindəki ədəbi-bədii mövqeyini göstərmək amacı ilə bütün əsərləri nəzərdən keçirilib. Burada onun «Qızıl piyalə» (1929), «Gözəgörünməz Allaha doğru» (1931), «Lacivərd örüş» (1933), «Tortilla Flət» (1935), «Siçanlar və insanlar haqqında» (1937), «Tükənməz vadi» (1938), «Konserv sırası» (1944), «Mirvari» (1945), «Azmış avtobus» (1947) kimi povest və romanları müxtəsər şəkildə nəzərdən keçirilir, yeri gəldikcə Azərbaycan ədəbiyyatı ilə müqayisələr aparılır.

Burada yazıçının yaradıcılığının birinci mərhələsinin ana xəttini təşkil edən «Qəzəb salxımı» romanının zəngin materialı əsasında Con Steynbek və eləcə də Amerika nəsr üçün həlledici olan «orta amerikalı» problemi tədqiq olunur. «Həyəcanlarımızın qışı» romanı isə bütövlükdə XX əsr Ame-

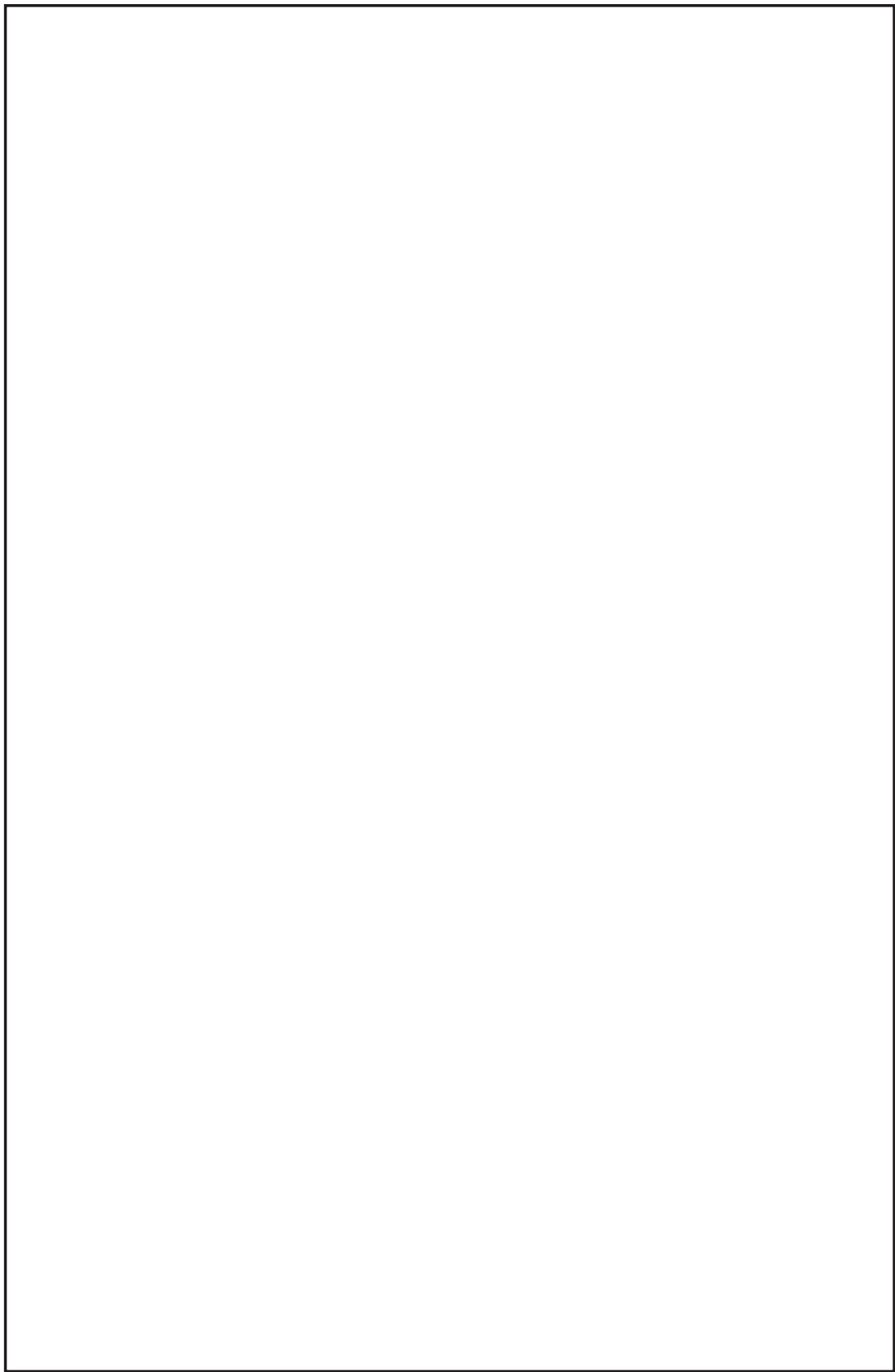
rika nəsr, o cümlədən də Con Steynbek yaradıcılığı üçün səciyyəvi olan mühit və şəxsiyyət probleminin tərkib hissəsi – «Amerika həyat tərz» araşdırmaya cəlb olunur.

Tədqiqatçı romanın fəlsəfi-psixoloji qatlarına nüfuz etməyə, XX əsr Amerika mühiti və tarixinə dair ümumiləşmələr aparmağa səy göstərmiş, maraqlı nəticələrə gəlmişdir.

Etiraf etməliyik ki, Müşfiq Babayev Azərbaycanda Con Steynbek yaradıcılığına dair tədqiqat aparan, ölkəmizdə və xaricdə sanballı məqalələri çıxan ilk və yeganə araşdırıcıdır. Onun «Con Steynbek yaradıcılığı Azərbaycan ədəbiyyatı ilə müqayisəli kontekstdə» adlı sanballı və orijinal əsəri isə bu sahədə ilk monoqrafik tədqiqat işi kimi qiymət kəsb edir.

Onu da bilmək maraqlıdır ki, Azərbaycan Prezidenti cənab İlham Əliyevin Sərəncamına əsasən Nobel mükafatına layiq görülmüş yazıçıların, o cümlədən də Amerika ədəbiyyatında epoxa olan Con Steynbekin əsərləri Azərbaycan dilinə tərcümə edilir. Yazıçının «Həyəcanlarımızın qışı» əsərinin orijinaldan tərcüməsi, «Qəzəb salxımı» romanının isə redaktorluğu Müşfiq Babayevə həvalə edilmişdir. Biz bunu da gənc tədqiqatçının uğuru hesab edir, Amerika–Azərbaycan ədəbi əlaqələrinə xidmət edəcək layiqli bir mütəxəssisin yetişdiyinə sevinirik.

KƏRKÜK DÜNYASI

KƏRKÜK FOLKLORŞÜNASLARI

*Tarixi araşdıranda gördüm ki,
Güney Azərbaycan da, Quzey
Azərbaycan da, İraq Türkmanları
da bir bütövün parçalarıdır.*

Heydər ƏLİYEV

Folklor xalqın istək və arzularının, təsəvvür və təfəkkürünün, mənəvi aləminin güzgüsüdür – desək, səhv etmərik.

Hikmət mənbəyi olan folklor xalqın psixologiyasını və tarixini öyrənməkdə əvəzsiz ilkin material, tükenməz incilər xəzinəsidir. Görkəmli ədəbiyyatşünas alim Yaşar Qarayev haqlı olaraq qeyd etmişdir ki, əsatir və bayatıda, nağıl və dastanda əbədiləşən, canlı yaddaşa çevrilən, heç kəsin soyunu, əslini, zatını unutmağa qoymayan, onu parçalanmaqdan xilas edən, şüurda, düşüncədə, mənəviyyatda xalqın bütövlüyünü təmin edən folklordur.¹

Biz müəyyən ictimai-siyasi səbəblər üzündən soy-kökündən ayrı düşmüş, təcrid olunaraq ərəb və kürd xalqları əhatəsində, İraqın şimalında, əsasən, Kərkük vilayətində toplu halda yaşayan, son məlumatlara görə sayı iki milyon yarımı keçən² elatın – İraq türkmanlarının folkloruna bu müstəvidən baxır və qiymətləndiririk.

İraq–türkman folklorundan ilk bəhs edənlərdən biri Haşim Nahit olmuşdur. İraq türkmanlarının «Qardaşlıq» dərgisini İstanbulda çap edən, «Kerkük Vakfı»nin yaradıcısı İzzettin Kerkük «Haşim Nahit Erbil və İrak türkləri» adlı san-

¹ **Yaşar Qarayev.** Folklorumuzun tarixi. Cavad Heyətin «Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı» (Bakı, 1990, s.3-4) kitabına yazdığı ön söz.

² **Cəlal Ərtuq.** Türkiyədə və dünyada İhsan Doğramacı fenomeni. Ankara, 1996, s.9.

ballı monoqrafiyasında (İstanbul, Kerkük Vakfı, 2004) Haşim Nahidin həyat və yaradıcılığından, o cümlədən folklor sahəsindəki xidmətlərindən söz açır.¹

1880-ci ildə Ərbildə dünyaya gələn Haşim Nahit doğma şəhərdə liseyi bitirdikdən sonra İstanbula gəlmiş və burada hüquq fakültəsini bitirmişdir. Müxtəlif qəzet və dərgilərdə İraq türkmənlərinə dair «Bir İhtiyat Zabitin Seyahat Həti-raları» başlığı altında silsilə məqalələrlə çıxış etmişdir. «Türk Yurdu» dərgisində çapına müyəssər olduğu ilk məqaləsində yazmışdır: «Sayı yüz binlərlə olan bu türklər Osmanlı türklərindən daha əvvəl buraya gəlib yerləşmişlərdir. Bu gün bizlərin İraq türkləri haqqındakı bilgilərimiz bir tarix yoxsulluğundan ibarətdir. Lakin tarixin karanlıqlarına rəğmən burada bir türklük vardır ki, ben size bunun haytda (canlı) izlərini göstərməyə çalışacağam» (Türk Yurdu, 8 Ekim, 1915).

Haşim Nahit Kerkük vilayətində yerləşən şəhər, qəza, nahiyə və kəndlərdən danışarkən Bayat əşirətinə (qəbilə) xüsusi önəm verir və Füzulinin Bayat əşirətindən olduğunu xüsusi vurğulayır: «Bunlardan başqa, Bayat aşiretinə ait daha çox köy (kənd) vardır. Məlumdur ki, bu aşiret ən eski Türk aşiretidir. Şair Füzuli işte bu aşirettendir».

Haşim Nahit kerküklülərin ləhcəsi barədə deyir ki, ləhcələri İstanbul və Anadolu şivələrindən ziyadə Azərbaycan və

¹ Xüsusi vurğulamaq istəyirəm ki, «Kerkük Vakfı»nin nəşr etdiyi ilk kitab bizim «İraq–türkman folkloru» monoqrafiyamız (İstanbul, 1998, 320 səh.) olub. Buna görə burada İzzətdin Kerkükə, kitabın redaktoru və türkcəyə çevirəni prof. Mahir Naqibə və tərtib işlərini yerinə yetirən prof. Sübhi Saatçıya minnətdarlığımı bildirməyi borc bildim. Onların təklifi ilə 1999-cu il fevral ayının 12-də İstanbulun möhtəşəm salonlarının birində kitabın təqdimat mərasimi oldu. Mərasimdə sayın İzzətdin Kerkük, prof. Sübhi Saatçı, prof. Mahir Naqib və Erşad Hörmüzlü ilə bərabər akad. Bəkir Nəbiyev, prof. Yaşar Qarayev, şair-alim Ayaz Vəfalı çıxış edərək birliyimizdən söz açdılar.

Qafqazınkına (Quzey Azərbaycan) daha yaxın bir ləhcə olduğu sezilir.

Tədqiqatçı başqa bir yazısında bu məsələyə yenidən qayır: «İraq türklərinin lisan şivesi, Osmanlı türklərininkindən ziyadə Azərbaycan şivesinə müşabihdir (oxşar, bənzər) və Maraş, Urfa türkləri gibi Azeri oldukları anlaşılmaqdadır».¹

Zamanında o, bir şair, tarixçi, iqtisadçı və siyasətçi kimi tanınmışdır. 1922–1923-cü illərdə «İkdam qəzeti»nin Paris müxbiri olmuş və «Paris məktubları» adlı çox maraqlı yazılar çap etdirmişdi. Sorbon Universitetinin iqtisadiyyat fakültəsini bitirmiş, Türkiyədə Xarici İşlər Nazirliyində işləmiş, sonralar Bağdadda professor olaraq dərs demiş, evlənmədiyinə görə tənha qalmış, 1960-cı ildə dünyasını dəyişmiş və Ankarada «Kimsəsizlər Məzarlığı»nda dəfn edilmişdir.

Haşim Nahitin ədəbiyyat, təhsil, tarix, iqtisadiyyat, fəlsəfə, sosiologiya və siyasətlə bağlı 14 əsəri vardır. Təbii ki, bizi onun Kərkük folkloru ilə bağlı fəaliyyəti daha çox maraqlandırır. Maraqlıdır ki, Kərkük xoyratlarından söz açan tədqiqatçı ilk olaraq:

*Əslim qarabağlıdı,
Sinəm çarpaz dağlıdı,
Kəsilib gəlib-gedən,
Demək yollar bağlıdı.*

xoyratını misal göstərir və yazır:

«Əslini unutmamış olan Türk qarabağlı olduğunu söylüyor».

Haşim Nahit, əsasən, «İkdam qəzeti» və «Türk yurdu» dərgisində 61 xoyrat və laylanı nümunə olaraq göstərmiş və doğru qənaətə gəlmişdir: «Bunlar o kadar mebzuldur (bol, çox) ki, eger toplattırıp bir araya getirilse ciltler teşkil eder».

¹ «İkdam qəzeti». 2 Aralık, 1922, İzzettin Kerkük. Haşim Nahit Erbil ve İraq Türkləri. İstanbul, 2004, s.99.

Haşim Nahit zənginliyi ilə seçilən xalq ədəbiyyatından danışarkən «onların mənbəyi xalqın vicdanıdır» – deyir. Onların məktəbi isə mənsub olduqları mühitdir – deyə qəti qənaətə gəlir.

Dastanlardan bəhs edərkən «Aşıq Qərib» və «Aşıq Kərəm» – deyə iki dastanın adını çəkir. Onların uzun qış gecələri söyləndiyini göstərir.

Tədqiqatçı İraq–türkman folklorunda yer alan nağıllar və zərbi-məsəllərdən də söz açır.

Haşim Nahit bəzi xoyratları tədqiqat süzgəcindən keçirərək bu qənaətə gəlib ki, dörd misradan ibarət bu xalq şeirlərinin birinci misrası, əsasən 4, yerdə qalan 3 misrası isə 7 hecadan ibarət olur.

Heç şübhəsiz azərbaycanlı tədqiqatçı Əmin Abid «mani», bayatı və xoyratları qarşılıqlı şəkildə araşdırarkən Haşim Nahitin toplayaraq çap etdirdiyi nümunələrdən istifadə etmişdir (*Bax: «Azərbaycanı öyrənmə yolu» dərgisi, sayı 4–5, Bakı, 1930*).

Haşim Nahitin gördüyü işin qiyməti böyükdür. Bununla belə, deməliyəm ki, Kərkük folklorunun əsaslı şəkildə toplanması və nəşrinə XX əsrin ortalarından başlanmışdır. Folklor nümunələri «Kərkük», «Afaq», «Bəşir», «İraq» qəzetləri və «Qardaşlıq» dərgisində çap olunmuşdur. İndi hər hansı bir tədqiqat işində etimad edə biləcəyimiz həmin zəngin material bəşəriyyətin ən böyük kəşfi olan kitablarda yer alıb.

Kərkük folklorşünasları indi türk elm aləmində yaxşı tanınan Əta Tərzibaşı, Böyük Hafız oğlu Molla Sabir, Şakir Sabir Zabit, Əbdüllətif Bəndəroğlu, Məhəmməd Xurşid, İbrahim Daquqi, İhsan Vəsfı, prof. Sübhi Saatçı, prof. Mahir Naqib və başqaları xalq ədəbiyyatının incilərini itib-batmaqdan xilas etmiş, onları toplayaraq çapına müvəffəq olmuşlar.

Onların bir qismi yalnız folklor nümunələrini toplayıb nəşr etmiş, başqa bir qismi isə tədqiqat işi ilə də məşğul olmuşlar. Bununla belə, xalq şairi Rəsul Rzanın Nəsimi Divanı ilə əlaqədar dediyi: «Bu abidənin daha möhkəm, daha davamlı olmasında bir kərpic qoyanın da, min kərpic qoyanın da zəhməti təqdirlə yad edilməlidir» kəlamını bütövlükdə Kərkük folklorşünaslarına aid etmək olar. Həqiqətən də, «Xalq ədəbiyyatının qiymətli gövhərlərini böyük zəhmət və fədakarlıqla toplayan və onları unudulub tələf olmaqdan qoruyan» bu adamların gördüyü təmənnasız iş hər cür təqdirə layıqdır.

Kərkük folklorunda ən çox toplanan və çap olunan lirik növün xoyrat və mani janrıdır. Bu, təbii bir hal kimi qəbul olunmalıdır. Heç də təsadüfi deyildir ki, türk aləmində görkəmli tədqiqatçı kimi tanınan Əta Tərzibaşı bu münasibətlə yazmışdır: «Kərkük anıldığı zaman xatirə, ilk olaraq, xoyrat gəlir və xoyrat adını duyduğumuz vaxt xəyalımızda Kərkük eli canlanır.¹ İraq–türkman folklorunun çələngi hesab olunan xoyratlar əsl ilhamın, yüksək bədii təfəkkürün məhsulu kimi lirik növün ən geniş yayılan zəngin janrıdır – desək, həqiqətdən kənar olmaz. Heyrətamiz poetik gücə malik xoyrat və manilər bədii cəhətdən kamildir. Bu baxımdan Əbdülhəkim Rejioğlunun sözləri hədəfə düz dəyir: «Xalqımızın vicdanı və dilinə dayandığı və güvəndiyi üçün xoyratlarımız sonsuzluqadək eyni sevgi haləsi içində yaşayacaqdır. Çünki onlar ulusal varlığımızın bir simvolu, xalqımızın və yurdu-muzun ta kəndisidir».²

Yuxarıda Haşim Nahitin xoyratları toplamasından və «İkdam qəzeti» və «Türk Yurdu» dərgisində onları çap et-

¹ **Əta Tərzibaşı.** Kərkük xoyratları və maniləri. İstanbul. 1975, s.42.

² **Əbdülhəkim Rejioğlu.** Şeir toplumun olmalı. «Qardaşlıq» dərgisi, №1-2, Bağdad, 1963, s.38.

dirdiyindən söz açmışdıq. Haşim Nahitdən sonra Mehmet Həbib sevimli «Kərkük xoyratları və maniləri» (İstanbul, 1950), Osman Məzlum «Kərkük xoyratları» (Bağdad, 1951) və «Xoyratlar» (Bağdad, 1975) və Böyük Hafiz oğlu Molla Sabir üç qismdən ibarət «Kərkük müntəxab xoyratları» (Bağdad, I qism – 1951; II qism – 1953; III qism – 1954) kitablarını buraxmışdılar. Bu əsərlər içində Molla Sabirin «Kərkük müntəxab xoyratları» xüsusilə fərqlənirdi. Məsələ burasındadır ki, kitabın I qismi, sonra da II qismi çıxandan sonra Molla Sabir onları Türkiyəyə göndərmiş, alimlərdən aldığı rəyləri kitabın o biri qismlərində vermişdir. Həmin maraqlı rəylərdə göstərilir ki, Kərkük ləhcəsi Azərbaycan dili ilə eyniyyət təşkil edir. Məsələn, Türk Dil Qurumu başqanı Əmir Asim kərküklü tədqiqatçı Molla Sabirin 1951-ci ildə Bağdadda çap olunmuş «Kərkük müntəxab xoyratları» kitabını (I hissə) oxuyaraq, həmin kitabın 1953-cü ildə çıxan II hissəsinə yazdığı müqəddimədə göstərir: «Azəri ləhcəsində gözəl örnəkləri olan bu xalq şeirlərində bizim dərləmələrə sıqısıqaya bağlı olan kəlmələr, təbirlər vardır».¹

Türkiyənin Əskişəhər vilayətində liseydə müəllim işləyən Vahabi Aşqun Molla Sabirin II kitabına yazdığı müqəddimədə haqlı olaraq qeyd edir: «İlk kitabda olduğu gibi, bu kitabdakılar da azəri ləhcəsindədir».²

Türkiyənin Belqraddakı səfirliyinin müşaviri Mir oğlu Cəmil də Molla Sabirin kitabını oxuyaraq yazmışdır: «Sabir bəg əfəndinin «Kərkük müntəxab xoyratları» kitabından görülür ki, dil, Türkiyə, yəni qərb türkcəsinə ən yaxın türk ləhcəsi olan azəri ləhcəsindən həməh-həməh fərqsizdir».³

¹ Kərkük müntəxab xoyratları, II hissə, Bağdad, 1953, s. 57.

² Göstərilən əsər, II hissə, 1953, s. 147.

³ Yenə orada, III hissə, 1954, s. 140.

Folklorşünaslar epik növdən nağılları¹ və Molla Nəsrəddin lətifələrini² də toplayaraq çap etdirmişlər. Aydın Kərkük tapmacaları toplayaraq «Bilməcələr» adı altında çap etdirib.³ Prof. Sübhi Saatçı isə Kərkük uşaq folklorunun sanballı giriş məqaləsi ilə nəşrinə nail olub.⁴

Əhməd Fikri xalq mahnılarını toplayaraq çap etdirmişdir.⁵ Şakir Sabir «Kərküklə ictimai həyat»⁶ və Neftçi Nərmən «O yaxadan bu yaxaya»⁷ adlı kitablarında mövsüm, məişət mərasim və nəğmələrindən, toy, yas, mərasimlərdən, inanclar, yemindlər, dualar və bəddualar, fallar və s. kimi arxaik janrlardan söz açmışlar. İbrahim Daquqi isə İraq türkmənlərinin ləhcələrindən, tarixlərindən və şifahi xalq ədəbiyyatından bəhs edən sanballı əsər yazmışdır.⁸

Şakir Sabirin nəşr etdirdiyi «İraq türkmənləri ağzında atalar sözü» kitabı⁹ da maraq doğurur. Kərküklü tədqiqatçı İhsan Vəsfinin «İraq türkmənlərində deyimlər və ata sözləri kitabı» elmiliyi ilə fərqlənir.¹⁰

Maraqlıdır ki, «Kərkükdə ictimai həyat» və «İraq türkmənləri. Dilləri, tarixləri və ədəbiyyatları» kitablarında müxtəlif növ və janrlara aid folklor materialları toplanmış-

¹ Əhməd Quşçu oğlu, Behcət Qəmgin. Odunçunun qızı. Kərkük, 1971.

² Nicat Kövsəroğlu. Nəsrəddin Xoca. Kərkük. 1969.

³ Aydın Kərkük. Bilməcələr, Kərkük. 1972.

⁴ Sübhi Saatçı. Kərkük uşaq folkloru. İstanbul, 1984.

⁵ Əhməd Fikri. Seçilən mahnılar. Kərkük, 1961.

⁶ Şakir Sabir. Kərkükdə ictimai həyat. Bağdad, 1964.

⁷ Neftçi Nərmən. O yaxadan bu yaxaya. İstanbul, 1957.

⁸ İbrahim Daquqi. İraq türkmənləri. Dilləri, tarixləri və ədəbiyyatları. Ankara, 1970.

⁹ Şakir Sabir Zabit. İraq türkmənləri ağzında atalar sözü. Bağdad, 1962.

¹⁰ İhsan Vəsf. İran türkmənlərində deyimlər və ata sözləri. İstanbul, 1985.

dır. Təkcə «Kərkükdə ictimai həyat» kitabında 80-dən çox tapmaca yer alır. Əbdülvahidin «Kuzəçioğlunun xoyrat və bəstələri»¹, Məhəmməd Xurşidin «Əski sözlər boğçası»², Süphi Saatçının «Kərkükdən toplanan olay türküləri»³, prof. Əli Bəndəlioğlu və Dr. Mustafa Ziyanın bayatı və xoyratlarından bəhs edən çox maraqlı kitabı⁴, prof. Mahir Naqibin xalq musiqisinin təsnif və təhlilindən, Azərbaycan və Kərkük xalq musiqisinin səciyyəvi xüsusiyyətlərindən, oxşarlıqlarından və s. bəhs edən dəyərli əsəri⁵ və s. Kərkük folklorunun və folklor musiqisinin toplanması və az-çox tədqiqi yolunda atılan uğurlu addımdır. Eləcə də Ə. Bəndəroğlunun «İraq türkmanları ədəbiyyatı yolunda bir addım» (Bağdad, 1962); «Ata sözlərimiz. Araşdırma, incələmə və qarşılaşdırma» (Bağdad, 1988) və Qasım Sarı Kəhyanın «İraq türkmanları ədəbiyyatında xoyrat» (Bağdad, 1992) kitablarını göstərmək olar.

Sadaladığımız əsərlərin adlarından da göründüyü kimi, görülən işlər folklor nümunələrini toplama və nəşr etmə çərçivəsində qalmamış, eyni zamanda İraq–türkman folklorunun ayrı-ayrı janrlarının elmi əsaslar üzrə tədqiqi yolunda da müəyyən işlər görülmüşdür.

Biz bilərəkdən Kərkük folklorşünaslarının patriarxı Əta Tərzibaşını bu sıraya salmadıq. Çünki ömrünü Kərkük folklorunun toplanması, tədqiqi və nəşri işinə həsr edən, böyük amala xidmət edən alimin yaradıcılığından daha geniş söz açmaq istəyirik. Qırx ilə yaxındır ki, Kərkük deyəndə göz önünə xoyrat, xoyrat deyəndə Əta Tərzibaşı gəlir. O, min

¹ **Ə. Kuzəçioğlu.** Kuzəçioğlunun xoyrat və bəstələri. Kərkük, 1966.

² **Məhəmməd Xurşid.** Əski sözlər boğçası. Bağdad, 1989.

³ **Süphi Saatçı.** Kərkükdən toplanan olay türküləri. İstanbul, 1992.

⁴ **Əli Bəndəlioğlu, Mustafa Ziya.** Bayatılar, xoyratlar. Bağdad, 1989.

⁵ **Mahir Naqib.** Kərkük musiqisinin təsnif və təhlili. Ankara, 1991.

cür əzab-əziyyətə qatlaşıraql topladıqlı folklor materiallarını öz hesabına çap etdirmişdir. Əta bəyin cild-cild kitablarını vərəqlədikcə rus alimi V. Belinskiin sözləri yada düşür: «Böyük fədakarlıqla xalq ədəbiyyatının qiymətli gövhərlərini toplayan və onları unudulub tələf olmaqdan qoruyan təvazökar və qərəzsiz adamların zəhməti hər cür təqdirə və təşəkkürə layıqlıdır». Mən bu sözləri bütün folklorşünaslara aid edir və deyirəm: «Folklor elə bir abidədir ki, onun daha davamlı, daha möhtəşəm olmasında bir kərpic qoyanın da, min kərpic qoyanın da xidməti təqdirlə yad edilməlidir». Əta Tərzibaşıya gəldikdə isə deməliyəm ki, o, bu işdə min kərpic qoyanlardan biri kimi, bu nəcib işə bütün həyatını həsr etmişdir. Hətta evlənmək barədə düşünməyə belə vaxtı olmamış, böyük bir elmi-tədqiqat institutunun görə biləcəyi bir işi təkbaşına edə bilmişdir. Azərbaycan Sovet Ensiklopediyasında yer alan, Türk Dil Qurumunun, Azərbaycan Yazarlar Birliyinin və «Ədəbiyyat qəzeti»nin redaksiya şurasının üzvü Əta Tərzibaşı 1924-cü ildə Kərkükdə anadan olub. 1951-ci ildə Bağdadda hüquq fakültəsini bitirib. Elə o vaxtdan da vəkillik etməklə bərabər (Əta bəyin bütün əsərlərində adından əvvəl ovqat-vəkil sözünün yazılması bununla bağlıdır – *Q.P.*), həyatını xalq yaradıcılığının toplanması, tədqiqi və nəşrinə həsr edib. Əta Tərzibaşının xidmətlərinin miqyasını dərk etmək üçün onun nəşr etdirdiyi kitabların siyahısına nəzər salmaq kifayətdir: «Şərqi və türkölər» (1953), «Kərkük xoyratları və maniləri» (I cild – Bağdad, 1955; II cild – Kərkük, 1956; III cild – Kərkük, 1957), «Kərkük havaları» (Bağdad, 1961), «Kərkük əskilər sözləri» (Bağdad, 1962), «Arzu-Qəmbər» dastanı (Bağdad, 1964) və oncildlik «Kərkük şairləri» (I cild – Bağdad, 1963, II cild – Kərkük, 1968) və qalan cildlər 1990-cı illərdən sonra çıxıb. İkcildlik «Ərbil şairləri» (2004) kitabı da işıq üzü görüb.

Tədqiqatçının əsərlərinə Türkiyə, İran, xüsusən də Azərbaycanda həmişə böyük maraq olub. Alimin «Kərkük xoyrat və maniləri» kitabı bir cildə toplanaraq 1975-ci ildə Türkiyədə çap olunması bir hadisəyə çevrildi. Kitab 700 səhifəyə yaxındır. Əta Tərzibaşının «Arzu–Qəmbər»i 1967-ci ildə Tehrandə çap olunub. Azərbaycanda isə Əta bəyin kitabları əsasında tərəfimizdən aşağıdakı kitablar dərc olunub: «Kərkük bayatıları» (1968, xalq şairi Rəsul Rza ilə birgə), «Arzu–Qəmbər» dastanı 1971-ci ildə ayrıca, 1987 və 1990-cı illərdə «Kərkük folkloru antologiyası» kitabında və eləcə də «Kərkük mahnıları» (1973), «Kərkük atalar sözləri» (1978), «Kərkük tapmacaları» (1984), «İraq Kərkük bayatıları» (1984), «Azərbaycan folkloru antologiyası. İraq–türkman cildi – 1999» (Ə.Bəndəroğlu ilə birgə) və s.

Bütün bunları sadalamaqda məqsədimiz bir yandan görkəmli alim haqqında təsəvvür yaratmaq, başqa bir tərəfdən də onun təsir dairəsini, əsərlərinin yayılma arealını göstərməkdir.

Təsadüfi deyildir ki, 1995-ci ildə Folklor Elm Mərkəzində rəhmətlik Yaşar Qarayevin ideyası ilə yaratdığımız və böyük şəxsiyyət İhsan Doğramacının açdığı «İraq–türkman ocağı»nda da, 2001-ci ildə MEA-nın Nizami Gəncəvi adına Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyində yaradılan «İraq–türkman ədəbiyyatı və mədəniyyəti» daimi Ekspozisiyasında da Əta Tərzibaşının portreti, haqqında məlumat və yuxarıda sadaladığımız bütün kitablarının sərgiləndiyi guşə birinci yerdədir.

Əta Tərzibaşı hərtərəfli alimdir. Gözəl folklorşünas, dilçi və musiqişünas alim, eyni zamanda publisist, nəşir və tənqidçi kimi də Şərqdə yaxşı tanınır. Maraqlıdır ki, Kərkük dialektində rast gəlinən bir çox fonetik və qrammatik hadisələr barədə Həşim Nahitdən sonra söz açan, kərküklülərin ləhcəsinin Azərbaycan dilindən fərqlənmədiyini göstərən Əta Tərzibaşı olmuşdur. Onun «Yazı dili, qonuşma dili» adlı məqaləsində

(Qardaşlıq, Bağdad, 1962) oxuyuruq: «Bizim türkman ləhcəsi azəri ləhcəsinə türk ləhcəsindən daha yaxın, bəlkə də, əkiz qardaşlar olmaqla bərabər, bu ləhcələr uzun bir tarix boyunca çeşidli səbəblərin təsiri ilə biri-birindən xəbərsiz gəlişdikləri halda aralarında görkəmli fərqlər bilinməmişdir».

Əta Tərzibaşı şəxsi nümunəsi və fədakarlığı ilə Kərkük dolaşlarında böyük bir folklorşünaslar nəslinin yetişməsinə təkan vermişdir. Şəxsən mənim də bir folklorşünas kimi yetişməyimdə onun şəxsi məsləhətləri və kitabları az rol oynamamışdır.

Adətən, folklorşünaslar açıq-aydın iki qismə bölünür: bir qism folklor materiallarının toplanmasına, o biri qism isə nəzəri məsələlərə meyil edir. Əta Tərzibaşıda bu iki cəhət vəhdətdədir. «Kərkük xoyratları və maniləri»nin birinci cildi sırf nəzəri məsələlərə həsr olunmuşdur. Burada xoyrat və manilərdə cinas, xoyrat və manilərin fərqi, xoyratların musiqi baxımından mənşə və təkamülü, xoyrat və manilərin oxunuş tərz, məşhur xoyrat çağıranlar, onların oxu tərz və fərqli cəhətləri, başqa ölkələrdə xoyrat və manilər və s. tədqiqat süzgəcindən keçirilmişdir. Əta Tərzibaşı, ümumiyyətlə, bütün əsərlərinə elmi xarakter verə bilmişdir. «Kərkük əskilər sözü» kitabında da, hər şeydən əvvəl, diqqəti cəlb edən bu cəhətdir. Atalar sözlərinin necə yaranması, niyə belə deyilməsi, bəzən məlum dəlillərlə, bəzən də alimin ehtimalları gücünə aydınlaşdırılır. Atalar sözlərinin yaranma məqamı ilə bağlı bir çox hekayələr də kitaba daxil edilmişdir.

«Kərkük havaları» kitabında isə musiqi irsi tədqiq olunur. Musiqi alətlərindən, xalq havalarından – «Xoyrat üsulları» adlanan 20-dən çox havadan söz açır: Kəsük, Dəlli Həsən, Kürdü, Yolçu, Bəşiri, Qarabağı və s. Yeri gəlmişkən, Əta Tərzibaşı «Qarabağı» xoyrat üsulundan danışarkən onun Azərbaycanla bağlılığını xüsusi vurğulayır: «Yerli havalarımız arasında «Qarabağı» deyilən bir çeşid uzun havanın azəri mənşəli olduğunu və sırf azəri ağzı ilə söyləndiyini bilməkdəyiz».

Maraqlıdır ki, XV əsrdə Əlişir Nəvai «Arazbarı»nın İraq türkmanlarına xas olduğunu göstərmişdir (*Bax: Əlişir Nəvai. Nizamül-övlan (vəzlərin tərzisi). Bakı, 2006, səh.15, 86. Tərcümə prof. Tərlan Quliyevindir*).

Məlumdur ki, «Arazbarı» ta qədimdən Azərbaycan zərbi-muğamı olaraq tanınır və İraqda yaşayan qardaş-bacılarımızla birliyimizə dəlalət edir.

Əta Tərzibaşı «Arzu–Qəmbər» dastanının, ümumiyyətlə, Kərkük dolaylarında aşiq yaradıcılığının ilk tədqiqatçısı kimi də şöhrət qazanmışdır. Əta Tərzibaşının xalq qarşısında xidmətləri böyükdür. Heç təsadüfi deyildir ki, həmyerlisi Əli Maarufoglu yazmışdır: «XX əsrin birinci yarısında ölümə məhkum olan ədəbiyyatımız XX əsrin ikinci yarısında Əta Tərzibaşının sayəsində yenidən dirçəldi.¹

Ədalətli qiymətdir. Ömürlərə bərabər bir ömrün qiyməti.

Onu da deyim ki, Türkiyədə və Azərbaycanda onun tədqiqatlarına yüksək qiymət verilmişdir. Onların sırasında xalq şairi Rəsul Rza, folklorçu alimlərimizdən M.H.Təhmasib, Ayaz Vəfalı və bu sətirlərin müəllifi də vardır. Adı keçənlər Əta Tərzibaşının yaradıcılığına sanballı məqalələr həsr etmişlər.

Kamil sənət abidəsi olan Kərkük folklorunun toplanması, nəşri və tədqiqi ilə məşğul olanlardan söz düşəndə Əta Tərzibaşından sonra göz önünə, ilk olaraq, Molla Sabir, Şakir Sabir Zabit, Məhəmməd Xurşid, İbrahim Daquqi, Əbdül-lətif Bəndəroğlu, İhsan Vəfə, Süphi Saatçı, Mahir Naqib və başqaları gəlir. Onlar İraqın xaricində, xüsusən də Türkiyə və Azərbaycanda da yaxşı tanınır və ehtiramla yad edilirlər.

28 noyabr 2006-cı il

¹ «Qardaşlıq» dərgisi, №5, Bağdad, 1962. (Əsərdə məxəz kimi göstərdiyimiz bütün ədəbiyyatla AMEA-nın Nizami Gəncəvi adına Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyində bizim arxivimizdə tanış olmaq mümkündür – Q.P.)

XOYRATLAR, ƏDƏBİYYATIMIZ VƏ FOLKLORŞÜNASLIQ ELMİMİZ HAQQINDA*

İraq–türkman folklorunun heyrətamiz gücə malik, ölməz sənət əsərləri səviyyəsinə yüksələn, Rejioğlunun dediyi kimi, xalqın vicdanı və dilinə dayandığı üçün sonsuzluğadək eyni sevgi haləsi içində yaşayacaq xoyrat və manilərini Əta Tərzibaşının «Kərkük xoyrat və maniləri» kitabı əsasında xalq şairi Rəsul Rza ilə birgə 1968-ci ildə çap etdirəndə, onların bayatılarımızla eyniliyi, zənginliyi, bədii cəhətdən kamilliyi hamını heyrətə gətirmişdi. Əta Tərzibaşının kitabını 1959-cu ildə Rəsul Rza, Bəxtiyar Vahabzadə və Qasım Qasımzadə ilə Kərbəlada dahi Füzulinin qəbrini və Kərkükdə şairin nəvə-nəticələrini ziyarət edərkən əldə etmişdi. Şair Vətənə dönəndən sonra yazırdı: «Kərküklü tanışlarımız Həsən İzzət və Məhəmməd Xurşid bizi şəhərlə tanış etdilər. Bir kitab mağazasına girdik. Mən belə kitab dükanlarını Təbrizdə, Ərdəbilə, İstanbulda da görmüşdüm. Qəfəslərdə bir-birinin üstünə yığılmış kitab qatlarının bağı, kim bilir neçə illərdir ki, açılmamışdır. Bu kitabların bir çoxu, adətən, babadan ataya, atadan oğula, ondan nəvəyə, nəticəyə keçən dükanlarda qəmli sükut içində yatır. Bu kitablar, bəlkə də, səhifələrində neçə-neçə ədəbi, elmi, tarixi müəmmaların açarını – uzun illər bir çox fədakar elm adamlarının axtardığı, lakin tapa bilmədiyi cavabları saxlayırlar...

Qoca dükançı qəfəsdən götürüb mənə verdiyi kitabları – «Kərkük xoyrat və maniləri»nin üçcildliyini vərəqlədikcə daxili bir həyəcandan boğazım qəhərlənir, ürəyim quş kimi çırpınır, sinəmdən çıxmaq istəyirdi.

Rəsul Rzanın hissi, həyəcanı vətənə dönəndən sonra da öz axarına düşməmişdi. Sovetlər dönəmində – Sovet İttifa-

* «Ədəbiyyat qəzeti», 23.05.2008, s. 5.

qında yaşayan türkdilli xalqların milli şüurunun oyanışında misilsiz xidmətlər göstərən görkəmli türk şairi Nazim Hikmət şairin sevinc dolu ovqatını müşahidə edərək yazırdı: «Ötən il Rəsul Rza İraqa getmişdi. Qayıdanda əlində bir kitab gördüm. Elə bil şair əlində öz ürəyini aparırdı. Azərbaycancaya çox, lap çox yaxın olan bu şeirlər İraq türklərinin xoyratları idi».

Xüsusi qeyd etməliyəm ki, İraq–türkman xoyratları Bakıda çap olunana qədər Azərbaycanda bir çoxları bayatını vaxtı keçmiş janr hesab edirdilər. Onların arasında ədəbiyyatçılar da az deyildi.

Xoşbəxtlikdən xoyratların Bakıda çapından sonra birdən-birə bayatılara münasibət tamamilə dəyişdi. Azərbaycanda sərbəst şeir məktəbinin yaradıcısı olan Rəsul Rza özü də Xoyrat janrının vurğunlarından birinə, bəlkə də, birincisinə çevrilmişdi. Xoyrat və manilərlə ilgili hələ 1961-ci ildə çox sanballı «Uzaq ellərin yaxın töhfələri» və «Aşıq Yanıqlı bayatıları» (1964) əsərləri yazan şair, 1980-ci ildə «Yaralı Kərkükün bugünlü xoyrat və maniləri» şeirlər toplusunu çap etdirdi. Bir daha təsdiq etdi ki, xalq yaradıcılığının, hətta ən qədim növü belə yeni dövrün fikrini ifadə etməkdə çox münasib forma olur. Rəsul Rzanın hər üç əsəri nəinki Azərbaycanda, hətta İraq türkmanları arasında böyük əks-səda (rezonans) doğurdu. «Uzaq ellərin yaxın töhfələri» dönə-dönə Azərbaycanda və İraqda çap olundu. «Yaralı Kərkükün bugünlü xoyrat və maniləri» də diqqətdən yayınmadı. Bu maraqlı toplu haqqında ilk yazan İraq–türkman tədqiqatçısı prof. Dr. Mahir Naqib olmuşdur (*Bax: «Kerkük kimliyi» kitabı, İstanbul, 2007, s.355–356*).

Elə həmin ildə Dr. Ə.Bəndəroğlu ilə Rəsul Rzanın Kərkükdə çap etdirdiyimiz «Ağlayan çox, gülən hanı?» (Kərkük, 2007, s. 182) kitabına «Aşıq Yanıqlı bayatıları» və «Ya-

ralı Kərkükün bugünlü xoyrat və maniləri» şeirlər silsiləsini də daxil etdik. Elə kitabın adı da şairin kərküklü qıza həsr etdiyi 8 bəndlik «Ağlama, gözəl, ağlama» şeirindən götürülmüşdür:

*Ağlayan çox, gülən hanı?
Göz yaşını silən hanı?
Matəm tutub bu dünyanı
Ağlama, gözəl, ağlama!*

Prof. Dr. Mahir Naqibin də göstərdiyi kimi, 1981-ci ildə dünyasını dəyişən Rəsul Rza sanki İraqın, xüsusən də Kərkükün bu gününü təsvir edib. Güman ki, şairlərdə olan hissiyyatla, duyumla gələcəkdə baş verəcəkləri görmək qabiliyyətinə görədir ki, onları yer üzündə peyğəmbərlərin nümayəndələri hesab edirlər. Rəsul Rzanın timsalında bunu aydınca görürük. «Yaralı Kərkükün bugünlü xoyrat və maniləri» deyilənlərə dayaq olur.

*Bağdaddan karvan gəlir,
Dərdli, pərişan gəlir.
Kimlər qurban kəsilib
Sularım al-qan gəlir.*

*Atlarım,
İlxı-ilxı atlarım.
Bir çətin günə düşdüm,
Ağladı xoyratlarım.*

*Kərkükün baş qalası,
Divarı daş qalası.
Ölü ana yanında,
Tökür qan-yaş balası.*

*Bağdad qızıl, gümüşdü,
Bağdada yanğın düşdü.
Belə qara günləri
Bağdad haçan görmüşdü.*

Azərbaycanda xoyratlardan ilhamlanaraq bayatı janrına müraciət edən şairlərdən biri də Hüseyn Kürdoğludur. Şairin min bir bayatını içinə alan «Min bir bayatı» (Bakı, 1992, 224 s.) kitabında «Yolları daşlı Kərkük» adlı xüsusi bölmə vardır (s.185–191).

Bəzi nümunələri veririk ki, oxucuda təsəvvür yaransın.

*El sözü urvat imiş,
Yaratdı, köçdü, getdi.
O xoyrat bulağından
Füzulim içdi getdi.
Həsrəti dərin Kərkük,
Qəmdən şəlaləsi var.
Toyunda, düyünündə
Xoyrat piyaləsi var.*

*Dünyadan keçdi, getdi,
Qənd imiş, nabat imiş.
Bayatının bacısı
Kərkükdə xoyrat imiş.
Kərkükün naləsi var,
Nəğməsi şirin Kərkük.
Bağrımızın başında
Görünür yerin, Kərkük.*

Göründüyü kimi, bu kitabda şairin maniləri (bayatıları) yer alıb. Lakin Hüseyn Kürdoğlunun «Yurduma qurbandır sözüm» (Bakı, 2005, 507 s.) kitabında xoyratlar üstünlük təşkil edir (*Bax: s.485–507*).

*Gözəyarı;
Yol ölçdüm gözəyarı.
Dumandan çıxdı dağlar
Göstərdi gözə yarı.*

*Sovu yox;
Qılıncımın sovu yox.
Minmişəm dərd atına
Başında cilovu yox.*

*Barı var;
Qəm daşından barı var.
Əkmişəm dərd ağacı
Hər fəsildə barı var.*

*Qara gün;
Divan tutdu qara gün.
Ömrümüzdən qar kimi
Əriyəydi qara gün.*

Hüseyn Kürdoğlunun mani (bayatı) və xoyrat janrında yazılmış iki poeması da vardır: «Tovuzum mənim – oğuzum mənim» (Bakı, 1998, 107 s.) və «Aşıq və Yaxşı» poeması (*Bax: Yaralı torpağım, yaralı sevgim. Bakı, 1997, s.193–244*). Birinci poema bütövlükdə, ikinci poemanın isə yarıdan çoxu mani və xoyrat üzərindədir. Bu, Azərbaycan ədəbiyyatında yenilik kimi qiymətləndirilməlidir.

Hüseyn Kürdoğlu bu nəcib işi İraq türkmanlarının xoyratlarından ilhamlanaraq gördüyünü xüsusi qeyd edir: «Qəzənfər müəllimin Kərkük bayatılarına həsr olunmuş kitabları mənim bayatı yaradıcılığında böyük bir dönüş yaratdı, bu doğma və qədim şeir janrına məndə sonsuz inam hissi oyatdı. Folklorumuzun fədakar tədqiqatçısı əyani şəkildə göstərdi ki, bayatı bütün türk dünyasının ölməz şeiridir və çağdaş şairlərin də bu biçimdə yazıb-yaratmağı son dərəcə gərəkli-dir... «Tovuzum mənim – oğuzum mənim» poemasını folklorumuzun ən qədim və ən geniş yayılan bayatı biçimində qələmə almışam (*Bax: Tovuzum mənim – oğuzum mənim. Bakı, 1998, s.6–7.*).

Demək lazımdır ki, Azərbaycanda xoyratların tədqiqi istiqamətində də diqqətəlayiq işlər görülmüşdür. Ölkəmizdə İraq–türkman xoyrat və manilərin ilk tədqiqatçısı Əmin Abid (Əhmədov Əmin Mütəllib oğlu (1898–1938)) olmuşdur.

Bakıda ilk təhsilini alan Əmin Abid Türkiyəyə getmiş, İstanbul Universitetini bitirmiş, Naciyə adlı bir xanımla evlənmiş, 1926-cı ildə Bakıya qayıtmış, Türkiyədə oxuduğuna, türk qadını ilə evləndiyinə görə pantürkist damğası ilə 1938-ci ilin iyun ayında həbs edilmiş, az sonra güllələnmişdir. Əmin Abid Azərbaycanda həm «Kitabi-Dədə Qorqud»un, həm də Kərkük xoyratlarının ilk tədqiqatçısı olmuşdur. Onun «Türk xalqları ədəbiyyatında «mani» növü və Azərbaycan bayatılarının xüsusiyyətləri» (Bakı, «Azərbaycanı öyrənmə yolu» dərgisi, 1930, № 4–5) məqaləsində başlıca olaraq bayatı və xoyrat oxşarlığından söz açılır.

Tərəddüd etmədən deyə bilərik ki, Əmin Abidin Kərkük xoyrat və maniləri ilə yaxından tanışlığı İstanbuldan başlamışdı. Çünki o, həmin dövrdə İstanbul Universitetini bitirən, əslən Ərbildən olan, 1915–1926-cı illər arası çeşidli qəzet və dərgilərdə İraq türkmanlarının folkloruna dair məqa-

lələrlə çıxış edən Haşim Nahidin (*Bax: İzzetin Kerkük. Haşim Nahit Erbil və İraq türkləri. İstanbul, 2004, 158 s.*) əsərləri, bəlkə də, özü ilə də tanış idi və azərbaycanlı folklorçu Salman Mümtaz və Haşim Nahidi «birinci misranın qısa olması mani çağırən adamın adını söyləmək üçündür» fikrinə görə haqlı tənqid etmişdir (*Bax: «Azərbaycanı öyrənmə yolu» dərgisi, 1930, №4–5, s.10–11, 25*).

İraq–türkman xoyratlarının Azərbaycanada nəşri və tədqiqi folklorşünaslıq elmimizə danılmaz töhfələr vermişdir. Məsələ burasındadır ki, folklorşünaslar bayatı-manilərə əvvəllər verilmiş tərfi – «hər misrası yeddi hecadan ibarət dördlüyə bayatı deyilir» fikrini dəstəkləyir, Azərbaycanda xoyratların mövcudluğu üzərindən sükutla keçirdilər. İraq–türkman xoyrat və maniləri Bakıda dönə-dönə çap olundandan sonra, xüsusən də bizim tərtib etdiyimiz otuz min tirajla çap olunan geniş həcmli «İraq–Kərkük bayatıları» (Bakı, 1983, 352 s.) işıq üzü gördükdən sonra folklorşünaslarımız özlərində cəsarət taparaq xalq arasında xoyratların geniş yayıldığını etiraf etdilər. Bu baxımdan folklor üzrə sanballı monoqrafiyalar və dərsliklər müəllifi prof. Vəqif Vəliyevin fikri maraq doğurur: «İndiyə qədər Azərbaycanda çap olunan bayatılar kitabında xoyratvari bayatılardan nümunə verilməmişdir. Lakin xalq arasında bu şəkili nümunələrə tez-tez təsadüf olunur. İyirmi il ərzində dəfələrlə folklor ekspedisiyalarında olduğumuz zaman Azərbaycanın bir neçə rayonunda xoyratvari bayatı söyləyənlərin şahidi olmuşuq. Bu nümunələrin mövcud olduğunu təsdiq etdikdən sonra bu nəticəyə gəlmişik ki, bayatı toplayanlar birinci misrada yalnız qafiyənin verilməsini həmin bayatının «kəsiri» hesab etmiş və ona «əziziyəm», «eləmi», «mən aşiq» sözlərini əlavə etmişlər» (*Bax: V.Vəliyev. «Azərbaycan folkloru» dərsliyi, Bakı, 1985, s.127*).

Tədqiqatçı ilk vaxtlar özünün də yanlış yolla getdiyini etiraf edir: «Vaxtilə bu sətirlərin müəllifi də Azərbaycan Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsinin tələbələr ilə folklor ekspedisiyalarında olarkən həmin səhvə yol vermiş, birinci misralarda buraxılan sözləri «islah» etmişdir» (*Bax: V.Vəliyev. Qaynar söz çeşməsi. Bakı, 1981, s.19*).

Həmin yanlışlıqdan imtina edən V.Vəliyev sonralar «Bayatılar» kitabında 187 ədəd xoyratı «Xoyratvari bayatılar» başlığı altında ayrıca bölmədə vermişdir (*Bax: Bayatılar. Bakı, 1985, s.185–198*).

Azərbaycan folklorşünaslarından İraq–türkman xoyratlarına və atalar sözlərinə iki maraqlı elmi məqalə həsr edən prof. Məmməd Hüseyn Təhmasib Azərbaycanda xoyratların olmasını başqa çağdaş folklorşünaslardan əvvəl görmüş və yazmışdır: «Kərkük xoyratları üçün səciyyəvi olan, bizdə də vaxtilə olub... Kəm sətir ənənəsi getdikcə pozulmuş, yerini dolu misralı bayatılara tərk etmişdir» (*Bax: M.Təhmasib. Uzaq ellərin yaxın töhfələri haqqında. «Azərbaycan» dərgisi, №2, 1969*).

Prof. Paşa Əfəndiyev haqlı olaraq göstərir ki, bayatılar (xoyratlar – *Q.P.*) xalq içərisindən çıxmış ayrı-ayrı sənətkarlar tərəfindən yaradılmışdır. Deməli, «mən aşiq», «aşiq» bayatının 1-ci misrasına sonradan əlavə olunub (*Bax: P.Əfəndiyev. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. Dərslik. Bakı, 1981, s.62*).

Prof. Mürsəl Həkimov da eyni fikirdədir. O da təsdiqləyir ki, «əzizinəm», «mən aşiq», «eləmi» sözləri bayatı-xoyratlara sonralar əlavə edilmişdir (*Bax: M.Həkimov. Bayatılar, 1991, s. 17*).

Prof. İsrail Abbasov da «Azərbaycan bayatıları» kitabına yazdığı əhatəli giriş məqaləsində bu məsələyə öz münasibətini bildirmişdir: «Kəsik bayatıların – xoyratların ayrıca bölmədə verilməsi isə təsdiq edir ki, İraq türkmanları arasın-

da geniş yayılan bu forma Azərbaycanda da geniş yayılmışdır» (*Bax: Azərbaycan bayatıları, Bakı, 1984, s. 12*).

Akad. B.Vahabzadənin bizim «Kərkük folkloru antologiyası» kitabımıza həsr etdiyi «O qədər uzaq, bu qədər yaxın» məqaləsində gəldiyi qənaət də «Bayatı-xoyrat janrının eyniliyi yalnız bizimlə kərküklülərə xasdır» deyilənlərə dayaq olur (*Bax: «Gəlin açıq danışaq», Azərnəşr, 1988, s.151*).

Mənbələrdən də göründüyü kimi, folklorşünaslarımız bayatılarla bağlı doğru qənaətə İraq–türkman xoyratları Bakıda çap olunandan sonra gəliblər. İnanılması çətin olsa da, əvvəllər tədqiqatçılar inandırmağa çalışırdılar ki, əzizinəm, aşiq, eləmi bu xoyratların müəllifləri olublar. «Eləmi» sözü-nü şəxs adı kimi təqdim etmək xüsusilə gülünc görünürdü. Təəssüf ki, bu ənənə indi də davam edir.

Beləliklə, bütöv bir xalqın ağıl və zəkasının məhsulu olan, ümmana bənzər xalq yaradıcılığı nümunələrini – xoyrat və maniləri bir-iki nəfərin adına çıxmaqla dəyərini istəsək də, istəməsək də, azaltmış oluruq. Bu baxımdan İraq–türkman xoyratlarının rolu göz qabağındadır.

Bütün bu deyilənlər, folklorşünaslarımızın son illərdə gəldiyi doğru qənaət, bayatılara (manilərə) əvvəllər verilən tərifə başqa münasibət tələb edir. Bizcə, bayatı (mani) və xoyratlara: «Hər misrası yeddi hecadan ibarət dördlüklərə bayatı (mani), birinci misrası üç-beş arasы, qalan misraları yeddi hecadan ibarət cinaslı dördlüklərə xoyrat deyilir» tərifini vermək doğru olardı.

UZAQ VƏ DOĞMA ELLƏR*

*Eşqlər var
insanı
dağlar;
Eşqlər var
yana-yana
insanı
insana bağlar.*

Əbdülxalıq

İraqın şimalında türkman deyilən böyük bir tayfa – elat məskən salıbdır. Əslində, azərilərdən ibarət olan həmin elatla bizi indi əsrlər, min kilometrərlə məsafə ayırır. Amma vaxtilə Cəlayirlər, Qaraqoyunlular, Ağqoyunlular hakimiyyəti zamanı vahid xalq kimi yaşamışıq.

Sonralar məlum siyasi səbəblər üzündən azərilərin müəyyən hissəsi başqa yerlərə – o cümlədən İraqa köçürülmüşdür. Görkəmli Kərkük alimi Əta Tərzibaşı «Qardaşlıq» ədəbi jurnalında yazır: «Bizim ləhcə azəri ləhcəsinə türk ləhcəsindən daha yaxın və bağlıdır, əkiz qardaşdır».

Əsrlər boyu yad xalqlar əhatəsində qalan, ana dilində təhsil ocağı olmayan bu kiçik elat doğma lisanını necə mühafizə edə bilmişdir?

Bu suala kərküklü alim İrmaq gözəl cavab verir. O, «Qardaşlıq» jurnalının 1962-ci il 5-ci nömrəsində yazır: «Vətən torpağı kiçilib genişlənə bilər, tamamilə əldən çıxarılabilir, sərhədləri tükənə bilər, tarixi təhrif edilə bilər. Hətta şən və şərəfi tapdalana bilər, dini dəyişdirilə bilər, lakin bir şey dəyişmir: Qalan bu tək varlıq ana dilidir».

* «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzeti, 18.11.1967, s.15; «Qardaşlıq» dərgisi, №3–4, 1969.

Görün aşağıdakı bayatıda ana dilinə bəslənən məhəbbət necə təsirli ifadə olunmuşdur:

*Dilim-dilim;
Kəs qovun dilim-dilim.
Mən dilimnən vaz keçməm,
Olursam dilim-dilim.*

İraqda dövlət dili ərəb dili olduğuna görə kərküklülərin öz dillərində qəzet, jurnal, kitab çap etməsi çətindir. Lakin bu çətinliklər gərgin əmək nəticəsində aradan qaldırılır. İndi Kərkük ziyalılarının öz hesablarına çap etdirdikləri onlarca gözəl kitabları vardır. «Kərkük şairləri», «Səs sənətkarlarımızı tanıyın», «Kərkük xoyrat və maaniləri», «Kərkükdə ictimai həyat», «Ər-bildən bir səs», «Bayat əşirəti haqqında araşdırmalar», «Coşqun duyğular», «Düşüncələrim», «Yaralı Kərkük», «Kərkük havaları», «Gənc ədəbiyyatçılar» və s. belə kitablardandır.

Bu sahədə Molla Sabir Hafiz, Əta Tərzibaşı və Şakir Sabir Zabitin təşəbbüsü ilə burada yarı ərəb, yarı türkçə «İraq» qəzeti və xalqın mədəni həyatında böyük rol oynayan «Qardaşlıq» jurnalı çıxır.

«Qardaşlıq» jurnalı da, «İraq» qəzeti də Bağdadda «Qardaşlıq» nadisində çap olunur. Bu nadi bizim mədəniyyət evlərini xatırladır. Nadi Bağdada oxumağa gəlmiş gəncləri başına toplayır, disputlar keçirir, onların gələcəyi qayğısına qalır. İldə bir dəfə burada birinci kurs tələbələri ilə tanışlıq gecəsi keçirilir. Gecədə böyük konsert verilir. Konsertdən yığılan pulun əsas hissəsi ehtiyacı olan tələbələrə xərclənir.

Nadidə böyük kitabxana, oxu salonları, idman salonu, radio, televiziya otaqları, böyük restoran, arxiv və s. vardır. Burada bütün işlər könüllü, təmənnasız görülür. Aldıqları maaş... yalnız xalqın təşəkkürüdür.

Deyirlər insan bir yaxşı iş tutanda, bir də onun nəticəsini görəndə sevinir. Əta Tərzibaşı, Şakir Zabit, Rza Dəmirçi, İbrahim Daquqlu, Məhəmməd Xurşid, Əbdül Vahid Kuzəçi oğlunun və başqalarının bu mənada iki dəfə sevinməyə haqqı var. Onların Nəsrin Ərbil, Əhməd Otrəqçı oğlu, İbrahim Bayraqdar, Mövlud Taha Qayaçı və b. kimi gözəl davamçıları var. Nəsrin Ərbil kərküklülərin yeganə qadın şairidir. Gənc şairə türk, ingilis, ərəb, alman və kürd dillərini gözəl bilir və bu dillərdə şeirlər yazır. Uşaqlıqdan bir az xəstə olan Nəsrin vaxtının çoxunu atasının zəngin kitabxanasında keçirmişdir. Şərin sirlərini də ona öyrədən atası olmuşdur.

Kərkük camaatının bizə, Əta Tərzibaşı demişkən, «əkiz qardaşlarına» münasibəti necədir?

Onlar bizə böyük məhəbbət və ehtiram bəsləyirlər. Son illərdə ölkələrimiz arasında dostluq münasibətləri əlaqələrimizin daha da canlanmasına səbəb olmuşdur. Şair və yazıçılarımızdan Rəsul Rza, Əli Vəliyev, M.Rahim, B.Vahabzadə və Q.Qasımzadənin səfəri yaxşı nəticə vermişdir. İndi «Qardaşlıq» nadisində H.Arashının Füzuli haqqında kitablarına, Ə.Sabirin, S.Vurğunun, R.Rzanın, B.Vahabzadənin, N.Xəzrinin ayrı-ayrı əsərlərinə rast gəlmək mümkündür. Ü.Hacıbəyovun «O olmasın, bu olsun» əsəri əsasında çəkilmiş eyniadlı film Kərkük kinoteatrlarının ekranlarından düşmür.

Kərküklülər radio ilə ana dillərində üç saatlıq veriliş verirlər. Verilişlərin bəziləri bizim yazıçı və şairlərimizə, şifahi ədəbiyyatımıza həsr olunur. Dahi ədibimiz C.Məmməd-quluzadənin yubileyini onlar əziz bayram kimi qeyd etdilər. Kərküklülər bizim radio verilişlərini müntəzəm dinləyirlər. Onlar azəri musiqisinə vurğundurlar. Görkəmli müğənni və bəstəkar Əbdül Vahid Kuzəçi oğlu bizim el havalarını oxumaqla bərabər, S.Vurğunun «Azərbaycan» və «Gülə-gülə» şeirlərinə musiqi bəstələmişdir. «Gülə-gülə» şeiri cüzi dəyi-

şiklikdən sonra 1966-cı ildə Bağdadda çıxmış «Xoyrat və maanilər» kitabına daxil edilmişdir.

«Qardaşlıq» jurnalında bizim ədəbiyyata da yer verilir. Jurnalın səhifələrində bayatılarımıza, atalar sözlərimizə tez-tez rast gəlirik. Jurnalda Sabirin «Arizi-qəmlər əlindən ürəyim şişmiş idi», «Millət necə tarac olur-olsun» şeirləri, ədəbiyyatşünas Məhəmməd Xurşidin Sabirin həyat və yaradıcılığına həsr etdiyi geniş məqaləsi, Aşıq Ələsgərin «Düşdü» qoşması və s. də dərc edilmişdir. Jurnal Füzuli yaradıcılığından dəfələrlə söhbət açmışdır. Əta Tərzibaşının Füzuliyə həsr olunmuş məqalələri elmiliyi, rəvanlığı və dərin məzmunu ilə başqalarından fərqlənir.

Şakir Sabirin «Füzuli kərküklüdür» məqaləsi də maraqlıdır. O, Füzuli şeirlərinin lüğət tərkibini Kərkükdə indi işlənən və ya unudulmuş sözlərlə tutuşdurur. Müəllif yazır ki, Füzuli «sərpmək» yerinə «səpmək», «acımaq» yerinə «incimək», «kəndi» yerinə «öz», «bən» yerinə «mən», «nasıl» yerinə «necə», «taş» yerinə «daş» işlətməmişdir. Bunların hamısı Kərkük ləhcəsidir.

«Qardaşlığın» yaxşı bir ənənəsi var: jurnalın sonunda əksər hallarda, hamının xoşuna gələn gözəl adların siyahısı verilir. Maraqlıdır ki, bu adları redaksiyaya oxucular göndərirlər.

«Qardaşlıq» gənclərin yazılarını çap edən yeganə orqandır. Doğrudur, Kərkükdə hələlik böyük həcmli əsərlər – roman, povest yazanlar yoxdur. Lakin istedadlı poeziya həvəskarları yetişir.

Güman edirik ki, mütəxəssislərimiz, tarixçilərimiz, etnoqraflarımız İraqda yaşayan azərilərin həyatı, mədəniyyəti, keçmişi və bu günü ilə maraqlanacaqlar.

BİR ÖMÜRDƏN SƏHİFƏLƏR *

«Arzu–Qəmbər» Kərkük xalqı arasında ən çox sevilən, əsasən, qadın yığıncaqlarında sənətkar qadınlar tərəfindən söylənilən məşhur dastandır. Dastan tədqiqatçı Əta Tərzibaşı tərəfindən 1964-cü ildə Bağdadda və 1967-ci ildə Tehrandə kitab halında çapdan buraxılmışdır. Dastanın bizdə də çap olunması böyük əhəmiyyət kəsb edir. Oxucu bir tərəfdən əsərdə baş verən hadisələrin qismən Azərbaycanla əlaqədar olduğunu görür:

*Arzum əndi bulağa,
Səsi gəldi qulağa.
Arzuya peşkəs olsun
Şirvan, Təbriz, Marağa.*

Digər tərəfdən də əsər yerli şivədə yazıldığından Kərkük dialekti üzərində tədqiqat işində əvəzsiz bir mənbəyə çevrilir. Əta Tərzibaşının göstərdiyinə görə dastanı müxtəlif adamlara söylətdirmiş, axırda qoca bir qadının danışığını lentə yazaraq yerli şivədə olduğu kimi vermişdir. Bu münasibətlə də yazır: «Başdan sonadək hər fərf hərfinə alınmış bir əsərdir... Yerli ağız üçün günün ən gözəl örnəgidir».

Azərbaycan oxucularının mətbuat səhifələrində adına tez-tez rast gəldiyi Əta Tərzibaşı kimdir?

Əta Tərzibaşı Kərkük xalqı arasında dil, ədəbiyyat, ümumiyyətlə, humanitar elmlər sahəsində ən görkəmli mütəxəssislərdən biridir. O, 1926-cı ildə Kərkük şəhərində anadan olmuş, 1950-ci ildə Bağdad Universitetinin hüquq fakültəsini bitirmiş və o vaxtdan Kərkükdə vəkillik edir. Hələ tələbə ikən elmi məqalələri ilə ədəbi ictimaiyyətin diqqətini cəlb edən Əta Tərzibaşı 50-ci illərdən yaxşı tədqiqatçı kimi tanı-

* Bax: «Arzu–Qəmbər» dastanı, Bakı, «Gənclik» nəşr., 1971, s.5–9.

nır. «Şərqi və türkülər» (1953), üç cildlik «Kərkük xoyrat və maniləri» (1955, 1956, 1957,– Bağdad), «Kərkük havaları» (Bağdad–1963; Kərkük–1968) kimi irihəcmli, gözəl tədqiqat əsərləri onun qələminin məhsuludur.

Əta Tərzibaşı hərtərəfli alimdir. Təsadüfi deyildir ki, o, Türk Dil Qurumunun müxbir üzvüdür. Gözəl dilçi, folklorşünas və musiqişünas olan Əta Tərzibaşı, həm də yaxşı jurnalist və tənqidçidir. Kərkük dialektində rast gəlinən bir çox fonetik və qrammatik hadisələr barədə ötəri də olsa ilk dəfə söz açan Əta Tərzibaşı olmuşdur. Maraqlıdır ki, türk alimləri S.Buluç, Ömər Asim, Həmid Zəbir Qoşa Ay, Vahabi Aşqun, Mir oğlu Cəmil, İraqı ziyarət etmiş akademik Ə.Əlizadə, xalq şairi R.Rza və Azərbaycan dili tarixi üzrə mütəxəssis mərhum professor H.Mirzəzadə kimi, kərküklülərin danışığının Azərbaycan dilindən fərqlənmədiyini göstərən ilk kərküklü alim də Əta Tərzibaşıdır. Onlarca elmi məqalənin müəllifi Əta Tərzibaşı «Yazı dili, qonuşma dili» adlı məqaləsində («Qardaşlıq» jurnalı, № 4, 1962) ədəbi dilin mütləq xalq dilinə yaxınlığı məsələsini qoyur. O, haqlı olaraq göstərir ki, ədəbi dil xalq dili əsasında formalaşmalı, yerli şivələrə öz təsirini göstərməlidir. Əta Tərzibaşı yazır: «Bir millətin yazı dili qonuşma dilinə nə qədər bağlı, nə qədər yaxın isə o dərin qiymət ifadə edər. Yazı dilinin xalq dilindən uzaq qalması isə o dil üçün bir tələsizlik olur... Bizim türkman ləhcəsi türk şivəsindən (osmanlı türk dili nəzərdə tutulur – *Q.P.*) və yazı dilindən azacıq uzaq qalmışdır. Türkman ləhcəsi azəri ləhcəsinə türk ləhcəsindən daha yaxın və bəlkə, əks qardaşlar olmaqla bərabər, bütün bu ləhcələr uzun bir tarix boyunca çeşidli səbəblərin təsiri ilə bir-birindən xəbərsiz olaraq gelişdikləri halda, aralarında görkəmli fərqlər bilinməmişdir».

Əta Tərzibaşı əvəzsiz xəzinə olan bayatıları toplayıb kitab halında buraxmaqla kifayətlənməyib, əsərin birinci

hissəsində (kitab ərəb hürufatı ilə 166 səhifədən ibarətdir) yalnız bayatı (xoyrat) və mahnıların ədəbi məfhumu, bayatılarda cinas, bayatı ilə mahnının fərqləri, bayatının musiqi baxımından mənşə və təkamülü, bayatı və mahnıların oxunuş tərzı (onlar bizdən fərqli olaraq muğamatı qəzəl deyil, əsasən, bayatı ilə oxuyurlar), Kərkükdə tanınmış xoyrat (bayatı) çağırarlar, başqa ölkələrdə bayatı və mahnı məsələlərinə bir nəzər salmış, ümumi nəticə çıxarmış və bir çox məsələlərdən söhbət açmışdır. Bir sözlə, birinci kitab sırf tədqiqatdan ibarətdir. Əta Tərzibaşı, ümumiyyətlə, bütün əsərlərinə elmi xarakter verə bilmişdir. «Kərkük əskilər sözü» kitabında da, hər şeydən əvvəl, diqqəti cəlb edən bu cəhətdir. Kitabda rast gəlinən əksər atalar sözlərinin bizdə, türklər, bəzən də ərəblər və kürdlər arasında işlənən variantları verilmişdir. Bununla bərabər, atalar sözlərinin böyük bir qisminin necə yaranması, niyə belə deyilməsi, bəzən məlum dəlillərlə, bəzən də alimin ehtimalları gücünə aydınlaşdırılır. Əta Tərzibaşı atalar sözləri ilə bağlı olan bir çox hekayələri də kitabına daxil etmişdir. Əta Tərzibaşının son zamanlarda çapına müvəffəq olduğu «Kərkük havaları» və «Kərkük şairləri» kitabları onun dərin tədqiqatçı olduğunu bir daha sübut edir. «Kərkük şairləri» kitabının hələlik iki cildi çapdan çıxmışdır. Alim kitabın başqa cildləri üzərində də işləyir. Müəllifin rəyinə görə kitab altı cildədən ibarət olacaqdır. Əta Tərzibaşı bu kitabda Kərkük şairlərinin həyat və yaradıcılığına dair tarixilik prinsipi üzrə tədqiqat aparır.

«Kərkük havaları» kitabında isə musiqi irsi tədqiq olunur. Kitabda musiqi alətlərindən, musiqinin Kərkük xalqı arasında mövcud olan növlərindən söhbət gedir. Kitabda muğamatın, onun rənglərinin tədqiqi tarixinə dair bölmə diqqəti daha çox cəlb edir. Burada Kəsük, Dəlli Həsən, Kürdü, Yolçu, Qarabaği, Bəşiri və s. muğam növlərindən bəhs

olunur. Əta Tərzibaşı «Qarabaği» muğamından danışarkən onun gözəl müğənnilər vətəni Qarabağla əlaqəsini qeyd edərək deyir: «Yerli havalarımız arasında «Qarabaği» deyilən bir çeşid uzun havanın azəri mənşəli olduğunu və sırf azəri ağzı ilə söyləndiyini bilməkdəyiz».

Əta Tərzibaşı yaradıcılıq axtarışlarını get-gedə genişləndirir. Bu, onun başqa ölkələrdə yaşayan alimlərlə yaxınlaşmasına səbəb olur. Onun Sovet Azərbaycanı ilə əlaqəsi söz yox ki, daha möhkəmdir. O, akademik H.Arashlı, filoloji elmləri doktorları Abbas Zamanov, M.Quluzadə və bu sətirlərin müəllifi ilə müntəzəm olaraq yazışır.

O, İran Azərbaycanı ilə də sıx əlaqə saxlayır. Dəfələrlə İran Azərbaycanında olmuş, sevimli şairimiz Şəhriyarla görüşmüşdür. Kərkükə qayıtdıqdan sonra «Şəhriyar» adlı geniş və çox qiymətli məqaləsini yazmışdır («Qardaşlıq» jurnalı, № 4, 1964). Məqalədə Şəhriyarın həyat və yaradıcılığına dair maraqlı faktlar verilmişdir. Tədqiqatçı Rəhim Sultanov «Heydərbabaya salam» (Bakı–1964) kitabına yazdığı müqəddimədə bildirir ki, Şəhriyarın sevimli şairi Hafizdir. Əta Tərzibaşının Şəhriyarla söhbətindən məlum olur ki, bu yalnız fars şairlərinə aiddir. Çünki Əta Tərzibaşı Şəhriyardan «Sevdiyiniz şairlər kimdir?» sualına «Əsərlərini ən çox oxuduğum və bəyəndiyim şairlər Füzuli, Mirzə Ələkbər Sabir və Tofiq Fikrətdir», – cavabını almışdı.

Əta Tərzibaşı Füzuliyə həsr edilmiş bir silsilə məqalənin də müəllifidir. Təbiidir ki, ömrünün sonuna qədər Kərkük dolaylarında yaşayaraq Əta Tərzibaşının doğma dilində əsərlər yazan böyük Füzulünün yaradıcılığına o, biganə qala bilməzdi. «Füzuli» silsiləsindən olan məqalələrdə müəllif yeri gəldikcə akademik H.Arashya istinad edir.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, Əta Tərzibaşı həm də gözəl jurnalistdir. O, vaxtilə Kərkükdə çıxan «Bəşir» və

«Afaq» qəzetlərinin ən ümdə yaradıcılarından biri olmuşdur. 1961-ci ildən çıxan «Qardaşlıq» jurnalının təşkili və fəaliyyətində də onun rolu az olmamışdır. Əta Tərzibaşının xalq qarşısında xidmətləri böyükdür. Onun xidmətlərini həmyerlisi Əli Maaruf («Qardaşlıq», №5, 1967) gözəl səciyyələndirmişdir: «XX əsrin birinci yarısında ölümə məhkum olan ədəbiyyatımız (İngilislər İraqı tutduqdan sonra – *Q.P.*) XX əsrin ikinci yarısında Əta Tərzibaşının sayəsində yenidən dirçəldi».

Ədalətli qiymətdir. Ömürlərə bərabər bir ömrün qiyməti.

KƏRKÜKDƏN GƏLƏN QARDAŞ SƏSİ¹

Kərküklü tədqiqatçı İrmağın dediyi «Vətən torpağı kiçilib, genişlənə bilər, tamamilə əldən çıxa bilər, sərhədləri tükənə bilər, hətta şan və şərəfi tapdana bilər, dini dəyişdirilə bilər. Lakin bir şeyi dəyişmir. Qalan bu tək varlıq Ana dilidir»² – fikrində böyük bir həqiqət, məşhur:

Dilim-dilim;

Kəs qovun dilim-dilim.

Mən dilimnən vaz keçməm,

Olursam dilim-dilim.

bayatısı ilə məntiqi bir bağlılıq vardır. Yoxsa kim bilir əsirlərlə xalqın yaratdığı mənəvi sərvətlər tarixin hansı ilişkənəsində ilişib qalar, zehnlərdən silinərdi. O cümlədən də heyramiz, poetik gücü və zənginliyi ilə seçilən Kərkük bayatıları. Demək olar ki, Kərkük dolaylarında şifahi xalq ədəbiy-

¹ Bax: İraq–Kərkük bayatıları. Bakı, «Yazıçı», 1984, s.20–30.

² «Qardaşlıq» jurnalı, Bağdad, 1962, №5.

yatının ən geniş yayılmış, bədii cəhətdən ən kamil növü bayatıdır. Bu baxımdan Kərküklü tədqiqatçı Əta Tərzibaşının Kərkük anıldığı zaman xatirə, ilk olaraq, xoyrat (bayatı) gəlir və xoyrat adını dediyimiz vaxt xəyalımızda Kərkük eli canlanır»¹ sözünə haqq qazandırmamaq olmur.

Bu yazıda Kərkük bayatılarının bədii xüsusiyyətləri, məna çalarlığı, poetik gücü və s. haqqında söz açmadıq. Çünki mərhum xalq şairimiz Rəsul Rzanın ilhamla, qüdrətli qələmlə yazdığı, bədii sözün gözəl nümunəsi olan «Uzaq ellərin yaxın töhfələri» məqaləsini bu kitabda da verməyi zəruri saydıq. 1968-ci ildə xalq şairi Rəsul Rza ilə çap etdirdiyimiz «Kərkük bayatıları» kitabındakı 800-ə qədər bayatıdan bəziləri bu kitabda daxil edilməmişdir. Ona görə ki, 1972-1975-ci illər arası yenidən İraqda olduğumuz vaxtda topladığımız bayatılara üstünlük verilmişdir. Kitabda gedən iki minə yaxın bayatı, beş mindən artıq bayatıdan seçilmişdir. Kərkük bayatıları arasında elələri var ki, üç-dörd variantına rast gəlinir. Kitabın həcmi nəzərə alaraq eyni bayatının müxtəlif variantlarından bizim, fikrimizcə, daha kamil olanını verməyə çalışmışıq:

*Al, çax fələk;
Silahın al, çax fələk.
Namərdi mərd edibsən,
Namərddən alçaq fələk!*

*Al, çax fələk;
Silahın al, çax fələk.
Namərdə meydan verdin
Namərddən alçaq fələk!*

bayatılarında çətinlik çəkmədən ikinci variant üzərində dayandıqsa:

*Əli, sən nə Əlisən,
Məndəlidən gəlisən.*

*Sürmədanın miliyəm;
Açılmış nar gülüyəm.*

¹ **Əta Tərzibaşı.** Kərkük xoyratları və maniləri, İstanbul, 1975, səh.42. Bu kitaba müraciət etdikdə mötərizədə «Xoyratlar» yazacaq və səhifəni göstərəcəyik.

*Bir yandan qapı-qonşu,
Bir yandan sevgilisən.*

*Bir yandan qapı-qonşu,
Bir yandan sevgiliyəm –*

bayatılarından hansı variantın üzərində dayanmaq, hansına üstünlük vermək məsələsində çətinlik çəkdik. Çünki birinci variantda gözəl dil faktı – «gəlisən» vardır. Burada Azərbaycan dilində danışan xalqın yaşadığı Məndəli qəsəbəsinin adı çəkilir; İkinci variantda isə sürmədan, mil, nar gülü kimi gözəl leksik vahidlər özünü göstərir. Bu sözlərə bayatının bizdə olan variantında da rast gəlinir:

*Sürmədanın milisən,
Dost bağının gülüsən.
Həmi yaxın qonşusan,
Həm də ki, sevgilisən.*

Belə bayatılar kəsb etdiyi mənə, bədii təsir gücü və dil baxımından bir-birindən fərqlənsə də, hər iki variantı verməli olduq. Ümumiyyətlə, çalışmışıq ki, xalqın tarixini, etnoqrafiyasını, məişətini əks etdirən nümunələr kitabda daha çox yer tutsun.

Elə bayatılar da var ki, məzmunca və ya deyiliş tərzı baxımından təkrar təsiri bağışlaya bilər. Belələri, əsasən, qiymətli dil faktı kimi maraq doğurduğundan saxlanılmışdır.

Kərkük dolaylarında qərribə bir tərzdə bir-birini tamamlayan maraqlı, dialoqu xatırladan bayatılara da təsadüf edilir:

*Köylüyəm xərmanım yox;
Dərdliyəm dərmanım yox.
Gedirəm yar yanına,
Əlimdə fərmanım yox.*

*Köylü xəmanı neylir,
Dərdli dərmanı neylir.
İki könül bir olsa
Əldə fərmanı neylir.*

Şübhəsiz ki, belə bayatılar məclislərdə xoyrat çağıranların «qarşılaşması», «deyişməsi» zamanı meydana gəlmişdir.

Xoyratlaşma zamanı mənə bir yana, cinaslar da bir-birinə yaxın olmalıdır. Məs:

Günahımı;

Bağışla günahımı.

Deyirlər gün tutulub,

Eşidib gün ahımı.

Günahımnan;

Xudam keç günahımnan.

Cigərdən bir ah çəksəm,

Tutulur gün ahımnan.

Kərkük xoyratları arasında az da olsa 6, 8, 10 misradan ibarət olanlarına da rast gəlinir:

Ağlaram ağlar kimin,

Dərdim var dağlar kimin.

Yüz yerdən yaralıyam,

Gəzəram sağlar kimin.

İstəram bir də gülüm,

Əvvəlki çağlar kimin.

Tədqiqatçı Əta Tərzibaşı doğru olaraq bunun mənaya gözəllik vermək, onu gücləndirmək məqsədi daşdığını göstərir.

T.Fərzəliyev və İ.Abbasovun tərtib etdikləri «Azərbaycan klassik ədəbiyyatı kitabxanası»ndan (I cild) göründüyü kimi, altı misralıq bayatılar bizdə də vardır.

Əziziyəm xan gərək,

Can oda yaxan gərək.

Açıldı köksüm bəndi,

Göründü yaxan gərək.

Sənin bu sallanışın,

Ya soltan, ya xan gərək.

Görkəmli folklorşünasımız, professor Məmmədhüseyn Təhmasib Kərkük xoyratlarının ruh, şəkil və ifadə tərzini baxımından Azərbaycan bayatılarından fərqlənmədiyini və

eyni təxəyyül və eyni təfəkkürün məhsulu olduğunu göstərir və həmin fikrə Əta Tərzibaşı da haqq qazandırır.

Aşağıdakı bayatılar M.Təhmasibin fikrinin tamamilə doğru olduğunu bir daha təsdiq edir.

Azərbaycandakı variant

*Aman, məni dərd əydi,
Namərd əydi, dərd əydi.
Sinəmin şüşəsinə,
Çarx hərləndi pər dəydi.*

*Əziziyəm yarı tər,
Yarı qönçə, yarı tər.
Kirpik çalma, gözlərim,
Kölgə salsan yar itər.*

*Eləmi dərdə Kərəm,
Bağlanıb dərdə Kərəm.
Qoşaram qəm kotanın,
Sürərəm, dərd əkərəm.*

Kərkük variantı

*Xudam, məni dərd əgdi,
Gül üzümə tər dəgdi.
Könlümün şüşəsinə,
Çarx dönəndə pər dəgdi.*

*Yarı tər;
Yarı qönçə, yarı tər.
Kirpik çalma, gözlərim,
Göz önündən yar itər,*

*Dərdə kərəm,
Dərdim çox, dərdə kərəm.
Qoşmuşam qəm cütünü
Sürdükcəm dərd əkərəm.*

Misallardan göründüyü kimi, Kərkük bayatıları cinaslı və adi qafiyəli olmaqla iki yerə bölünür. Burada onu da göstərmək lazımdır ki, əvvəllər Kərkük bayatılarına dair bəzi yazılarda birinci sətri 3 ya 4 hecalı kəmsətirli cinaslı bayatıların bizdə işlənmədiyi və bu cəhətdən bayatılarımızın Kərkük xoyratlarından fərqləndiyi qeyd olunmuşdur. Sonrakı tədqiqatlar göstərdi ki, rayonlarımızda istənilən qədər kəmsətirli xoyratlar, bayatılar vardır.¹

¹ Bax: V.Vəliyev. Folklor nümunələri. Kirov adına ADU-nun «Elmi əsərləri», dil və ədəbiyyat seriyası. 1977, №1, M.Həkimov. Folklordan çöl materialları toplusu üzrə (bayatılar) metodik iş, V.İ.Lenin adına API-nin nəşri, 1982.

Bayatıların toplanmasında M.Sabirin 1951–1953-cü illərdə Bağdadda çap etdirdiyi və 1246 bayatını əhatə edən «Kərkük müntəxab xoyratları» kitabından, Əta Tərzibaşının üçcildlik «Kərkük xoyratları və maniləri» və həmin kitabın 1975-ci ildə İstanbulda çap olunan təkmilləşdirilmiş nüsxəsindən, «Qardaşlıq» jurnalının 1961–1975-ci illər arası nüsxələrindən istifadə edilmişdir. Bundan başqa, Bağdadda «Sahət-ül meydan»da kərküklülərin çayxanasında gündəlik söhbətlər zamanı əldə etdiyimiz bayatılar da kitaba salınmışdır. Əta Tərzibaşı, Şakir Sabir, müğənni Əbdül Vahid Kuzəcioğlu, folklorşünas Mövlud Taha Qayaçı, şair Əhməd Otrəqçı oğlu ilə ilk dəfə tanış olduğum və kərküklülərin mədəniyyət mərkəzi sayılan «Qardaşlıq Nadisi»ndə günəşırı görüşlər zamanı, Kərkükə, Tuz Xurmatu, Altun Köprü və s. şəhər və qəsəbələrə ziyarətimiz zamanı topladığımız bayatılara da kitabda yer verilmişdir.

Onu da qeyd etmək vacibdir ki, Kərkük bayatıları üzərində iş apararkən əsas götürdüyüm mənbə Əta Tərzibaşının kitabı olmuşdur. Maraqlıdır ki, tədqiqatçı «Kərkük xoyratları və maniləri»nin İraq çapında folklorə dair respublikamızda nəşr olunmuş ədəbiyyatdan istifadə edə bilmədiyini halda, kitabın 1975-ci il İstanbul çapında ədəbi əlaqələrin bəhrəsinin nəticəsi olaraq hər addımbaşı bizim mənbələrə müraciət edir, bu mövzuda yazan müəllifləri xatırlayır, müqayisələr aparır, inandırıcı dəlillərlə doğru nəticələrə gəlir. Folklorə, ədəbiyyata, musiqiyə, tarixə, dilçiliyə dair bu qədər ədəbiyyatı Əta Tərzibaşı necə əldə etmişdir?!

Təcrübəli tədqiqatçı bu suala özü cavab verir: «Şimali Azərbaycanda yayımlanan əsərlərindən bir çoxunu bizə göndərmək lütfündə bulunan möhtərəm soydaşımız professor Abbas Zamanova burada təşəkkür etməyi vəzifə sayıram» («Xoyratlar», səh.33). Əta Tərzibaşı «Kərkük bayatı-

ları»nda (Bakı, 1968) təcrübəsizlik üzündən onun məlum kitabını qaynaq olaraq göstərmədiyimizə haqlı olaraq irad tutmuşdur.

Bizdə gedən tədqiqatlar haqqında hərtərəfli məlumata malik olan Əta Tərzibaşı belə bir qənaətə gəlir: «Türkoloji araşdırma və nəşr hərəkəti baxımından Bakıdan sonra gələ bilən Kərkükün önəmli bir araşdırma mərkəzi halına gətirilə bilməsinə zəhinlərimizdən heç silməməliyiz» («Xoyratlar», səh.9).

Əta Tərzibaşının İstanbulda çap olunan kitabını oxuyandan, istinad edilən məxəzlərə nəzər salandan sonra onların da, bizim də bir dildə danışdığımıza tədqiqatçıda şübhə yeri qalmadığının bir daha şahidi oluruq.

Əta Tərzibaşı göstərir ki, professor Fuad Köprülünün yazdığına görə, İraq türkmənləri (yəni oğuzcanın azəri türkcəsini qonuşan türklər) arasında «Azadvari» adlı bəstə yayılmışdır («Xoyratlar», səh.123; İslam Ensiklopediyası, söz 12, səh.84)¹.

Tədqiqatçı qeyd edir ki, muğamlar arasında bu indi «Alizbari», Azərbaycanda isə «Arazbarı» kimi tanınmışdır.

Əta Tərzibaşı Ə.Bədəlbəylinin «Musiqi lüğəti»nə istinad edərək Qarabağda «Rast» muğamının tərkibinə daxil olan şöbələrəndən birinə «Kərküki» adı verildiyini qeyd edir. O, kərküklülərin danışığının Azərbaycan dilindən fərqlənmədiyini göstərir. Bu səbəbdəndir ki, «Kərkük xoyrat və maniləri»nin Türkiyədə çapı zamanı tədqiqatçı qarşıya çıxan çətinliklərdən danışır. Kərkük dialektində işlənən *ə*, *q*, *ğ*, *ö*, *x* səslərinin türk dilində olmadığına görə bayatılarda yer alan sözlərdə səslərin tələffüzünü olduğu kimi verə bilmədiyindən söz açmalı olur («Xoyratlar», səh.294).

Göstərilən səslərin hamısının Azərbaycan dilində olduğunu tədqiqatçı yaxşı bilir. Demək lazımdır ki, kərküklülə-

¹ Əta Tərzibaşı. Kərkük havaları. Bağdad; 1961, səh.9.

rin danışığı Orta Asiya türkmənlərinin danışığından da əsaslı surətdə fərqlənir. Türkmən dilini bir çox başqa türkdilli xalqların dilindən fərqləndirən ilkin uzanmaya (məs: baş – «baş», baaş – «yara»; qör – «gör»; qöör – «gor») dışarası *s* və *z* səslərinə nə Azərbaycan dilində, nə də onun Kərkük dialektində (baxmayaraq ki, kərküklülərin danışığı ərəb dilinin təsirinə məruz qalır və bu səslər ərəb dilində də mövcuddur) təsadüf edilir. Azərbaycan dilində və Kərkük dialektində geniş yayılan *g* səsi də türkmən dilində yoxdur. Orta Asiya türkmənlərində bayatıların olması da bizə məlum deyildir.

İlk baxışda adi görünən başqa bir fakt. Əkrəm Cəfər Azərbaycan dilini başqa türk dillərindən fərqləndirən xüsusiyyətlərdən danışarkən göstərir ki, «banlamaq» sözü Azərbaycan dilindən başqa heç bir türkdilli xalqın dilində işlənmir.¹

Qeyd edək ki, bu söz Kərkük dialektində də işlənir. Başqa bir misal; dilçilərdən P.M.Melioranski, M.Ş.Şirəliyev, N.A.Baskakov, A.M.Şerbak, H.Mirzəzadə, Ə.N.Nəcib, Ə.Ə.Orucov, Y.Z.Şirvani və başqaları təqribən XIV əsrin əvvəllərində yazılmış «İbn-Mühənnə lüğəti»ndən danışarkən əsər qədim Azərbaycan dilində olduğuna görə, onun ya İraqda, ya da müasir Azərbaycan ərazisində yazıldığını qeyd edirlər.

Misalların sayını artırmaq da olardı.

Kərkük və ətraf qəza, qəsəbə və kəndlərdə işlənən danışığı dilinin Azərbaycan dilindən fərqlənmədiyini İraqda olduğumuz bir neçə il ərzində müşahidə etdik və Bakıya döndükdən sonra «Azərbaycan dilinin Kərkük dialekti» mövzusunda elmi iş yazdıq. Bu, İraqda da yaxşı qarşılandı. «Qardaşlıq» jurnalında müsbət rəy dərc olundu.

¹ Вопросы диалектологии тюркских языков. Баку, 1963, т.III. с.223.

«İraq–Kərkük bayatıları» kitabını çapa hazırlayarkən Kərkük dialektinin Azərbaycan ədəbi dilinin hərtərəfli öyrənilməsində xüsusi əhəmiyyəti nəzərə alınaraq yerli tələffüz tərz (səs artımı, səs düşümü, səslərin yer dəyişməsi, qoşalaşması və s.), qrammatik qayda-qanunlar (indiki zaman gəli, alır, çəkiri və s. qeyri-qəti gələcək zaman: gəli, alı, bili, göri, unudı; felin bacarıq şəkli inkarının: - *ama*, - *əmə* şəkilçiləri ilə işlədilməsi: almadım, qıyamadı, duramadım; qeyri-qəti gələcək zamanın I şəxs təkin inkarında – almanam, ərimənəm, gülmənəm, bilməm, almam və s.), XV əsrdən başlamış Azərbaycan ədəbi dili tarixində rast gəlinən qiymətli dil faktları olduğu kimi saxlanılmışdır.

Müəyyən obyektiv səbəblərə görə Azərbaycan ədəbi dilinin təsir dairəsindən kənarda qalan Kərkük dialektində hələ «Kitabi-Dədə Qorqud»da müşahidə edilən sözlərə rast gəlinir: qısraq (at), kəpənək (yapıncı), yayan (piyada), yoğurd (qatıq), nəsnə (əşya, alət), sığır (buğa, öküz), xerxız (oğru) və s.

Kərkük dialektində işlənən sözlərin əksəriyyəti bu və ya başqa dialekt və şivələrimizdə işlənir. Məs: baba (ata), nənə (ana), budamax (vurmaq), varmaq (getmək), ənsə (arxa, dal), qüçən (küçük), yazı (çöl, səhra), darılmaq (əşəbiləşmək) və s.

Bayatılarda yer alan dialekt sözləri və eləcə də ərəb, fars dillərindən keçən sözlər kitabın sonunda verilmişdir.

İraqda azərbaycanlıların yaşadığını indi ən mötəbər mənbələr belə qeyd edirlər. Əvvəllər onların sayını az göstərirdilər. Son məlumatlara görə iraqlı alim Rza Dəmirçi «Gələcək nüfuz sayımı və İraq türkmənləri» adlı məqaləsində saylarının altı yüz minə yaxın olduğunu qeyd edir.

Kərküklülər özlərini də, bizi də türkmən adlandırırlar¹. Əlbəttə, vaxtilə geniş mənada işlənən «türkmən» etnonimi

¹ «Qardaşlıq» jurnalı, Bağdad, 1970, № 6. səh.60.

indiki mənadan fərqlənir. Prof. Ə.Dəmirçizadə haqlı olaraq yazmışdır: «O dövrlərdə «türkmən» etnonimi indiki mənadan bir qədər fərqli işlənmiş, hətta indiki Bağdad ətrafındakı azərilərin türkmən adlanmaları da bu sözün əvvəlki mənası ilə əlaqədardır»¹.

Başqa məxəzlərə nəzər saldıqda bu fikrin tamamilə doğru olduğu aşkara çıxır. Şah İsmayıl Xətai şeirlərinin birində yazır:

*Getdikcə tükənir ərəbin kuhi-məskəni,
Bağdad içrə hər neçə kim «türkman» qonar.*²

İngilis tarixçisi Stefan Lonqriq «Müasir İraqın dörd əsri» kitabında yazır ki, Şah İsmayıl Şirvanı tutduqdan sonra türkmənləri birdəfəlik Naxçıvan yaxınlığındakı vuruşda darmadağın etdi³. Şah İsmayılın da, Stefan Lonqriqin də azərbaycanlıları nəzərdə tutduğu şübhə doğurmur.

İraq azərbaycanlılarının nə zaman, haradan köçərək Kərkük dolaylarında məskən salması barədə kifayət qədər tarixi faktlara rast gəlirik⁴. Burada isə indiyə qədər göstərmədiyimiz bəzi faktlara istinad etməyi lazım bildik. Akademik H.Arashlı yazır: «Abbasi xəlifələri hər hansı bir ərəb sülaləsinin, yaxud ərəb qəbiləsinin qaldıra biləcəyi üsyandan mühafizə olunmaq məqsədilə Azərbaycanın müxtəlif yerlərindən, xüsusən şimal əyalətlərindən bir çox qəbilələri bura köçürtdülər»⁵. Tədqiqatçının bu fikrini başqa faktlar da təsdiq edir. Məlumdur ki, Uzun Həsənin hakimiyyəti dövrün-

¹ **Ə.M.Dəmirçizadə.** Azəri ədəbi dili tarixi. Bakı, 1967, səh. 72.

² Şeir H.Arashlının «Böyük Azərbaycan şairi Füzuli» kitabından götürülmüşdür.

³ **S.Lonqriq.** Göstərilən əsəri, Oksford, 1925, səh.16.

⁴ Hərtərəfli məlumat üçün bax: «Elm və həyat» jur. 1967, №4. «Ulduz» jur. 1968, №7. «Azərbaycan» jur. 1969, №2, «Kərkük bayatıları» kitabı, 1968, Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası, IV cild, Bakı, 1980, səh.500-501.

⁵ **H.Arashlı.** «Böyük Azərbaycan şairi Füzuli». Bakı, 1958, səh 77.

də Azərbaycanın Kür çayına qədər bütün torpaqları, Qarabağ mahalı, Ərəb, İraq, İran İraqı, Fars və Xorasan sərhədlərinə qədər torpaqlar ona tabe idi¹. S.Lonqriqin yazdığına görə, Uzun Həsənin vaxtında ölkənin paytaxtı yayda Təbriz, qışda Bağdad olmuşdur².

Tədqiqatçıların göstərdiyi kimi, Azərbaycan İraqa, xüsusən vaxtilə Teymurləngin istilaları zamanı Qarabağ və Ərəşdən buraya köçən azərbaycanlılarla əlaqələri Səfəvilər dövründə olduqca canlanmışdı³.

Ə.Tərzibaşı o vaxtkı əlaqələrimizi gözəl qiymətləndirir: «Səfəvilər dövründə İran və İraq türkləri arasındakı mövcud bağların başında dil və kultür ilişkileri gəlməkdə idi» («Xoyratlar», səh.127).

Qeyd etmək lazımdır ki, Şah İsmayılın vahid Azərbaycan dövləti yaratmaq məqsədilə Bağdadı⁴ əldə saxlaması Osmanlı sultanlığını çox narahat edirdi. Buna görə də böyük qüvvə toplayıb Səfəvilərə qarşı müharibəyə girişdi və məşhur Çaldıran vuruşmasından uğurla çıxdı. Məğlubiyyət Azərbaycan xalqını böyük itkilərə məruz qoydu. Hərtərəfli məlumata malik olan kərküklü alim İbrahim Daquqlu bu münasibətlə yazır: «İslam xəlifələrinin mərkəzi olan Bağdad miladi 1401 sənəsindən 1507 sənəsinə qədər türkmən boylarının tabeliyində qaldı. İraqın hicri 941-ci ilində osmanlılar tərəfindən fəthi türkmən boylarının hicrət dalgalarının sonu oldu. Türkmənlər dağıldılar. Bunlardan geri qalan qəbilələr İraqda Dəlli Abbasdan Böyük Zaba qədər uzanan Mosul

¹ Azərbaycan tarixi, I cild, səh. 221; C.İbrahimov. Azərbaycanın XV əsr tarixinə dair очерklər. Bakı, 1958, səh.81.

² **S.Lonqriq.** Göstərilən əsəri, səh.20.

³ Azərbaycan tarixi, I cild, səh.272.

⁴ Bağdad dedikdə bütün İraq nəzərdə tutulur, çünki 1869-cu ilə qədər İraq yalnız Bağdad vilayətindən ibarət idi. Bax. A.M.Menteşşvili. Ирак в годы английского мандата, Moskva. 1969, səh.11.

yolu üzərindəki köylərdə (kəndlərdə – *Q.P.*) yerləşdilər. Əksəriyyəti də Kərkükdə yerləşdi»¹.

Möhtərəm İbrahim Daquqlunun dediyinə onu əlavə etmək olar ki, azərbaycanlılar indi də həmin yol üzərindəki kənd, qəsəbə və qəzalarda yaşayırlar.

Doğrudur, Şah Abbasın vaxtında S.Longriqin yazdığı kimi, külək yenidən istiqamətini dəyişir. İraq yenidən Azərbaycana tabe edilir. Lakin bu çox sürmür². Bundan sonra əlaqələrimiz kəsilmək dərəcəsinə çatır. Əsrlər bir-birini əvəz edir. Əta Tərzibaşı yazır:

«Bizim türkmən ləhcəsi azəri ləhcəsinə daha yaxın və bəlkə, əkiz qardaşlar olmaqla bərabər, bütün bu ləhcələr uzun bir tarix boyunca çeşidli səbəblərin təsiri ilə biri-birindən xəbərsiz olaraq gəlişdikləri halda aralarında görkəmli fərqlər bilinməmişdir»³.

Təbii ki, əkiz qardaşlar arasında elə bir fərq bilinməz. Ərəbcə savadı olan Qazax rayonunun Kəmərlı kənd sakini, 110 yaşlı Bəhmən Mustafa oğlunun yaddaşında həkk olunmuş bayatılara diqqət yetirin:

*Əzizim Məndəlindən,
Mən Məcnun Məndəlindən.
Ay ellər Leylimə bax,
Küsübdü mən dəlidən.*

*Aşiqəm ta İraqa
Xoş gəldin ta İraqa
Dost dostun qədrin bilməz
Düşməsə ta iraqa*⁴.

Yuxarıdakı bayatı ilə Kərkükdə məşhur olan və Məndəli qəsəbəsinin adı ilə əlaqədar bayatı arasındakı bağlılığa fikir verin:

¹ **İbrahim Daquqlu.** İraq türkmənləri. (Dilləri, tarixləri və ədəbiyyatları), Ankara, 1970, səh 24.

² **S.Longriq.** Göstərilən əsəri, səh.20.

³ Bax: «Qardaşlıq» jurnalı, Bağdad, 1962, №4, səh.26.

⁴ Bax: **M.Həkimov.** Folklordan çöl materialları toplusu üzrə (bayatılar) metodik iş, səh. 23. V.İ.Lenin adına API-nin nəşri, 1982-ci il.

*Məndəlindən;
Gül gələr Məndəlindən.
Bu vəfasız yara bax,
Küsübdü mən dəlidən.*

Nədənsə ürəkdən İraqda Tuz Xurmatu qəsəbəsində azərbaycanca «Divan» nüsxəsini əldə etdiyimiz Nəsimi keçir, İraqda dünyaya gələn, orada boya-başa çatan, Kərbəladə əbədi yuxuya gedən dahi Azərbaycan şairi Füzuli yada düşür. Rəsul Rzanın gəldiyi nəticə təsəlli olur. Ərəb və fars dillərini gözəl bildiyi halda Füzulinin İraqda azərbaycanca təkrarolunmaz şeir nümunələri yaratmağa, ölməz «Leyli və Məcnun»u yazmağa sövq edən, yaradıcılığına qol-qanad verən kimlər idi?

1958-ci ildə İraqda inqilab qalib gəldikdən sonra Füzulinin nəvə-nəticələrinin mədəni inkişafı üçün şərait yaranmışdır. İraq Mədəniyyət Nazirliyində onların mədəniyyət departamenti, Bağdadda «Yazıçılar Birliyi», «Qardaşlıq» jurnalı, «Yurd» qəzeti fəaliyyət göstərməyə başlamışdır. 1958-ci ildən Bağdad radiosu və 1968-ci ildən Kərkük televiziyası ilə hər gün öz dillərində verilişlər təşkil edirlər. Bu, dövlətin xalqa göstərdiyi qayğının nəticəsi kimi qiymətləndirilməlidir. İraq və Sovet xalqları arasında əlaqələrdə Kərkük–Bakı ədəbi əlaqələri də müsbət rol oynayır. Burada məlum faktları sadalamağa ehtiyac duymuruq. Lakin onu demək yerinə düşər ki, ədəbi əlaqələrimizin daha böyük vüsət alması dillərimiz arasında elə bir fərq bilinmədiyinə görə mümkün olmuşdur.

Dilçilik elmindən məlumdur ki, yerli dialektlərin bəziləri vahid milli dillərin meydana gəlməsində əsas ola bildiyi kimi, bəzən də müəyyən tarixi ictimai-iqtisadi səbəblər nəticəsində bir xalqın vahid dili parçalanıb ayrı-ayrı müstəqil dillərin yaranmasına səbəb ola bilər. Xoşbəxtlikdən bu qorxu bizim vahid dilimizdən yan keçmişdir.

BITİB-TÜKƏNMƏYƏN İNCİLƏR XƏZİNƏSİ...

Xalqın epik və etnik yaddaşı onun folklorudur.¹ Epos – sözün həqiqi mənasında ana və beşik etnosun özüdür, milli «mən»in və genin uyuduğu əbədi «yurd yeri»dir, baba ruhunun, ata soyunun və ana dilinin yaşadığı ilahi, sakral bədii yuva və ərəzidir, yalnız azəri, yalnız türk ünvanlı hikmətin və irfanın, istəyin və arzusun, təsəvvür və təfəkkürün, təkrarsız mənəvi aləmin bitib-tükənmədiyi xəzinədir. Hələ bu da az imiş kimi, «Folklor Şərq müdriklərinə öz sərrastlığı və dəqiqliyi ilə seçilən elə bir hikmət bəxş etmişdir ki, eşidənlər bir yandan mat qalır, digər tərəfdən də onlara pərəstiş edirlər».²

Folkloru bilmədən millətin psixologiyasını, müstəqil, milli, fərdi mentalitetin sabit, əbədi daşıyıcısı kimi onun etnik «mən»ini, ümumbəşəri və global yaddaşda məhz bu «mən»lə təmsil olunan bədii arxetipi, fəlsəfi-estetik kodu və geni arayıb-axtarmaq, tapıb, ayırıb incələmək qeyri-mümkündür.

Vaxtilə professor Yaşar Qarayevin dəqiq işlətdiyi obraz və ifadələrlə desək, vəhdətə aparan yol, ünvan və məskən kimi eşqin «can evi»nə (Füzuli) hikmətdən, sözdən təməl və daş qoyan, əzəli, əbədi, vahid mənəvi məkanı hissin, şüurun stixiyasında, əsatirdə və bayatıda, nağılda və dastanda yaşıdan, xalqın bütövlüyünü, soyunu, əslini, zatını inamda, düşüncədə, mənəviyyatda yox olmağa, dağılmağa, tar-mar olmağa qoymayan – folklordur.

Nəzərə alsaq ki, müəyyən ictimai-siyasi səbəblər üzündən başqa xalqlar əhatəsində, «İraqın şimalında Ərbil və Kər-

¹ Bax: Azərbaycan folkloru antologiyası, II kitab (İraq–türkman cildi). Bakı, 1999, səh.3-41. Əbdüllətif Bəndəroğlu ilə şərikli.

² В.П.Аникин. Народная мудрость Пословицы и поговорки народов Востока. Из-во Восточная литература. М., 1961. ст. 18.

kük vilayətlərində bu gün iki milyon yarım türkman-azəri yaşayır»,¹ xatırlatdığımız bütün bu problemlər baxımından onların folklorunun toplanması, nəşri və tədqiqi xüsusilə böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu xalqın ruhunda və təbiətində, rübab, saz və söz xəzinəsinin hər qatında Azərbaycan folkloruna bir doğmalığ, məhrəmlik və əkizlik yaşayır. Nə yaxşı ki, tarix bu məhrəmliyi qoruyub saxlayıb. Nə yaxşı ki, şüurda, düşüncədə, mənəviyyatda xalq parçalanmayıb!.. «Axı daşlar ovula-ovula ölür, qayalar sökülə-sökülə, bulaqlar quruya-quruya, çaylar çəkilə-çəkilə ölür, millət isə unuda-unuda, yaddaşdan təmizlənə-təmizlənə...»²

Lakin insana təsəlli verən gün kimi aydın bir həqiqət də vardır. Kərküklü İrmaq Səidin doğru qeyd etdiyi kimi, «Vətən torpağı kiçilib-genişlənə bilər, sərhədləri tükənə bilər, tarixi təhrif edilə bilər; hətta şən və şərəfi tapdalana bilər, dini dəyişdirilə bilər». ³ Lakin dil və folklor adlandırılan iki varlıq vardır ki, həyat yaşadıqca yaşayır, xalqın keçmişi haqqında danışa bilən təkzibolunmaz tarixi sənədə çevrilir. İraq–türkman folklorunun ədəbi-tarixi qiyməti, bizcə, hər şeydən əvvəl, bundadır.

Azərbaycan folklor antologiyaları silsiləsindən oxuculara təqdim olunan «İraq–türkman folkloru» cildində xalq arasında yayılan bütün xalq yaradıcılığı nümunələri, doğma Füzuli yurdunda, «yaxın və uzaq» İraqda yaşayan soydaşların qədim və zəngin, təkrarsız və əlvan folklor irsinə xas bədii spesifikasiya, forma, janr, poetika, üslub tipologiyası geniş əhatə olunur: mərasim folkloru, ilkin janrlar, şifahi lirik və

¹ **Cəlal Ərtuq.** Türkiyədə və dünyada İhsan Doğramacı fenomeni. Monoqrafiya, Ankara, 1996, s.8.

² **Yaşar Qarayev.** Folklorumuzun tarixi. Bax: Cavad Heyət. «Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı» kitabı, Bakı, «Yazıçı», 1990, s.3–4.

³ «Qardaşlıq» jurnalı, Bağdad, 1962, №5.

epik poeziya, xoyrat, bayatı, atalar sözü, zərbi-məsəllər, dua, alqış, qarğış və nəğmələr...

Bu janr və növlərin, demək olar ki, hamısı ilə bağlı olan Türkmən uşaq folkloru kitabda ayrıca bölmədə verilib. «Kərkük dünyası» adlanan digər ayrıca bölmədə isə oxucu yalnız bölgəyə məxsus nadir nümunələrlə qarşılaşacaq. Kitabda nə verilibsə, hamısı İraq türkmənlərinin öz dillərində, necə var, eləcə də verilib. Eyni dildə danışdığımıza görə azərbaycanlı oxucu xoyratçı türkmənlə elə ilk təmasda heç bir çətinliklə qarşılaşmayacaqdır. Müəyyən ləhcə xüsusiyyətlərinin olması da nəzərə alınmış, kitabın sonunda dialekt və şivə fərqlərini əhatə edən «lüğət» verilmişdir.

Antologiya İraq–türkmən folklorunda çox geniş yayılan janrlardan biri ilə – xalq mərasim və nəğmələri ilə başlayır: «Dini mərasim və nəğmələr; məişət mərasim və nəğmələri».

Xalq mərasim və nəğmələri xüsusilə geniş yayılıb və demək olar ki, insanı beşikdən qəbrədək müşayiət edir. Min illərdir ki, insan doğulur, nəsil artır, nəhayət, həyatdan köçür. Bu üç mərhələnin üçü də folklorunda doğum, toy, yas mərasimləri şəklində, onlarda oxunan nəğmələr şəklində nəsillərin yaddaşında əbədiləşdirilmişdir. Məqamına görə bir qism mərasim nəğmələri qəm, qüssə, kədər, hüznə bağlı yaranıb. Başqa bir qism nəğmələr arzu-dilək, şadlıq, sevinc əhvali-ruhiyyəsini əks etdirir.

Mövsüm mərasimi ilə bağlı nəğmələrdə isə ayrı-ayrı təbiət hadisələrinə inam və etiqadlar öz əksini tapır. Burada yağışın yağması, küləyin əsməsi, oda, suya, küləyə və s. inamla və etiqadlarla əlaqədar motivlər üstünlük təşkil edir. Bu nəğmələrdə, hər şeydən əvvəl, diqqəti cəlb edən onların qədimliyidir. Məsələn, küləklə bağlı nəğmədə antropomorfik təsəvvürün izinə düşürük:

*Heydər, Heydər asa gəl,
Xırmanları basa gəl.
Əmin qızı ölübdür,
Durmagınan yasa gəl.*

Göründüyü kimi, taxılı xırmanda sovrulmamış qalan insan küləyi köməyə çağırır, onu insaniləşdirir və həm də deyərdik ki, eynilə Azərbaycan folklorunda olduğu kimi ilahiləşdirir. Eyni zamanda sözün gücü ilə təbii hadisələrə təsir göstərməyə can atır.

Mövsüm mərasim və nəğmələri arasında daha çox yayılanlar yağışın yağması ilə əlaqədar olanlardır. Bu mərasimdə, demək olar ki, bütün məmləkən iştirak edərdi. Ulu tanrıya təsir üsulu və vasitəsi kimi «Kosa gəldi», «Qodu», yaxud da «Çəmçələ qız» mərasimi keçirilirdi.

Kosa, demək olar ki, eynilə Azərbaycanda olduğu kimi, üzünü qaralar, cılgı (keçi dərisi) geyər, keçədən papaq, quلاق, buynuz, quyruq düzəldər, boynuna qanqavur (zıngrov) taxar, özünü tanınmaz və əcaib bir hala salardı. Kosa ev-ev gəzər, qapıları döyər, atlanıb-düşər, cürbəcür oyunlar çıxarar, arxasınca gedənlər onu (Azərbaycanda «Kosa-Kosa» və «Yağışı çağır» mərasimlərində olduğu kimi) ənənəvi mərasim nəğmələri ilə müşayiət edərdilər:

*Allah bir yağış elə
Dam-divarı yaş elə.
Əmim oğlu keçəndə
Əlbəsəsin yaş elə.*

*Açın anbar ağzını,
Verin yağış payını.
Verənlər xatın olsun,
Verməyən qatır olsun.*

Dini mərasimlər və nəğmələr daha çox dini bayramlarla əlaqədar olurdu: Qurban bayramı, Aşura, Peyğəmbərin ad günü, Ramazan bayramı və s. Bunların arasında ən çox yayılanı Ramazan bayramı ilə bağlı nəğmələrdir. Ramazan bayramını uşaqlar böyük səbirsizliklə gözləyir və nəğmələrlə qarşılayırdılar:

*Bayrama qaldı bir həftə
Hilli, bibərli küftə.*

Və ya:

*Gənə gəldi Ramazan, mollalar oxur azan,
Barmaqların tökülsün, yarı əsgərə yazan.*

Eləcə də:

*Ramazan, qarnı bir qazan
Əlində kəfkir, qapılar gəzən.*

Və ya

*Gənə gəldi Ramazan, əlində kəfkir-qazan,
Hər gecə bir ev gəzər, hanı nemətim yazan.*

Kərkük dolaylarında dini bayramların yaddaşlarda qalması üçün bir sıra dövlət tədbirlərinə də əl atılır. Təkcə onu demək kifayətdir ki, Ramazan və Qurban bayramlarının hər biri dövlət tərəfindən üç-dörd gün istirahət günü elan edilir.

İraq–türkman folklorunda məişətlə bağlı mərasim və nəğmələr də xalqın mənəvi həyatının ayrılmaz hissəsi kimi ən qədim dövrlərdən özünü göstərir.

Xalqın əxlaq təcrübəsi, adət-ənənəsi, inam və etiqadları əsasında yaranan, insan ömrünün hər bir mərhələsini özünə-məxsus bir tərzdə əks etdirən məişət mərasim və nəğmələri, hər şeydən əvvəl, əcdadlarımızın həyatı ilə bağlı etnoqrafik

informasiya ilə zəngin və qiymətlidir. Bu baxımdan Azərbaycan folklorunda olduğu kimi, İraq–türkman folklorunda da məişət mərasim və nəğmələrində xalqın həm yas, həm də toy ənənəsində poetik təfəkkür və hissiyyat tərzinin təfərrüat və təfsilatı özünü qabarıq şəkildə göstərir.

İraq–türkman folkloruna xas olan qədim ənənəvi mərasimlər arasında böyük intizarla gözlənilən və xalqa ən çox nəşə verən toy mərasim və nəğmələridir. Kitabda bütövlükdə verilən «Evlənmə və toy adətləri» bölməsində görəcəyiniz kimi, bu mərasimdə oyun, musiqi və söz iştirak edir, gəncələr zurna, nağara sədaları altında halay təpir, bəzən at çapır, qurşaq tutur, tütəng, tapança atır, nişan qurur, yarışlar keçirirlər. Bunlar, bir tərəfdən, toyu yaddançıxılmaz və maraqlı edir, digər tərəfdən də bunlarda qədim inam və etiqadlar gözlənilir. Məsələn burasındadır ki, Azərbaycanda olduğu kimi, İraq–türkman folklorunda da atəşpərəstliklə bağlı inanclar gərəyincədir. Təkcə onu demək kifayətdir ki, Aya, Günə, ocağa, çırağa and içirlər. Toy vaxtı zurna, nağara çalınır. Sevinclə «lulululu» – deyər qışqırır, səs-küy salır, gəlinin ətrafında oynayır, tütəng və tapançadan atəş açırlar ki, şər qüvvələr gəlinə yaxın düşüb bir fənalıq törətməsinlər. Toy ərəfəsində və eləcə də toy vaxtı gəlinin yanında güzgü, yanar çıraqlar və ya şam olması, bəy evinə güzgü, çıraqlar və şam aparılması, gəlinin bəy evində də güzgü və şamlarla qarşılanması ona görə edilir ki, gənclərin həyatları həm nurlu, işıqlı olsun, həm də şər qüvvələr oddan, parıltıdan, işıqdan, işığı əks etdirən vasitələrdən, silah və onun səsinə qorxub gəlinə yaxın düşməsin, ona xətər yetirə bilməsin. Toy mərasimlərinin müxtəlif məqamları ilə bağlı bir çox mahnılar da vardır. Bu nəğmələr İraq–türkman folklorunu yaradıb-yaşadanların bədii təfəkkürünü və rəngarəng adət-ənənələrini əhatəli əks etdirmək baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Toy mərasimlərini rəvnəqləndirən mahnılar İraq–türkman folklorunun və eləcə də onun folklor musiqisinin tədqiqində əvəzsiz xəzinəyə çevrilir.

Yas mərasim və nəğmələri də öz zənginliyi ilə «Toy» mərasim folklorundan geridə qalmır və matəm vaxtı icra olunurlar. Bir evdə ölü düşəndə üç gün, üç gecə yas tutular. Bəzi bölgələrdə yas yeddi gün davam edir. Qadınlar ailədə baş vermiş kədərlə bağlı sinələrini yırtır, saçlarını yolur, üzlərini cırır, «vay balam, vay» deyərək sazlamağa başlayırlar. Sazlamaqdan əvvəl rəhmətə gedənin yaşına, peşəsinə, həyatda tutduğu mövqeyinə, mənəsinə, əxlaq və gözəlliyinə, boy-buxununa, qorxmazlığına, cəsarətinə, səxavətinə, şan-şöhrətinə, xeyirxahlığına uyğun sözlər sadalanır. Buna görədir ki, sazlamalar (ağılar) İraq–türkman folklorunda həm nəsr, həm də nəzm şəklində olur. Nəzm şəklində olanlar əksəriyyət təşkil edir. Sızlamaq sözündən yaranan sazlamalar ailənin məruz qaldığı fəlakəti, az öncə sönən həyatı, ələm və acıları özündə canlandırır.

Yas məclislərinə «sazlayan» adlanan peşəkar qadınlar dəvət olunurlar. Saysız-hesabsız ağı və sazlamaq bilən bu qadınlar yanıqlı səslə yasa yığılanların qəlbinə od salır, xalqın təskinlik tapdığı sazlama, xoyrat və laylalardan məharətlə, yerinə münasib istifadə edirlər.

Yas məclislərinə peşəkar «yığçu» – «yığçı»ların dəvət olunması, onların dedikləri ağıların təsiri altında göz yaşı töküb ağlamaq qədimdən qalma adətdir. Bununla əlaqədar qeyd etmək maraqlı və əhəmiyyətlidir ki, İraq–türkman folklorunda indinin özündə belə «ağlamaq» sözünü yalnız qədim «yığlamaq» forması özünü göstərir, «yığçu» və ya «yığçı» da həmin sözdən yaranmışdır. Sazlamaları «Segah», «Qarabağı» və «Müxalif» üstə oxuyurlar. Sazlamalar yas mərasimlərində qəm, qüssə, kədər və ağrını ifadə etmək üçün isti-

fadə olunan, yalnız qadınların yaradıcılığının məhsulu olan bir janrdır. Sazlamaqlar sayca çox, məzmunca rəngarəngdir. Sazlamaqlar formaca xoyrat və manilərə oxşasalar da məzmunca, oxunuş tərzinə və icra yerinə görə onlardan fərqlənirlər.

Yas mərasimlərində bəzən layla və oxşamalardan da istifadə edilir. Onlar da sazlamaqlara bənzəyirlər. Lakin bu bənzəyiş zahiridir. Məzmunca layla və oxşamalarda sevinc, şadlıq, arzu-dilək, ümid üstünlük təşkil etdiyi halda, sazlamaqlarda qəm-qüssə, kədər, dərin həsrət motivləri güclü olur.

Öz poetik tutumuna görə, xoyrat, mani və laylalardan bir az sönük görünsələr də qəm, qüssə, kədər, göz yaşı, bədbinlik əhvali-ruhiyyəsi bu janrda məqamına görə çox təsirli olur. Məhz buna görə də sazlamaqlar da İraq türkmanları arasında bayatılar, laylalar, oxşamalar kimi geniş yayılmışdır...

İnsanın təbiəti elədir ki, o, müəyyən varlıqlara inanır. Bu baxımdan xalqın çox qədim yaradıcılıq məhsulu kimi, cəmiyyətin gərdisində öz yeri, sanbalı olan ilkin janrlar böyük dəyər kəsb edir. Buraya, əsasən, inanclar, yemindlər (andlar), dualar (alqışlar), bəddualar (qarğışlar), fallar daxildir.

İnsanların real həyat hadisələrinə inam və etiqadlarının bədii əksi bu janrların əsas səciyyəvi xüsusiyyətlərini təşkil edir. Bunlar müşahidə, inam nəticəsində sınaq və təcrübədən keçirilərək qətiləşmiş, xalq yaradıcılığının ilkin janrlarına çevrilmişdir.

Azərbaycanda xalq arasında sınaq, yozum, inam adları ilə tanınan inancların forma-məzmun xüsusiyyəti də demək olar ki, tamamilə bir-birinin eynidir. İraq–türkman folklorunda da inancları «sınamalar nəticəsində qətiləşən hökmlərin bədii ifadəsi»* hesab etmək olar.

* **Azad Nəbiyev.** Azərbaycan folklorunun janrları. I hissə, Bakı, ADU nəşr., 1983, s.49.

İnancları İraq–türkman folklorunda aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar: məişət və mərasimlərlə, təbiət hadisələri, bitki və heyvanat aləmi ilə bağlı inanclar, astral təsəvvürlər və əsatiri görüşlərlə bağlı inanclar.

Xalqın keçmişini, adət-ənənələrini, həyat tərzini öyrənməkdə böyük əhəmiyyəti olan janrlardan biri də yemindlərdir. Kərkük folklorunda bu janr gah «and», gah «yemind», gah da «qəsəm» kimi tanınır. Bunu «Arzu–Qəmbər» dastanından da görmək olur: «Yox vallah: nənə, bunca and, bunca yemind, tez gəlləm».

Bununla belə, İraq–türkman folklorunda mənşəcə ərəb kəlməsi «yəmin»dən olan «yemind»lər istilahi daha çox işlənir.

Qeyd etmək lazımdır ki, andlar ilk dövrlərdən indiyə kimi müqəddəs sayılmış, andı pozan adama alçaq nəzərlə baxılmış, o, yalançı bir adam kimi tanınmış, belə adamların xalq arasında hörməti olmamışdır. Buna görədir ki, xalq içində andı namus, qeyrət, şərəflə bərabər tutmuş, onu pozmağa cəsarət etməmişlər. Aşağıdakı misallar dediklərimizi təsdiqləyir: «Ölümüm görəsən», «İki gözüm kor olsun», «Gözüm tərəmə çıxsın», «Gavur türbəsində yatım», «Topuğum yerə dəymiş olsun» – yəni yalan desəm, ölüm. «Əsgər qaçağı olum» – yəni yalan desəm çöllərə düşüm, ömrüm boyu qorxu, əzab-əziyyət içində yaşayım.

Demək lazımdır ki, İraq–türkman folklorunda da andların ən qədim olanları zərdüştiliklə və ondan əvvəlki dövrlərin təsəvvürləri ilə bağlı yarananlardır. İnsan Aya, Günəşə, oda, suya, göyə, yerə müqəddəs varlıqlar kimi baxmış və nəticədə andlar meydana gəlmişdir: «Bu Günəş haqqıyçı», «Bu Günəşə kor baxım», «Ocaq haqqıyçı», «Pirə yemind edirəm» və s.

İkinci qism yemindlər İslam dini ilə əlaqədar yaranmışlar: «Allah haqqıyçı», «Peyğəmbərin başıyçı», «Quran haqqıyçı», «İmam haqqıyçı», «Dinimdə», «İmanımda» və s.

Sonrakı qism yemindlər bərəkət və qüdsiyyətlə bağlı yaranmışlar: «Duz-əkmək haqqıyçı», «Nemət haqqıyçı», «Bərəkət haqqıyçı».

Nisbətən sonralar isə insan təsəvvürləri dəyişdikcə köhnə andlarla bərabər, yeniləri də meydana gəlməyə başlayır. Bunların arasında ata-ana, qardaş-bacı, övlad, əmi, dayı, xala, bibi kimi əziz və yaxın adamlarla, namus, qeyrət, şərəf anlamları ilə bağlı andlar daha çoxdur: «Mərd başıyçın», «Namusumda», «Şərəfimdə», «Canıva yemind olsun», «Adiva qəsəm olsun», «Babamın canıyçın», «Qardaşımın canıyçın» və s.

Göründüyü kimi, İraq–türkman folklorunda xalq ədəbiyyatının ilkin janrlarından olan yemindlər qədim zamanlardan müqəddəs, sonralar isə qismən müqəddəs və əziz sayılan insan və varlıqlarla əlaqəli yaranmışdır.

Dualar və bəddualar İraq–türkman folklorunda ilkin janrların ən geniş yayılanlarıdır. Belə ki, indinin özündə belə onları hər an xalq arasında danışiq əsnasında eşitmək olur. Ta qədim zamanlardan dua (alqış) və bəddualar (qarğış) xalqın həyatında müəyyən rol oynamış, onların böyük əxlaqi və psixoloji mənası olmuşdur. Şübhəsiz, buna görədir ki, dua və bəddualar folklorun bayatı, nağıl, dastan, oxşama, sazlamaq (ağı) və s. kimi janrlarında geniş yer almışdır. İnsanlarda belə bir inam yaranmışdır ki, qarğış adamı tutur, onun başına pis hadisə gəlməsinə səbəb olur. Bu baxımdan hal-hazırda da qarğışlardan çəkinərək pis əməllərə yol verməməyə çalışırlar. Xeyirxah işlərə can atırlar ki, onlara dua etsinlər.

Kərkük dolaylarında indinin özündə belə xalq pisə nifrətini, yaxşıya rəğbətini ifadə etmək üçün alqış və qarğışlardan geniş istifadə edir. Başqa sözlə desək, insanlar alqış və qarğışlarda sözün füsunkar qüvvəsinin təsiri ilə istəklərinə nail olmağa can atırlar.

Bu baxımdan psixoloji ovqat və funksional vəziyyət etibarilə dualar da alqışlar kimi, xeyir-dua vermək, alqışlamaq, uğur arzulamaq məramı ilə bağlı yaranmış, ayrı-ayrı erkən pozitiv inamları ifadə etmişlər. Duanın əsasında dayanan alqışda başlıca cəhət yaxşılıq və uğur diləməkdir.

Ümumiyyətlə, insana yaxşı keyfiyyətlər aşılamaq, onu xeyirə və xeyirxah işlərə sövq etmək, pis əməllərdən çəkindirməkdə alqış və qarğışların əhəmiyyəti böyükdür. İndinin özündə belə, insan ağır bir işdən, bəladan, faciədən qurtaranda inanır ki, hər hansı bir xeyirxah əməlinə görə bu bəladan qurtardı. Odur ki, kiminsə duasının müstəcab olduğunu göz önünə gətirir. Bundan başqa, xeyir-dua insanlar arasında müəyyən psixoloji münasibətlərin yaranmasında, ovqat və əhvalların durulmasında müsbət rol oynayır. Xeyir-dua, demək olar ki, İraq–türkmanlarının danışıqlarının bəzəyidir. Hər hansı iş üçün birinin yanına gedən qadının danışıqında təqribən aşağıdakı sözləri eşitmək olar:

*Qurbanın olum, başına dolanım,
Gözünə heyran, boyuna qurban.
Allah, sağ olasan,
Dünya durduqca durasan.
Qadanı alım, önündə ölüm.
Qan etdim, qapına gəldim.
Böyüyümsən, ağamsan.
Məni əliboş qaytarma.*

İlk baxışda adi görünən «Qurbanın olum», «Başına dolanım», «Önündə ölüm», «Böyüyümsən, ağamsan» və eləcə də «Sənə fəda olum», «Ayağının altında ölüm, ağamsan» ifadələrinin hər birinin arxasında xalqın əsrlər boyu milli-etnik və sosial-psixoloji tərcümeyi-hal kimi yaşatdığı tarixi təcrübənin əxlaqi yekunları, müdrik hikməti və ibrət dərsəri durur.

Elə ona görə də xalqın keçmişinin çox dərin qatları ilə sıx bağlı olan bu ifadələrin mənə tutumu adamı heyretə gətirir. «Qurbanın olum» ifadəsi xəstələnən adamın, xüsusən də uşağın başına qurbanlıq heyvan dolandırır kəsməklə, bununla da şər qüvvəyə əvəz verdiklərinə, uşağın sağalacağına, qadabalanın, ağrı-acının qurban deyilən heyvana keçməsinə inamla əlaqədar yaranmışdır. İndinin özündə belə, Azərbaycanda olduğu kimi, İraqda da övlad-uşaqla bağlı müəyyən arzu-diləyin yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar olaraq qurban deyilmiş toğlunu və ya qoçu kəsərkən mütləq uşağın başına dolandırır kəsirlər. İraqlı tədqiqatçı İbrahim Daquqi bu münasibətlə yazmışdır: «Türkmanlar cocuq xəstələndiyi zaman və ya başına başqa bir hadisə gəldiyi zaman ortaya əti yeyilən bir heyvan qoyurlar. Uşağın ətrafında dolandırır kəsirlər. Sonra ətini fəqir-füqəraya, qonşulara paylayırlar. Beləliklə, xəstə şəfa tapır».¹

Azərbaycandakı kimi, Kərkük dolaylarında da bir adam xəstənin başına dolansa, xəstənin sağalacağına, onun isə öləcəyinə, kiməsə qurban və ya fəda olacağına inanırlarmış. Beləliklə, «Başına dolanım», «Qurbanın olum», «Sənə fəda olum» və s. mənasında dua anlamı olan ifadələrin ilkin mərhələdə müəyyən inanc və etiqadlarla əlaqədar yarandığı aydın olur.

O ki qaldı «Ayağının altında ölüm, ağamsan», «Önündə ölüm, böyüyümsən, ağamsan» – dualarına, qeyd etmək lazımdır ki, onlar daha qədim zamanlarda özünü göstərən mərasimlərlə əlaqədar yaranmışlar. Təəssüf ki, son əsrdə müəyyən tarixi-ictimai-siyasi səbəblər üzündən Azərbaycanda bu dualara xüsusi mənə verən «ağamsan», «böyüyümsən» sözləri dualardan atılmış, nəticədə duaların ilkin yaranışının araşdırılmasında müəyyən çətinliklərə gətirib çıxarmışdır.

¹ **İbrahim Daquqi.** İraq türkmənləri. Dilləri, tarixləri, ədəbiyyatları. Ankara, 1970, s.81.

Məsələ burasındadır ki, dua mənasında işlənən bu ifadələr, «ağa», «böyük», «başçı» sözləri ilə sıx əlaqədə yaranmışdır.

Şifahi bədii ənənədən və klassik yazılı ədəbiyyatdan görünür ki, qədimlərdə əsirət başçısı və ya çox mötəbər bir şəxs vəfat etdikdə qul və xidmətçilərindən öldürüb onun ayaq ucunda basdırarlarmış.

İraq–türkman folklorunda xoyrat və manilərin böyük bir qismi dualarla bağlı yaranmışdır:

*Qurbanam qaşına yar!
Qoy dönüm, başına yar!
Məni bu qəmdən qurtar,
Dolandır başına yar!*

*Ocağın;
Daim yansın, ocağın!
Övladın qeydinə qal,
Kor olmasın ocağın. və s.*

Təkcə elə bu fakt duaların xalq arasında nə qədər geniş yayıldığına dəlalət edir.

Maraqlıdır ki, bəddualar da inanc və dualar kimi İraq–türkman folklorunda möhkəm yer alan janrlardandır. Xalqın keçmiş həyat tərzini, adət-ənənəsini, etik və estetik görüşlərini tədqiq etmək baxımından bəddualar xüsusi əhəmiyyət kəsb edirlər.

Kərkük dolaylarında təsadüf edilən bədduaları təxminən üç qrupa bölmək olar:

1. Dini təsəvvürlərin təsiri ilə yaranan bəddualar.
2. Mərasimlərlə bağlı yaranan bəddualar.
3. Məişətlə bağlı yaranan bəddualar.

İraq–türkman folklorunda məişətlə bağlı yaranan bəddualar daha çoxdur.

Bədduaların bir çoxu keçmişdə mövcud olmuş, artıq məişətdən çıxmış, yavaş-yavaş yaddaşdan da çıxmaqda olan xəstəlikləri xalqın hafizəsində saxlamaq baxımından maraq doğurur. «Belsarma olasan!» – Belin sinsin; «Qan qusasan», «Qırran-qırsın» – Taun tutsun! – «Kökünüz kəsilsin»; «Yaman sancı tutasan», «Gözünə qara su ensin», «Gözünə mil çəkilsin», «Qudurasan», «Ələt süpürsün!» – Taun (çuma) aparsın; «Pərkəm tutasan!» – «Partlamaya düşəsən»; «Yaman yara çıxarasan» və s.

İnsanın həyat və məişətində geniş yer alan dua və bəddualar insan təfəkkürünün hələ kifayət qədər formalaşmadığı qədim zamanlardan qalma ibtidai təsəvvürlərlə, inam və etiqadlarla bağlı adət-ənənələrdə, mərasimlərdə mühafizə olunmuş, dövrümüzə qədər gəlib çıxmışlar.

İraq–türkman folklorunda fallar da həyatdan, məişətdən gələn janr kimi geniş yayılmışdır. Demək olar ki, xalq arasında mövcud olan inamlarla, su ilə, ulduzlarla, kitabla və s. fala baxmaya Kərkük dolaylarında da rast gəlinir. Bununla belə, İraq–türkman folklorunda ən çox özünü göstərən inamlarla bağlı şəkildə fala baxmaqdır. Bu cür fala baxmanın başlıca xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, burada inamlar əsas götürülür.

Professor M.H.Təhmasib qeyd edir ki, Azərbaycanda fallar, əsasən, iki şəkildə olmuşdur. Bunlardan daha çox ibtidaisi «göz falı», nisbətən daha sonrakı dövrlərə aid olanı isə «qulaq falı»dır.

Bu, İraq–türkman folklorunda da eynilə belədir.

Demək lazımdır ki, İraq–türkman folklorunda da fallarla bağlı materiallar bu fikri tamamilə təsdiqləyir. Burada da falların əksəriyyətini arzu və niyyət tutmaqla bağlı inam və etiqadlar təşkil edir. Məsələn, əski çağlarda bir ailə başçısı başqa bir məmləkətə səfərə çıxsa və dönüşü geciksə, arxasınca qara tüklü toyuq uçurmaqla niyyət tutulardı. Toyuq

evin damından uçurulurdu. Əgər toyuq evin həyətinə və ya lap yaxınına düşərsə, qürbətdə olan şəxsin yaxın zamanda dönəcəyinə inanırdılar. Şayət uzağa uçsa, səfərin uzanacağına inanırdılar.

Maraqlıdır ki, göz falı nümunəsi olan bu inam xoyrat və manilərdə də öz əksini tapmışdır.

*Uçurtdum qara tavuq,
Qondu Ərbilə yavuş.
Hamı gedənlər döndü,
Dönmədi başı savuş.*

Göründüyü kimi, göz falının əsas məğzi gözlə görülənə inamla bağlıdır.

Göz falından fərqli olaraq, qulaq falında tutulmuş niyyətin yerinə yetirilib-yetirilməyəcəyi eşidilən sözlə, onun təsir gücü ilə əlaqələndirilir.

Bu cəhətdən «Cümə daşı atmaq» falı qulaq falına ən yaxşı nümunə kimi səciyyəvidir. Məsələn: hər hansı bir qadın səfərə çıxmış bir yaxını barədə və ya bir xəstənin şəfa tapması barədə niyyət tutaraq cümə namazının azanı oxunarkən bir yol başından yolun hər iki tərəfinə daş atır və namaza gedənlərin danışdığı sözlərdən asılı olaraq tutduğu niyyətin yaxşı və ya pis olacağı barədə nəticə çıxarırdı.

Zərif, narın poetik biçimi, Füzulivari bir dərd və eşq fəlsəfəsi, ayrılıq-həsrət-nisgil ovqatı ilə Azərbaycan və İraq türklərinin özlərini və ədəbiyyatlarını bir-birinə hamıdan çox qovuşduran və birləşdirən sənət-folklor möcüzəsi, şübhəsiz, xoyratlar və manilərdir. Heyrətamiz poetik gücü və zənginliyi ilə seçilən xoyratlar və manilər İraq-türkman folklorunun lirik növünün kütləvilik cəhətdən ən geniş yayılmış, bədiilik cəhətdən ən kamil janrıdır. Təsadüfi deyildir ki, kərküklü folklorşünas Əta Tərzibaşı yazmışdır: «Kərkük

anıldığı zaman xatirə, ilk olaraq, xoyrat gəlir və xoyrat adını duyduğumuz vaxt xəyalımızda Kərkük eli canlanır».¹

O da maraqlıdır ki, Tərzibaşından çox əvvəl, hələ XX əsrin əvvəllərində tədqiqatçı Haşim Nahid xoyratların İraq–türkman folklorunda geniş yayıldığının şahidi olmuşdur: «Dörd misradan ibarət olan bu şeirlər o qədər boldur ki, əgər toplatdırıb bir araya gətirsələr cildlər təşkil edər».²

Demək lazımdır ki, əsrin əvvəlində olduğu kimi, xoyrat və manilər İraqda öz mövqeyini bu gün də möhkəm saxlamaqdadır. Bunun səbəbini, hər şeydən əvvəl, onların xəlqiliyində, xalq dilindən cövhərlənərək ürəklərə asanlıqla yol tapmasında, fikir zənginliyində, forma yığcamlığında, dil təbiiliyində, mövzu rəngarəngliyində, bulaq kimi süzülərək xalqın qəlbindən gəlməsində, vəznində və ritmində, ruhunda və musiqisində, əbədi, bəşəri, insani dəyərlər daşmasında, xalqın etnik tarixini, milli məneni və didərgin, pərişan ruhunu əks etdirməsində, onun bədii təfəkkürünü, nəcib insani hislərini, ehtiras və qəlb çırpıntılarını təbii, aydın və səmimi şəkildə ifadə etməsində axtarmaq lazımdır.

Klassik fəlsəfə və sənət səviyyəsinə yüksələn xoyrat və manilər xalqın dünənini, bu gününü, adət-ənənəsini, həyat tərzini öyrənmək baxımından da əvəzsiz xəzinədir.

Xoyrat və manilər cinaslı və adi qafiyəli olmaqla iki yerə bölünürlər. Cinaslılar xoyrat, cinassızlar isə mani və ya maa-ni adlanır. Xalq arasında «sağ sikkə», «xalis altun» kimi tanınan, Əta Tərzibaşının «kөнüllөрдөн fişqıran içli duyğuları min bir sədaqətlə əks etdirən parlaq güzgü» adlandırdığı xoyratlar tam və naqis cinaslı olmaqla iki yerə bölünür. Tam cinaslı xoyratlarda cinaslar hərfi-hərfinə uyğun gəlir:

¹ **Əta Təzibaşı.** Kərkük xoyratları. Bağdad, 1961, s.42.

² **Haşim Nahid.** İraq türkləri. «Türk yurdu» dərgisi, Ankara 1919, s.85.

*Necə dağlar;
Qarşıda necə dağlar.
Yetim yanağı bilir
Göz yaşı necə dağlar.*

Naqis cinaslı xoyratlarda isə bəzən cinas əmələ gətirən sözə bir-iki hərf əlavə olunur, bəzən hərf düşür, bəzən hərf dəyişir, bəzən də hərf özündən əvvəlki sözün sonuna və ya özündən sonrakı sözün əvvəlinə əlavə edilir:

*Durdu qəm;
Açdı yaram, durdu qəm,
Mən miskin olduğumçün
Üstümə qudurdu qəm.*

*Qanad ağlar;
Ox titrər, qanad ağlar,
Ovum yaralı getdi,
Boyandı qana dağlar.*

İraq–türkman xoyratları Bakıda ilk dəfə çap olunanda bu biçimdə poetik formanın Azərbaycanda yerli, milli folklor ənənəsində işlənmədiyi və bu cəhətdən bayatıların xoyratlardan fərqləndiyi qeyd edilmişdi. Lakin sonrakı tədqiqatlar göstərdi ki, Azərbaycanın müxtəlif guşələrində folklorşünaslarımızın «xoyratvari», yaxud «kəsik bayatılar» adlandırdıqları xoyratlar istənilən qədərdir.

Xalqın həyatının, ictimai-mənəvi gerçəkliyin bütün sahələrinə sirayət edən, milli mənəviyyatı, dünyagörüşünü, bəşəri duyğuları, insani hiss və həyəcanları, şəxsi, fərdi sevinci və möhnəti, qəmi və qüssəni, kədəri və ələmi, gərdişə münasibəti, sevgi-məhəbbət və nifrəti, fitri-təbii ekoloji mühitə münasibəti, fəvqəltəbii ilahi arzu və istəyi, yaşamaq eşqini və həvəsini, intizarı və həsrəti, daxili heysiyyəti, izzət-nəfsi, ləya-

qəti, inam və etiqadı, el-oba qeyrətini, ar-namusu, hünəri və şücaəti, saf əməli və vicdanı, təbiət və torpağa münasibətini, əxlaqını, təmiz adı, zülmə, zorakılığa və haqsızlığa qarşı el mübarizəsini, ah-nalə, üzüntü-nigarançılıq iztirabını, vəfa-sədaqət, etibarını, sevgi və həsrət əzab-əziyyətini, vətənə, xalqa bağlılığı, vətənlə, torpaqla bağlı müqəddəsliyi, yurd-yuva hicran və fərağını, yad el-qürbət hislərini, cəngavərliyi və igidliyi, şərə, xəyanətə, fitnəyə amansız qəzəbi və hiddəti, xalqın güzəranı, taleyi, sabahı ilə bağlı ümid və arzuları, əməyə, zəhmətə, torpağa övlad münasibətini, sayıb-sayılmağı, dostdan umu-küsü və giley-güzarı, ıftixar, məğrurluq, dostluq, iradə, nikbinlik hislərini, təsəlli və nisgili, ağrı-acıya, sıxıntıya, tənəyə, qaxınca, məzəmmətə və töhmətə üsyan və etirazı, ana öyüdünə, baba nəsihətinə, hikmətə və həyatın dərslərinə həssaslığı, ailədə, məişətdə saflığın və halallığın poeziyasını... sehrkar sənət və dil möcüzəsi ilə ifadə edən ölümsüz xoyrat və manilər İraq–türkman folklorunun çələngidir.

Göründüyü kimi, həyatın elə bir iç qatı, varlığın və birliyin elə bir hüsnü və mənası yoxdur ki, xoyratda öz əksini tapmasın. Demək lazımdır ki, eposda və epik düşüncədə xalqın gerçək dilək və arzuları müəyyən həcmdə və səviyyədə əfsanəyə qaynayıb qarışdığı halda, lirikada, xüsusən də lirik bayatı, xoyrat və manilərdə konkret dilək və arzular tamamilə real məzmunundan ibarət olur. Buradakı sevgi də, nifrət də, kədər də, ələm də həyatiliyi ilə seçilir.

Xoyratları fərqləndirən ən başlıca cəhət hər birində bir dünya fikir olan, hər misrasına bir dünya ürək döyüntüsü sığan, hər biri ayrı-ayrılıqda bitkin bədii əsər olan bu kiçik parçalarda hissin, emosional yüklə bərabər, fəlsəfi fikrin, əxlaqi və ictimai sanbalın dərinliyi və ağırlığıdır.

İraq–türkman folklorunun şifahi, ağız poeziyasının zirvəsi, onun şah əsəri hesab olunan xoyrat və manilər xalqın

bədii-estetik səviyyəsində müstəsna rol oynayır, ölkə və millət miqyasında mənəvi qidaya çevrilir. Təkcə onu demək kifayətdir ki, əsl ilham məhsulu olan bu incilərə münasibət indi də, bu gün də əsrlərlə öncə olduğu kimi qalır. Şeir yazmağa başlayan gəncin ilk qələm təcrübəsi xoyrat və mani olduğu kimi, yaşlı şairlər də fəlsəfi fikirlərini izhar etmək üçün bu janra müraciət edirlər.

Məmməd Cəfər Cəfərov təsadüfi yazmamışdır ki, istər klassik, istərsə də müasir şeirimizin ən yaxşı nümunələrinin sənətkarlıq baxımından hansı xəzinədən gəldiyini araşdırdıqda yenə gedib müdrik xalq yaradıcılığı xəzinəsinə çıxırıq.

Bütün əsrlərin və nəsillərin bədii zövqünü oxşayan, müdrikliklə və xalis kolorit ilə hopmuş poetika, təşbeh və məcazlarla ağızdan-ağıza, nəsildən-nəslə keçərək yaşayan və onu yaradan milləti yaşadan, bu yığcam və müdrik miniatürlər elə sənət abidəsi, elə təfəkkür məhsuludur ki, zaman keçdikcə dəyəri və qiyməti daha da artacaq, xalq şairi Rəsul Rzanın təbirincə desək, «həssas qulaq onlarda qəlbimizə munis olan çox şey duyacaq, həssas ürək bu nadir inciləri yaradan xalqın dühasına dərin minnətdarlıq hissi ilə çırpınacaqdır».¹

Həm musiqisi – vəzni, dil axar-baxarı, həm də mənə – fikir hüsnü və çəkisi ilə xoyratlara yaxın folklor janrı – İraq-türkman xalq havaları və onların poetik mətnləridir. Əsrlərdən-əsrlərə, nəsillərdən-nəsillərə yadigar qalan, keçmişdən gələcəyə əmanət olan, musiqi ilə xalq poeziyasının vəhdətindən yaranan, lirik növün aparıcı janrlarından olan xalq havaları İraq-türkman folklorunda xalqın mənəvi mədəniyyəti, həyat tərz, məişəti, keçmişi, bu günü və eləcə də xalq dilinin qorunub saxlanması, zənginləşməsi, gözəlləşməsi yolunda əvəzsiz xəzinədir.

¹ **Rəsul Rza.** Uzaq ellərin yaxın töhfələri. Bax: Kərkük bayatıları, Bakı, «Azərnəşr», 1968, s.18.

İraq–türkman xalq havaları forma, şəkil, mövzü, məzmun və ideya cəhətdən, konkret bədii xüsusiyyətləri baxımından Azərbaycanda Qəzənfər Paşayev tərəfindən tədqiq edilmişdir.

Kərkük dolaylarında bu sahədə tədqiqat aparan isə Əta Tərzibaşıdır. Folklorşünas alim Kərkük xalq havalarını toplayaraq ayrıca kitab kimi nəşr etdirmiş və kitaba yazdığı giriş məqaləsində Kərkük xalq havalarını «qırıq və ya qısa havalar» və «uzun havalar» adı altında vermişdir. Tədqiqatçı qısa havalar sırasına bəstə (xalq türküsü, tənzilə), dini türkü və şərqi, marş (və bənzəri), halay və oyun havalarını daxil etmişdir. Uzun havalar sırasına isə muğamlar, xoyrat havaları, divanurfa, qəzəl, aşiq havaları, kərəm havası, sazlama, laylalar daxil edilmişdir.

Göründüyü kimi, yuxarıda göstərilənlərin hamısını xalq havası kimi qəbul etmək doğru olmazdı. İraq–türkman xalq havalarında ən mükəmməli – xoyrat havalarıdır. Xoyratlarla – kəsik bayatılarla oxunduğuna görə «xoyrat havaları» və ya «xoyrat» adı ilə tanınan yüngül, sadə və yığcam olan, musiqi ahənginə uyğun gələn, hamı tərəfindən sevilən, xoyrat havaları xalq arasında xüsusilə geniş yayılan lirik janrdır. Görkəmli müğənnilər xoyrat havalarını dəyərinə, sanbalına görə yalnız muğamlarla müqayisə edir, onları yüksək qiymətləndirirlər.

Kərkük dolaylarında iyirmidən artıq xoyrat havası vardır: Bəşiri, Nobatçı, Müxalif, Muçala, Yetimi, Ömərqələ, Malalla, Şərifə, Yolçu, Əhməd dayı, Kəsük, Ağam-ağam, Qarabağı və ya Qarabağlı, Əydənə, İsgəndəri, Bayat, Kürdü, Miskini, Dəlihəsəni, Mazan, Matar, Kəsük Matar, Atıcı və s.

Azərbaycanda bir çox aşiq havaları ayrı-ayrı aşıqların adı (məs.: Dilqəmi, Qaraçı, Urfani və s.) və eləcə də yer adları (məs.: Cəlili, Naxçıvani və s.) ilə bağlı olduğu kimi, xoyrat havaları da ayrı-ayrı xoyrat çağıranların (məs.: İsgəndəri,

Şərifə, Malalla, Muçala və s.) və yer adları (məs.: Bəşiri, Qarabağlı və s.) ilə bağlıdır.

Muğam sənətinin inkişafında müstəsna rol oynayan bu havaların mətnini xoyratlar – kəsik bayatılar təşkil etdiyinə görə onlara xoyrat havaları deyirlər. Xoyrat üsullarını və eləcə də xalq havalarını oxuyarkən müğənniləri ən müxtəlif çeşiddə alətlər – zurna, zürnaba, meytər (davul), qaşuq, çarpara, dəf, zilli dəf, zil, dumbulbas, ney, bəlul, saz, santur, ud, kaman və s. kimi xalq musiqisi alətləri ilə müşayiət edirlər.

İraq–türkman xalq mahnıları da xoyrat havaları kimi, şifahi xalq ədəbiyyatının həm musiqi, həm də poeziya janrı olmaq baxımından çox geniş yayılmış lirik növüdür. Bədii estetik gücünə və tez qavranılmasına görə burada xalqın gündəlik həyatını əks etdirmək, arzu-dilək, ümid, sevgi-məhəbbət, ayrılıq, şikayət, vüsal, intizar, qüssə-kədər, sevinc, şadlıq, pərişanlıq, gözəllik, saf duyğu, vətən həsrəti və s. kimi nəcib insani hislərini ifadə etmək üçün böyük imkan, «dilsiz duyğuları» bəyan etmək üçün geniş meydan vardır. Xalq mahnıları son dərəcə rəngarəng və ürək oxşayandır. Bəziləri oynaq, şux, digərləri melodik və axıcıdırlar. Xalq arasında «bəstə», «mahnı», «Xalq türküsü» kimi tanınan havaların həm sözü, həm də havası xalqa mənsubdur. Odur ki, mahnıların və bəstələrin əksəriyyətinin mətninin bayatılardan ibarət olması təəccüb doğurmur.

Çəkinmədən demək olar ki, həm Azərbaycanda, həm də İraq–türkman folklorunda şifahi janrın bayatı forması xalq mahnı yaradıcılığında müstəsna rol oynamış və bu funksiyasını indi də yerinə yetirməkdədir.

Xalq mahnı mətnlərini musiqidən ayırmaq asan deyil. Elə bil onlar musiqi ilə əkiz doğulmuşlar.

Həm musiqidə, həm də poeziyada ritmin olması onların güclü vəhdətinə gətirib çıxarmışdır və bu da bir daha təsdiq

edir ki, mahnı öz-özlüyündə poeziya və musiqinin birləşməsinin məhsuludur.

Xalqın milli xarakterini, sevinc və kədərini, ən gizli hislərini özündə əks etdirən İraq–türkman xalq mahnıları sonsuz rəngləri, çeşidli çalarları olan bir aləmdir.

Onu da deyək ki, Kərkük dolaylarında da, Azərbaycanda da eyni olan bir çox mahnılar da vardır. Bu mahnılardan: «O yana döndər məni», «Yar bizə qonaq gələcək», «Pəri», «Ay qara xal yar», «Ay qız heyranın ollam», «Niyə gəlməz oldu», «Dam üstədir damımız», «Qalanın dibində bir daş olaydım», «Nərgizi dəstə bağladım», «Kətan köynək dizdən yar», «Evlərinin önü yonca», «Bu gələn yar olaydı», «Yeri, yeri küsmüşəm səndən», «Bu xal nə xaldı», «Gözəllərdən üç gözəl var sevməli», «Samovar almışam silənim yoxdur» və başqalarını göstərmək olar.

Azərbaycanda İraq–türkman xalq mahnılarına, eləcə də İraq–türkman folklorunun başqa janrlarına kökdən, gəndən gələn fitri, təbii doğmalığa münasibəti özünü göstərir. Bu təbiidir. Öz doğmasını sevməmək mümkün deyil. Azərbaycanda bəstəkarlar İraq–türkman xoyratlarına musiqi bəstələyir, müğənnilər onları və İraq–türkman mahnılarını böyük məhəbbətlə oxuyurlar: «Bayatılar», «Evlərinin önü yonca», «Xalidə», «O yana döndər məni», «Kətan köynək dizdən yar», «Altun üzük, yaşıl qaş», «Çaxmağı çax, çırağı yandırmamışam» və s. Azərbaycan radio və televiziyasında tez-tez səslənir.

Kərkük dolaylarında da Azərbaycan mahnıları oxunur. Şairlərimizin sözlərinə musiqi bəstələyib oxuyur və kitablara daxil edirlər. Məs: Əbdül Vahid Kuzəcioğlu Səməd Vurğunun «Gülə-gülə» və Rəsul Rzanın «Beşik nəğməsi» şeirinə musiqi bəstələyib kitabına daxil etmişdir.¹

¹ **Əbdülvahid Guzəcioğlu.** Guzəcioğlunun xoyrat və bəstələri. İraq, Kərkük, 1966, s.47, 52.

Kərküklü müğənni Siddiq Bəndə Qafur isə azərbaycanlı şair Əhməd Cavadın «Çırpınırdı Qara dəniz» şeirinə bəstələnmiş mahnını ümumi bir münasibətdə oxuduğuna görə başı bəlalar çəkmişdir.

Əhməd Cavadın şeirinin İraq türkmanları arasında oxunması və eləcə də şairin onlara şeir qoşması, iraqılı tədqiqatçıların «Bu gələn yar olaydı», «Samovar almışam silənim yoxdur», «Layla balam, a layla», «Ay qız mənə bax», «Vəfasız», «Bu xal nə xaldır», «Qarabağı» və s. mahnıların Azərbaycan mahnıları olduğunu qeyd etməsi, bir-birindən uzaq düşmüş iki xalq, iki vətən eyni bir yaxınlığın, eyni doğrmanın böyük həqiqətlərindən söz açır.

Əslində, manilər də, xoyratlar və xalq mahnıları da hamısı eyni ünvandan və mənşədən – beşik nəğmələrindən başlayır. Beşik nəğmələri də İraq–türkman folklorunda lirik növün geniş yayılan janrlarındandır. Buraya layla və oxşamalar daxildir. Onlar formaca xoyrat və manilərə, ağılara oxşasalar da, bu oxşayış zahiridir, məzmun və oxunuş tərzinə və eləcə də icra yerinə görə fərqlənilir. Deyək ki, ağılar hüznə əlaqədar yaranıb, dərddli, ələmli günlərdə oxunduğu, daim kədərli olduğu halda, beşik nəğmələri zərifliklə, istəklə, məhəbbətlə, incə saf hislərlə əlaqədar yaranır, beşik başında oxunur.

Demək olar ki, ana ilə körpə arasında əbədi məhəbbətin təməli layla və oxşamalarla qoyulur. Bizə qalırsa, insana ən incə, ən saf, ən ülvə, müqəddəs duyğular ana laylası və oxşamalarla aşılır. Ana laylası ilə böyüməyən uşağın qəlbinə pis əməllər, şər qüvvələr daha tez nüfuz edər, onun qəlbində mərhəmət, şəfqət, məhəbbət, xeyirxahlıq hisləri zəif olar. Təəssüf ki, indi layla deyə bilən anaları barmaqla saymaq olar.

«Türkiyədə «ninni» kimi tanınan laylalar, İraq–türkman folklorunda «layla» və «leyla» kimi məlumdur. Formaca

xoyrat və manilərə oxşayan laylaların axırında «layla balam, layla» ilə bərabər, «leyla balam, leyla», «leyla gözüm, leyla», «leyla ömrüm, leyla» və ya «üllə balam, üllə», «üllə ruhum, üllə» kimi iki misralı döndərmələr (nəqarətlər) yer alır. Məsələn:

*Oyaq qallam yatınca,
Bəklərəm ay batınca.
Qolum yastıq edərəm
Sən hasilə çatınca.
Leyla balam, leyla,
Leyla gülüm, leyla.*

*Leyla dilər,
Yatırdı, leyla dilər.
Vurğun yuxu salırdı,
Mənnən bir leyla dilər.
Üllə balam, üllə,
Üllə ruhum, üllə.*

Maraqlıdır ki, bu xüsusiyyətlər Azərbaycan folklorunda da eynilə belədir. Bununla belə, tədqiqatçıların çoxu nədənsə buna əhəmiyyət verməmiş, onları ağılar, oxşamalar, hətta holavar və sayaçı sözlər kimi bayatı adı altında vermişlər. Halbuki ağılar, oxşamalar, laylalar, holavarlar və s. məzmun etibarilə bayatılardan fərqlənirlər.

Qeyd etmək lazımdır ki, layla və oxşamaları uşaq folkloru ilə qarışdırıb tədqiq edənlər də olmuşdur. Halbuki böyüklərin yaratdığı folklor uşaq folkloruna daxil edilməməlidir.

Biz uşaq folkloru dedikdə xalq yaradıcılığının o nümunələrini nəzərdə tuturuq ki, onların meydana çıxmasında uşaqlar fəal iştirak edərək, bu nümunələrin həm yaradıcısı, həm də yayıcısı olur. Uşaqların qeyri-fəal iştirak etdikləri layla və oxşa-

malar böyüklər tərəfindən yaradılır. Həm də ana qəlbinin dərinliklərindən gələn içli duyğuları, arzu, istək və niyyəti bəyan etmək üçün söz kifayət etmir. Müqəddəs ana hisləri, arzuları musiqiyə çevrilir. Sözü həqiqi mənasında laylaları qoşanlar da, onlara musiqi bəstələyənlər də, onları oxuyanlar da analar özləri olmuşlar. Türkiyədə «sevmələr», Cənubi Azərbaycanda «nazlamalar» kimi tanınan bu şeir parçaları Quzey Azərbaycanda da, Kərkük dolaylarında da «oxşamalar» adlanır.

Oxşamalar yalnız analar tərəfindən deyil, nənələr, bibi və xalalar, başqa yaşlı qadınlar tərəfindən də deyilir. Körpəsiz ev təsəvvür edilmədiyi kimi, oxşamasız da ev yoxdur. Oxşamaların geniş yayılmasının başlıca səbəbini, hər şeydən əvvəl, burada axtarmaq lazımdır. Oxşamaların çoxu laylalara bənzəsələr də, onlara çox yaxın olsalar da, bu bənzəyiş, bu yaxınlıq zahiridir. Onlar müxtəlif məqamlarda işlənir və müxtəlif funksiyalar daşıyırlar.

Oxşamalar forma əlamətlərinə görə də laylalardan fərqlənirlər. Onlarda məqsəd əyləndirmə, əzizləmə, oxşama olduğu halda, əsasən, uşaq yuxudan ayılandan sonra incə yumorla bağlı şən əhvali-ruhiyyə əmələ gətirmək üçün oxunduğu halda, beşik başında oxunan laylalarda başlıca məqsəd körpəni sakitləşdirmək, uyutmaq və yatırtmaqdır. Layla və oxşamalar məzmunca o qədər fərqlənməsələr də, oxşamaların poetik mətni vəzn cəhətdən, bəzən də heca cəhətdən özünəməxsusdur.

Oxşamalar İraq–türkman folklorunda da iki və dörd misralı olmaqla, iki yerə bölünür və arzu-dilək, əzizləmə, əyləndirmə, oxşama məqamlarında işlənirlər. Məsələn:

*Dama dirəkdi oğlum,
Xırmana kürəkdi oğlum.
Vay nişi-nişi,
Çıxıbdı iki dişi.*

Və ya:

*Ataram-tutaram səni,
Şəkərə qataram səni.
Baban evə gələndə
Qucuna ataram səni.*

*Qızım qızlar içində,
Altun hicil qığında.
Qızıma diləkçi gələr
Bu gün, yarın içində.*

Oxşamalar böyük həsrət və intizarı ifadə etmək baxımından da diqqəti cəlb edir:

*Üzərliksən, məzəsən,
Damar-damar gözə sən.
O günə qurban olum,
Evimizdə gəzəsən.*

*Qurbanam özüm sənə,
Həkətim, sözüm sənə.
İşıqlı ulduz kimin
Tikmişəm gözüm sənə.*

Layla və oxşamalarda bir yandan körpənin gələcək taleyi üçün ananın keçirdiyi hissi, həyəcanı, narahatlığı, qorxu və təşvişi, başqa bir tərəfdən də körpənin tez boya-başa çatması, sağlam böyüməsi, xata-bəladan uzaq olması barədə ananın arzu-diləyi, istəyi, sevinci təkrarolunmaz boyalarla təsvir edilir.

Bayatı və sazlamalarda olduğu kimi, layla və oxşamaların da dili aydın, sadə, yığcam və zəngindir. Burada da ən dərin fikirlər qısa və obrazlı şəkildə ifadə olunur.

İstər Azərbaycan, istərsə də İraq–türkman folklorunda lirik növün «Beşik nəğmələri» janrı həyatımızın, tariximizin, şüur və təfəkkürümüzün ayrılmaz hissəsi kimi diqqəti cəlb edir.

Kərkük dolaylarında xoyratlar, xalq havaları, atalar sözləri, lətifələr və nağıllar kimi geniş yayılmış folklor janrlarından biri də tapmacadır.

Xalq gərgin əməkdən, qayğıdan və dərddən asudə vaxtını mənalı keçirmək üçün müxtəlif vasitələr düşünüb-daşınmışdır ki, tapmacalar da şübhəsiz, bu qüvvətli arzunun nəticəsi kimi meydana gəlmişdir. Tapmacalar əvvəlcə əyləncə janrı kimi yaransa da, zaman keçdikcə o, ağılı, zəkani inkişaf etdirmək, düşüncə və mühakiməni gücləndirmək kimi böyük bir amala xidmət göstərmişdir.

Nəyisə bilmək, hər hansı bir məchulu üzə çıxarmaq, yeniliyə can atmaq insan təbiətinə xas olan təbii, əbədi xüsusiyyətdir. Odur ki, tapmacalar şifahi xalq ədəbiyyatının bir janrı kimi hamının qəlbinə yatır.

Tapmaca məclislərində hərə öz biliyini, aqlını, zəkasını göstərməyə can atır. Tapmacanın açmasını daha tez tapana xüsusi ehtiram göstərilir, daha fəal iştirakçılara mükafat verilir.

Maraqlıdır ki, Kərkük dolaylarında xüsusi nağılçılar olduğu kimi tapmaca ustaları da olmuşdur.

Tapmacalar duzlu-məzəli dillə, qəribə bir əda ilə danışılır. Yaxın keçmişə qədər kənd yerlərində tapmacasız, nağılsız gecə keçməzdi.

Kərkük dolaylarında ana və nənələr də uşaqlara çoxlu tapmaca öyrədirlər. Hətta saylar da uşaqlara tapmacalar vasitəsilə öyrədilir. Tapmacanın açmasını tapa bilməyəndə dinləyənlər düşünərək onun açmasına, yozulmasına kömək edə biləcək suallar verir, fikirlərindən keçəni dəqiqləşdirirlər:

Gözlə görülər, yoxsa görülməz?

Yeyilər, yoxsa yeyilməz?

Diridi, yoxsa ölüdü?

Suda yaşar, yoxsa havada?

Əllə tutular, yoxsa tutulmaz?

Havada uçar, yoxsa sürünər? və s.

Tapmacanı yoza bilməyəndə onu söyləyəne bir kənd və ya şəhər «bağışlayacaqlarını» vəd edər, açmasını intizarla gözlərlər. Tapmaca deyən onu açmasa, söz-söhbət başlar, tapmaca deyəni «sıxma-boğmaya» salarlar. Bu uşaqlar arasında xüsusən böyük səs-küylə keçir. Beləliklə, tapmacalar uşaqların ağıl, zəka, düşüncə yarışına çevrilir, uşaq folklorunun mühüm hissəsini təşkil edirlər. Uşaqların zehninin, dərəkəsinin inkişafına təkan verir, onlarda bir tərəfdən tez qavrama, axtarıb tapma, hazırcavablıq qabiliyyətini sürətləndirir, digər tərəfdən onlarda elmi təsəvvür yaradır.

Ümumiyyətlə, tapmacalar insana bilik verir, onu məişətlə, həyat və təbiətlə tanış edir. Bu xüsusiyyətinə görə tapmacalar şifahi xalq ədəbiyyatının başqa janrlarından fərqlənir. Ona görə ki, tapmacalar təbiət və həyatda nə görünürsə onun üzərində qurulur, insanların cəmiyyət haqqındakı fikirləri, həyat təcrübəsi, təbiət üzərindəki müşahidələri bədii formada öz əksini tapır. Bu cəhətinə görə tapmacalar, istər uşaq, istərsə də yaşlı olsun, hamının böyük marağına səbəb olur.

Azərbaycanda olduğu kimi, Kərkük dolaylarında da tapmacalar nağıllarla qaynayıb-qarışmış, şifahi xalq ədəbiyyatının bu geniş yayılmış janrının dəyər-qiyəmətinə daha artırmışdır. «Yəhərçi qızı», «Yola nərdivan ataq» və s. kimi nağıllarda münəqişə öz həllini tapmacalar vasitəsilə tapmışdır.

Tapmacalar xalqın məişətinin müxtəlif sahələrini öyrənmək, bir çox məsələləri dürütləşdirmək baxımından da

əvəzsiz xəzinədir. Bizcə, tapmacalar vasitəsilə xalqın keçdiyi həyat yolunu addım-addım izləmək, tarixi təcrübələrin dərs-ləri barədə doğru, dürüst nəticələrə gəlmək olar. Maldarlıq-la, əkin-biçin, bağ-bostan, müxtəlif sənətlər, xalqın işlətdiyi əşyalar və təsərrüfat alətləri, onların yaranma tarixi və s. ilə bağlı tapmacalar onun keçdiyi tarixi mərhələlərdən xəbər verməklə bərabər, onun həyat tərz-i məişəti, dünyagörüşü, zövqü, insanlara, təbiətə münasibəti, məşğuliyyəti, təfəkkürü və s. barədə həyat vəsiqəsi, başqa xalqlar içində öz səsidir.

İstər Azərbaycan, istərsə də İraq–türkman folklorunda tapmacaları başqa xalqların tapmacalarından fərqləndirən bir xüsusiyyət vardır. İraq–türkman folklorunda bayatılar təkcə oxşamaların yox, həm də tapmacaların formalaşa bil-di-yi ana janr olub. Burada bayatılarla yaranmış çoxlu tap-macalar vardır. Bu dördlüklərdə poeziya qüvvətli, vəzn, qa-fiyə yerli yerindədir. Onları formaca bayatılardan fərqlən-dirmək olmur. Odur ki, onlar lirik növün ayrıca bir janrı ki-mi bu kitabda «bayatı-tapmacalar» bölməsində verilmişdir.

Təbiət və cəmiyyət hadisələrinin zahirən bizdən gizli, sehrli, iç qatına nüfuz edən, mahiyyətini şairanə şəkildə əks etdirən, formaca bayatı və qılfbəndlərə oxşayan, lakin icra yerinə və tərzinə, poetik üslubuna, şeiriyyətinə, məcazi mə-nasına görə onlardan fərqlənən «bayatı-tapmacalar» nə Azərbaycan folklorşünaslığında, nə də İraq–türkman folk-lor araşdırmalarında son zamanlara və tədqiqatlara qədər lirik növün ayrıca janrı kimi tədqiq olunmamışdı. Onlar gah «tapmaca», gah «bayatı», gah da «cinaslı tapmaca» adı al-tında tədqiq və nəşr edilmişlər. Azərbaycanda folklorşünas-ların bağlama-bayatı, «tapmaca-bağlama», «qılfbənd-ba-yatı» adlandırdıqları qılfbənd və bağlamalar da «bayatı-tapmaca»dan fərqlənirlər. Çünki onların mətnində ilk üç sət-rin irəli sürdüyü suallara cavablar olmur, professor V.Vəli-

yev doğru olaraq göstərdiyi kimi, şeirlə, bayatı şəklində verilən cavablara bunlarda rast gəlmirik.

Eynilə İraq–türkman tapmacalarında da vəziyyət belədir. Şübhəsiz, qıfılənd və bağlamaları «bayatı-tapmaca»lardan ayıran başlıca fərq qıfılənd və bağlamalarda hər misranın ayrıca cavabının olmasıdır. Özü də qıfıləndin hər misrasının cavabının şeirlə olması, sualdakı qafiyə ilə eynilə qafiyədə olması tələb olunur. Xəstə Qasım ilə Ləzgi Əhməd arasında yer alan qıfılənddən verdiyimiz nümunə deyilənlərə əyani sübutdur:

Ləzgi Əhməd

*O nədir ki, dayanıbdır dayaqsız?
O nədir ki, boyanıbdır boyaqsız?
O nədir ki, doğar əlsiz-ayaqsız?
Üç ay keçər, ayağı var, əli var?*

Xəstə Qasım

*Göy bir çadır, dayanıbdır dayaqsız,
Ayla Gündür, boyanıbdır boyaqsız.
Qurbağadır, doğar əlsiz-ayaqsız,
Üç ay keçər, ayağı var, əli var.*

«Bayatı-tapmaca»larda isə tamamilə başqa bir mənzərənin şahidi oluruq. Burada dördlüyün cavabı yalnız bir söz ilə ifadə edilir. Məsələn:

*Ya qanı,
Ver muradım, ya qanı.
Dəryadan bir quş uçdu,
Nə əti var, nə qanı.*

Tapmacanın cavabını «Gəmi» sözü ifadə edir.

Bizimlə bəzən sadə, bəzən də yüksək poetik dildə danışan, təbiətin öz ruhu, öz ahəngi, xalqın öz dili və təfəkkürü stixiyası ilə hopmuş olan bu dördlükler ağılı, zəkani, düşüncə və mühakiməni inkişaf etdirmək baxımından da xüsusi idraki qiymət, estetik dəyər və əhəmiyyət kəsb edir, həm dinləyici (oxucu), həm də tədqiqatçılar üçün əvəzsiz xəzinəyə çevrilirlər.

*Lələm elin aşına,
El toplaşar başına.
Nə əli, nə ayağı,
(Və ya: Əli yox, ayağı yox),
Gedər əkin başına.*

(Su)

*Gözəl mənnən nar istər
Bağım yoxdu, bar istər.
Əkilməmiş bostannan
Toxumsuz xiyar istər.*

(Dombalan)

Demək lazımdır ki, öz məzmununda, bədii-fəlsəfi mündəricəsində yazıldığı dövrün, o vaxtkı ictimai həyatın bütün qatlarını əhatə edən «bayatı-tapmaca»larda xalq bədii-obrazlı dil səlisliyi, məna kəsəri ilə seçilən forma və üslub axtarış-tapmağa çalışmış və beləliklə də, şifahi xalq ədəbiyyatının lirik növünün «bayatı-tapmaca» janrı meydana gəlmişdir. Bu, daha təkmil sənətə meyilin təbii nəticəsi kimi qiymətləndirilməlidir. Eyni meyilin, xalqın folklor zövqündə və düşüncəsində fasiləsiz, tənəffüsusuz davam edən bədii tərəqqinin növbəti, daha sonrakı təzahürü və ifadəsi isə, bizcə, atalar sözləri və məsəlləridir. Atalar sözləri və məsəllər başqa janrlarla bərabər, xalqın tarixini, onun bədii, fəlsəfi təfəkkü-

rünün inkişaf mərhələlərini, milli soyun və kökün həyat tərzini, dünya baxışını, inam və etiqadını, adət və ənənəsini əks etdirən müstəsna dəyərə malik bir xəzinədir. Bu xəzinədə uzaq keçmişlərlə bağlı hadisələrə, adət-ənənələrə, hətta unudulub getmiş, həfizələrdən silinmiş tarixi həqiqətlərin güclə sezilə bilən izlərinə belə təsadüf edilir. Buna görədir ki, yalnız folklorçular yox, həm də etnoqraflar, filosoflar, dilçilər, tarixçilər bu mənəvi inciləri incələyir. Onların vasitəsilə müəyyən tarixi hadisələrin, milli düşüncədə, mentalitetdə inkişafın izlərini və köklərini axtarırlar. Tarixçi atalar sözü və məsəlləri qədim görüş və inamları, yazılmamış qanunları əhya etmək baxımından, etnoqraf isə ənənələrin unudulub getmiş izlərini onlarda axtarib-tapmaq, soy-kökündə etnoqrafik və semantik (lingvistik) bərpaya nail olmaq baxımından dəyərləndirir. Filosof atalar sözü və məsəllər vasitəsilə etnik düşüncənin tarixini və tərzini öyrənməyə, məntiq aləmində yerini dürüsləşdirməyə can atır. Dilçi isə atalar sözü və məsəllərə fərdlər arasında obrazlı ünsiyyətin, insan nitqinin inkişaf pillələrini, dilin leksik-qrammatik qayda-qanunlarını tədqiq etmək işində əvəzsiz mənbə nöqtəyi-nəzərindən yanaşır.

Bütün bu baxımlardan, əsərlərlə ana kökdən, əcdad mühitdən təcrid olunaraq, başqa xalqlar əhatəsində qalan İraq türkmənlərinin atalar sözləri və məsəlləri xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Müxtəlif xalqlarda «ibrətamiz söz», «qanadlı söz», «qızıl söz», «dilın gülzarı», «xalq məktəbi», «xalq hikməti», «ruhun təbibı», «ağlın gözü» və s. adlarla tanınan bədii söz sənətinin bu təkrarsız inciləri Azərbaycanda olduğu kimi, İraq–türkman folklorunda da «atalar sözü» və ya «əskilər sözü» adlanır.

Sağlam düşüncə, iti ağıl, müdrik fəlsəfə və hikmət məhsulu olan, bədii hədəfə sərrast tuşlanan atalar sözləri və məsəl-

lər Kərkük dolaylarında çox geniş yayılmışdır. Onların məna zənginliyi, məzmunca rəngarəngliyi bütün hallarda və situasiyalarda xalqın köməyinə çatır. Uşaq, böyük, qadın, kişi, kəndli, ziyalı və s. bütün xalq atalar sözü və məsəllərdən istifadə edir. Atalar sözləri elə bir dirilik bulağıdır ki, onun suyundan dadan sənətkarların da xalqla əlaqəsi daha möhkəm olur. Xalq isə həmişə ağla, kamala, müdrikliyə yüksək qiymət vermişdir. Yerində deyilmiş atalar sözü fikrin məna dəyərini, onun bədii zərbə, təsir gücünü birə-on artırır. Xalq ağıl və mərifət sahibini layiqincə qiymətləndirir. Bu başqa xalqlarda da belədir. Amxarlara görə, atalar sözü və məsəllərdən məhrum nitq duzsuz yeməyə bənzəyir. Qaraqalpaqların hikmətli kəlamında isə deyilir ki, ağıllı adamın nitqini atalar sözü bəzəyir.

Təsadüfi deyildir ki, xalq ədəbiyyatının bütün qollarında, xüsusən də atalar sözlərində və məsəllərdə hikmətli öyüdlər, nəsihətlər özünə geniş və möhkəm yer tutmuşdur.

Xalq kütləsinin təfəkkürünü ibrətamiz bir tamlıqla ifadə edən, hamı tərəfindən danışığ əsnasında hər an, hər münasibətlə işlədilən, Şərq milli koloritini əks etdirən İraq–türkman atalar sözləri və məsəllərində, hər şeydən əvvəl, nəzərəçarpan cəhət dərin məna ilə bərabər, tələffüzdə, nitqdə, ifadədə ahəng, musiqi və axıcılıqdır. Bunların əksəriyyəti rədif, qafiyəsi yerində olan gözəl şeir parçasını andırır. Məsələn:

*Yoldaş tanı, yola var, yolda yüz min bəla var,
Acıq gələr üz saralar, acıq gedər üz qaralar.
Xarab qardaş, qara daş.
Nənəli qız bəlli qız, nənəsiz qız dəlli qız.
Səbrnən çiylər bişər, səbrsiz məlik çaşar.
Tamah etdilər mala, qızı verdilər lala.
Köyü köpəksiz gördü, əli ağacsız girdi.*

*Nə duzlu ol – atıl, nə duzsuz ol – satıl.
Nə belə et öyül, nə elə et – söyül.
Alışdın yağlı dolmaya, əcəb bir gün olmaya.
Qalıbdı öz başına, örtübdü bez başına.
Bir çulum var, ataram, harda gəlmiş yataram.
Nə vaxt yağış, o vaxt qış və s.*

İraq–türkman atalar sözü və məsəlləri bəzən iki hissədən ibarət olur. İkinci hissə birinci hissədə verilmiş fikri daha da qüvvətləndirir, mənalandırır, tamamlayır. Azərbaycan folklorunda çox işlənən «Utananın oğlu olmaz», «Bu günün işini sabaha qoyma», «Ağıl yaşda deyil, başdadı», «Əski pambıq bez olmaz» və s. atalar sözləri İraq–türkman folklorunda «Utananın oğlu olmaz, olsa da xeyrin görməz», «Bu günün işini yarına (sabaha) qoyma, bəlkə, yarın sənə yar olmadı», «Ağıl yaşda deyil, başdadı. Amma ağlı başa gətirən yaşdı», «Əski pambıq bez olmaz, əski düşmən düz olmaz» kimi işlənir və istər-istəməz fikir bütövlüyü, mənə bitkinliyi ilə adamı heyratə gətirir.

Aqıl babaların ikicə sözlə yaratdığı hər birində «tam kitablar dolusu ağıl və hislər olan», formaca kiçik, mənaca dərin, hikmətdə və zəkada, sınaqda, müşahidədə, bilik və təcrübədə min illərin yekunu, sonucu olan atalar sözü və məsəllərin İraq–türkman folklorunda da müəllifi bütöv xalqdır. Ona görə də bədii əhatə dairəsi çox genişdir.

Bu zəka və söz sənətinin daim təzə-tər, azalmayan sehrli təsir gücünə malik olmasına səbəb onların böyük həyat həqiqətlərini, miqyaslı əxlaqi və fəlsəfi motivləri yığcam, hikmətli üslubda, dildə ifadə etməsindədir. Qərinələrdən öncə yaranan, müdriklik süzgəcindən keçərək həyata əbədi vəsiqə alan, zamanəmizə qədər gəlib çıxan, İraq–türkman atalar sözləri və məsəlləri indi də öz əhəmiyyətini itirmir, hikmət və

tərbiyə təsirini saxlayır, milli xarakterin tarixini, onun mə-nəvi-psixoloji təkamül yolunu öz ziyası ilə işıqlandırır...

İraq türkmənlərinin ləhcələri olduqca şirindir. Cinasla, təşbihlə danışır, hər şey üçün münasib bənzətmə və deyim-dən istifadə edirlər. Gözəl qız haqqında deyirlər: «Elə gözəl, elə gözəl, Şam şamaması, əcəm alması» və ya «Aya deyər sən bat, mən çıxım».

Şirindilli qadın haqqında: «Bir arvaddı, bir arvaddı. Ağ-zı bal, dili şəkər», özü haqqında böyük fikirdə olan, əslində isə əsli-nəslə olmayan kimsə haqqında: «Toya girər, zurna bəgənməz, hamama girər, qurna bəgənməz»; çirkin kimsəyə «Suratında cin oynayıb»; ucalmaq, zəhmətin nə olduğunu göstərmək üçün: «Dağa çıxmaq yorulmaq istər»; zalım və insafsız kimsəyə: «Əlindən gəlsə adamı bir qaşığı suda boğar»; evdə atanın yeri barədə: «Erkəyi olmayan evin günəşi olmaz», minnət barədə: «Minnət təkin ağır yük olmaz», insanlıqdan payı olmayan haqda: «Allah onu yaradı ki, dünya boş qalmasın»; aldadılan kimsə haqqında: «Ayağı altına sabun qoydular»; düzəlmək üzrə olan işi pozana: «Bişmiş aş soyuq su tökür»; başqasının əvəzinə yerli-yersiz danışana: «Onun ağzını kirələyiblər»; mənasız söhbətlə baş aparan: «Dadsız-duzsuz qonuşur»; riyakar adamlara: «Ağlayanla ağlar, gülənlə gülər»; kök adama: «Daraman tayası», çox gəzən, hara gəldi gedən haqda: «Rəşməsi boynuna dolanıb»; çox səs-küy olanda: «Arvad hamamına döndü» və s. deyirlər.

Kitabda geniş yer alan və «Bənzətmələr, deyimlər, vəsf-lər» başlıqlı bölmədə toplanan istehzalı bənzətmələrə də, məzəmmətlə deyilən ifadələrə də, alqış, dua, bəddua (qar-ğış), küfr və s. ilə bağlı frazeoloji ifadələrə də gərəyincə rast gəlinir. Bu ifadələrdə insan oğlu, onun gözəl xüsusiyyətləri-nin tərənnümü qabarıq şəkildə özünü göstərmiş, babalarımız-nın neçə min illik həyat təcrübəsi öz əksini tapmışdır.

Həyatla, dünyanın əsrəfi olan insanla, ətraf mühitlə bağlı elə məqam yoxdur ki, bu gözəl vəsflərdə, deyimlərdə və frazeoloji ifadələrdə öz əksini tapmasın. Deyimlər, bənzətmələr xalqın mənəvi aləminin zənginliyini, bədii ifadə vasitələrinin rəngarəngliyini bariz şəkildə göstərir və xalq kütləsinin təfəkkürünü ifadə etmək baxımından əvəzsizdir.

Deyimlərdə, bənzətmələrdə aşılıb-daşan, ayıq və oyaq, nikbin və işıqlı ovqat yaradan bədii ironiya və istehza, yumor və satira öz ifadəsini lətifələrdə artıq ayrıca janr səviyyəsində tapır. İraq–türkman folklorunda xalqın məişətindən doğan duzlu-məzəli lətifələr çoxdur. Lakin onların arasında dərin mənası və hikməti ilə insanları ovsunlayan, heç vaxt köhnəlməyən, əbədi təzə-tər qalan, həm kəmiyyət, həm də keyfiyyətə fərqlənən Molla Nəsrəddin lətifələridir.

İraq–türkman folklorunda da bu müdrik başqa türkdilli xalqlardakı Xoca Nasır (qazax), Nəsrəddin Afandi (özbək), Ependi (türkman), Nəsrəddin Oca (tatar), Nəsrəddin Əpəndi (uyğur), Hoca Nəsrəddin (türk) adı ilə deyil, Azərbaycanda olduğu kimi Molla Nəsrəddin və ya sadəcə olaraq Molla adı ilə tanınır.

Maraqlıdır ki, Molla Nəsrəddin lətifələri ilə bağlı ənənə də İraq–türkman folklorunda Azərbaycandakı ənənənin eynidir. Burada da Molla Nəsrəddin lətifələrindən söz salan gərək yeddisini danışsın. Qulaq asanların da hər birinin yeddi lətifə danışması arzu olunur. Bu, Molla Nəsrəddin lətifələrinin geniş yayılmasına səbəb olmuşdur. Mövzu və ideya cəhətdən zəngin və rəngarəng olan İraq–türkman lətifələrini izlədikcə onların da prof. M.H.Təhmasibin təsnifatına uyğun gəldiyinin şahidi olursan. Onları da «Molla evdə», «Molla və dövlət adamları», «Molla dostları arasında», «Molla və qonşuları və s. kimi bölmələr altında qruplaşdırmaq olar.

Bu böyük xalq filosofunun İraq türkmanları arasında məşhur olan lətifələrini dinlədikcə istər-istəməz gözlərin önündə sadələvhlükdən müdrikliyə qədər uzun yol keçmiş, dünya görmüş nurani qocanın əyilməz, məğrur surəti canlanır. Xalq öz həyat təcrübəsini, milli-tarixi müdrikliyini bu surətdə təcəssüm etdirmişdir.

Xalqın hələ də səngiməyən sevgisinə çevrilmiş Molla Nəsrəddin indi də insana xas olan ən gözəl xüsusiyyətləri özündə toplayan ağıllı, dərrakəli, həyatın keşməkeşlərini, istisini, soyuğunu görmüş, bərkdən-boşdan çıxmış, təmkinli, uzaqgörən, yaxşını pisdən, xeyiri şərdən ayırmağı bacaran, dünyanı düzgün dərk edən bir xalq müdrikinin obrazı olaraq qalır. Dərrakəli, qorxmaz, hazır cavab, zirək, tədbirli, zara-fətcil Molla həm Azərbaycanda, həm də İraq türkmanları arasında ağıl və fərasət nümunəsidir. Haqq, ədalət carçısıdır, geniş xalq kütlələrinin dostu, kasıbların havadarı və xeyirxahıdır.

Vicdanı təmiz olan bu xalq müdriki üçün həyatda xeyirxahlıqdan ümdə heç nə yoxdur. Odur ki, qəddar, insafsız, vicdansız, ədalətsiz, rüşvətxor, ikiüzlü, yaltaq, nadan, cahil və s. adamlara qarşı mübarizədə heç nədən çəkinmir. «Molla, dünyada ən axmaq kimdir? – deyə soran birisinə «Sözün doğrusunu xalqın gözüne deyən» – cavabını verməklə Molla açıq bildirir ki, atdığı addımın məsuliyyətini yaxşı dərk edir, bu yolda onu nələr gözlədiyini bilsə də, tutduğu yoldan dönmür. Köhnə dünya, onun törətdiyi ətəlet, səfəlet, cəhəlet, istibdad, mövhumat, xürafat... Hamısı Mollanın tənqid hədəfinə çevrilir. Molla avam və sadələvh adamlara acıyır, onların gözünü açmağa çalışır. Xalqı elm, bilik, savad və tərəqqiyə, maarif və mədəniyyətə səsləyir. İnsanları ədalətli olmağa, bəd əməllərdən çəkinməyə çağırır. Gənclərin əxlaqlı, namuslu, qeyrətli, əməksevər olması üçün əlindən gələni edir.

Molla Nəsrəddin lətifələrinin ətini-canını İraq türkmanlarının həmişə, hər yerdə aşib-daşan rişxənd, istehza ehtiyatı, kinayə enerjisi, dadlı-duzlu, məzəli yumor potensialı təşkil edir. Bunlara uyğun bədii təsvir forması, üsulu vasitəsilə də tapılır.

İstehza, kinayə, rişxənd, incə yumor lətifələrdə quru-quru tərifləmə, lağa qoyma, ələ salma, rusvay etmə, yaxşıya pis, pisə yaxşı demə, özünü qanmazlığa, görməzliyə, eşitməzliyə, saymazlığa, bilməzliyə vurma və s. yolu ilə öz bədii ifadəsini və üslub, dil gerçəkliyini tapır.

Dinlədikcə adamı mat qoyan, valeh edən bu məzəli, dadlı-duzlu xalq yaradıcılığının qəhrəmanı, hədəfi, predmeti insandır. Ümumiyyətlə, hər bir lətifədə ən azı iki-üç obraza təsadüf edilir. Xalq tərəfindən ümumiləşdirilən bu obrazlar cəmiyyətin müxtəlif təbəqələrini təmsil edirlər. Lətifələrdə surətlərin dili obrazların dünyagörüşlərinə, şüurlarına, ağıl və dərrakələrinə uyğun gəlməklə bərabər, onların hansı təbəqəyə mənsub olduqlarını, sənətlərini, daxili aləmlərini, psixologiyalarını da özündə əks etdirir.

Canlı xalq dilinin bütün incəliklərini əhatə edən lətifələrə sözçülük, uzunçuluq yaddır. Təbiilik, yığcamlıq, oynaqlıq, şirinlik və s. lətifə janrının dilinin səciyyəvi xüsusiyyətidir. Şübhə yoxdur ki, lətifələrin belə geniş yayılmasında və sevilməsində məhz bu cəhət az rol oynamamışdır.

Öz mayasını xalq yumorundan alan lətifələr hamının malı olduğundan, əsrdən-əsrə, nəsildən-nəslə keçərək könüllərdə məskən salmış, ölməz ədəbi irsə çevrilmişlər. Bizə qalırsa, lətifələri xalqın döyünən ürəyi, iti ağılı, görən gözü, vuran nəbzi hesab etmək tarixi-ədəbi gerçəkliyin həqiqətinə tamamilə uyğun olardı.

İraq–türkman folklorunda epik növün zirvə məqamı və ən geniş yayılmış janrı isə nağıldır. Evdən-evə, eldən-elə, dil-

dən-dilə gəzən, xalqın həyata münasibətini, istək və arzularını, bəxt, tale, xoşbəxt həyat barədə dünyagörüşünü əks etdirən, xeyrin şər, haqqın haqsızlıq üzərində qələbəsini, ədalətin təntənəsini göstərən bu əvəzsiz incilər, təəssüf ki, elm və texnikanın sürətlə inkişaf etdiyi, xalq təxəyyülünün məhsulu olan «uçan xalçalar»ı təyyarələrin, kosmik gəmilərin əvəz etdiyi zamanəmizdə öz mövqeyini əldən verməyə, unudulmağa yan almışlar. Nağılçılıq, nağıl söyləmək bir çox xalqlarda söyləniş tərzini dəyişərək, səhnə, radio və televiziya ayaq açdığı, maraqlı nağıl filmləri yaradıldığı halda, İraq–türkman folklorunda bir sənət kimi aradan çıxır.

Demək lazımdır ki, son illərə qədər Kərkük dolaylarında nağılları uzun qış gecələri bir evə toplaşar, xalı və palazlar üzərinə buraxılan sinilərdə samovardan çay içər, kömür közü ilə dolu manqal ətrafında qızınar və dinləyərdilər. Başqa xalqlarda olduğu kimi, onları, əsasən, peşəkar nağılçılar danışardılar.

Kərkük dolaylarında gündüz nağıl söyləmək məsləhət görülmür. Uşaqlara belə bir inam təlqin edilib ki, kim gündüz nağıl danışsa, nağıl bitəndə çoqu çıxar, yəni başında buynuz bitər. Böyükələr arasında isə belə bir inam var ki, kim gündüz nağıl danışsa, parası pul (qəpik-quruş) olar, yəni müflisləşər.

Müəyyən qismi toplanaraq çap edilən İraq–türkman nağılları, bir qayda olaraq, nağılın məzmunu ilə əlaqəsi olmayan pişrovla başlayır. Pişrovdan sonra giriş-başlanğıc gəlir. Lakin realist nağılların əksəriyyəti pişrovsuz – filansız «var idi, yox idi, bir avçı vardı». «Biri var idi, biri yox idi, darın dünyasında bir padşah var idi» və s kimi başlayır.

İraq–türkman nağılları aşağıdakı pişrovlarla başlanır:

«Biri var idi, biri yox idi, yalan gerçəkdən çox idi. Yalanı doldurdular çuvala, dayadılar duvara. Gerçəyi qoydular meydana başına. Matal gəldi qapıya. Hartdan-hurtdan, sıxması

qarpız qabuğu, dügməsi turpdan. Aman-zaman içində, qərbil saman içində, dəvə bərbərliq edir, əski hamam içində. Hamamın tası yox, peştamalı ortası yox. Köyümüzə tazi gəlib, onun da xaltası yox...»

Yaxud:

«Var idi, yox idi, yalan gerçəkdən çox idi. Yalanı doldurdular çuvala, dayadılar duvara, gerçəyi qoydular ortaya, asdılar qazuğa. Aman-zaman içində, qərbil saman içində, dəvə bərbərliq edir, əski hamam içində, hamamın tası yox, peştamalı ortası yox. Birəyə vurdular palanı. Otuz iki yerdən çəkдилər kolanı.

Dedi: Eşq olsun! Və ya Afərin! Necə uydurdun bu yalanı...»

Və ya:

«Matal, matal mat atar, bir kişi xurma satar. Xurmanı gəti mən yeyim, görək kim borca batar. Hartdan-hurtdan. Çıxması qarpız qabuğu, dügməsi turpdan...»

Və ya:

«Matal, matal, matına, şeytan mindi atına. Əlində qamçı-sını və ya – quyruğunu dolandırdı, dolandırdı, çaldı filankəsin (nağıl danışan məclisdə əyləşən bir dostunun və ya uşağın adını çəkir) suratına. Qamçıya qüvvət, Məhəmmədə salavat. Beləcə nağıl gəldi buraya...»

Demək lazımdır ki, pişrovdə sözlərin axıcılığı, ahəngdarlığı əsas şərtidir. Pişrovlara türkdilli və eləcə də başqa xalqların nağıllarında da təsadüf edilir. Lakin Azərbaycan və İraq–türkman nağıllarında olduğu kimi, onların nağılın məzmunu ilə heç bir əlaqəsi yoxdur.

Pişrovdan sonra isə nağılın başlanğıcı gəlir. Məsələn: Hartdan-hurtdan, çıxması qarpız qabığı, dügməsi turpdan. Aman-zaman içində, qərbil saman içində, dəvə bərbərliq edir, əski hamam içində. Var idi, yox idi, iki qardaş var idi

və s. başlanğıcda qəhrəmanın mənşəyi, hadisənin cərəyan etdiyi yer və s. qısa şəkildə nəql edilir:

«Biri var idi, biri yox idi, darın dünyasında bir padşah var idi». «Var idi, yox idi, bir avçı vardı», «Var idi, yox idi, Həsən adında bir odunçu var idi», «Biri var idi, biri yox idi, bir yəhərçi var idi», «Bir gün-günnərdə su çox axdı. Su axınca dünyanı fəyəzan etdi. Əldə qaldı bir dağ. O dağda bir tülkü, bir aslan, bir qatır qaldı», «Var idi, yox idi, bir keçəl var idi», «Var idi, yox idi, darın dünyasında bir inad xoruz var idi», «Var idi, yox idi, darın dünyasında bir keçiyənən bir qurt varıydı» və s. Nağılın ortasında Azərbaycanda olduğu kimi, İraq–türkman folklorunda da nağılçı uzun bir məsafəni qısa keçildiyini göstərmək üçün:

Dedi: «Ya Əli, sənə mədəd. Yel kimin dərə, təpə, düz bil-mədi keçdi. Az getdi, üz getdi, dərə, təpə düz getdi...»

Və ya: «Az gedər, üz gedər, dərə, təpə düz gedər...»

Və ya: Dərələrdən sel kimin, təpələrdən yel kimin keşdi» və s. kimi ifadələr işlədilir.

Mətləbin üstünə gəlmək üçün uzun sözün qıtası mənasına gələn «Nə başıyızı ağrıdım» – deyərək nağılda söhbət gedən qızın gözəlliyini uzun-uzadı tərifləmək əvəzinə «Gəl mənə gör, dərdimdən öl» və ya «Aya deyər sən bat, mən çıxım» və ya «Elə gözəl elə gözəl, Şam şamaması, Əcəm alması» kimi ifadələrdən istifadə edilir. Əlçatmaz, ün yetməz, çox qorxulu bir yeri təsvir edərkən nağılçının: «Quş getsə qanad tökər, qatır getsə dırnaq tökər», acıqlı bir məxluqu göstərmək üçün «Bir dodağı yer süpürür, bir dodağı göy» deməsi kifayət edir.

Nağılın maraqlı yerinə, kulminasiya nöqtəsinə çatanda, müsbət qəhrəman dardan qurtaranda, istəyinə çatanda dinləyicilər deyirlər: «Darı başımıza» – yəni bizim də işimiz belə uğurlu olsun, biz də istəyimizə çataq, murada yetək.

Qeyd etmək lazımdır ki, İraq–türkman folklorunda nağılların sonluğu çox rəngarəng və maraqlı olurlar. Məsələn: «Mən də getdim, əlimə bir şey düşmədi», «Mən də getdim, gənə bir şey vermədilər. Bəlkə, siz verəsiniz» – deyə nağılçı üzünü nağıla qulaq asanlara çevirir. Və ya: «Fitnə-fəsaddan xilas oldular. Əvvəlki kimi şad-xürrəm yaşadılar. Siz də şad olasınız. Mənim bir nəsnəm yoxdu, mən şad olmam. Bəlkə, siz bir nəsnə verib məni şad edəsiniz».

Və ya: «Qırx gün, qırx gecə toy etdilər. Şadlıqla yaşadılar. Siz də şad olasız. Darı başınıza. Toya mən də getmişdim. Başları qarışmışdı. Ağzımı şirin edən olmadı. Şəkərlər paylandı, sevinclər oldu. Mənə bir şey düşmədi».

Və ya: «Havadan üç alma düşdü. Biri matala, biri matal deyənə, biri də Qədriyyəyə».

Və ya: «Göydən üç alma düşdü. Biri mənim, biri Əlinin, biri də nağıl söyləyənin».

Maraqlıdır ki, Qədriyyə də, Əli də elə nağılı söyləyənin özüdür. Nağılçı öz adını nağılın bu məqamında, bu formada çəkməklə, bir yandan nağılın gedişində yaranmış gərginliyi azaldır, dinləyiciləri güldürür, digər tərəfdən də gözlədiyi təmənnaya işarə edir.

Əgər nəzərə alsaq ki, bir çox xalqlarda indinin özündə belə müəyyən bir peşəni özünə sənət etmiş adamlar, istər müğənni, istər rəqqasə, istər musiqiçi, istər pəhləvan, istər kəndirbaz, istər gözbağlayıcı, istər ağıcı – sazlayan və ya başqa sənət sahibləri olsun, mütləq zəhmətləri müqabilində əmək haqqı təmənnasında olurlar. Belə olan halda, keçmişdə xüsusi nağılçıların zəhmət haqqı diləməsi təəccüb doğurmur.

Mövzu, ideya, məzmun, təsvir, vasitə və üsullarına görə müxtəlif və rəngarəng olan İraq–türkman nağıllarını aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar: heyvanlar haqqında nağıllar, sehrli nağıllar, tarixi nağıllar, ailə-məişət nağılları.

Bunların içərisində heyvanlar haqqında nağıllar İraq–türkman folklorunda xüsusilə geniş yayılmışdır. Uşaqların yaş xüsusiyyətinə, psixologiyasına uyğun yaradılmış belə nağıllar daha çoxdur. Süjeti çox sadə, yığcam, dili anlaşıqlı olan bu nağıllarda insana məxsus cəhətlər heyvanların üzərinə köçürülür. Başqa növ nağıllarda olduğu kimi, alleqorik nağıllarda da əsas məqsəd uşaqlarda və gənclərdə qorxaqlıq, paxıllıq, xəyanət, kələk, hiylə, tənbellik, acgözlük və s. kimi mənfi keyfiyyətlərə qarşı ikrah hissi oyatmaq, onlarda dostluq, mərdlik, qorxmazlıq, dəyanət, səxavət, əməyə məhəbbət, böyüklərə hörmət, onların məsləhətlərinə qulaq asmaq, danışanı dinləmək qabiliyyəti, danışanın sözünü kəsməmək, rəvan və şirin danışmağı bacarmaq və s kimi müsbət keyfiyyətləri aşılamaqdır.

Bu nağıllarda aslan, qurd, qoyun, keçi, xoruz, tülkü, dovşan, tısbağa, at, çaqqal, toyuq və s. kimi heyvan surətlərinə tez-tez rast gəlinir. Onlarla bağlı süjet xəttində əsas yeri yemək uğrunda mübarizə tutur. Bu mübarizə müxtəlif gül-məli üsullarla verilmişdir.

Alleqorik nağılların bir çoxu Azərbaycana xas nağıl alleqoriyasından heç nə ilə seçilmir. Məsələn, «Şəngülüm, Şüngülüm, Məngülüm» nağılı Kərkük dolaylarında «Titlə-Bitlə», «Xoruzla-padşah» – «İnad Xoruz», «Dovşan» – «Keçəl oğlan», «Dovzanqurdu və siçan Solub bəy» – «Dovzanqurtağı» və s.

Eyni sözləri hər iki bölgəyə xas olan sehrli nağıllar barədə də demək olar. Məlumdur ki, tərəqqinin bütün mərhələlərində təbiət hadisələrinə, sosial-siyasi və ekoloji mühitə insanın münasibətində xeyirlə şər in daimi mübarizəsi həmişə diqqət mərkəzində olmuşdur. Demək lazımdır ki, bu ümumbəşəri mübarizə mövzusu və motivi İraq–türkman sehrli nağıllarında özünü bariz şəkildə göstərir. Belə nağıllar-

da, adətən, fitnə-fəsad, xəyanətkarlıq, paxıllıq, yalan, kələk, pislik kimi qara, neqativ dəyərlərin ifadəsi olan şər qüvvələr, əsas qayəsi xeyirxahlıq, yaxşılıq, doğruçuluq olan xeyirxah qüvvələrlə qarşı-qarşıya durur. Etiqad, ideya, inam əsasını xariqüladə qüvvələr təşkil edən bu nağıllarda çox uzaq keçmişlərə bağlı olan adət və ənənələrin izlərinə belə rast gəlmək olur. Sehrli nağıllardan ən çox məşhur olanları – «Xayin vəzir», «Sas tavuğun təlnəgi», «Odunçu qızı», «İlan şahı», «Gögərçinin otluğu», «Əhməd və sehrkar sahibi» kimi folklor variationaları Azərbaycanda da geniş bəlli olan klassik nağıllardır.

Tarixi nağıllar isə İraq–türkman folklorunda sehrli nağıllara nisbətən daha az yayılmışdır. Bu sözləri tarixi-məişət nağıllarına da aid edib eynilə təkrar etmək olar. «Şah Abbas və Pinəduz» və «Yəhərçi qızı» belələrindəndir. Bu nağıllarda Şah ənənəvi zalım statusunda, həmişəki zülmkar obrazında göstərilmir, əksinə, onun hərəkətləri dinləyicini şah obrazına hüsn-rəğbət bəsləməyə vadar edir. Bununla belə, İraq–türkman nağıllarında müsbət qəhrəmanlar, əsasən, kütlə içindən çıxan, zəhmətlə dolanan adamlar olurlar.

Tarixi məişət nağıllarından fərqli olaraq, İraq–türkman folklorunda adi məişət nağılları və ailə-məişət nağılları daha çoxdur. Həcm etibarilə nisbətən kiçik olsalar da, bu nağıllar xalqın həyat tərzini, yaşayışını, güzəranını, adət-ənənəsini, mübarizəsini, arzu və ümidlərini yığcam bədii boyalarla əks etdirir. «Yola nərdivan ataq», «Olar əkdı, biz yedik», «Keçəl oğlan», «Keçəl oğlan matalı», «İki keçəl», «Fatma xan», «Həyasız arvad» belə nağıllardandır.

Onu da qeyd etmək vacibdir ki, məişət nağıllarının İraq–türkman və Azərbaycan variantları bir-birindən heç nə ilə fərqlənmirlər. «İnad xoruz» – «Xoruzla padşah» nağılına, «Keçəl oğlan matalı» – «Çik-çik xanım» nağılına, «Keçəl oğlan» – «Dovşan» nağılına bənzəyir.

Xalqın həyatı, güzəranı, adət-ənənəsi barədə maraqlı səhifələri öz içinə alan bu nağıllarda hökmdar, vəzir, molla, tacir və başqaları ilə zəhmətkeş xalq nümayəndələrinin qarşılaşmasından, ictimai haqsızlıq, ədalətsizlik, dərəbəylik, yoxsulluq, ehtiyac və s. danışılır.

Bu nağılların baş qəhrəmanları ağıl, tədbir, ədalət, insaf, vicdan, doğruluq hesabına istəklərinə nail olur, mənəvi keyfiyyətləri ilə qələbə qazanırlar.

Bu qəhrəmanların şəxsində xalq öz istək və arzularını təcəssüm etdirir. Ailə-məişət nağıllarında real həyat həqiqətləri, ictimai-siyasi fikirlər daha qabarıq şəkildə özünü göstərir. Həyat realist boyalarla verilir.

Xalq təfəkkürünün əvəzsiz xəzinəsi olan nağıllar, o cümlədən də İraq–türkman nağılları xalqın milli xüsusiyyətlərini, onun adət-ənənəsini, məişət tərzini, ümumiyyətlə, mədəniyyətini öyrənmək baxımından nə qədər uzaq keçmişlərlə bağlı olsalar da, bu günlə də öz ünsiyyət və təmas tellərini itirmirlər. İndinin özündə belə böyük maarifçi-pedaqoji amalla xidmət edirlər. Xüsusən uşaqların gələcək şüurlu həyatında misilsiz rol oynayırlar. Onlarda vətənə, insanlara məhəbbət, pisliliyə, qorxaqlığa, satqınlığa, xəyanətə, tənbəlliyə, yalançılığa və s. nifrət, kimsəsizlərə, gücsüzlərə hörmət və mərhəmət kimi hislər aşılayır. Uşaqlar təbiət və heyvanat aləminə nağıllar vasitəsilə çıxır, onları sevməyə başlayırlar. Onlar dosta, yoldaşa sədaqətli, doğrucul olmağı, xeyir və şəri həyatda ilk dəfə nağıllar vasitəsilə dərk edirlər...

Azərbaycandan fərqli olaraq, İraq–türkman şifahi xalq ədəbiyyatında ən fundamental epik janr – dastanlar o qədər də geniş yayılmamışdır. Dastan sözünün özü də İraqda işlənmir. Ona «matal» deyirlər. Eşq-məhəbbət və qəhrəmanlıq dastanlarını orada da Azərbaycanda olduğu kimi sazla çalılıb-oxuyurlar. Dastanlar uzun qış gecələrində çayxanalarda

və evlərdə müəyyən münasibətlə camaat qarşısında söylənmiş və yayılmışdır. İraq–türkman aşığılarından kərküklü Aşıq Abbas, Kor Abış, Daquqa bağlı İmam Zeynalabdin kəndindən Xəlil Əhməd çox məşhur olmuşlar. Hətta Aşıq Qənbər Əli dastan söyləyərkən, çalib-oxuyarkən sazına-büllüllərin qonduğunu da qeyd edənlər vardır (Əta Tərzibaşı. «Kərkük havaları», s. 36). Təbii ki, belə aşığıları yetişdirən mühit olmuşdur. İraq–türkman folklorunda «Leyli və Məcnun», «Yusif və Züleyxa», «Əsli və Kərəm» (İndi bu dastan yalnız Tiləfərdə sazla oxunur), «Fərhad və Şirin», «Arzu–Qəmbər» və «Koroğlu» dastanları yer almaqdadır. Burada Azərbaycanda unudulmaqda olan «Arzu–Qəmbər» dastanından söz açacağıq. «Arzu–Qəmbər» İraq türkmanları arasında çox geniş yayılmış, qadın məclislərinin yaraşığıdır. Kərküklü folklorşünas Əta Tərzibaşı «Arzu–Qəmbər»i 1964-cü ildə Bağdadda, sonralar Tehran və İstanbulda çap etdirmişdir.

Azərbaycanda 1971, 1987 və 1990-cı illərdə Qəzənfər Paşayev tərəfindən dastanın Kərkük variantı Bakıda çap olunmuşdur.

Bu kitabda isə Əbdüllətif Bəndəroğlu tərəfindən lentə alınmış Tuz Xurmatu variantını oxuculara təqdim edirik.

Dastanın Kərkük variantında bizə doğma olan yerlərdən, şəhərlərdən danışılırsa, Tuz Xurmatu variantında hadisələrin birbaşa Araz çayı sahilində cərəyan etdiyinə şahidi oluruq:

*Quruyasay ey Araz,
Əlimizdən düşdü saz.
Qəmbəri çay apardı,
Yetiş, ey Xıdır İlyas.*

Dastanın Tuz Xurmatu variantında dördlüklərin – bayağıların sayı 31-dir. Bundan əlavə, bu variantda cavabı da iki

misradan ibarət olan iki misralıq şeir parçalarına da təsadüf edilir:

Qəmbər: *Kəsmə gözləriy mənnən,
Ayrılmaz ruhum sənnən.*

Arzu: *Gözlərim ha səndədi,
Səniy eşqiy məndədi.*

Onu da qeyd edək ki, bədii cəhətdən bu variant dastanın Kərkük variantından o qədər də fərqlənmir.

«Arzu–Qəmbər» – nağılla dastan arasında keçid təşkil edir. Dastanın müqəddiməsi nağıl pişrovu ilə başlayır:

«Hartdan, hurtdan, sıxması qarpız qabığı, dügməsi turp-dan». «Aman-zaman içində, qərbil saman içində, dəvə bərbərliq edir, əski hamam içində». «Var idi, yox idi, iki qardaş var idi» və s.

O da maraqlıdır ki, Kərkük folklorunda elə nağıl da, dastan da eyni məfhumla – «matal» sözü ilə ifadə olunur.

«Arzu–Qəmbər»in nağılla dastan arasında keçid təşkil etdiyini, nağıldan yarandığını göstərən cəhətlərdən biri də odur ki, bu dastan da bəzi və məxsusi nağıllar kimi yalnız qadınlar tərəfindən və yalnız qadın məclislərində danışılır.

Dastanın Azərbaycan variantlarında və eləcə də «Yaxşı və Aşıq» dastanında olduğu kimi, İraq–türkman variantı da bayatılar üzərində qurulmuşdur. Bu, o deməkdir ki, professor M.H.Təhmasibin təbirincə desək, «Azərbaycan folkloru bu janrda, bu formada da İraq–türkman folkloru ilə şərikdir».

Bu dastanın izinə «Əsli–Kərəm» dastanında düşməyimiz də dediklərimizi təsdiq edir. Kərəmin dilindən deyilən beş bəndlik «Olmadı» adlı qoşmanın üçüncü bəndi «Arzu–Qəmbər»in daha qədim olduğunu göstərir:

*Xurşid öz Mahının dizinə yatdı,
Qəmbər Arzunun tozuna batdı.
Dünyada Şahsənəm murada çatdı,
Aşıq Qərib kimi gülən olmadı.*

(«Əsli və Kərəm» dastanı)

«Arzu–Qəmbər» dastanına, onun qəhrəmanlarına həm İraq–türkman, həm də Azərbaycan bayatılarında təsadüf etməyimiz isə onun xalq arasında sevildiyinə dəlalət edir:

*Bu gələn Qəmbər ola
Müşk ilə ənbər ola.
Səni mənə yetirən
Bəlkə, Peyğəmbər ola.*

(Azərbaycan bayatısı)

*Arzular gedər;
Qəmbər–Arzular gedər.
Bəsləmə yad ördəgin
Vətən arzular gedər.*

(İraq–türkman bayatısı)

Demək lazımdır ki, dastanın İraq–türkman variantında hadisələrin gedişi öz təbiiliyi və həyatiliyi ilə seçilir. Çox canlı və sadə dildə iki gəncin nakam məhəbbətindən danışılır. Dastanda yer alan bayatılar yerli-yerində işlənməklə bərabər, həm də onun məzmununu dərinləşdirir və təsir gücünü daha da artırır. Doğrudur, «Şəhri və Mehri», «Əzətli Əmrah» kimi Azərbaycan dastanlarında olduğu kimi, «Arzu–Qəmbər»də də övladsızlıq barədəki ənənəvi süjetlə, doğma qardaşların uşaqları olacaq təqdirdə oğlan və qız olsalar, onları bir-birinə verəcəkləri barədə əhd-peymanla başlayır. Lakin bəzi dastanlarımızdan fərqli olaraq, bu dastanın

İraq–türkman variantında «qondarma» hadisələrə, deyək ki, «Şəhri və Mehri»nin valideynlərinin dördünün də bircə balıq tərəfindən, bircə dəfəyə udulması və on beş-on altı yaşlı gənclərin «yetim» qalmaları və s. kimi motivlərə rast gəlinmir. Əksinə, «Arzu–Qəmbər»in İraq–türkman variantında böyük həyat həqiqəti vardır. Belə ki, Qəmbərin atası vəfat edəndən sonra əmisi onu öz evinə gətirir, Arzu ilə bircə onu mədrəsəyə qoyur. Qardaşı ilə kəsdiyi şərti, əhdi-peymanı unutmur. Lakin Qəmbərin əmisi arvadı gözünün ağı-qarası olan yeganə qızını kimsəsiz, yetim bir oğlana vermək istəmir. Qızını varlı-hallı, arxalı bir gəncə vermək arzusu ilə yaşayır. Hər şey də burdan başlayır.

Demək lazımdır ki, «Arzu–Qəmbər»in İraq–türkman variantında ayrı-ayrı məhəbbət dastanlarımızda yer alan süjetlər, motivlər, hadisələr öz əksini daha inandırıcı şəkildə tapmışdır. «Qurbani», «Abbas–Gülgəz», «Əsli–Kərəm» və s. kimi gözəl məhəbbət dastanlarımızda olduğu kimi, «Arzu–Qəmbər» dastanında da qəhrəmanın sağ aşiq–haqq aşığı olub-olmadığı yoxlanılır. Qəmbər sağ aşiq olduğu üçün imtahandan çıxmaqla bərabər, onda qeyri-adi bir keyfiyyət də üzə çıxır. Nə desə yerinə yetir, bütün qarğışları həyata keçir. Qəmbərin sağ aşiq olduğunu bildiklərindən «Mahmud və Ağcaquş» dastanında olduğu kimi, Arzunu bəyin evinə aparmazdan əvvəl heç kim Arzunu bəzəməyə, onu geyindirməyə cəsarət etmir.

Bu fakt bir daha «Arzu–Qəmbər»in çox qədim olduğuna dəlalət edir. Ta qədim zamanlardan nağıllar və «Kitabi-Dədə Qorqud» boylarından göründüyü kimi, insanlar qarğışlardan çəkinir, qarğış tutacağına inanırdılar.

O da maraqlıdır ki, dastanda yer alan bütün qarğışlar bayatı üstündədir.

Qəmbərin sağ aşiq – haqq aşığı olduğunu göstərən və «Arzu–Qəmbər» kimi iki gəncin nakam məhəbbətindən söz

açan «Yaxşı və Aşıq» dastanında yer alan süjet də maraq doğurur.

Arzuyla və eləcə də Yaxşıyla evlənmək istəyən gənclər yıxılıb ölür. Hər ikisi bayatılar üstündə qurulan «Arzu–Qəmbər» və «Yaxşı və Aşıq» dastanlarını birləşdirən, başqa dastanlardan fərqləndirən bir cəhət də vardır. Hər iki dastanın məzmunundan görünür ki, Arzu da, Yaxşı da sevgililəri kimi, sağ aşiq olduqlarından hər şey onlara əvvəlcədən agah olur.

«Arzu–Qəmbər»i başqa dastanlarımızla da birləşdirən, doğmalaşdıran oxşar cəhətlər çoxdur. Bu dastanda da aşiqlər dara düşəndə Xıdır İlyası köməyə çağırır.

«Arzu–Qəmbər» və «Əsli–Kərəm» dastanlarında saf, ülvi məhəbbət daşa dəyir. Gənclər sevgilərinə qovuşa bilmir, vüsala yetmir, məhv olurlar. Hər iki dastanda gənclərin qəbirləri arasında qaratikan çıxır. Onu kəsirlər, yenidən göyərir.

«Arzu–Qəmbər» dastanı xalq məişətini, onun inam və etiqadlarını, mərasimlərini, adət-ənənələrini parlaq şəkildə əks etdirmək, İraq–türkman ləhcələri üzərində tədqiqat aparmaq baxımından əvəzsiz bir mənbədir.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, İraq–türkman folklorunun toplanması, nəşri işinə və qismən tədqiqinə XX əsrin ortalarından başlanılmışdır. Xalqın yaradıb nəsildən-nəslə töhfə etdiyi bu mənəvi inciləri toplayaraq bəşəriyyətin ən böyük kəşfi olan kitablarda yaşadanlardan danışarkən göz önünə, ilk olaraq, Əta Tərzibaşı, Molla Sabir, Şakir Sabir Zabit, İbrahim Daquqi, İhsan Vəfi, Sübhi Saatçı, Mövlud Taha Qayaçı, Məhəmməd Xurşid və başqaları gəlirlər. Onların min cür əzab-əziyyətə qatlaşaraq topladıqları və əsasən, öz hesabına çap etdirdikləri qızıl qiymətli kitablari və rəqlədikkə onların zəhməti böyük duyğular oyadır.

Doğrudan da, folklor elə bir abidədir ki, onun daha kamil, daha mükəmməl, daha möhtəşəm olmasında bir kərpic

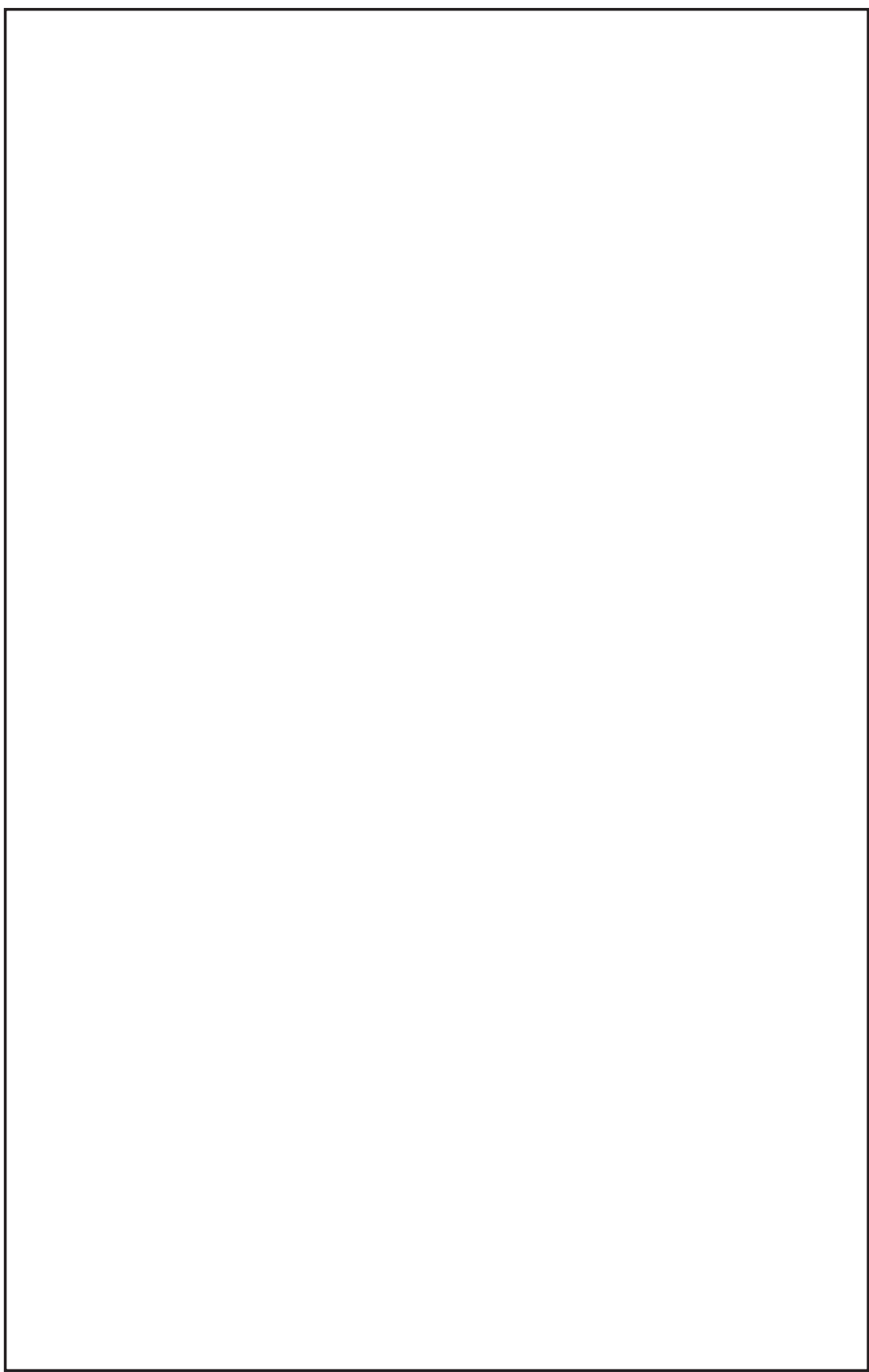
qoyanın da, min kərpic qoyanın də zəhməti təqdirlə yad edilməlidir.

Adı çəkilən tədqiqatçılar indi İraqın hüduqları xaricində də tanınır və İraq–türkman folklorunu layiqincə təmsil edirlər.

Xoyrat və manilər, xalq havaları, atalar sözü və məsəllər, beşik nəğmələri, lətifələr, tapmacalar, ilkin arxaik folklor nümunələri, mərasim folkloru, vəsflər və deyimlər İraqda artıq toplanaraq həm Bağdadda, həm də Bakıda çap edilmişdir. Görülən işlər özlüyündə böyük elmi və əməli əhəmiyyəti olan folklor nümunələrini toplama və nəşr etmə çərçivəsində qalmamış, ayrı-ayrı janrların tədqiqi yolunda da müəyyən işlər görülmüşdür. İraq–türkman folklorunun hər-tərəfli tədqiqinin xalqımızın tarixi və taleyi ilə bağlı digər global problemlərin – milli və ədəbi dil tariximizin, dialektologiyamızın, xalq poeziyamızın, estetik fikir tariximizin bu vaxta qədərki bütün təcrübəsini tam və əhatəli şəkildə öyrənmək baxımından da rolu, əhəmiyyəti misilsizdir.

Xalq müdrikliyini bütün incəlikləri ilə özündə yaşadan İraq–türkman folkloru elə bir xəzinədir ki, xalqını sevən hər kəs burada qəlbi rıqqətə gətirən, ruhu titrədən və zəkanı işıqla, şəfəqlə dolduran daş-qaşlar, incilər tapa biləcəkdir...

ÜRƏKDƏN GƏLƏNİ
DEMƏSƏN
OLMUR
(*Publisistik yazılar*)

BİZ HAZIR! *

Bədii tərcümə məsələlərinə dair müzakirə çox yerli və vaxtında qaldırılmışdır. Müzakirədə orijinaldan tərcümə məsələsinə də toxunulmuşdur. Bu barədə bir neçə söz demək istəyirik.

Təcrübə göstərir ki, tərcümə edilən əsər ilə orijinal arasındakı məsafə nə qədər qısa olarsa, tərcümə bir o qədər keyfiyyətli çıxar, maraqlı oxunar. Bunun da bircə çarəsi var: orijinaldan tərcümə etmək! Bu iş çətin və məsuliyyətlidir. Çünki oxucu tərcüməçi vasitəsilə dilini, mədəniyyətini, adət və ənənəsini bilmədiyi bir xalqın yaşayışı, mənəvi aləmi ilə tanış olur. Xırdaca bir qüsurluq, diqqətsizlik həmin xalq haqqında səhv təsəvvür yarada bilər. Ona görə də mütərcim tərcümə etdiyi əsərin dilini bilməklə bərabər, həmin xalqın tarixini, adət-ənənəsini, əsərin yarandığı mühiti, ən başlıcası yazıçının üslubunu yaxşı bilməli, əsəri duya-duya, yaşaya-yaşaya tərcümə etməlidir. Belə yaradıcılıq prosesi professor Əziz Şərifin dediyi kimi, tərcüməçini oxucuya ikinci müəllif kimi tanıtdırır. Orijinaldan edilməyən tərcümə çox zaman nəinki oxucunu, hətta tərcüməçinin özünü belə çaşdırır. Tərcüməçi orijinaldakı çox vacib məsələlərdən xəbərsiz olur. İşin əsl mahiyyətini nə özü bilir, nə də oxucuya çatdırır. Burada kiçik bir misal gətirmək istəyirik. İngilis tənqidi realizminin banilərindən olan Tekereyin şah əsəri «Şöhrət bazarı» romanında «bülbul», «divan», «sultan», «ağa», «paşa», «salam», «yatağan», «qızlar», «qızlar ağası» (xacə) və s. kimi sözlər Azərbaycan dilində olduğu kimi işlənmiş və ingilis dilinin lüğət tərkibinə daxil olmuşdur. Öz-özlüyündə bu fakt azəri oxucuları üçün maraqlıdır. Əgər əsər orijinaldan deyil, başqa dil, məsələn, rus dilinin vasitəsilə tərcümə edilərsə,

* «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzeti, 25.03.1967. s.6.

tərcüməçi ilə bərabər, oxucu da bu cür əhəmiyyətli bir cəhətdən xəbərsiz olacaqdır.

Bizə elə gəlir ki, «sətri tərcümə» vasitəsilə edilsə belə, orijinaldan tərcümə yenə də başqa dil vasitəsilə edilən tərcümədən əhəmiyyətliyədir. Bayronun «Şərq poemaları»nın bu yolla tərcüməsi ədəbiyyatımızda ilk təcrübə kimi, əsasən, müvəffəqiyyətli çıxmışdır. Görkəmli mütəxəssislər qeyd edirlər ki, bir sıra kiçik nöqsanlarını nəzərə almasaq, ümumiyyətlə, poemalar gözəl tərcümə olunmuşdur. Təəssüf ki, respublikamızda bu təcrübə davam etdirilmir.

Xarici dillərdən birbaşa tərcümənin vaxtı çoxdan çatmışdır. Açıq demək lazımdır ki, başqa qardaş sovet xalqları ədəbiyyatına nisbətən bu cəhətdən çox geriyik. Geriliyi aradan qaldırmağa bizim həm imkanımız, həm də şəraitimiz vardır. Ancaq bu imkanlardan müvafiq şəkildə istifadə edə bilmirik.

Dillər İnstitutu hər il xarici dilləri gözəl bilən onlarca mütəxəssis hazırlayır. Neçə ildir ki, institutda tərcümə dərniyi fəaliyyət göstərir. Burada nəsrin, poeziyanın sirlərinə bələd olan, xarici dillərdən səlis tərcümələr edə bilən istedadlı tələbələr vardır. Lakin onların qələm məhsulları ilə redaksiya və nəşriyyatlar maraqlanmırlar. İnstitutu qurtardıqdan sonra onların tərcüməçilik sahəsində işlərini davam etdirməsinə heç bir şərait yaradılmır. Nəticədə tərcüməçi kimi istifadə edilə biləcək kadrlar orta məktəblərdə müəllimlik etməklə kifayətlənirlər.

Hər il institutumuzda azəri dilindən xarici dillərə və ya əksinə, tərcümə müsabiqəsi keçirilir. Təəssüf ki, tərcümə edilən əsərlər institutdan kənara çıxmır.

Sevindirici haldır ki, bu ildən institutumuzda tərcümə şöbəsi açılmışdır. Burada gələcək mütəxəssislər sırf tərcümə problemlərini öyrənirlər. Şöbənin qarşısında geniş məqsəd

qoyulmuşdur. Avropa dillərindən ediləcək ikitərəfli tərcümə bizi daha çox düşündürür. Yəni şöbə xarici dillərdən birbaşa tərcüməyə kömək etdiyi kimi, azəri dilindən də xarici dillərə tərcümə işinə böyük əhəmiyyət verəcəkdir. Təcrübəli müəllimlərin rəhbərliyi ilə çalışan gənclərimizin əməyindən nəşriyyatlar günü bu gündən istifadə edə bilərlər. Biz artıq ilk təcrübələrə başlamışıq. Hazırda ingilis dili şöbəsinin qabaqcıl tələbələrinin köməyi ilə yazıçı İ.Şıxlının «Ayrılan yollar» romanını ingilis dilinə tərcümə edirik. Bu, tərcümə kafedrasının və tərcümədə iştirak edən tələbələrin Oktyabrın 50 illiyinə hədiyyəsi olacaqdır. Əlbəttə, ilk təcrübə nöqsansız olmaz. Nöqsanları düzəltmək üçün müxtəlif yollar axtarıyıq. Qoy, bu axtarışlarda nəşriyyat və redaksiyalar da bizimlə birlikdə iştirak etsinlər.

HƏR XALQIN ÖZ ADƏTİ... *

Xəbər verdiyimiz kimi, filoloji elmlər namizədi Qəzənfər Paşayev 2 nömrəli yataqxanada ingilis adət və ənənələri haqqında söhbət aparmışdır. Tələbələr söhbəti böyük maraqla qarşılamışlar.

Oxucularımızdan bir neçəsi redaksiyaya müraciətlə, ingilis adət-ənənələri barədə məqalə verməyimizi xahiş etmişdir. Onların xahişini 1 nömrəli leksika kafedrasının baş müəllimi Q.Paşayevə çatdırdıq.

Əgər güzarınız İngiltərəyə düşsə, mütləq vaxtilə kralların ov yeri, sonralar duel meydanı, indi isə bir çox xüsusiyyətlərinə görə məşhur olan Hayd Parka gedin. Parkın «canlı atraksion» bölməsinə baş çəkin. Qapısında «Aclıq üzrə dünya

* «Bilik» qəzeti, Bakı, 25.03.1971; 1.04.1971.

çempionu buradadır. Onun dodaqları arasından 14 gündür ki, su da keçməyib. Çempion 29 gün ac qalmaq və bununla da öz şəxsi rekordunu təzələmək fikrindədir!» – yazılmış plakatı gördükdə dayanın. Biletin qiyməti hər neçəyə olsa da, xəsislik etməyin. «Çempion»a baxmağa dəyər. Bilet alın, içəri keçin. Əvvəlcə sizə elə gələcək ki, onu haradasa görübsünüz. Gözünüz önündən «məktubu yetişməyən» zavallı Qurban, bir abbası üçün Məşədi İbada «belini şikəst etdirən» yazıq hambal keçəcək. Camaat «çempion»a baxıb güldükcə siz fikrə qərq olacaqsınız.

Adət və ənənələr xalqın formalaşmasında, başqa xalqlardan fərqlənməsində böyük rol oynayır. Təsadüfi deyildir ki, indi almanlar çalışqanlıqları, rəsmiyyətçilikləri hərbi forma və paradları çox sevmələri, fransızlar şən, mülayim olmaları, şərabi çox sevmələri, şərq xalqları qonaqpərvərlikləri, amerikanlar lovğalıqları, şit və kobud olmaları ilə fərqlənilirlər (Faktlar İngiltərə və AFR-də çıxan kitablardan götürülmüşdür – *Q.P.*).

Bəs ingilislər? Onlar soyuq, adamayovuşmaz, təkəbbürlü bir xalq kimi tanınmışlar. Dünyanın heç bir yerində, heç bir şəhərdə ingilis şəhərlərindəki qədər bir ailəlik kiçik evlərə rast gəlməzsən. Hər ailə istəyir ki, ayrıca evi, ayrıca giriş və s. olsun. Külli miqdarda bir ailəlik evlərə baxanda istər-istəməz qədim «Mənim evim mənim qalam» ingilis məsəlini xatırlayır və onun nə demək olduğunu anlayırsan. Qəribədir ki, Corc Stefenson paravoz icad edəndə və ölkəni dəmiryol şəbəkəsi bürüyündə hər yerdə həyəcanla danışır: «Necə ola bilər ki, bir neçə adam bir otaqda – vaqonda getsin?» Buna çıxış tapıldı. Hər kupeni bir nəfərlik etdilər. Qapılar isə birbaşa platformaya açıldı. Belə bir qatarın uzunluğunu təsəvvür etmək çətin deyil. Vaxt keçdikcə belə qatarlar aradan çıxsada da, kupələr bir neçə nəfərlik olsa da, ingilislərin

adama yovuşmamaq, başqaları ilə təmasda bulunmamaq adəti qaldı.

Qeyd etmək lazımdır ki, ingilislər, eyni zamanda çox təmkinli və ifrat dərəcədə ehtiyatlıdılar. Bu, hətta ona gətirib çıxarır ki, əsl ingilis açıq-aydın məsələlərdə «hə», «yox» demək əvəzinə, «güman ki,» «səhv etməməyə», «deyəməyə» və s. kimi ümumi ifadələr işlədirlər. Bəlkə, elə buna görədir ki, qarşılaşdıqda, əsasən, havadan danışirlər. Qorxurlar ki, siyasətdən – filandan danışarlar, eşidən olar. Sonra da bu, onlara bəla oturur.

İngilisləri başqa xalqlardan fərqləndirən başqa cəhətlər də vardır. Bunlardan birincisi onların son dərəcə mühafizəkar – köhnəlik tərəfdarı olmasıdır. Bu, köhnə adların saxlanması belə özünü göstərir: İynə-sap küçəsi, Süd küçəsi, Gümüş küçəsi, Ot bazarı, Çoban bazarı və s. kimi adlara indi də London kimi böyük və müasir bir şəhərdə rast gəlir və tarixən buralarda nələr baş verdiyini təsəvvürünə gətirir-sən. «Ot bazarı»nda isə 1150-ci ildən 1855-ci ilə qədər taxt-taca və dinə xain çıxanlar min əzab-əziyyətlə qətl olunur, hətta diri-diri yandırılırmışlar.

Nümayəndələr palatasında səsvermə də qədimdə olduğu kimidir. Əlqaldırma və gizli səsvermə onlara yaddır. Müəyyən bir məsələ həll edildikdə nümayəndələr üzərində «lehinə» və ya «əleyhinə» sözləri yazılmış qapılardan birindən keçirlər. Bu vaxt onları sayırlar. Hansı qapıdan çox adam keçsə, üstünlük o tərəfə verilir.

Adət və ənənələrin çoxu müəyyən bir hadisə və ya təsadüf nəticəsində yaranmışdır.

1605-ci ildə I Ceymsin krallığı vaxtı, Roma katolik kilsəsinin rəhbərliyi ilə münaqişə yarandığına, kral kilsəyə qarşı çıxdığına görə krala və onun yaxın adamlarına sui-qəsd düzəldilmişdi. Sui-qəsd parlamentin açıldığı günə təyin edilmişdi. Parlamentin zirzəmisinə barıt dolu çəlləklər qoyul-

muşdu. Sui-qəsdçilərdən biri Lord Montiql adlı bir zadəganın yaxın adamı idi. Odur ki, xəlvətcə Lorda yazır ki, əgər o, yaşamaq istəyirsə, bir bəhanə ilə parlamentin açılışı günü binaya yaxın gəlməsin. Lord Montiql məktubu krala göstərir. Tədbirlər görülür. Məşəllərlə zirzəmiyə düşəndə orada çəlləkləri görürlər. Sui-qəsdçilər edam olunsalar da, o vaxtdan hər il parlamentin açılışı günü məşəllərlə zirzəmiyə enirlər.

İngilisləri başqa xalqlardan fərqləndirən ikinci cəhət onların iqtisadiyyata möhkəm fikir vermələridir. Təsadüfi deyildir ki, marksizm-leninizmin üç mənbəyi-üç tərkib hissəsinin birini ingilis siyasi iqtisadi təşkil edir. Biz burada ingilis iqtisadiyyatının adət və ənənələrlə bağlı olan bəzi cəhətlərini göstərməklə kifayətlənəcəyik. İstər toy, istər nişan, istərsə də qonaqlıqlarda hər şey elə ölçülüb-biçilir ki, artıq cüzi xərcə də yol verilmir. Bu, necə olur?

Qonaqlıqlar təşkil edilənə bir həftə qalmış qonaqlara dəvətnamələr göndərilir. Üç günə cavab gəlir. Həmin şəxs təşəkkür edir və qonaqlıqda iştirak edib-edə bilməyəcəyini göstərir. Toyda və nişanda da belə. Lakin nişanda dəvətnamə iki həftə əvvəl göndərilir və nişana bir həftə qalmış cavab alınır. Toyda isə dəvətnamə üç həftə əvvəl göndərilir və toya iki həftə qalmış cavab alınır. Beləliklə, məclisdə neçə nəfərin iştirak edəcəyi qabaqcadan bilinir.

Nəticədə, hər şey əvvəlcədən müəyyənləşdirilir. Xeyir iş vaxtı stolun üstündə bir artıq bıçağa, çəngələ və ya boşqaba da rast gəlinmir. Bir sözlə, israfçılığa qətiyyən yol verilmir. Bəlkə, bu, vaxtilə müəyyən ərzaq ehtiyacından və s. meydana gəlib. Çünki ingilis «mətbəxi» dünyanın ən kasıb mətbəxlərindən biri hesab edilir.

Burada toyla əlaqədar bir məsələni də qeyd etmək yerində olardı. Bir çox ölkələrdə olduğu kimi, İngiltərədə də gənclər evlənən kimi bir aylıq səyahətə çıxırlar (Onlar evdən

çıxanda arxalarınca bir tay ayaqqabı atırlar. Guya, bu, xoşbəxtlik gətirir). Toy vaxtı onlara bir şey almırlar. Yeni evlənənləri yola saldıqdan sonra qohumlar yığışaraq, gənclərə kimin nə alacağını aydınlaşdırırlar. Onlara sözün həqiqi mənasında ev düzəldirlər. Yeni evlənənlər səyahətdən qayıtdıqda isə gənclərin «üzə çıxma» və ya «xalq arasına çıxma» məclisi olur. Dəvət olunanlar hədiyyə gətirirlər.

İngilisləri başqa xalqlardan fərqləndirən əsas cəhətlərdən biri də onların zarafatı çox sevmələridir. 1858-ci ildə London metaləritmə zavodunda ağırlığı 13 ton 716 kq olan böyük saat düzəldiləndə parlamentdə saata nə ad vermək məsələsi müzakirə olundu. Nümayəndələrdən birinin zarafatla dediyi «Niyə də onun adını «Biq Ben» qoymayaq?» hamının gülüşünə səbəb oldu. Məsələ burasındadır ki, o vaxtlar İngiltərədə Əmək naziri çox böyük vücuda malik olan və «Biq Ben» ləqəbini daşıyan nəhəng Bencamin Holl idi. Həmin vaxtdan saat «Biq Ben» adını aldı.

İngilislər ləqəb verməyi çox sevirlər. İngilis bankının binası «Qoca qarı» ləqəbini almışdır, yalnız ona görə ki, 250 ildən artıqdır ki, mövcuddur.

İngilislərin başqa bir ünsiyyəti də vardır. Onlar yüksək təbəqə və siniflərlə tanışlıqları ilə fəxr edirlər. Onların nitqində tez-tez «Mən filan lordla nahar edəndə» və ya «şahzadə filankəs mənə dedi ki...» və s. kimi ifadələri eşitdikdə təəccüblənməyin. Təəccüb ediləcək başqa şeylər daha çoxdur. Öz faciələri ilə dünya teatr sənətini zirvələrə qaldıran Şekspir vətəninin əksər dram teatrlarında daimi aktyor truppası yoxdur. Təzə bir əsər meydana gələndə, rejissor aktyorlardan müəyyən truppə düzəldir və iki-üç həftə əsəri məşq etdikdən sonra, hər axşam tamaşa təşkil edilir. O vaxta qədər ki, mənfəət əldə edilir. Sonra isə aktyorlar dağılırlar.

Nişanlandıqda yalnız oğlanı, yeni körpə dünyaya gəldikdə isə yalnız ananı təbrik edirlər.

Mərkəzi İngiltərədə, o cümlədən də Londonda qadını əzizləmək mənasında «ördəyim», «torağayım», Şotladiyanın mərkəzi Qlazqoda isə hətta «toyuğum» deyə çağırırlar.

Metroda kim istəsə papiros çəkə bilər, avtobusda isə papiros çəkmək qadağandır.

İngilislər, adətən, evlərini qonaqlara göstərmirlər. Təkcə kabinetini göstərsələr (əgər varsa) bunun özü də böyük işdir.

İngilislər görüşdükdə əl tutmağı xoşlamırlar. Doğrudur, varlılar bir çox hallarda, hətta qonaqlıqdan çıxıb gedəndə belə əl tutub ayrılırlar. Papağını çıxarıb qadınlara təzim edən, baş əyən varlılara da rast gəlinir. Aşağı siniflər isə buna köhnəlik qalığı kimi baxırlar. Onlar, hətta avtobusa minəndə və ya düşəndə həyat yoldaşına kömək etməyi, restoranda onlara stul göstərməyi və ya qapını açıb yol verməyi həqarət sayırlar. Buna qadın özü də yol verməz.

Tanışlıq zamanı ad-familiyanı deməklə bir çox məsələlər aydınlaşır. Belə ki, evli qadın «misiz» (xanım) sözündən sonra mütləq ərinin ad-familiyasını, dul qadın «misiz» sözündən sonra öz adını və ərinin familiyasını, ərindən ayrılmış qadın isə «misiz» sözündən sonra öz ad-familiyasını deyir. Yaşından asılı olmayaraq, ərə getməmiş qız – «mis» (xanım qız) sözünü və sonra ad-familiyasını deyir.

İngiltərədə başqa xalqların da dərin rəğbətini qazanan adətlər az deyildir.

Ölkədə hər səhər üzünü qırxmayan adama pis nəzərlə baxırlar. Heç nəyi olmayan, müəssisədən-müəssisəyə gəzərək iş axtaran işsizlərin belə səlhiyə ilə büküb cibində gəzdirdiyi ülgücü var.

İngilislər növbə məsələsinə də böyük fikir verirlər. İstər cavan, istər yaşlı, hamı öz növbəsini gözləyir. Onlar, hətta

deyirlər ki, «növbə»ni onlar kəşf etmişlər və bununla fəxr edirlər. Belə bir lətifə yaranıb ki, ingilis tək olsa belə öz-özünə səliqəli bir növbə düzəldəcək ki, bu da onun həqiqi ingilis olmasına dəlalət edir.

İngiltərədə dilənçilik qadağan edilib. Bəs işsizlər, iş qabiliyyətini itirmiş qocalar necə dolanırlar? Buna da çıxış tapılıb. Küçədə nə istəsən sata bilərsən. Əlində kibrit və ya diş şotkası tutan və ümid dolu gözlərini səndən çəkməyən imdad diləyən qocanın, soyuqdan gömgöy kəsilmiş nimdaş paltarlı kiçik bir qızın yanından necə keçəsən? Kibritin pulun ver, onu götürməsən də olar.

İngiltərədə nəqliyyatın yuxarıda göstərdiyimiz pis cəhəti ilə yanaşı, yaxşı cəhəti də vardır. Belə ki, London daxilində işləyən avtobuslar qırmızı, şəhərətrafına və əksinə işləyən avtobuslar yaşıl, dəmiryoluna qulluq edən maşınlar sarı, hava nəqliyyatına qulluq edən maşınlar isə açıq-qırmızı rəngdə olurlar.

Demək olar ki, hər sənət sahibinin öz geyim forması var. Ayaqqabı təmizləyənlər tünd-qırmızı pencək geyirlər, xüsusi məktəblərin hərəsinin öz geyim forması var və s.

Maraqlıdır ki, mini paltarın modasını ilk dəfə yaradan və sonralar buna görə kral cəmiyyətinin ordenini alan ingilis qadını olsa da, ingilislər geyimə o qədər də fikir vermirlər.

Restoranlarda belə bir adət var. Əgər buraya tanış olmayan bir şəxs gəlibsə, mütləq ona deyəcəklər: «Bizim restorana xoş gəlmisiniz. Böyük məmnuniyyət hissi ilə nəzərinizə çatdırırıq ki, filankəslər (ölkədə vaxtilə məşhur olan bir neçə şəxsin adını çəkəcək) həmişə bizim restoranda nahar edərdi. Güman edirik ki, siz də bizim daimi qonağımız olacaqsınız».

İngiltərədə restoranlar o qədər də dəbdə deyil. Bunun başlıca səbəbi ölkədə çoxlu klubların olmasıdır. Burada ya-

zıçılar, müəllimlər, həkimlər, rəssamlar və s. klubu var. Yüksək mənsəb sahibləri – əsilzadələr üçün də klublar var. Bəzən həmin klubların divarları arasında böyük dövlət məsələləri həll edilir. Bir çox şübhəli klublar da var ki, onlar həmişə gizli polisin nəzarəti altında olurlar. Klublarda restoran, oxu zalı, kitabxana, istirahət otaqları, müxtəlif oyunlar üçün zallar, kino zalı, radio, televiziya otağı, yaşayış otaqları və s. vardır. Klubun üzvü burada bir gün, bir həftə və ya bir ay qala bilər.

Əvvəllər klublara qadın dəvət etmək olmazdı. Klubun bütün işçiləri də yalnız kişilər idi. İndi vəziyyət dəyişib. İşçilər, əsasən, qadınlardır. Həftənin müəyyən günləri klubda qadın da dəvət etmək olar. İstədiyən vaxt isə dostunu, tanışını dəvət edə bilərsiniz. Üzvü olduğun klubda qonaqlıq da təşkil edə bilərsiniz.

Klublar arasında yazıçılar klubu xüsusi ilə fərqlənir. Klubun divarlarını vaxtilə onun üzvü olan yazıçıların portretləri bəzəyir. Həmin klublarda vaxtilə Dikens, Tekeri və başqalarının oturduqları kürsülər indi də saxlanılır.

MƏNƏVİ KÖRPÜ *

Bədii tərcümə xalqların bir-birini daha yaxıdan tanıması onları bir-birinə bağlayan mənəvi körpüdür. Tərcümə ədəbiyyatının ədəbi əlaqələrin genişlənməsində, xalqlar dostluğunun möhkəmlənməsində, beynəlxalq əlaqələrin inkişafında böyük əhəmiyyətə malik olduğu da şübhəsizdir.

Son vaxtlar bizim respublikada da tərcümə sahəsində müəyyən işlər görülmüşdür. İndi nəinki əcnəbi dildən, hətta

* «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzeti, Bakı, 21.01.1979, s. 6.

əcnəbi dilə tərcümə sahəsində də müvəffəqiyyətlərimiz vardır. «Azərbaycan ədəbiyyatı antologiyası», «Cəlil Məmməd-quluzadə», «M.F.Axundov», «Mirzə Ələkbər Sabir», «Molla Pənah Vaqif», «Nəsimi», «Aşıq Ələsgər» və sair kimi məcmuələrin xarici dillərdə çap olunması Azərbaycan ədəbiyyatının dünya xalqları arasında yayılması yolunda mühüm addımdır. Moskvada ingilis, fransız, alman, ispan, pol-yak, macar, çex, slovak və yapon dillərində nəşr olunan və dünyanın yüzdən çox ölkəsində yayılan «Sovet ədəbiyyatı» jurnalının son nömrələrindən birinin bütövlükdə Azərbaycan ədəbiyyatı və incəsənətinə həsr edilməsinin özü də çox əlamətdardır. Bunu biz ona görə xüsusi qeyd edirik ki, Azərbaycan ədəbiyyatı və mədəniyyəti ilə dünya xalqlarının tanış olması üçün bu yaxşı vasitədir. Hələ 1967-ci ildə professor Əziz Şərif «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzetinin səhifələrində bədii tərcümə məsələlərinə həsr olunmuş müzakirəyə yekun vurarkən yazırdı: «Azərbaycan şeirinin böyük tarixi olduğu hamıya məlumdur. Lakin onun dünya meydanına çıxmasından ötrü görülmən tədbirlərin kifayət olmadığı da məlumdur. Nizamidən tutmuş Sabirə qədər klassik Azərbaycan şeiri geniş mənada, demək olar ki, hələ də dünya mədəniyyətinin malı olmamışdır. Bu şeir rus dilinə... tərcümə olunmuş və Sovet İttifaqı xalqları tərəfindən oxunursa, Avropa dillərinə çox az tərcümə olunmuşdur, olunanların da keyfiyyəti pisdır. Buna da başlıca səbəb Avropa dillərinə əsərlərin orijinaldan yox, başqa dildən çevrilməsidir».

Orijinaldan layiqincə edilən tərcümə isə diqqəti tez cəlb edir. Məşhur ingilis yazıçısı Ç.Oldriç məktublarının birində «Azərbaycan nəsr atologiyası» kitabındakı hekayələri böyük maraqla oxuduğunu yazır. Bizcə, bunun əsas səbəblərindən biri əsərlər orijinaldan tərcümə edildiyinə görə milli koloritin daha çox saxlana bilməsidir.

İndi Azərbaycan oxucuları Zeydulla Ağayev, Rafiq Qurbanov, Hamlet Qocayev, Şamil Zamanov, Fərhad Əliyev, Sabir Mustafayev və başqalarının xarici ədəbiyyatlardan etdikləri orijinal tərcümələri maraqla oxuyurlar. Lakin, əslində, bu iş ümumanda damlaya bənzəyir. Onlar oxucularımızın dünya ədəbiyyatına marağı ilə müqayisədə çox azdır. Professor Əziz Şərifin haqlı olaraq göstərdiyi kimi, xarici ədəbiyyatı respublikalarda milli dilə əcnəbi dillərdən tərcümə edirlər. Respublikamızda da Avropa ədəbiyyatının orijinaldan tərcümə etmək vaxtı çoxdan çatmışdır. Çünki ikinci dil vasitəsilə olan tərcümələrin ömrü gödək, keyfiyyəti isə çox aşağı olur. Biz indi xalqımızı orijinaldan edilmiş tərcümələrlə təmin etməliyik. Bu, bizim mədəni səviyyəimizin göstəricisi olmalıdır.

Bir çox xalqlar indi bədii ədəbiyyatı orijinalda oxumağa səy göstərirlər. Moskvalı professor V.D.Arakin bu münasibətlə yazır: «Bədii ədəbiyyatı tərcümədə oxumağı duzu kəm olmuş və nəticədə tamı az olan xörəyə bənzətmək olar. Çünki tərcümə nə qədər uğurlu, məqbul hesab edilsə də, orijinaldan alınacaq biləcək tamı, ləzzəti tərcümədən almaq mümkün deyildir». Doğru deyilmiş sözlərdir. Həqiqətən də, ikinci dil vasitəsilə edilmiş tərcümədə əsərin, xüsusən üslubunun lazımınca saxlana bilməsinə o qədər də etibar etmək mümkün deyil.

Tərcüməçi orijinalın dilini, onun mənsub olduğu milli ədəbiyyatın inkişaf yolunu, həmin xalqın adət və ənənəsini, tarixini, bir sözlə mədəniyyətini bildikdə bədii tərcümə uğurlu olur. Heç təsadüfi deyildir ki, bütün xarici dillər institutlarında tədris olunan əcnəbi dillər müqabilində həmin xalqın tarixindən, adət-ənənəsindən, ümumiyyətlə, mədəniyyətindən, həyat tərzindən bəhs edən və «Ölkəşünaslıq» adlanan geniş kurs keçilir.

Bədii tərcüməçinin sirlərinə yaxşı bələd olan bir çox sənətkar onu «Dostluq qalası» adlandırır. Həmin qalanın kərpicləri, tağları, hətta özülü belə mən deyərdim, ölkəşünaslıq elementlərindən ibarətdir. Tərcümədən tərcümə zamanı bir çox vacib məsələ ikinci plana keçir. Və beləliklə də, əsər ən başlıca məziyyətindən məhrum olur. Kiçik bir fakt: İngiltərədə uşaqlar arasında maraqla oxunan bir kitabda yetim qız əmisinə məktub yazır: Ona göndərdiyi pul üçün təşəkkür edir və həmin pulla corab və su qızdırıcısı aldığını deyir. Qızdırıcısız indiyə qədər əziyyət çəkdiyini göstərir. Nə üçün, axı o, niyə əziyyət çəkirmiş? İngilislərin adət-ənənəsini bilməyən tərcüməçi bunu çətin ki, tərcümə vaxtı oxucularına çatdıra bilsin. Məsələ burasındadır ki, qış, payız aylarında ölkədə böyük rütubət olduğuna görə yatmazdan əvvəl hamı yorğan-döşəyin arasına qızdırıcı qoyur, onu qızdırır. Əlbəttə, tərcümə zamanı belə təfəsilatları bilmək vacibdir.

Peşəkar alman tərcüməçisi M.Bremin yazdığı kimi: «Tərcüməçilər körpüsəlanlardır. Onlar müxtəlif dillər arasındakı uçurumlarda körpülər salır və beləliklə, bir xalqdan o biri xalqa doğru gedən yolu qısaldır, başqa ölkələrin ədəbiyyatını öyrənmək işini asanlaşdırır, ümumdünya ədəbiyyatının inkişafına kömək edirlər. Ümumdünya ədəbiyyatı isə bizim hamımızı birləşdirir».

Ədəbiyyatımızda açıqca duyulan boşluğu doldurmaq üçün bizim böyük bir «Körpüsəlanlar» ordusuna ehtiyacımız vardır. Bunun üçün ən doğru yol əcnəbi dilləri yaxşı bilən istedadlı gəncləri bu işə cəlb etməkdir.

Bir vaxtlar Xarici Dillər İnstitutunda tərcümə şöbəsi yaratmaq kimi çox gözəl bir təşəbbüs irəli sürülmüşdü. Lakin bu gün belə bir şöbə yoxdur. Bu, bir yana, həmin institutda on ildən çox fəaliyyət göstərən tərcümə kafedrası da bu gün-

lərdə öz işini dayandırmalı olmuşdur. Bizə qalırsa həmin kafedranın bağlanması məqbul hesab edilə bilməz. Nəşriyyatlarımızda da Avropa dillərindən tərcüməçilərimiz, demək olar ki, yoxdur. Bu, istiqamətdə də işə qayğını artırmaq lazımdır. Azərbaycan dilindən birbaşa tərcümə naminə xarici ölkələrdən və başqa qardaş respublikalardan gənclər Bakıya oxumağa gəlir, Azərbaycan dilinin sirlərini öyrənirlər. Mədəniyyətimizlə yaxından tanış olurlar. Ədəbiyyatımızı hərtərəfli müəllimlər, öyrənirlər. Bu təcrübədən biz də istifadə edib, ümidverən gəncləri, tərcümənin sirlərinə daha yaxşı bələd olmaq və xarici dili mükəmməl öyrənmək üçün Moskva-yə, xarici ölkələrə göndərsək pis olmazdı. Bizə belə gəlir ki, Yazıçılar İttifaqı nəzdində xarici dillərdən tərcümə dərniyi təşkil etmək məqsədəuyğun olardı. Ona rəhbərliyi istedadlı tərcüməçilərimizdən birinə və hər dil üzrə Xarici Dillər İnstitutunun bədii tərcümə ilə məşğul olan müəllimlərinə həvalə etmək olardı. Bəyənilməmiş əsərləri onda redaksiya və nəşriyyatlar tərəddüd etmədən qəbul edərdilər. Beləliklə, bir tərəfdən istedadlar üzə çıxar, ikinci bir tərəfdən də oxucular xarici ədəbiyyat nümunələri ilə daha yaxşı və yaxından tanış olardılar ki, bu da öz növbəsində tərcümədən tərcümə kimi zərərli təcrübədən yaxa qurtarmağa imkan verərdi.

Tərcümədən tərcümənin bir zərəri də ondan ibarətdir ki, orijinaldan edilməyən tərcümə üzərində tədqiqat işi aparmağa ixtiyar verilmir ki, bu da həmin sahədə elmlə məşğul olabilecek gənclər qarşısına keçilməz bir sədd çəkir. Göründüyü kimi, orijinaldan tərcümə məsələsi ədəbi-ictimaiyyətimizi bu gün də narahat edən bir problem olaraq qalır.

AZƏRBAYCAN XALÇALARI AMERİKADA*

Mən Amerikada olduğum iki ay ərzində orada Azərbaycan dilinə, Azərbaycan mədəniyyətinə göstərilən böyük marağın şahidi oldum. Amerikada dilimizə bir neçə dissertasiya həsr edilib. «Azərbaycan dilinin əsaslı kursu» adlı çox irihəcmli kitab buraxılıb. Azərbaycan mədəniyyətinə həsr olunmuş kitablar isə daha çoxdur:

«Odlar ölkəsi», «Azərbaycan muğamları», «Qafqazın on iki sirri» fransız dilindən 1962-ci ildə Nyu-Yorkda ingilis dilinə tərcümə edilmiş «Qafqaz səfəri» (A.Düma), «Yüz yaşlılar ölkəsi» və s.

Lakin Azərbaycan xalçalarına həsr olunmuş kitablar nəfis tərtibinə görə xüsusilə fərqlənir. Azərbaycan xalçaları Amerikada yüksək qiymətləndirilir. Onu demək kifayətdir ki, AFR-də, Türkiyədə, İngiltərədə Azərbaycan xalçalarına həsr olunmuş kitablar, Amerikada yenidən çap olunur. Ş.Ulrixin 359 səhifəlik, Ş.Yetkinin 124 səhifəlik, İ.Benetin 376 səhifəlik kitabları belələrindəndir. Bu kitablarda dünya muzeylərində olan Azərbaycan xalçalarından söhbət açılır.

Bütün bunlarla bərabər, Amerika sənətsüenaları Vaşinqtonun «Tekstayl muzeyi»ndə, Nyu-Yorkda olan və ya ayrı-ayrı şəxslərə mənsub XVII–XIX əsrlərdə toxunulmuş Azərbaycan xalçalarına dair kitablar çap etdirmişlər. Bu baxımdan Çarlz Elisin xidmətləri xüsusilə diqqətəlayiqdir. O, 1970-ci ildə və sonralar 1976-cı ildə Vaşinqtonun «Tekstayl muzeyi»nin 50 illiyi münasibətilə gözəl kitablar buraxmışdır. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, Azərbaycan xalçaları haqqında əhatəli biliyə malik olan Ç.Elis xalçaşünas alimimiz L.Kərimovun nadir istedadı malik sənətkar olduğunu göstərir və onun gördüyü işi yüksək qiymətləndirir. Elisin 1976-cı ildə Vaşinqtonda burax-

* «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzeti, Bakı, 09.09.1983.

dığı kitab çox da böyük deyildir. Kitab 112 səhifədən ibarətdir. Kitabın girişində Azərbaycanın xəritəsi, gəbə toxunan yerlər verilib. Kitabda 59 gəbənin şəkli (bəzisi rəngli, bəzisi rəngsiz) və onlar haqqında geniş məlumat dərc olunub.

Kitabda gəbələrin Amerikaya gəlib çıxma yollarından da danışılır. Əsərin əsas məziyyəti ondadır ki, həmin gəbələrin çoxu müəllifin göstərdiyinə görə birinci dəfədir ki, çap edilir və elm aləminə məlum olur. Elisin fikrincə, bu gəbələrin çoxu yeganə nüsxədir. Biz özümüz də bütün gəbələrin şəklini və onlar haqqındakı məlumatı gətirmişik. Şübhəsiz ki, mütəxəssis alimlərimiz öz sözlərini deyəcəklər. Burada onu deyə bilərik ki, Elis on bir gəbənin ilk dəfə çap olunduğunu və yeganə nüsxə olduğunu göstərir. Bu, Azərbaycan gəbələrinin Amerikada yüksək qiymətləndirildiyinə dəlalət edir. Bu münasibəti Ç.Elisin kitabına yazdığı girişdən də görmək olur: «Azərbaycan xalçaları o qədər rəngarəng, o qədər gözəldir ki, onlarda işlənən bütün naxışları, incəlikləri texnikanın yüksək inkişaf etdiyi əsrimizdə belə, olduğu kimi vermək mümkün deyildir. Sehrli barmaqların yaratdığı bu naxışları, rəngləri seçmək, hətta texnikanın qüdrəti xaricindədir».

Ədalətli qiymətdir. Sənətkarın əsl sənətə verdiyi qiymətdir.

XƏTAİŞÜNASLIĞA YENİ TÖHFƏ*

Fransanın milli elmi-tədqiqat mərkəzinin müsabiqəsi yolu ilə «Peters» nəşriyyatının çap etdiyi «Turkikə» məcmuəsinin XVIII cildində (1986-cı il) adı və yaradıcılığı Azərbaycan oxucularına yaxşı tanış olan (*bax*: prof.T.Hacıyevin «Ədəbiyyat və incəsənət» və «Azərbaycan müəllimi» qəzetlərində çap etdirdiyi «Dama-dama göl olar» və «XV əsrə aid

* «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzeti, Bakı, 04.12.1987, s. 8 (Prof. Abbas Zamanovla müştərək).

mənzum traktat» məqalələri) London Universitetinin Yaxın və Orta Şərq şöbəsinin professoru Turxan Gəncəinin ingiliscə «Şah İsmayılın illüstrasiyalı əlyazmasına dair qeydlər» adlı məqaləsi çap olunmuşdur. Əlyazma Britaniya Muzeyi Kitabxanasının Əlyazmalar fondunda tapılmışdır. İndiyə qədər elm aləminə məlum olmayan bu əlyazma 11388 şifrəli nömrə altında saxlanılır. On doqquz perqamentdən ibarət olan həmin əlyazmanın əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, hələlik şairin miniatürlər çəkilmiş əlyazmasına təsadüf edilməmişdi.

Demək lazımdır ki, Turxan Gəncəi Xətai yaradıcılığının tədqiqi sahəsində böyük xidmətləri olan alimlərdəndir. Təsadüfi deyildir ki, tədqiqatçının 1959-cu ildə Neapolda Xətainin qəsidə və qəzəllərinin ərəb əlifbası ilə tənqidi mətninin çapını xətaişünas, mərhum Əzizəğa Məmmədov bütün başqa nəşrlərə nisbətən daha mükəmməl hesab etmişdir.

Odur ki, alimin «Şah İsmayılın illüstrasiyalı əlyazmasına dair qeydlər» məqaləsi diqqəti cəlb etməyə bilməz. Xətainin əlyazmalarının tədqiqinə həsr olunmuş əsərlərlə və eləcə də Mirzə Abbaslının «Şah İsmayıl Xətainin ömür yolu miniatürlərdə» kitabı ilə tanış olduqdan sonra Turxan Gəncəinin söhbət açdığı əlyazma və məqalənin sonunda verilmiş dörd miniatürdən heç birinin bizdə indiyə qədər məlum olmadığı qənaətinə gəldik. Onu da deyək ki, tədqiqatçı əlyazmada yer alan altı miniatürdən yalnız dördünü çap etdirmişdir. Birinci miniatür «Ov səhnəsi», ikinci «Şahzadə tacqoyma mərasimindən sonra şərab nuş edir», üçüncü «Nərd oynayarkən», dördüncü isə «Taqətdən düşmüş adam bulaq başında ağaclar və quşlar arasında» adlanır. Bütün miniatürlər haşiyəyə alınmışdır. Onlara adicə illüstrasiya, adicə təsviri sənət nümunələri kimi baxmaq doğru olmazdı. Söhbət gedən miniatürlərin üçü şəxsən Şah İsmayıl Xətaidən bəhs edir və bu miniatürləri şairin rəsmləri bəzəyir.

Turxan Gəncəi qeyd edir ki, həmin miniatürləri N.Titli «Türkcə əlyazmalara yazılmış miniatürlər» adlı tədqiqat əsərində müxtəsər təsvir etmişdir.

Güman edirik ki, yaxın vaxtlarda çap olunmamış miniatürləri və N.Titlinin məqaləsini Turxan Gəncəi vasitəsilə əldə edəcəyik.

Professor Turxan Gəncəinin məqaləsini və miniatürlərdən üçünü oxuculara təqdim edirik.

SİLİNMƏZ TARİXDƏN İZİ ŞAİRİN... *

Xalq şairi Hüseyn Arif (Hüseynzadə) 1924-cü ildə Qazax rayonunun Yeni gün kəndində anadan olmuşdur. Orta məktəbi bitirdikdən sonra Bakı Pedaqoji Texnikumunda təhsilini davam etdirmişdir. Əmək fəaliyyətinə müəllim kimi (1940–1942) başlamışdır. İkinci dünya müharibəsi dövründə döyüşən ordu sıralarına çağırılmışdır. Ordudan tərxis edildikdən sonra ADU-nun (indiki BDU) şərqşünaslıq fakültəsində (1946–1951) təhsil almışdır. 1951–1952-ci illərdə Moskvada Maksim Qorki adına Dünya Ədəbiyyatı İnstitutunun aspiranturasına daxil olmuşdur.

H.Hüseynzadə ədəbi fəaliyyətə İkinci Dünya müharibəsi illərində başlamışdır. Onun librettosu əsasında «Azad» (1957) tamaşası M.F.Axundov adına Opera və Balet Teatrında, «Yolda» poeması əsasında eyniadlı pyesi (1974) Gənc Tamaşaçılar Teatrında səhnəyə qoyulmuşdur.

Şair «Dağ kəndi» poemasına görə «Qızıl Orağ» mükafatına (1971) layiq görülmüşdür. Əsərləri keçmiş SSRİ və bir

* Bax: «Vəfa» jurnalı, №8, 2004, s. 24–25; Hüseyn Arif–80, Bakı-nəşr, 2004, s. 3–6, kitabı Q.Paşayev f.ə.n. Gülzar İbrahim qızı ilə birgə hazırlamış və öz hesabına çap etdirmişdir (*red.*).

sıra xarici ölkə xalqlarının dillərinə tərcümə olunmuş, mahnılarına musiqi bəstələnmişdir.

Hüseyn Hüseynzadə Xarici Ölkələrlə Dostluq və Mədəni Əlaqələr Azərbaycan Cəmiyyətində şöbə müdiri (1957–1959), «Azərnəşr»in bədii ədəbiyyat redaksiyasında böyük redaktor (1965–1967), «Gənclik» nəşriyyatında bədii ədəbiyyat redaksiyasının müdiri (1967–1968), Azərbaycan Aşıqlar Birliyinin sədri (1982) vəzifəsində işləmişdir. 1991-ci ildə Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin Ağsaqqallar Şurasının üzvü seçilmişdir.

Xalq şairi Hüseyn Arif (Hüseynzadə) 1992-ci il sentyabrın 14-də vəfat etmiş, doğma kəndində dəfn edilmişdir.

Hüseyn Arif bədii yaradıcılığa öz səsi, öz sözü, öz cıdırı ilə gəlmişdi. Sonralar bu cıdır parlaq üfüqlü coşğun bir ümma-na çevrildi. 80–90-cı illərdə isə şairin sənət dünyası ədəbi təkamülünün zirvəsinə ucaldı.

Hər bir yaradıcı ziyalının şəxsiyyəti onun sənətinin məğzini, məqsəd və mahiyyətini, mənəvi bütövlüyünü ifadə edir. Bu mənada Hüseyn Arif poeziyası elə bir dəryadır ki, bu dəryada hər kəs qiymətli söz incisi tapa bilər. «Söz seçimi özü şair zövqündən xəbər verən» ədəbi priyomdur. Hüseyn Arif yaradıcılığına diqqətlə nəzər yetirsək, şairin epik poemalarından tutmuş, kiçik həcmli şeirlərinin hər qatında dərin lirizm, təbiət və insan psixologiyasının harmonik təsviri, həyata və zamana fərdi münasibəti, soykökündən irəli gələn Azərbaycan folkloruna, ümdə aşıq şəriyyətinə (dastan, qoşma, tənris, müxəmməs, qılfbənd, gəraylı və i.a.) bir yaxınlıq, bir doğmalıq, bir məhrəmlilik hökmfərmandır. Haqlı fikirdir ki, Hüseyn Arif poeziyası kükrəyib çağlayan saf bulaqdır, xalq təfəkkürünə yaxınlıq, məntiqi fikir, fəlsəfi dərinlik onun poetikasının əsas dayaq nöqtəsidir.

*...Milyon naxış vurub bahar torpağa,
Güvənib hüsnünə – baharam demir.
Zirvə buz bağlayıb bürünür ağa,
Donur axşam-sabah, donuram demir.*

*...Palıd sakit qalxıb, səssiz boy atır,
Söyüd dirçəlməmiş, özünü dartır,
Gölməçə harayı qulaq batırır,
Ümman dilə gəlib mən varam demir.*

Lirik vüsət, həzinlik, psixoloji ovqat, təzadlı müqayisələrle elə ustalıqla qələmə alınmışdır ki, şeirin ecazkar qüvvəsi oxucunun nəzər-diqqətini özünə ram edir. Həyatı təbii axarında görmək, insanda insanlığı, daxili mənəviyyatı qoruyub saxlamaq, yaxşılıq, mərdlik, düzlük kimi humanist keyfiyyətləri aşılamaq Hüseyn Arif qələminin ən önəmli cəhətidir.

*Şair ol, rəssam ol, mütəfəkkir ol,
Ellər dünyasında inam ol, pir ol,
Üz olmaq istəsən iki yox, bir ol,
Astarı yeyilmiş üzə bənzəmə.*

*Məğrur dağkəli tək yaşa dağda sən,
Qatlama dizini bəd ayaqda sən,
Düz olmaq istəsən bu torpaqda sən,
Çəmənsiz, çiçəksiz düzə bənzəmə.*

Zənnimizcə, bu şeir parçasındakı xitab insanlığın həyatda yaşanma fəlsəfəsidir.

Azərbaycan klassik ədəbiyyatından bəhrələnən şair Səməd Vurğunu özünün ustadı və mənəvi müəllimi hesab etmişdir. Bu barədə «Böyük sənətkar» məqaləsində yazır: «Səməd Vurğun əsl milli şair, milli sənətkardır. Qəlbinin bütün telləri ilə öz kökünə bağlıdır. Nizamilərin, füzulilərin, va-

qiflərin, sabirlərin, qurbanilərin, alıların, ələsgərlərin layiqli varisi, davamçısıdır».

Hüseyn Arif məşhur «Yolda» əsərində Səməd Vurğun kimi əsrin fəvqündə dayanan böyük şəxsiyyətin, klassik şairin zəkali və nurlu ömür yolunu nəzmə çəkməklə sənətə və sənətkara olan munis hissini, rəğbətini izhar etmişdir.

Şübhəsiz ki, ömür vəfa qılsaydı, öz mürşidinə, bəlkə də, bir neçə sanballı epik poemalar həsr edərdi.

Hələ sovet dönəmində yazıb-yaradan şairin elə əsəri yoxdur ki, orada türkçülüyə meyil bəzən qabarıq, bəzən incə xətlə özünü büruzə verməsin.

Məhz bu məqsədlə də «Azərbaycan və Türk Aşıqlar Birlikləri arasında yaradıcılıq əlaqələrinin inkişaf etdirilməsi sahəsindəki xidmətlərinə görə Hüseyn Arifə Türkiyənin xalq şairi adı verilmişdir. Şair, həmçinin Kamal Atatürk qızıl medalına layiq görülmüşdür».

Hüseyn Arifə görə saz və söz sənəti ilahi vergidir, hikmətdir, müdrik babalarımızdan qalan qiymətli mirasdır. Bu da bir həqiqətdir ki, «Xalq musiqisi xalqın özü deməkdir. Saz sükut içində təlatüm, qeyrət meydanında silah, sənət yürüşündə öncül, ilham qaynağında ilahi titrəyişdir».

Bu mənada «Sazın tellərində» şeirinə müraciət edək:

*Həyatın ilkindən yaranışından.
Sazla tutulubdur mayamız bizim.
...Elə dədələrə nəvələrək ki,
Ayrıla bilmirik öz kökümüzdən.*

*...Çal aşiq, novruzlar qalxsın ayağa,
Çal, o «Qaraçı»nı, o «Müxəmməs»i,
«Cəngi»lər, «Misri»lər axsın qulağa,
Hər hava bir əsrin səs abidəsi.*

Hüseyn Arif sözə ehtiyatla yanaşır, sözü yerində işlətməyi, xalqın dili ilə danışmağı bacarır, ən mürəkkəb fəlsəfi fikri o qədər rəvan, sadə ifadələrlə və aforizmlərlə ifadə edir ki, dərhal şairin məqsəd və amalıni duyur, oxucu beynində qatı açılmayan, müəmmalı bir nöqtə qalmır.

İrili-xırdalı bütün əsərlərinə diqqət yetirsək – insanla təbiətin əsrarəngiz gözəlliyi arasındakı harmonik birliyin, canlı ünsiyyət və oxşarlığın şahidinə çevrilirik, insan təbiətin yaradıcısıdır – fəlsəfi gerçəkliklə barışıq.

*Meşələr, qoymayın itsin bulaqlar,
Çeşmələr pozulsun, çaylar pozulsun.
Nəğmələr, qoymayın sussun dodaqlar,
Qayalar, qoymayın qartal yorulsun.*

*Lalələr, qoymayın düzlər boş qalsın.
Buludlar, qoymayın göylər boşalsın.
Çiçəklər, qoymayın bülbül lal ola.
Gözəllər, qoymayın şair qocalsın.*

Cənuba müraciət, kədər, ayrılıq, nisgil hisləri tarixən bir silsilə kimi poeziyamızda əzəli bir yer tutmuşdur. Hələ sovet dönəmi illərində bu motiv Hüseyn Arif şəriyyətində ümum-milli mübarizəyə çağırış, vətəndaşlıq və ümumxalq birliyi axarında ustalıqla qələmə alınmışdır.

*Nə müddətdir geniş sinən
Dolub təlaşla, Təbrizim.
Boğma yarıda səsinə,
Başladın başla, Təbrizim.*

*...Yanma oda diri-diri,
Şərqin qoca cəngavəri.*

*Parçala pashı zənciri,
Dəmirlə, daşla, Təbrizim.*

*...Anaların alnında tər,
Ayrılıq ölumdən betər,
Əl verib görüşmək istər,
Qardaş qardaşla, Təbrizim!*

Xalq şairi Hüseyn Arifin cənub mövzusuna ünvanlanan şeirinin hər sətirində vətəndaşlıq kədəri, xalqın ictimai dərdi ifadə olunmuşsa, digər tərəfdən tarixilik zəminində milli qürur hissinin dərinliyinə də varmışdır.

Məlumdur ki, Hüseyn Arif satirik şair deyil. Fəqət onun «Turşməzə şeirləri»nin daxilində mənə, məzmun və formasında sözün və ifadənin «zərif döndərmələr»ində yumor qarışıq elə «incə xallar» var ki, şairin məqsədi qovtələbliklə beyinə çatır. «Özü də bunlar nə şeirin poetexnikasını pozur, bədii şeir strukturuna zorla pərçimlənir, nə də söz xatirinə söz kimi deyilir». Bütün bunlar Hüseyn Arif sənətinin ustalığıdır desək səhv etmərik. Diqqət etsək «Turşməzə şeirlər» satirik silsiləsində dayaz fikir, məzmun-suz ricət, boş misra, qafiyyə xatirinə deyim, yersiz təkrir yox dərəcəsidir.

Ümumiyyətlə, Hüseyn Arifin bədii dühasından və coşğun təbindən doğan hər bir sətir, ifadə, mənə və söz – insanlığa, humanistliyə xidmət edir. Məhz bu fəlsəfi anlama əsaslanaraq, böyük şair həm sənətdə, həm də doğma xalqının və ümumtürk dünyasının yaddaşında əbədi qalacaqdır. Buna heç bir şübhə yoxdur.

**ÜRƏKDƏN GƏLƏNİ DEMƏSƏN
OLMUR***

Hörmətli Salatın xanım!

Xalq şairi Nəriman Həsənzadəyə həsr etdiyiniz «Poylu beşiyindən məktub» (Bakı, 2008) əsərinizi oxuyanda çox sevindim. Təkcə ona görə yox ki, mənəviyyatına, ziyalılığına dərin hörmət bəslədiyim, poeziyasını cavanlıqdakı məhəbbətlə sevdiyim, yüksək qiymətləndirdiyim şairimiz haqqında diqqətləyiqlik əsər yazıbsınız. Nəriman Həsənzadənin yaradıcılığından bəhs edən namizədlik dissertasiyası, monoqrafiyalar, çoxsaylı məqalələr yazılıb. Elə mən özüm də şairin 1979-cu ildə çıxan «Sən bağışladın» kitabına «Azərbaycan müəllimi» qəzetində geniş rəy yazmışdım (Azərbaycan qəzeti, 18.07.1980).

Sevincimə səbəb olan həm də odur ki, filologiya elmimizə öz dəst-xətti, məntiqi təfəkkürü ilə seçilən Salatın Əhmədli imzalı imanlı, inamlı qələm sahibi gəlib. «Ədəbiyyat qəzeti» redaksiyasında təsadüfən rastlaşanda mənə hədiyyə etdiyiniz «Heydər Əliyevin dil siyasəti» (Bakı – 2008) və «Səfərnamə» (Bakı – 2008) kitablarınızı oxuduqdan sonra yuxarıdakı qənaətim daha da möhkəmləndi. Mənə belə gəlir ki, «Heydər Əliyevin dil siyasəti» monoqrafiyanız heydərşünaslıq deyilən fundamental elm sahəsi yaradılmış olsaydı (Belə bir elm sahəsinə ehtiyac duyulmaqdadır!) böyük zəhmətin bəhrəsi olan bu əsəriniz heydərşünaslıq elminə layiqli töhfə kimi önəmli yer tutardı.

Ümummilli liderimizin çoxşaxəli fəaliyyəti barədə yazmağın nə qədər çətin, nə qədər məsuliyyətli olduğunu mən də «Xilaskar» («Vəfa» dərgisi, 2004), «Tarix qurub-yara-

* Bax: 525-ci qəzet, 24.01.2004.

danları yaşadır» («Azərbaycan» qəzeti, 10.XI.2007) məqalələrimi, «Nostradamusun möcüzəli aləmi» (Bakı–2007, s. 362–364) kitabımı və başqa mətbu orqanlarda çıxan məqalələrimi yazarkən öz üzərimdə hiss etmişəm. Necə olsa da qəti qənaətim belədir: Heydər Əliyev elə bir düha, əgər belə demək mümkünsə, elə bir abidədir ki, bu abidənin daha möhkəm, daha davamlı, daha möhtəşəm olmasında bir kərpic qoyanın da, yüz kərpic qoyanın da zəhməti təqdirə yad edilməlidir.

Sizin «Heydər Əliyevin dil siyasəti» əsərimizə bu müstəvidən baxır və təqdir edirəm.

O ki qaldı «Səyahətnamə» əsərinizə, həqiqət naminə deməliyəm ki, maraqla oxuduğum bu böyük həcmli kitabınız söhbət açdığınız 20-dən artıq ölkənin bəzisinin xalqları, tarixi, coğrafiyası, adət-ənənəsi, psixologiyası, həyat tərz, mədəniyyəti barədə azərbaycanlı oxuculara dolğun məlumat verən ilk əsər olmaq baxımından böyük dəyər kəsb edir.

Dünyanın bir çox ölkələrində elmi yığıncaqlarda və səfərlərdə olan, səfər qeydlərini çap etdirərək oxucuların mühakiməsinə təqdim edən akademik Budaq Budaqovun «Salatın xanımın uğurlu səfərləri» və kitabın redaktoru, şair-alim Fəridə Ləmanın «Ayaqların və qələmin yorulması» adlı maraqlı məqalələri kitabın məziyyətlərindən söz açır.

Kitabda qədirşünaslıqla ömür-gün yoldaşınıza ünvanladığınız minnətdarlığınız da diqqətimdən yayınmadı. Həqiqətən də, Tağı Məhəmməd oğlunun ziyalılığı, həyatı olduğu kimi dərk etməsi, geniş ürəyi sayəsində səyahətləriniz baş tutmuş, «Səfərnamə»niz ərsəyə gəlmiş, işıq üzə görmüşdür.

Salatın xanım, məlumdur ki, səyahətlə bağlı əsərlər təkcə səyahət təəssüratı olaraq qalmır, həmin dövr haqqında tarixi sənədə çevrilir. Məhz buna görədir ki, tədqiqatçılar hər hansı zaman kəsiyindən söhbət açanda, mötəbər mənbə kimi o dövrün səyyahlarının əsərlərinə müraciət edirlər. Lakin səfər qeydləri aparmaq ilk baxışda şirnikləndirici görünsə də, çətin bir işdir. Mən bunu qədim mədəniyyət mərkəzi İraqdan bəhs edən «Altı il Dəclə–Fərat sahillərində» kitabımı yazarkən dərk etmişəm.

Hissə qapılmadan nəyi qələmə alasan, nədən yazasan ki, xalqın heysiyyətinə toxunmayasan, gələcək nəsillər səni lənətləməsin, ehtiramla yad etsin, yazdıqlarından bəhrələnsin. Bu, təbii ki, böyük həyat təcrübəsi, dünyagörüşü, dərin biliyi, geniş ürəyi, müşahidə qabiliyyəti olan qələm sahiblərinin payına düşür.

Bu baxımdan, mən sizi xoşbəxt taleli yazarlardan hesab edirəm. Dünyada bəşəriyyətin ən böyük kəşfi mədəniyyətə və inkişafa xidmət edən kitablardır. Bir ildə oxuculara üç gərəkli kitab hədiyyə etmək özü də böyük xoşbəxtlikdir. Sizin yazı tərziniz, səmimiyyətiniz, xalqlara, müxtəlif irqlərə xoş münasibətiniz, məntiqi nəticəyə gəlmək qabiliyyətiniz məni artıqlaması ilə qane etdi.

«Səfərnəmə»də söhbət açdığınız ölkələrin çoxunda mən də olmuşam. Odur ki, xatirələrimi, xüsüsən də gənclik xatirələrimi mənə yenidən yaşatdığınıza görə minnətdarlığımı qəbul edin.

**«AZERBAIJAN INTERNATIONAL»
VƏ AZƏRBAYCAN REALLIĞI***

Yaxşı yadımdır, bir neçə il bundan əvvəl «Azerbaijan International» dərgisinin baş redaktoru Betti Bleyer ilə dərginin Bakı ofisinin meneceri prof. Məzahir Pənahov Kərkük folkloru ilə maraqlananda fikrimdən ilk keçən bu olmuşdu ki, amerikalı xanım Azərbaycan reallığını, mənəvi dəyərlərimizi necə dərk edə bilər?!

İlk təəssürat çox vaxt aldadıcı olur. Tezliklə anladım ki, Azərbaycan həqiqətlərini, mənəvi dəyərlərimizi başqa xalqlar arasında yaymaqla və layiqincə təbliğ etməkdə dərginin təsisçisi Piruz Xanlu və xanımı Betti Bleyer misilsiz xidmətlər göstərirlər. «Azerbaijan International» dərgisi 1993-cü ildən ABŞ-ın Los Anjelos şəhərində ingiliscə çıxır və dünyanın bir çox ölkələrində yayımlanır. Bu dərgi bir də ona görə xüsusi əhəmiyyət kəsb edir ki, erməni lobbisinin Los Anjelosda buraxdığı «Armenian International» jurnalına qarşı qoyularaq Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə az tanındığı, informasiya blokadasında olduğu bir dövrdə belə Azərbaycan həqiqətlərini ABŞ və başqa ölkələrdə yayırdı. Heç şübhəsiz, buna görədir ki, jurnalın beş illik yubileyində (1997) iştirak edən Prezidentimiz Heydər Əliyev onun fəaliyyətini yüksək qiymətləndirmişdi.

Hər mövsümdə bir sayı çıxan (bahar, yay, payız, qış) bu dərgi geniş oxucu auditoriyasına malikdir. Təkcə onu demək kifayətdir ki, dünyanın Harvard, Oksford, Kolumbiya və s. kimi 30 qabaqcıl universiteti, Boston, Los Anjelos, Vaşinqton, Budapeşt və s. kimi şəhərlərin kitabxanaları daxil olmaqla bir çox kitabxanalar, radio, televiziya şirkətləri jur-

* «Ədəbiyyat qəzeti», Bakı, 04.08.2006, s. 1–2.

nala abunə yazılıb. Yeddi min tirajla çıxan jurnalın 47 ölkədə abunəçiləri vardır.

Azərbaycanda bütün səfirlik və diplomatik korpuslar, əcnəbi şirkətlər, universitetlər, Prezident Apparatu, Nazirlər Kabineti, Milli Elmlər Akademiyası, ayrı-ayrı şəxslər, mehmanxanalar bu jurnalı alır və faydalanırlar. Dərginin xidmətlərindən danışarkən onu da qeyd etməliyik ki, Betti xanım başda olmaqla, jurnalın redaksiya heyəti Azərbaycanla bağlı böyük Websayt yaradıb. Burada Azərbaycan musiqisinə, 170 rəssamın 4 mindən çox əsərini içinə alan rəngkarlıq sənətinə, dahi Üzeyir bəy başda olmaqla, görkəmli şəxsiyyətlərə, Azərbaycan dili və ədəbiyyatına həsr olunan Websaytlar vardır. 2000-ci ildə yaradılmış Azərbaycan Ədəbiyyatı Websaytında indiyə kimi 60-a yaxın yazarımızın 350-dən çox əsəri Azərbaycan dilində, 275 əsəri isə ingilis dilinə tərcümədə verilib və bu, ildən-ilə artır.

Burada, hər şeydən əvvəl, diqqəti çəkən cəhət odur ki, bu Websayt vasitəsilə Güney Azərbaycanda yaşayan həmvətənlərimiz, eləcə də bütün dünyaya yayılan Azərbaycan diasporunun nümayəndələri yazarlarımızın əsərlərindən bəhrələyə bilirlər. Maraqlıdır ki, Websaytda yer alan yazarların portretləri dərginin, demək olar ki, hər sayında verilir və boş qalmış yerlər tədricən dolur.

Dərgidə yazarlarımızın yaradıcılığına da geniş yer verilir. Əslində, bizi bu məqaləni yazmağa sövq edən də elə bu yazılar və açıqlanmasına ehtiyac duyduğum bir məqamdır. Sevimli müəllimim İsmixan Rəhimov və hələ gənclikdən mənə çox maraqlı gələn mənsur şeirlərini həvəslə oxuduğum, Müşfiqin taleyini yaşayan və sanballı tədqiqatları ilə şairi layiqincə təbliğ edən, yaşadan xalq yazıçısı Gülhüseyn Hüseynoğluğun, eləcə də 30 ildən artıq bir zaman kəsiyində bir ali məktəbdə birgə çalışdığımız əməkdar elm xadimi, prof.

Murtuz Sadıqov və başqalarının zindan və sürgün həyatına həsr edilən yazıları həyəcansız oxumaq olmur.

Yeri gəlmişkən qeyd edim ki, Murtuz müəllimin sürgün həyatından bəhs edən çox təsirli «Qan yaddaşı» əsərinin əl-yazmasını ilk oxuyan və müsbət rəy verən mən olmuşam.

Yazıçı Gülhüseyn Hüseynoğlu ilə 1994-cü ildə İraqa – Füzulinin 500 illik yubileyinə gedərkən yaxın olmuşdum.

Hiss olunurdu ki, zindan həyatının ağrı-acıları hələ nə canından çıxıb, nə də yaddaşından silinib. Dərgidə yazıçıya həsr olunan çox təsirli yazıda da bu, qırmızı xətt kimi keçir.

O ki qaldı İsmixan müəllimə, deməliyəm ki, o, bəraət aldıqdan sonra onun dərs dediyi ilk tələbələrindən biri mən olmuşam. Sonra isə onun yaratdığı tərcümə kafedrasının müəllimi olmuş (tərcümə sahəsində qazandıqlarıma görə ona borcluyam), dekan olarkən yanında müavini işləmişdim. İsmixan müəllimin məsləhəti ilə sənədlərimi kafedra müdiri olmaq üçün təqdim etmiş və kafedra müdiri seçilmişdim. İsmixan müəllim başına gələn olayları tam açıqlığı ilə bizə danışardı. Bütün bunları xatırlamaqla bir məsələyə aydınlıq gətirmək istəyirəm. Məsələ burasındadır ki, dərginin bir sayında (13.4., qış – 2005) Səməd Vurğunla bağlı kiçik bir yazı gedib. Bunun üstündən sükutla da keçmək olardı. Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının sədri, Akademiyamızın vitse-prezidenti olmuş, XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli simalarından biri Səməd Vurğun şəxsiyyətinə dünyanın keşməkeşlərini dərinləndirən dərk edən böyük insanlar, o cümlədən də ulu öndərimiz Heydər Əliyev yüksək qiymət verib: «Səməd Vurğun öz xalqına, millətinə sadıq insan olubdur. O, öz xalqının oyanışına, milli dirçəlişinə xidmət edibdir. Səməd Vurğun o vaxt bizim hamımız üçün nümunə – xalqına, millətinə, ölkəsinə, vətəninə sədaqətliklə nümunə idi».

Dövlət qarşısında, xalq qarşısında böyük xidmətləri olan şəxsiyyətlərin ləkələndirilməsi nəinki arzu olunmaz, hətta yolverilməzdir.

«İldırım» tələbə təşkilatının üzvləri İsmixan Rəhimov, Gülhüseyn Hüseynoğlu, Azər Ələsgərov, Aydın Vahidov, Hacı Zeynalov, Kamal Əliyev və Musa Abdullayevin xoş məramla Səməd Vurğuna ünvanladıkları məktubun KQB-nin əlinə necə düşdüyünü bilmirəm. Bir onu bilirəm ki, 1944-cü ildə yazılan məktuba KQB «İldırım» tələbə təşkilatının öz-özünə dağılmasından düz 4 il sonra – 1948-ci ildə reaksiya verib. Məktubdan məlum olur ki, «İldırım» təşkilatı şairə müraciət edərək onlara – «Ana vətənin ulduzları»na poema həsr etməyi xahiş ediblərmiş. Bizi düşündürən başqa məsələdir. Məqsədi Azərbaycan dili uğrunda mübarizə olan bu təşkilata, görəsən, ömrünü Azərbaycan dilinə, Azərbaycan ədəbiyyatına həsr edən Səməd Vurğun daha hansı xidmətlər göstərə bilirdi?!

Qəribədir ki, biz çox vaxt keçmişə indinin gözü ilə baxır, mühakimə yürüdürük. Bu, düz deyildir. Bəzən unuduruq ki, Stalin diktaturası dövründə Kalinin, Vorosilov, Molotov kimi ən yüksək vəzifə sahiblərinin arvadları belə zindanlarda çürüyürdülər. Unuduruq ki, o vaxt məktublu-məktubsuz, min cür böhtanla xalqın az-çox düşünən oğullarını (hətta qızlarını da) məhv etmək vəzifə kimi qarşıda dururdu.

Akademik Ziya Bünyadovun «Qırmızı terror» kitabında («Azərnəşr», 1993) göstərilir ki, Stalin Milli Təhlükəsizlik Komitəsinin sədri Abakimova əmr veribmiş ki, tələbələrini kütləvi şəkildə tutub 25 il müddətinə azadlıqdan məhrum etsinlər. Onların kökünü kəssinlər. Güman edirəm ki, əlavə şərhə ehtiyac yoxdur.

Onu da deyim ki, İsmixan müəllimin ən çox sevdiyi üç şair vardı: Corc Bayron, Səməd Vurğun və Bəxtiyar Vahabzadə. Bunu da bilmək maraqlıdır ki, XX əsrin 70-ci illərində

İsmixan müəllim ingilis dili fakültəsinin dekanı işləyəndə «Səməd Vurğun kursu» təşkil etmişdi. Sevimli şairlərimiz – akademik Bəxtiyar Vahabzadə və Hüseyn Arif Vurğundan mühazirələr oxuyardılar. Unudulmaz günlər idi. İnstitutda yeganə 306 sayılı böyük mühazirə zalı müəllim və tələbələrlə dolu olardı. Bütün bunları xatirimdə canlandırmağıma təkan verdiyinə görə də Betti xanıma təşəkkürümü bildirirəm.

Xüsusi vurğulamaq istəyirəm ki, Betti Bleyerin Azərbaycana, Azərbaycan xalqının mənəvi dəyərlərinə, onun keçmişinə və bu gününə dərin ehtiram hissi, məhəbbəti jurnalın hər səhifəsində açıq-aydın görünür (güman ki, burada ailə amili də müəyyən rol oynayıb.) Jurnalda mövzu bolluğu, mövzu rəngarəngliyi adamı heyretə gətirir. Dərgidə Betti xanım adamın ağılı kəsməyən, bəlkə də, gündəlik qayğılar başımızı qatdığından o qədər də fərqi varmadığımız elə mövzulara toxunur, elə məsələləri işıqlandırır ki, istər-istəməz insanın ürəyi ona minnətdarlıq hissi ilə döyünür. Burada siyasət də, ədəbiyyat da, mənəviyyat da vardır. Bu jurnal üçün toxunulmaz mövzu yoxdur. Məqalələrdə publisistika, bədii-lik və elmilik elə çulğalaşır ki, oxucuya yeni biliklər verməklə bərabər, onun intellektual səviyyəsinin yüksəlməsinə, estetik zövqünün artmasına xidmət edir. Elitar oxucuya ünvanlanan, nəfis tərtibatlı, maraqlı jurnalda mənəm-mənəmlik hiss olunmur. Əksinə, jurnal səs-küysüz, lakin inamla öz işini görür. Qayəsi Azərbaycan reallığını, Azərbaycan həqiqətlərini beynəlxalq aləmdə təbliğ etmək olan «Azerbaijan International» jurnalı 14 illik səmərəli fəaliyyəti dövründə məişətimiz, elmimiz, təhsilimiz, musiqimiz, ədəbiyyatımız, ümumiyyətlə, mənəvi dəyərlərimizə dair fəvqəladə işlər görmüş, Azərbaycanı layiqincə tanıtmışdır.

İnanıram ki, daimi abunəçisi olduğum jurnalın (Əməkdaşlıq mənə də düşərli olmuşdur. Dərgidə Kərkük folkloru-

na dair çox geniş yazım çap olunub. Dərgi, eləcə də Nizami Gəncəvi adına Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyində yaratdığım «İraq–türkman ədəbiyyatı və mədəniyyəti» daimi ekspozisiyası barədə maraqlı yazı dərc edib) baş redaktoru, «Ədəbiyyat qəzeti»nin Redaksiya Şurasının üzvü Betti Bleyer və dərginin əməkdaşları çox gərəkli, səmərəli işlərini amallarına sadıq qalaraq beləcə davam etdirəcəklər.

LENİNQRAD MƏKTƏBİNİN YETİŞDİRMƏSİ

Dünya elminə görkəmli simalar, elm fədailəri bəxş edən, ənənəsi olan böyük elm və təhsil ocaqları, universitetlər, adətən, yerləşdiyi şəhərin adı ilə məktəb adlanır. Məsələn, Bağdad Nizamiyyə məktəbi, Oksford, Kembric, Harvard, Vorvik, Moskva, Leninqrad (Sankt-Peterburq) və s. məktəbləri. Bu məktəblərə, bir qayda olaraq, seçimlə gedilir və burada təhsil alanlar, elmin ab-havasını udanlar elmdə öz dəst-xətlərilə tanınırlar. Belə alimlərdən biri də Leninqrad məktəbinin yetişdirməsi professor Cəfər Quluzadədir.*

Cəfər müəllimin elmi nailiyyətləri barədə müəllimləri, həmkarları və tələbələri kitabda geniş söz açıblar. Mən burada Kainatın sirli-soraqlı olduğu qədər mənə sirli olan elm sahəsindən söz açmaq təmənnasında deyiləm. Təkcə onu vurğulamaq istəyirəm ki, vaxtilə Şamaxı Rəsədxanasında elmi katib işləmiş bibim oğlu Qiyas Axundov, bir eloğlu kimi Cəfər müəllimdən söz düşəndə, onun böyük alim olacağını söyləyirdi. Qənaətim budur ki, yaşlı adamların müşahidələri həmişə doğru çıxır. Neçə illərdən bəri tanıdığım Cəfər müəllimin təbiiliyi, bəzən sadələvhlük həddinə çatan sadəliyi,

* Bax: Cəfər Quluzadə. «70 illik ömrün səhifələri». Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2006, s. 4–5.

zəhmətsevərliyi, xeyirxahlığı hamıya məlumdur. Azərbaycan elminin (əslində, dünya elminin) korifeylərindən biri, yeri gəldikcə Cəfər müəllim əsərlərində fəxrlə söz açdığı Nəsirəddin Tusinin sözləri sanki onun boyuna biçilib. Nəsirəddin Tusi elm adamlarından danışarkən xüsusi vurğulayırdı ki, elm sahiblərini biliklərin çoxluğu ilə deyil, əməllərinin faydalılığı, əxlaqlarının saflığı və özlərinin xeyirxahlığı ilə sınaqdan keçirmək lazımdır.

Cəfər müəllim kimi adamlara xalq arasında «mayası xeyirxahlıqla yoğrulub» – deyirlər. Onu da deyirlər ki, hər hansı bir ocaqda nəcabətli bir adam yetişirsə, orada böyük bir nəsil çiçəklənir. Cəfər müəllimdən sonra onun nəslindən neçə-neçə elmlər doktoru və elmlər namizədlərinin çıxması bu deyimi təsdiqləyir. Onun həyəcansız oxuya bilmədiyim söy-kökü və özü haqqında yazdığı tərcümeyi-halı da deyilənlərə dayaq olur.

Biz Cəfər müəllimlə bircə il fərqlə eyni ayda, eyni gündə (27 avqust) anadan olmuşuq. Hər ikimizə də Yaradan bol-bol sevinc payı verib. Lakin ona bir üstünlük də verib. Məlum olur ki, o, şair təbli alim imiş. Onun yaxşı şeirləri və «Soyumuzun izləri» adlı maraqlı poeması vardır. Poemada Ailə, Vətən, Xalq sevgisi, Soyumuzun tarixindən adlı maraqla oxunan bölmələr vardır. Əsərdə xalq dilindən, xalq müdrikliyindən gələn elə deyimlər, elə keçidlər var ki, adamı heyran edir.

Kitabın məziyyətlərini və eləcə də ürək sözlərini yazan müəllimlərin yeri gəldikcə alimin şeirlərindən söz açdıqlarını nəzərə alaraq bunların bəzilərini, o cümlədən «Soyumuzun izləri» poemasını verməklə kifayətləndik.

Kitabı elmi ictimaiyyətin maraqla qarşılayacağına inanırıq.

BƏNZƏRSİZ ETNOSLAR HAQQINDA BƏNZƏRSİZ ƏSƏR

Möcüzəyə bənzər, əslində, bənzərsiz Xınalıq və xınalıqlılar, onların bənzərsiz dili, adət-ənənələri, məişəti haqqında tarix elmləri namizədi, dosent Məhəbbət Paşayevanın «Azərbaycanın qədim diyarı Xınalıq» (Bakı, 2006) əsərini böyük maraqla, müəllifə qədirşünaslıqla oxumuşdum. Odur ki, alim Şəki–Zaqatala bölgəsində yaşayan Azərbaycan türkləri, avar, saxur, rutul, udin və ingiloyların doğum, nişan, toy, yas və s. mərasimlərinə, adət-ənənələrinə, məişətinə, dillərinə, bu etnosların keçmişinə və müasir durumuna həsr olunmuş yeni əsərinə ön söz yazmağımı təmənna edəndə, bir yandan mövzunun aktuallığına, digər tərəfdən də tədqiqatçının qələminə və təfəkkürünə artıq bələd olduğuma görə məmnuniyyətlə razılıq verdim.*

Hər şeydən əvvəl, onu deyim ki, alimin söz açdığı bu etnosların başqa azsaylı xalqlar və etnik qruplar kimi Azərbaycanın maddi və mənəvi mədəniyyətinin təşəkkülü və inkişafında məxsusi yeri vardır. Bununla belə, bu etnik qruplar Azərbaycan türkləri ilə ümumi mənəvi dəyərlərə malik olsalar da, bu etnosların hər birinin özünəməxsus xüsusiyyətləri, əsrlərlə öncə olduğu kimi qalmış və Azərbaycanın mənəvi mədəniyyətini zənginləşdirmişdir. Təsadüfi deyildir ki, XX əsrin əvvəllərində ölkəmiz «Etnoqrafik xəzinələr muzeyi» kimi dəyərləndirilmişdir.

Bu baxımdan ümummillə liderimiz Heydər Əliyevin kəlamı çox mətləblərdən söz açır: «Respublikanın ən başlıca sərvətlərindən biri, bəlkə də, ən başlıca sərvəti qədimlərdən bu torpaqlarda yaşayan, öz taleyini, öz həyatını bu torpağa

* Bax: Məhəbbət Paşayeva. «Azərbaycanlıların ailə mərasimlərində etnik ənənələr». Bakı, «Azərnəşr», 2008, s. 5–7.

bağlayan müxtəlif millətlərdən olan, müxtəlif dinlərə etiqad edən insanlardır».

Azərbaycan tarixində, xalqın yaddaşında qurub-yaradan prezident kimi əbədi yaşayacaq cənab İlham Əliyevin mədəniyyətin ən ümdə nişanəsi olan yolların çəkilməsinə – Xınalıq şosse yolu ilə başlaması etnik qruplara qayğıdan, onların Azərbaycanın tamhüquqlu vətəndaşları olduğundan xəbər verir.

Doğrudur, Azərbaycanın canlı tarixini göz önünə gətirən bu etnik qruplar, onların tarixi keçmişi və bu günü barədə Q.Qeybullayev, Q.Voroşil, Q.Cavadov, Z.Gülər, V.Buduqlu-Piriyev, R.Tahirov kimi tədqiqatçılar sanballı əsərlər yazmışlar. Məhəbbət Paşayeva isə bu etnosların məişətini, həyat tərzini, adət-ənənəsini tədqiq etmişdir. Tədqiqatçı qarşıya məqsəd kimi Şəki–Zaqatala bölgəsində məskunlaşan azsaylı: avar, saxur, rutul, udin, ingiloy kimi etnik qrupların doğum, ölüm və toy mərasimlərinin Azərbaycan türklərinin mərasimləri ilə qarşılıqlı-müqayisəli, tarixi-etnoqrafik təhlilini qoymuş və məqsədinə çatmışdır. Eləcə də tədqiqatçı Şəki–Zaqatala bölgəsinin etnik mənzərəsini, qədim etnogenetik əlaqələri, bölgə əhalisinin etnik tərkibini və etnik tarixini də əsaslı surətdə araşdırmış, ortaya bu bənzərsiz etnoslar haqqında dəyərli bir əsər qoymuşdur.

Araşdırmanın bu səpkidə aparılması mənəvi mədəniyyət tariximizin ümumi dəyərlərinin öyrənilməsi ilə bərabər, etnosların etnik xüsusiyyətlərinin üzə çıxarılmasına imkan vermiş və tədqiqatçı istəyinə nail olmuşdur.

Bizim fikrimizcə, tədqiqatçının bu əsərdə uğuru bir də ondan ibarətdir ki, o, bu etnosların Azərbaycan xalqının ayrılmaz tərkib hissəsi olduğunu inkaredilməz faktlarla isbatlamış, adət-ənənələrimizin oxşar cəhətlərini göstərməklə bərabər, bu etnik qrupların özünəməxsus xüsusiyyətlərini açıb

göstərə bilmişdir. Bu özünəməxsusluq, əsərdən göründüyü kimi, həm doğum, həm toy, həm də yas mərasimlərində özünü göstərir.

Xüsusi vurğulamaq lazımdır ki, belə bir mövzuya təpədən-dırnağa kimi milli, lakin millətçilikdən kənar olan, ürəyi bütün insanlara məhəbbətlə, bəşəri hisslərlə döyünən tədqiqatçı müraciət edə bilərdi. Əsərin hər səhifəsində Məhəbbət Paşayevanın bu etnoslara, onların adət-ənənəsinə, məişətinə, həyat tərzinə sayğısı, ehtiramı və məhəbbəti açıq-aşkar görünür.

Kitabın elmi dəyərini etnoqraflar qiymətləndirəcəklər. Biz isə bir folklorşünas kimi bu başdan onu deyə bilərik ki, ağır zəhmətin səmərəli nəticəsi olan bu əsər bir çoxlarının stolüstü kitabına çevriləcək, tədqiqata cəlb olunan etnosların qızları gəlin gedəndə onların cehizlərində şərəfli yer tutacaq.

DOST HAQQINDA DOST SÖZÜ*

Kamal Bayram deyəndə gözlərim önünə ilk gələn Cəbrayıl rayon mərkəzində, kəhrizin üstündə yaşı bəlli olmayan qocaman çinar ağacı, onun nəhəng budaqları arasında çayxana və yeməqxana, bir də Kamalın doğma kəndi Soltanlı gəlir. O kənd ki, Azərbaycana Tofiq Hacıyev, Allahverdi Verdizadə, Qəzənfər Kazımov, Allahverdi Hacıyev, Sadiq Hacıyev, Nailə Verdizadə, Tahir Kazımov, Arif Həsənov, Əlif Əhmədov, Hüseyn Hüseynov, Zaman Məmmədov, Aslan Məmmədov, İsmayıl Kazımov və başqaları kimi görkəmli alimlər, Yasif Nəsirli kimi alim-yazıçı, Sərdar Əsəd kimi şair töhfə etmişdir.

* «Ədəbiyyat qəzeti», Bakı, 11.04.2008.

Akademik Əşrəf Hüseynovun orta təhsil aldığı Soltanlı kəndindən söz düşəndə, nədənsə, anı olaraq akademik İmam Mustafayevin kəndi İlisu barədə düşünürəm. Yaddaşımda hər iki kənddən çıxmış alimlər və qələm sahibləri sıralanır və mütləq onların arasında dostum Kamal Hacıyevi görürəm.

Kamalın 70 yaşı olduğunu düşünəndə uşaq kimi təəc-cüblənirəm. Vaxt necə də tez gedir! Əslində, gedən vaxt deyil, bizik.

Kamalla dostluğumun tarixi keçmişlərə, lap gənclik illərimizə gedib çıxır. Onilliklərin sınağına sinə gərən dostluğumuz barədə düşünəndə bir yandan qürur hissi duyuram, digər tərəfdən dostluqla bağlı müdrik kəlamı dəstəkləyirəm. Bir qocadan soruşurlar: «Dünyada ən şirin, ən möhkəm, ən davamlı olan nədir?»

Dünya görmüş müdrik deyir ki, dünyada ən şirin, ən möhkəm, ən davamlı olan dostluqdur.

Kamal Bayram (o, bu təxəllüsü II Dünya müharibəsində həlak olmuş atası Bayram Hacıyevin xatirəsini əbədləşdirmək üçün götürmüşdür. Böyük oğluna da atasının adını qoymuşdur. Görkəmli rəssam kimi Əməkdar incəsənət xadimi adına layiq görülən Bayram atasının etimadını doğrultmuşdur) Yazıçılar və Jurnalistlər Birliyinin üzvü, şair və alimdir. Onun çoxşaxəli yaradıcılığını üç istiqamətdən təhlil etmək olar: elmi yaradıcılığı, jurnalistik yaradıcılığı, bədii yaradıcılığı. Bir dilçi filoloq kimi onun üç dərs vəsaiti, üç dərs proqramı, bir monoqrafiyası, yüzdən çox elmi məqaləsi vardır. Filoloji səpkidə yazılan, dil və ədəbiyyatın həddlərində dayanan «Azərbaycan dilindən praktikum» (1998, 399 səh.) adlı dərs vəsaiti barədə prof. Həsən Bəliyevin «Xalq qəzeti»ndə çap etdirdiyi rəyində xüsusi vurğulanır ki, bu müstəsna qiymət kəsb edən əsəri düşünə-düşünə oxuyub başa çıxan adama diplom vermək olar. Onu da deyək ki, əsər tanınmış

yazıçı və şairlərimiz, filoloq alimlərimiz, mütəfəkkirlərimiz barədə maraqlı məlumatlarla zəngindir. Xüsusi nitq hissələri probleminin uğurlu həlli də Kamal Hacıyevin adı ilə bağlıdır. Onun «Azərbaycan dilində xüsusi nitq hissələri» (Bakı, 1999, 164 səh.) və «Azərbaycan dilində nida» (Bakı, 2005, 215 səh) monoqrafiyası professorlardan Ə.Abdullayev, M.Adilov, N.Cəfərov, C.Cəfərov, Q.Kazımov, A.Babayev və bir çox başqa Azərbaycan və əcnəbi türkoloqlar tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir.

Kamalın publisistik fəaliyyəti orta məktəb illərindən (1956–1957) başlayır. Onun professor Yusif Talıbova və professor Oruc Musayevə həsr olunmuş elmi-publisistik yazıları diqqəti cəlb edir. Sərdar Əsəd, İlyas Tapdıq, Sabir Mustafanın yaradıcılığında sənətkarlıq məsələlərinə həsr olunmuş məqalə-oçerkləri də rəğbət doğurur. Tərcümənin nəzəri və praktik məsələləri, dilin təmizliyi uğrunda mübarizəyə həsr olunmuş yazıları diqqətdən yayınmır. Ona görə 2007-ci ildə «Ustad jurnalist» diplomuna layiq görülüb.

Kamal Hacıyevin yaradıcılığının üçüncü əsas qolunu onun bədii əsərləri – şeir və poemaları, uşaqlar üçün yazdığı nəğmələr, nağıllar, tapmacalar, səhnəciklər, hekayələr və s. təşkil edir. O, ciddi fəlsəfi fikirlərini uşaq dili səviyyəsində sadələşdirib, oxucularına təqdim edir. Uşaq dünyasının həssas müşahidəçisi bu dünyaya həm də elmi cəhətdən bələddir. Onun uşaq nitqinə həsr olunmuş silsilə elmi məqalələri çap olunub, konfranslarda maraqlı məruzələr edib.

Kamal Bayramın üç şeir kitabı nəşr olunmuşdur: «Nənəli, nəvəli, atasız dünyam» (B., 2004, 172 s.), «Karvan yolu» (B., 2006, 368 s.), «İki dünya arasında» (B., 2007, 206 s.). Bu kitabların hər biri haqqında neçə-neçə müsbət rəy çap edilmişdir.

Kamal gənclikdən ədəbiyyatın vurğunu olub. Onun ədəbiyyata vurğunluğunu səciyyələndirən bir məsələdən də söz

açmaq yerinə düşərdi. Yaxşı yadımdadır xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadə başda olmaqla «Ədəbiyyat qəzeti»nin redaksiya heyəti və yaradıcı kollektivi ilə Dillər Universitetində görüş keçiriləndə professor Z.Ağayev dedi ki, biz fəxr edirik ki, universitetimizin müəllim və tələbələri «Ədəbiyyat qəzeti» ilə sıx əməkdaşlıq edir. Vaxtaşırı yazılarımız və tərcümələrimiz dərc edilir. «Ədəbiyyat qəzeti»nə universitetimizdə böyük maraq olmasına dair bir faktı göstərmək istərdim. Dosentimiz Kamal Hacıyev 1966-cı ildən qəzetin bütün saylarını yığır.

O da yadımdadır ki, qəzetin redaktoru Ayaz Vəfalı minnətdarlıqla bildirdi: «O adam ki, ədəbiyyatla nəfəs alır, «Ədəbiyyat qəzeti»nin onun evində olması da təbiidir».

Bunu da əlavə edə bilərik ki, o vaxtdan Kamal «Azərbaycan» jurnalını da yığır.

Qırx ildən artıq dostluq etdiyim Kamalla başımıza gələn sərgüzəştlərdən də söz açmasam, insafdan olmaz. Hər şeydən əvvəl, onu qeyd edim ki, əksər cəbrayılılar iti ağlın məhsulu olan incə yumora malikdirlər. Bu baxımdan soltanlılar, xüsusilə fərqlənirlər. Professor Tofiq Hacıyev, Yasif Nəsirli, Qəzənfər Kazımovla təmasda olanlar bunu təsdiq edərlər. Onların, eləcə də Kamal Bayramın bəzən bəmüzəlik həddinə çatan yumorundan doymaq olmur.

Bir dəfə Kamalın doğulduğu Soltanlı kəndinə gedəndə gördüm ki, yolda çoxlu uzunqulaq var. Təəccübümü bildirəndə Kamal çox ciddi dedi:

– Bu uzunqulaqlar bəzi adamlardan qanacaqlıdırlar. Sən bir signal ver, görəcəksən.

Mən signal verdim. Allahdan olan kimi uzunqulaqlar yolun sol tərəfinə keçib bir-birinin ardınca cərgə ilə getdilər. Kamal müəllimin bıığı qaçdı, üzünə nur çiləndi. Məmnunluqla dedi:

– Bunlar bu kəndin hələ uzunqulaqlarıdır.

Gülüşdük.

Kamalla yol yoldaşı olmaq insana mənəvi qida verir. Onun məzmunlu, rəvan və asta danışığı, incə yumoru adamı yormur, əksinə, qəlbinə və ruhuna bir rahatlıq gətirir. Odur ki, həmişə, xüsusən də gənclikdə, hələ evli olmadığımız, ailə, uşaq qayğılarının nə olduğunu bilmədiyimiz vaxt onunla yola çıxmağı xoşlayırdım. Nə qədər qabağa getsək də, ad-san qazansaq da, keçən günləri ömrümüzün ən xoş anları kimi xatırlayırdıq. Bu müddət ərzində bir-birimizin sevincini bölmüş, kədərinə şərik çıxmışıq.

Həssas, qayğıkeş, sədaqətli dostumun ən yaxşı xüsusiyyətlərindən birini də yada salmasam, ən azı insafsızlıq olardı. O, nümunəvi ailə başçısıdır. Həyat yoldaşı Əzizə xanım və qızı Aytən elmlər namizədi, böyük oğlu Bayram Əməkdar incəsənət xadimi – rəssam, kiçik oğlu Rövşən istedadlı heykəltaraşdır. İlk bədii əsərinin adından da göründüyü kimi, nəvə sarıdan da nigarançılığı yoxdur.

Lakin bir nigarançılığımız vardır ki, burada onu da deməliyəm. Kamalın həyat yoldaşı Ağdamdandır. Ağdama onun diləkçiliyinə və toyuna getdiyimiz bəxtəvər günləri düşünürəm. Arzu edirəm ki, tezliklə torpaqlarımız qaytarılsın, Vətənin dilbər guşəsi Ağdama əvvəlki vaxtlar kimi qayğısız, qadağasız gedib-gələk.

Tanınmış alim, istedadlı şair, publisist, milli ruhlu insan, əziz qələm dostum Kamal Bayramı anadan olmasının 70 və elmi-pedaqoji fəaliyyətinin 45 illiyi münasibətilə təbrik edir, ona uzun ömür, cansağlığı, elmi və bədii yaradıcılığında yeni-yeni uğurlar diləyirəm.

İLƏHİYYATÇI VƏ ƏDƏBİYYATŞÜNAS ALİM

Düz on il bundan əvvəl Axund Hacı Soltanın səmimi avtoqrafla töhfə etdiyi «Xətaişünaslığa hədiyyə» kitabını alanda həm sevindim, həm də təəccübləndim. Sevincimə səbəb o idi ki, Hacı Soltan ortaya Şah İsmayıl Xətaiyə layiq bir əsər qoymuşdu. Təəccübümə səbəb isə o idi ki, o vaxtlar din xadimlərinin elmlə məşğul olması görünməmiş hadisə idi. Buna qədər yalnız Şeyxülislam Allahşükür Paşazadə tarix elmləri doktoru adına layiq görülmüşdü. Doğrudur, sonralar Qafqaz Müsəlmanları İdarəsinin sədr müavini Hacı Sabir Həsənlı, İdarənin Elm və Təhsil şöbəsinin müdiri Hacı Mirəziz Seyidzadə, Mingəçevir məscidinin Axundu, Hacı Xanəli Babayev namizədlik dissertasiyaları müdafiə etdilər. Apardığı tədqiqatların həcminə və səviyyəsinə görə əlində rəsmi diplomu olmasa da, mən Hacı Soltanı da bu siyahıda görürəm.

Onu da deyim ki, Qafqaz Müsəlmanları İdarəsinin nəzdində fəaliyyət göstərən Elmi-Dini Şuranın yarandığı ilk gündən onun üzvü olduğumdan, idarənin işi və bir çox din xadimləri ilə yaxından tanışlığım mənə imkan verir çəkinmədən deyəm ki, Qafqaz Müsəlmanları İdarəsi və onun bir çox yerli təşkilatları bu gün mövhumatdan, xurafatdan cəhalətdən kənar müqəddəs ocaqlardır.

Bu, hər şeydən əvvəl, dini ocaqlarda din xadimlərinin ilahıyyat elmi ilə bərabər dünyəvi elmlərlə məşğul olması ilə əlaqədardır – desək səhv etmərik.

Sayılb-seçilən, insanların böyük inam və istəklə üz tutduqları, ibadətlə məşğul olduqları dini ocaqlardan biri də Buzovna məscididir. Buzovna məscidinin axundu, həm ilahıyyat, həm də ədəbiyyatşünaslıq elmi sahəsində yaxşı tanı-

* Bax: Söz mülkünün sultanı. Bakı, 2008, s. 48.

nan, Qafqaz Müsəlmanları İdarəsi nəzdində Elmi-Dini Şuranın üzvü Hacı Soltandır.

Uzun illərdən bəridir ki, Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu nəzdində Dissertasiya Şurasının həmsədri, indi isə üzvüyəm. Namizədlik dissertasiyaları qarşısında qoyulan tələblərdən xəbərdaram. Səmimiyyətlə deyirəm, Ali Attestasiya Komissiyasının nizamnaməsi yol versəydi, günü bu gün AAK qarşısında vəsatət qaldırardım ki, Hacı Soltana layiq olduğu filologiya və ilahiyyat elmləri namizədi elmi dərəcəsi verilsin. Hacı Soltanın yazdığı və hazırladığı 25 kitabdan bəzisinə nəzər salmaqla elə bilirəm ki, elm adamları bu mübaliğəsiz sözlərimə haqq qazandırarlar: «Azərbaycan şairə qadınları və İslam», «Məhəmməd Əmin Rəsulzadə və İslam», «Həzrət Əli və dünya ədəbiyyatı», «Xətai və Füzuli», «Şah İsmayıl Xətai» və s.

Göründüyü kimi, bu əsərlərin hər biri ayrı-ayrılıqda bir namizədlik dissertasiyasının obyektidir.

Hacı Soltan qəlbi xeyirxahlıqla döyünən iman sahibidir. Bunu onun gördüyü işlər, əməllər təsdiq edir. Qafqaz Müsəlmanları İdarəsinin qazisi seçilməsi və «İlin ən yaxşı din xadimi» adına layiq görülməsi də çox mətləblərdən xəbər verir.

Şair və ədəbiyyatşünas Hacı Soltanın Azərbaycan Jurnalistlər Birliyinin üzvü olması məni nə qədər sevindirirsə, Yazıçılar Birliyinin üzvü olmaması bir o qədər qüssələndirir. Hacı Soltanın Yazıçılar Birliyinin üzvü olmasına Birliyin Təftiş Komissiyasının sədri kimi zəmanət verməyə hazıram. Belə bir qələm sahibinin Yazıçılar Birliyinə üzv olması bizlərə başucalığı gətirərdi.

Bu ilin dekabr ayında inşallah Hacı Soltanın əlli yaşı tamam olacaq. Əlli yaş elm aləmində tədqiqatçının qələminin iti, aqlının müdrik çağıdır.

İlahiyyatda zirvələr fəth edən, həyatın mənasını zəhmətdə, yazıb-yaratmaqda görən Hacı Soltana Yaradandan hər-tərəfli elmi yaradıcılığında da yeni-yeni uğurlar, zirvələr təmənnə edirəm.

İRSƏ MƏHƏBBƏTLƏ*

Ən uzaq ulduzuna, xırda daşına qədər dinlə bağlı olan, her şey cəhalət, xurafat, mövhumat həddində olan İraqda altı il işləyib vətənə dönmüşdüm. Bir gün beş il bir yerdə oxuduğum və Dillər İnstitutunda bir yerdə çalışdığım müəlim dostum Zöhrab Əliyevlə onun ata yurduna – Astaraya getmişdik. Zöhrabın atası Astara şəhər «Cümə məscidi»ndə molla işləyirdi. İraqdan gətirdiyim müqəddəs kitabımız «Qurani-Kərim» və başqa dini materialları həmin məscidə bağışlamaq qərarına gəlmişdim (Mən bunu ilk dəfə 1966-cı ilin baharında etmişdim). Bizi gülürüz, sifətindən nur yağan gənc bir adam qarşıladı. Tanış olduq. Məscidin axundudur – dedilər. Qulaqlarıma inanmadım. Ömrümdə birinci dəfə idi ki, belə gənc axund görürdüm. Söhbət etdik. Elminə, biliyinə, dünyagörüşünə heyran oldum. Həyatımda ilk dəfə idi ki, mövhumatdan, xurafatdan, cəhalətdən kənar din xadimi ilə rastlaşırdım. Sonralar tez-tez «Kommunist» qəzeti başda olmaqla mətbuatda tərcümələri, elmi məqalələri çıxan həmin gənc axund indi xalq arasında görkəmli islamşünas və filosof kimi tanınan, təkrar-təkrar nəşr edilən çox böyük həcmli «İslami söhbətlər», «Allahımı belə tanıdım», «İmam Əlinin qısa kəlamları» kitablarının müəllifi, XXI əsrin əvvəllərindən çıxmağa başlayan (2002) elmi-ədəbi publisistik

* Bax: Əziz Pünhan. Divan. Bakı, 2008, s. 9–15; «Ədəbiyyat qəzeti», 13.02.2009.

«Kəlam» dərgisinin təsisçisi və baş redaktoru, Qafqaz Müsəlmanları İdarəsinin Elm və Təhsil şöbəsinin müdiri, idarənin nəzdində fəaliyyət göstərən Elmi-dini və Qazilər Şurasının və Respublika Ağsaqqallar Şurasının üzvü Qazi Mirəziz Mirəsgər oğlu Seyidzadə idi. Böyük Yaradan ona az adama qismət olan bir pay da əta etmişdir. Hacı Mirəziz klassik poeziyamızın gözəl bilicisi və gözəl də şairdir. Bu, Mirəzizin «Bulud ağlamasa» kitabının «Yazıçılar Birliyi»ndə təqdimatı zamanı (2006) klassik ədəbiyyatımızın biliciləri tərəfindən xüsusi vurğulandı və etiraf edildi. Xüsusən də tanınmış tənqidçi Vaqif Yusiflinin kitaba yazdığı əhatəli giriş məqaləsində şairin yaradıcılığının məziyyətləri ortaya qoyulmuş, poeziyası layiqincə qiymətləndirilmişdir. Keçən il isə şairin «Divan»ı işıq üzü gördü. Oxucu və tənqidçilərin diqqətini cəlb etdi.

Bədii yaradıcılığa keçən əsrin 70-ci illərindən başlayan Mirəzizin şeirləri, satirik əsərləri, novellaları, tərcümələri dövrü mətbuatda ardıcıl olaraq çap olunur.

Təsadüfi deyildir ki, 2003-cü ildən Yazıçılar Birliyinin üzvüdür.

Onu da deyim ki, şair ilk vaxtlar adını gizli saxlamaq üçün «Pünhan» təxəllüsü ilə yazıb-yaratmışdır. Sonralar adının bir hissəsini də «Pünhan»la birləşdirərək «Əziz Pünhan» təxəllüsü ilə tanınmağa başlamışdır.

Qəzəlxanların barmaqla sayılacaq az olduğu zamanəmizdə Əziz Pünhanın əruz vəzninə müraciəti diqqətəlayiqdir.

Bizə qalırsa, İslamı, müqəddəs kitabımız Qurani-Kərimi, ərəb və fars dillərini mükəmməl bilməsi, özümüzünküləşmiş ərəb-fars tərkiblərindən sabitləşmiş ifadələrdən yerli-yerində məharətlə istifadə etməsi şairin qəzəllərini mənalı, məntiqli və oxunaqlı edir, onu klassik qəzəlxanlara yaxınlaşdırır.

Lakin şairin qəzəllərində tək-cə məhəbbət tərənnüm edilmir, onun əksər qəzəlləri fəlsəfi, dini və ictimai mənalar kəsb edir, bu isə onların bədii kamilliyindən, şairin təfəkkür sahibi olmağından xəbər verir.

Kitabda şairin həm əruz, həm də heca vəznində yazılmış müxtəlif şeirlərinə: qəzəl, müsəbbə, müstəzad, tərkibbənd, mürəbbə, müxəmməs, təxmiz, qitə, rübai və s. təsadüf edilir. Şairin qələmə aldığı mövzuların bolluğu və rəngarəngliyi adamı heyran edir. Peyğəmbərimizə, imamlara, vətənə, Ulu Öndərimizə, Prezidentimiz İlham Əliyevə, Azərbaycanın 1-ci xanımı Mehriban xanım Əliyevaya, Şeyxülislama və başqalarına həsr olunmuş şeirlər püxtələşmiş şair qələminin məhsulu kimi diqqəti çəkir. Öndərimizə həsr olunan şeirləri çox mətləblərdən xəbər verir:

*Xalq onun vurgunudur,
Unutmaz onu vətən,
Könüllərdə yaşayır,
O, yüksəkdir ölümdən.*

Klassik ədəbiyyatdan fərqli olaraq, Əziz Pünhanın «Divan»da verdiyi «Səadət günəşi» adlı poeması daha çox diqqəti cəlb edir. Poema ümummillə liderimiz Heydər Əliyevin Azərbaycana qayıdışı və ölkənin müstəqilliyi uğrunda apardığı mübarizə ilə bağlıdır. Poema həcm etibarilə kiçik olsa da, hadisələr geniş mənada ehtiva olunmuşdur.

Poemanın əsas məqamlarından biri əsərin qəhrəmanının dar gündə bir xilaskar kimi Vətənə qayıdış səhnəsidir. Bu səhnə ilhamla qələmə alınmışdır.

*Hər zülmət gecənin bir səhəri var,
Çətin gündə gəldi böyük xilaskar.
Gəldi bu ellərin xilaskar oğlu,
Sanki Çənlibelə döndü Koroğlu.*

*Heydər Əliyev tək böyük sərkərdə,
Heç vaxt əyilmədi kədərə-dərdə,
Yetişdi xalqını xilas etməyə,
Dahilər dar gündə yetir köməyə...*

Şairin hələ 2004-cü ildə ulu öndərimizə həsr etdiyimiz «Xilaskar» məqaləmizdən (*bax*: «Vəfa» dərgisi, 2004) bəhrələndiyi bizi sevindirir.

Şair Əziz Pünhan qəzəl və qoşmalarında ailədə ata-ana övlad münasibətlərini, atanın yerini, ananın qiymətini şərqli təfəkkürü və fəhmi ilə inanılmaz dərəcədə məharətlə göstərir:

*Ailə dövlətə bənzər, özünün qanunu var,
Bu kiçik dövlət üçün sahibi-qüdrətdir ata.*

* * *

*Qarlı dağ tək başına dən salıb ömrün hər anı,
Hər biri tellərinin şanlı vüqarım, ay ana.*

Şairin «Olmasın» adlı qoşmasında oğluna nəsihəti maraqlı doğurur, hər bir atanın arzusunu ifadə etdiyi üçün şeir bəşəridir:

*Oğul, insanlara yaxşılıq öyrət,
Adın yaman dildə yaman olmasın.
Yaxşılıq etməyə bəslə ki, rəğbət,
Pisi düşünməyə zaman olmasın.*

*Elin köməyi ol, xalqın səsi ol,
Kimsəsiz insanın yaxın kəsi ol,
Dağlar arasında dağ zirvəsi ol,
Başında qar olsun, duman olmasın.*

Əziz Pünhanın rübailəri də maraqlı doğurur. Şairin rübailəri sanki klassik poeziya ilə çağdaş poeziyamız arasında ideya baxımından bir körpüdür:

*Tamahkar rahatlıq tapmaz heç zaman,
O, həsrət qalacaq şadlığa hər an.
Qismətə qane ol, etmə çox təlaş,
Bar çox olsa, sınar budaq, ey insan.*

Şairin dili bütün şeir şəkillərində cəlbedicidir. Hətta qəzəllərində belə çox anlaşıqlıdır, fikirləri aydındır:

*Ey təbib, yoxdur mənə səhhət ümidi, dərddliyəm,
Eşq dərindən olan sərməst, dərman istəmər.*

Maraqlıdır ki, bu xüsusiyyətə çağdaş poeziyamızda az rast gəlinən, şairin yardıçılığında əhəmiyyətli yer tutan müsəbbələrdə də eynilə təsadüf edirik:

*Ey könül, vəcdə gəlib bunca qiyamət eləmə,
Adın aşiqdi, qəmin varsa şikayət eləmə.
Oturub ağlamağı hər gecə adət eləmə,
Gəlməyincə qiyamın dövrü, qiyamət eləmə.
Uzaq ol hamıya, əğyarə rəfaqət eləmə,
Eşq qanundu, fəqət eşqə riayət eləmə,
Gər sevirəsən sev, o dildarını divanə kimi.*

Şair Əziz Pünhanı çağdaş qəzəlxanlardan fərqləndirən, bəlkə də, daha çox sevdiren bir cəhəti – onun heca vəznində yazdığı qoşmaları və musiqiyə gəl-gəl deyən nəğmələridir:

*Xumar gözü sev deyir,
Naz edir, gülümsəyir.
Könlümü qan eyləyir,
Eşqi, sevdası, gözəl.*

Və ya:

*Ürəyimin atəsidir atəşin,
Hərərətin bədənimə can verir.*

*Eşqdən özgə nəyi olur aşiqin,
Sənli könlüm gül-çiçəklər bitirir.
Sevincimin sevincisən, Sevincim,
Ürəyimdə bir incisən, Sevincim.*

Lakin biz əziz Pünhanın qəzəllərinin bədii dəyərinə xələl gətirən fikirdən uzağıq. O, dünyaya bəsirət gözü ilə baxan, qəzəllərində dünyəvi ruh hakim olan şairdir.

Beş övlad atası olan, gəlin gətirən, qız köçürən Hacı Mirəzizi bu baxımdan da düşündürən, Tofiq Bayramın «Vağzalı çalınır» şeirini yada salan şeirləri az deyildir:

*Bir ev yola salır, bir ev gözləyir,
Bu gün göz yaşları sevincdən axır.
Bir ev qarşılayır yeni sakini,
Bir ev övladının ardınca baxır,
Hicran gecikdirir, vüsəl darıxır.*

Əminəm ki, poeziya xiridarları, xüsusən də ürəyi məhəbbətlə çırpınan, könlündə sevdalısı üçün saraylar quran gənclər Əziz Pünhanın «Dünya nəyimə gərək», «Dilbər», «Bulud ağlasa», «Küsmə, nə olar», «Bəxtəvər görək», «Sevincim», «Gözəl», «Olmasın», «Nəyimə lazım», «Gözəlliyin sonu yox», «Tələsmə», «Sevgilim», «Vətən», «Həyat işığım», «Yaşamağa dəyərmisən» və s. kimi bir-birindən gözəl, insanın qəlbi-ni rıqqətə gətirən, haldan-hala salan poeziya nümunələri ilə tanış olduqca ürəkləri şairə minnətdarlıqla döyünəcək.

Mən bu qənaətdəyəm ki, bəstəkarlarımız şairin bir çox şeirlərinə musiqi bəstələyəcəklər.

Xalq arasında görkəmli ilahiyyatçı, filosof alim və şair kimi yaxşı tanınan və ehtiram göstərilən Hacı Mirəziz Seyidzadə ömrünün müdrik çağlarını yaşayır. Şərq müdrikliyini özündə cəm edən qardaşıma Yaradandan yeni-yeni yarıdıcılıq uğurları, möhkəm cansağlığı təmənna edirəm.

FLORA XƏLİLZADƏNİN PUBLİSİSTİKASINA BİR NƏZƏR*

Cavanlıqda ən çox həsəd apardığım adamlar jurnalistlər olub. Məqalələrini oxuyur, onları dünyanın xoşbəxti sayırdım. Sonralar bu sənəti yaradan və yaşadanların əzab-əziyyəti, çörəyinin yazı-pozudan çıxdığını, keşməkeşli, enişli-yoxuşlu həyat yolunu izlədikcə gözlərim önündə başqa mənzərə canlandı. Anladım ki, jurnalistin taleyi onu əhatə edən mühit və zamanla bağlı olduğundan çox vaxt mühitin məngənəsində sıxılır, yazmağın iztirabları yaşantının iztirabları ilə bir-birinə qarışır. ADU-nun jurnalistika fakültəsini bitirən, həyatını bütövlükdə bu sənətə həsr edən Flora Xəlilzadə də bu halətdən kənar deyildir. Elə buradaca deyim ki, o, ürəyi hökm eləmədiyi mövzulardan qaçır. Ürəyindən gələn yazır. Odur ki, istedadı və ürək yanğısı ilə yaşayıb yazdıqları insanın qəlbinə yol tapır, bəzən məlhəmə dönür. Onun haqqında yazdığı sənət adamları adidən aliyə talecə ona oxşar adamlardır. Səmimiyyət dolu yazılarında və kitablarında, hər şeydən əvvəl, diqqətimi çəkən bu olub. Flora xanım, demək olar ki, bütün kitablarını mənə bağışlayıb, «Məmməd Araza məktub», «Yolum düşə Zəngəzura» və 2008-ci ildə çıxan «Dağları tərpədən fəryad» kitablarının təqdimatında iştirak və çıxış etmişəm. Müəllifin «Bənövşə ətirli səs», «Analar», «Taleyimdən keçən adamlar», «İgidliyin son zirvəsi» və «Bu mənim tale yolum» kimi publisistikanın gözəl nümunələri olan, insanı düşündürən əsərlərini də həvəslə oxumuşam.

Flora xanımın jurnalistlik fəaliyyəti çoxşaxəlidir; bir yandan şöbə müdiri işlədiyi çox nüfuzlu «Azərbaycan» qəzetində müntəzəm olaraq maraqlı məqalələri çıxır, digər tərəfdən də milli-mənəvi dəyərlərimizdən, mənəviyyatımızdan, sənət

* Bax: «525-ci qəzet», 05.03.2009.

adamlarından, mədəniyyət xadimlərindən, ədəbiyyatdan, bir sözlə, yaradıcı aləmdən yazan müəllifin publisistik əsərləri, şeir kitabları çap olunur. Lakin o, poeziyadan daha çox publisistikaya üstünlük verir. «Poeziya qəlbin harayı, kön-lün tufanıdır» – desə də, etiraf etməkdən çəkinmir: «Ürə-yimdə yaşatdığım şeirlərin çoxunu kağıza köçürməyə imkan olmadı. Qələminin yolu beləcə publisistikaya tuşlandı».

Çəkinmədən deyə bilərik ki, onun qəlbində qovrulan misraları poetik publisistikasında əriyib. Flora xanımın publisistikasının belə təsirli olması, ürəklərə yol tapması daha çox bununla bağlıdır.

Flora Xəlilzadə qələmini həm bədii, həm siyasi, həm də elmi publisistikada sınamış, uğur qazanmışdır. Lakin bədii publisistikası üstünlük təşkil edir.

Poetik fikirlərini publisistik dillə oxuculara çatdırmaq özü də bir istedad, ilahidən gələn paydır. Flora xanımın publisistikası rəvan və obrazlıdır. Buradakı ifadələr, deyimlər insanı düşündürür:

– Bəd nəzərdən, yaman gözdən, cilovsuz sözdən qorunmaq çətindir;

– Təsəlli, xoş söz, nisgilə həyan olsa da, onu unutdura bilməz;

– Zaman atını dördnala çapıb getməyindədir;

– Ömrümüzün yaxası vaxtın əlindəymiş, vaxtinsa xoşluğu baxtın;

– Onun həyat eşqi sürgünə məruz qalanlar kimi sönmüşdü;

– Hər şeyin ilki unudulmaz olur. Çünki ilkinlikdəki sevinc, şirinlik insanı heç vaxt tərk etmir və s.

Adətən, yaradıcı adamlar yazıb-yaradır, sonra rahatlıq tapır. Flora xanım rahatlıq nədir bilmir. Onun qəlbində bir dünya arzular yatır. Onları həyata keçirməyə can atır. İn-

sanlara münasibəti təmənnasızdır. Odur ki, mizan-tərəzi qurub, seçdiyi qəhrəmanlarını sevə-sevə vəsf edir. Əslində, onun tərənnüm etdiyi qəhrəmanları sevməmək olmur. Kimdir onlar? Ümumxalq məhəbbəti qazanmış Üzeyir Hacıbəyov, Səməd Vurğun, Rəsul Rza, Bülbül, Mirzə İbrahimov, Hüseyn Cavid, Süleyman Rüstəm, Nigar Rəfibəyli, Şövkət Məmmədova, Hökumə Qurbanova, Rübabə Muradova, Sara Qədimova, Nəsibə Zeynalova, Şəfiqə Axundova, Zeynəb Xanlarova, Qabil, İmran Qasimov, Fikrət Qoca, Turan Cavid, Əzizə Cəfərzadə, Vəfa Fətullayeva, Səkinə İsmayılova, Mədinə Gülgün, Xalidə Hasilova, Nəzakət Məmmədova, Svetlana İsmayılova, Zivər Ağayeva, Şahmar Əkbərzadə və başqaları. Tanınmış sənətçilər Afaq Bəşirqızı, Flora Kərimova və Yaqut Abdullayevaya məqalələr həsr etsə də, ürəyi sakitlik tapmayıb, onların hər birinə layiq, oxucunu qane edən, ona mənəvi zövq verən kitablar həsr edib.

Müəllifin kitabları, onun publisistika sahəsində səviyəsini və yerini dolğun şəkildə əks etdirən qiymətli mənbələrdir. Bu baxımdan, onun el-oba, yurd yangısı ilə yazdığı «Yolum düşə Zəngəzura» kitabı xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu kitabın ən önəmli cəhəti insanları kökə qayıdışa səsləməsi, düşündürməsidir. Təəssüflər olsun ki, bir çoxumuz papağı qabağımıza qoyub düşünməyə tənbellik edirik. Bu isə laqeydliyə gətirib çıxarır ki, buradan o yanası yoxdur. Bu kitab bizi keçmişə nəzər salmağa, gələcəyimiz barədə düşünməyə vadar edir. Vəcdanımızın oyanışına təkan verir. Flora xanım Zəngəzurun tarixini bir tarixçi səriştəsi ilə yazıb. Zəngəzur torpağının tarixi, tarixi abidələri, toponimləri haqqında sənədli faktlar əsasında verilən məlumatlar illər keçəndən sonra ən mötəbər dəlil-sübut kimi tarixə dönəcək. Bu kitab Zəngəzur haqqında ensiklopediyadır desək həqiqətdən uzaq olmaz. Kitabda böyük önəm daşıyan məsələlərdən biri də bu

torpağın yetişdirdiyi görkəmli şəxsiyyətlərə, müəllimlərə, ictimai xadimlərə, maarif xadimlərinə, yazıçı və şairlərə, rəsamlara, musiqiçilərə və s. geniş yer verilməsidir. «Torpaq bizim olub» deməklə başqalarını inandırmaq çətin olur. Lakin Zəngəzurun yetişdirdiyi, boya-başa çatdırdığı adamlardan, özü də yerli-yataqlı söz açanda böyük inam öz yerini alır. Həsən Əliyev, Əziz Şərif, Əli Vəliyev, Qulu Xəlilov, Əyyub Abbasov, Qasım Qasımzadə, Həsən Əhmədov, Məmməd İskəndərov, Yusif Məmmədov, Sabir Hacıyev, Şamil Fərzəliyev, Vəli və Vilayət Əliyevlər, Musa Urud və müəllifin kitabda bəhs etdiyi bir çox başqaları bu torpağın oğullarıdır.

Çox böyük həcmli kitabda Zəngəzur şivələrinə dair zəngin material vardır. Bilənlər bilir ki, bu, elmi cəhətdən nə böyük qiymət kəsb edir.

Flora Xəlilzadənin publisistik kitabları arasında «Məmməd Araza məktub» xüsusi yer tutur. Hər ikisinin Mahmud kişinin nəvələri olmağına, eləcə də qan və ruh yaxınlığına görə Flora xanımın bu kitabı yazmağa mənəvi haqqı vardı. Poeziyadan xəbəri olmayan bir insanın Flora Xəlilzadənin «Məmməd Araza məktub» kitabını oxumağı bəs edər ki, şairin poeziyasını duysun və ürəkdən sevsin. Şairimizə layiq bir çələngdir bu kitab. Müəllif girişdə tərəddüd edir, şübhələr içində boğulur; görəsən, əsər Məmməd Araza layiqdirmi? Nə gizlədim, bəzən poeziyadan xəbəri olmayanlar, qafiyə, vəzn, heca nə olduğunu bilməyənlər poeziyanın tədqiqi ilə məşğul olurlar. Flora xanımın özü şair olduğundan, qələmə aldığı, Məmməd Arazın keşməkeşli həyatını və yaradıcılığını ehtiva edən bu əsər uğurludur. Əminəm ki, gələcəkdə Məmməd Araz tədqiqatçıları üçün bu kitab gözəl bir mənbə olacaqdır. Çünki onu şairin çağdaşı, onun demək olar ki, bütün görüşlərində iştirak edən, yaradıcılığını addım-addım izləyən bir qələm adamı yazmışdır.

Flora xanım müxtəlif xarakterli sənətkarlar haqqında yazmaqdan çəkinmir. Bir yandan bəlli səbəblər üzündən, el-oba, doğma yurd xiffətindən qələmi və ürəyi kövrək notlar üstündə köklənən «Bənövşə ətirli səs», «Dağları tərpədən fəryad», «Məmməd Araza məktub», «Yolum düşə Zəngəzura» kimi ürək sızıltıları ilə yazılan kitabları, bu yandan da Azərbaycanın görkəmli gülüş ustası Afaq Bəşirqızına həsr olunmuş «Bu mənim tale yolum» əsəri. Doğrusu, əvvəlcə bu seçimə görə təəccübləndim. Həmişə fikirləşirdim ki, dünyanın xoşbəxti Afaq Bəşirqızıdır dünyada. Kitabı oxuyandan sonra yanıldığımı anladım. Lap uşaqlıqdan anasını, 14 yaşında olanda atasını itirməkdən, analıq yanında məşəqqətli həyat keçirməkdən, ata ocağında arzuolunmaz bir adam olmaqdan böyük dərd olarmı dünyada? Flora Xəlilzadənin seçimi heç də təsadüfi deyilmiş. Onun Flora Kərimova, Afaq Bəşirqızı və Yaqut Abdullayevaya həsr etdiyi kitablarını oxuyandan sonra o qənaətə gəldim ki, sənətkarı daha yaxşı duymaq və sevmək üçün onu yaxından tanımalısan. Hər üç əsər sənətkarlarımıza eyni məhəbbətlə, eyni səmimiyyətlə, eyni kövrəkliklə, qəlb çırpıntıları ilə yazılıb.

«Bu, mənim tale yolum» kitabında müəllif Afaq xanımı həm bir insan, həm də böyük sənətkar kimi açıb göstərə bilmişdir. Təbiidir ki, onu Azərbaycan səhnəsinin görkəmli nümayəndəsi Bəşir Səfəroğlu ilə vəhdətdə vermişdir. Onları səhnə gerçəkliyinə riayət edən, şit hərəkətlərdən, şit gülüşdən kənar olan, yerışı, duruşu, baxışı və hətta sükutu ilə gülüş yaradan, tamaşaçıları qəhqəhəyə qərq edən əsl səhnə üstaları kimi təqdim etməkdə Flora xanım haqlıdır. Publisist onların hər ikisinə olan xalq məhəbbətinin, tamaşaçı məhəbbətinin sahilsiz ümmana bənzədiyini real faktlarla açıqlamışdır. Məlumdur ki, Bəşir Səfəroğlu dünyasını dəyişəndən sonra onun bəzi pərəstişkarları Musiqili Komediya Teatrına gəl-

mədi. Afaq Bəşirqızı da arada həmin teatrı tərk edəndə pərəstişkarları eyni cür hərəkət etdilər. Mən bunu təbii sayıram. Xalq məhəbbəti sonsuz olur. Görkəmli sənətkarımız Ələsgər Ələkbərov Dövlət Dram Teatrını tərk etməli olanda onun bir çox pərəstişkarları bir daha həmin teatra ayaq basmadı. Otello, Vaqif, Fərhad və s. kimi yaddançıxmaz obrazlar yaradan nəhəng sənətkarımızın başına gələnlər tələdən gələn qismət idi. Əslində, Flora xanımın vəsf etdiyi Flora Kərimova, Afaq Bəşirqızı və Yaqut Abdullayevanın da həyat yolu daşlı-kəsəkli, keşməkeşli olub. Deməli, tələ insana hər şeyi eyni vaxtda vermir. Yaradan seçdiklərini daha çox sınağa çəkir. Təsəllini onda tapırıq ki, hər üç istedadlı sənətkar milli-mənəvi dəyərlərimiz üstündə kökləndiklərinə görə ürəklərə yol tapa bilmişlər.

Flora Xəlilzadənin son kitabı – «Dağları tərpədən fəryad» üzərində bir az ətraflı dayanmaq istərdim.

Qədim romalılardan qalma kəlam var: «Natiqlər yetişir, şairlər doğulur». Flora xanımın yeni kitabı qəti qənaətə gəlməyə imkan verir deyim ki, əslində, publisistlər də yetişirlər. Müəllifin qələminin püxtələşdiyi, təcrübəsinin və dünyagörüşünün yaşına uyğun kamilləşdiyi dövrdə yazılan bu kitab mütəxəssis və sənətkarların da qeyd etdiyi kimi, layiqli və insanları ləyaqətə səsləyən mənalı əsərlərdəndir. Flora xanıma, müğənni Yaqut Abdullayeva da tələcə yaxın adamlardır. Vətəmində doğma yurda həsrət qalmaq ələcsiz dərdə çevrilir. Odur ki, Yaqut xanımın səsinə, avazında Flora xanımın ürəyindən qələminə süzülən həsrət vardır. Bu həsrət «Dağları tərpədən fəryad» əsərində qəlbləri tələtümə gətirən yangılı nəğməyə çevrilir.

«Əsər, müəllifin və haqqında yazılanın ovqatının bəhrəsidir» – deyənlər haqlıdırlar. Gülxanı Pənahnın misraları böyük həqiqətdən söz açır:

*Ömür şirin keçsə, günlər xoş olar,
Xatirə özü də şirin yazılar.*

Nə yazıq ki, yurd ağrısı çəkən Yaqut Abdullayevanın xatirələri ağrılı-acılıdır. Yaqut xanımın da, Flora xanımın da ürəyi yağı tapdağı altında qalmış yurd həsrəti ilə çırpındığından əsərdə nisgil doğuran, qəm-qüسسə, kədər gətirən anlar daha çox yaşanır. Əslində bu, Flora xanımın bütün əsərlərinin leytmotivini təşkil edir:

*Quş da məndən vəfalı,
Daş da məndən vəfalı,
İldə bir yol vətəndə,
Qış da məndən vəfalı –*

deyən Flora xanım təsəllisini adı da el-obaynan bağlı olan oğlu Elnurun toyunu Bakının ucqarında, çox da böyük olmayan, təmtəraqdan uzaq «Zəngəzur» şadlıq evində keçirməkdə tapır.

Gözlərimin önünə Fəxri Xiyabanda halalca yeri olan Xalq yazıçısı, görkəmli alim Əzizə Cəfərzadə gəlir. Dünyasını dəyişəndə ata-anasının ayaq ucunda, Qazıməmməd rayonunun kiçik Tağılar kəndində basdırılmasını vəsiyyəət etdi. Yurda bağlılıq işdə belə olur.

Sandıq ədəbiyyatının ayaq alıb yeridiyi, özünü və sözünü bilməyənlərin qələm çalıb, meydanda at oynatdığı bir vaxtda insana mənəvi qida verən, «Dağları tərpədən fəryad» kimi kitablara ehtiyacımız çoxdur. Kitabı oxuyanda yaddaşında – I kurs tələbələri qarşısında, Azneft meydanında, Tibb İşçilərinin Mədəniyyət evində Xan Şuşinski, Şövkət Ələkbərova və başqalarının çıxışları və mənə düşərli olan 1957-ci il canlandı. Şövkət xanım «Segah» oxuyanda lap uşaqlıqdan itirdiyim anam yadıma düşdü. Kaş anam sağ olaydı. İnstitutda oxuduğumu görəydi. Anama məktub ya-

zardım ki, Xan Şuşinski, Şövkət Ələkbərovanı gözlərimlə gördüm, bizə mahnı oxudular – deyə fikirləşdim. Birdən qəhər məni boğdu. Göz yaşlarımı saxlaya bilmədim (sonralar Rəşid Behbudov bir Yeni il axşamı «Ana» mahnısını təkrarsız oxuyanda da, Hacı Məmmədov «Ana» mahnısını tar-da çalanda da göz yaşlarımı saxlaya bilməmişdim). Nədənsə belə anları ömrümün ən şirin anları hesab edirəm.

Flora Xəlilzadənin «Dağları tərpədən fəryad» kitabı mənə eyni hisləri yaşatdı. Bu dəfə mənə təkcə musiqi, söz və səs deyil, hər iki sənətkarın taleyi də çox təsir etdi. Şair Əli Vəkilin misraları göz önünə gəldi:

*Elindən didərgin düşən insanın,
Ürəyi heç zaman şad olmaz, olmaz.
Çəkər həsrətini doğma məkanın,
Bal yesə, ağzında dad olmaz, olmaz.*

Mənə belə gəlir ki, bu kitabda Flora xanımın yazı manerasında əsaslı dəyişiklik baş verib. Müəllif əsər boyu özünü arxa planda, belə demək mümkünsə, kölgədə saxlayır. Daha çox Yaqut xanımı bir müğənni, pedaqoq və insan kimi tam parlaqlığı ilə oxucuya təqdim edir. Kitabda yer alan ibrətamiz məqamlar çoxdur. Hər şeydən əvvəl, Yaqut xanımın duyumu, məntiqi adamı heyran edir, fikirləri maraq doğurur. İstər həyat haqqında, istər mədəniyyətimiz, musiqimiz, xalq mahnılarımız barədə qənaətləri düşündürücüdür.

Nə yaxşı ki, müəllif kitabda bu qiymətli fikirləri müğənninin dilindən çıxan kimi verib. Onlar Yaqut xanımın bir pedaqoq və müğənni kimi səviyyəsinə dəlalət edən fikirlərdir:

– Xalq mahnılarımız milli-mənəvi sərvətimizdir. Onların da maddi sərvətlərimiz kimi toxunulmazlıq statusu olmalıdır. İndi xalq mahnılarını hərə öz istəyi kimi oxuyur, im-

provizə edir. Xalq mahnıları xalqın mədəniyyət abidələridir. Bu misilsiz sərvətə toxunmağa bizim mənəvi haqqımız yoxdur. Biz onları gələcək nəsillərə olduğu kimi verməliyik. Təssəvvür edin ki, bir memar «Qız qalası»nı modernləşdirmək iddiasına düşüb. Bu gülünc və ağlasığmaz ideya olardı. İfa etdiyim xalq mahnılarının hər biri mənim üçün «Qız qalası»dır, bakirəlik, təmizlik, toxunulmazlıq rəmzidir.

– ... Görünür səs öz mənəvi gücünü ürəkdən alır. Sinəmizdəki hansı ovqatdırsa, səsimiz də öz libasını ondan biçir.

– ... Valideyn itkisi ağır olsa da, insan birtəhər tablaşır. Çünki ölüm haqdır. Hələ bu əmrdən çıxan olmayıb. Amma yurd itkisi elə bir yaradır ki, illər ötsə də, sağalmır, daim qan verir.

– ... Etiraf da, bağışlamaq da qəlbin böyüklüyüdür.

– ... İnsan ildə bir dəfə də olsa doğulduğu yurddan enerji almalıdır. Elə-obaya, yurd yerinə dönmək, onun havasını almaq, uşaqlıqdan yaddaşına həkk olunan yerləri görmək, duymaq adi həvəs deyil.

– ... İndi bəzi toylarda bir xoşagəlməz hal dəbə düşüb. Bəzi müğənnilər canlı oxumurlar. Toya disklərini gətirirlər. Amma canlı oxumaq özgə aləmdir. Hər şey ürəkdən gəlir. Sifət cizgilərin də, hərəkətlərin də əslində, səsin köməkçisinə çevrilir.

– ... Vaxt gəlir, bir zaman alqışlarla, çiçəklərlə qarşılanan sənətçi get-gedə unudulur. Unudulduqca biganəliyin, laqeydliyin qurbanına çevrilir. Amma sənət yaşayır, səs yaşayır, ürəklərdə, lentlərdə olsa da.

– Biz milli irsimizə biganəyik, itirə-itirə gedirik. Adam bir şey itirəndə başqası tapıb götürür.

(Qəribədir, Yaqut xanımın bu fikri 1858-ci ildə Azərbaycanı ziyarət edən görkəmli fransız yazıçısı Aleksandr Dümanın fikri ilə üst-üstə düşür: «Azərbaycanlılar əcdadla-

rının göz qabağında olan mirasına qarşı nə qədər etinasızdırlar»).

– ... Hər bir adamın özünə görə dərdi var. Hərədə bir cürdür. Amma adı birdir – dərd. Mən oxuyanda dərdimi səsimə qatıb oxuyuram.

– ... Biz səsimizə Allah vergisi deyirdik, indikilər – çörək ağacı və s.

Kitabda Yaqut Abdullayevanı düşündürən, oxucular üçün maraqlı olan məsələlər yetərincədir. Flora xanımın məhəbbətlə yazdığı kitabda müğənniyə rəğbəti, ehtiramı, artıran məqamlar çoxdur. Yetər ki, təbiətində müğənniliklə müəllimliyin bir-birini tamamladığı gözəl sənətkarın oxuduğu mahnı və muğamların siyahısını gözdən keçirəsən:

«Ay bülüllər», «Ahu kimi», «Bağçada güllər», «Dağlara çən düşəndə», «Bilmədim», «İnsaf elə», «Bulaq başında», «Sarı bülbul», «Yar gəldi», «Qarabağın maralı», «Hər yetən gözələ gözəl demərim», «Boyun qurbanı», «Mən bir solmaz yarpağam ki», «Görürəm səni», «Sevəydin barı», «Unuda bilmirəm», «Azərbaycan maralı», «Qaragilə», «Üzündə qaradır xalın» və s.

Muğamlar: «Qarabağ şikəstəsi», «Segah», «Qatar», «Şahnaz», «Şur», «Bayatı-kürd», «Bayatı-Qacar» və s.

Müəllif kitabda Yaqut xanım haqqında dəyərli fikir söylənilən yazılara, müğənni ilə müsahibələrə də yer verib. Yaqut xanımın sənətkarlığı barədə bunlarsız tam təsəvvür yaranmazdı.

Doğrudan da, Flora xanımın kitaba başqa müəlliflərin məqalələrini və ürək sözlərini daxil etməsi yerinə düşür. Bu, Yaqut xanım haqqında daha dolğun bilik almaqda yardımçı olur. Yaqut xanımın müəllim işlədiyi İncəsənət Universitetinin prorektoru, bu sahədə mötəbər söz sahibi, professor Rafiq Sadıqovun fikri deyilənlərə dayaq olur: «Mən Yaqut

Abdullayevanı bir müdrik xanım – müğənni kimi çox yüksək qiymətləndirirəm. Ağayana müğənnidir. Mən onun davranışında, hərəkətlərində, baxışlarında, səsində, ifasında, hətta xeyirxahlığında və nəzakətində bir ağayanalıq, ziyalılıq görürəm».

Anlayan üçün böyük qiymətdir. İnsafən, Afaq Bəşirqızı da, Flora Kərimova da, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, qələm sahibləri, o cümlədən də Flora xanım tərəfindən beləcə yüksək qiymətə layiq görülməklər.

Xalq qarşısında, Vətən qarşısında xidməti olanların əməyini dəyərləndirmək jurnalistin vəzifə və vicdan borcudur. Bu baxımdan, Flora Xəlilzadə həmkarları arasında, xüsusilə fərqlənir desəm Allaha da, onun Flora xanımın yaradıcılığı ilə tanış olan bəndlərinə də xoş gedər.

DOSTUN KÖHNƏSİ*...

Nədənsə etibarlı, xeyirxah, qayğıkeş insan kimi tanınmış alim Qara Namazov haqqında düşünəndə xəyalımdan V.Q.Belinskiyin sözləri keçir: «Böyük zəhmət və fədakarlıqla xalq ədəbiyyatının qiymətli gövhərlərini toplayan və onları unudulub tələf olmaqdan qoruyan təvazökar və qərəzsiz adamların zəhməti hər cür təqdir və təşəkkürə layiqdir».

Qara müəllimi yaxşı tanıyanlar mənə haqq qazandırarlar. Görkəmli rus tədqiqatçısının yuxarıdakı kəlamı sanki onun boynuna biçilib. Qara müəllim tənqidçi, ədəbiyyatşünas tərcüməçi kimi tanınsa da, folklorşünas kimi şöhrət qazanmışdır. Tədqiqatçının Azərbaycanın 1920–1950-ci illər

* Bax: Mətanət Saraçlı. «Dağ cığırından başlanan yol». Bakı, 2011, s. 123–124.

aşıq şeirinin inkişafına dair namizədlik dissertasiyası, «Aşığın sazı və sözü» monoqrafiyası, 490 səhifədən ibarət «Aşıqlar haqqında bilgi kitabı» (2003), «Aşıqlar» (2004, 444 s.), eləcə də «Orta əsrlər Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı və aşığı yaradıcılığı» kimi əsərləri tədqiqatçılar üçün əvəz olunmaz məxəzlərdir.

Professor Qara Namazovun əzəli və əbədi irsimiz olan aşığı sənətinin keçmiş Sovetlər Birliyi ölkələrində tanınmasında da xidmətləri böyükdür. Bu baxımdan tədqiqatçının rusca çap olunan «Azərbaycan aşığı sənəti» (1984), eləcə də rusca çıxan Abbas Tufarqanlı, Xəstə Qasım, Aşıq Ələsgər, Aşıq Şəmşir və «Koroğlu» eposuna yazdığı ön sözdə aşığı sənəti və folklorumuza mükəmməl bələdliyi və hər iki sahənin dərin qatlarına nüfuz etmək qabiliyyəti adamı heyran edir.

Professorun çağdaş ədəbiyyatımıza, xüsusən də uşaq ədəbiyyatına həsr etdiyi əsərləri isə alimin tədqiqatlarına başqa rəkursdan nəzər salmağa imkan verir. Bu isə onu deməyə əsas verir ki, Qara müəllim folklorşünaslar arasında folklorşünas kimi, ədəbiyyatşünaslar arasında çağdaş ədəbiyyatımızın bilicisi kimi böyük hörmət və nüfuz sahibidir.

Böyük yaradan Qara müəllimə elə bir xeyirxah ürək bəxş etmişdir ki, ürəkləri fəth edir, hamının dostuna çevrilən dostumu ucaltdıqca ucaldır. Köhnə dostum, təmənnasız insan Qara Namazova nə arzulayım?! Deyirlər insan o vaxt xoşbəxt olur ki, övladlarından yarisin və səhhəti yerində olsun. Bunun hər ikisi Qara müəllimə qismət olub. Belə olan halda əzizim Qara müəllimə bundan sonra da gümrəhlik, xoş əhval-ruhiyyə, xoş güzəran arzulamaqdan başqa bir şey qalmır.

YARIMƏSRLİK YOLUN YORULMAZ YOLÇUSU*

Həyatı təmtəraqsız və iddiasız yaşamağı bacaran insanlardan söz düşəndə göz önünə ilk gələnlərdən biri bu günlərdə ad gününü və yenicə çapdan çıxmış «Yarım əsrlik yol» («MBM» nəşriyyatı, 554 səh.) kitabının təqdimatını keçirdiyimiz, şair-alim, əməkdar incəsənət xadimi, mətbuatımızın klassiklərindən birinə çevrilmiş Ayaz Vəfalı olur. Ayaz Vəfalı səssiz-küysüz vəzifə borcunu yerinə yetirən, yaradıcılıqla məşğul olan, vaxtın qədrini bilən, qiymətləndirən qələm sahibidir. Onun iş yerində, yazı masasının üstündə illərdən bəri kabinetinə gələnlərin diqqətini çəkən, üzərinə iri şriftlərlə bu sözlər yazılmış stolüstü təqvim var: «İtən qızılı tapmaq olar, itən vaxtı yox». Şübhəsiz, bu müdrik kəlama riayət etdiyindəndir ki, o, «Ədəbiyyat qəzeti»nin arzuolunan səviyyədə çıxmasında baş redaktor kimi səmərəli fəaliyyəti ilə bərabər, elmi-publisistik və ədəbi-tənqidi məqalələr yazmağa, tərcümələr etməyə, elmlə ciddi məşğul olmağa da vaxt tapır. Biz hələ onun vaxt aparan müxtəlif tədbirlərdə iştirakını demirik.

Yaradıcı adam üçün, mənəcə, ən böyük nöqsan böyük sərvət olan vaxtı itirməkdir. Ayaz Vəfalı dediyim kimi, bu baxımdan fərqlənir. Vaxtın itməyinə gətirib çıxaran, xeyirdən çox ziyan verən vərdislər Ayaz müəllimin təbiətinə yaddır. Onun həyatı sözün həqiqi mənasında nümunə olmaq baxımından bambaşqadır. Və mən qəti fikirdəyəm ki, əsl müəllim o şəxs deyil ki, öyrədir, əsl müəllim o şəxsdir ki, ondan nümunə götürürsən. Ayaz müəllimin nümunə götürüləcək cəhətləri çoxdur. Bakı Dövlət Universitetini bitirəndə (1959) Elmi Şura onu aspiranturada saxlamaq barədə qərar çıxarmışdı. Lakin həmin vaxt aspiranturaya qəbul üçün iki

* Bax: «Respublika qəzeti», 14.06.2011.

illik iş stajı tələb edən yeni qərar çıxdığından, – sırası işçi kimi «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzetinə (indiki «Ədəbiyyat qəzeti») gələn (16 yanvar 1960) Ayaz Vəfalı burada enişli-yoxuşlu, keşməkeşli yol keçərək texniki işçidən baş redaktor (1996-cı ildən) vəzifəsinə qədər yüksəlmiş, tanınmış ziyalımız Nizami Cəfərovun göstərdiyi kimi, qəzetdə böyük bir redaktə məktəbi yaratmışdır.

Yarım əsrdən artıq təkcə bir müəssisədə işləmək hər adamın işi deyil. Bəzən mənə deyirlər: «Ayaz Vəfalının xasiyyəti ağırdır. Onunla necə dostluq edirsən?» Təbəssümlə suala sualla cavab verirəm ki, xasiyyəti ağır olan adam əlli ildən artıq zaman kəsiyində bircə yerdə necə işləyə bilər? Sadəcə olaraq o, ədəbi məsələlər barədə həqiqəti adamın üzünə çəkinmədən dediyinə görə, çox vaxt yersiz narazılığa məruz qalır. Belə adamlardan əvvəlcə inciyirlər, lakin zaman hər şeyi yerbəyer edəndən sonra, onun haqlı olduğunu etiraf edirlər. Başqa bir tərəfdən də düşünürəm ki, bəzən tanınmış və ya tanınmamış özündənrazı birisinin yerə-göyə sığmayan ədası ilə üzləşirik. Görün Ayaz Vəfalıda neçə yaradıcılıq aləmi cəm olub: şair, folklorşünas alim, tənqidçi, tanınmış mətbuat işçisi, ən əsası isə 50 ildən artıq bir dövrdə ədəbiyyatımıza vicdanla xidmət edən, onun kəsiyində sayıq dayanan peşəkar ədəbiyyatşünas. Bütün bunlar bir yana.

Mən Ayaz Vəfalı qədər dəyanətli, səbirli, dözümlü, ailənin qədrini bilən az adam tanıyıram. Uzun illər Ayaz müəllimlə birgə işləyən və xatirini istəyən sevimli şairimiz Qabil deyirdi: «Ayaz Vəfalı qələmilə külüng çalır».

Mən də təqribən qırx ilə yaxın ailəvi dost kimi təsdiq edirəm ki, Ayaz Vəfalı yeganə dayağı olan qələmilə külüng çalıb və külüng çalır.

Bilənlər bilir ki, Ayaz müəllim sözünə düz, əqidəsinə sadıq, dostluqda vəfalıdır.

Burada söhbət ilk növbədə onun «Hippokrat andı» şeirində göstərdiyi kimi, sözə, qələmə, əqidə və məsləkə sadıqlıkdən gedir:

*Söz də
bizim məsləkimiz, –
Kəlmə-kəlmə ölçək, biçək;
Ələ qələm alanda biz, –
Hippokrat andı içək!..*

Gənclik illərindən Ayaz Cəfərovun «Vəfalı» təxəllüsünü götürməsi ötəri hissin deyil, çox mətləblərdən söz açan möhkəm əqidənin məhsulu olub.

Ayaz Vəfalı çoxsahəli yaradıcılığı ilə – istər şair, istər tərcüməçi, istər ədəbiyyatşünas kimi «Vəfalı» təxəllüsünü yarım əsrdir ki, qorumuş və doğrultmuşdur. İndi onun təxəllüs, ya soyadı olduğunu seçmək olmur.

Ayaz müəllim həyatı vicdanla, ləyaqətlə yaşayan adamlardandır. Ömrünü mətbuata, ədəbiyyatşünaslıq elmimizə, folklorə, poeziyaya həsr edib. O, folklorşünaslıq elmimizə yenilik gətirən tədqiqatçılardandır. Alimin «Füzuli və folklor» namizədlik dissertasiyası ona Azərbaycanda və İraqda şan-şöhrət gətirdi. Ayaz Vəfalıya qədər yalnız Cəlil Abdullayev «Səməd Vurğun və folklor» adlı namizədlik dissertasiyası yazmışdı. Ayaz Vəfalıdan sonra Tağı Xalisbəyli «Nizami Gəncəvi və folklor», Sabir Rüstəmxanlı «Cəlil Məmməd-quluzadə və folklor», Bəhlul Abdulla «Yusif Vəzir Cəmənzəminli və folklor», Çərkəz Quliyev «Süleyman Rəhimov və folklor» dissertasiyaları yazdılar. Sonralar isə Ə.B.Haqverdiyev, O.Sarıvəlli, M.Müşfiq, İ.Əfəndiyev, İ.Şıxlı və başqa yazıçı və şairlərimizin yaradıcılığında folklor motivlərinə dair dissertasiyalar yazıldı. Əsərin adından da göründüyü kimi, Ayaz Vəfalı ən ağır mövzuya girişmiş, biliyi, qabiliyyəti, iradəsi ilə onun öhdəsindən gələ bilmişdir.

Təsadüfi deyildir ki, ədəbiyyatımızın sütunlarından biri, füzulışünaslıqda xüsusi yeri olan «Füzulinin poetik xüsusiyyətləri» kitabının müəllifi Mir Cəlal müəllim tələbəsinin tədqiqatını yüksək qiymətləndirərək müsbət rəy vermişdir. Xalq yazıçısı Mirzə İbrahimov isə Ayaz Vəfalının həyat və yaradıcılığına həsr etdiyi «Düzlük və yaradıcılıq» adlı məqaləsində onun «Füzuli öyrədir» kitabı barədə yazırdı:

«Ayaz Vəfalı Füzuli yaradıcılığının xalq ədəbiyyatından, xüsusən Kərkük xoyratları və manilərindən necə bəhrələndiyini və həmin mənbələrin Azərbaycan folkloru ilə üzvi bağlılığını dərinlən işıqlandırır».

Görkəmli kərküklü folklorşünas Əta Tərzibaşı da Ayaz Vəfalının dissertasiyasını əhatə edən «Füzuli öyrədir» monoqrafiyasını oxuyaraq professor Abbas Zamanova ünvanladığı məktubunda və Bağdadda çıxan «Qardaşlıq» dərgisində Ayaz Vəfalının «Az yaşlı, ağır başlı» – yəni ağıllı, zəkali olduğunu xüsusi vurğulamışdır. Kərküklü yazıçı, tədqiqatçı və tərcüməçi Cəlal Polad isə (o, «Kitabi-Dədə Qorqud»u ərəb dilinə tərcümə edərək İraqda nəşr etdirmişdir. Bağdad, 2007, 264 səh.) alimin «Füzuli öyrədir» və «Füzuli xəlqiliyi» əsərlərini oxuyaraq Kərkükdə çıxan «Yurd» dərgisində «Ayaz Vəfalıdan Füzuliyə vəfa» adlı çox maraqlı və böyük həcmli məqalə çap etdirmişdir.

Cəlal Polad yazır: «Uzun illərdən bəri ədəbiyyat və sənət sahələrində əmək sərf etməsi ilə tanınmış Ayaz Vəfalı «Füzuli xəlqiliyi» başlıqlı yeni bir əsəri ilə Füzulidən öyrənən və Füzulini tanıdanların yürüşünə qatılmışdır. Daha diqqətli və əsəbatli ola bilmək üçün söyləyə bilərəm ki, Vəfalı bu kitabı ilə elm binasına yeni və sağlam, dəyərli bir əlavə etmişdir.

... Bir misqal qaçırmamaq səyi ilə quyumçu (quyuqazan) kimi çalışan Ayaz Vəfalı bəzən gizli – hiss olunmadan açıq-aydın bir müqayisə dəryasına girib oxucunu böyük bir ehti-

şamın içində heyran qoyur, lal və dilsiz edir. Zənnimcə, Ayaz Vəfalı bu çalışmasında ruhumuza qovuşmaq istəyir. Deyir ki, «Füzulinin şeiri ilə xoyrat və maniləri bağlayan, doğma-laşdıran nöqtələr bir deyil, iki deyil, ancaq bu bağlılığı gözlə görməkdən daha çox ruhən duymaq və aramaq lazımdır.

...Ayaz Vəfalı bu kitab üzərində işləyərkən Füzuliyə boyun borcunu ödəmək üçün hər qapını çalmış, bağlı və örtülü duran hər düyünü açmışdır. Borcunu ödəyə bilən hər aydın Füzuliyə olan borcunu nə qədər tez ödəyə bilsə, nə mutlu!..»

Ayaz Vəfalının yaradıcılığı barədə müəllimləri unudulmaz Bəxtiyar Vahabzadə, professor Pənah Xəlilov, eləcə də Akademiyamızın müxbir üzvü Nizami Cəfərov və başqaları sanballı məqalələr yazmış, qiymətli fikirlər söyləmişlər.

Görkəmli alim və pedaqoq Pənah Xəlilov geniş və əhatəli məqaləsində yazır: «Füzuli xəlqiliyi» bütün başqa mövzulara nisbətən daha çətin, mübahisəli, mürəkkəb, M.Füzuli dövrünün problemə baxışlarını bilməklə yanaşı, dövrümüzün xəlqilik anlayışı ilə bəzən ayrılan, hətta təzadlı olan, bəzən bu anlayışlarla uyuşan və çulğalaşan – buna görə də araşdırıcının çiyinlərinə ağır yük kimi çökən problemdir. Bu çətinliyi hələ tələbəliyindən – Ə.Nəvai və M.Füzuli irsində xələflik-sələflik borc ehtiramını zaman keçdikcə bütün əzəməti, geniş sahəliliyi, ensiklopedik araşdırma üçün estetik biliklər yetkinliyi səpkisində başa düşməyə başlayan Ayaz Vəfalı səlahiyyət ala bilərdi.

İnsafən M.Füzuli xəlqiliyi füzulışünashıqda azacıq işlənmişdi, adda-budda fikirlər sistemə düşməmişdi, sistem düzümlü Ayazın çiyinlərində gəlib uzun illərdən sonra mənzilə çatdırılmışdır».

Prof. Pənah Xəlilovun zərgər dəqiqliyi ilə deyilmiş fikrinə əlavə edək ki, Ayaz Vəfalı yaradıcılığının hansı sahəsini götürsək, görərik ki, xalq yaradıcılığından qaynaqlanıb, folklordan, adət-ənənələrimizdən qidalanıb. Bunu onun

«İllər və nəsillər»dən («Azərnəşr», 1964) başlamış, «Ürək və od», «Turacın mahnısı», «Bəlkə onda öyrənmişik», «Özü oda yana-yana» kimi şeir kitablarından, poemalarından, xüsusən «Sağ gözüm sənə qurban» poemasından və hətta tərcümələrindən də görmək olur. Sovetin qılıncının dalı da, qabağı da kəsən bir dövrdə, dinlə heç bir əlaqəsi olmayan Novruz bayramının yasaq edildiyi vaxtlarda Ayaz Vəfalı çəkinmədən Novruz bayramına şeir həsr etmişdi (1965). Maraqlıdır ki, həmin şeiri kitabına daxil edib və kitaba da «Bəlkə onda öyrənmişik» adını verib («Yazıçı», 1979). Şeir «Yaz gələndə axşam üstü – Həyətdə od qalardıq; Burulardı qara tüstü, – Kəndə hay-küy salardıq» misraları ilə başlayır, sonra şair «Qada-bala, azar-bezar, – Qatılandı alova» deyir və gözlənilmədən əsl mətləbə keçir:

*Deməyin ki, əylənmişik,
Duymamışıq heç nəyi, –
Bəlkə onda öyrənmişik
Od içindən keçməyi...*

Ayaz Vəfalının folklorla bağlılığı, bütün yaradıcılığı boyu xalqın söz sərvətindən bəhrələnməsi müxtəlif məqalələri toplanmış «Sənətkar və xalq» kitabında özünü açıq-aydın göstərir. Bu elmi-publisistik əsərdə xalq ruhu aparıcı mövqedə durur. Ayaz müəllimin folklorla vurğunluğu ona gətirib çıxarıb ki, dünya xalqlarının atalar sözlərini dilimizə tərcümə edərək «Atalar sözü – aqlın gözü» adı altında çap etdirmişdir («Azərnəşr», 1976).

Öz zövqünə uyğun seçərək doğma dilimizə çevirdiyi «Atalar sözü – aqlın gözü» kitabı üzərində sonralar Ayaz Vəfalı yenidən işləmiş və əlavələr etmişdir. Onun özünün kitaba yazdığı ön sözdə «hikmətli poeziya» adlandırdığı nümunələr, həqiqətən də, poetik incilərdir.

Maraqlanan oxuculara bildirim ki, ilk dəfə olaraq hər bir atalar sözü latın, kiril və ərəb əlifbası ilə verilməklə 850 səhifə həcmində kitabın bütün materialları çapa hazır vəziyyətdə diskə yazılıb qalır. Belə bir kitabın planetin müxtəlif guşələrində yaşayan azərbaycanlılar, ümumən Türk dünyası üçün nə demək olduğunu təsəvvür etmək çətin deyil.

Əminəm ki, Azərbaycan Respublikasının Diasporlarla İş üzrə Dövlət Komitəsi bu unikal əsərin nəşrinə kömək göstərə bilərsə, çox gərəkli bir iş görmüş olar.

Ayaz Vəfalının tərcüməçi kimi də fəaliyyəti orijinala sədaqəti, elmi-bədii çəkisi ilə seçilir. Əlişir Nəvidən etdiyi tərcümələr, xüsusən də şairin «Leyli və Məcnun» poemasının tərcüməsi mütəxəssislər tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir. O, Taras Şevçenkonun «Kor qadın» poemasını, Aleksandr Çakovskinin «Qələbə» romanını (I kitab), Lesya Ukrainka, Konstantin Simonov, Həmid Əlimcan, Erkin Vahidov və başqalarının neçə-neçə gözəl poetik nümunələrini dilimizə çevirmişdir. Tərcümələr o qədər peşəkarlıqla, məharətlə edilmişdir ki, sanki şairin öz şeirləridir. Bu baxımdan «tərcüməçi əsərin ikinci müəllifidir» – deyənlərə haqq qazandırmalı oluruq.

Göründüyü kimi, ədəbi əlaqələr Ayaz Vəfalının yaradıcılığında əhəmiyyətli yer tutur.

Ədəbi əlaqələr yolunda Ayaz Vəfalının xidmətlərindən biri də İraq türkmənləri ilə bağlıdır. Xalq şairləri Rəsul Rza, Bəxtiyar Vahabzadə, şair-alim Qasım Qasımzadə, professor Abbas Zamanov və bu sətirlərin müəllifindən başlamış, İraq türkmənləri ilə əlaqələrin möhkəmlənməsində Ayaz Vəfalının da əməyi az olmamışdır. O, vaxtaşırı «Ədəbiyyat qəzeti»ndə Kərkük folkloruna, ədəbiyyatına və ədəbiyyatçılarına səhifələr həsr edir, onları Azərbaycanda qədərincə tanıdır. Bunun nəticəsidir ki, kərküklü şair və ədəbiyyatşünas-

lardan Əta Tərzibaşı, Əbdüllətif Bəndəroğlu, Nəsrin Ərbil, Əkrəm Fövzi, Mustafa Ziya, Mövlud Taha Qayaçı, Məhəmməd Bayatoglu, Şəmsəddin Kuzəçi və başqaları Azərbaycan Yazıçılar Birliyinə üzv olublar.

Onların hamısı üzvlük vəsiqəsini Azərbaycan Yazıçılar Birliyində alıblar. Yalnız Əta Tərzibaşının vəsiqəsini 1994-cü ildə Füzulinin 500 illik yubileyi günlərində Anar müəllim, Yaşar Qarayev, Sabir Rüstəmxanlı, Ayaz Vəfalı və bu sətirlərin müəllifi Kərkükdə Əta bəyi ziyarət edərkən Anar müəllim şəxsən təqdim etdi. Adətən, qaşqabaqlı görünən Əta Tərzibaşının sifətində böyük bir məmnunluq hiss olunurdu. Azərbaycan nümayəndə heyətinin mötəbər üzvləri onu ziyarət etmiş, özü dediyi kimi, şərəfləndirmişdilər.

Ehtirama görə minnətdarlıq edən Əta bəy Rəsul Rza, Abbas Zamanovdan başlayan – İraq–türkman–Azərbaycan ədəbi əlaqələri yolunda xidməti olanlardan bəhs edərkən Ayaz Vəfalının da xidmətlərindən məmnunluqla söz açdı.

Onu da deyim ki, Ayaz Vəfalı kərküklülər arasında ehtiram göstərilən qələm sahiblərindəndir. Onun «Həsərət nəğməsi», «Əta bəyin hüsurunda», «Nəsiminin İraq divanını oxuyarkən», «Qələm və qan qardaşlığı», «Ə.Bəndəroğlu: Bu qapıları biz açdıq, bu qapıların bağlanmamasını istəyirik», «Əta Tərzibaşı: «Bu ehtiram üçün minnətdaram», «Ə.Bəndəroğlu: «Mən «Ədəbiyyat qəzeti»nin vurğunuyam», «Qan və qələm qardaşımız» (bu məqaləni birgə yazmışıq – *Q.P.*) və başqa bu kimi məqalələri kərküklülər tərəfindən rəğbətlə qarşılanmışdır.

Kərküklülərin Ayaz müəllimə ehtiramı o qədər böyükdür ki, onların Türkiyədə baş tutan bütün yığıncaqlarına, konfranslarına dəvət edilir. Özləri o qədər də imkanlı olmasalar da, Ayaz müəllimin səfərlə bağlı bütün xərclərini öz üzərlərinə götürürlər.

Bu qayğı və qiymətə görə görkəmli kərəkli ictimai xadim Ərşad Hürmüzlü, prof. Sübhi Saatçı, prof. Mahir Naqib, Kərkük Vəqfinin təsisçisi İzzəttin Kərkük, Dr. Mustafa Ziya və başqaları hər cür ehtirama layiqdirlər.

Ayaz Vəfalı bir ədəbiyyatşünas və mətbuat işçisi kimi də səmərəli fəaliyyət göstərir. Onun ədəbiyyatımıza, yazıçı və şairlərimizin yaradıcılığına dair ədəbi-tənqidi məqalələri həmişə diqqət mərkəzində olmuş, deyilən fikirlər aktuallığı ilə seçilmişdir. Ayaz müəllimin bir jurnalist və mətbuat işçisi kimi gördüyü işin miqyasını göz önünə gətirəndə görkəmli jurnalist, mətbuatımızın klassiki, professor Nəsir İmanquliyevin kəlamı yada düşür: «Jurnalistika elə nadir peşədir ki, orada peşəkar mükəmməlliyinin həddi, jurnalist ustalığının zirvəsi yoxdur».

Həyatını, əsasən, bu sahəyə yönəldən Ayaz Vəfalı ədalət, vicdanı, peşəkarlığı ilə jurnalist ustalığının sirlərinin əsl biliciləri mövqeyində bərqərar olmuşdur. Xalq şairi Sabir Rüstəmxanlının təbirincə desək, mətbuatda qeyri-peşəkarlığın tüğyan etdiyi, sözün ucuzlaşdığı, özünü və sözünü bilməyənlərin jurnalistlik iddiası ilə ortaya çıxdığı zamanəmizdə uzun illər «Ədəbiyyat qəzeti»nə ömür sərf edən Ayaz Vəfalı kimi peşəkar jurnalistin üstün mövqeyi aydın görünür. Maraqlıdır ki, o, ömrünü bu qəzetə həsr etdiyini 25 il əvvəl, qəzetin 50 illik yubileyi münasibəti ilə yazdığı şeirində açıqlamışdır:

*İllər necə gəldi, necə sovuşdu, –
Az qalıb ki, ola iyirmi beş il.
Bəli, yarım əsrin yarısıdır bu,
Bir igid ömrüdür – zərəfat deyil!*

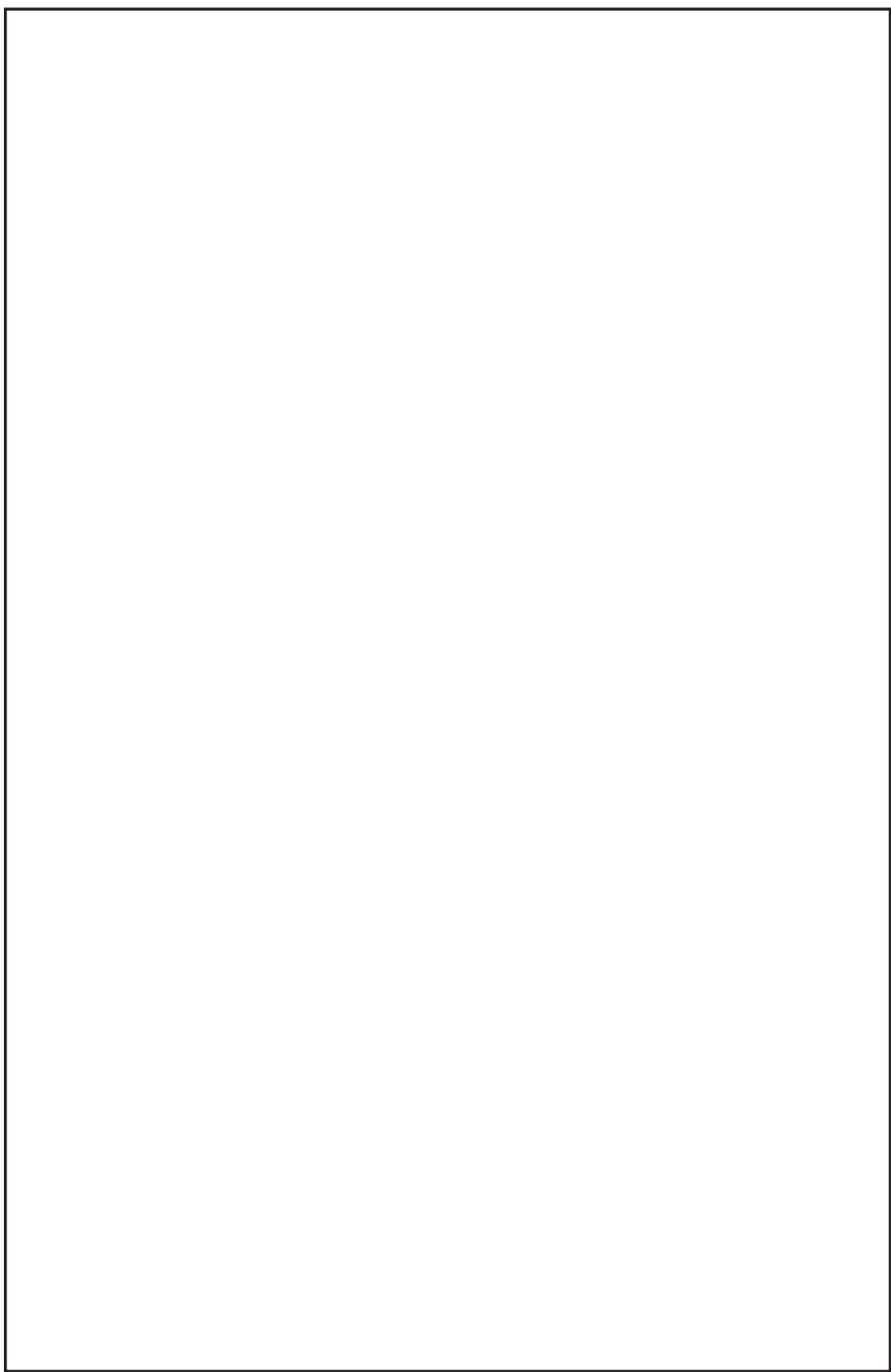
Yarım əsrin yarısı zərəfat-zərəfat yarım əsrə çevrildi. Ayaz Vəfalı düz yarım əsrdir ki, «Ədəbiyyat qəzeti»ndə səmərəli fəaliyyət göstərir.

Əziz Ayaz müəllim, uzun illərin dostluğu mənə imkan verir deyəm ki, Molla Cümə haqlı imiş: «Dost mehriban ya bir olar, ya iki!»

Səni – yarım əsrlik yolun yorulmaz yolçusunu ad günün və 50 illik yaradıcılığına işıq tutan «Yarım əsrlik yol» adlı sanballı kitabın münasibətilə ürəkdən təbrik edir, sənə möhkəm cansağlığı arzulayıram. Çapa hazırladığın yeddi cildliyini əziz oxuculara ərməğan etməyini, neçə illərdən bəri yolunu gözlədiyimiz, ədəbiyyat aləmi ilə ilgili memuarını bitirməyini təmənna edən

Qəzənfər PAŞAYEV

SAZLI-SÖZLÜ DÜNYAMIZDAN

AZƏRBAYCAN XALQININ MƏDƏNİYYƏT TARİXİNDƏ AŞIQ SƏNƏTİNİN YERİ VƏ ROLU

Hörmətli qurultay iştirakçıları!*

Bu ilin fevral ayının 12-də Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi YUNESKO-nun nümayəndələrinin iştirakı ilə Azərbaycan aşıqlarının 1928-ci ildə keçirilmiş I qurultayının 80 illiyinə həsr olunmuş «Azərbaycan aşıq sənəti: müasir durumu və inkişaf perspektivləri» mövzusunda dəyirmi masa keçirəndə sevincimin həddi-hüdudu yox idi. İstər-istəməz ürəyimdən keçdi: nəhayət ki, illərdən bəri kimsəsiz qalmış aşıqlarımıza sahib çıxan oldu.

Azərbaycanın bütün bölgələrini, aşıq mühitlərini ehtiva edən yığıncaqda aşıqlarımızın problemlərindən danışıldı. Mədəniyyət və Turizm naziri, cənab Əbülfəs Qarayevin apardığı məclisdə bir neçə variantda aşıq geyimləri nümayiş etdirildi. Bu gün keçirilən V qurultayı görülməli işlərin məntiqi nəticəsi kimi qiymətləndirmək olar. Azərbaycan Aşıqlarının V qurultayının keçirilməsi qədim ozan-aşıq sənətinə, milli dəyərlərimizə dövlətin göstərdiyi qayğıdır.

Cənab nazir, siz çox mənalı və məzmunlu giriş sözünüzdə aşıq sənətinin müasir durumu və perspektivlərindən ətraflı danışdınız. Professor Məhərrəm Qasımlı və YUNESKO-nun eksperti sənətsünəşliq namizədi Sənubə Bağirova bu ölməz sənətin problemlərindən və qarşıda duran vəzifələrdən söz açdılar. Odur ki, mən icazənizlə qısaca olaraq Azərbaycan xalqının mədəniyyət tarixində aşıq sənətinin yeri və rolundan bəhs etmək istədim.

* Aşıqların V qurultayında çıxış. Bax: «Folklor və etnoqrafiya», №3–4, Bakı 2008, s.36–38.

Ozan-Aşıq sənəti «Kitabi-Dədə Qorqud» eposunun 1-ci cümləsindən göründüyü kimi, VI əsrin sonlarından oğuz ellərində məşhur olmuşdur. Dədə Qorqud qopuzu əlində oba-oba gəzər, saznan-söznən insanları əyləndirər, nəsihətlər verərmiş.

Qədim və Orta əsrlərdə aşıqlar varsaq, ozan, dədə, baxşı, yanşaq və s. adlanmışlar. Yalnız XV əsrdən «aşiq» termini işlənmişdir. Ustad aşıqlar Azərbaycanda el şairi, çalğıçı, bəstəkar və müğənni funksiyalarını yerinə yetirmişlər. Odur ki, aşiq yaradıcılığı ədəbiyyat, musiqi, ifaçılıq, rəqs və teatr elementlərini özündə birləşdirən çoxcəhətli, sinkretik sənətə çevrilmişdir. Məhz buna görədir ki, Üzeyir Hacıbəyov bu sənəti yüksək qiymətləndirirdi: «Aşiq yaradıcılığı elə bir sənət aləmidir ki, orada şairin də, yazıçının da, bəstəkarın da, xanəndənin də, rəqqasın da istədiyi qədər götürə biləcəyi pay vardır». Həqiqətən də, bu sənət heç vaxt solmayan, təravətini itirməyən elə bir aləmdir ki, onu yaradıb-yaşadanların ürəyi eşq ilə yanır, məhəbbətlə döyünür.

Aşiq sənəti XV əsrdən başlayaraq qabarma və çəkilmələrlə zəmanəmizə qədər gəlib çıxmışdır. Bu sənət başqa türk xalqlarında olsa da, heç bir xalqda Azərbaycanda olduğu kimi kütləvi olmamış, milli musiqi səviyyəsinə yüksəlməmişdir. Heç bir xalqda Azərbaycanda XIX əsrin əvvəllərindən məşhur olan Aşiq Pəri, Aşiq Bəsti, Aşiq Nabat, Aşiq Sənəm, Şimpirli Sevgili, Aşiq Sona, Aşiq Əskinaz kimi qüdrətli qadın aşıqları olmayıb. Türkiyədə aşiq dərnəkləri xaric, hansı türkdilli xalqda «Aşıqlar Birliyi» vardır? Hansı türkdilli xalqda qadın və qızlardan ibarət «Aşiq Pəri» məclisinə bənzər bir məclis vardır? Hansı türkdilli xalqda universitetlərdə aşiq sənəti tədris edilir? Hansı türkdilli xalqda televiziya kanallarında gənc aşıqların müsabiqəsi

keçirilir? Nəhayət, hansı türkdilli xalqlarda aşığılar qurultayları keçirilir?

Azərbaycanda aşığı sənətinə məhəbbət o qədər güclüdür ki, Tovuzda Aşığı Hüseyn Bozalqanlı adına, Bakıda Aşığı Ələsgər adına muzeylər yaradılıb. Biz bunu təbii hal kimi qəbul edirik. Əslində, bu, analoqu olmayan hadisədir. Azərbaycanda Göyçə, Borçalı, Gəncəbasar, Şirvan, Təbriz, Dərbənd və s. kimi aşığı mühitlərinin, aşığı məktəblərinin olması da bu sənətin bütöv xalqı əhatə etməsindən söz açır. Mənim ağılım kəsəndən aşığıların iştirak etmədiyi elə bir festival, elə bir yüksək səviyyəli dövlət tədbiri, başqa ölkələrdə keçirilən mədəniyyət günləri yadıma gəlmir. O da bir həqiqətdir ki, Azərbaycanda aşığı musiqisinin professional musiqi sənətinə güclü təsiri olmuşdur. Üzeyir Hacıbəyov «Əsli və Kərəm» operasında muğamatla bərabər aşığı musiqisindən də istifadə etmişdir. Adından da göründüyü kimi, «Aşığısayağı» kamera instrumental əsərində də aşığı musiqisinə geniş yer vermişdir. Bəstəkar «Koroğlu» operasını əsas etibarı ilə aşığı musiqi üslubunda yazmışdır. R.M.Qliyer də «Aşığı Qərib» dastanı əsasında yazdığı «Şahsənəm» operasında aşığı musiqisindən istifadə etmişdir.

Görkəmli Azərbaycan bəstəkarı Qara Qarayev məşhur «Yeddi gözəl» baletində, eləcə də üçüncü simfoniyasında (ikinci hissə) aşığı musiqisindən qədərincə istifadə edib. Bəstəkarın zərif musiqisi olan simli kvartetində də aşığı və muğam sənəti xüsusiyyətləri öz əksini tapıb.

Zülfüqar Hacıbəyovun «Üç aşığı» operasında da aşığı musiqisi üstünlük təşkil edir.

Müslüm Maqomayevin «Şah İsmayıl» operasında da aşığı musiqisindən bol-bol istifadə edilmişdir.

Görkəmli bəstəkar Fikrət Əmirovun «Azərbaycan suitası»nda da oynaq aşığı musiqisindən geniş istifadə edilmişdir.

Süleyman Ələsgərov «Aşıqvari»sini bütövlükdə aşığı musiqisi – Misri havası üstündə yazmışdır. Arif Məlikov da dünya şöhrətli «Məhəbbət əfsanəsi» baletində aşığı musiqisindən yan keçməmişdir. Kinofilmlərdə də bəstəkarlar aşığı musiqisindən çox istifadə ediblər. Aşığı Əkbər Cəfərov və başqalarının ifasında aşığı mahnıları səslənib.

Onu da xüsusi qeyd etməyə dəyər ki, aşığı yaradıcılığı, aşıqların sənətkarlıq xüsusiyyətləri həmişə tədqiqatçılarımızın diqqət mərkəzində olmuşdur. Professorlar Məmmədhüseyn Təhmasib, Paşa Əfəndiyev, Qara Namazov, İsrəfil Abbaslı, Bəhlul Abdulla AMEA-nın müxbir üzvü Azad Nəbiyev, Məhərrəm Qasımlı, Sədnik Paşayev, Əminə Eldarova, İradə Köçərli, Sənubər Bağirova, Tariyel Məmmədov, Kamilə Dadaşzadə, Rüstəm Rüstəmov, Məhərrəm Cəfərli, Seyfəddin Qəniyev, Hüseyn İsmayılov, Elxan Məmmədli, Fəzail Misginli və başqaları aşığı yaradıcılığına dair maraqlı tədqiqatlar aparmış, namizədlik və doktorluq dissertasiyaları yazmışlar. Bütün bu deyilənlər bir daha göstərir ki, aşığı sənəti mədəniyyətimizin tarixində müstəsna yeri olan bir sənət aləmidir. Bu sənət mədəniyyətimizin tərkib hissəsi olub, Azərbaycan xalqına məxsusdur. Mənə belə gəlir ki, bu deyilənlər kifayətdir ki, YUNESKO qarşısında aşığı sənətinin Azərbaycan xalqına məxsus olması barədə məsələ qaldıraq və Azərbaycan milli musiqisi olduğunu təsdiq etdirək.

Diqqətinizə görə təşəkkür edirəm.

QOŞA QALA QAPISINDAN BAŞLAYAN MƏHƏBBƏT*

XX əsrin sonları idi. İçərişəhərin Qoşa Qala Qapısı meydanında möhtəşəm Novruz bayramı şənlikləri keçirilirdi. Bayram şənliyini televiziya qarşısında əyləşərək izləyirdim. İnsan axını hər yanı bürümüşdü. Sanki dəniz dalğalanırdı. Gözlənilmədən əlamətdar bir hadisə baş verdi. Ecazkar bir musiqi, ecazkar sözlər, məlahətli səs hamını ovsunladı:

*Cavanlığın, məhəbbətin eşqinə,
Ağarmayın, ay saçlarım, amandı.
Əhdi-peyman, sədaqətin eşqinə,
Ağarmayın, ay saçlarım, amandı.*

Müğənni Nazpəri Dostəliyeva «Naxçıvanı» aşırıq havası üstündə Azaflı Mikayıldan oxuyurdu. Hamı donub yerində qalmışdı. Müğənni isə, mənəcə, şah əsəri olan mahnını yağı ilə oxuyurdu.

*Haqq aşığı yaranıbdı qəm çəkə,
Ürəyimə saldın qara xal, ləkə.
And verirəm saf vicdana, məsləkə,
Ağarmayın ay saçlarım, amandı.*

Elə həmin vaxt öndərimiz Heydər Əliyev dövlət rəhbərləri ilə meydandan keçib gedirdi. Cənab İlham Əliyev də onların arasında idi. Onlar da dayanıb qəlblərə od salan mahnını axıra kimi dinlədilər.

Təəssüf ki, müğənni saz-söz pərəstişkarlarının yaxşı bildiyi, insanı haldan-hala salan, Azaflının zindan həyatına işıq tutan, aşığın dərdlərini, kədərini son dərəcə təsirli ifadə edən:

* Bax: «525-ci qəzet», 17.01.2009; «Folklor və etnoqrafiya» jurnalı, №1, Bakı, 2009, s.32–38.

Eləcə də:

*Baş titrəyər, can uçunar, zar ağlar,
Ney inildər, saz sızıldar, tar ağlar.
Həsrət ilə baxar, baxar yar ağlar,
Ağarmayın, ay saçlarım, amandı.*

kimi üç bəndin üstündən keçərək son bəndi oxudu:

*Azaflıyam, ağ saçlarım bir yana,
Gənclik getdi, könül oldu virana.
Deyəcəklər dözənmədi zindana,
Ağarmayın, ay saçlarım, amandı.*

Mahnı sona yetdi. Meydana ani bir sükut çökdü. Yaşlı qadınların gözlərində yaş, kişilərin üz-gözlərində təəssüflü bir təbəssüm vardı. Operatorlar bu anı çox ustalıqla tutmuşdular.

Hiss olunur ki, şəirdəki kədər çırpıntıları dinləyicilərin qəl-bini titrədib.

İnsanın həyatında elə anlar olur ki, ömürlük unudulmur...

Bəlkə də, möhtərəm prezidentimiz İlham Əliyevin aşığı sənətinə xüsusi marağı həmin andan başlayıb. Bu gün Prezidentimiz və Azərbaycanın birinci xanımı, millət vəkili Mehriban xanım Əliyevanın aşığı sənətinə qayğısı o səviyyəyə çatıb ki, muğamlarımız kimi, bu sənətin də Azərbaycan xalqına məxsus olması barədə qərar qəbul etmək üçün YUNESKO qarşısında məsələ qaldırılıb.

Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin YUNESKO-nun nümayəndələrinin iştirakı ilə «Azərbaycan aşığı sənəti: müasir durumu və inkişaf perspektivləri» mövzusunda dəyirmi məsələ keçirməsi (12.02.2008), Aşıqların V qurultayını keçirməsi (28.09.2008), bu sənətin davamçılarına sahib çıxması, «Lider» Televiziya kanalında gənc aşıqların müsabiqəsinin keçirilməsi İctimai Televiziyada «Ozan Məclisi» və «Telli saz»

verilişləri, Az TV-nin radiosunda «Sarıtel» və «Gözəlləmə» verilişləri birbaşa həmin qayğının məntiqi nəticəsidir.

Gizlətmirəm, məndə Azaflı sənətinə dərin məhəbbət Qoşa Qala Qapısından başlayıb. Mikayıl Azaflı haqqında Azərbaycan Dövlət Televiziyasında ilk verilişdən başlayaraq Musiqili Komediya Teatrında aşığa həsr olunmuş sazlı-sözlü gecənin (25.XII.08) və aşığın qızı Maral Azaflı ilə hazırladığım, prof. Məhərrəm Qasımlı və Gülarə Azaflının redaktoru olduğu, Xalq şairi Zəlimxan Yaqub və Əməkdar mədəniyyət işçisi Elxan Məmmədlinin müsbət rəy verdiyi «Qoca Azaflıyam...» kitabının (Bakı, «Nurlan», 2008, 760 səh.) təqdimat mərasiminin təşkilatçılarından biri və aparıcısı olduğumu, hər dəfə aşığın yaradıcılığından söz açdığımı, ona məqalələr həsr etdiyimi, aşığın müasiri və ustadla tez-tez təmasda olduğumu düşündükcə qürur hissi keçirirəm.

Böyük coşğunluqla yazıb-yaradan, sağlığında klassikləşən, çağdaş aşiq sənətinin memarlarından olan, yaratdığı 12 aşiq havası və zəngin poeziyası ilə əbədilik qazanan Azaflı Mikayıl sözün həqiqi mənasında ustad aşiq, el şairi və bəstəkar idi. Aşığın yaratdığı «Azaflı dubeyti», «Azaflı gözəlləməsi», «Azaflı dünyası», «Azaflı gəraylısı», «Azaflı himni», «Azaflı müxəmməsi» kimi saz havaları təkcə aşıqların deyil, eləcə də müğənnilərin sevə-sevə oxuduqları mahnılardır. Təsədüfi deyil ki, aşiq Ümumittifaq Musiqi Cəmiyyətinin Simli alətlər bölməsinin üzvü seçilmişdi. Lakin bu sonralar, sovet sisteminin dayaqları laxlamağa başladığı 1987-ci ildə olmuşdu. Əvvəllər isə aşiq Tovuz rayonunun Qaraxanlı kəndindən olan Seyid Bəndənin sovet dönəmində nəinki oxunması, hətta dilə gətirilməsi belə təhlükəli olan

*Əlimizdə zorba çomaq,
Başımızda motal papaq,*

*Ağ şalvarda qara yamaq,
Kommunizmə gedirik biz*

misraları ilə başlayan şeirini oxuduğuna görə qara buludlar başının üstünü almış və bu, aşığı həbsxanaya gətirib çıxarmışdı. «Oğurluqda və evində silah saxlamaqda təqsirli bilinib» damğası ilə sənətkar dörd il (1961–1964) azadlıqdan məhrum edilmişdi. Lakin həbsxana həyatı sənətkara bir universitetdə qazanılacaq qədər təcrübə qazandırmışdı.

Nahaqdan zindana atılan Azaflı azadlığa çıxdıqdan sonra da sovet sisteminin eybəcərliklərini qamçılamaqdan çəkinmirdi. Tutumu, dərin mənası ilə qalaq-qalaq kitablara sığmayan taleyüklü dərdlərimizi, xalqımıza üz verən bəlaları görün aşiq bircə bənddə necə məharətlə ifadə etmişdir:

*Qoca Azaflıyam, dilim var, lalam,
Təbrizdə qardaşım, Sibirdə balam.
Elə dərd varmı ki, çəkməmiş olam,
Bax onlar ağartdı başımı mənim.*

Yeri gəlmişkən, adı elə bu bənddən götürülən «Qoca Azaflıyam...» kitabında aşiq yaradıcılığı tarixində, ilk dəfə olaraq gəraylı, təsnif, qoşma, təcnis, müxəmməs, divani, vücudnamə, sicilləmə, ustadnamə, cahannamə və s. kimi aşiq şeir şəkillərində hər bölmədən əvvəl onun şəkli xüsusiyyətləri barədə qısa məlumat verilmiş, eləcə də həmin şeir şəklində Azaflının xidmətləri açıqlanmışdır. Kitabda, eləcə də aşiq poeziyasında Aşiq Şəmşir və Azaflıya qədər az yer alan, bu səbəbdən də indiyə qədər aşiq yaradıcılığında, demək olar ki, tədqiqata cəlb olunmayan ithaflar, nəzirələr, mərsiyələr, şeir-məktublar haqqında, ilk dəfə olaraq ətraflı danışılmış, onlar ayrı-ayrı bölmələrdə verilmişlər. Aşığın bağlama-qıfılbəndləri, deyişmələri, bayatıları, rübailəri, qəzəlləri, zindan şeirləri, poemaları və «Səlim Şah» dastanı ayrıca bölmələrdə verilmişdir.

Aşığın yaradıcılığını tədqiq etdikcə qəti qənaətə gəldim ki, Azərbaycan dilinin intəhasız imkanlarından məharətlə istifadə edən Azaflının poeziya dili bir nümunədir, zəngin xalq dilini yaşadan bir aləmdir. İbrahim Əsrikli ilə deyişməsində dil məsələsinin xüsusi vurğulanması təsadüfi deyildir:

*Sözlər saxtalaşır, sözlər tapdanır,
Çoxları bu işi yenilik sanır.*

İllərcə incə yazılmış bu sətirlər sanki zamanəmizdə dilimizi eybəcər hala salmağa çalışanlara xəbərdarlıqdır.

Azaflı Mikayıl həm xalq, həm də dövlət tərəfindən həqiqi qiymətini almışdır. Nə yazıq ki, 1989-cu ilin may ayının 17-də «Əməkdar mədəniyyət işçisi» fəxri adına layiq görülməyən Azaflı Mikayıl bu sevinc payını dost-tanış, qohum-əqraba və saz-söz xiridarları ilə qədərincə bölüşə bilmədi. Azərbaycan xalqına üz verən 20 Yanvar 1990-cı il faciəsi, taleyüklü Qarabağ nisgili Fərman Kərimzadə, Xudu Məmmədov, Eldar Baxış, Şahmar Əkbərzadə, İsi Məlikzadə və başqaları kimi onu da sarsıtdı. Ürəyi tab gətirmədi, yaradıcılığının kamilləşdiyi bir vaxtda (12.10.1990) dünyasını dəyişdi.

Ömrünün sonuna yaxın Qoşa Qala Qapısı meydanında möhtəşəm Novruz bayramı şənliklərində Dədə Qorqudun əzəmətli obrazını yaradan, Qorqud vüqarlı aşığın arzuları hər il anadan olduğu Novruz bayramı günü səməni kimi göyərir, qol-budaq atır, Araflı kəndinin girəcəyindəki əsrlərin şahidi qocaman çinara, Araflı dərəsini daha dərin göstərən dağların zirvəsində son uçuşunu başa vuran, kədər dolu nəzərlərlə ətrafı seyr edən Qoca Qartala çevrilir, sanki son nəğməsini oxuyur:

*Qoca Qartal nə gəzirsən,
Dağlar qoynunda, qoynunda.*

Başqa bir nəğmə də aşığın nəğməsinə qarışır, ürəkləri dağlayır:

*Enib gəldim bulaq üstə,
Şəfa tapar içən xəstə.
Elə bil ki, lap ahəstə,
Su dərəyə axan zaman,
Oxuyurdu Araflıdan:
«Qoca Qartal nə gəzirsən,
Dağlar qoynunda, qoynunda».*

Aşığın nəğməsinin əbədiliyinə inanan bizlər – saz-söz pərəstişkarları qürur hissi duyuruq ki, ustadın müasiri, sazlı-sözlü dünyasının mehmanı olmuşuq.

AŞIQ ŞEİR ŞƏKİLLƏRİ VƏ MİKAYIL AZAFLI

Mikayıl Azaflının qızı Maral Azaflı ilə tərtib etdiyim «Qoca Azaflıyam» kitabında (Bakı, «Nurlan», 2008, 760 səh.) XX əsr Azərbaycan aşiq poeziyasının inkişafında xüsusi yeri olan, çağdaş aşiq sənətinin memarlarından biri, sağlığında klassikləşən ustad aşiq-şair Azaflı Mikayılın əsərləri toplanmışdır. Aşiq poeziyası ilə bağlı digər aşıqların kitablarından fərqli olaraq, bu kitabda, ilk dəfə olaraq hər şeir şəklindən əvvəl həmin növ haqqında yaradıcı şəkildə qısaca söz açmışam.

Bu, oxuculara imkan verir ki, həm aşiq şeir şəkilləri barədə məlumat əldə etsin, həm də aşiq-şair Mikayıl Azaflının bütün aşiq şeir şəkillərindən məharətlə istifadə edərək aşiq yaradıcılığının inkişafına təkan verdiyinin şahidi olsun.

GƏRAYLILAR

Aşiq poeziyasının ən oynaq və axıcı şəkli gəraylıdır. Gəraylı, əsasən, üç-beş bənddən ibarət olur. Qoşma ilə gəraylı

bir-birinə çox yaxındır. Hər iki aşiq şeir şəklinin son bəndində müəllifin adı və ya təxəllüsü verilir. Buna möhürbənd və ya «tapşırma» deyilir. Yeganə fərq ondadır ki, gəraylı səkkiz, qoşma on bir hecadan ibarət olur. Göründüyü kimi, bu şəkli xüsusiyyətdir. Gəraylı və qoşmanın qafiyə quruluşu da eynidir. Birinci bənddə misralar ya çarpaz qafiyələnir, yəni 1–3-cü, 2–4-cü misralar həm qafiyə olur, ya da 1–3-cü misralar sərbəst, 2–4-cü misralar həm qafiyə, 4-cü misra isə birinci bəndin sonuncu misrası ilə qafiyələnir. Bəzi türkdilli xalqlarda gəraylının qoşma adlandırılması və Mikayıl Azaflının bir çox gəraylını «gəraylı qoşmalar» adı altında verməsi deyilənlərə dəstək olur.

Folklorşünaslar gəraylının etimologiyasına dair müxtəlif mülahizələr irəli sürsələr də, onun nəsil, tayfa adı ilə bağlı olduğuna üstünlük verənlər daha çoxdur.

Gəraylının cığalı, sallama, müxəmməs, əlif-lam, dübeyt, qoşayarpaq, dildönməz və s. növləri vardır.

«Müxəmməs gəraylı», «Qaytarma gəraylı» aşiq havaları məşhurdur. «Azaflı dübeyti» də, «Azaflı gəraylısı» da gəraylı üstündə oxunur və sevilir.

TƏSNİFLƏR

Təsniflər aşiq poeziyasının diqqət çəkən, sadə, aydın dildə yazılan, hər bəndi dörd misradan, hər misrası beş, yeddi hecadan ibarət, əvvəlinci üç misrası həm qafiyə olan şeir şəkli. Təsniflərdə bəndlərin sayı sərbəst olur. Təsnif aşiq poeziyasının qədim şəkli. XIII–XIV əsrlərdə yaşamış Yunis İmrədə təsnifə təsadüf edilir. Təsniflər yazılı ədəbiyyatımıza da təsir etmiş, şairlərimiz, xüsusən də S. Vurğun ondan yaradıcı şəkildə istifadə etmişdir.

Maraqlıdır ki, dəstgah formalı muğamlarda oxunan təsniflərin də qəzəllə bərabər mətn əsasını qoşma, bayatı, gəraylı, təsnif və s. şeir formaları təşkil edir.

Mikayıl Azaflının «Ay aman, aman», «Səni gözlərəm», «Əlindən», «Sənin eşqindən», «Özünü gözlə» kimi ifaçı aşığıların dillərinin əzbəri olan təsnifləri vardır. Maraqlıdır ki, professor Vaqif Vəliyev hər misrası beş hecadan ibarət, təkrar misralı qoşma-təsniflərin çox az olduğunu qeyd etsə də, Mikayıl Azaflıda nəinki beş hecadan ibarət, eləcə də yeddi hecadan ibarət təkrar misralı təsniflər qədərincədir.

QOŞMALAR

Qoşma aşiq yaradıcılığında da, yazılı ədəbiyyatda da ən çox yayılan şeir növüdür. Qoşma on bir hecadan, əsasən, üç-beş, bəzən də daha çox bənddən ibarət olur. Qafiyə quruluşu eynilə gəraylıda olduğu kimidir. Ustad aşıqlardan başlamış ifaçı aşıqlara qədər qoşma qoşmayan aşiq tapmaq çətindir. Onun kamil nümunələrini Qurbani, Abbas Tufarqanlı, Xəstə Qasım, Aşiq Alı, Hüseyn Şəmkirli, Aşiq Ələsgər, Molla Cümə, Hüseyn Bozalqanlı, Aşiq Şəmşir, Mikayıl Azaflı kimi görkəmli sənətkarlar yaratmışlar.

Qoşmanın qoşayarpaq, çarpaz qafiyəli, təkrar misralı, ayaqlı qoşma və s. kimi bir çox növləri vardır. Aşiq poeziyasında nadir təsadüf edilən dodaqdəyməz və üçqafiyəli qoşma növləri məlumdur. Maraqlıdır ki, Azaflı yaradıcılığında hər iki qoşma növünə də təsadüf edilir.

Aşığın üçqafiyəli «Gözəlim» və dodaqdəyməz qoşmasından misal gətirməklə kifayətlənəcəyik:

*Sənsən maral, gəl canım al, ay maral.
Bir yada sal, yanımda qal, olum lal.
Ağ üzdə xal, dodaqda bal, gülcəmal
Eyləmə naz, gedər qalmaz, gözəlim.*

* * *

*Səhər çağı səyyad gəzər səhrada,
İllər ayrısıdır, nazlı yar gələ.
Qəza-qədarindən, ay yazıq ana,
Qalarsan intizar ay ilə, ilə.*

TƏCNİS

Təcnis, bir qayda olaraq, üç-beş bənddən ibarət olur. Aşıq yaradıcılığının zirvəsi hesab edilən təcnisi yaratmaq sənətkardan fitri istedad tələb etdiyindən hər aşıq təcnis meydana baş vura bilmir. Təcnis formaca eyni, məzmunca müxtəlif olan cinas rədif və qafiyələrdən yaranır. Giriş məqaləsində göstərdiyimiz kimi, təcnisin neçə-neçə növü vardır. Ən çox yayılanları cığalı təcnis, ayaqlı təcnis, dodaqdəyməz təcnis, gəraylı təcnis və s. Aşıqlar cığalı təcnisləri, adətən, bayaqlarla oxuyurlar. Əslində, cığalı təcnislərin cığa hissəsini bayatılar – cinas xoyratlar təşkil edir.

Təcnisin yaranma üsul və yolları folklorşünas alim Elxan Məmmədlinin «Təcnis sənətkarlığı» monoqrafiyasında geniş şərh edilmişdir.

Mikayıl Azaflı təcnisin bütün növlərində qələmini sına-mış və uğur qazanmışdır. Sənətkarın yaratdığı təcnislər akustik əlamətlərinə görə fərqlənir və maraq doğurur.

Prof. Paşa Əfəndiyevin haqlı olaraq göstərdiyi kimi, təcnisdə sözləri məharətlə işlətməyə daha çox səy göstərildiyindən, şeirin mənasına bir o qədər də əhəmiyyət verilməyib. Bəlkə də, buna onların qüdrəti çatmayıb. Qurbani, Tufarqanlı Abbas, Xəstə Qasım, Ələsgər, Molla Cümə, Bozalqanlı Hüseyn, Aşıq Şəmşir və Azaflı Mikayılda bunun əksini görürük. Burada həm qafiyyə olan, formaca eyni, məzmunca müxtəlif sözlər dərin mənaya malik olduqlarından oxucunu düşündürür, dinləyicini valeh edir.

MÜXƏMMƏS

Müxəmməs ərəb sözü olub, mənası beşlik deməkdir. Sözüün kökü xəmsədir ki, bu da beş deməkdir. İstər klassik ədəbiyyatda, istərsə də aşiq poeziyasında müxəmməslər beş misradan və bir neçə bənddən ibarət olur.

Aşiq şeirinin bu şəklində hər misrada 16 heca olur. Saz havasının melodik axarı ilə bağlı olaraq aşıqlar hər misranı iki yerə bölüb oxuyurlar.

Bəzən dəftərə köçürəndə də misraları iki yerə bölürlər. Biz də o ənənəni gözlədik. Aşıqlar dastanları və toy məclislərini müxəmməslə başa vururlar. Buna duvaqqapma da deyirlər. Müxəmməs şeir şəkli ilə əlaqədar «Baş müxəmməs», «Orta müxəmməs» və «Basma müxəmməs» kimi çox sevilən havalar meydana gəlmişdir.

Müxəmməsin cığalı müxəmməs, dodaqdəyməz cığalı müxəmməs, qoşayarpaq müxəmməs, qafiyə müxəmməs və s. kimi şəkilləri vardır. Zəmanəmizdə də ustad aşıqlar, o cümlədən də Mikayıl Azaflı valehedici müxəmməslər yaratmışlar.

DİVANİLƏR

Divani aşiq poeziyasının geniş yayılmış şəkillərindəndir. Divani üç, beş və daha artıq bənddən, hər bənd dörd misradan, hər misra on beş hecadan ibarət olur. Misradaxili bölgüsü 7+8 və ya 8+7 şəklində olur. 1-2-4-cü misralar həm qafiyə, 3-cü misra sərbəst olur. Qalan bəndlər qoşma və gəraylıda olduğu kimidir. Müxəmməsdə olduğu kimi, divanidə də oxu və yazı zamanı misralar iki yerə bölünür. Gəraylı, qoşma və s. olduğu kimi, divanidə də son bənddə müəllifin adı və ya təxəllüsü verilir.

Divanilər, bir qayda olaraq, «Baş divani» və «Ayaq divani» aşiq havaları üstündə oxunurlar. Folklorşünaslarımız

divaninin müxtəlif şəkillərindən: cığalı divani, dodaqdəyməz divani, bağlama divani, qıfılbənd divani, zəncirləmə divani və s. söz açmışlar.

Azaflı Mikayılın da divaniləri vardır. Bunların içində «Azaflı divanisi» xüsusi ilə fərqlənir.

VÜCUDNAMƏ

Aşıq poeziyasında vücudnamələr də yer alır. Bu şeir şəklində insanın ana bətninə düşdüyü dövrdən qəbrədək: uşaqlıq, gənclik, təhsil illəri, evlənməsi, qocalması və dünyadan köçməsi təsvir edilir. Vücudnamələr, əsasən, on bir hecalı olurlar. Müasir ustad aşıqlardan Mikayıl Azaflının da maraqlı vücudnaməsi vardır.

SİCİLLƏMƏLƏR

Sicilləmələrin məxsusi şeir şəkli yoxdur. Prof. V.Vəliyev göstərir ki, sicilləmələr, əsasən, ya divani, ya da müxəmməs şeir şəklinə uyğun gəlir. Aşıq Ələsgər, Molla Cümə və çağdaş aşıqlardan Mikayıl Azaflının da sicilləmələri vardır. Daha çox ustadnamələrə oxşayan bu sicilləmələr aşıqların dillər əzbərinə çevrilmişdir.

USTADNAMƏLƏR

Ustadnamə ustad nəsihəti deməkdir. Ustadnamələr ta qədim zamanlardan məlumdur. «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanlarında (boylarında) oxuyuruq: «Qanı dediyim bəy ərənlər? Dünya mənim deyənlər? Əcəl aldı, yer gizlədi. Fani dünya yənə qaldı. Gəlimli-gedimli dünya, son ucu ölümlü dünya».

Ustadnamələrin əsas qayəsi insanları doğru yola səsleməkdir. Onların başlıca mövzusu dünya, zamanə, fələk və insanlardır. Ustadnamələrdə əxlaqi və milli mənəvi dəyərlərə münasibət qırmızı xətt kimi keçir.

Ustad aşıqlar dərin məzmunlu ustadnamələr yazmaqla bərabər, başqa aşıqların da ustadnamələrini bilir və demək olar ki, dastana öz ustadnamələri ilə başlamırlar. Bu özündən əvvəlki ustadlara hörmət əlaməti kimi qiymətləndirilir.

Dastanlar, ustadnamələrlə başlanır, müxəmməslə başa vurulur. Poetik quruluşu, bölgü sistemi və qafiyələnməyə görə, ustadnamələr qoşmadan fərqlənmirlər. Tədqiqatçıların qənaətinə görə, ustadnamələr aşiq yaradıcılığında müstəqil janr kimi qoşmadan yaranmışdır. Mikayıl Azaflının da maraqlı ustadnamələri vardır.

CAHANNAMƏLƏR

Cahannamələr çox da geniş yayılmamışdır. Ölçü və qəliblərinə görə qoşmalardan fərqlənmirlər. Lakin cahannamələrdə bəndlərin sayı məhdud olmur. Cahannamə geniş mənada dünyadan, dünya bina olandan dünyada baş verən hadisələrdən, ölkələrdən, tarixi şəxsiyyətlərdən, dünyanın gedişatından bəhs edir. Dar mənada isə cahannamə bir ölkənin, el-obanın, diyarın və mahalın vəsfindən, burada baş verən hadisələrdən, tarixi yerlərdən, görkəmli şəxsiyyətlərdən, onların dəyərləndirilməsindən bəhs edir.

Cahannamələrin yaxşı nümunələrinə Aşiq Valeh, Aşiq Ələsgər, Molla Cümə, Xaltanlı Tağı, Azaflı Mikayıl kimi görkəmli ustad aşıqların yaradıcılığında rast gəlinir. Azaflının cahannamələri həm həcminə, həm də sayına görə fərqlənir.

NƏZİRƏLƏR

Nəzirələr həm yazılı, həm də aşiq ədəbiyyatında geniş yayılmışdır. Poeziyanın bu növü ədəbi əlaqələrin artmasına və möhkəmlənməsinə xidmət edir.

Azaflı Mikayılın Qarşılıqlı İslamın «Ləkələr» şeirinə nəzirə yazması hər iki aşığın dostluğuna, bir-birinin qonağı olma-

sına, poeziyanın şəhdi-şəkər dili ilə məktublaşmalarına gətirib çıxarmışdır.

Azaflı Mikayılın Qurbaninin, Ələsgərin, Bozalqanlı Hüseynin, Aşıq Şenliyin, Şəmşirin, Hüseyn Arifin, Zəlimxan Yaqubun və bir çox başqa sənətkarların şeirlərinə nəzirələri vardır.

MƏRSİYƏLƏR

Mərsiyə ərəbcə olub matəm deməkdir. Yaxın və Orta Şərq, eləcə də Azərbaycan klassik şeir növlərindən biridir. Ölümlə, yasla bağlı qəmli, kədərli şeirdir. Ağıya yaxın olsa da, məzmun, üslub və dil cəhətdən ondan fərqlənir. Əvvəllər məşhur şəxslərin, dövlət xadimlərinin, elm və sənət adamlarının ölümü münasibəti ilə yazılan mərsiyələr, sonralar İranda və Azərbaycanda dini səciyyə alsa da, aşıq yaradıcılığında, demək olar ki, əvvəlki vəziyyət saxlanılmışdır. Azaflı Mikayılın yaradıcılığında mərsiyələr əhəmiyyətli yer tutur.

BAĞLAMA-QIFILBƏND DEYİŞMƏLƏR

Keçmişdə bağlama deyişmələr ustad aşıqlar arasında geniş yayılmışdı. Bu tip deyişmələrdə son məqsəd aşıqların bir-birini bağlayaraq sazını əlindən almaq olduğuna görə, onları «Bağlama deyişmə» adlandırıb, prof. A.Nəbiyevin hərtərəfli söz açdığı başqa tip deyişmələrdən fərqləndirmək daha doğru olardı. Bağlama deyişmələr keçmişdə aşıq sənətinin inkişafına böyük təkan vermişdir. Deyişmələr aşıqların istedadını, biliyini, bədahətən şeir demə qabiliyyətini, kimin nəyə qadir olduğunu nümayiş etdirmək, ad-san qazanmaq baxımından əhəmiyyətli olmuş, aşıqların öz üzərində daim işləmələrinə gətirib çıxarmışdır. Deyişmə zamanı aşıq şeir şekillərinin əksəriyyətindən, xüsusən də, hərbə-zorba, bağlama,

qıfilbənd, ustadnamə, təcnis və onun növlərindən istifadə edildiyindən ustadlıq iddiasında olan aşiq bütün aşiq şeir şəkillərindən və aşiq havalarından xəbərdar olmalı idi. Ölüm-dirim mübarizəsinə çevrilən bağlama deyişmələr prof. V.Vəliyevin göstərdiyi kimi, dörd mərhələdən ibarətdir: dəvət, dəvət alan aşığın cavabı, hərbə-zorba və qıfilbənd. Deyişmənin qıfilbənd mərhələsində aşıqlar üzbəüz görüşür və deyışirlər. Məclisdə saz-söz biliciləri, ağsaqqallar hakimlik edirlər.

Çox təəssüflər olsun ki, klassik aşiq sənətində vaxtilə özünə möhkəm yer tutan deyışib bir-birini bağlamaq ənənəsi zamanəmizdə aradan çıxmışdır. Bununla belə, deməli ki, XX əsrin II yarısında Azaflı Mikayılın Molla Əhmədlə «Bağlama deyışmə»si olub. Aşiq sənətinin ənənəsi tamamilə gözlənilən həmin deyışməni oxucu və tədqiqatçıların marağına səbəb olacağını düşünərək, aşığın «Qoca Azaflıyam» kitabında (Bakı, «Nurlan», 2008, s.575–588) vermişik.

DEYİŞMƏLƏR

Deyişmələr müxtəlifdir. Bağlama deyışmələri çıxmaqla, onların bir çoxu hal-əhval tutmaq, zamanədən, insanlardan, fələkdən, dünyanın keşməkeşlərindən şikayət və s. məqamlarda işlənir. Bu deyışmələrdə ərzi-hal və hal-əhval tutmaq, qarşısındakını imtahana çəkmək üstünlük təşkil edir.

Azaflı Mikayılın bir çox aşiq, el şairi və görkəmli şairlərlə deyışmələri vardır. Onun Aşiq Şəmşir, Hüseyn Arif, Zəlimxan Yaqub, Rasim Kərimli, Paşa Salahlı, Qəmkeş Allahverdi, Əli Qurbanov, Narınc Xatun, Müzəffər Şükür, Dərbənddən Aşiq Soltan, Türkiyədən Aşiq İslam Ərdənər və başqaları ilə deyışmələri saz-söz xiridarlarına yaxşı məlumdur. Bu deyışmələr aşiq poeziyasının inkişafına xidmət edir.

ŞEİR-MƏKTUBLAR

Şeirlə məktublaşmalar keçmişdə də, zəmanəmizdə də aşıqlar və el şairləri arasında dəbdə olub. Buradakı mövzu rəngarəngliyi adamı heyran edir. Aşıq yaradıcılığında sabitləşən şeirlə məktublaşma və deyişmələrə elə belə məşğuliyyət, hobbi kimi baxmaq doğru olmazdı. Onların hər birinin arxasında müəyyən zaman kəsiyində baş verən hadisələr, insanlar, zamana, tarixə, dövrə münasibət durur.

Görün, kəlbəcərli Əli Dastancı (Əli Qurbanov) Azaflını oğlunun toy məclisinə necə dəvət edir:

*Ay Azaflı, xeyir olsun həmişə,
Daha ömrün boyu şərdən uzaq ol.
Zəhməti qəbul et, istəyəninlə,
Oğlunun toyuna buyur, qonaq ol.*

* * *

*Əlidən çağırıb yada salmaqdı,
Gəlməsən də sağ ol, gəlsən də sağ ol.*

Şeirlə məktublaşmalar Azaflı yaradıcılığında xüsusi yer tutur. Onlar Azərbaycanın bütün bölgələrini, Türkiyə, İraq, Dağıstan, Gürcüstan, Ermənistan və s. əhatə edir.

Xüsusi qeyd olunmalıdır ki, belə məktublaşmalar aşiq yaradıcılığında geniş yayılsa da, hələlik əsaslı tədqiqata cəlb olunmayıb.

Azaflı Mikayla ünvanlanan saysız-hesabsız məktublar onun aşıqlar və el şairləri arasında böyük nüfuzundan xəbər verir. Onu da deyim ki, görkəmli aşiq və el şairlərinin məktubları istisna olmaqla, Azaflıya göndərilən şeirlə məktubları kitabda verə bilmədik. Təəssüf ki, kitabın həcmi bunu imkansız etdi. Lakin bütün məktublara Azaflının cavabını verdik. Elə bu fakt özü aşığın necə diqqətli bir adam olduğuna dəlalət edir. Şeir-məktublar böyük bir zaman kəsiyini əhatə edir və bir çox mətləblərə aydınlıq gətirir.

BAYATILAR

Folklorumuzun ölməz sənət əsərləri səviyyəsinə yüksələn, bədii cəhətdən ən kamil janrı bayatılardır desək yanlışdır. Bayatılar (manilər) həm şifahi, həm də yazılı ədəbiyyatda geniş yayılmışdır. Çünki bu janr bütün dövrlərin fikrini ifadə etmək üçün çox münasib formadır.

Mikayıl Azaflı da bu janra müraciət edib. Maraqlıdır ki, ustad Aşıq həm manilərdən (bayatılardan), həm də xoyratlardan (I misrası 3–5 hecadan ibarət cinaslı dördlüklərdən) bəhrələnmiş, xalq arasında geniş yayılmasına baxmayaraq, onların mövcudluğu üzərindən sükutla keçənlərə, xoyratların əvvəlinə «mən aşiq», «eləmi», kimi sözləri artırmaqla bütöv bir xalqın ağıl və zəkasının məhsulu olan inciləri bir-iki nəfərin adına çıxanlara əməli işlə, səs-küysüz cavab vermişdir.

*Simə bəndəm,
Sazımda simə bəndəm.
Dindirmə qan ağlaram,
Bir bala himə bəndəm.*

*Qala, qala,
Tikilib qala, qala.
Haray, vaxtsız qocaldım,
Zindanda qala-qala.*

POEMALAR

Aşıq şeir şəkillərinin hamısında qələmini sınayan, ad-san qazanan Azaflı Mikayıl bayatılar və qəzəllər də yazmışdır. Aşığın yaradıcılığında özünü göstərən, onu, hətta başqa ustad aşıqlardan üstün edən bir cəhəti qeyd etməmək olmaz. Azaflı Mikayıl böyük həcmli iki maraqlı poema müəllifidir. «Pul və insan» poeması xalq müdrikliyi ilə bağlı yaranmış, burada insan aqlının var-dövlətdən üstün olması ön plana çəkilmişdir. «Şair zindanda» adlanan ikinci poema isə aşığın özünün zindan həyatı ilə bağlıdır.

DASTANLAR

Dastanlar təkcə aşiq sənətində deyil, ümumiyyətlə, xalqın həyatında əhəmiyyətli yer tutur. Məhz buna görədir ki, bir çox dastanlarımıza operalar yazılmış («Koroğlu», «Şah İsmayıl», «Əsli və Kərəm» «Aşiq Qərib» və s.), filmlər çəkilmiş («Dədə Qorqud», «Koroğlu», «Qaçaq Nəbi» və s.), monoqrafiyalar və neçə-neçə doktorluq və namizədlik dissertasiyaları həsr edilmişdir. Hətta dastanlar əsasında romanlar qələmə alınıb. Məsələn, xalq yazıçısı Elçinin məşhur «Mahmud və Məryəm» romanı «Əsli və Kərəm» motivləri əsasında yaranıb.

Nəzm və nəsr olmaqla iki hissədən ibarət olan dastanların nəzm hissəsini aşıqlar saz havaları üstündə oxuyur, nəsr hissəsini isə söyləyirlər. Dastanlar radio və televiziyanın olmadığı keçmiş zamanlarda xalqın mənəvi və əxlaqi tərbiyəsində böyük rol oynamışdır.

XX əsrin 50-ci illərinə qədər eldə-obada toylar yalnız gecələr keçirildiyindən elə olurdu ki, aşıqlar bir dastanı iki-üç gecəyə tamamlayırdılar. Təbii ki, arada qaravəllilər danışılır, başqa mahnılar da oxunurdu. Keçmişdə toyların üç-yeddi gün davam etməsinin başlıca səbəblərindən biri də elə bu idi.

Dastanı yaradanlar da, yaşadanlar da aşıqlardır. Dastanı başlayıb-tamamlamaq aşıqdan böyük məharət, sənətini kamil bilmək, bütün aşiq havalarının bilicisi və yüksək ifaçılıq qabiliyyəti olmaq tələb edirdi. Odur ki, bu işin öhdəsindən ömrünü bu ulu sənətə bağlamış, onun keşməkeşli yollarını adlamış, xalq qarşısında imtahandan çıxmış ustad aşıqlar gəlirdilər.

Dastan janrının geniş yayılmasında xidmətləri olan aşıqlarımız qədərincədir. Onlardan biri də Mikayıl Azaflıdır. Ustad aşığın Narınc Xatunla birgə yaratdığı «Azaflı və Narınc Xatun» dastanı və özünün nəzmə çəkdiyi, lakin xəstə-

liyinə görə yarımçıq qalan «Əmir Ərsalan» dastanı vardır. «Əmir Ərsalan» dastanı ilə bağlı bir məqamı qeyd etmək lazımdır. Şair Söhrab Tahirin dediyinə görə, farslarda «Əmir Ərsalan» nağılı vardır. Hətta onu Hüseyn adlı bir nəfər nəzmə çəkib. Onu da deyək ki, dastanlarımız arasında çox da məşhur olmayan, başqa dastanlarla müqayisədə zəif təsir bağışlayan, lakin Azaflının müdrik çağlarında nəzmə çəkərək oxunaqlı etdiyi, yeni həyat verdiyi, əbədiyaşar sənət əsərinə çevirdiyi «Səlim şah» dastanı vardır. «Azaflı və Narınc Xatun» dastanı Dr. Əli Kafkasyalının «Mikayıl Azaflı: həyatı, sənəti, əsərləri» (Ərzurum, 1996) və Narınc Xatunun «Mən xalqımın aşiqiyəm» (Bakı, 2006) kitablarında yer alır.

Aşığın nəzmə çəkdiyi «Səlim şah» dastanını oxucuların mühakiməsinə vermək qərarına gəldik. Bu dastan-poema Azaflı Mikayılın çox maraqlı «Dünya» müxəmməsi ilə tamamlanır.

ƏKBƏRİN BÜLBÜLÜ SUSDURAN SƏSİ*

Tovuz rayonunda şəhərə bitişik «Aşıqlar beşiyi» kimi məşhur olan Bozalqanlı adlı kənd vardır. Bu kənd Azərbaycana Aşıq Hüseyn Bozalqanlı başda olmaqla, Aşıq Qədir, Xəyyat Mirzə, Aşıq Mikayıl, Aşıq Hüseyn Dəmirçi (şair Şəmşad Rzanın atası), Aşıq Mahmud, Aşıq Ələsgər (Aşıq Mikayılın oğlu) və s. kimi bir çox adlı-sanlı aşıqlar bəxş etmişdir.

Əkbər Cəfərov da bu kənddə dünyaya göz açmış, bu sazlı-sözlü aləmdə boya-başa çatmışdı. Burada saz tutub, söz qoşmayan adama, demək olar ki, az rast gəlinir.

* Bax: Məhərrəm Hüseynli. «Aşıq Əkbər oxuyanda», Bakı, «Şuşa» nəşriyyatı, 2004, s. 44–48.

Heç təsadüfi deyildir ki, bu kəndlə bağlı uşaqlıqda Aşıq Əkbərin ustadı, maraqlı qaravəlliləri, bəzəmələri, lətifələri ilə ən ağır məclisləri belə bir anda ələ alan Aşıq Qədirdən eşitdim, yaddaşımda qalan, Bozalqanlı kəndinin səciyyəvi xüsusiyyətini, ab-havasını göstərən lətifə yaranmışdır. Sovet hakimiyyəti möhkəmləndikdən sonra kəndlərdə kollektivləşmə həyata keçirilmiş. Sənətkarlar istisna olmaqla, hamını kolxoza üzv yazırlarmış. Bozalqanlı kəndində hansı qapıya gedirlərmiş, eyni cavabı alırlarmış: «Mən sənətkaram, aşığam». Axırda biri deyir ki, odu bax, o evdə rus ailəsi yaşayır. Gedin onları yazın. Kolxozu özləri yaradıb, canları çıxsın, qoy özləri də işləsinlər. Qapını döyəndə o da deyir, mən aşığam və cavab gözləmədən: «Ay arvad o sazı mənə gətir» – deyir.

Aşıq Əkbər Cəfərov

Sazı sinəsinə sıxır, çalıb-oxumağa başlayır:

*Vurulmuşam telli saza,
Öz adımda Fedya mənim.
Ustadımdı aşiq Mirzə,
Şəyirdimdi Nadya mənim.*

Bəli, Bozalqanlı belə bir kənd olub.

Aşıq Əkbər belə bir mühitdə boya-başa çatmış, bu ulu sənətin yolçusu olmuşdur. Aşıq Əkbərin həyat yolu uzun olmasa da (1933–1990), sənət yolu uğurlu olmuş, zil və mələhətli səsi ilə saz-söz xridarlarının qəlbində əbədi məskən sal-

*Soldan: Aşıq İmran və
Aşıq Əkbər*

mışdır. «Əkbər gözəlləməsi» kimi tanınan aşıq havasını bütün aşıqlar məclislərdə məmnuniyyət və qürurla, Əkbərsayağı oxumağa çalışırlar.

Aşıq Əkbər qeyri-adi insan və qeyri-adi sənətkar idi. Həddən artıq sadə və təvazökar olan bu el aşığının qəlbi xeyirxahlıqla döyünürdü.

Eldə-obada, məclislərdə ondan inciyan olmamışdı. Dörd oğul, üç qız atası olan Aşıq Əkbər nümunəvi ailə başçısı idi.

Mən onu 1954-cü ildən tanıyırdım. Dayım nəvəsi, indi Tovuz rayonunda həkim işləyən Akif Xasıyevin sünnət toyu idi.

Məclisi Aşıq Yusif və Aşıq Qədir

aparırdı. Onda Əkbər Aşıq Yusifin yanında hələ balabançı idi. Məclisin şirin yerində Əkbərdən xahiş etdilər ki, «Heydarı» havasını oxusun. Əkbər, «ustadım bilər» – deyərək, balabanını püflədi. Aşıq Yusifin icazəsindən sonra «Çoban bayatısı»nı elə məlahətlə oxudu ki, adətən, aşıq məclislərində ənənə halını alan «Sağ ol!», «Var ol!» əvəzinə hamı əl çaldı.

Məclis coşmuşdu. Əkbərin səsi hamını məftun etmişdi. Akifin kirvəsi, xalq arasında «Dəli Abbas» ləqəbi almış bibim oğlu Abbas Xasıyev az qaldı ki, Əkbərin balabanını sındırsın ki, bir daha balaban çalmasın. Məclis əhli Aşıq Yusif və Aşıq Qədirdən xahiş etdi ki, Əkbərin aşıqlığına xeyir-dua versinlər. Həmin gündən Əkbərin balabançılığına son qoyuldu.

Az sonra, bir payız axşamı (Toylar o vaxtlar, əsasən, payızda və axşamlar olardı) əmim qızı Hamayilin oğlanları İsmayıl və Qəşəmin sünnət toylarını Aşıq Əkbər və Aşıq İmran aparırdı. Ağsaqqallar deyirdilər ki, bu iki gənc aşığın gələcəyi vardır. Belə də oldu. Sonralar Əkbər və İmran cütlüyü ustad aşıqlar səviyyəsinə yüksəldi.

Mən Bakıda ali məktəbə girdikdən sonra Aşıq Əkbərlə xeyli vaxt görüşə bilmədim. Bircə onu deyə bilərəm ki, «Ögey ana» və «Böyük dayaq» filmlərində məlahətlə oxuduğu «Cəlili»si və «Mirzəcanı»sı onu artıq hamının sevimlisinə çevirmişdi. Onun inkişafı göz qabağında idi. 1957-ci ildə Gənclərin və tələbələrin VI Ümumdünya festivalında I dərəcəli Qızıl medala layiq görülməsi, 1959-cu ildə Moskvada keçirilən Azərbaycan Ədəbiyyatı və İncəsənəti dekadasında xüsusi fərqləndiyinə görə «Şərəf Nişanı» ordeni ilə təltif olunması deyilənlərə dayaq olur.

Mənim Aşıq Əkbərlə yaxınlığım keçən əsrin 70-ci illərindən başladı. Qayınatam Mikayıl Əliyev Mikayıl Azaflı və Aşıq Əkbərlə dostluq edir, onlarla tez-tez görüşürdü. Təbii olaraq mən də bu görüşlərin iştirakçısına çevrilmişdim. Bu vaxt artıq xalq şairi Rəsul Rza ilə birgə hazırladığım «Kərkük bayatıları» kitabım və məqalələrim çap olunmuşdu. Folklorla məşğul olmağım bizi tezliklə yaxınlaşdırdı. Hər iki sənətkarla çox yaxın oldum. O vaxt televiziya şöbə müdiri işləyən yazıçı dostum Nahid Hacıyevin köməyi ilə Mikayıl Azaflı ilə bağlı televiziya verilişləri təşkil etdim. Eyni zamanda Aşıq Əkbərin sənətkarlıq xüsusiyyətləri ilə yaxından tanış olmağa başladım. Dəfələrlə Tovuzda və Bakıda görüşlərimiz oldu.

Bir dəfə də Tovuzda getdiyimi bilib, Aşıq Əlixanla kəndimizə gəlmişdi. Ona çox yaraşan bığaltı təbəssümü və gülməyi vardı. Təbəssümlə dedi ki, sizə xudmani aşıq qonaq-

lığı verməyə gəlmişik. Mən hər dəfə o oxuduqca ürəyimə yatan havaları dəftərimdə qeyd edir, onun haqqında televiziya verilişi və qarşıdan gələn 50 illik yubileyinə hazırlaşırıdım. Bir dəfə veriliş proqrama da salınmışdı. Təcili xaricə getməyimlə bağlı təxirə salındı. Qismət belə imiş. Təəssüf ki, arzularım ürəyimdə qaldı. Vaxtsız əcəl Aşıq Əkbəri sıralarımızdan qəfil apardı. Ondan bizə yadigar qalan lentə yazılmış mələhətli səsi, saz havaları, «İşıqlı tellər» (1977) və «Saz danışanda» (1982) kitabları oldu. Aşıq Məhərrəm Hüseynli aşığın müdrik çağlarında yazdığı və heç yerdə çap olunmayan 100-dən artıq şeirini də toplayıb. Şübhəsiz, oxuculara təqdim olunan bu kitabın ərsəyə gəlməsi, hər şeydən əvvəl, bu zərurətdən doğub.

Aşıq Əkbərin poeziyasında ustad aşıqların yaradıcılığında özünü göstərən, demək olar ki, bütün şeir şəkillərinə rast gəlinir. Buradakı qoşmalar, gəraylılar, gözəlləmələr, təcnis, müxəmməs, divanilər, ustadnamələr və s. cilalanmış, rəvan dillə qələmə alınmış poeziya nümunələridir. Coşqun şairlik təbi olan aşığın şeirlərini oxuduqca sanki doğma Azərbaycanı səyahətə çıxırsan. Burada ölkəmizin elə bir guşəsi yoxdur ki, ilhamla tərənnüm edilməsin.

Aşıq Əkbərin poeziyasındakı sənətkarlıq bir yana, şeirləri yaxın keçmişimizi vərəqləmək, yaddaşımızı təzələmək, bizi keçmişimizə qaytarmaq baxımından da əvəzsiz xəzinədir. Bu xəzinədəki inciləri və tərənnüm obyektlərini təqribən belə qruplaşdırmaq olar: görkəmli şəxsiyyətlər, görkəmli aşıqlar, aşıqlıq sənəti barədə düşüncələr, təbiət təsviri, əmək adamlarının, vətənin tərənnümü, ustadnamələr, nəğmələr, fəlsəfi şeirlər, məhəbbət poeziyası, ölkələr, sənət və sənət sahiblərinin tərənnümü və s. Bütün bunları bir yerə yığas olsaq, gözəl bir çələng alınar.

Aşıq Əkbər yeri gəldikcə görkəmli söz ustalarının poeziyasından, dırnaqda verməklə, məharətlə istifadə etmişdir: «Sındı qol-qanadım yanıma düşdü» (Aşıq Ələsgər), «Bu dünyaya durduqca o da var olsun» (S.Vurğun) və s. Aşığın poeziya nümunələrində indi danışığda az təsadüf edilən, arxaiqləşməyə üz tutan sözlərin işlədilməsi də tədqiqat baxımından qiymət kəsb edir: yayın bürküsü, teyləmək, yığnaq, bələnmək, qijiltı, bülənd, alışban, xaniman, kürünmək, yamac, uralanmaq və s. belə sözlərdəndir.

El aşığı Əkbər Cəfərov ilhamla yazıb-yaradan, çalıb-çağıran, yaradıb-yaşadan, xalqımızın qələbə və uğurlarını telli sazın dili ilə tərənnüm edən ustad sənətkarlarımızdan olmuşdur.

Aşıq Əkbərin poeziya nümunələrini vərəqlədikcə istər-istəməz dünya şöhrətli alman alimi Leybnisin məşhur kəlamı göz önünə gəlir: «Mənə mükəmməl dil verin, sizə mükəmməl mədəniyyət verim».

Aşıq Əkbər sözün həqiqi mənasında Azərbaycan mədəniyyətinə xidmət edirdi. Ona Respublikamızın Əməkdar mədəniyyət işçisi fəxri adı verilməsi heç də təsadüfi deyildi. Aşıq Əkbərin obrazlı ifadələri arasında dahi Bülbülə həsr etdiyi şeirində belə bir misra vardır: «Bülbülün bülbülü susduran səsi». Mənə belə gəlir ki, aşıq Əkbər Cəfərovun mələhətli səsinə, cəh-cəhini eşidəndə hər kəs bu misranı tərəddüd etmədən onun özünə də aid edə bilər. Əkbər Cəfərov aşıq sənətində öz yolu olan, iz qoyub gedən görkəmli ustad aşıqlarımızdan idi.

XANLARIN SAZINDAN VƏ SÖZÜNDƏN DOYMAQ OLMURDU*

Aşıq sənəti elə bir aləmdir ki, onun cazibəsinə düşən çətin ki, bir də onun seyrindən ayrılı bilsin. Bu, xüsusilə Azərbaycanın Qərb bölgəsində açıq-aydın görünür. Bu yerlərdə uşaqların mənəvi qidası ana laylası və saz havalarıdır. Bu baxımdan Tovuz xüsusilə fərqlənir. Burada Hüseyn Bozalqanlı, Aşıq Mirzə, Aşıq Əsəd, Əlimərdanlı Aşıq Nəcəf, Aşıq Nağı, Mikayıl Azaflı, Aşıq Əkbər, Aşıq İmran, Aşıq Mahmud, Çopur Ələsgər kimi bir çox adlı-sanlı aşığılar yetişmiş, aşiq sənətinin təbliğində, xalq arasında yayılmasında və sevilməsində xüsusi xidmətlər göstərmişlər. Ömrünü bu sənətə bağlayan ustad aşığılarımızdan biri də Əlimərdanlı Aşıq Xanlar Məhərrəmovdur.

Xanlarla ilk ünsiyyətim tovuzlu saz-söz pərəstişkarı Vəli Musa oğlunun Yasamalda bağlı-bağatlı həyət evində olub. Vəlinin baldızı bizim institutu bitirmişdir. Oxumağında və dövlət imtahanlarını verməyində az-çox köməyim olmuşdu. Vəli əməlli-başlı bir qonaqlıq təşkil etmişdi (şair Rasim Kərimli də məclisdə mənimlə birgə idi). Bu münasibətlə Tovuzdan Aşıq Xanları dəvət etmişdi. Xanlarla bu və sonrakı görüşlər unudulmazdır. Həyatımda xudmani məclisləri Aşıq Xanlar kimi şirin aparan ikinci bir aşığa rast gəlməmişəm. Onun duzlu-məzəli söhbətləri, müdrik kəlamları, hazırca-vablığı insanı valeh edirdi. Mən hələ onun saz havalarını xüsusi şirinliklə çalmağını demirəm.

Xanlarla Bakıdakı ilk görüşümün təsiri o qədər dərin oldu ki, az sonra böyük qardaşım Müzəffərin Düzqırıxlı kəndində 50 illik yubileyini keçirmək üçün onu dəvət etdik. Xanlar məclisə Aşıq Əli Quliyevlə gəlmişdi. Aprel ayının sonu, hava-

* Bax: «Ya saz öldürəcək, ya Xanlar məni», Bakı, «Nurlan», 2010.

Aşıq Xanlar

ların xoş vaxtı idi. Məclis gecə yarından sonra bitdi. Qəribədir ki, Xanlar çalib-oxumaqdan, biz isə dinləməkdən doymurduq.

Onu da deyim ki, paytaxtımızda xalq bayağı musiqi və mahnılardan usandığı, ulu aşiq sənətinə, aşiq musiqisinə üz tutduğu vaxt, saz-söz sənətimizin paytaxtımıza əsaslı şəkildə ayaq açmasında, təbliğində və sevilməsində Aşıq Xanların xüsusi rolu olmuşdur. Bu vaxt Aşıq Xanlar artıq Bakıya köçmüşdü. Yaxşı yadımdadır, xalqımızın, ədəbiyyatımızın, ümumiyyətlə, mədəniyyətimizin böyük dostu, iraqılı şair Dr. Əbdüllətif Bəndəroğlu Bakıya gəlmişdi. Vəli Musa oğlu bizi xudmani «saz-söz qonaqlığı»na dəvət etdi. Bəndəroğlunun gəlişi münasibəti ilə toğlu kəsdi. Aşıq Xanlar və Zəlimxan Yaqub məclisi şərəfləndirirdi. Onların hər ikisi artıq xalqın sevimlisinə, məclislərdə ən çox arzuolunan insanlara çevrilmişdilər. Zəlimxanla Vəli Yasamalda qonşu idilər. Xanlar isə azca aralıda, Badamdarda məskunlaşmışdı. Məclisi gənclik eşqi ilə coşan, dağ çayı kimi çağlayan Zəlimxan aparırdı. Xanlar Tufan qoparmışdı. Onların hər ikisi sözün həqiqi

mənasında göylə əlləşirdi. Bəndəroğlu heyranlığını gizlədə bilmirdi. O görüşdən sonra, Bəndəroğlu Azərbaycana hər gəlişində Zəlimxanla, Xanlarla, Azaflı Mikayilla, Aşıq Ulduz, Aşıq Gülarə, Dilarə Azaflı və Narınc Xatunla görüşür, İraqa döndükdən sonra baş redaktoru olduğu «Yurd» qəzetində onlardan söz açır, qoşmalarını çap edirdi.

Aşıq Xanlarla bircə görüş Bəndəroğlunu ömürlük aşıq sənətinin pərəstişkarına çevirmişdi. Mənə qaldıqda isə etiraf edirəm ki, mən Tovuzu lap gənclikdən tərk etdiyimdən, paytaxtda 5 il oxuduğum institutu bitirdikdən sonra uzun müddət xaricdə işlədiyimdən saz-söz sənətinə yadlaşmışdım. Vəli Musa oğluna ömürlük minnətdaram ki, o unudulmaz və möhtəşəm məclisi təşkil etdi, saz-söz məni yenidən öz cazibəsinə aldı.

Xanlarla Zəlimxan həmin gün sazın-sözün qüdrətini haqqın dərğahına yüksəltdilər. Onu da deyim ki, sonralar bu cütlüyün sənət dostluğu hər ikisinin daha da məşhurlaşmasında müsbət rol oynadı.

Aşıq Xanların çalib-oxumağını, ifasında poeziya nümunələrini, ustadnamələri, rəvan və bəlağətli nitqini dinlədikcə, musiqiyə uyğun hərəkətlərini müşahidə etdikcə bir daha dərk etmişəm ki, dahi Üzeyir bəyin dediyi kimi aşıq sənəti elə bir sənət aləmidir ki, burada müğənninin də, şairin də, bəstəkarın da, rəqqasın da, bədii qiraətçilərin də istənilən qədər payı vardır.

Aşıq Ədalətdən sazın sirlərini öyrənən, böyük ustaddan dərs alan Aşıq Xanların saz çalmağı başqa bir aləm idi: Təsədüfi deyildir ki, görkəmli aşıq Mikayıl Azaflını son mənzilə yola salanda qəbiristana qədər cənazənin və insan axınının önündə saz çalmağı aşıqlar ona həvalə etmişdilər. Gözündən yaş axa-axa çaldığı «Yanıq Kərəmi», «Ruhani», «Dilqəmi», «Azaflı dünyası» havaları insanları haldan-hala salırdı.

Aşıq Xanların indiyə qədər gündəmə gətirilməyən bir xidməti barədə də söz açmaq, belə bilirəm ki, yerinə düşərdi.

Aşıq Xanlar Tovuz Aşıq məktəbi ilə Borçalı Aşıq mühiti arasında körpü salanlardan biri, bəlkə də, birincisidir. Çox güman ki, Zəlimxan Yaqubla dostluğu bu işdə ona yardımçı olmuşdur.

Xanlar sənət yolunda püxtələşdiyi, ümumxalq məhəbbəti qazandığı bir dövrdə qəfil ölüm onu sıralarımızdan ayırdı. Nə edəsən ki, həyatın dərkedilməz keşməkeşləri vardır.

Təsəllini onda tapırıq ki, aşığın lent yazıları əl-əl gəzir, onun unudulmazlığına dəlalət edir. Aşığın oğlu Azər Xanlar oğlu isə həm atasının adını, həm də sənətini yaşadır.

Xanlar xoşbəxt taleli əsl sənətkar idi. Əsl sənətkarlar isə ölmürlər. Onlar xalqın yaddaşında əbədiləşirlər.

TARİXƏ ÇEVRİLƏN İKİ GÖRÜŞ*

Tovuz aşıq məktəbinin yetişdirdiyi görkəmli aşıqlardan biri – Çopur Ələsgər ləqəbi ilə tanınan Bozalqanlı aşıq Ələsgər Tağıyevlə iki görüşüm yaddaşımda əbədi həkk olunub, tarixə çevrilib. Birinci görüşüm keçən əsrin 70-ci illərinin əvvəlində Aşağı Mülkülü kəndində dostum, görkəmli alim Sərdar Əliyevin qardaşı Bayramın toyunda olub. Çopur Ələsgər «Cəngi»ni elə gur, qüdrətli səslə, şövqlə oxuyurdu ki, hamı heyran qalmış, tilsimlənmişdi. «Sağ ol!», «əhsən!» – deməyi belə unutmuşdular. O toy iki cəhətdən yaddaşımda qalıb. Birincisi o idi ki, Aşıq Ələsgər oxuyub qurtaranda ustadı, Azərbaycanın görkəmli ustad aşıqlarından biri – Əkbər Cəfərov məclisin ab-havasını dəyişmək naminə zarafatla dedi: «Ay camaat, bu Çopur ki, belə nərə çəkir, is-

* Bax: Bozalqanlı aşıq Çopur Ələsgər, Bakı, «Nurlan», 2007, s.181–187.

Sinə saza, saz sinəyə yaraşır

təyirəm onun təəlgəsini dəyişib «Paravoz Ələsgər» qoyaq. Məclis əhli şaqqanaq çəkərək güldü. Aşıq Ələsgər söz altında qalmadı: «Dərdin alım, ay usta, xalq qoyan adı dəyişmək olmaz». Sazı dıncıldadaraq:

*Özüm çopur olsam belə,
Suyu şirin aşığam mən – dedi.*

Məclis uğundu, aşıqlar havalandı. Əkbərin zil və mələhətli, şeyirdi Çopur Ələsgərin gur səsi yaxın kəndlərə belə yayıldı. O toy bir də ona görə yaddaşıma həkk olunub ki, o vaxtlar Mülkülü kəndində qeyri-adi bir qanun vardı. Cəmaat nəsil-nəsil növbəyə düzülüb oynayardı. Bu vaxt başqaları meydana girməzdi. Bu, o kənddə yazılmamış qanun kimi qəbul edilmişdi.

Aşıq Ələsgərlə yadda qalan ikinci görüşüm 1990-cı ildə Filarmoniyada oldu. Aşığın 60 illik yubileyi təntənə ilə qeyd edilirdi. Azərbaycan keşməkeşli günlər yaşasa da, ağır vaxtlar olsa da, saz-söz pərəstişkarları Filarmoniyaya axışmışdı-

lar. İynə atsan yerə düşməzdi. Professorlar Mürsəl Həkimov, Qara Namazov, Rasim Kərimli, Şəmşad Rza, Məmməd İsmayıl, Zəlimxan Yaqub, Məhərrəm Qasımlı, eləcə də aşığı sənət aləminin başqa biliciləri ön sıralardan birində oturmuşduq. O axşam ömrümə yazılan yaxşı günlərdən biri oldu. Bozalqanlı Aşiq Ələsgərin gur, məlahətli səsi, səhnə davranışı, duzlu-məzəli söhbətləri hamı kimi, məni də ov-sunlamışdı. Qürur hissi keçirirdim. Eyni hissi xalq şairi Süleyman Rüstəmin aşığa həsr etdiyi «Ələsgərin özüdür» qoşmasını oxuyanda bir daha keçirdim:

*Dünən gecə bir aşığı dinlədim,
Dedim görən bu səs kimin səsidir.
Kəlmə-kəlmə aydın dedi hər sözü,
Dedim bu söz onun ürək sözüdür.*

*Bəstə boylu aşiq çaldı, nə çaldı,
Bir an cavan oldu, bir an qocaldı.
Gözlərimdə ucaldıqca, ucaldı
Bu söz mənim düz sözümün düzüdür.*

*Bu saz çalıb məhəbbətlə oxuyan,
Məlahətlə, hərarətlə oxuyan,
Ustad kimi məharətlə oxuyan,
Elə bildim, Ələsgərin özüdür.*

Şairin ilhamla yazılmış, adamın ürəyinə məlhəm kimi hopan ecazkar qoşmasını oxuduqca ürəyimdən ilk keçən bu oldu ki, Tovuz kimi bir dilbər guşədə dünyaya gəlmək, mə-nəvi qidanı ana laylası ilə bərabər sazdan-sözdən almaq özü də bir xoşbəxtlik imiş. Bu xoşbəxtliyi bizə nəsib edənlərdən biri də Aşiq Ələsgərdir.

Bozalqanlı Aşiq Ələsgər el arasında ifaçı aşiq kimi tanınır. Bu onunla bağlıdır ki, son dövrlərə qədər məclislərdə,

adətən, ustad aşıqlardan oxuyur, təvazökarlıq edərək öz şəxsi yaradıcılığına önəm vermirdi. Bununla belə, xalq arasında mötəbər aşiq kimi tanınır, aşiq yaradıcılığı ilə məşğul olanlar onun səsinə, professional ifaçılığına yüksək qiymət verirlər. Təsadüfi deyildir ki, xalq şairləri Süleyman Rüstəmdən, Zəlimxan Yaqubdan başlamış Məmməd İsmayıl, Məhərrəm Qasımlı, Qara Namazov, İlyas Tapdıq, Pənah Göyçəli kimi saz-söz xiridarları ona bir-birindən gözəl şeirlər ithaf etmiş, haqqında məqalələr yazmışlar.

Aşiq Ələsgərin sənəti o qədər güclü olmuşdur ki, oğlanları Eldar və Kamandar başda olmaqla ailədə hamıya təsir etmiş, onun sənət dünyasının cazibəsindən çıxıb bilməmişlər. Leninqradda aspiranturanı qurtaran, texnika elmləri namizədi alimlik dərəcəsi alan Eldar xalq ruhunda şeirlər yazır, saza-sözə qiymət verənlərin məclislərini aparır, ulu sənətimizin təbliğində əvəzsiz xidmətlər göstərir. Aşığın kiçik oğlu Kamandar isə saz havalarının ən yaxşı ifaçılarından biri kimi məşhurdur. Aşığın qızı Atlas, nəvəsi Məhin Eldar qızı qoşmalar yazırlar. Bunun sirri mənə aşığın şəxsi yaradıcılığı ilə yaxından tanışlıqdan sonra əyan oldu. Məlum oldu ki, Bozalqanlı Aşiq Ələsgər aşiq şeir şəkillərinin əksəriyyətində qələmini sınımış, yadda qalan gəraylılar, qoşmalar, təcnislər, müxəmməslər, divanilər yazmışdır. Aşığın şeirlərinin çoxu vətənə, qohuma, dostla, sənət yoldaşlarına, ustadlarına, zəhmətə-əməyə, sevgi-məhəbbətə, təbiət təsvirinə və s. həsr olunub. Lakin bu şeirlərdə bəşərlik və səmimiyyət də qırmızı xətt kimi keçir. Bu şeirlər keçmişə nəzər salmaq, olub-keçmişlər barədə səhih məlumat almaq baxımından fərqlənirlər. Aşığın şeirlərində sovet quruluşuna qarşı çıxan, rusları lərzəyə salan Telli Əsəd, Qandal Nağı, Qara Tanrıverdi kimi qaçaqlardan – Tovuz elinin cəsur, mərd oğullarından da söhbət açılır.

Aşıq Ələsgərin şeirlərində, xüsusən də qoşmalarında təbiət təsviri çox canlıdır:

*Baharın nəfəsi yerə dəyəndə,
Oyadır torpağı, güllər gətirir.
Buludlar qoç kimi gəlir baş-başa,
Göylər şaqqıldayıb sellər gətirir.*

Aşıq Ələsgərin «Ana borcu» qoşması illərdən bəri qəlbimdə cərəyan edən, hansısa bir nurani qocadan eşitdiyim bir məsələyə yəqinlik gətirdi. Həmin müdrik deyirdi ki, həyat insana verilən borcdur. İnsan o borcu o vaxt qaytarır ki, ata-ananın, xüsusən də ananın çəkdiyi zəhməti övladlarına çəksin, beşik başında yuxusuz gecələr keçirsin, onları yaxşı tərbiyə etsin. Onda insan həyatın və valideynin borcunu qaytarmış olur. Aşıq Ələsgər bu münasibətlə yazır:

*Fərqi yoxdur kimsən, oğlansan, ya qız,
Dolanma dünyanı bekar, sayğısız.
Ay Çopur, balanı böyüt qayğısız,
Bax, bu sayaq qaytar, ana borcunu!*

Çopur Ələsgərin duzlu-məzəli söhbətləri, atmacaları, qaravəlliləri, zarafatları kimi, şeirləri də duzlu-məzəlidir. Qəlbə rahatlıq, çöhrəyə təbəssüm gətirəndir. Onun müxtəlif şeirlərindən seçib verdiyimiz bəndlər deyilənlərə dayaq olur:

*Sazımın, sözümün gurdu işığı,
Ancaq çox deyiblər «kolxoz aşığı».
Məzəli Çopuram, toy yaraşığı,
Ömrümü uzadır zarafat mənim.*

* * *

*Qırat kimi, Bozat kimi,
«Volqa»m mənə yoldaş idi.*

*O zamanlar asfalt deyil,
Küçə, həyat, yol daş idi.*

*Bir gedərdik məclislərə,
Naz satardıq iblislərə!
Saxlamazdım milislərə,
Onlar mənə qardaş idi.*

* * *

*Becərmişəm qarpız, kartof,
Canım olub, sanki bir top.
Vallah-billah etmirəm gop
Hamıdan gümrah qalmışam*

* * *

*Çopur eşqə elə yanıb,
Dəli olub, havalanıb.
Əzrayıl bir yana qalıb,
Bir gözəl öldürür məni.*

Bu şeirlər aşığın hər gün təmasda olduğu insanların həyat tərzinə məhrəm olduğundan, hədəfə düz tuşlandığından ki, camaat tərəfindən sevilir və aşığı sevdilir.

Çopur Ələsgərin bir sənətkar, bir şəxsiyyət kimi bütövlüyünə dəlalət edən bir mətləbdən də söhbət açmaq, belə hesab edirəm ki, yerinə düşərdi. Mən ustad-şeyird məsələsində Bozalqanlı Aşıq Ələsgər qədər etibarlı, sədaqətli, ustadına bağlı olan, ustadına üz tutaraq «əllərinlə cilalanmış inci-yəm» deyərək onu yüksək qiymətləndirən, ustadını unutmayan, xiffətini çəkən, hər məclisdə və şeirlərində yada salan az aşıq görmüşəm. Ustadı Əkbər Cəfərova ithaf etdiyi neçə-neçə qoşması elə Ələsgərin özünün böyüklüyündən, ustadına kəm baxmamasından söz açır:

*Hanı «Qızıl üçlük», o gözəl çağlar,
Şirin xatirələr qəlbimi dağlar.
Çopur Ələsgərəm, gözlərim ağlar,
Yarpaq tək saralıb-solmuşam, Əkbər!*

Məlumdur ki, görkəmli ustad aşiq Əkbər Cəfərov «Böyük dayaq» filmində məlahətli səslə çalib-oxuyub.

Əkbər dünyasını dəyişəndən sonra filmə yenidən baxan Aşiq Ələsgər təsirlənərək ürək ağrılarını, ustadına olan əbədi məhəbbətini şeirlə izhar edir:

*Keşkə baxmayaydım «Böyük dayağ»a,
O sənət incisi, yanar mayağa,
Ustadım önündə durdum ayağa, –
Unutmaq olarmı sən sənətkarı?!*

Məni bu bəndin üçüncü sətri olduqca düşündürdü. Belə bir qənaətə gəldim ki, aşiq sənətinin əbədililiyini şərtləndirən amillərdən biri də ustad-şeyird problemidir. Təəssüf ki, ustad aşıqların sayı get-gedə azalır, bu sənət aləminə gələn gənclərin çoxu isə onun ağırlığına dözmür, yüngül yolla çörək qazanmaq arzusuna düşürlər. Əkbərlərin, Ələsgərlərin yeri görünür.

Bozalqanlı Aşiq Ələsgərlə bağlı yaddaşımda əbədiləşən iki görüşdən söz açmaq qəsdində olduğum halda, aşığın poeziyası məni ağuşuna alıb bu məcraya yönəltdi. Aşığın sənəti və yaradıcılığı barədə məlumatımı zənginləşdirdi, daha da artırdı. Etiraf edirəm ki, təkcə məlumatımı deyil, Bozalqanlı Aşiq Ələsgərə hörmətimi, ehtiramımı, məhəbbətimi artırdı.

KEŞMƏKEŞLİ YOLUN YOLÇUSU*

Narinc Xatun

Keçən əsrin sonlarına yaxın saz-söz aləmində yeni bir canlanma baş verdi. Sevimli şairimiz Hüseyn Arifin rəhbərliyi ilə «Aşıqlar Birliyi» yarandı (1982). Az sonra qəlbi və ruhu ilə ulu ozan sənətinə bağlı olan Narinc Xatunun (Cəfərova Narinc Əvəz qızı) ideyası əsasında Hüseyn Arif «Aşıqlar Birliyi» nəzdində «Aşıq Pəri məclisi»nin yaradılması barədə yuxarı təşkilatlar qarşısında məsələ qaldırdı. 1984-cü ilin 22 sentyabrında Yazıçılar İttifa-

qında «Aşıq Pəri»nin təsis yığıncağı keçirildi.

Sovet dönəmində diplom insanın qabiliyyətindən üstün tutulduğuna görə, universitet diplomu olmayan, həqiqətdə isə bir çox diplomlulardan savadlı olan Narinc Xatunun «Aşıq Pəri məclisi»nə rəhbər seçilməsi imkansız oldu. Bu halda, məclisə rəhbər prof. Əzizə Cəfərzadə seçildi. Lakin Əzizə xanım həm elmi işlə məşğul olur, həm Bakı Dövlət Universitetində dərs deyir, həm də yaradıcılıqla məşğul olurdu. Demək olar ki, «Aşıq Pəri məclisi»nə rəhbərlik etməyə vaxtı çatmırdı. Bu vaxt artıq sovet sisteminin dayaqları laxlamağa başlamışdı.

Həqiqət yerini aldı. Narinc Xatun «Aşıq Pəri məclisi»nə rəhbərlik etməyə başladı. Zamanında Aşıq Pəri, Gövhər, Bəsti, Nabat kimi görkəmli qadın sənətkarları yetişdirmiş

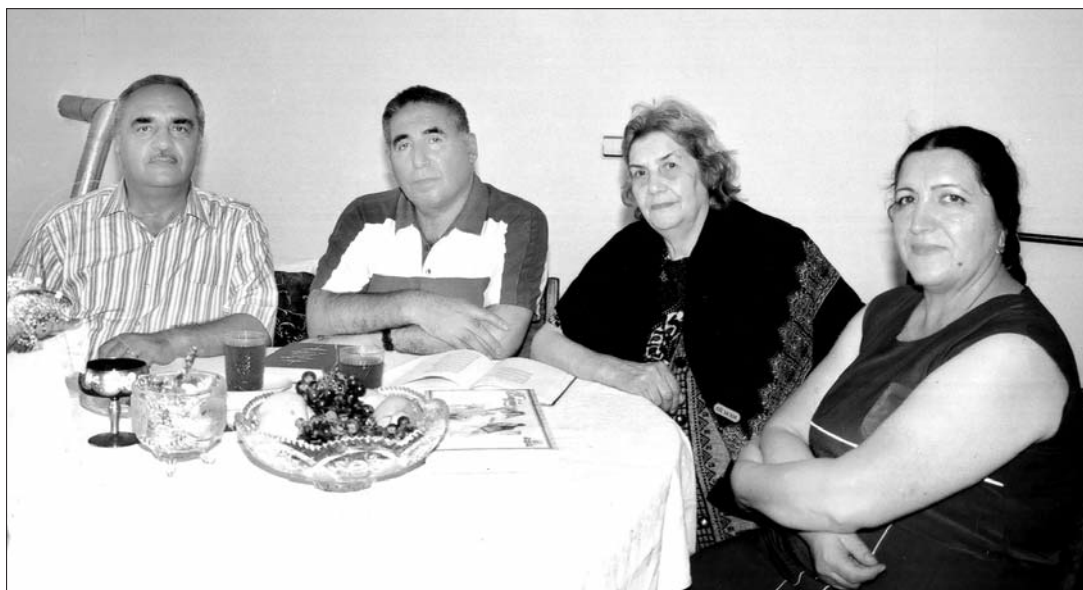
* Bax: «Ədəbiyyat qəzeti», 27.10.2006; Narinc Xatun. Mən xalqımın aşığıyəm. Bakı, «E.L.» nəşriyyatı, 2006, s.3–8.

ölkəmizin bütün guşələrini oba-oba, kənd-kənd gəzərək onların sələflərini – sazçı qızları və xalq ruhunda yazan şairləri «Aşıq Pəri məclisi»ndə cəm etdi. Bununla yanaşı, keçmişdə yaşayıb-yaradan qadın aşıq və el şairlərinin ədəbi irsinin toplanması, tədqiqi və çapı ilə də məşğul oldu. Göyçədən Şımpırlı Sevgilim və Səriyyə, Tovuzdan Aşıq Zeynəb Əlimərdanlı və Zəhra qarı, Neftçaladan Ağcaqız, Gürcüstandan Aşıq Sona və başqaları haqqında «Ədəbiyyat» qəzeti və başqa mətbuat orqanlarında məqalələrlə çıxış etdi.

Azərbaycan Dövlət Televiziyası hər ay pəri qızların konsertlərini saz-söz pərəstişkarlarına çatdırdı. Filarmoniyada hər il onların konsertləri təşkil edildi. Narınc Xatunun təşəbbüsü ilə Aşıq Pərinin qəbrinin üstü götürüldü və aşığın 180 illik yubileyi Mədəniyyət Nazirliyinin xətti ilə dövlət səviyyəsində qeyd edildi.

Azərbaycana Hüseyn Bozalqanlı, Aşıq Mirzə, Aşıq Əsəd, Mikayıl Azafı, Aşıq Əkbər, Aşıq İmran kimi görkəmli ustad aşıqlar bəxş etmiş Tovuz rayonunda (Yeri gəlmişkən ölkəmizdə aşıq sənətinə dair yeganə muzey buradadır.) Mədəniyyət Nazirliyinin köməyi ilə gənc aşıq qızların I Respublika müsabiqəsi də (1994) Narınc Xatunun təşəbbüsü və təşkilatçılığı ilə keçirilmişdir. 1991-ci ildə «Yazıçı» nəşriyyatı Narınc Xatunun müqəddiməsi ilə «Aşıq Pəri məclisi», «Aşıqlar və el şairləri» adlı böyük həcmli kitab buraxdı.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Hüseyn Arif dünyasını dəyişəndən sonra fəaliyyəti zəifləyən «Aşıqlar Birliyi»nin funksiyasını da «Aşıq Pəri məclisi» yerinə yetirməyə başladı. Məclisin şöhrəti tezliklə ölkəmizin hüdudlarından kənarda – Gürcüstan, Dağıstan, İran, Türkiyə və İraqda yayılmağa başladı. Məclisin üzvləri folklor musiqi festivallarında iştirak etmək üçün ABŞ, Almaniya, Türkiyə, İran və İraqa də-

*Qəzənfər Paşayev, Narınc Xatun,
onun oğlu və gəlinilə*

vət olundular. ABŞ-ın Viskonsi Universitetinin müəllimi Anna Senarslan Azərbaycanda tədqiqat apararaq aşiq musiqisinin inkişafında «Aşiq Pəri məclisi»nin roluna dair dissertasiya müdafiə etdi. Məclisin veb saytını düzəltdi. «Səbuhi» studiyası Pəri qızların kaset və disklərini buraxdı. Onların şeir kitabları çap olundu.

Bütün bunlar Narınc Xatunun fədakar əməyi ilə bağlı oldu desək həqiqətdən kənar olmaz. Bu gün çəkinmədən deyə bilərik ki, yarandığı vaxtdan «Aşiq Pəri məclisi»nin bütün uğurları birbaşa Narınc Xatunun adı ilə bağlı olmuşdur. Məhz buna görə də gördüyü işin miqyasından asılı olmayaaraq, xalq qarşısında xidməti olanlardan söz düşəndə, ömrünü ulu saz-söz sənətinə, onun təbliği və tərənnümünə həsr edən Narınc Xatunun adı da çəkilir. Narınc Xatun deyəndə daxili gücü, iradəsi, inamı, saz-söz sənətinə dərin məhəbbəti ilə seçilən, bu sənətə təmənnasız xidmət göstərən, bununla da dildə xalq, vətən deyən təmənnalılarından fərqlənən, universitet təhsili olmasa da, övladlarına ali təhsil verən, Hüseyn Arifin:

*Elə ki, balalar gəlir dünyaya,
O gündən hey ölçüb, biçir analar.
Mahnı da oxuyur, şeir də deyir,
Bəstəkar analar, şair analar*

deyə tərənnüm etdiyi belə bir ana göz önünə gəlir. Gördüyü əvəzsiz işin müqabilində xalq tərəfindən sevilən, bütün ailələrin, el-obanın arzuolunan qonağına çevrilən Narınc Xatunun zəhməti dövlətin də diqqətindən yayınmamış, o, Azərbaycan Respublikasının Əməkdar mədəniyyət işçisi kimi yüksək fəxri ada layiq görülmüşdür (1993). 2000-ci ildə Mədəniyyət Nazirliyi «Aşıq Pəri məclisi»nin 15, onun yaradıcısı Narınc Xatunun isə 70 illiyini xalqımızın böyük oğlu Rəşid Behbudovun adını daşıyan Mahnı Teatrında təntənəli şəkildə qeyd etdi. 2006-cı il oktyabr ayının 10-da Mahnı Teatrında Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin xətti ilə Narınc Xatunun anadan olmasının 75 illik yubileyinin təntənə ilə qeyd edilməsi də onun əməyinə verilən qiymətdən xəbər verir.

Bizə qalırsa, Narınc Xatunun başlıca xidmətlərindən biri də aşıq məktəblərinin nümayəndələrinin yaxınlaşması yolunda atdığı uğurlu addımdır. Mən Şirvan, Göyçə, Borçalı, Şəmkir, Tovuz, Gədəbəy və s. aşıq məktəblərini nəzərdə tuturam. Bu məktəblər arasında keçmişdə yer alan ədavət, birbirinə ögey münasibət şükürlər olsun ki, aradan götürülüb. İndi bütöv saz-söz sənətimiz və bu sənətə doğma münasibət, məhəbbət vardır.

Həqiqət naminə onu da deməliyəm ki, bu işdə görkəmli folklorşünas alimlərimiz: AMEA-nın müxbir üzvü, prof. Azad Nəbiyev, prof. Məhərrəm Qasımlı, prof. Hüseyn İsmayılov, f.e.d. Seyfəddin Qəniyev, folklorumuzu səliqə-sahmanla təbliğ edən f.e.n. Ağalar Mirzə və başqaları da az əmək sərf etməmişlər.

Təəssüf ki, qızı Tamella xanım gözlənilmədən vəfat edəndən sonra Narınc Xatun «Aşıq Pəri məclisi»nə rəhbərlik etmədi. Məclisi, yarandığı gündən onun ən fəal üzvlərindən biri olan Gülarə Azaflıya həvalə etsə də, məclisin üzvləri bu gün də onun məsləhətlərinə ehtiyac duyurlar.

Narınc Xatun bacarıqlı təşkilatçı olmaqla bərabər, həm də incə ruhlu şairdir. Onun «Burla Xatun nəvəsiyəm» adlı şeirlər kitabı 2004-cü ildə poeziyasevərlərə ərməğan edilib. Onun poeziyası, əsasən, xalq ruhunda, aşıq poeziyası üstündə köklənib:

*Qızınmırıq istisinə,
Kor olmuşuq tüstüsünə.
Necə deyək özgəsinə?
Doğmalar da yada dönüb.*

Narınc Xatunun şeirləri çox vaxt musiqi bəstələnmiş nəğməyə bənzəyir.

*İnsaf da yaxşı şeydi,
Hörmət də yaxşı şeydi.
Həsrətin qəmli neydi,
İnsaf eylə, əzizim.*

Bu bir həqiqətdir ki, aşıq sənət aləminin sirlərinə vəqif olmaq hər adama qismət olmur. Narınc Xatun aşıq poeziyasına ömür həsr edərək, onun bütün janrlarında poeziya nümunələri yaratmağa nail olmuşdur.

Onun bir çox aşıq və el şairləri ilə deyişmələri də vardır.

Müasir aşıq sənətinin memarlarından biri – Mikayıl Azaflı ilə yaratdığı üç qoldan ibarət «Azaflı və Narınc Xatun» dastanı aşıqlar və saz-söz pərəstişkarları tərəfindən rəğbətlə qarşılanıb.

Narinc Xatunun qoşma, gəraylı, təcnis və üstadnamələri aşığıların, xüsusən də sazçı qızların repertuarından düşmür. Onun poeziya nümunələri asanlıqla əzbərlənir və yadda qalır:

*Dünya həmən dünya-dəyişir insan,
Ağıl fikir ilə döyüşmədədir.
Əsrlər qoynunda dövr edir zaman,
Dünyamız necə də dəyişmədədir.*

Narinc Xatunun yaradıcılıq diapazonu genişdir. Mənsur hekayələri, uşaq şeirləri, bayatıları, hətta qəzəlləri də vardır.

Onun müasir ruhlu şeirləri də qədərincədir. Şairin «Kürüm mənim» adlı şeirindən verdiyimiz parça onun qələminin püxtəliyi barədə oxucuda təsəvvür yaradır.

*Sıldırımlı sahillərin çiçək-çəmən,
Sahilində göz açmışam dünyaya mən.
Görüb səni, yerə-göyə vurulmuşam.
Baxıb sənin sularına, durulmuşam.
Mingəçevir nur çilədi sahilinə,
Gecə-gündüz nur ələdi sahilinə.
Oldun mənim kəhkəşanım, üz ağlığım.
Nəğmələşən, şeirləşən ucalığım.
Kürüm mənim.
Düzlərimdə pöhrələnən bağlarımsan,
Gen tarlalı, «ağ qızıl»lı dağlarımsan,
Kürüm mənim...*

Narinc Xatun nədən yazır-yazsın, orada fikir-ideya üstünlük təşkil edir, oxucunun diqqətini çəkir. Məhz buna görə də yazarlar üçün mizan-tərəzi, meyar rolunu oynayan «Ədəbiyyat» (əvvəllər «Ədəbiyyat və İncəsənət») qəzeti başda olmaqla, onun şeirləri mətbuatda mütəmadi olaraq çap olunub.

Narınc Xatun bu ahıl çağında da yazıb-yaratmaqdan doymur, yazmasa dinclik tapmır. «Bağlıyam» şeirində bunu açıqca etiraf edir:

*Şeirə, sənətə vurğunsa hər kəs,
Bu ülvəi aləmdən ayrılı bilməz.*

Narınc Xatunun ülvəi, müqəddəs poeziya aləmi əlləmlikdən, sözçülükdən uzaq, ürəyəyatan, könül oxşayan, insanı düşündürən bir aləmdir. Hər gülün, hər çiçəyin, öz rəngi, öz ətri olduğu kimi, bu aləmin də insana məmnunluq gətirən məqamları vardır.

Əziz oxucular, bunu siz şairənin mühakimənizə verilən yeni kitabında da görəcək və inanıram ki, təqdir edəcəksiniz.

XALQ RUHU İLƏ QAYNAYIB-QARIŞAN POEZİYA*

Poeziya elə bir aləmdir ki, onu insan hər yaş dövründə bir cür başa düşür. Bəlkə də, Dilarənin poeziya aləmini gənclikdə indiki ahıl çağında olduğu kimi dərk etməzdim. Bəlkə, buna görədir ki, onun el şairləri üstündə köklənmiş poeziyası mənə indi daha əziz, daha doğma gəlir. Bəlkə də, bu, aşıqlar yurdu Tovuzda boya-başa çatdığımdan, ilk mənəvi qıdam saz-söz olduğundandır, bilmirəm. Bir onu bilirəm ki, Dilarənin şeirlərini məhəbbət və ehtiramla oxudum.

Onun şeirlərini gözdən keçirdikcə xəyalımda Azərbaycan «aşiq ədəbiyyatının memarları» Qurbani, Abbas Tufarqanlı, Xəstə Qasım, Molla Cümə, Aşiq Alı, Ələsgər, Hüseyn Bozalqanlı, Mikayıl Azaflı poeziyası canlanırdı.

* Bax: Dilarə Azaflı. Duman gəldi bağlarıma. Bakı, «Azərnəşr», 2005, s.4–7.

Dilarə Azaflılar ailəsində dünyaya gəlmişdir (1947). Bu ailəni fərqləndirən bir cəhət vardır. Azaflı Mikayılın sənəti o qədər güclü, o qədər qüdrətli olmuşdur ki, bütün övladlarına təsir etmişdir. Bu böyük ailədə saz çalıb oxumayan yoxdur. Ustad aşığın oğlu Hakim, qızları Gülarə və Ulduz, eləcə də nəvəsi Roman onun yolu ilə gedərək ömürlərini bu ulu sənətə həsr etmişlər. Qızlarından Dilarə, Minayə və Marala isə atalarından şairlik keçmişdir. Təsadüfi deyildir ki, aşığın övladlarının indi «Qoca Qartal» ailə ansamblı fəaliyyət göstərir.

Dilarə Azaflı

Göründüyü kimi, Dilarə saz-söz sənətinin hakim olduğu bir mühitdə boya-başa çatmış, yazıb-yaratmış, püxtələşmişdir. Onun poeziya nümunələri qəzet və jurnallarda yer alsa da, «Aşıqlar və el şairləri» («Yazıçı», 1991, s.36–45), «Aşıq Pəri məclisi» (Bakı, «Borçalı» nəş., 2004, s.55–70) kimi sanballı kitablarda çap olunsada, ayrıca kitabı işıq üzünə görməyib.

Mikayıl Azaflı 1987-ci ildə çapdan çıxmış «Qoca Qartal» kitabının qızı Dilarəyə hədiyyə etdiyi nüsxəsində yazıb: «Gün o gün olsun ki, sən də öz kitabını mənə bağışlayasan».

Dilarə kitabını, doğrudan da, çapa hazırladı. Lakin hadisələr elə sürətlə tüğyan etdi ki, ata və sevimli qızının arzusu yerinə yetmədi. Xudu Məmmədov, Fərman Kərimzadə, Eldar Baxış, Şahmar Əkbərzadə, İsi Məlikzadə kimi Azaflını da Qarabağ dərdi, «Qanlı yanvar» hadisələri (1990) sarsıtdı. Ürəyi tab gətirmədi. İnfarkt keçirdi və dünyasını

dəyişdi (oktyabr 1990). Bundan sonra Dilarə şeirlər kitabını çap etdirməyə o qədər də həvəs göstərmədi. Ata həsrəti onu çulğaladı. Bunu biz onun yaradıcılığında da açıq-aşkar görürük. Əgər əvvəllər onun yaradıcılığında «Dünya» mövzusu qırmızı xətt kimi keçirdisə, indi «Ata» mövzusu ön plana keçir. Burada övlad-ata münasibətləri, ataya ehtiram, məhəbbət kimi əzəli-əbədi hislər inandırıcıdır. Bu baxımdan onun bir poemaya bənzər «Mənim şair babam, bəstəkar babam» şeiri xüsusilə seçilir. Dilarə burada atasız keçirdikləri həsrətli, ağrılı-acılı günlərdən söhbət açmır, onun xalqa gərəkliyindən söz açır, Azaflının portretini yaradır:

*Hələ yaşamal, yaratmalıydı,
Yatmış vicdanları oyatmalıydı.
Sənət meydanında at çapmalıydı,
Koroğlu nərəli, nəğməkar babam,
Mənim şair babam, bəstəkar babam.*

Artıq dediyimiz kimi, «Dünya» mövzusu onu düşündürən başlıca mövzu olmuşdur. Keşməkeşli dünyamızda baş alıb gedən ədalətsizliklər, haqsızlıqlar ona rahatlıq vermir:

*Ulduz görməz ilan ölməz deyirlər,
Ac olmayan acı bilməz deyirlər.
Şər deməsən xeyir gəlməz deyirlər,
Düzəlnə heç oxşamır bu dünya.*

Burada diqqəti çəkən bir məsələ də Dilarənin xalq deyimlərindən məharətlə istifadə etməsidir.

Şair qəlbi çox həssas olur. Lakin Dilarənin dünyadan, insanlardan narazılığı bir yandan bununla bağlıdırsa, başqa bir tərəfdən də onun keçid dövründə yaşaması ilə əlaqədardır. Çin xalqının qarğış xarakterli bədduası vardır: «Görüm səni keçid dövründə yaşayasan».

Bunun nə demək olduğunu biz – keçid dövrünü yaşamış insanlar yaxşı bilirik. Bilirik ki, bu vaxt dəyərlər tapdalanır, şəxsiyyət alçaldılır, mənəviyyat və mədəniyyət sarsıntılara məruz qalır. Bütün bunlar nəinki Dilarə kimi şair qəlbli xanıma, hətta dünyanı az-çox dərk edən hər bir insana ağır gəlir, Dilarə demiş üzüntülərə gətirib çıxarır.

Burada bir məsələni də xüsusi qeyd etmək istərdim. Bəzən elə olur ki, hər hansı bir sənətin yayılmasında, sevilməsində, təbliğində kimsə sənətkarlardan daha çox, daha faydalı iş görür. Məsələn, elə adamlar tanıyıram ki, poeziyamızın yayılmasında, təbliğində o sənətin yolçusu olanlardan daha böyük xidmətlər göstərirlər. Bunu onlar təmənnasız edirlər.

Ulu aşığı sənətinə Dilarənin xidməti də belədir. O, «Aşığı Pəri məclisi»nin yarandığı ilk gündən (1984) onun dayaqlarından birinə çevrilmiş, Narınc Xatun, Gülarə Azaflı və başqaları ilə birgə Azərbaycanı kənd-kənd, oba-oba gəzmiş, gənc qızları «Aşığı Pəri məclisi»nə cəlb etmiş, sazçı qızların, qadın aşığıların və el şairlərinin yetişməsində misilsiz xidmətlər göstərmişdir.

Dilarənin şeirlərini oxuduqca onların tamamilə xalq dilində, xalq ruhunda yazıldığının, bəzən unudulmağa üz tutan sözlərin belə poeziyamıza gətirildiyinin şahidi oluruq. Bu isə təkcə poeziyamıza deyil, həm də dilimizə xidmətdir.

Bizə qalırsa, dil elə bir əzəli-əbədi abidədir ki, onun daha möhtəşəm, daha qüdrətli olmasında bir kərpic qoyanın da, min kərpic qoyanın da zəhməti təqdirə yad edilməlidir. Mən ustad aşığıların, saz-söz sənəti ilə bağlı olan el şairlərinin, eləcə də Dilarə Azaflının poeziyasına, hər şeydən əvvəl, bu müstəvidən baxır və qiymətləndirirəm. Dilarə Azaflının poeziyası el duyğuları, xalq ruhu ilə qaynayıb-qarışır, insanları pis əməldən, bədxahlıqdan çəkinməyə səsləyir. Onlara nəciblik, məhəbbət, mərhəmət, xeyirxahlıq kimi nəcib hislər aşılayır.

Mövzu rəngarəngliyi ilə seçilən Dilarə Azaflı poeziyasında fikirlər güclü və yenidir. Məsələn, onun «Ağarır, neyləyim, saçım ağarır» şeirindəki fikir tutumu Bəxtiyar Vahabzadənin «Qara saçlar, ağ saçlar» və Mikayıl Azaflının «Ağarmayın, ağ saçlarım, amandı» şeirlərindən heç də geri qalmır:

*Onda ötən ömrün izini gördüm,
Nakam məhəbbətin közünü gördüm.
Dünyanın hər cürə üzünü gördüm,
Ağarır, neyləyim saçım ağarır.*

Dilarənin bir çox şeirləri sanki musiqi bəstələnmiş mahnıdır.

*Qəfil əldən uçurmuşam,
Quşa dönüb məhəbbətim.
Yazı yazan belə yazıb,
Qışa dönüb məhəbbətim.*

Deyirlər ki, yer üzündə peyğəmbərlərin nümayəndəsi olan şairlərin ürəyinə baş verəcək bir çox hadisələr damır. Bunu mən Dilarənin bir şeirində də anladım:

*Harayıma haray verən tapılmaz,
Ay harayım, son gümanım, hardasan?
Yüz min həkim gəlsə, yaram sağalmaz,
Ay dərmanım, ay loğmanım, hardasan?*

Yaradandan xəstə yatan Dilarə Azaflıya şəfa, əlac təmənnə edirəm.

Mayası sazla-sözle tutulan, saz səsinə yatıb-oyanan, ilhamı saz-söz üstə köklənən Dilarə Azaflı poeziyası, şübhə etmirəm ki, heç vaxt solmayan, tərəvətini itirməyən saz-söz sənətimiz yaşadığıca yaşayacaq, bu sənətin pərəstişkarlarına mənəvi qida verəcəkdir.

MÜƏLLİF HAQQINDA

Paşayev Qəzənfər Məhəmməd oğlu – ədəbiyyatşünas, publisist, dilçi, folklorşünas və tərcüməçi, filologiya elmləri doktoru (1993), professor (1995) 27 avqust 1937-ci ildə Tovuz rayonunun Düzqırıqlı kəndində anadan olmuşdur. Orta təhsili Düzqırıqlı kəndində alıb (1946–1956). Azərbaycan Dillər İnstitutunun İngilis-Azərbaycan dilləri fakültəsini bitirmişdir (1962). İxtisası ingilis və Azərbaycan dilləri müəllimidir. 1989-cu ildən Yazıçılar Birliyinin üzvüdür. Fəaliyyətə Əli Bayramlı rayonunun Vladimirovka kəndində ingilis dili müəllimi kimi başlamış (sentyabr-noyabr, 1962-ci il), sonra isə İraqda ingilis və rus dilləri üzrə tərcüməçi işləmişdir.

1964–1989-cu illərdə Azərbaycan Pedaqoji Dillər İnstitutunda (1973-cü ildən M.F.Axundov adına API) fəaliyyət göstərmiş, institutun ingilis dili fakültəsində dosent, dekan müavini (1970–1971), xarici dillər kafedrasının müdiri (1972–1989) olmuşdur. 1989–1999-cu illərdə ADU-nun Qərbi Avropa dilləri kafedrasında çalışmışdır.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami adına Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyində «Beynəlxalq əlaqələr» şöbəsinin müdiri olmuş (2001–2005), eyni zamanda 2003-cü ildən Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda baş elmi işçidir.

Rəsmi nümayəndə heyəti tərkibində Füzulinin anadan olmasının 500 illik yubileyi münasibətilə İraqda (sentyabr, 1994) və Türkiyədə (noyabr, 1994), Azərbaycan mədəniyyəti günlərində Səudiyyə Ərəbistanında (noyabr, 2007) və İ.Nəsimi ilə bağlı Beynəlxalq konfransda Suriyada (noyabr, 2008) olub.

İctimai işlərdə fəal iştirak etmişdir: Ali Təhsil Nazirliyinin nəzdində Qərbi Avropa dilləri üzrə Elmi-Metodik Şurasının Elmi katibi (1976–1982), Azərbaycan–İraq Dostluq Cə-

miyyətinin sədr müavini olmuş (1990–2003), 1995-ci ildən Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu nəzdində fəaliyyət göstərən Müdafiə Şurasının üzvüdür. 1997–2006-cı illər arası və 2011-ci ildən yenidən həmin şuranın həmsədridir. Qafqaz Müsəlmanları İdarəsinin nəzdində fəaliyyət göstərən Elmi-Dini Şuranın yarandığı 1997-ci ildən bu günə kimi onun üzvüdür. 2004-cü ildən Yazıçılar Birliyinin Təftiş Komissiyasının sədridir.

Bir çox xarici ölkələrdə: ABŞ (iyun-avqust, 1983) və İngiltərədə (iyun-iyul, 1988) ixtisasartırma kurslarında olub. İraq Respublikasında tərcüməçi işləyib (1962–1966, 1972–1975). Türkiyə, Səudiyyə Ərəbistanı, Suriya və keçmiş Sovetlər Birliyi ölkələrindən Rusiya Federasiyasında, Özbəkistan və Qazaxıstanda elmi konfranslarda məruzə edib. Turist kimi Yunanıstan, İordaniya, Çexoslovakiya, Avstriya, Almaniya, Misir, Ərəb əmirlikləri və İranda olub.

İraq Respublikasının «Əməkdə fərqlənməyə görə» medalı ilə təltif edilib (1976).

SSRİ Nazirlər Sovetinin, SSRİ Ali Təhsil Nazirliyinin, Azərbaycan Ali Təhsil Nazirliyinin Fəxri fərmanları ilə təltif olunub. Eləcə də Kərkük Vəqfinin (1999) və İraq–Türkmən Cəbhəsinin (2003) yüksək diplom və ödüllərinə layiq görülüb.

Bir çox doktorluq və namizədlik dissertasiyaları üzrə opponent, eləcə də kitabların redaktoru olub. Aspirantlara rəhbərlik edib. ABŞ, Türkiyə və İraqda ingilis, türk və ərəb dillərində, məqalələri dərc edilib. «Ədəbiyyat» və «Kredo» qəzetlərinin, «Folklor və etnoqrafiya», «Filologiya məsələləri» və «Kəlam» dərgilərinin redaksiya heyətinin üzvüdür.

Yaradıcılığına xaricdə və Azərbaycanda bir çox görkəmli alimlər, yazıçı, şair və publisistlər məqalələr həsr ediblər. Mü-

əllifin özü görkəmli Azərbaycan, türk, İraq, fransız, ingilis və amerikan yazıçı və şairlərinə, elm adamlarına çoxsaylı məqalələr həsr etmişdir. Maraqlı doğuran cəhət bir də ondan ibarətdir ki, bu məqalələr Azərbaycan, türk, ingilis, ərəb, rus dillərində Azərbaycan, Türkiyə, İraq və ABŞ-da çap olunmuşdur.

Müəllifin çap olunmuş əsərləri

1. Rusca-ərəbcə danışmaq kitabı. Bağdad, 1974, 98 səh., 3.000 nüsxə.
2. İngiltərə haqqında (ingiliscə ölkəşünaslıq fənni üzrə dərs vəsaiti). Bakı, API nəşr, 1982, 128 səh., 1.500 nüsxə.
3. Altı il Dəclə-Fərat sahillərində. Bakı, «Yazıçı» nəşr, 1985, 224 səh., 10.000 nüsxə, təkrar nəşr 1987, 230 səh., 120.000 nüsxə. Altı il Dəclə-Fərat sahillərində (ərəbcə), Bağdad, 1996, 128 səh.
4. İraq-türkman folkloru (monoqrafiya). Bakı, «Yazıçı», 1992, 216 səh., 5000 nüsxə. İraq-türkman folkloru. Bağdad, 1995, 160 səh.
5. Kərkük dialektinin fonetikasi (monoqrafiya). Bakı, «Elm», 2003, 212 səh., 500 nüsxə.
6. İraq-türkman folklorunun janrlar sistemi (rusca monoqrafiya) Bakı nəşr, 2003, 128 səh., 500 nüsxə.
7. Kərkük folklorunun janrları (monoqrafiya). Bakı, «Elm», 2003, 318 səh., 500 nüsxə. İraq-türkman folkloru. İstanbul, 1998, 320 səh., 3000 nüsxə. İraq-türkman folklorunun janrları. Tehran, 2008, 313 səh., 3000 nüsxə.
8. İraq-türkman ləhcəsi. Monoqrafiya (ortaqlı), Bakı, «Elm», 2004, 422 səh., 500 nüsxə.
9. Nostradamusun möcüzəli aləmi. Bakı, «Təhsil», 2007, 760 səh., 3000 nüsxə, təkrar nəşr, 2011, 3.000 nüsxə.

10. Nəsimi haqqında araşdırmalar (monoqrafiya). Bakı, «Qarabağ» nəşr, 2010, 168 səh., 400 nüsxə. Nəsimi haqqında araşdırmalar. Tehran, «ALP» yayın, 2011, 168 səh., 300 nüsxə.

11. Ədəbiyyatşünaslıq elmimizin patriarxı. Bakı, «Ozan», 2010, 104 səh., 250 nüsxə.

12. Borcumuzdur bu ehtiram. Bakı, «Ozan», 2010, 200 səh., 300 nüsxə, təkmilləşdirilmiş 2-ci nəşri, 2010, 240 səh. 300 nüsxə.

13. Dilimiz – varlığımız. Bakı, «Ozan», 2011, 208 səh., 250 nüsxə.

Müəllifin tərtib etdiyi kitabların göstəricisi

1. «Kərkük bayatıları». Bakı, «Azərnəşr», 1968, (Rəsul Rza ilə birgə), 184 s., 18.000 nüsxə.

2. «Arzu–Qəmbər dastanı». Bakı, «Gənclik», 1971, 32 s., 5.000 nüsxə.

3. Kərkük mahnıları. Bakı, «Gənclik», 1973, 48 s., 10.000 nüsxə.

4. İraq–Kərkük atalar sözləri. Bakı, «Azərnəşr», 1978, 76 s., 25.000 nüsxə.

5. İraq–Kərkük bayatıları. Bakı, «Yazıçı», 1984, 352 s., 30.000 nüsxə.

6. Kərkük tapmacaları. Bakı, «Gənclik», 1984, 38 s., 5.000 nüsxə.

7. Nəsiminin İraq Divanı. Bakı, «Yazıçı», 1987, 337 s., 15.000 nüsxə.

8. Kərkük folkloru antologiyası. Bakı, «Azərnəşr», 368 s., 40.000 nüsxə, təkrar nəşr, 1990, 368 s., 40.000 nüsxə.

9. Göylər unutmuşdu yağacağını (Ə.Bəndəroğlunun şeirləri və poemaları). Bakı, «Yazıçı», 1991, 126 s., 5.000 nüsxə.

10. Azərbaycan folkloru antologiyası. İraq–türkman cildi (Ə.Bəndəroğlu ilə birgə), Bakı, «Ağrıdağ», 1999, 468 s., 1.000 nüsxə, təkrar nəşr, «Nurlan», 2009, 436 səh., 500 nüsxə.

11. Çağdaş İraq şeirindən seçmələr. Bakı, «Elm», 2001 (Ə.Bəndəroğlu ilə birgə) 108 s., 500 nüsxə.

12. Yolun sonunadək (Ə.Bəndəroğlunun şeirlər toplusu), Bakı, «Elm», 2001, 62 s., 300 nüsxə.

13. Hüseyn Arif –80. Portret kitab. «Bakınəşr», 2004, 64 s., 400 nüsxə (Gülzar İbrahim qızı ilə birgə).

14. İsi Məlikzadə–70. Portret kitab. «Bakınəşr», 2004, 32 s., 150 nüsxə (Gülzar İbrahim qızı ilə birgə).

15. Tofiq Bayram–70. Portret kitab. «Bakınəşr», 2005, 72 s., 150 nüsxə (Gülzar İbrahim qızı ilə birgə).

16. Əlibala Hacızadə–70. Portret kitab. «Bakınəşr», 2005, 72 s., 400 nüsxə (Gülzar İbrahim qızı ilə birgə).

17. Fikrət Qoca–70. Portret kitab. «Bakınəşr», 2005, 82 s., 300 nüsxə (Gülzar İbrahim qızı ilə birgə).

18. Bəkir Nəbiyev–75. Portret kitab. «Bakınəşr», 2005, 68 s., 400 nüsxə (Gülzar İbrahim qızı ilə birgə).

19. Ağlayan çox, gülən hanı? (Rəsul Rzanın şeirlər toplusu), Kərkük, «Arabka» basım evi, 2007, 182 s., 500 nüsxə.

20. «Mahmud və Məryəm». Sənət dünyası adlı məqaləsində (Elçinin romanı), Kərkük, «Yurd» yayımlarından, 2007, 215 s., 500 nüsxə (Ə.Bəndəroğlu ilə birgə).

21. Qoca Azaflıyam (Azaflı Mikayılın şeirlər toplusu). Bakı, «Nurlan», 2008, 760 s., 1000 nüsxə (Maral Azaflı ilə birgə), təkrar nəşr, 2011, 500 nüsxə.

Tərcümələri

1. Aleksandr Düma. Qafqaz səfəri (ingilis və fransız dillərindən tərcümə. Bakı, «Yazıçı», 1985, 140 s., 40.000 nüsxə (Həmid Abbasovla birgə).

2. Sula Benet. Necə yaşayasan yüzü haqlayasan. Bakı, «Yazıçı», 1989, 212 s., 25.000 nüsxə (ingilis dilindən tərcümə).

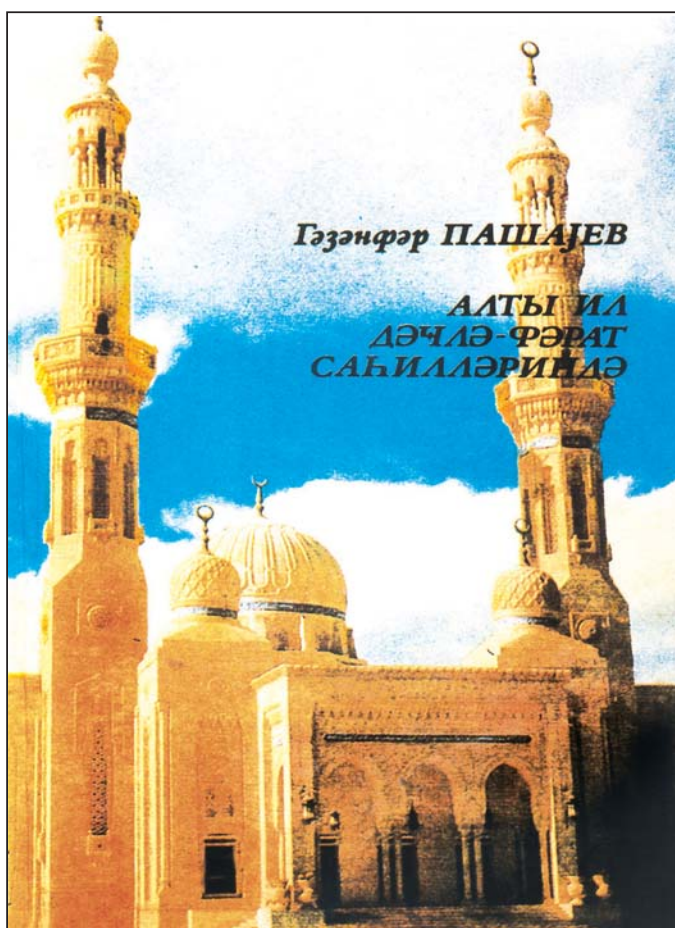
3. Aqata Kristi. Mavi qatarın sirri. Bakı, «Sabah» nəşriyyatı, 1995, 248 s., 2.500 nüsxə (ingilis dilindən tərcümə).

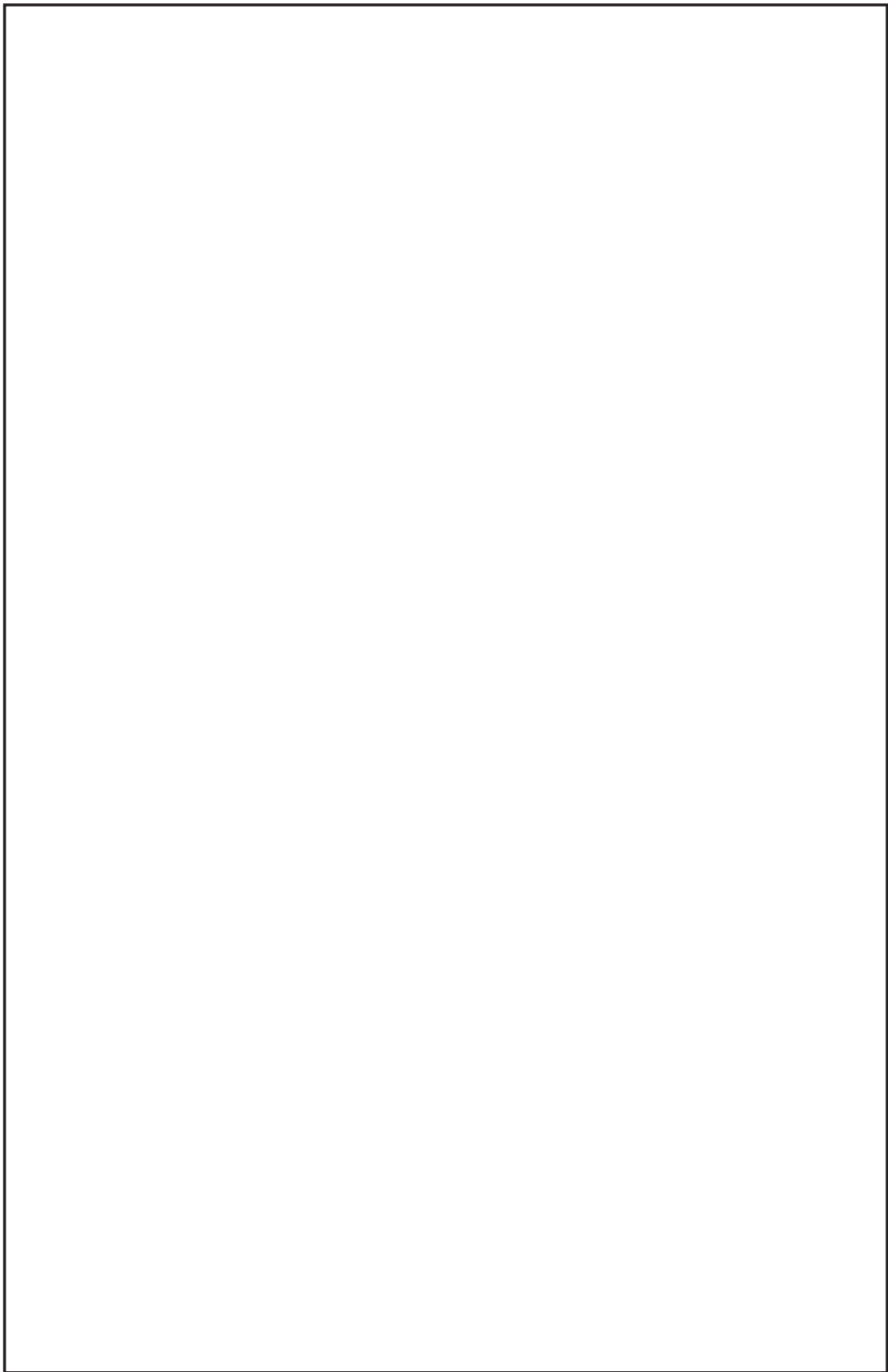
4. Prof. İrəc Parsinecad. M.F.Axundzadənin ədəbi-tənqidi (ingilis dilindən tərcümə). «Ədəbiyyat qəzeti», 23.12.1994, 6.01.1995, 13.01.1995.

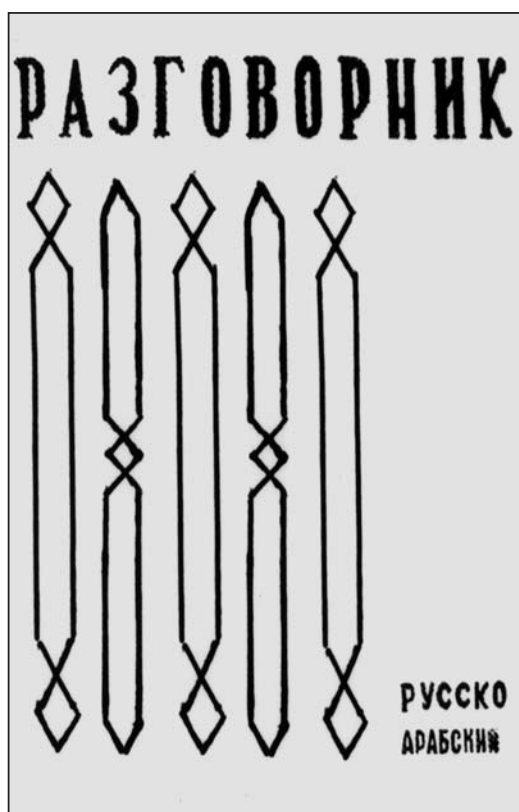
Müəllif haqqında əsərlər

Q.Paşayevin həyat və fəaliyyətindən bəhs edən «Bu sevda öluncədi» (Bakı, «Oskar», 2001, 1000 nüsxə), «İraq bizə iraq deyil» («Bakınəşr», 2002, 64 s., 1000 nüsxə) kitabları, Hüseyn Kürdoğlunun «Tovuzum mənim, oğuzum mənim» (Bakı, «Elm», 1998, 108 s., 1000 nüsxə) poeması çap olunmuşdur.

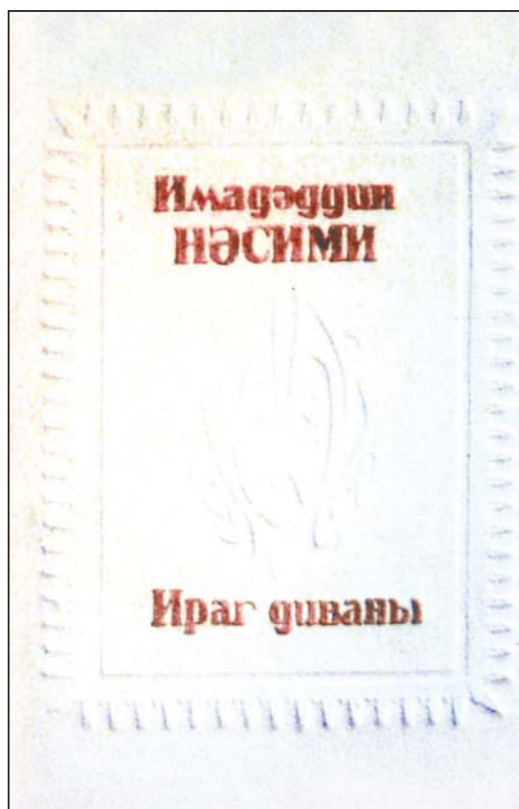
**PROFESSOR QƏZƏNFƏR
PAŞAYEVİN ÇAP ETDİRDİYİ
ƏSƏRLƏRİN ÜZ QABIĞI TARİXİ
ARDICILLIQLA TƏQDİM OLUNUR**

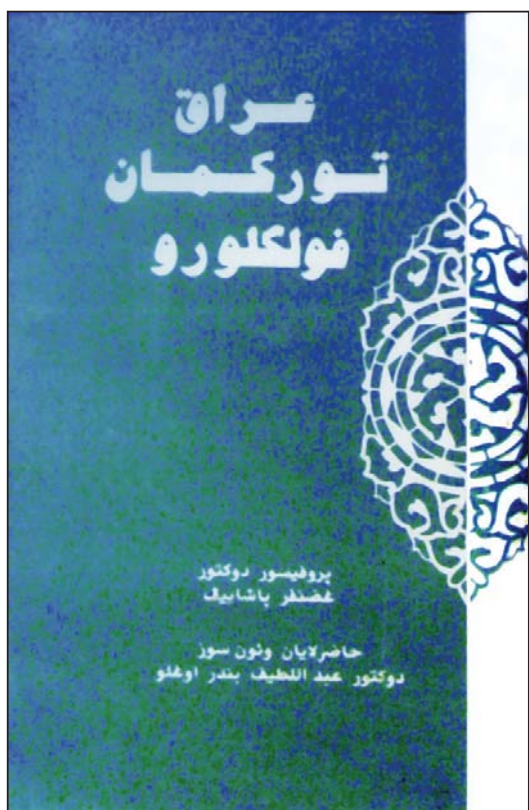
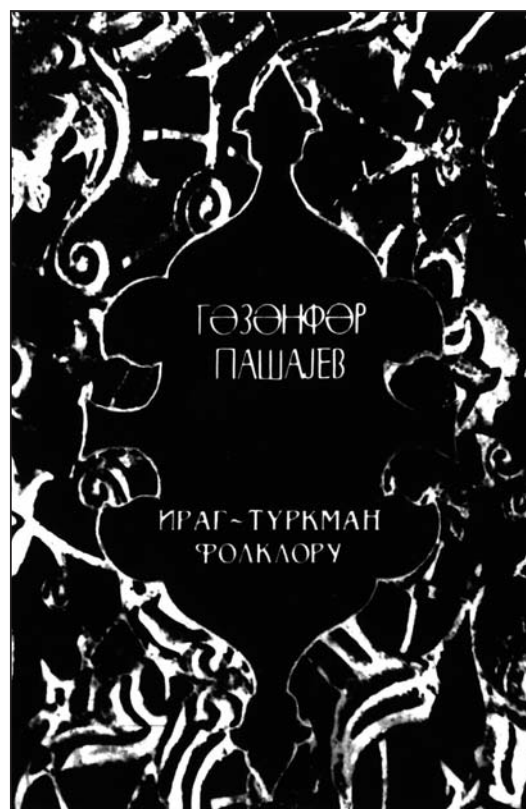
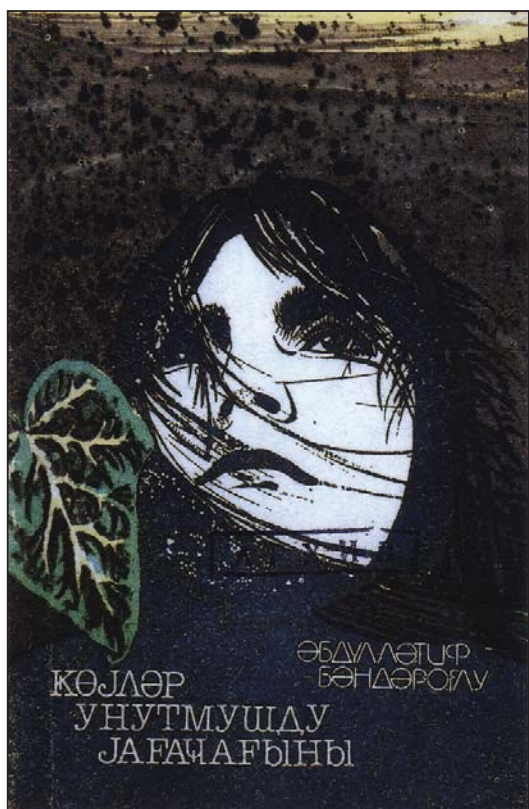

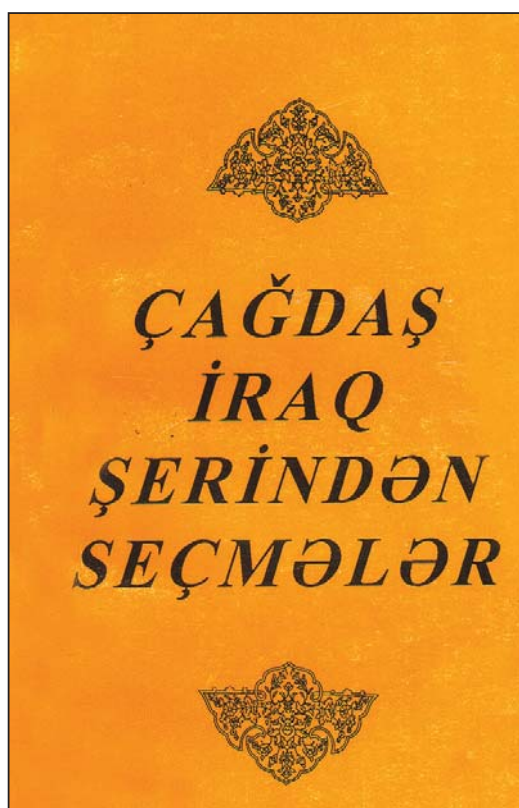
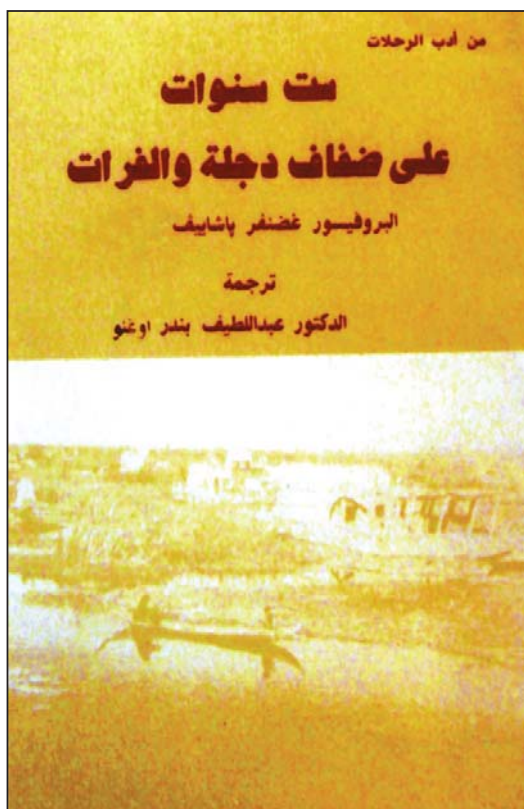

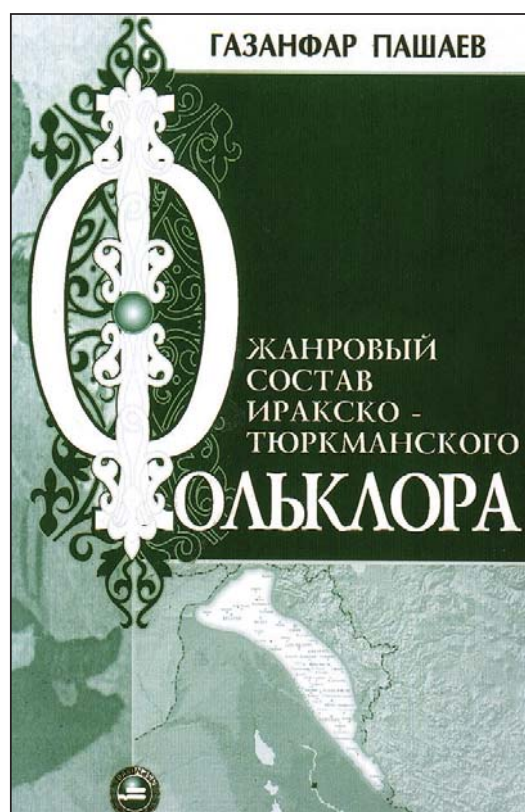
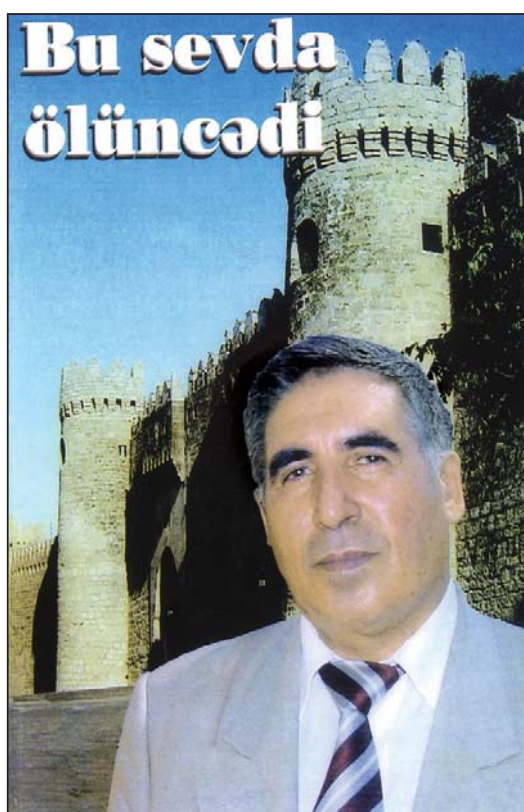

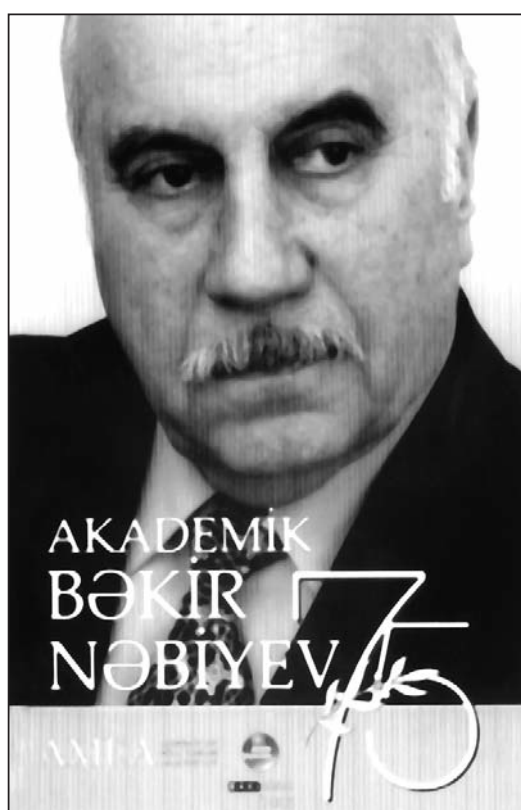
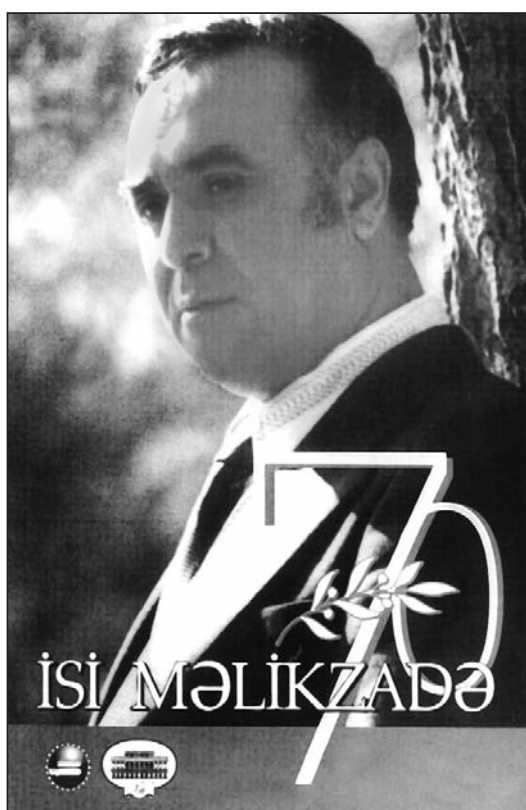
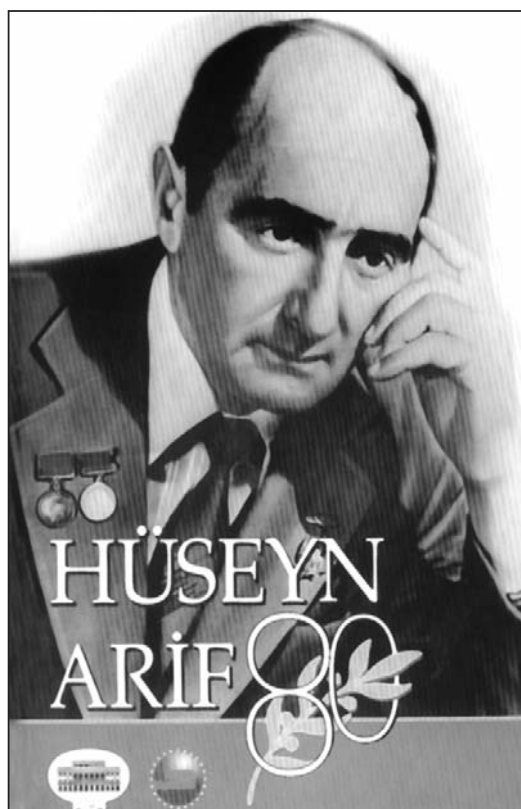

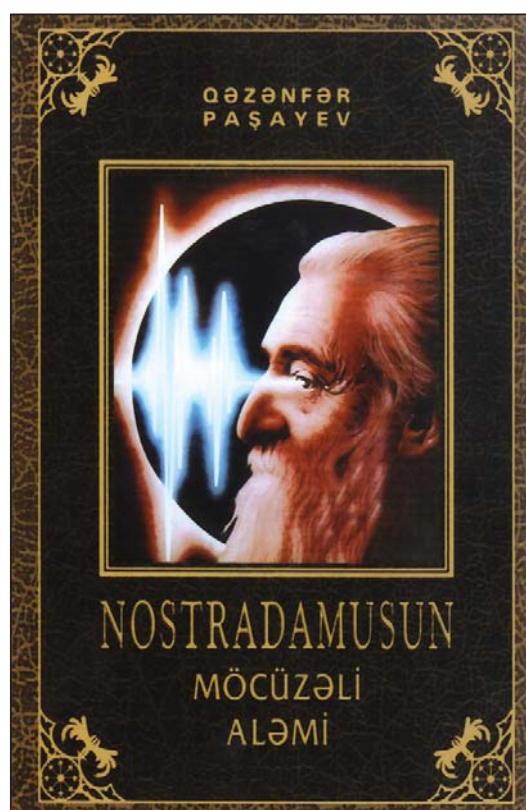
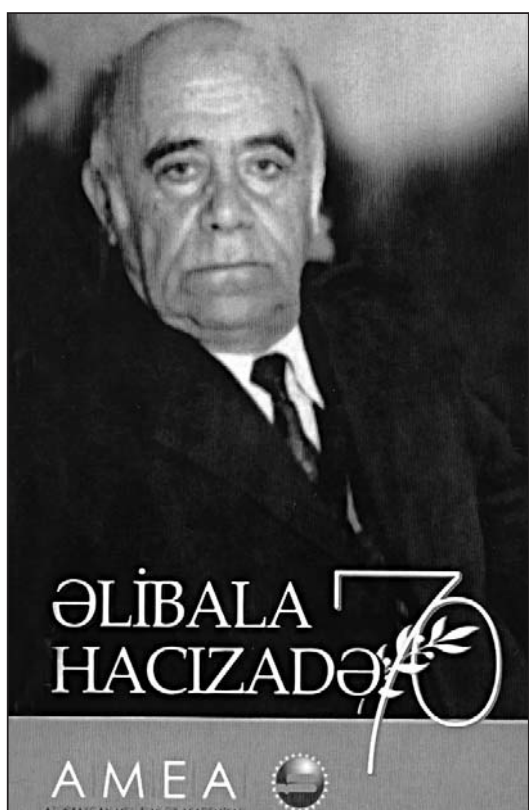
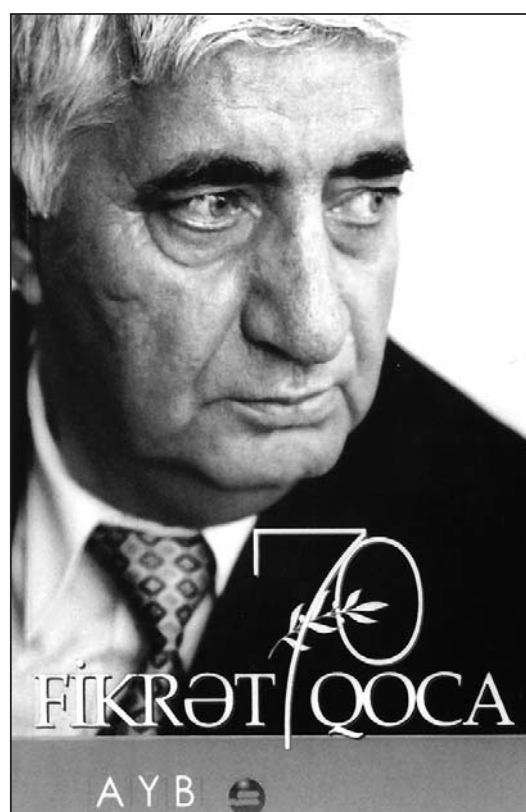
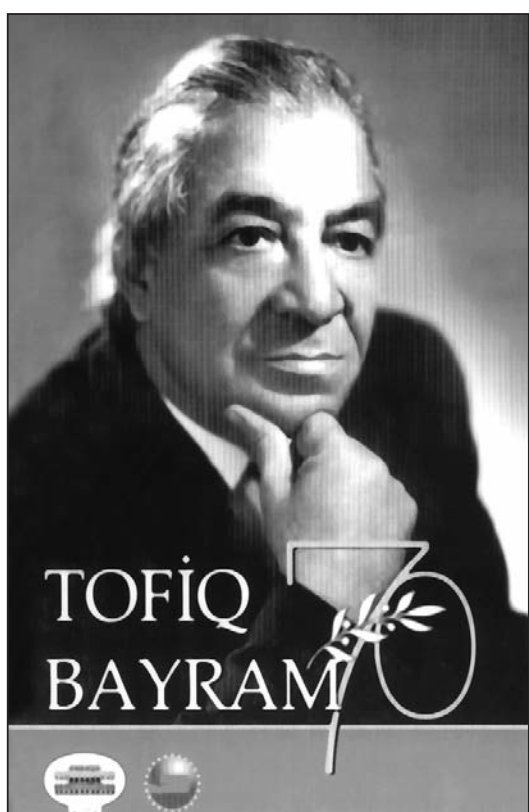

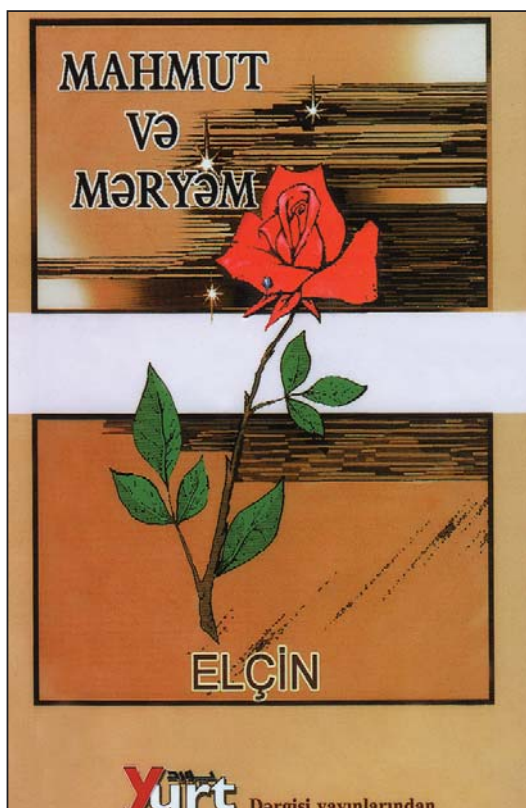
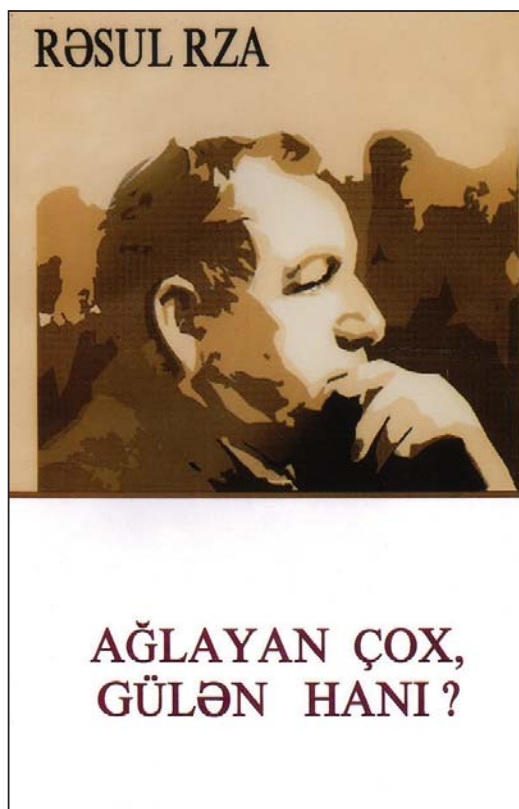

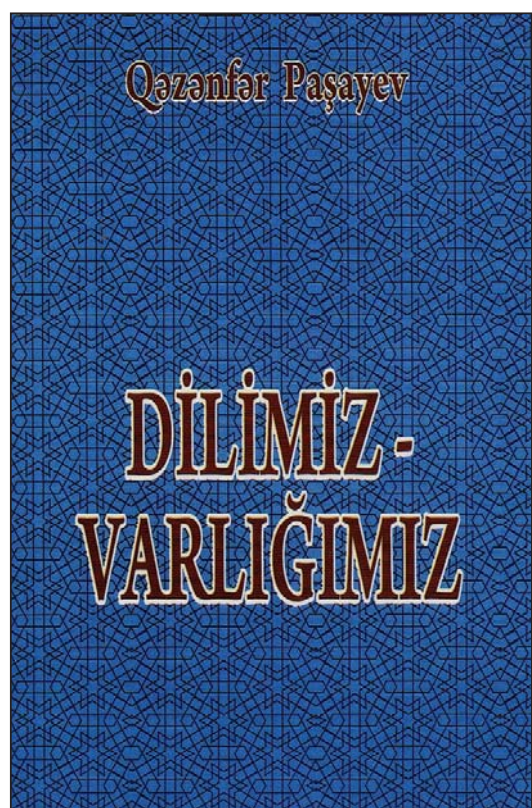
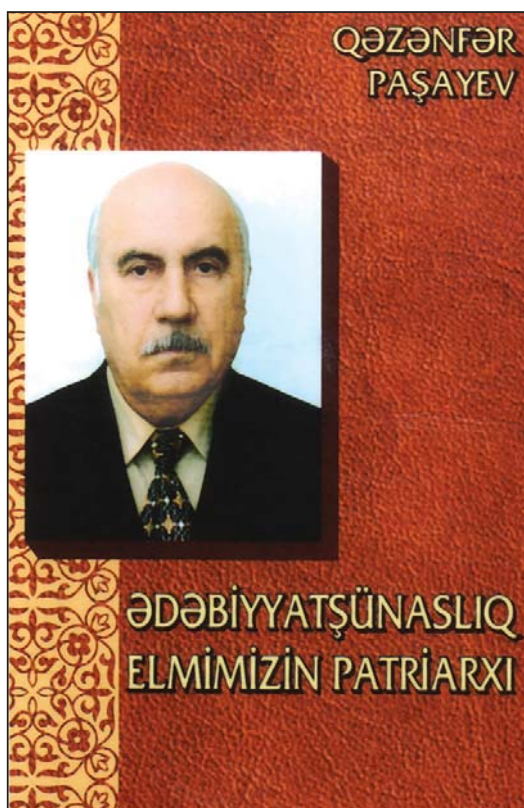
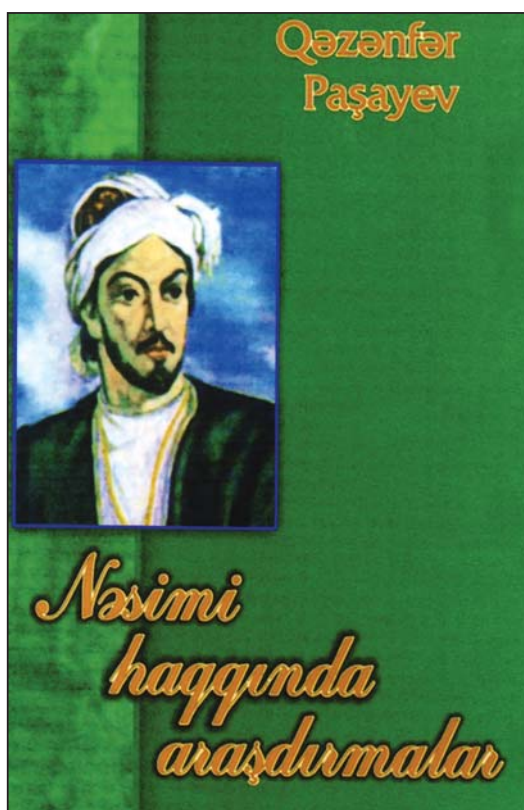

MÜNDƏRİCAT

NƏSİMİ HAQQINDA ARAŞDIRMALAR

Bir neçə söz (<i>Bəkir Nəbiyev</i>)	7
Nəsimi divanının İraq nüsxəsi və naməlum şeirləri	11
Nəsiminin həyat və yaradıcılığına yeni baxış	33
Axtarışlar	44
Şeyx Nəsimi: tarixi həqiqətlər, həyəcanlı anlar	49
İraq divanı və biz	77
Nəsimi irsinin tədqiqi və nəşri tarixinə bir nəzər	89

ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ ELMİMİZİN PATRIARXI

Patriarxın payızı (<i>Asif Rüstəmli</i>)	99
Nə yaxşı dünyada yaxşı var imiş... ..	105
Tarix qurub-yaradanları yaşadır	108
Böyük yolun yolçusu	115
Tarixi səfərin bəhrəsi	121
Yarıməsrlük gərgin əməyin bəhrəsi	126
Ədəbiyyatşünaslıq elmimizin təntənəsi	138
Ədəbiyyatşünaslıq elmimizin patriarxi	145

SEVƏRƏK YAŞAYANLAR

Elçin haqqında düşüncələrim	153
Elçinin sənət dünyası	155
Elçin və peyğəmbərcəsinə deyilmiş sözlər	165
İtirdiklərimiz və qazandıqlarımız	169
Bir daha Elçinin «Sosrealizm bizə nə verdi?» əsəri barədə	179
«Teleskop»dan görünən dünyamız	187
Taleyi doğruluşundan müəyyənləşdirilən insan	191
Möcüzə adam	196
Elmimizin yanar şamlarından biri	200
Elm fədaisi	203

Şair Nəriman Həsənzadəyə açıq məktub.....	209
Azərbaycan xalq ədəbiyyatı	215
Folklorumuzun mötəbər tədqiqatçısı	220
Hər kim yüz il yaşamasa... ..	225
Əbədiyyətə aparan illər və yollar	231
«Koroğlu»nu yadelliləşdirmə cəhdi əbəsdir.....	236

ƏDƏBİ-ELMİ ƏLAQƏLƏR

Kərkük şairləri	243
Əbdülxalq Bayatlı	245
Nəsrin Ərbil	246
Xançı	246
Aldanmışıq	247
Mənə Məcnun, ona Leyla dedilər	248
Hanı	248
Məhəbbətdən doğan əsər	249
Yazıçıya el məhəbbəti	254
Böyük maraq	257
Çağdaş türk poetikasının tədqiqi	266
Xalq şairi Rəsul Rza	275
Əbədiliyə aparan yolun yorulmaz yolçusu.....	281
Qibtə ediləsi həqiqət salnaməsi	288
Azərbaycan–İran ədəbi əlaqələri	298
Con Steynbek və Azərbaycan ədəbiyyatı	303

KƏRKÜK DÜNYASI

Kərkük folklorşünasları	309
Xoyratlar, ədəbiyyatımız və folklorşünaslıq elmimiz haqqında.....	321
Uzaq və doğma ellər	329
Bir ömürdən səhifələr	333
Kərkükdən gələn qardaş səsi.....	337
Bitib-tükənməyən incilər xəzinəsi	350

ÜRƏKDƏN GƏLƏNİ DEMƏSƏN OLMUR

(publisistik yazılar)

Biz hazır!.....	403
Hər xalqın öz adəti.....	405
Mənəvi körpü.....	412
Azərbaycan xalçaları Amerikada.....	417
Xətaişünaslığa yeni töhfə	418
Silinməz tarixdən izi şairin... ..	420
Ürəkdən gələn deməsən olmur	426
«Azerbaijan international» və Azərbaycan reallığı	429
Leninqrad məktəbinin yetişdirməsi.....	434
Bənzərsiz etnoslar haqqında bənzərsiz əsər	436
Dost haqqında dost sözü.....	438
İlahiyyatçı və ədəbiyyatşünas alim	443
İrsə məhəbbətlə	445
Flora Xəlilzadənin publisistikasına bir nəzər	451
Dostun köhnəsi	461
Yarıməsrlük yolun yorulmaz yolçusu	463

SAZLI-SÖZLÜ DÜNYAMIZDAN

Azərbaycan xalqının mədəniyyət tarixində aşığı sənətinin yeri və rolu	475
Qoşa Qala qapısından başlayan məhəbbət.....	479
Aşıq şeir şəkilləri və Mikayıl Azaflı	484
Əkbərin bülbülü susduran səsi	496
Xanların sazından və sözündən doymaq olmurdu	502
Tarixə çevrilən iki görüş.....	505
Keşməkeşli yolun yolçusu.....	512
Xalq ruhu ilə qaynayıb-qarışan poeziya	518
Müəllif haqqında	523
Müəllifin çap olunmuş əsərləri	525
Müəllifin tərtib etdiyi kitabların göstəricisi	526
Tərcümələri	527
Müəllif haqqında əsərlər	528

Qəzənfər Paşayev
SEÇİLMİŞ ƏSƏRLƏRİ
IV CİLD
Bakı, «Təhsil», 2012.

Bədii və texniki redaktoru: *Abdulla Ələkbərov*
Kompyuter tərtibatçıları: *Səadət Quluzadə, Aqil Əmrahov*
Korrektoru: *Natəvan Məmmədova*

Çapa imzalanmışdır 06.02.2012. Kağız formatı 60x90¹/₁₆.
Ofset çapı. Fiziki çap vərəqi 34,0. Sifariş 120. Tiraj 300.

«Təhsil Nəşriyyat-Poliqrafiya» müəssisəsinin
mətbəəsində çap olunmuşdur.

Bakı, AZ 1052, Fətəli xan Xoyski küç., 121^A
Tel.: (+994 12) 567-81-28/29; Faks: (+994 12) 567-82-68
E-mail: info@tahsilnp.com